III. 301521

1-2

OLIA · SAVARIENSIA

1 · 9 · 3 · 6

VASI • SZEMLE • FOLIA SAVARIENSIA

III. ÉVFOLYAM. ------- SZOMBATHELY, 1936. ------- 1—2. SZÁM.

Megjelent 1936. február 1-én. Erschienen am 1. Feber 1936.

Főszerkesztő (Chefredakteur): **DR. PÁVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság (Redaktionskomitee):

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

A címlapot Vass Béla tervezte. — A kiadásért a főszerkesztő felelős.

Körzeti képviselők:

Celldömölkön: sz. Csorba Tibor író, tanár;
Jánosházán: Makkos Lajos polg. isk. igazgató;
Körmenden: Dr. Kevey István főszolgabíró;
Kőszegen: Dr. Szegi Ödön tanítóképzőint. tanár;
Sárvárott: szenttamási Babos Lajos körjegyző;
Vasvárott: Kolbay Ödön polg. isk. tanár.

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Bezerédj István: A kámi Nepomuki Szent János-szobor. (Die Statue des hl. Johann Nepomuk in Kám) — — — — 1. old.
Bátky Zsigmond dr.: Két érdekes vasi tájszó (Zwei interessante Landschaftswörter im Komitate Vas) — — — — — 4. old.
Géfin Gyula dr.: Szombathely legrégibb tájképe. (Die älteste Ansicht der Stadt Szombathely) — — — — — — — 7. old.
Fábián Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében. (Das künstlerische Schaffen Stephan Dorffmaisters in der Dioezese Szombathely) — — — 16. old.
Polány István: A nyugatmagyarországi magyar elem (lövőőrök, székelyek és besenyők) kipusztulása. (Das Verschwinden des magyarischen Elementes in Westungarn: Lueri, Sekler, Besenyős) — — — — — — — — — — — — — 36. old.
Karner Frigyes: A régi kőszegi posztósipar. (Vom einstmaligen Tuchmachergewerbe in Kőszeg) — — — — — — — 70 old.
Boros Ádám dr.: Adatok Somogy vármegye flórájának ismeretéhez. (Beiträge zur Kenntnis der Flora des Komitates Somogy) 79. old.
Vecsey Lajos dr.: A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei 1793—1808. (Die Gründung u. die ersten Jahre des königlichen Lyceums in Szombathely 1793—1808) — — 86. old.
Hell Géza ifj.: A csempeszkopácsi róm. kat. templom. (Die röm. kat. Kirche in Csempeszkopács) — — — — — — — — 99. old.
Abai Imre: Boszorkányégetés Szombathelyen. (Die Verbrennung einer Hexe in Szombathely) — — — — — — — — 108. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

FOLIA·SAVARIENSIA

VASI·SZEMLE

III. ÉVF. • SZOMBATHELY, 1936. • 1—2. SZ.

A kámi Nepomuki Szent János-szobor.

Írta: BEZERÉDJ ISTVÁN (Kám).

A vasmegyei *Kám községben* (vasvári járás) az ú. n. Szentjános-patak mellett áll egy szobor, amely Nepomuki Szent Jánost ábrázolja. A jelentéktelen kis patak, melyet a kámiak közönségesen „Csurgó"-nak neveznek, a Kám és Szemenye közötti domboktól alkotott csinos völgyön áthaladva, a vasvár—kám—sárvári vicinális út hídja alatt folyik el, odább a szombathely—veszprémi közút mellett, majd ennek hídja alatt folydogál, végül Kám község északi részén egyesül az ú. n. Koponyási patakkal s ezzel együtt a Herpenyőbe torkollik. Száraz időben vékony vízerecske csörgedez benne; záporok alkalmával azonban nem egyszer kiönt és elárasztja az országutat is. Hivatalos nevét a patak valószínűleg attól a szobortól kapta, amely közel kétszáz évig állt ott, ahol a patakot a vasvár—kámi vicinális út hídja szeli át.

A szobrot 1745-ben állíttatta fel Bajáky Antal, amiről nemcsak a szobor talapzatán lévő felirat és évszám, hanem írásbeli bizonyíték is tanuskodik. A rég kihalt Bajáky család régi birtokos volt Kámban. I. Lipót király 1667. március 5-én kelt oklevéllel Bajáky Mátyásnak és Györgynek nemességet és címert adományozott; az eredeti oklevelet Vas vármegye levéltára a Szegedy-család hermáni okiratai között őrzi. Ez a címer a Szent János-szobor talapzatán, körülbelül 60×36 cm. nagyságban kifaragva egész tisztán kivehető. A címerszerző Bajákyak egyikének valószínűleg unokája volt az a Bajáky Antal „insurgens hadnagy", aki a szobrot 1745-ben felállíttatta. A címerkép alatt a szobron a következő felirat olvasható:

P ac GDABC IMNL,

ami Horváth Tibor Antal premontrei tanár megfejtése szerint a következőt jelenti: „Perillustris ac Generosus Dominus Antonius Bajáky Fieri Curavit. Ioanni Martyri Nepomuceno Laudi. 1745."

Ugyanezen Bajáky Antal a Vas vármegye levéltárában

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
1936. 1510

őrzött eredeti végrendeletében[1] a szobor felállításáról ekként intézkedik:

„Alábis megh irt Bajáky Antal az mostányi Tekéntetes Nemes Vass Vármegyei Insurgens Militiaja edgyik Compághniajának Hadnagya adom tudására mindeneknek az kiknek illik es vallom ez Levelem rendiben: Hogy Minden Ember várhattya halálát, de leginkább az Katona, azert ha Istennek eö Szent Fölséghének ell rendölő akarattyábul s vette-

A Bajáky-címer heraldikai leírása: Négyelt pajzs; 1—4 mezőben zöld halmon álló jobbra tekintő term. színű daru, csőrében arany nyilat, felemelt jobb lábában követ tart; 2—3: vörösben zöld halmon ágaskodó, jobbra tekintő fehér egyszarvú, szarván zöld koszorú. Oromdísz: fekete szárnyak közt növekedő bíborruhás kar zöld pálmaágat tart. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst. — Das Wappen der ausgestorbenen Familie v. Bajáky.

tésébül nekem halálom Történjék s ez árnyék és Tündérvilághbul ki szólittatom akár Ellenségh által, akar pedigh természet szerint való halállal, tehát az minémő keves Javaim es aquisitumim vadnak, azokrul tészek az aláb irt mod szerint valo rendelést.

Elsőbenis mint hogy Kámban fogattam egy Szt. János Nepomucenus Státuáját, azert Szerelmes edes Szülőim az tudott helyre megh csináltassák ezen Javaimbul." stb.

— — — — — — — — — Actum Kövesd 5-ta 9-bris 1744,
Bajáky Antal. (cimeres pecséttel.)

[1] „No. 2. o. Fasc. — Bajáky Antal Testamentuma, 81. — Szegedy család — a — 4421. szám."

(A végrendeleti tanuk: Josephus Niczky, Adamus Vaida, Adamus Balogh, Ladislaus Farkas, és *Ludovicus Ostffy*, „ejusdem Inclytae Militiae Insurrectionalis Vexillifer.")

Bajáky Antalnak a végrendeletben említett szülei Bajáky Mihály és Niczky Mária voltak. Ezek azonban nem

A kámi Nepomuki Szent János-szobor.
Die Statue des hl. Johann Nepomuk in Kám.

jutottak abba a szomorú helyzetbe, hogy fiúk utolsó kívánságát teljesítsék, mert Bajáky Antal 1745-ben, a szobor felállításának idejében még életben volt; bizonyítja ezt ugyanazon levéltárban őrzött „No. 4-to Fasc." jelzésű irat, mely B. Antalnak a gr. Szapáry-féle successióról való „Renunciatióját" tartalmazza. Ez az irat Kámban 1752. augusztus 18-án kelt, Bajáky Antal sajátkezű aláírásával; ebben megemlíti Bajáky, hogy „az Nemzeti Insurrectionalis Militiaval hadnagyi szolgálatban oda voltam egy esztendeigh." Bizonyos tehát, hogy a Szent János-szobor felállításáról 1745-ben maga Bajáky Antal gondoskodott („fieri curavit.") Bajáky Antal testvérhugát, Katalint, Rosty Ferenc, Vas vármegye alispánja és országgyűlési követe vette nőül; ezeknek leánya,

Rosty Katalin, Szegedy Ferencnek lett felesége, kinek leányai: Rozália Kisfaludy Sándorné, Antónia pedig Bezerédj Györgyné voltak; utóbbi e sorok írójának atyai nagyanyja volt.

A szobor fenntartásáról mindig a Bajáky-család utódai gondoskodtak, s éppen ez a gond indított engem arra, hogy a nyilt utcaterületen állott s az arramenők rongálásainak erősen kitett szobrot a mult évben áthelyeztettem saját területemre, kertemnek arra a helyére, ahol a patak kertembe befolyik. Az áthelyezés alkalmával Mayer Sándor szombathelyi szobrászművész a szobrot nagyon sikeresen restaurálta; az most is a patak mellett áll, miként a Nepomuki Szent Jánosról szóló hagyomány megkívánja. A fínom kidolgozású, barokk stílusú szobron a szent életnagyságban van ábrázolva, teljes papi ornatusban. Fejét kissé jobbra hajtja, bal mutatóújját ajkához emeli, jobb karjára fektetve feszületet tart. Jobb lábát előre támasztja. Fején biretum van. A testét fedő ruházat redőzete és a rochetum csipkéi különös fínomsággal vannak kidolgozva. Kár, hogy a százkilencven éves emlékmű akotójának nevét nem sikerült kinyomozni.

•

STEFAN VON BEZERÉDJ: Die Statue des hl. Johann Nepomuk in Kám.

Auszug. Die kunstvolle Statue des Heiligen liess Anton v. Bajáky i. J. 1745 errichten. Im vorigen Jahre liess St. v. Bezerédj selbe durch den Bildhauer A. Mayer fachkundig renoviren und auf einen mehr geschützten Platz aufstellen.

Két érdekes vasi tájszó.

Írta: BÁTKY ZSIGMOND dr.

1. Csontika, csontorja, csontorka.

Fenti szavainkról az *Etymológiai Szótár* ezt írja: „Csontika (baranya-, vas- és zalam.-i tájszó) 1. 'fáklya csonkja', 2. 'pipagyújtó fácska' v. 'vékony fenyőszilánk'; — *csontorja, csontorka* (Nógrád m.), 'világításra használt vékony, hasított fácska.' Noha képzésmódja nem világos, alig lehet kétséges, hogy a *csonka: csonk* szó származéka."

E szerint tehát — ha jól értjük — *k* > *t* cserét kell feltételeznünk, vagyis azt, hogy eredeti alakjuk *csonkika, csonkorja, csonkorka* volt. Ilyen, nem szókezdő *k* > t cserére azonban nehéz példát találni, de lásd mégis: *ciklony* > *citlan (Et Sz), kívánkozik* > *kívántozik (Magy. Tájsz.)* és talán *cikk* > *citek* (?-el *Et Sz).* A *csonkika, csonkorja, csonkorka* 'csonkocska' e levezetésének tehát alakilag nem volna nagyobb akadálya.

Tárgyi meggondolásból kiindulva legyen szabad mégis egy másik magyarázatlehetőségre rámutatnunk. A *M Tsz*-ban találjuk ezt a szót *csont-fa* ('lonicera tatarica') Borsod m. *Czuczor-Fogarassy* szótára szerint a 'veresgyűrű'-t hívják *csontfá*-nak (de hol?), végül a hazai szlovén nyelvben a 'fagyal'-t ('ligustrum vulg.') mondják *čontika*-nak, németül 'beinholz'-nak. *(Et Sz, Pleteršnik* szlovén szótára után.)

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy német nyelvterületen *(Hoffmann-Wagner* ismeretes munkája szerint nálunk is, de hol?) a 'lonicera xylostemum'-ot hívják 'Beinholz'-nak, mert 'fája olyan kemény mint a csont' *(Söhns, F.*, Unsere Pflanzen etc. Leipzig 1897, 24), aztán 'Boanwáin'-nak, 'Boanweidl'-nek ('Beinweide, wegen des harten Holzes', *Höfer* u. *Kronfeld*, Die Volksnamen d. niederösterr. Pflanzen, Wien 1889, 71), míg a 'cornus' és 'ligustrum' népi neve általában 'Hartriegel' *(Schmeller:* Bayer. Wb). Hogy a magyar 'csontfa' a német 'Beinholz' átvétele, ezek szerint valószínű.

Mivel a *čonta (čunta)*, 'Knochen' a szlovénben magyar kölcsönzés *(Et Sz)*, lehetséges, hogy az a 'ligustrum' ('fagyal') jelentésű *čontika* is (bár ez az alak *Pavel A.* kollégám szíves felvilágosítása szerint a szlovénban is szabályos képzés), ami arra mutatna, hogy a nyugati országszélen valamelyik szóbanforgó növényünket, talán a 'fagyal'-t *csontikafá*-nak, *csontiká*-nak is hívták valamikor, vagy hívják még most is. Ezt eddig sajnos nem tudtuk tisztázni. Így aztán érthetővé válnék, miért nevezik a kezdetleges világlófa fokláját (tehát nemcsak a fáklya csonkját, l.: *Magy. Nyelv. 1932, 320)*, forgácsát v. szilánkját (képét l. pl.: *Ethn. — Ért. 1905, 280) csontiká*-nak. Lehetséges ennek a fordítottja is, t. i. hogy eredetileg a 'csontfá'-ból hasogatott szilánkot hívták *csontiká*-nak (esetleg összevonással a 'csont' + 'facsika', 'fácská'-ból) s csak aztán magát a fát *csontikafá*-nak. A lényegen ez nem változtat. Máramarosban és Ugocsában a 'pipagyújtásra használt vékony fenyőlemezt' *'lipiná*'-nak mondják, bizonyára azért, mert a szálkát hársfából (szláv: 'lipa') csinálták, Tárgyi tekintetben érdekes, hogy ez a szálka, vagy zalaiasan 'pipagyújtó fácska' ment át Székelyföldön az új gyufa, gyufaszál megnevezésére. *(M Tsz)*

Szükségesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy foklát, azaz csontikát nemcsak gyantás fákból, hanem többféle puha és keményfából is szilakoltak, így pl. az Ormánságban éppen a *Cz. F.* által *csontfá*-nak mondott 'veresgyűrű'-ből is, megfüstölvén és megfűtvén előbb a szilánkokat. *(Szegedi Füzetek I, 181)*. Ennek a veresgyűrűnek fekete bogyóiból Nyugaton s így föltehetőleg nálunk is, világító olajat is készítettek. *(Ch. Beauquier*, Faune et flore popul. etc. Paris 1910). Somogyban, de a palóc vidékeken is a gyertyánt (a török 'gyertya' szóból, mely eredetileg alkalmasint foklát jelentett, *Gombocz*, B T Lw 80) kedvelték, mert füsttelenül égett. A

fokla csinálása — mondják Somogyban — nem mindennapi tudomány volt s a legény ennek elsajátítása előtt nem kapott feleséget. *(Ethn. — Ért. 1931, 97).*

A *csontorjá*-t olyan képzésnek véljük a *csont(fá)*-ból, mint a *tomporá*-t a *tomp*-ból *(Magy. Nyelv 1924, 60)* vagy a *bubor*-t 'búbos pacsirta' a *búb*-ból, a *puporát*-t, *puporjá*-t 'kelt tészta', 'púpos edényfödő' a *púp*-ból stb. A *csontorka (csont+or+ka)* persze szintén kicsinyítő képzős származék volna. Lehetségesnek tartjuk, hogy létrejöttükbe a hasonló szerepű (de nem hasonló eredetű) *szusztora, szusztorka,* 'zsíros ronggyal körültekert világító fácska a kemencében' is belejátszott.

Érdekes, hogy a vasi Őrségben úgy a 'csontszilánk', mint a 'faszilánk' jelentésű *csontika* együtt él egymással.

A hamvába holt ősi foklavilágítással együtt halódó *csontiká*-ról talán a vasmegyei olvasók tudnának bővebb és világosítóbb adatokat közölni.

1. Bömhéc.

Ez is sajátos tájszó Vasban. Az *Et Sz* így ír róla: *bömhéc* (alakvált.): *bömbéc*(!), *bomhéc, bömhec, bumhec, bömhész, bumhész)* 1. 'nagy has', 'pocak', 'feneketlen gyomor', 2. 'nagyhasú', 'potrohos', 3. 'nagybélű', 'mafla.' Eredete ismeretlen; aligha egyeredetű az 1. *bömhéc*-cel, mely a vasi szlovének egy részének gúnyneve.

A *Szótár* a *bömhéc* alakot feltűnőnek tartja, mi azonban azt gondoljuk, hogy a *bömhéc* magyarázatában alkalmasint ebből kell kiindulnunk. A 'gyomor' jelentésű *böndő*-nek Székelyföldön *göndé* és *gömbő* alakja is van. Föltételezhetünk e szerint egy *bömbő* alakot is, mert *bömbös* 'pocakos' sokfelé járja. *(Magy. Nyelvőr XXXI, 244*; vö *bendős* és *böngyös* 'hasas korsó', *M Tsz). Cz. F.* Szótára említi is a *bömbő*-t, de a hivatkozott címszónál nem leljük.

Ebből a *bömbő*-ből már most a *gömböc (gömbëc, dömbic, M Ny XXIV, 105)* mintájára könnyen alakulhatott *bömböc, bömbéc,* majd ebből *bömhéc,* talán az 1. *bömhéc* hatására, mert a 2. *bömhéc* is egész atyafiságával Nyugatdunántúlra szigetelődött tájszó. (A *b* > *k*-ra vö: *tömbő* és *tömhütt* 'vaskos', 'tömött', amiknek szépen megfelel a *bömbő* és *bömhütt* 'nagybélű').

Úgy látszik, hogy a népnyelv játszi kedvében (vö. *Et Sz döme* címszavát) a *böm* tagot önálló szónak vonta el a *bömbő*-ből s ehhez illesztette a képzőket. Pl.: *böm+hett, böm+ci* (Magyargencs és *bun+ci Nagykanizsa)* 'kövér.' (Vö.: *göm+öc* 'disznó gömböc' és *gön+ci* 'kövér gyermek' *M Ny XXIV,* 105). *Juhász Jenő,* aki a *c* képzőről szép tanulmányt írt (M Ny XXIV), a *bömci* tárgyalásában nem mondja meg, milyen alakhoz járult a *ci* képző, de figyelmeztet a *bömhéc, bum-*

hész-re. A *gönci*-nél viszont azt írja, hogy alapszava a *gömb* 'kugel.' Mi a fenti változásra *(böndő > göndő)* hivatkozva azt hisszük, hogy a *gönci* egyszerű alakváltozata is lehet a *bömci*-nek. (Vö. még: *bördő* és *gordó* 'hagymaszár', *bimbó* és *gomb*, 'bimbó', *M Nyelvőr XLII, 23).* A *dömhec* 'kövér ember' *(Et Sz döme* címszó alatt és *dömbic* 'gömböc' *(M Ny i. h.)* szintén lehet a *bömhec* alakváltozata, épúgy mint a *döndi, döndő, döndős* 'kövér gyerek' *(Nyelv. Füz. XLVIII, 62)*, a *bendi, bandó, bangyos*-nak, 'hasas korsó', Baranya m.

Szombathely legrégibb tájképe.

Írta: GÉFIN GYULA dr.

Műmellékleteinken bemutatjuk Szombathely legrégibb látképét, mely a szombathelyi ferences templom leckeoldali második oltárának Szent Flórián-képén látható. Különös véletlennek kell tulajdonítanunk, hogy e kép elkerülte a kutatók figyelmét. Tudomásunk szerint e sorok írója publikálta először a szombathelyi egyházmegye történetének I. kötetében, 1929-ben. A reproductio gyengesége és a rajta látható templomok helytelen megjelölése lehetett az oka, hogy a kép ekkor sem keltett érdeklődést és nem jutott a köztudatba, hogy városunk legrégibb és igen jó képét bírjuk benne. 1931-ben Fábián Gyula és Fábiánné Biczó Ilona szívesek voltak a képet számomra pontosan lemásolni s így műmellékletünkön a sötét, alig fényképezhető eredeti festményről készült képen kívül bemutatjuk a Fábián-féle kópiáról készült képet is II. műmellékletünkön.

A következőkben elmondjuk azt, amit a kép történetéről megtudnunk sikerült s azután igyekezünk — magát a képet megszólaltatva — a 200 év előtti Szombathelyt bemutatni.

A kép története.

A székeskáptalan 1781. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy a Szent Flórián-oltárképet Szombathely lakói festették 1749-ben s a Széchenyi György győri püspök által 1665-ben emelt vártemplomban helyezték el az evangélium-oldali kápolna oltárképéül.[1]

Schönvisner István Szombathely történetét ismertető nagy munkájában, amely 1791 első hónapjaiban jelent meg, megemlékezik a Szent Flórián-oltárról és elmondja, hogy az

[1] „Vis. Can. Capituli Cath. Eccl. Sabariensis de Castroferreo. 1. §. De statu Cathedralis Ecclesiae Sabariensis de Castroferreo: ... Arae collaterales sunt sequentes: ... a cornu Evangelii ... ara secunda honori S-i Floriani ab oppidanis Sabariensibus anno 1749 dicata."

1749. évi tűzvész emlékeként áll a vártemplomban, aminek bizonysága a felette elhelyezett alkalmi felirat:[2]

„DIVE FLORIANE TE AVXILIATORE PROTECTIO VENIAT AB OMNIPOTENTI SABARIAE EXVSTAE."

(Szent Flórián! A te közbenjárásodra védelmezze a Mindenható a tűzvészpusztította Szombathelyt.)

E khronosztichon ma is az oltárkép felett van elhelyezve.[3] Azonban Schönvisner is, és a nyomában járó Rupp[4] is tévednek abban, hogy az évszám a tűzvész idejét jelzi, mert valójában az adományozás évét (1749) örökíti meg.[5]

A Flórián-kép 1749-től 1791-ig állott a régi vártemplomban. 1791-ben Szily János elhatározta, hogy új székesegyházat épít s a régit leromboltatja, hogy anyagát az újnak emelésénél felhasználhassa. Szombathely városa megdöbbent e hírre, és 1791. ápr. 26-án instanciát küldött a püspökhöz azzal a kérelemmel, hogy ne hányassa szét a vártemplomot — mely egyben a városnak plébániatemploma is — mindaddig, amíg az új székesegyház fel nem épül:

„Értésire esett az érdemes Communitásnak, hogy Méltóságos Püspök Urunk Eő Nagysága a plébáni (sic!) templomot, azért, hogy abban levő materialekat az épitendő új templomnak falaiba applicalhassa, most előre ell bontatni szándékozék, minthogy pedig oly formán a népnek a város végére levő P. P. Franciskánusoknak templomában terhes (mely is az egisz népnek bé fogadására eligtelen) alkalmatossággal járni kölletne, és igy az ájtatosság, és isteni szolgálat nem kevés hátra maradást szenvedne, de ha ez nem volna is, valamint bizontalan az, hogy Eő Nagysága ezen új templom föl éppíttetésit végig érié, vagy sem, ugy az sem bizonyos, hogy successora azt fogja é continuálni, és igy félhető ne talántán se uj se ó plébánia templom ne maradjon, mind ezen, mind pedig több fontos okokra nézve ell végesztetett, hogy a végett Eő Nagyságához instantia adassék, hogy még az templom az isteni szolgálatra alkalmatos nem lészen, a mostanit ne hányassa ell."[6]

[2] Schönvisner Steph.: Antiquitatum et historiae Sabariensis ... libri IX. Pestini, 1791. p. 338: „Incendii memoriam conservat inscriptio chronosticha arae Sancti Floriani in Ecclesia Cathedrali, annumque indicat 1749... hoc incendio princeps quoque ejusdem templi Ara consumpta fuisse videtur..."

[3] A szövegben ma veniet áll.

[4] Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, Buda, 1870. I. k. 2. r. 538. l. A Schönvisner által leírt régi vártemplomot tévesen a jelenlegi székesegyház gyanánt mutatja be.

[5] A városi jegyzőkönyvek tanusága szerint az 1740. ápr. 29-i és az 1756. okt. 8-i tűzvészek közt eltelt időben a város ment volt a tűz pusztításától.

[6] Szombahely városi jegyzőkönyve 1791. ápr. 26-tól 1793. aug. 17-ig. 5. l.

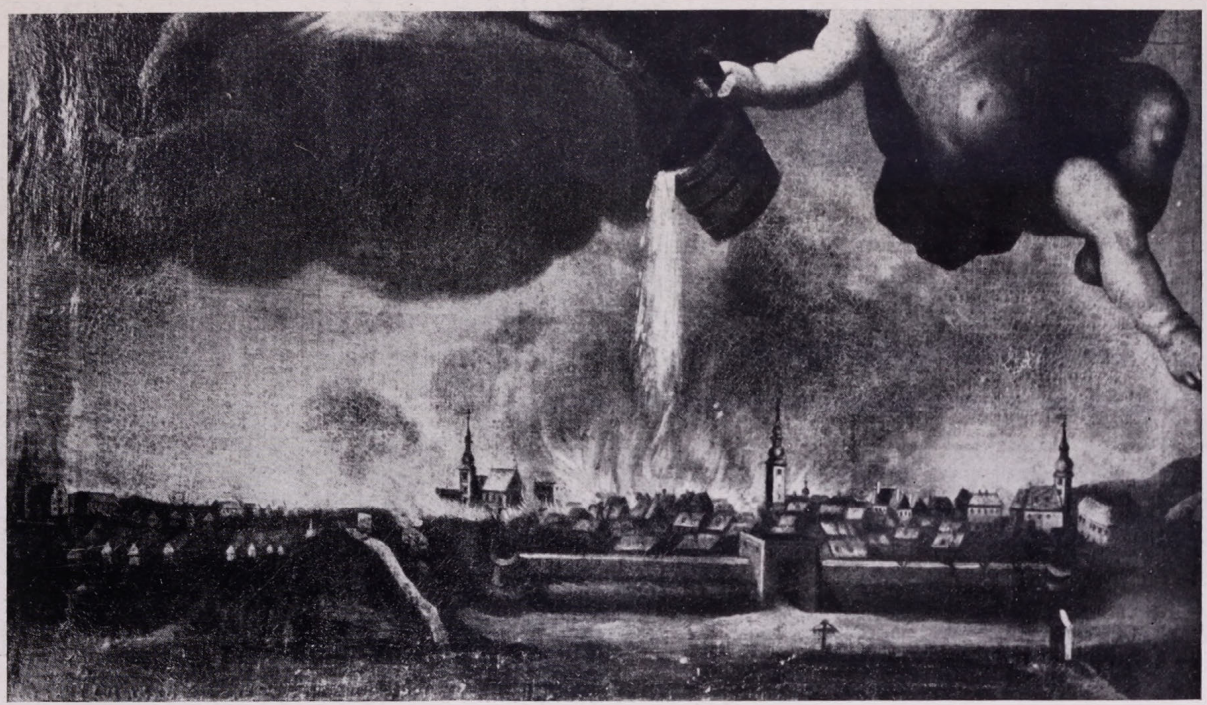

Szombathely 1749-ben.
(Részlet a ferencesek Szent Flórián-oltárképéről.)

Die Ansicht der Stadt Szombathely im Jahre 1749.
(Detail vom St. Florian-Altarbild der Franziskanerkirche.)

II. MŰMELLÉKLET.

Szombathely 1749-ben.
(Kópia a ferencesek Szent Flórián-képéről.)

Ansicht von Szombathely i. J. 1749.
(Kopie vom St. Florianbild der Franziskanerkirche.)

Szily csak szóbeli választ adott a küldöttségnek: nem áll el elhatározásától. A város erre új instanciával fordult hozzá, adja ki a városnak a székesegyház Szent Flórián- és Fájdalmas Szűz-oltárait, mert azok a város tulajdonai:

„Fönt jelentett ordinarius bíró (Róka Imre), Márkus György, Eberl Antal notárius belső tanács uraimék az de dato 26-a Aprilis 1791 költ Protocollatiohoz képest Méltósághos Püspök Urnak Eő Nagyságához a végett, hogy még az új templom meg fog készülni a mostani parochialis templomot ne hányassa ell, bé adott instantiánkra szóval adott resolutiojarul oly formán tették meg relatiojokat, hogy az instantiánkban foglalt punctumokra szóval meg felelt ugyan, de föl tett szándékától egy általlábon ell nem áll, hogy nekünk utóbbi legitimationkra valamely documentumunk légyen a fönt jelentett deputatus urak mellé delegálván Káufmon (sic!) Jakab, Bénnyei János, Teffler Ferenc formondor, és Panács János külső tanács uraimék oly instructioval Eő Nagysághoz bé küldettek, 1-o hogy bé adott instantiánknak indorsatiojáért instállanak, 2-o Ha már a mostani plébánia templomot ell bontattya a városunknak benne lévő Szent Flórián és Fájdalmas oltárjait ki kérjék . . ."[7]

Szily püspök a Flórián-oltárra vonatkozólag teljesítette a város kérését. Minthogy azonban a városnak nem volt megfelelő helyisége a kép elhelyezésére, az 1793. május 25-én tartott gyűlésen elhatározták, hogy a ferences atyáknak ajánlják fel azt:

„Mivel a város Szent Florián képét, mely az régi eöreg templomnak ell bontásával ki hozattatott, hely nem lévén nem aplicalhattya, azért, ha a Pater Franciskánusok valamellyik oltárhoz aplicalhattyák, oda adattni rendeltetett."[8]

A ferences atyák szerencsére elfogadták a képet s azóta a városunk szempontjából annyira értékes festmény a ferences templom jobboldali második mellékoltárának oltárképe.

A kép leírása.

Az oltárkép Szent Flóriánt, mint Szombathely patrónusát állítja elénk. Lent lángokban áll a városnak Gyöngyös-utcai (ma: Erzsébet királyné-u.) része, úgy amint az a megelőző, 1740. ápr. 29-i tűzvész alkalmával történt:

„Leitner Mészáros Mihály házától (a fia a kertbe tüzet vévén az ott lévő gaznak elégetéssére és a tüzet el ejtvén) támadott a tüz, melly miát az egész Gyöngyös ucza és a város malma el égtek, mellyért nevezett Leitner Mihály a kárvallottakkal in florenis 300 meg alkudott."[9]

[7] U. o. 11. l. 1791. május 4.

[8] U. o. 738. l. 1793. május 25.

[9] Extractus Protocollationum Privilegiati Oppidi Sabariensis. Püspöki levéltár. III. sz. 6. f.

Szent Flórián könyörögve emeli karjait Isten felé, aki meghallgatva a szentnek imáját, angyala által eloltatja a tüzet. A festmény ügyeskezű mesternek szép barokk munkája. Az idők folyamán sajnos sokat veszített színeiből, főleg a Szombathelyt ábrázoló alsó rész sötétedett el. Nem kis része van ebben a gyertyafüstnek is, amely közel 200 esztendeje éri a képet.

Az oltárkép alsó részén látjuk az 1749. év Szombathelyét. A Gyöngyös és a Perint (Arany Vize[10]) közt terül el a kb. 2000 lakost számláló privilegizált püspöki város.[11] Mindössze 4 utcája van. Az 1731. évi összeírás szerint a Kám-utcának (ma: Szily J.-u.) 41 háza, a Föll-utcának (ma: Kőszegi-u.) 38, a Gyöngyös-utcának (ma: Erzsébet királyné-u.) 40, A Forró-utcának (ma: Kossuth L.-u.) a perinti „ághíd"-ig tartó folytatásával együtt 101 háza, tehát az egész városkának mindössze 220 háza volt.[12] A vársáncon belül volt a vártemplom, a győri püspökök vára és néhány apróbb épület.

A Gyöngyösön túl feküdt Szent Márton község, a Perinten túl Perint község a püspök jobbágyaival. Előbbinek 1754-ben 192, utóbbinak 318 lakosa volt.[13] Mindössze 50 éve annak, hogy Szombathely magába olvasztotta e két községet.

A városkát kőfal kerítette. A ferencesek temploma és rendháza a falakon kívül feküdt.

A kép baloldalán a Gyöngyösön túli rész: Szent Márton község a domonkosok templomával, s rendházával és különös alakú, két végén kiszélesedő, középen összébb szoruló utcájával. A templom s az utca menetének rajza teljesen pontos, ahogy azt ma is megállapíthatjuk. A Gyöngyöstől jobbra a ferencesek templomának ugyancsak pontos képe, tovább jobbra várszerű épület kb. ott, ahol a város Gyöngyös-utcai kapuja állott, amely városunk címerében ma is látható. A piacon a város tornya, melynek csúcsán Szent Mártonnak, a város védőszentjének képe volt látható. Hogy mikor épült ez az őrtorony, nem tudjuk; a XVI. században már állott. Nagy szerepe volt Szombathely történetében, sok mindenre felhasználták, alsó részei börtönül szolgáltak.

[10] Schönvisner i. m. 1. l. — Régi városi jegyzőkönyveink Kenyérvizének is nevezik a Perintet.

[11] Batthyány József gróf, vasvár—szombathelyi káptalani prépost, a későbbi kalocsai érsek, majd bíboros-hercegprímás, 1754. jan. 16. s köv. napokon végezte Szombathely kánoni egyházlátogatását. E szerint Szombathelynek az említett időben 2137 lakosa volt (ebből 9 éven aluli 470).

[12] Szombathely város levéltárában.

[13] Batthyány-féle egyházlátogatási jegyzőkönyv I. k. 59. l.

A torony szélessége („egy pálcza") volt a város hivatalos hosszmértéke.[13]/a 1837 őszén hordották le.[14]

A kép jobb szélén látható a vártemplom, amelyet Széchényi György gróf győri püspök, a későbbi esztergomi érsek emelt 1665-ben. Ettől balra egy emeletes ház, valószínűleg a régi vármegyeház, Bornemissza Orsolya egykori otthona.[15] A vártemplomtól jobbra, a kép szélén a belső vár látható.

A városkát körülövezi a városfal, melynek 5 kapuja volt; a Föl-utcai (Kőszegi-u.) kapu a kép közepén látható.

E festmény az egyetlen képünk, amelyen a város falai, a vártemplom és a régi püspöki vár láthatók, így értéke helytörténeti szempontból páratlanul nagy.

Talán érdekli olvasóinkat, ha elmondunk egyetmást a városfalakról, a vártemplomról és a régi várról.

*

A városfalak. Hogy mikor épültek, nem tudjuk. Bocskai hajdui 1605-ben szörnyű pusztítást vittek végbe Szombathelyen. „A város polgárai, mintegy előérzetében a bekövetkező veszélynek, legnagyobb részben már előre elmenekültek s a városi levéltár iratait és a város szabadalmi okmányait a németújvári várban helyezték el. Itt azonban egy szerencsétlen véletlen folytán kiütött tűz következtében éppen azon épület égett le, melyben a város levéltára volt elhelyezve s így a város összes iratai, szabadalmi okmányai a tűz áldozataivá lettek."[16] A városi jegyzőkönyvek csak 1606 óta vannak meg. Ezek szép rendben, bekötve állanak a városi levéltárban, jó tartalommutatóik vannak s kitűnő forrásai városunk történetének. Belőlük megtudjuk, hogy a város 1620 május 1-én tartott közgyűlésén elhatározták, hogy a város kapui ismét felállíttassanak és falai mindenütt kijavíttassanak. A kapuk és a falak őrzéséről 1626-ban úgy intézkednek, hogy „a bíró csinálja meg a szert, amelyben kiki bírság terhe alatt köteleztetik az őrzésre."[17]

1661-ben a törökkel való háborúskodások megkezdése miatt a város ismét kijavíttatta kapuit és falait és november 5-én tartott közgyűlésen a következőket határozta: „Minthogy a város békeritette magát újra, mostantul este 8 órakor béteszik a kaput és hajnalfelé 5 órakor megnyitják

[13]/a Lásd pl. a város házairól és az erdőosztásról 1731-ben felvett könyvet a városi levéltárban.

[14] Kunc-Kárpáti: Szombathely monografiája. 1880—1894. 199. l.

[15] Balogh Gyula: Vasmegye székházának története. Szombathely, Bertalanffy, 1886. 13. l.

[16] Kunc-Kárpáti i. m. 82. l.

[17] U. o. 86—87. l.

az városkapukat; minthogy pedig az városnak 5 kapuja vagyon, Gyöngyös kapu, Forró-utcai kapu, Föl-utcai kapu, Nagy- és Kiskar-utcai kapu. Gyöngyös és Fölutcai kapukat 8-kor zárják, és ezen két kapun fognak emberséges embert kibocsátani, a többi hármat 6 órakor este zárják és senkit bé nem bocsátnak. Ha városi gazdaember kinmarad és a párkányon általhág, 8 frtra büntettessék, ha szolgalegény, vagy zsellér, a toronyba vitetik, hol három pálcával jól megverik, hogy igy minden ember szabja magát az statutumhoz."[18]

1704-ben újra kijavították a falakat. Ekkor 175 polgári háza volt Szombathelynek.[19]

1724-ben elhatározták, hogy a városi kapukhoz fogadott őröket állítanak s minden kapuhoz őrházat építenek, mint a jegyzőkönyv mondja: répaverem módjára.[20]

1738-ban a Kám-utca (ma: Szily J.-u.) végén levő városi bástya ledőlt, a rést kijáróul kezdték használni. A közgyűlés azonban elhatározta, hogy habár ezt a ledőlt bástyát kőből többé nem építik fel, mégis palánkkal be kell a rést fedni s a városnak ezentúl sem lesz ott kijárója.[21]

1741-ben a megromlott városi kapukat s mellettük a kőfalakat ismét kijavították, habár már nem tartották szükségesnek az egész várost környező falnak kijavítását.[22]

1789-ben már megengedte a város, hogy egyes tulajdonosok, akiknek kertje a város bástyájára dőlt, a falakat lebonthatják és a köveket építkezéseiknél felhasználhatják.[23]

*

A Kőszegi-utcai kapu, melyet a Szent Flórián-képen a fal középső részén láthatunk, 1792-ben tünt el helyéről. A városi közgyűlés 1792. febr. 29-én határozatilag kimondotta, hogy:

„A Föl uczaj kapu már ugyis egiszen desolálva levén, hogy a benne levő materialek is tellyességgel ell ne romolyanak licitatione mediante ell adatni rendeltetett."[24]

Az árverésen Huber Balázs parókakészítő 83 frtért vette meg a kaput, ill. anyagát:

„Az de dato 29-a Februarii költ protocollationak értelme szerint a Föl uczaj romladozott kapunak materialeja licitál-

[18] U. o. 99—100. l.
[19] U. o. 106—109. l.
[20] U. o. 123. l.
[21] U. o. 125. l.
[22] U. o. 126. l.
[23] U. o. 158. l.
[24] Szombathely városi jegyzőkönyve 1791. ápr. 26. — 1793. aug. 17. 229. l.

tatván az legtöbbet igérő Huber Balás baroka (sic!) csináló vette meg in florenis 83, mellyek a domestica cassához által adattak."[25]

*

A Gyöngyös-utcai kapu, melyet városunk címerében ma is láthatunk, már előbb erre a sorsra jutott; Szily János sürgette ki elbontását.

Szombathely város jegyzőkönyvében 1791. aug. 3. kelettel olvassuk a következőket: „Ordinarius biró (Róka Imre) és notárius (Eberl Antal) uraimék referáltak, hogy Méltóságos Püspök Urunk Eő Nagysága meg udvarlása alkalmatosságával az Gyöngyös ucza végénél lévő város kű kapujának ell bontását töb izben is sürgette, azon okbul, hogy még az új cathedrale templom ell kézetteték (sic!) titulált Eő Nagysága, és a kánonok urak közül is némelyek kivált sáros időben kocsin menvén az ott szükségképpen teendő sebes fordulás alkalmatosságával az ide ki álló népben a lovak vagy kocsik által könnyen kár okosztatik, melly véget ell végeztetett, hogy nem tsak az irtt okokbul, hanem azért is, mivel némellyek azon panaszolkodnak, hogy gabona hordás ideiben az egy kevéssé jobban meg rakott szekereknek bé járása alkalmatlan volna. Ezen kivül temetések alkalmatosságával is kivált etet (sic!) üdőben az visz azon kapu alá zivárkozván a test hordozók a sárba menni kéntelenittetnek és több féle alkalmatlanságokat is okosz, ell bontassék, a kövek pedig a városnak utóbbi szükségére conserváltassanak, ha pedig a város utóbb is ott kaput akarna ennél alkalmatossabbat is tetettni, szabadságában lészen."[26]

A város lebontatta a Gyöngyös-kaput. Anyagát a határozat értelmében meg kellett őrizni. Minthogy azonban a magisztrátus észrevette, hogy a követ lopkodják, 1791. szept. 7-én elhatározták, hogy a kapu anyagát eladják Tempel Boldizsár szappanfőzőnek:

„Ordinarius biró uram referálta, hogy a Gyöngyös ucza végén volt kő kapunak kövei, ha tsak ell nem adattnak, méltán félhetni lehet, hogy minden nap kevesebb fog lenni, mint hogy pedig az eránt más mind Tempel Szappanfőző Boldisár nem jelentette, comittáltatott ordinarius biró uramnak, hogy ha többre nem veheti 25 forintért adja neki."[27]

Szept. 9-én Róka Imre bíró bejelentette a város gyűlésén, hogy eladta a kapu köveit Tempel Boldizsárnak 26 frtért:

„Ordinarius biró uram referálta, hogy 7-a septembris anni currentis költ potocollatiohoz képest a Gyöngyös uczaj

[25] U. o. 325. l.
[26] I. h. 75—76. l.
[27] U. o. 94. l.

kapu követ Tempel Szappanfőző Boldisárnak in florenis 26 ell atta, melly pénz a domestica cassához által adatott."[28]

*

A vártemplom. Szombathely város plébániatemploma a XVII. század elején a város területén kívül, Szent Márton községben feküdt. Ennek a különös jelenségnek oka a hagyomány szerint az, hogy a plébániatemplom Szent Márton toursi püspök szülőházának helyén épült. 1638-ban Draskovits György győri püspök a plébániatemplomot a plébániaházzal és a plébániai birtokkal együtt a dominikánus atyáknak adta át.[29] Széchenyi György győri püspök, a későbbi esztergomi érsek[30] 1665-ben a vár területén belül építette fel az új plébániatemplomot, más néven a vártemplomot. Három oltára volt; a főoltár Sarlós Boldogasszony tiszteletére, az evangélium-oldali mellékoltár Gyümölcsoltó Boldogasszonynak, a leckeoldali mellékoltár Szent Mihály Arkangyalnak tiszteletére.[31]

Zichy Ferenc gróf győri püspök 1744—47. években restaurálta, 1767-ben nagyobbította.[32] 1777-ben a szombathelyi egyházmegye felállításával a vártemplom az új egyházmegye székesegyháza lett. Az 1781-i egyházlátogatás szerint a következő oltárok álltak benne: a főoltár Sarlós Boldogasszony tiszteletére; Zichy püspök állíttatta fel 1769-ben; oltárképét valószínűleg Dorffmaister István festette.

Az evangélium oldalán az első mellékoltár a Szentháromság tiszteletére volt szentelve, Raikovics Mihály állíttatta 1730-ban; a második Szent Flórián tiszteletére, Szombathely város állította 1749-ben; ez külön kápolnában állott; következett a szószék, majd a harmadik mellékoltár, amelyet ugyancsak Szombathely város állított a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére 1742-ben.

A lecke-oldalon az első mellékoltárt Pázmándi Ferenc szombathelyi kanonok állította a Szent Kereszt tiszteletére 1748-ban; a következő kápolna oltárát Széchenyi György kalocsai érsek, győri püspök emelte 1668-ban Szent Mihály tiszteletére.[33]

A Batthyány-féle egyházlátogatás szerint 8 oltára volt a vártemplomnak, a fentieken kívül oltára volt még a Szeplőtlenül fogantatott Szűzanyának és Szent Annának is.[34]

[28] U. o. 97—98. l.

[29] Schönvisner i. m. 321. s köv. l.

[30] Életrajzát lásd: Mohl Antal Győregyházmegyei jeles papok. Győr, 1933. 1—45. l.

[31] A Kazó István-féle egyházlátogatási jegyzőkönyvből. 802. l. Felvétetett 1697. szept. 3-án.

[32] A Szily-féle 1781. febr. 5. s köv. napokon felvett székeskáptalani egyházlátogatásból.

[33] U. o.

[34] I. h. I. 50. l.

A templomot aranyozott, 1760-ban restaurált orgona, és szószék is diszítette. A szentélyben voltak baldachin alatt a püspök trónja imazsámollyal, a kanonokok stallumai 4 apostol szobrával és a kispapok padjai ugyancsak 4 apostol-szoborral ékesítve. Két sekrestyéje volt: az egyik a Szent Flórián oltár mellett a káptalan részére, a másik a szentély déli oldalán a plébános számára. A templom bejáratánál Szent Ambrus, Szent Ágoston, Szent Jeromos és Nagy Szent Gergely szobrai állottak. A magas kőtornyon óra, benn 3 harang volt, ezeknek egyike régibb volt a templomnál, a másodikat 1672-ben Herold Boldizsár Bécsben, a harmadikat 1740-ben Montel Jakab Bécsújhelyen öntette.[35] A templomban két sírkő volt: Enyedi Jánosé (1681) és Enyedi Pálé (1689).[36] Ezeket Szily áthozta az új székesegyházba és a Madonna-kápolna nyugati külső falába illesztette.

Szily János, mint föntebb említettük, 1791 augusztusában leromboltatta a vártemplomot, hogy anyagát az új székesegyház építésénél felhasználhassa. Az oltárképek közül csak kettőnek sorsát ismerjük: a Szent Flórián-képét, amely a ferencesekhez került, és a főoltár képét, amelyet Kőszeg vásárolt meg 1791 májusában.[37]

A vártemplom a mai püspöki palota udvarának helyén állott.

*

A régi püspöki vár a szent Flórián-kép jobb szélén álló egyemeletes épület. Erről, valamint az egész püspöki várterületről s Szombathely néhány más régi képéről egy későbbi közleményben fogjuk tájékoztatni a Vasi Szemle közönségét.

*

DR. JULIUS GÉFIN: Die älteste Ansicht der Stadt Steinamanger.

Auszug. Die Stadt Steinamanger errichtete i. J. 1749 in der alten Schlosskirche, welche seit 1665 zugleich Pfarrkirche war, einen Altar zu Ehren des hl. Florian. An dem unteren Teile des Altarbildes haben wir die Ansicht der Stadt von jener Zeit. Bischof Szily liess i. J. 1791 die alte Schlosskirche niederreissen, die Stadt bekam das Altarbild zurück, seit 1793 ist das Bild in der Kirche der Franziskaner aufgestellt. An der Ansicht sind von links nach rechts zu sehen: die Dominikanerkirche samt Kloster, das Dörflein Szent Márton, der Bach Gyöngyös (Güns), die Kirche der Franziskaner, die Stadtmauer mit dem Tore der Fölgasse, der Stadtturm, die alte Schlosskirche und die innere Burg. Sonderbarerweise blieb die Ansicht bisher unbeachtet.

[35] U. o.

[36] Schönvisner i. m. 330. l.

[37] A vonatkozó levelezést l. P. L. kurrens iratok 1791. ápr. 19 (Ábrahám Zsigmondhoz), május 1 (Kovacsics Ignáchoz), május 3. (Kovacsics levele Szilyhez).

Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében.

Írta: FÁBIÁN MÁRIA.

II.

Premontrei rendház.

A premontrei kanonokrend szombathelyi székházának kápolnájában két Türjéről származó Dorffmaister-kép látható.

A rendházat Szegedy János kanonok, Szegedy Róza nagybátyja, építtette az 1785/86. években. Építőmestere a nagynevű Hefele Menyhért volt. A házikápolnában 1925 óta függ a két nagyméretű Dorffmaister-kép. Az egyik Szent Norbertet, a rend alapítóját, a másik Szent Ágostont ábrázolja. Aláírva egyik sincs, de hogy mindkettő Dorffmaister munkája, azt az alább előadandó türjei bizonyítékokon kívül a képek festésének módja, alakjainak azonossága is igazolja.

Mindkét festményt Steiner Miklós csornai prépost úr hozatta el Türjéről, ahol 1900-ig a mellékoltárok képei voltak; restaurálásukat pedig néhai Vass Béla gimn. rajztanárra bízta. Jobb kezekbe nem is adhatta volna. A képek újakként hatnak a festék nyersesége és éretlensége nélkül.

Szent Ágoston képén a szentnek majdnem életnagyságú ülő alakját a kép jobboldalára helyezte a mester. Gyöngyökkel, boglárokkal díszített ruhája hatalmas redőkkel öleli körül a szentnek magasztos alakját. Szent Ágoston bensőséges áhítattal tekint fel az égre az előtte levő könyvből. A kép balsarkán két kis angyal egy másik hatalmas nyitott könyvet tart, amelynek egyik sorára rámutat a szembenlevő angyal. Fent felhők közt barokk puttók játékos mozdulattal repkednek, és az egész képet kedvessé és derűssé teszik. Érdekes a háttérben levő nyitott ablak, melyen át felhős ég és tájrész látható. A renaissance festők is alkalmazták már ezt a motívumot, és most Dorffmaister, a barokkfestő, ugyanazt teszi. A képen a világítási effektus a legérdekesebb. A szent arca, alakja, égfelé emelt kezei, ruhája égi fénytől ragyog, az előtte levő könyv és az ezt tartó angyal már mélyebb tónusú, míg az előtérben álló angyal csak félig megvilágított — fején s kezén csillan csak meg a fény — árnyalak a ragyogó főalak színfoltja mellett. A világos és sötét foltok ellentéte fokozza a kép mozgalmasságát.

A *Szent Norbert-kép* az előbbinél sokkal jobb kompozíciójú. Itt az alakoknak egymáshoz való kapcsolata lelki motívumokon épül fel. A három főalak: Mária, a kis Jézus és Szt. Norbert. A Madonna lehajlik, és anyai szeretettel tartja a kis Jézust, aki az előtte térdeplő Szt. Norbert vállára kanonoki gallért illeszt. A Szűz alakja kedves, közvetlen, bő-

redőzetű ruhája aláfesti fínom mozdulatát, a ruha halk tónusával szép összhangban van a Madonna fehér arca és szép keze. A kis Jézus — glóriátlan, de ragyogó, szőkefejű gyermek — annyi földöntúli bájt sugároz, hogy nem tudunk meghatódás nélkül ránézni. Igen sikerült Szent Norbert térdeplő fehér alakja, amint a kis Jézus felé hajlik, alázatosan várva a nagy kitüntetést, amely most éri. Szép, egyszerűen festett sárgás-fehér reverenda van rajta, amely világító ereje mellett is fínoman hat, úgy hogy a fősúly mégis csak a Madonna és a kis Jézus alakján marad. A kép balsarkában álló

Szent Ágoston.
Der hl. Augustin.

angyal hatása kissé nyers, különösen a színei nem sikerültek. A megvilágított test eleven rózsaszínje nem hat természetesen a többi testrész barnás színe mellett. Az üres teret repkedő szárnyas angyalfejek töltik ki, hol innen, hol onnan bukkanva elő.

E kép Dorffmaister egyik legsikerültebb munkájának mondható.

*

Mint említettük, mindkét kép Türjéről került Szombathelyre. Türje nem a szombathelyi egyházmegye területén

fekszik s így tulajdonképen nem tartozik munkám keretébe. Mégis ismertetnem kell Dorffmaister türjei munkásságát, hogy a fenti képek származására rávilágítsak és a mester magyarországi munkásságának néhány ismeretlen adatára rámutassak.

Türje a premontrei rend ősi prépostsága és neves búcsújáróhely. A prépostsági román-stílű templom egyik szögletében volt egy igen régi Mária-szobor. Ez előtt ajánlott fel Dorffmaister a Boldogságos Szűznek a maga és neje,

Szent Norbert.
Der hl. Norbert.

Francz Anna nevében két ezüst szívet 1762. május 1-én. Mindezt a prépostság levéltárában őrzött „Memorabilia Praepositurae Türjensis" című kézirat örökítette meg számunkra. E kéziratból megtudjuk, hogy Dorffmaister 1760-ban Türjén munkát vállalt, és azt el is végezte. A templom kifestését 1761-ben kezdte el, és részben be is fejezte, amit az egyik festett pilléren a következő felírás is tanusít:

„St. Dorffmaister pinxit A-° 1761."

A templom főoltárképe, mely 1763-ban készült, hatalmas vászonra festett kép. Azt a jelenetet örökíti meg, amikor

Gábor arkangyal hírül adja Szűz Máriának, hogy Isten őt választotta ki a Megváltó édesanyjának.

E képre vonatkozólag a fent említett kézirat ezeket írja: „Altare architectica pictura est apud recensitum D. Dorffmaister conventum, ut illud anno 1763 post Pascha in suum assumat artificium pictoricum, quo tempore

Szent Anna és Szűz Mária.
Die hl. Anna und die selige Jungfrau Maria.

etiam comparuit ad praestandum hunc laborem." (Magyarul: „Az oltárra vonatkozólag szerződést kötöttünk Dorffmaister úrral, hogy azt architektonikus festéssel díszítse és 1763 húsvétja után munkába vegye. A kikötött időben meg is jelent a munka elvégzésére.")

A főoltártól jobbra és balra szent Ágoston és Szent Norbert képei vannak. A baloldali falon Szűz Mária és Szent

József eljegyzése látható. Az egész templomra jellemző, hogy a csavart barokk oszlopok, az evangelisták alakjai, az oszlopfőn ülő angyalkák és minden építészeti elem csupán falfestmény s hogy mégis valóságként hatnak és plasztikájuk szinte érzékelhető. A barokk festészet igazi megnyilatkozása!

A falfestmények közül különösen kedves az, amely Szent Annát ábrázolja, amint leánykáját, Szűz Máriát tanítja. A kép felépítése jellemző barokk kompozició. Három főalakja, Szent Joakim, Szűz Mária és Szent Anna diagonális elrendezésben klasszikus példája a barokk képszerkesztésnek. Középen Szűz Mária, mellette Szent Anna ül és átöleive tartja a Szűz törékeny alakját. Baljával átöleli, jobbjával pedig a tízparancsolat kőtáblájára és ott is az első parancsolatra mutat. Érdekes az az ellentét, amely Szt. Anna és a Bold. Szűz között van. Szt. Anna, azt mondhatjuk, impozáns, nagy alak, akinek nagyságát a bőredőzetű ruha mégcsak fokozza. Mária alakja gyönge, fiatal teremtésé, lágyomlású világos ruhában, amelynek esése, vonalvezetése aláhúzza a Szűz alázatos kéz-, és fejtartását, amellyel az édesanyja tanítását gyermeki szeretettel fogadja; viszont Szt. Anna mozdulata, amellyel Máriát átöleli, elárulja azt a nagy gondosságot, amivel a fiatal lelket nevelni akarja. Fölöttük a kép felső bal sarkában a Szentlélek galamb képében égi fényt lövell, s ez a fénykéve diagonálisan szeli át a képet (megcsillan Mária alakján), és megbontja a függőleges képszerkesztést. A fény irányával ellentétesen egy repülő angyal alakja látható. A háttérben az architektonikus részletek közül az égi magasságba láthatunk, ahonnan bájos angyalkák ereszkednek alá, mintha gyönyörködnének Máriának és édesanyjának kegyes munkájában. Az oltárkép baloldalára festett pillérfőn ez olvasható:

„St. Dorffmaister pinxit A° 1761."

Alatta:

„Renov. Julius Krausz Arabonae A° 1900."

A jobboldali pilléren pedig:

„Horváth István
festő segéd Győr 1900."

A templom belsejét 1900-ban restauráltatta a rend, Dr. Kunc Adolf prépostsága idejében, amiről a templomban a kórust tartó egyik oszlopfő felírása szintén tanuskodik.

A Dorffmaisterre vonatkozó felírás nagyjelentőségű, mert bizonyítja, hogy Dorffmaister már 1761-ben Magyarországban dolgozott.

A türjei rendház ebédlőmennyezetét is Dorffmaister díszítette. A két részre osztott falmezőn két teljesen különböző jelenetet ábrázolt: „Illés prófétát a pusztában" tünteti fel az egyik, „Jézus és a szamariai asszony találkozását" a

másik. Illés próféta alakja oly kegyetlenül hibás, hogy kénytelen vagyok a restaurálást okolni érte, ha nem akarok Dorffmaister munkájáról igazságtalan ítéletet mondani.

(Horváth Tibor Antal és Tóth Péter dr. prem. kanonok urak szíves közlése alapján.)

*

Krisztus levétele a keresztről.

Pintér Lajos dr. szombathelyi ügyvéd egy régi képet őriz, amelyről kiderült, hogy Dorffmaister festette. A kép a keresztlevételt ábrázolja. Nagyjában erősen emlékeztet úgy kompozíció, mint az egyes alakok beállításában Rubens közismert képére, de kevesebb alak mozog rajta és több eltérést is mutat a nagy mester munkájától. Sajnálatosképpen a vásznat lemosták, így a színek elhalványodtak rajta, sőt sok helyen a rajz is veszített, s némelyik arc formája erősen szenvedett. Ott, ahol az ügyetlen restaurátor a képen nem sokat rontott, látszik Dorffmaisternek jellemző koloritja, az erősen vöröses szín, amely néhol valósággal nyerssé válik. A kép határozottan a mi mesterünk munkája, egy kis türelemmel el tudjuk olvasni az elhalványodott aláírást: Steph. Dorffmaister A. O. 1787.

Celldömölk.

Az apátsági templomban, gazdagon faragott keretben van Dorffmaister oltárképe, mely Nepomuki Szent János apotheozisát ábrázolja. Jelzése: St. Dorffmeister (sic!) pinx."

A szent elhagyott alakját angyalok viszik a magasba, az ég felé, alatta a Moldva vize látszik, a háttér elmosódott, fiktív rész. Az egész kép a sietség, az elhamarkodott munka benyomását teszi. A szent arca egészen hibás. Van ugyan pár kedves része e festménynek; ezek az angyalok. Mindaz, ami a későbbi Dorffmaister képekre jellemző, már itt is megtalálható. Meleg tónusok, rózsás angyal-testek, a mozdulatok és kifejezések kecsessége és a barokkos fényhatások keresése.

A másik képnek, mely kidolgozásával Dorffmaistert juttatja eszünkbe, nincs aláírása, mégis Dorffmaister művének tarthatjuk. Szent Annát és Szűz Máriát ábrázolja. Máriát kisleánynak festette a mester, amint a Szent Anna térdein lévő szentírást tanulja és a magyarázatot hallgatja. Szent Anna alakja sok gondolatot fejez ki, és van benne festői elmélyedés; de Mária alakja kifejezéstelen. A háttér gazdagon díszített, a kép felső részén pedig felhők között angyalsereg lebeg.

Pacher könyvéből megtudjuk, hogy a Nepomuki Szent János-oltárt Ráskay (Rátky) Anna úrnő állíttatta, a Szent Anna-oltárt pedig gróf Erdődy Györgyné, Esterházy Teréz.[1]

[1] Pacher Donát: A dömölki apátság története. Budapest, Stephaneum, 1912. 296. l.

Csehimindszent.

A csehimindszenti templom oltárképének aláírása:

„Stepha. Dorffmaister
pinxit Academicus
1793. Soprony."

A magyarosító barokk-szellem erre a képre egészen rányomta bélyegét. Mindenszenteket ábrázolja, különösen kiemelve a magyar szenteket. Szent István a magyar koronával, Szent László karddal és pajzzsal, Szent Imre — mindhárman színpompás magyar ruhákban —, Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Márton meleg, magyar tónust adnak a képnek. Dorffmaisternek itt bő tere nyílt arra, hogy díszek, ékszerek pontos és anyagszerű megfestésével tudását csillogtassa.

Felsőőr.

A templom oltárképe a Boldogságos Szűz mennybemenetelét ábrázolja. Az alsó részen apostolok veszik körül az üres koporsót. A felső részen két angyal övezi a Szent Szűzet. A képen megtalálható Dorffmaister jegye. „Stephan Dorffmaister 17..."; az utolsó két szám lekopott. 1932-ben restaurálta dr. Walliser Ferenc bécsi festőművész, restaurátor. Ez alkalommal vette észre, hogy a képet valaki teljesen átfestette, úgy hogy az egész új festést le kellett róla szedni. Az eredeti kép így került elő a maga szépségében. A színek túlerősek voltak. A Szűz balján lebegő angyal fátyla karminvörös volt, míg most, a helyreállított eredetin, halaványrózsaszín. (Dr. Michel Károly felsőőri plébános úr közlése.)

A kép Dorffmaister sikerültebb munkáihoz tartozik. Említésre méltó az alakok széles taglejtése és az egész kép mozgalmassága. A Szűz alakja szép, könnyed, sok hasonlatosságot mutat az azonos témájú képek olasz mestereinek munkáival.

Hegyfalu.[2]

1794-ben a hegyfalusi Gludovácz-kastély nyolcszögletű dísztermét nyolc függő képpel, a mennyezetet pedig festménnyel díszíttette a család, és a munkát Dorffmaisterre bízta. Ezekről a képekről maga Dorffmaister írt német verses magyarázatot. Ezt a kis füzetet azután egy magyar úr lefordította és a következő címet adta neki: „A Hegyfalvi Történetbéli Képesszálának magyarázatja: Vitézi versekben." — A „Bevezetés", egyúttal a látnivalók összefoglalása, így hangzik:

[2] Dr. Csatkai Endre értekezése nyomán a „Sopron vármegye" 1923. ápr. 1-i számából.

„Néző ki örülsz a szépnek! Messze ne indulj!
Hegyfalu a bámulásig játszatja az elmét,
A szívet s a test érzékenységeit, édes
Álomnál édesb gyönyörűségekkel hevíti.
Jöszte, ha úgy tetszik. Képes szálába vezetlek.
Mindent megmagyarázok. Ez a summája: Barátság,
Régi tsudák, Böltsek, Vers szerzők, Római Kantsók.
Horváth és Gludovác, két régi familia együtt.
Menjünk rendre! Megállj! Távul kell állanod s úgy nézd!
A mesterségtől szépült természet előttünk!"

Ha követjük a hivogatást, a mennyezet-képet jól megértjük.

„Fresko nevű festés. Példázó képezet. E két
Asszonyokon értődik ama mennybéli Barátság!"

Két nő körül az egész görög mitológia: a tudomány, örökkévalóság, szerelem istenei. A korai sárvári témák után Dorffmaister sokszor alkalmazza a mitológiát. Az oldalfalak közül hetet fordít a világcsodák ábrázolására. „Babilon falai", „Rhodusi kolosszus", „Egyiptomi piramisok." Ez utóbbin látjuk Kemis (Cheops) fáraót, amint

„Rajzolatot nyujt
Néki az építő s az utolsó nagy Piramis még
Munkában vagyon, a munkások rajta és körüle
Hemzsegnek; távultságban látszanak előttünk."

A további képek: „Mausolos sírja", „Római Colosseum", „Diana temploma Ephesosban", „Fárosz világító torony éjjel."

A világcsudákat mindig drámai aktus keretében ábrázolta festőnk. Pl. Babilonnál Semiramist látjuk, amint kibontott hajjal rohan. Mausolos sírjánál két görög böles szónokol az elhúnyt dicsőségéről.

Érdekes, hogy a puszta leírásból is mennyi új adatot kapunk Dorffmaister művészetére vonatkozólag. A leírás legtöbb helyen nagy tájat és távlatot sejtet. A „világítótorony éjjel" valószínűen egészen tájkép, sőt a torony fénye mellett a teliholdat is odafestette az égre a mester. Írja is Dorffmaister, hogy ez a kép volt a legnehezebbek egyike. („Dieses Nachtstück ist eines der schwersten darunter").

A nyolcadik falmezőt a kastély urának és családjának a képmása foglalja el. Gludovácz József mellett áll a szomszédos Répceszentgyörgy ura: Szentgyörgyi Horváth Zsigmond nemzeti ruhában; egymást kézenfogva illusztrálják a latin feliratot: „Vera amicitia." (Igaz barátság.) Körülöttük a Horváth-család. Ugyanezen a képen olvasható „a képíró neve, mégis egykönnyen rá nem akadhatni."

Volt még díszítendő hely 3 ajtó és 5 ablak fölött. Az elsők fölé római vázákat festett, az ablakok fölé pedig medaillonformában híres ókori férfiak képmásai kerültek:

Asatus csillagász és költő, Philemon költő (régi érem után), Alkaios, Pittakos (vatikáni érem után). A 14 oldalas füzet azzal a kéréssel zárul, hogy a képeket pár lépés távolságról nézzék a művészet barátai, akkor jobban megértik a festő szándékát.

A magyar fordítás 16 oldalas, szerzője — Szinnyei és más bibliographusok szerint — Czinke Ferenc szombathelyi gimn., később egyetemi tanár (1761—1835) volt. Valószínű is, hogy ő készítette a fordítást, mert Dorffmaister kedves festője volt Czinke tanárnak, hiszen a „Szent István-kép" felállításakor is írt egy ódát (1792), melyben a művész munkáját méltatja.

A Gludovácz-kastély, sajnos, ma már nincs meg, úgy hogy a képeket csak e leírásból ismerjük, de ez is bővíti a Dorffmaister művészetére vonatkozó adatainkat. A képek szépek lehettek, mert különben nem váltak volna szinte országos hírűekké.

Hegyfaluban Szerdahelyi jegyző úr tulajdonában van egy kép, amely Nepomuki Szt. Jánost ábrázolja. Aláírása nincs ugyan, de minden bizonnyal Dorffmaister munkája. A kép a szentet ravatalon fekve, papi ornátusban mutatja be. Szép az ing csipkéjének anyagszerűsége és fínom rajza. A szent élettelen keze feszületet tart. Arca beesett, és minden valószerűsége mellett sem hat visszataszítólag. A holtakra jellemző tompa, fakó-sárga tónus vonul végig az arcon, kézen, és szép összhangban van a szent ruhájának színével és a kép hátterének mély tónusával. A halott fejét — a hagiographiának megfelelően — csak néhány csillagocskával jelzett glória övezi, mely a jelenséget földöntúlivá teszi.

Incéd.

Az incédi templom főoltárképe is Dorffmaister munkája; a Boldogságos Szűz mennybemenetelét ábrázolja. Aláírása:

„Dorffmaister invenit et pinxit 1791."

Alul a képen az apostolok az üres koporsót körülvéve csudálkoznak; felfelé néző arcuk elragadtatást árul el, amint az égi jelenséget, a Szűz mennybemenetelét nézik. Az angyalok lebegése könnyed, repülésük valószerű. Szerencsés a kép kompozíciója is. Az apostolok sötét és nehéz csoportja mellett a Szűz és az angyalok ragyogó égi jelenéssé válnak. (Mersich Lajos plébános úr közlése nyomán.)

Kemenesmihályfa.

1785-ben Szily püspök megbízásából a kemenesmihályfai templom szentélyét és oltárképét, „Szt. István megkövezését" festi meg Dorffmaister. Az oltárkép két ellentétes

tényezőn épül fel: a színek és érzelmek ellentétén. A kövezők vad indulata és erős színezete elementáris erejű a szent szelíd, tűrő, halvány alakja mellett. Fent megnyílik az ég. Az Atya, Fiú és Szentlélek a mennyet nyitják meg a vértanúnak. A kép baloldalán Saul, a későbbi Szt. Pál ül; nézi a jelenetet és őrzi a kövezők ruháit. A szentély mennyezetének freskóján középen Izsák feláldozását szemléljük. A főoltár leckeoldalán Szent László, az evangélium oldalán Szent István életnagyságú képe. A főoltár hátterét rendkívül díszes oszlopcsarnok alkotja, amely fölött a hit-remény-szeretet szimboluma látható.

A képek megfestésére vonatkozó szerződést 1785. aug. 22-én kötötte Szily püspök Dorffmaisterrel. Ennek értelmében a művész 160 frtot kapott munkájáért. Érdekesség kedvéért közlöm a nyugtát, amelyet Dorffmaister adott, amikor a fenti összeg második részletét átvette:

„Ich Endes Unterschribener bestätige dasz mir der Rest mit 100 fl. Sage hundert Gulden von Herrn Pfahrer richtig und par bezahlt is worden.

Mihálfa den 9. 8-bris 1785.

Stephan Dorffmaister
Kgl. Acad. Mahler.

Kemenesszentpéter.

Horváth Ferenc plébános az egyházi körökben ecsetjéről jól ismert Dorffmaister Istvánt hívta meg 1779-ben temploma kifestésére.[8] Szent Pétert, a templom védőszentjét, és életéből vett jeleneteket kellett Dorffmaisternek ábrázolnia úgy az oltárképen, mint a szentély falképein. Dorffmaister nagy tudásáról és technikai készültségéről tesz tanuságot az a mód, ahogy ezt a feladatot megoldotta.

Az oltárkép felfogása nem mindennapi. Nem a hivatása által felmagasztosult apostolt festi, hanem egy törődött bűnbánót, akinek arca, mozdulata csupa érzelem és kifejezés. Ennek a képnek rendkívüli értéke az, hogy jellemző ereje — a lényeg — domborodik ki, és így nem is lett volna szüksége a kompozíciónak sablonra, a gazdagon képezett háttérre és a mennyei jelenségekre.

A szentély falfestményein Szt. Péter élete vonul végig a szemlélő előtt. Jobboldalon Szent Péter a tengeren jár, s Krisztus felé igyekszik. Azután a csudálatos halfogást örökítette meg a művész. Baloldalon Péter Krisztustagadása látható gazdag csoportkép alakjában. A két oldalon, a két kép közé festett fülkében, szoborszerű ábrázolásban Nep. Szent János és Szent Pál állnak. Festett a főoltár architek-

[8] Így a Herzan-féle egyházlátogatásra készült 1801. évi összeírás — (P. L. I. sz.)

tonikus kerete is. Általában sok helyen pótolja a márványt, aranyat és szobrokat a festő barokkecsetje.

A mennyezetkép Jézus mennybemenetelét ábrázolja. Dorffmaisternek itt új és nehéz problémát kellett megoldania. Az apostolok mennybenéző csoportját nehéz lehetett belefesteni a szentély boltozatába; meg kellett küzdenie a távlat nehézségeivel, melyet a barokk elgondolás kor-

A Szentháromság.
Die hl. Dreifaltigkeit.

mányoz. Az apostolok mind más és más érzelmet fejeznek ki jellemük különbözősége szerint. A festő jellemzése sikerült is, amennyiben a barokszellem hullámzó érzelemvilága mellett ott tükröződik a magukra hagyott apostolok arcán a pillanat nagyszerűségének átérzése is.

A mennyezetkép kompozíciója egységes; harmóniáját csak emeli a fínom színezés és a fínom rajz.

Igen nagy kár, hogy a képek eredeti színhatása a fal nedvessége és az 1881-i szerencsétlen restaurálás által sokat vesztett szépségéből.

Nagysitke.

Dorffmaister 1774-ben Felsőbüki Nagy György özvegyének, Niczky Borbálának megbízásából a nagysitkei templom számára fest egy monumentális képet (kb. 5×2 m), mely a Szent Háromságot ábrázolja.[4] A Szentháromság megfestésének nehéz problémáját aránylag könnyen oldja meg a mester.

A kép centrális témája a megváltás gondolata. A főalak éppen ezért a Fiú Isten. Nagyon fenséges az Atya örökkévalóságot éreztető méltóságos alakja. Jobbkarját áldásra emeli, baljában kormánypálcát tart. A megváltás szimboluma a kereszt, melyet angyalok tartanak. A kép cselekménye valószínűleg Ádámot és Évát ábrázolja. Egy férfi és egy női alaknak szabadulása ez a füstgomollyal jelzett alvilágból. A hatalmas vászonnak kitöltése, a színezés, a mozdulatok kecsessége és ritmusa, a fény és árnyék barokk kontrasztja Dorffmaister legkiválóbb alkotásai közé emelik e képet.

Színvázlata gróf Mikes János megyéspüspök birtokában van. Jelenleg a püspökvárban, a dolgozószobában függ.

Nova.

A Szily János és Dorffmaister között a novai templom kifestésére kötött szerződés így hangzik:

„Anno 1779 d. 10-ten 8-bris ist zwischen uns Eines theils mir Johann Sily (sic!) Bischoff v. Steinamanger, dann anderten theils mir Stephan Dorffmaister Mahler v. Oedenburg nachfolgender Contract errichtet worden.

Erstlich: Verspreche Ich Stephan Dorffmaister die Novaer Kirche mit eigenen Farben, und Kösten gäntzlich auszumahlen, und zwar.

Zweitens: In der ersten Kupl des Sanctuariums die H. H. Dreyfaltigkeit in Seiner Glory, und in den 4. Ecken die 4. Haubt Tugenden.

Drittens: In der zweiten Kupl Maria Reinigung, und an denen 4. Ecken die 4. Kirchen Lehrer.

Viertens: In der dritten Kupl Maria Verkündigung, und an denen 4. Ecken die 4. Evangelisten.

Fünftens: Das Chor mit einer Glory von Engeln zusamgesetzt mit musicalischen Instrumenten, worinnen angebracht wird Magnificat etc. Hernach verobligiere Ich mich

Sechstens: Auch drey Altär Romanisch Antick zu mahlen mit Architecteur (sic!), als nemblich.

Siebendens: Das Hoch Altar Blatt auf Leinwandt etliche 15 Schuch hoch u. 7½ breith, worauf Maria Himmellfarth, auf beide Seitten aber, und zwar auf Seiten des Evangeliums H. Stephani, und auf die Epistels Seite H. Ladislai Statuen aus Branssfarb.

Achtens: in der mittlern Kupl auf Seitten des Evangely d. H. Kreutz Altar, auf die Epistels Seitten der H. Petri, und Pauli.

Neuntens: bey zwey Seiten Altär auf der Tumba ein rundes Bild von 2 Schuch auf der Leinwandt. Hingegen

Zehndens: Verspreche ich Johan Sily (sic!) vor diese obbesetzte Ar-

[4] A Herzan-féle egyházlátogatásra készült plébánia leírásából merített adat. (P. L. I. sz.)

beith den obbemehltte (?) Stephan Dorffmaister Tausend Zwey Hunderth Gulden, sage 1200 G. Rhl. und zwar anjetzo gleich 100 G. das übrige aber mit der Zeit und nach vollendeter Arbeith.

Zur grösserer Urkunth dessen sind zwey gleich lautende Contract errichtet und ein jeder theill unter eigener Handschrift und Pettschaft eigehändiget worden. So gegeben Steinamanger d. 10-ten 8-bris 1779.

Stephan Dorffmaister m. p.
P. H. Acad. Mahler.[5]

A szerződés pontosan megjelöli, hogy mit, hogyan fessen ki Dorffmaister. A képek ismertetésével azonban nem foglalkozom, mert Szmrecsányi Marianne doktori értekezése kimerítően tárgyalja őket.[6]

Rábahidvég.

A rábahídvégi templomban két igen szép Dorffmaister kép van. Szt. Józsefet ábrázolja az egyik, a Fájdalmas Szüzet a másik.

Nagyon nehéz e képekről ítéletet mondani. Minden Dorffmaisterre jellemző művészi sajátság megvan rajtuk, és nem mindennapi az elgondolásuk és megfestésük sem.

A Szt. József-képen a szent a nézővel szemben lefelé jön a piros tégla-lépcsőn, ölében a gyermek Jézus. A mozdulat, ahogy Szent József lép, fínom és közvetlen. A körülötte repkedő kisangyalok bájossá teszik a képet. Szt. József égreemelt tekintete, fénytől sugárzó arca Dorffmaister jellegzetes típusainak egyike. Színezésben különösen sikerült alkotás. A ruha lilásveres, az árnyékos oldalon kellemes foltot ad, szép összhangban a környező téglaszínnel és az angyalkák testszínével. Az előtérben kis angyal tart liliomot játékos mozdulattal. A háttérben kőpillér, oszlop, felhős sötétség látható, amelyhez a repkedő angyalok melegszínű teste kellemes ellentétet képez. Sajátsága e képnek a barokkos fényhatás nagyszerűsége.

A „Fájdalmas Szüzet" ábrázoló kép mind méretben, mind elgondolásban hasonló az előbbihez, amennyiben a kép centrumában ezen is csak egy alak és pedig a Szűz alakja áll. Arca égi fénytől ragyog, szeme könnyezik. Keblén égő szíve látható, amelyet tőr jár át. Jellemző sajátsága a fájdalmas Szűz ábrázolásának, melytől Dorffmaister sem tért el. A Szűz ruhája bő redőkben hull alá, fínoman fogja körül alakját. E képről sem hiányoznak a barokk angyalkák. Egyik a felhőkből hajol ki, kezeit tördeli, és mozdulatán látszik a szánalom, ellentétben a kép balsarkában ülő pufók szárnyas puttóval, aki a kezecskéjében tartott virággal játszik, és mit sem törődik a fájdalommal, amely a szenvedő

[5] P. L. III. sz. 5. f.

[6] Szmrecsányi Marianne: A novai templom és falképei. Budapest, 1933. 83 l.

Szüzet átjárja. A hátteret a Golgotha sötét sziluettje adja és megmagyarázza a Szent Szűz bánatát.

Mind a két kép igen szép, bár kissé színpadias beállítás jellemzi őket. De ez nem Dorffmaister hibája; a korszellem

Szent József.
Der hl. Josef.

hozta ezt magával, amely szerette a pózokat, túlzott mozdulatokat és a szertelen fényhatásokat. A barokk páthosz ez, amely mind vonalvezetésben, mind a színezésben, fényhatásban kifejezésre jut.

Az 1780. május 22-i egyházlátogatási jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a templomot 1769-ben építették.

Rum — Szent Cicelle.

A rumi plébániához tartozik, de politikailag Gutaháza község területén fekszik a szép Szent-Cicelle-templom, melynek falait Dorffmaister freskói díszítik. Az 1775. aug. 26-án kelt egyházlátogatási jegyzőkönyv, melyet Szily mint győri segédpüspök vett fel, elmondja, hogy a kápolna akkor már kb. 500 éve állott. 1771—72. években resturálták a híveknek, elsősorban báró Sennyey Antal özvegyének, Inkey Petronillának költségén. Dorffmaister 3 oltárt és több falfreskót festett benn.

A főoltár Szent Ceciliát ábrázolta, amint orgonán játszik. E képet a mult század közepén kicserélték. Most Knebel J.-től festett oltárkép áll a helyén.

A leckeoldali mellékoltár Szent Anna halálát mutatja. A szent halálos ágyán fekszik. Mellette ül Szent Joakim. Az ajtón belép Szent József s a Boldogságos Szűz, aki a kis Jézust nyujtja Szent Anna felé.

Az evangélium-oldali mellékoltár képe Szent Józsefet ábrázolja karjában a kis Jézussal.

A freskók közül a szentély mennyezetét betöltő a legnagyobb. Szent Cecilia megdicsőülését ábrázolja. Angyalok vezetik az ifjú szűz vértanut Isten elé a mennyei dicsőségbe. A mennyországi jelenet alatt templom látható, attól balra egy kápolna s egy nagyobb kastély, jobbra a dombon egy épülő falu. A templom a mai cicellei templomot, a kápolna az 1775-ben még állott nyilvános kápolnát mutatja, amelyet Adelffy Antal építtetett, a község Rábatőttöst ábrázolja.

A főoltár két oldalán Szent István és Szent László képei láthatók.

Az evangéliumi oldal falán egy ősz pápa (I. Orbán?) tiarával, pásztorbottal. Egy ifjú vezeti, előtte egy halott fekszik.

A mennyezeten 3 kép Szent Cecilia vértanuságát mutatja be. Az elsőn egy katlanban akarják elégetni, a másikban az üstben áll, a hóhér bárdja a nyakához sújt, melyből vér serken elő, a távolból egy angyal pálmaágat nyujt. A harmadik képen mosolygó arccal holtan fekszik a szent s egy angyal égi koronát hoz számára.

Az utolsó boltíven szintén 3 kép van elhelyezve. Az elsőn a „Győzhetetlen Szűz" liliommal a kezében virágok közt áll, a másodikon Valerianussal való eljegyzése látható, a harmadikon szintén jegyesével áll.

Szignatura a szentély leckeoldalának egyik imitált oszlopfőjén: „Steph. Dorffmaister pinxit." (Abai Imre diákonus szíves közlése.)

Sárvár.

A sárvári vár a Nádasdyak birtoka volt, és mint ilyen, a nagyműveltségű főúri család rezidenciája. A Nádasdyak

valóságos udvartartást vittek. Az egykorú és számunkra is jelentőséggel bíró emberek közül sokan megfordultak Sárvárott; így többek közt Tinódi Lantos Sebestyén is. A kulturális és művészeti életben is résztvettek a Nádasdyak; a sárvári könyvnyomda híres volt; a lovagterem művészeti díszének nagy részét már a XVII. században nyerte, amikor a szerencsétlen véget ért Nádasdy Ferenc országbíró volt a vár tulajdonosa. A vár későbbi urai is pártolták a művészetet. 1769-ben Szily Ádám, a vár akkori birtokosa, Dorffmaisterrel díszítteti a lovagtermet.

Stukkóból készült pompás nehéz keretek osztják fel mezőkre a lovagterem tükörboltozatát olyképen, hogy a gazdagon tagolt barokk jellegű keretek összefüggő vázat alkotnak. E keretek foglalják magukban a képeket, többek közt Dorffmaisteréit is.

A mennyezeten 1653-ból származó és a sziszeki csatát, Tata visszavételét, a pápai csatát, Budavár ostromát, Kanizsa visszavételét ábrázoló történeti képek vannak.

Feltűnő, hogy a művész egy ilyen történelmi nevezetességű várkastély díszítésére az ótestamentomból vett jeleneteket használt fel, az a művész, aki később templomok mennyezetére a csataképek egész sorát festette!

A képeket színes virágokkal díszített, fínoman tagolt festett rokokó keretek foglalják körül. Összesen kilenc, falra festett kép van a lovagteremben, meglehetősen rossz állapotban, egyrészt az idő viszontagságai, másrészt az ügyetlen restaurálás okozta károk nyomaival. A képek a következő bibliai jeleneteket ábrázolják: Sámson és Delila, Eszter, Jahel megöli Sisarát, Judith és Holofernes, Dávid és Góliát, Józsue legyőzi az öt királyt, Dávid királlyá kenetik, Eszter Ahasvérus előtt, Mardocheus és Eszter.

Aránylag a legjobb állapotban van „Józsuénak az öt király fölött aratott győzelme." Erős drámaiság, jó kompozíció és ízlés jellemzi. A fiatal mester komoly rajztudásáról tesz tanuságot az egyik legyőzött, földön fetrengő király alakja. E képen is elárulja Dorffmaister a részletek, ruhák, fegyverek, általában a külsőségek iránti érdeklődését és szeretetét, ami később még jobban fejlődött és fokozódott nála, bár nem mindig vált előnyére a mesternek.

A jobb állapotban levő képek közül való még a Dávidot és Góliátot ábrázoló, erősen akadémikus jellegű festmény. Sok szépség van a fiatal, rokokóruhába öltöztetett Dávid alakjában. A többi képről csak részleteiben beszélhetünk a rettenetes átfestés és megrongáltság miatt.

Igen fínom és szép pl. Delila feje. Kedves rokokó fő, kacér mosollyal, raffinált bájjal, mondhatjuk, gonoszkodó kifejezéssel az arcán. Ezen a képen láthatjuk Dorffmaister aláírását is:

„St. Dorffmaister pinxit, ex Caesa. Reg. Vien. Academia Anno 1769."

A dísztermen kívül a sárvári várkastélynak egy toronyszobáját is Dorffmaister festette ki. A terem lapos kupoláját a XVIII. században annyira kedvelt allegórikus ábrázolások egyike díszíti. Apolló és Minerva trónol a felhők közt, fölöttük az igazság lebeg, kristályt és pálmát tartva kezében. Külön csoportba verődnek össze a szellemi munka megszemélyesítői: a teológia, jogtudomány, Áron, Mózes, Mars, a festészet, szobrászat, költészet női alakjai és a Pegazus. A négy sarokban Juppiter, Juno, Venus és Mercurius alakjai ülnek. A gondolat, amelyet itt Dorffmaister feldolgozott, nem új, de a festés módja, az ügyes térbeosztás és kompozíció komoly értékei e műnek.

Szentgotthárd.

1748-ban tették le a ciszterci-rend szentgotthárdi apátsági templomának alapkövét. A hatalmas barokk-templom építése 1764-ben annyira előrehaladott, hogy Alberik apát megáldotta, 1779-ben pedig Szily János szombathelyi püspök fel is szentelte. De a templom belső terének díszítésére és elkészítésére csak a következő években került sor. A templom díszítésében nagy része volt a rend tagjainak. A díszítő munkát *Scherenmayer* Gáspár és *Gusner* Mátyás fráterek vezették.

Maga Gusner Mátyás a templom részére öt oltárképet festett, sőt a templom belső terének kifestésében is részt vett. A templomboltozat három hatalmas kupolával emelkedik a magasba. A főoltárhoz legközelebb eső első kupolát Gusner Mátyás laikustestvér fínom, illuzionisztikus építészeti festményei díszítik; ugyancsak ő festette a középső kupolában a diadalmaskodó egyház képét. Az utolsó kupola kifestését Dorffmaisterre bízta a rend. Neki akkor már igen jó neve volt egyházi körökben. Hogy templomkupolán profántárgyú festményt látunk, jellemző sajátsága e kornak (pl. a szigetvári templomnak ugyancsak Dorffmaistertől származó kupolafestményei). A gyönyörű kupolafestmény a nagyjelentőségű „Szentgotthárdi csatát" örökíti meg. A kupola alsó övét festett architektonikus keret szegélezi, melyen mozgó, küzdő alakok sokasága ejt bámulatba; a mozgalmas kép felett pedig a magas, ragyogó égen angyalok jelenése látszik: Patrona Hungariae a magyar címerrel, a hadak sorsát intéző Isten, angyalok, akik egyrészt a legyőzötteket üldözik, másrészt a győzteseknek pálmát nyujtanak.

A földi jelenések övében már látjuk, hogy a csata sorsa eldőlt, török lovasok menekülnek a földön fekvő holttesteken át, de azért itt-ott a végső küzdelemmel is találkozunk (pl. egy német és egy török gyalogos tusájával). A legszebb rész a győztes vezérek csoportja. Montecuccoli vágtatva jön fehér paripáján, amely ágaskodva horkan meg az előtte

fekvő török holttestétől. A mellette lovagló díszes ruhájú tiszt éppen ledöfi az előtte álló törököt, aki hátrazuhanó testével áttöri a festett párkányt és keretet, látszólag a mélységbe zuhanva. A háttérben a győzelmes hadak zászlói lobognak: a franciák aranykoronás-liliomos világoskék zászlaja, a magyar címeres és kétfejűsasos császári zászló; távolabb a táborozás jelei, a zsákmányolt hatalmas és igen szépen festett lófarkas törökzászló, mely belelóg a festett párkányzatba, azután sánckosarak és lőporoshordók.

A szentgotthárdi csata.
Die Schlacht bei Szentgotthárd.

A háttérben elmosódva az elvonuló csapatok látszanak, amint füst és felhők közepette eltűnnek. A kép érdekessége az, hogy itt is bizonyítva látjuk, mily nagy érzéke volt Dorffmaisternek a reális cselekményű képek iránt. A körbefutó kompozíció egységes a mellett, hogy jelenetekre bomlik.

A templom kupoláját, amely a szentélyhez csatlakozik, csak átfestette. A barokkfestészetben nagy szerepet játszanak az allegórikus ábrázolások. Ezeknek egyikét látjuk itt a szentgotthárdi templom szentélyében. Középen aranyos felhőkön, hétpecsétes könyvön fekszik Isten báránya, az apokaliptikus bárány; angyalok és angyalfejek veszik körül. Az egyik angyal szivaccsal törli le egy kőlapról a bűnbeesés képét, melyet egy másik angyal tart eléje. E csoportból jobbra lebegő angyal, jobbkezével a bárányra mutat, baljában fáklyát tart. A térbeli hatás fokozására az utóbbi alak

kihajol a körben futó kazettás keretből. E festmény főcsoportja: ülő női alak fehér ruhában, aranyos stólában és kék palásttal, jobbkezében kehellyel és sugárzó ostyás paténával, baljával a térdére támasztott könyvet fogja, melyben a következő igék olvashatók: „In principio erat verbum." Az előbbi alaktól jobbra ülő női alak látható sötét, aranysárga ruhában, lefátyolozott arccal; jelentőségét a T alakú kereszt magyarázza, melyre kígyó csavarodik. E két női alak az Ó- és Újszövetséget szimbolizálja. Az első az egyház, a második a zsinagóga megszemélyesítője. A többi alakok — csupa angyal — csak a főalakok kiegészítői és különböző szimbolumokat tartanak kezükben.

A templom dekorációját Dorffmaisternek József nevű fia festette. Ezt bizonyítja a következő felírás az egyik szegélyen:

Steph. Dorffmaister
pinxit Ex cae. Reg. Viena
Acad. 1784.

—

Joseph
Filius pinxit
Architecturam.

A szentgotthárdi apátság épületében, jelenleg a perjel fogadószobájában, egész sor Dorffmaister-kép van. E képekről a következőképen emlékezik meg Dóczy József ciszterci ta:

„A Praelatura, vagy Apátság szobájában szép képekkel van a fal befoglalva: nyugatra III. Béla király, Fundatora ezen Monostornak és Apátságnak, régi Magyar öltözetű Miniszterei vel és az első tizenhárom Francz cziszterczi szerzetesekkel. Éjszakra a Mohácsi és Sz. Gotthárdi ütközet. Keletre Szt. Norbert és Szt. Gotthárd VI. Károly tsászárral, Róbert Apátúrral s több nagy Méltóságú személyekkel. Délre az építésben levő Szombathelyi Püspöki templom Marian Apátúrral és több esmeretes személlyek képeivel.[7]

Az említett terem falait ma is a Dóczytól említett nagy olajfestmények sora borítja.

Az első kép III. Béla királyt ábrázolja, amint a ciszterciekét fogadja. A kép centrumában egy, a magyar címerrel díszített diadalív van, amely előtt emelvényen levő trónon ül Béla király és az alapítólevelet átnyujtja az idegen szerzetesek szónokának. A szónokló szerzetes felemelt kezével kapcsolatot képez a szerzetesek és a magyar urak csoportja között. A jelenetnek ügyes a kompozíciója és hatásos a beállítása, de minden különösebb jellemzésbeli mélység nélkül való.

[7]Dóczy József: Története és viszontagságai Szt. Gotthárdnak a tizenkettődik századnak végétől, a tizenkilencedik harmadáig. — Esztergom és Pest 1832. 50. l. — Ugyanezt bővebben leírja Dóczy: Európa tekintete. X. k. Bécs, 1830. 213—214. l.

Dorffmaister mindig igen nagy gondot fordított a ruhák szépségére és pontos kidolgozására. Itt is feltűnő az öltözetek, főleg a régi magyar ruhák csillogó ragyogása.

A következő falon két kép van. A mohácsi csatát ábrázolja az egyik, a szentgotthárdi ütközetet a másik. A művész, mikor a csataképeket festette, a kor ízléséhez igazodott, mely nem idegenkedett attól, hogy templom mennyezetére világi jelenetet festessen. Ez a kép is az e korból származó csataképek típusait követi. Vágtató lovak, megvillanó fegyverek, tág mező, hatalmas, borús hangulatú fellegek, az előtérben egy-két pompásan festett fegyverzetű alak. A szentgotthárdi csatát ábrázoló kép két domináló főalakja, — Montecuccoli és Hohenlohe herceg az előtérben ágaskodó lovon — az átlagos csataképek alakjai fölé emelkedik arcképszerűségével.

E képpel szemben a szombathelyi líceum alapítását és az épülő székesegyházat ábrázolja a művész. A kép baloldalán a líceum alapítóját, Reutter Marian apáturat, láthatjuk két ciszterci ta társaságában; beállításuk portraitszerű. A háttérben az épülő székesegyház látható, a líceum, a kész püspökvár és a szeminárium, ahonnan a kispapok sötét sora jön kifelé. Érdekessége a festménynek, hogy a líceum, püspökvár és szeminárium előtti téren, melyet ma Berzsenyi-térnek hívnak, a figyelmes szemlélő különös jelenetet láthat. Dorffmaister az ő hatalmas pártfogóját, Szily püspököt eredeti módon örökítette meg. Két főpapi alak látható, az egyik arccal felénk, a másik háttal. Mindkettő napernyőt tart feje fölé, mindkettőben Szily alakjára ismerhetünk; neki t. i. az volt a szokása a hagyomány szerint, hogy mindig napernyőt hordott magával. Tulajdonképen szimbolikus ábrázolás ez. Azt akarta ezzel kifejezni a művész, hogy egy olyan nagy szellemet, mint amilyen Szily, méltóképp csak hozzá hasonló nagyság köszönthet.

A III. Bélát ábrázoló képpel szemben azt a jelenetet örökítette meg Dorffmaister, mikor Leéb Róbert apát III. Károly király, egyházi s világi méltóságok jelenlétében lefizeti az előírt összeget és visszaveszi Szentgotthárdot. E képen is a szokásos Dorffmaister-beállítást láthatjuk. Az előtérben portraitnak festett egész alakok, a háttérben tájkép, mely az apátságot és a körötte fekvő vidéket ábrázolja.

A hatodik kép, mely Heiligenkreutzot ábrázolja, ma nincs meg, mert (amint azt Piszter Imre dr. prior úrtól megtudtam) elkallódott, amikor Szentgotthárdot Zirchez csatolták és a heiligenkreuziek az őket illető dolgokat magukkal vitték. Lehetséges, hogy Heiligenkreuzben van.

A fentebb elsorolt szép és igazi barokkszellemű képek, mint műtörténeti ereklyék, melyek az apátsággal szinte együtt éltek, felbecsülhetetlenek. Hiszen az ilyen képek érté-

két már nemcsak a művészi érték teszi ki, hanem a hozzáfűződő történelem is.

M. FÁBIÁN: Das künstlerische Schaffen Stephan Dorffmaisters in der Dioezese Steinamanger. — Der deutsche Auszug folgt am Schlusz der Abhandlung.

A nyugatmagyarországi magyar elem (lövőőrök, székelyek és besenyők) kipusztulása.

Írta: POLÁNY ISTVÁN.

VI. A székelyek.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a Nyugatmagyarországon határőrszolgálatot teljesítő magyar elem, nevezetesen a *székely és a besenyő nemzet, népes törzs* volt. Ne gondolja tehát senki a nyugatmagyarországi székelységet elenyésző számú és csak szórványosan előforduló népségnek.

A besenyőkkel együtt ők is az előhadban harcoltak, mint annak egyik hadosztálya. A ménfői csatában (1043) a győztes Henrik császár csapatai között az íjászok nagy öldöklést vittek véghez; ugyanezek 1052-ben III. Henrik vértesvidéki megsemmisítő vereségében nagy szerepet játszottak.[1] Ezek az íjászok valószínűleg székelyek voltak, nem pedig besenyők. II. Istvánnak 1116-ik, II. Gézának 1146-ik évi osztrák és IV. Bélának 1264-ik évi cseh hadjárata alkalmával névszerint megnevezik őket. Azt is tudjuk, hogy 1271-ben „menekült magyarok", akik a király, V. István méltó haragja elől Ottokár cseh király pártfogásához folyamodott Kőszegi Henrik bánt és fiait követték, köztük a „vasvármegyei lövők", be-becsaptak és Sopront akarták elfoglalni.[2] IV. László 1274-ben megtiltotta ezeknek a nyilasoknak, hogy birtokaikra visszatérjenek, amelyektől hűtlenségük miatt megfosztotta őket.[3]

Egy oklevelünk 1314-ből, Róbert Károly idejéből, kifejezetten megmondja, hogy Pardán (Lajtapordány) székelyek laktak. A király Parda (azaz Lajtapordány) adományozását a szentkereszti (*Heiligenkreuz)* ciszterciták részére megerősíti és a falura vonatkozólag ezt mondja: „quam olim *Siculi* incolebant", azaz: „amelyet hajdan a székelyek laktak."[4] Lajtapordány a Lajta-hegységtől *nyugatra*, egészen a Lajta folyó partján fekszik.

[1] Turóczi, Bécsi Képes Krónika. Pars II. cap. XLIII. (Jerney!)
[2] Pauler, II. 368.
[3] Árp. XII. 111.
[4] Zist. 193. és kk. l. — Sv. I. 118.

Vasvármegyében a határőrök nagyobbára székelyek voltak. Egyetlen történelmi kútfőnk sem nevez meg ezen a vonalon besenyőket és nem nevezi az itteni lövőőröket besenyőknek.

Ezek a királyi őrök — illetve egy részük — a *Borostyánkő és Németújvár között húzódó vidéken — védelmi vonalon — laktak és ott voltak birtokaik.* Abban a vérzivataros korszakban, amely Nyugatmagyarországon a tatárjárással (1241) kezdődött és még a következő század első évtizedeiben is szünet nélkül tartott, nemcsak soraik ritkultak meg, hanem nagy részük kénytelen volt ősi szállását elhagyni. 1327-ben parancsolta meg Róbert Károly őrnagyuknak (comes), Felsőőri Péterfia Miklósnak, hogy az elszéledt őrnépet (spiculatores nostri), bárhol is volnának, gyüjtse össze és telepítse vissza régi lakóhelyükre és birtokaikra, szigorúan meghagyván mindenkinek, akinek földjén, falujában vagy birtokain tartózkodnak, hogy minden ellenkezés nélkül békességesen elbocsássa őket. Egyúttal külön „őrnagyság"-ot szervezett részükre, területüket a határos birtokosok földjétől elkülönítette, régi szabadságaikat, amelyeket *IV. Béla, V. István és IV. László idejében már élveztek,* megerősítette és kötelezte őket tartozó szolgálataikra.[5]

Határőrszolgálataik fontosságát, sőt — mondhatjuk — nélkülözhetetlenségét Róbert Károly intézkedése meggyőzően bizonyítja. Ebből, továbbá a magyar hadrendben elfoglalt önálló csapattesti (hadosztály) minőségükből és a

[5] Fejér, VIII. 3.179. „Nos Carolus, Dei gratia, Rex Hungariae, tenore praesentium significamus quibus expedit universis: quod nos volentes, ut **Spiculatores nostri, qui inter castra Vyuar et Borostyan vocata, residentias et possessiones haberent,** et habere dignoscerentur, illis libertatibus et Seruitiis, quibus tempore Dominorum Belae, Stephani et Ladislai olim illustrium regum Hungariae ... usi exstiterunt et permanserunt, nostris temporibus ... permaneant et existant pacifice et quiete. Qui autem ex eis, **tempore impacato de propriis eorum residentiis, libertatibus et seruitiis, alio se transtulissent, ad debita ipsorum loca et obsequia revertantur** ... Comiti Nicolao, filio Petri, **de Superiori Eőr,** quondam eiusdem spiculatori condiximus, sed nunc per nos meritis suis requirentibus, in numerum et collegium nobilium seruientium regalium perpetuo translato; quem Capitaneum ipsorum Spiculatorum, quem scilicet vulgariter **Eörnagysagh** dicunt, constituimus esse et existere, commisimus ... Quod idem Nicolaus Comes (t. i. spiculatorum) eosdem Spiculatores nostros quocunque sint dispersi, **requirat et reducat ad eorum loca et possessiones,** terminos earundem possessionum et metas ab omnibus commetaneis suis et vicinis distinguendo, seruetque nobis eosdem in debitis eorum libertatibus et servitiis nobis impendendis. Itaque vobis vniuersis cuiusuis status et dignitatis hominibus praecipientes firmiter mandamus, quatenus in quorumcunque vestrorum locis, villis, et terminis dicti spiculatores nostri existerent, vel aliqui ex eisdem per dictum Comitem Nicolaum apud vos, vel vestrum quoslibet reperirentur, absque omni difficultate pacifice remittatis aliud facere nullatenus praesumentes."

hadjáratok során betöltött jelentős szerepükből, valamint az általuk védett vonal hosszúságából (Borostyánkő—Németújvár) tárgyilagosan és jogosan következtethetjük, hogy *számuk igen jelentős volt.*

A gyepünek, amelyet védtek, jobb szárnyán Borostyánkő vára, bal szárnyán pedig Németújvár vára állott, mint olyan szilárd védőművek, amelyekre a gyepü támaszkodott. A gyepü azonban, amelynek Vas megye egész nyugati határát kellett elzárni: annak északi részétől le délre a Rába folyóig, tulajdonképpen Borostyánkő fölött kezdődött valahol Kőpatak vidékén a Zobor (Zöbern) völgyében[6] és Borostyánkőn és Németújváron keresztül — ettől nyugatra — a Rába völgyéig húzódott. Ennek a gyepünek a hosszúsága tehát — minthogy Borostyánkő és Németújvár között a távolság légvonalban 36 kilométer, a megyei közúton azonban a valóságban körülbelül 55 kilométer[7] — mintegy 70—75 kilométer volt.

Ha most azt tekintjük, hogy a vasmegyei őrség másik része, *a Rábától délre,* az 1241-től dúló pusztítások közepette 1284-ben még mindig tizennyolc faluban lakott, pedig az őrizetükre bízott határvonal — Zala vármegyétől, vagyis a Murától „Lug"[8] helyig terjedt — szemmelláthatóan rövidebb, akkor világosan látjuk, hogy a Borostyánkőn és Németújváron átvonuló védelmi vonal őrségi népe okvetlenül kiterjedt *25—30 falu* lakosságára.

Ezekből a községekből csak három maradt meg napjainkig tősgyökeres magyar lakosságával a Pinka felső folyása mentén: *Felsőőr, Alsóőr* és *Őrisziget. Őr* volt a neve azonban még a XVI. század elején is a Borostyánkő—Németújvár közötti vonal déli részén fekvő *Rábortnak* (németül: Rauchwart) is.

Az első három községben számos olyan családnevet találunk még ma is, mint az erdélyi székelyeknél, nevezetesen Háromszék megyében. (Seper, Bedőcs, Baksa, Zámbó, Imre, Bertha, Miklós stb.) Ezt meglepetéssel állapították meg Erdélyből Felsőőr vidékén megfordult laikusok is. „Se-

[6] Ez a folyó választotta el Vas megyét Sopron megyétől. Borostyánkő és Kőpatak falu között hatalmas hegycsoport-sor alkotja a határt Ausztria felé. A Zobor egyébként nem mindig szerepel külön néven, hanem mint a Gyöngyös felső folyása. Schünemann is így veszi említett művében. A Gyöngyös azonban a mai földrajzi meghatározás szerint a határhegységben ered Borostyánkőtől északra, a Zobor (Zöbern) pedig Léka mellett folyik a Gyöngyösbe.

[7] Felsőőr és Németújvár között a távolság ma Szenteleken keresztül az országúton 38 km.

[8] Ma Pusztacsákánytól délnyugatra Viszák mellett a Lugospatak mentén.

per" honfoglalás előtti török jövevényszavunk.[9] *Középkori* nemesi családneveik közül azonban csak néhányat ismerünk: Őri Bajsz (ez a név azonban az őrség más részéről, Szentelekről, illetve a mai Rábortról való), Őri, Felsőőri, Péterfia, felsőőri Ördög, felsőőri Jakab, alsóőri, alsóőri Malom, Hágon és felsőőri Gedőcs (talán Bedőcs?). Bajcs (Bajsz) török eredetű név.[10]

A székelység emlékét őrzi a *Nagy Szék* és a *Kis Szék* patak neve; szintén honfoglalás előtti török jövevény szó, miként a „sár" szó is (mocsaras, posványos vizet jelent);[11] az előbbit, amely Alsólövőn és Őriszigeten folyik át és Sárosszéknél ömlik a Pinkába, Őrisziget község lakossága ma is *Széknek* nevezi, nem pedig — ahogy a német lakosság hívja — *Ciklinnek*. (V. ö.: az erdélyi székely szék-ek, Háromszék vármegye stb.)

Azoknak a községeknek, amelyeknek nevében a „szék" szó előfordul, nyilván határőr magyar lakosai voltak; ilyenek: az imént említett *Sárosszék;* a magyar hangzása alapján elnémetesített nevű[12] és így keletkezett német neve után ismét magyarul, de helytelenül elnevezett *Németciklény* (hajdan: Vasverőszék, Vasszék, amint ezt a mai német neve — *Eisenzicken* — is mutatja); *Oláhciklény* (Spitzzicken) és *Kisciklény* (Kleinzicken) a Nagy Szék patak mellett, illetve közelében. E három utóbbi tehát eredetileg szintén „Szék" nevű község volt.

Egyébként a vasmegyei német nyelvterületen találunk *Ciken (Zicken)* nevű erdőt, szántóföldet, rétet, legelőt és malmot. Ezek a nevek is bizonyára a magyar „szék" elnevezés emlékét őrzik.

Még néhány községnek a neve kifejezetten rámutat hajdani határőr székely lakosságára; ezek: *Felsőlövő, Alsólövő, Németlövő* (régente Szék), *Gyepüfüzes (Egyházasfüzes)* és *Lődös*. Kőszeg város egyik határrészének is a 16—17. században még *Schützengraben* („Lövők árka") volt a neve.

Mint említettem, régente (pl. 1221-ben) a „Füzes" név mind a két Füzest: Gyepüfüzest és Egyházasfüzest egyaránt jelentette. Az „egyházas" jelzőben magában ősi, már régen kihalt magyar szóelem van: *ig, eg, egy,* annyi mint szent. A község nevén kívül más körülmény is rámutat e két

[9] Gombocz, Honfoglalás előtti török jövevényszavaink. 70. (A Magy. Nyelvt. Társ. Kiadv. 7. sz. Budapest, 1908.)

[10] Gombocz, Árpádkori török személyneveink. 40.

[11] Gombocz, Honf. el. tör. jöv. sz. 74. 80.

[12] Szék > szik > cik > cikn; most németül Zicken. — Nem fogadhatom el Schwartz Elemérnek azt a nézetét, hogy a községek német nevüket a Szék (Zicken) patak **német** nevétől kapták. (M. Nyelv. 1927. 3—6. füzet.) V. ö. Melich, Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra 164. l. (Klebelsberg-album.)

község hajdani magyar lakóira; a mellettük emelkedő két hegycsúcsnak Csatterberg (Klein und Grosz) a neve. Ez valószínűleg magyar eredetű szó: Csatár- vagy Sátorhegy.[12]

Őrök laktak a régi magyar nevét vesztett, németül ma is *Rauchwart-nak (Füstőr)* nevezett Ráborton. Még 1398-ban nemesi névben, 1428-ban pedig helységek között Őr (Eur) néven szerepel és csak 1599-ben találjuk először németül „Borth", azaz Wort, Wart néven. Ugyancsak ebben az évben olvassuk a vasmegyei porták kimutatásában: „Eőr, máskép Bort" és 1676-ban először: „Rauchwart."[14]

Melyek voltak a Borostyánkő és Németújvár között húzódó őrség többi helységei?

Világos, hogy ezeket is a Róbert Károly oklevelében határozottan megjelölt vidék községei közt kell keresnünk, tehát *Borostyánkő és Németújvár között*, itt is kivált a Csík (Strém) völgyében. Ez a völgy, amely még ma is posványos és még gondozott országúti részén is (pl. Szenteleken a Csík hídjától a templom mellett el egészen a Kőpatak-utcáig) valósággal ingoványos, igen alkalmas volt gyepü fölállítására és őrségi telepek elhelyezésére. A völgy előtt nyugatnak, a patak felső folyásától egészen Baksafalváig mintegy két kilométer széles, attól lefelé pedig mindinkább jelentékenyen szélesedő erdős hegyvidék és a Kisszék patak ugyancsak mocsaras folyása alkotta a gyepü elővédjét a határfolyóig, a Lapincsig. Kisvaskúton alul ma is látható a völgyet keresztező hatalmas vízduzzasztó töltés. A Csík völgyben találjuk az említett Lődös és Rábort (régente Őr) községeket, melyeknek őrségi lakosságát maga a helységnév tanusítja.

Azt a 27 községet, amelyeket Zsigmond király Újvár várával együtt 1390-ben Sárói Lászlónak (lévai Cseh László) adományozott, és amelyeknek birtokában annak fiát, Lévai Cseh Pétert 1428-ban megerősítette, azért adományozhatta el a király, mivel az Árpádkori határvédelmi rendszer fennállása idején Újvár várával együtt (lásd Róbert Károly 1317-ik évi oklevelét) az Őrség körzetébe tartoztak, tehát mint határvédelmi terület (gyepü és gyepüelve) királyi birtok volt. Magát Újvárt és bizonyos területet hozzá már

[13] L. Ebenspanger János néhai felsőlövői tanár, kiváló hiénc demografus: A hiénc nyelvbe olvadt magyar szavak. Felolvasta a „Magyar Turista Egyesület" vasmegyei osztályának Szombathelyen 1893 márc. 25-én tartott közgyűlésén. — Közölte a „Vasvármegye" napilap 1893 ápr. 9-én. — „Csádé" vasmegyei magyar tájszó és össze-vissza nőtt, elburjánzott gizgazt, vagy giz-gazos bokros helyet jelent.

[14] Már 1927-ben szakemberek kezén többszörösen megfordult kéziratomban a helység német nevét magyar fordításnak mondtam, kellett mondanom a vidék őrség- és helyrajztörténeti ismerete alapján. Nagy örömömre szolgált, midőn ezt P. Leser Gratian a Güssinger Zeitungban (1930. jan. 5. 289. folyt.) történeti bizonyossággal kimutatta.

Andor Lóránd: **Napbanéző sudarak!**
(Ciklusillusztráció Pável Ágoston „Felgyujtott Erdő“ c. verseskötetéhez.)

II. Géza 1147-ben adományozta Wolfernek, majd III. és IV. Béla a várat másnak adta. A Kőszegiek leverése után, akik a várbirtokot később újra megszerezték, 1327-ben mindez ismét a Koronára szállott vissza. A határvédelmi rendszer fölöszlása után (a XIV. és XV. században) e terület helységeinek lakói királyi eladományozás folytán — miután az őrnép sorai is meggyérültek — a többi határőrnép sorsában osztoztak: elvesztették kiváltságaikat. Ezt csak a Pinka felső folyása mentén (Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget) és a Zala és Kerka folyók forrásvidékén (18 községben) tömegében együtt maradt őrnép kerülte el. Az utóbbiakra azonban Újvár várának urai, a Batthyányak, a XVII. sz. első felében végül szintén kiterjesztették földesúri joghatóságukat.

A Lévai Cseh Péternek adományozott 27 község között kell tehát a Borostyánkő és Németújvár között húzódó őrség helységeinek jó részét keresni.

Még van egy helyrajz-történeti adatunk, amely a vasmegyei őrség helységeit közelebbről jelöli. Ortelius Abrahámnak, VI. Károly császár geografusának 1570-ben kiadott világtérképe (Theatrum Orbis Terrarum). Magyarország nyugati részének Ausztriával határos vasmegyei részén, Rábort vidékén a kisbetűvel nyomott helynevek között és olyan betűnyomással, ahogyan ugyanezen a térképen *nagyobb vidékek* vannak megjelölve, ez a jelzés található: *Rauhen Wart*. Az elnevezés mellett helységjelző karika nincsen, holott más helységnév mellett ott találjuk a karikát. A *Rauhen Wart* megjelölés tehát („Zordon" Őr, „Rideg" Őr) egész vidéknek a neve, nem pedig Rauchwart községéé.[15] Nézetem szerint azonban a *Rauhen* Rauchen-nak is olvasható, tehát magyarul *Füst-Őr* is lehetett a Csík (Strém) középső és felső vidéki őrség megjelölése. Mint tudjuk, füst-, illetve tűzjellel érintkeztek még a török világ idején is a külső várövek erődei egymással és a *belső* várövvel.

A helységnevek c. fejezetben kifejtett elvek, okok és az ott közölt közelebbi helynévtörténeti adatok alapján, amelyek különben az előbb felsorolt 14 község őrségi mivoltának bizonyítása szempontjából is figyelembe veendők, az említetteken kívül még az alábbi tizenhét községet kell a *Borostyánkő—Németújvár között húzódó területen* olyanokul megneveznem, amelyeknek székely (őr) lakosai voltak: az elpusztult *Irmesd* falu, amely Borostyánkő várához tartozott, *Pinkafő, Komját, Barátfalva, Szentelek, Baksafalva, Pusztaszentmihály, Ganócs, Németcsencs, Tobaj, Kukmér, Sóskutfalu* (régente máskép Kupfalva), *Nemesmedves, Alsómedves, Felsőmedves, Borosgödör* és *Ókörtvélyes* (régente mint Elekfalva is).

[15] P. Leser Gratian, Güssing und seine Burg. Güssinger Zeitung, 161. folyt. 1926.

Összesen tehát harmincegy község Németújvár és Borostyánkő várán kívül.

Röviden részletezem, miért tekintem éppen ezeket a községeket régi, őrségi lakossággal bírt helységeknek.

Irmesdet a XIV. század végén a Borostyánkő várához tartozó helységek között sorolják föl és jóformán az egyetlen, amelynek akkor Borostyánkő elnémetesedett vidékén, a várhoz tartozó többi német vagy németes nevű helység között, magyar neve van.

Pinkafő az országba belépő Pinka folyó völgyének kulcsa Stájerország felé, és ide torkollik az országút, amely nyugat felől Lapincsújteleken át a stájer Lafnitzról jön, ahová délről a nagyon fontos stájer határmenti Hartberg, északról pedig Friedberg várából vezetett országút. Pinkafő határmenti fontosságát mutatja az is, hogy kir. harmincad- és úti vámhely volt. Szomszédos helységei az őrségi Felsőlövő, Alsólövő, Felsőőr és Alsóőr voltak.

Komját, Barátfalva, Szentelek, Baksafalva, Pusztaszentmihály, Németcsencs és Tobaj — miként Lődös és Rábort — a Csík (Strém) patak mentén Felsőőr és Németújvár között észak-déli irányban egyenes vonalban az országút mellett sorakoznak.

Komját adja meg a Csík- (Strém)-völgy kapcsolatát Felsőőrrel, tehát a felső Pinkavölggyel. Barátfalva, régente *Aránd*, Lődös mellett; 1608-ban fordul először elő német nevén is, mint *Ollersdorf* és 1750-ben először mostani magyar nevén.[16]

1398-ban egy Őri Bajsz (Bayz de Ewr) nevű nemesről olvasunk, aki a borsmonostori apát répcefői hűbéres nemeseivel (familiárisaival, egyházi nemesek) Zsigmond király ellen összeesküvésben volt részes és a szomszéd osztrákokkal titkos összeköttetésben állott. Ez a nemes szenteleki bíró vagy birtokfelügyelő (esetleg várnagy, villicus) volt,[17] tehát ott valamiféle birtokközpontnak vagy esetleg erődítménynek is kellett lenni, és mint a neve bizonyítja, őrségi ember. Az erődítmény maradványa a ma is meglévő ódon kastély; 1760 körül még bástya vette körül, amely tornyokkal volt ellátva.[18]

Szentelek békeidőben különben is fontosabb pont volt: kilépő hely gyanánt szerepelt Ausztria felé, mint királyi harmincad- és vámhely, ezért ott a magyar elemek jelenléte

[16] P. Leser, idézett lap, 1930 jún. 1. 310. folyt.

[17] Sv. I. 530. Bayz Ewr et villicus de Zenthelek. — Leser tévesen ezt és „Ladislaus filius Janko bohemi" egy személynek veszi. — Répcefő is a régi politikai országhatáron van Sopron megye déli részén a Répce felső folyásának völgyében.

[18] Militärische Beschreibung von Kőnigreich Ungarn." Coll. I—VI. (Lásd: P. Leser, Güssinger Zeitung. 1930. márc. 26.300. folyt.)

már e miatt is valószínű. A Csík felső völgyének központja Felsőőr és Németújvár között, útlezáró Füzes—Szombathely és Felsőőr—Németújvár felől a szomszédos stájer Burgau és Neudau várakkal szemben az erős Fürstenfeld—Hartberg felé.

Ganócs, régi magyar nevén Keményfalva; 1608-ban olvassuk először: „Keményfalva, máskép Gamersdorf." Ez utóbbi mai német neve, amely nyilván a Keményfalva szónak részben elváltoztatott, részben lefordított alakja.[19]

Csencs magyar nemesi község és nemesi név volt és ma is van Csencs-patak, amely Nagykölked mellett magyar nyelvterületen folyik, és Csencs-major, amely Szentpéterfához tartozik.

Tobajnak — Őriszigeten kívül az egyetlennek az egész átcsatolt területen — még ma sincs német neve. Szinte mongolos hangzású és tényleg török eredetű.[20]

Kukmér,[21] amelynek egyik részét még 1662-ben és 1693-ban is Ungarisch Kukmirnak hívták, és Sóskútfalu a nyugatról Németújvár felé alkalmas nyilást nyujtó Kisszék völgyében, amely Németújvárnál ömlik a Csikbe, az újvári várnak (a Szent István korabeli gyepü kapuja is itt volt Kiskolozsváron!) lehettek előretolt őrsei a stájer határmenti ellenvárral, Fürstenfelddel szemben. Kukmér 1346-ik évi oklevele „Öreg Őrs" nevű hegyet és Magyar Árok nevű patakot említ, a nép ajkán élő hagyomány szerint pedig a Koglhegyen őrtorony állott. Ugyancsak előőrs szerepe lehetett Ókörtvélyesnek is (Körtvélyes Árpádkori személynév[22]), amely, mint útlezáró, a szentelek—kukméri megyei útnak a grác—fürstenfeld—körmend—szombathelyi országútba való betorkollása pontján fekszik a keletre kanyarodó és hazánkba belépő Lapincs völgyében.

Borosgödör mindig csak magyar nevén fordul elő még 1526 után is a királyi oklevelekben; 1622-ben találjuk először német nevén is: „Gödör, máskép Hiczinhof", azaz Inzen-

[19] P. Leser, idézett lap, 1929. nov. 17. 282. folyt. — 1745-ben jobbágyai között egy **Őrségh** nevűt találunk.

[20] Gombocz, Honf. el. tör. jöv. sz. 8.

[21] Kukméron az egyik dűlő emelkedésének a neve „Wotzen." Ebenspanger János a 13. jegyzetben idézett előadásában a magyar szókincsből átvett elnevezésnek tartja (vacok?). — „Kuk" vasmegyei magyar tájszó. Pl. kukszél annyi, mint csalékony és szeszélyes tavaszi meleg szél; kukkon: a kiszívott belsejű üres tojás, melyet csak tűvel szúrtak meg és a tyúkfészekbe tesznek csalogatónak; kuka: együgyű, ügyefogyott. A-mér (-mär) végződés törökben képző. — Egyébként Kukmért „kukma" (legfelső rész) szláv szóból származtatják.

[22] Melich, Adatok hazánk honfoglaláskori s a X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. 49. (M. Ny. II. k. 2. és 3. sz. 1906.)

hof.[23] Németújvártól a Rába völgyébe vezető megyei út közelében fekszik, amely Patafalvánál az említett grác—szombathelyi országútba vág.

Felsőmedves, Alsómedves és Nemesmedves a Medvés pataktól kapták a nevüket, amelynek mentén sorakoznak. Ez a patak a XII. század közepétől, midőn először említik okleveleink, csak magyar nevén szerepel. Lakosaik köznemesek voltak (1356). Még az egész XVI. sz. folyamán és a XVII. sz. közepéig találunk Felső- és Alsómedvesen több magyar nevű köznemest. 1698-ban olvassuk először német nevén is: Gross-Mörbis, ami nyilván a magyar név német elváltoztatása.[24]

A vasmegyei őrség folytatása a Rábától délre a Zala és Kerka folyók forrásvidékén volt, amelynek a mai napig „Őrség" a neve. IV. László 1280-ban ezen őrnép részére kiállított adománylevelében megemlíti, *„hogy az őrségiek azon időtől fogva, mikor a magyarok a hazába jöttek, saját fegyverükkel és költségükön az ország nyugati határát őrzik és oltalmazzák."* Ebben az Őrségben azok a nemesek, akik „Ridegov" *véghelyen* (a tulajdonképpeni országhatáron) táboroztak, kötelesek voltak minden majorból (faluból) 10—10 gyalogost adni az őrállók közé, kik a határt Zala megyétől „Lug" helyig védeni tartoztak. (V. István szabadalomlevele 1270-ből).[25]

Az őrségi községek ősi mivoltának beszédes bizonysága az a körülmény is, hogy Kerca (hozzátartozik Őribajánháza), Őrihodos és Velemér községek plébániájának alapítási éve 1100 körül van, magának Velemérnek a csúcsíves temploma pedig 1150 körül épült.[26]

Az említett adománylevélben többek között a következő nevek fordulnak elő: Baxa[27] (azaz Baksa) Péter; Baján Miklós (volt és van Őribajánháza község is); Bocskay, Jánoskó és Galambos János. (1662-ben Szenteleken Galambos nevű szabad kisbirtokossal találkozunk.)

Mivel ennek az őrségnek az említett oklevelekből ismert szállásterülete nem esik szorosan az általam tárgyalt Nyugatmagyarország határai közé, azért részletesebb tárgyalása szükségtelen. Különben ez az Őrség a fenti oklevélben nevezett mind a tizennyolc községével együtt a mai napig

[23] P. Leser, idézett lap, 1929. ápr. 7. és 14. 250. és 251. folyt. — 1750 körül még volt ott egy „Mihálystaudig" nevű erdő.

[24] P. Leser, i. lap, 1929. okt. 13. és nov. 4. 225. és 228. folyt.

[25] Sziklay János és Borovszky Samu szerkesztésében: Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monografiája.) Vas vármegye, Az őrség c. fejezet.

[26] A szombathelyi egyházmegye Schematismus-a 196. — L. továbbá Polány István: Nyugatmagyarország közoktatásügyének története.

[27] Hasonló nevű megszállótól vehette a Csíkvölgyben Baksafalva a nevét. Felsőőrött is vannak Baksák.

megmaradt magyarnak, kivéve Dobrát, Rábaszentmártont (régente Alsóstrázsa néven is), Rábaőrt (Felsőstrázsa) és talán még néhány szomszédos helységet, amelyeknek még 1213-ban is magyar nevű lakosai voltak, ill. még ebben az évben is laktak ott határőrök.[28]

Mindazonáltal IV. László föntemlített szabadalomlevelével kapcsolatban egy érdekes körülményről kell megemlékeznem.

Az *alsóőri* nemes közbirtokosság („szabadosok", „agilis"-ek) tulajdonában van egy magyar nyelvű oklevél, amelynek latin eredetije 1329-ben kelt. Hogy a magyar fordítás mely időből és melyik évből van, nem tudom, de a stílusból azt következtetem, hogy körülbelül 300 éves. Ebben az oklevélben Róbert Károly megerősíti a „monorosdi őrállók" kiváltságait, *idézvén V. István fent ismertetett kiváltságlevelét.*[29]

Már most hogyan lehetséges, hogy az oklevél a Pinka felső folyása mentén Vas megye északi részén fekvő Alsóőr lakosaira a Vas megye déli részén húzódó Őrség kiváltságlevelét vonatkoztatja?

Nézetem szerint ez annak a bizonysága, hogy az egész vasmegyei őrnépnek eredetileg egyöntetű szervezete és egyforma kiváltságai is voltak. Bizonyítja azt is, hogy a Csik (Strém) és a Pinka folyása mentén szereplő őrségi telepek ugyanabban az időben keletkeztek, mint a Zala és Kerka forrásvidékén, vagyis e két őrnép települése egyidőben történt, illetőleg megjelenésük a nyugatmagyarországi terület történetében egyidejű és multjuk azonos.

Ez az alsóőri oklevél „Monorosdrul való királyi őrállók" privilégiumait erősíti meg. Őrimagyaródsd (Monorosd) az V. István szabadalomlevelében említett községek egyike. Alsóőrrel határos azonban Őrállás község, amelynek régi neve szintén Monyarospatak, az Alsóőr mellett eredő patak pedig a Mogyoróspatak (régente Monyarospatak), amely dél-délkeleti irányban Óbéren keresztül folyik és Szentelektől keletre, közvetlenül Rábort — a régi Őr — előtt átvágva a szentelek—szombathelyi megyei utat, Pusztaszentmihály mellett ömlik a Csikba.

Ebben a fordításban Ridegov véghely *Rideg* néven fordul elő.[30]

[28] Árp. VI. 358.

[29] Közölte Pulay Ferenc, alsóőri plébános, c. kanonok, 1870-ben a Vasmegyei Közlönyben.

[30] Vajjon Ortelius Ábrahámnak 1570-ben kiadott térképén jelzett **Rauhen Wart** (a mai Rábort, a régi **Őr**) nem ez a **Rideg** nevű őrhely-e? **(Rauhen** magyarul **rideg.)** IV. László föntemlített oklevelében ez az őrhely — véghely — ebben az alakban fordul elő: **Ridegov.** (Talán tollhiba folytán az utolsó két betű ez volna: wr > űr > őr?! — Vagy Ridegov esetleg Regede?!)

VII. A besenyők.

934-ben őseink már a besenyők, volt félelmetes ellenségeik, szövetségében támadták meg a Keletrómai Birodalmat és Thráciát pusztították.

A besenyők egyes töredékei már a X. század derekán elszakadtak tömegüktől és ezek egy része magyar földre telepedett; Zsolt fia Taksony idejében jöttek hozzánk besenyők és a vezér Mosonban telepítette le őket.[1] Ilyen régi lakosai ők a Sár (Lajta) és a Fertő vidékének, illetve a nyugati végeknek!

Első királyunk, Szent István, idejében szintén költözködtek hazánkba.[2] Szent László alatt már törvénybe került bele a nevük, és ez a törvény a „végek védőinek", „lűéri"-nek nevezi őket, akik saját „comes"-eik, ispánjaik hatalma alatt élnek és szabadok.[3]

1074-ben a mosoni *besenyők támadó hadsereget* állítottak ki és önálló haddal támadták meg a győztes hercegek elől a nyugati végekbe menekült Salamont, aki Moson várába zárkózott. Ez az egy haditény is bizonyítja nagy, népes voltukat. 1116-ban és 1123-ban II. István idejében, 1146-ban II. Géza alatt az osztrákok és 1264-ben IV. Béla uralkodása alatt a csehek ellen viselt hadjárat során a székelyekkel egyetemben a magyar hadsereg előhadát alkották.

Ha valaki „Sopron vármegye oklevéltárá"-t olvassa csak át, akkor is látja, milyen gyakran találkozik a besenyők, illetve a határőrnép nevével és szerepével. Telepeik azonban, habár gyéren, Vas megyében is lehettek; erre mutat Bessenye-major neve (Kőszeg mellett, Nagypöse plébániájához tartozik).[4]

A mosonmegyei besenyőtelepeket, minthogy a hivatkozott oklevelek tulajdonképen csak a földterületet, vagy valamely birtoktest középpontját jelölik meg, falvak szerint részletezem és újakkal bővítem. A tárgyhoz vágó oklevelek

[1] Anonymus, cap. LVII: „Dux vero Zulta (a vezér személyében téved) ex parte Theothonicorum ultra lutum Musun, collocavit etiam **Bissenos non paucos habitare, pro defensione regni sui.**" Pauler I. 437. — Hóman, M. T. 162. és 166—167.

[2] Jerney, I. 229. — Szent István kisebbik legendája hatvan besenyőről beszél, akik minden vagyonukkal jöttek.

[3] Ez a törvény megtiltja a lovaknak és ökröknek engedély nélküli kivitelét Ausztriába: „**Comites confiniorum** si equos vel boves ultra fines huius patriae, sine licentia Regis, vendere praesumpserint; Comitatus honore priventur. **Custodes ergo confiniorum, qui vulgo** lueri **vocantur,** si absque licentia Comitum tale quid commiserint, libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illis vero Custodibus, qui praesunt, si in culpa eadem rei inventi fuerint, cum omnibus quae habuerint, pereant" stb.

[4] A kazar (kabar) telepedés emlékét őrzi Kozár-puszta neve (Szombathely mellett, Söptéhez tartozik).

közül csak néhány legfontosabbra és néhány legfontosabb helyre hivatkozom.

A mosonmegyei besenyőtelepek — a meglévő községek mai magyar nevükkel — a következők (zárójelben az időpont, amelyben a rávonatkozó oklevél megnevezi):

A Fertő tó északi partja és a Lajta folyó közt elterülő vidék (1203-ban); itt, Királyudvar területén a Lajta mellett volt Cyperon (Süperon) királyi várkastély, ahová Kálmán király Bouillon Gottfriedet alkudozásra hívta meg. Ugyanezt a helyet jelzi „királyi udvarház" és a „királyi kúria földje" — Sár vize mellett — elnevezés (1217-ben, illetve 1236-ban).[6]

Legintó földterület és falu (1207, Barátudvar), a szentkereszti (Heiligenkreuz) ciszterciták adományozott birtok zöme, a következő határos falvakkal: Gálos, Sásony, Petlen,[7] Keselyühalom, Hegyeshalom (Leginthov, Galus, Sasun, Pethlen, Geshelevhalm, Hegeshalm);[8] ehhez a birtoktesthez tartozott még: Türdemész (1278, Turdemech), Tenefalva vagy Tonufalva (1317), Szécsöny (1318, Zechun) és Csécsönyvölgy (1324, Chechunuelg); Macskád (1330, Machkad, Bezenyei — vagyis Besenyő — András adományozta e birtok felét a ciszterci ta rendnek).[9]

Nyulas (helyesen: Nyilas, 1221);[10] Tard (1262, Alsóilmic);[11] Fertőfőszombathely (IV. Béla idejében, Nezsider);[12] Levél (1423).[13]

Pozsonytól délkeletre a farkasvölgyi váromladék körül 1225-ben besenyőktől lakott két halom és közelében a Dunában Besenyősziget voltak. Valószínűnek látszik, hogy az oklevélben, amelyben ezek az adatok vannak, előforduló ez

[5] 1203-ban: **„praedium, quod Bysseni quondam possidebant...** ita, ut **Bysseni** illud habuerunt, integrum cum omnibus pertinentiis suis", azaz: az a birtok, amelyet egykor a besenyők bírtak... úgy, ahogyan azt a besenyők bírták, az egészet mindennemű tartozandóságával együtt. F. II. 421. és V. I. 292. — Árp. I. 97. (1203—8.)

[6] Katona I. 515. — Lehet azonban, hogy Cyperon = Sopron. (Lásd: A helységnevek. Sopron megye.) — F. III. V. 1. 207—210., 2. 215—216.

[7] A Rábaközben, ahová a besenyők maradványai nagyobbrészt visszavonultak, ma is van Türdemész (major, Árpás községhez tartozik) és Petlen (Bogyoszló plébániához tartozik). — A győri püspökök sorában a 14-ik Petlen volt (1215—1218), amint ezt a Győregyházmegyei Schematismusban (1906) olvassuk.

[8] 1217-ben: **„possessio Leghinthov, quam olim Bysseni incolebant"** stb. azaz: Legintó birtoka, amelyet egykor a besenyők laktak stb. (Zist. Függelék. Lásd továbbá: Stessel, Századok. 1900. 35.)

[9] Zist. 157. — Fontes rer. Austr. II. Abt. XVI. B. II. T. 51., 54., 103., 101.

[10] Árp. I. 182. és Pesty, Ért. a tört. tud. köréből, 1878. VIII. 1. sz.

[11] Csánki, III. 633.

[12] H. O. VI. 160.

[13] Pozs. kápt. 6. I. 4. cs. 13. sz.

a helynév: Hetesér vagy Hetesőr („Heteser"), szintén besenyőkre vonatkozik, minthogy a hetes szám a török-ugor népeknek jellemző népi száma. (Lásd: Dentumoger, a magyarok hét törzse.) Mindenesetre azonban ugor lakosságra mutat ez a helynév.[14]

Hogy Pátfalu határában is valaha besenyők laktak, mutatja az, hogy a község határjárása alkalmával 1650-ben két határhalom neve még mindig „Leben oder Löwer" volt; azt a dülőt még ma is „Zwei Löwen"-nek hívják.[15] Löwer, mint a soproni németek nyelvében, „Lűér"-ből lett (lűér, lövőőr, lűőr).

Magyar nevekkel találkozunk 1240-ben Rajkán, hasonlóképpen még több, ma német községben a XIII. század folyamán.[16]

Sopron megyében a következő besenyő-, illetve határőrtelepek voltak: Besenyőd (Pecsenyéd), Potli (Petőfalva), Siklósd, Herény (Félszerfalva), Móroc (Márcfalva), Suslan (Somfalva), a két Dág egymás közelében (az egyik a mai Ágfalva), Zován (Sopronbánfalva), Gyula (Lépesfalva), Lűéri, a lövőőrök helye Sopronban (Löwer), Szaka (Oka), Szántó (Selegszántó), Zemenye, Szerdahely (Selegd), Farkasfertős (Fraknó), Majád (Szentmargitbánya), Cseki (Vimpác), Sárfenék és Somorja (Scharfenegg és Sommerein Alsóausztriában), Árlamos, a két Ikka (Pecsenyéd és Lajtaújfalu vidékén), Ábrahám—Kéthida (a Lajta mellett), Kövesd (Szárazvám), Röjtökőr (Pecsenyéd határában), Kétcsó (ugyanott), Őrs, Peresznye (Cinfalva), Ravazd, (Kópházával és Sopronkeresztúrral volt határos), Viz (a mai Kópháza), Págya (Balf és Rákos között), Kovácsi puszta (Sopron határában), Pomogy (Völgyfalu), Mártonszálló (Kismarton), Urkony vagy Örkény (puszta a Fertő déli partján Süttör határában, a jelenlegi 121-es háromszögelési pontnál levő Urkony, ugyancsak itt két dülő neve), Gyima (a Fertő déli partvidékén), Szil (Ruszt), Felcsákány (Tundolskirchen

[14] 1225-ben: „in confinio Austriae iuxta Posonium pergit per plures metas versus occidentem ad metam, quae vocatur populus iuxta paludem... recto tramite currit ad **duos monticulos, ubi quondam bisseni domos habuerunt**... unde vadit in Danubium ad caput insule, quae vocatur **Mogorsciget**, abhinc festinat in magnum Danubium , quem descendes concludit tres insulas, quamvis modicas: Mogorsciget, Besuneusciget, Nyasciget..."; vagyis: „Ausztria határán Pozsony mellett megy sok határjelen keresztül nyugat felé egy határjelhez, amelynek a neve nyárfa a mocsár mellett... egyenes vonalban halad (t. i. a határ) két kis hegyhez, ahol egykor a besenyők házai voltak... innen a Dunához vezet egy sziget felső részéhez, amelynek Magyarsziget a neve, innen a Nagydunába siet, amely mellett lefelé haladva befoglal (t. i. határ) három — bár kicsike — szigetet: a Magyarszigetet, Besenyőszigetet és Nyilasszigetet" stb. Sv. I. 15.

[15] Zist. 140.

[16] F. IV. 1. 191. és Major, Mosonvármegye monografiája, 212.

Ausztriában), Őrpordány (Lajtapordány), Kőhidpordány (Vulkapordány), Szarvkő, Büdöskút, Széleskút, Felsőlövő (Sérc), Zaszlop (Oszlop).[17]

Valószínűleg határőr, de mindenesetre magyar lakosságuk volt a következő helységeknek, amelyeket a Fertő még a XIII. század vége előtti korszakban elöntött és elpusztultak: Tard, Kejcs, Selegd, Bikifölde, Mártonháza, Vitézfölde, Pósatelek és Lobló. Ligvándon az 1389 és 1396 években csak magyar nevű nemes birtokosokkal találkozunk (Vajtán, Finta, Kónya).[18]

Hogy mily világosan mutattak rá okleveleink eme helyek besenyő, illetve határőr lakosaira, jellemzésül a sok közül egyet idézek.

IV. László 1277-ik évi oklevelében szóról-szóra ezt mondja: „Minthogy Sopron várának várnagya és polgárai, ezek csekély számánál fogva, az említett vár fenntartására megfelelően nem voltak képesek és azért legkedvesebb dicső emlékezetű öregatyánk, Béla Úr és Atyánk István, oda (t. i. Sopron várába) a polgárok számának szaporítására a nevezett vár körül *Lűér faluban lévő nyilasok felét* áthelyezték, azon polgárok szabadságát engedvén nekik. Mi, megengedtük ugyanazoknak (t. i. a nyilasoknak), hogy az elébb nevezett falu nyilasainak másik fele is a fentemlített vár fenntartására és a polgárság szaporítására számba vétessék és mindenben ugyanannak a szabadságnak örvendjenek, amelylyel a nevezett polgárok dicsekednek."[19] E néprajzi szempontból nagy fontosságú oklevélről később még lesz szó.

VIII. Az őrségi nép és a magyar elem pusztulása.

Mint láttuk, Vérbulcsu és Lél (Zoárd) törzsére hárult az a föladat, hogy az országot a német birodalom ellen védjék. Természetes, hogy a németországi kalandozások is ezek-

[17] Jerney János Keleti utazása, I. 232—235., 252—261. és Nagy Imre, Századok. 1871. 369. — Az elpusztult helységekre vonatkozólag lásd: Nagy Imre, Sopron multja. 43. l. Századok. 1883. VIII. füzet. — Tard határának egy részén terült el később Alsó Ilmic. — A fölsorolt helységek helyének meghatározását lásd a Helységek neve c. fejezetben „Az elpusztult községek" pontja alatt.

[18] Sv. I. 371., 394. és 525—526.

[19] F. V. 2. 375. „Cum villicus et cives de castro Soproniensi propter eorum paucitatem commode non suffecissent ad conservationem Castri memorati, ei medietatem **Sagittariorum de villa Luer** circa dictum castrum existentium, in ipsorum ciuium numeri augmentationem Dominus Bela, avus noster et Stephanus Pater noster, carissimi, clararum recordationum transtulissent, libertatem ipsorum Ciuium eisdem, concedendo. Nos... concessimus eisdem, ut et alia medietas, Sagittariorum de villa ante dicta ad conservationem praedicti castri, et ad augmentationem ipsorum ciuium computentur, et illa et eadem per omnia gaudeant libertate qua ciues praefati gratulantur."

Szombathelyi kalló-malom a Gyöngyösön.
Festette: Andor Béla. — Dr. Andráskay Jenő gyüjteményéből.

nek a törzseknek a vállalkozásai voltak és így azokban különösen ez a törzs és e törzs szállásterületéhez tartozó, illetve azzal határos országválasztóköz népelemei véreztek; a lechfeldi ütközetben különösen sokan elpusztultak. 950 óta e törzsek sokat véreztek a császári trónra került szász hercegi családdal vívott harcokban.[1]

Nyugatmagyarországon a magyar faj erejét *első ízben a XIII. század közepén a tatárjárás rendítette meg.* De már ezt megelőzőleg a XIII. század elején is találunk folytonossági hiányokat népességében, főleg a mosoni és soproni Lajta- és Fertővidék némely részén, ahol besenyőktől elhagyott, részben lakatlan földterületek akadtak, amelyeket — erről alább részletesen lesz szó — királyaink a hírneves, akkoriban a legmagasabb európai műveltségterjesztő munkát végző ciszterci-rend szentkereszti (Heiligenkreuz)[2] anyaházának adományoztak, hogy azokat ismét művelésre alkalmas termőfölddé változtassák és betelepítsék. A határőr magyar lakosság gyérülésére, vagy pedig a lakosság gyér voltára mutat, hogy a XII. század közepén II. Géza idejében, Küsszén (Németújvár) hegye „lakatlan és magányos" volt, ezért II. Géza Wolfger német vendéglovagnak adományozta. Az őrségi nép gyérülési jeleivel találkozunk a Felsőrépcevidék egyes pontjain (Locsmánd) is.

A magyar népesség ritkulásának oka a folytonos harc volt, amelyben a kiváltságos, sőt nemesi renden lévő őrségi elem — nem úgy, mint Magyarországnak egyéb magyar nyelvű jobbágy földművelő népe — a határvédelem szervezeténél fogva állandóan és elsősorban volt hadiszolgálatra kötelezve és pedig sokkal nagyobb mértékben, mint maga a honvédő országos nemesség. A német császárokkal évtizedeken át vívott nehéz harcok, főleg a tatárjárás előtti időszak 1230-tól kezdve, melynek folyamán Babenbergi Frigyes határainkat szűntelen és iszonyúan pusztította, az őrség népétől különösen sok véráldozatot követeltek. Ezt a pusztítást Frigyes a tatárjárás ideje alatt még szabadabban és minden keresztényi lelkiismeretfurdalás nélkül űzte.

A tatárjárás rendszeres és szinte gépies *emberirtása,* azután *Ottokár cseh király,* a lázadó és hatalmaskodó Kőszegiek és később Albert osztrák herceg, majd 1291-től 1327-ig ismét a *Kőszegiek ellen viselt évtizedekig tartó háborúk, véres öldöklések ezt a határvédő katonaelemet nagyrészt megemésztették és faji nagy többségét végleg megsemmisítve Nyugatmagyarország új néprajzi térképének vetették meg alapját.*

Méltán mondja Nagy Imre a Hazai Okmánytár I. köte-

[1] Sebestyén i. m. 24.

[2] Ausztriában a Sattelbach-patak mellett; ez a Schwechat folyócska baloldali mellékvize, amely Bécstől keletre ömlik a Dunába.

tében (282. l.): A Fertőtől nyugatra magyarok laktak „az Árpádok első századaiban, kik a XIII. században a tatárfutás, de különösen Ottokár és Albert ellen viselt háborúk idején pusztultak el a vidékről."

IV. Béla a tatárjárás után, különösen uralkodásának vége felé kelt okleveleiben, többször fájdalommal panaszkodik, hogy Magyarország azelőtt népes és sűrű lakosságú volt, most pedig puszta.

Hogy milyen emberirtó harcok dúltak ebben a korszakban Nyugatmagyarországon, arról eme hadjáratok részletei megdöbbentő képet festenek, de csakis e részletek ismerete nyujt róla némi reális fogalmat. E helyütt csak a vasmegyei őrség ismertetett teljes szétszóratására utalok.

A határnép pusztulásának másik lényeges oka a honvédelmi rendszer átalakulásának folyamata, amely nyugati befolyás alatt ugyan, de a tatárjárás után lett különösen érezhető.

IV. Béla a nemzeti szerencsétlenség után arra törekedett, hogy a hadviselés személyes kötelezettségét — hűbéri mintára — a földbirtokkal kösse össze.[3] Ezzel az átalakulással járt később a XIV. század végén és a XV. század elején, hogy az addigi határvédelmi szervezet fölbomlott és az őrségi népet — őri szolgálatára nem lévén szükség — mintegy szélnek eresztették, mivel foglalkozásukat és ezzel létalapjukat vesztették. *Nagy részük* — saját földbirtok híján — *jobbágyi sorba süllyedt és szétszórva a nagybirtokok keretében helyezkedett el*, amint szétszóródásukat már Róbert Károly parancsából látjuk, aki összegyüjtésüket akkor még elrendelte.

A határvédelmi szervezet fölbomlása másrészt módot nyujtott német földesurak birtokszerzéseire és természetesen német telepítéseire, minthogy inkább német lakossággal népesítették be birtokaikat, hogysem a foglalkozásukat vesztett magyar őrnépet alkalmazták volna. A német főurak eme birtokszerzéseit ugyanebben a korszakban Habsburg Albert és Frigyes hatalmi terjeszkedési törekvése hathatósan támogatta és nagyban elősegítette.

Mindazonáltal ekkor még itt-ott megtaláljuk a határőrnépet. 1271-ben — mint láttuk — még szerepelnek a vasvármegyei lövők. Albert osztrák herceg nyugatmagyarországi hadjárata (1289) alkalmával Majád (Szentmargitbánya) megerősített helynek, Gutkeled Miklós bán birtokának lakosai is még magyar nemzetiségűek voltak. Albert herceg és serege e hely lakossága ellen különös harci dühvel vonult, mert „annak magyarjai Iván engedélyével különösen sokat raboltak és pusztítottak Ausztriában."[4] A moson-, de különösen

[3] Pauler II. 201.
[4] U. o. 520.

a sopronmegyei besenyőkről ebben az időben okleveleink még gyakran megemlékeznek.

Egyes helyeken különösen erősen tartotta magát a határőrző nép. A soproni nyilasok, lűérek (lueri), akiket — mint láttuk — még IV. Béla a város polgárai közé osztott be, IV. László pedig 1271-ben a város teljes jogú polgáraivá tett, 1304-ben még megvannak Sopron elővárosában, a mai „Lőwerek-"ben.[5] 1309-ben Harkán sok magyar nevű nemes kisbirtokosról van szó.[6] Lajtapordányban 1317 körül is voltak, de azokat Horsundorfi Vulfing szétriasztotta úgy, hogy „el akarják falujokat és birtokaikat hagyni."[7] 1262-ben Oroszváron és Rajkán még magyar nevű mosoni várjobbágyokkal találkozunk. (Geszter fia Márk, Pósa fia János, Voskán fia Rozmán, Sebös fia Gejcse — Gyécse? — fia Pósa és Petk.)[8] 1327-ben még tanuként szerepelt Lajtapordányból János, a „királyi Felség íjásza."[9] Róbert Károly rendeletét, amely 1327-ben a szétszórt vasmegyei őrök összegyűjtését parancsolta meg, már ismertettem. 1356-ban és 1349-ben Ágfalván még magyar nevű jobbágyokat és nemes kisbirtokosokat találunk.[10] Lajtapordányban és Csekin (a mai Vimpác) — tehát éppen a nagymagyarországi politikai határon — még 1376-ban is megtaláljuk ezeket a határőröket.[11] 1383-ban Zsigmond a kátai (Lajtakáta) őröknek kiváltságlevelet állított ki.[12] 1392-ben még Zsigmond előtt Kismartonban megjelennek a Zalaőrök („Zala eur") panasztétel végett.[13] Itt a Zala (Kerka) forrás vidékén lakó őrökről van szó.[14] Az oklevél szövegéből nyilvánvaló, hogy ekkor még szervezeti és talán még nemzetiségi különállásuk megvolt és számosan voltak. A határőrző besenyők utolsó maradványainak egyik töredé-

[5] Házi I. Rész I. 21.

[6] Sv. I. 65.: Boch fia István comes Bajánlaka nevű birtokát a sopronmegyei Nyék mellett a Sopron elővárosában lakó lűériknek eladja.

[7] Sv. I. 79.

[8] Major, Moson vármegye monografiája. Függelék: Oklevelek. 126. l.

[9] Sv. I. 115.

[10] Házi I. R. I. 91—92., 116—118.

[11] Sv. I. 422.

[12] Magyar Nemzeti Múzeum törzsgyüjteménye, Véghelyi iratok.

[13] F. X. 2. 44—45.: Nos Sigismundus — una cum praelatis et Baronibus nostris in Kismarton existentibus **certi speculatores vulgariter Zala eur vocati vice et nomine uniuersitatis ipsorum** Celsitudinis nostrae adeuntes conspectum; adversus virum Magnificum Ladislaum ... proposuerunt eomodo ... cum nusquam cuipiam hominum per Regiam Maiestatem actenus perpetuo donati exstitissent, forentque liberi, et tantummodo ad speculationis officium deputati" stb.

[14] Nagy Imre és még egyesek a „Zala eur"-öket „szállás őr"-öknek olvassa és mondja; e szerint itt a sopronmegyei (talán kismartonvidéki) határőrökről volna szó. Kismarton a legrégibb időben „Zala Márton" néven is előfordul. (L. A helységnevek c. fejezetet.)

kéről lehet szó Zsigmond királynak 1409-ik évi oklevelében, akik a Sárfenék (Scharfenegg) várához tartozó két faluból az osztrák harácsolók, menekültek és száműzöttek folytonos támadásai következtében kipusztultak („per creberrimas invasiones predonum, profugorum et proscriptorum australium quasi ad totalem devenissent desolationem").[15]

A magyarság tehát hosszú időn keresztül, a XIII. század közepétől egészen a XV. század elejéig, szívósan védelmezte faji állásait, bár a népi egyensúly már a németség javára kezdett billenni és utánpótlást a tatárjárás következtében megritkult népességű és a létfenntartás harcaiban általában erősen vérző mögöttes magyar terület már nem adhatott.

A megmaradt, számban erősen megfogyatkozott határőrnép lassankint visszahúzódott ősi területéről, a határvidékről; a besenyők a Rábaközbe vonultak.

Ekként néhol egész földterületek lakatlanokká és elhagyatottakká váltak; ezeket adományozták királyaink a ciszterciták rendnek. Szórványosan visszamaradó egyes birtokosok később szintén elhagyták szállásaikat — látszólag minden igényfenntartás nélkül, miután a német elem mindinkább többségbe került és ennek folytán nagyon el lettek szigetelve. Ezeket az elhagyott földeket is birtokába vette a beköltöző és terjeszkedő német telepes világ. A volt tulajdonosok örökösei azonban tulajdonjogukat nem engedték és pört indítottak. Több ilyen pörről tudunk.[16] Legtöbbnyire azonban eladták német telepek közé ékelt birtokrészeiket és végleg elhagyták szülőföldjüket.

Némelykor királyaink adtak német telepes birtokok közé szorult besenyőbirtokrész helyett tulajdonosának máshol földet; így II. Endre 1236-ban Barátudvar község, a ciszterciták birtokának határában fekvő besenyőbirtokot cserélt el.[17] Ugyanezen község határában még 1278-ban IV. László idejében is volt egy kis terület, melyet lakosai elhagytak.[18] Így egészítették ki a ciszterciták adományba nyert birtokaikat az idők folyamán.[19]

Az elvonult magyar elem helyét a mindinkább előbbre nyomuló és észrevétlenül is beszivárgó németség foglalta el. „Az ott hátramaradtak beleolvadtak a szomszéd Ausztriából bevándorolt németek közé."[20]

Egyetlenegy lajtavidéki helységről tudunk, ahol a nyilas határőrök utódai egészen a XVII. század közepéig fönntar-

[15] Sv. I. 590. jegyzet.
[16] P. Adalbert E. Winkler, Die Zisterzienser am Neusiedler See und Geschichte dieses Sees. 59.
[17] Zist. 64.
[18] U. o. 59.
[19] U. o. 168.
[20] Nagy Imre, Századok. 1871. 371.

tották magukat; ez a már elpusztult Röjtökőr. A tatárjárás idején ezek az őrök a helységükkel határos Bécsújhelyen találtak menedéket és így megmaradtak. A XVI. században még megvolt 24 telkes házból álló falucskájuk, amelyet azonban az 1589-ik évi urbarium már elpusztultnak mond. Lakosai azonban ezt a pusztulást is túlélték, mert ivadékaik még a XVII. század elején ott a határszéli erdőségekben tanyáztak, szalmafödeles faviskókban laktak. Esterházy Miklós (1622—1645) nádor betelepítette őket akkor keletkezett új német falujába, Neudörfl-be, azaz *Lajtaszentmiklósra*, ahol a német lakosság „wartiak"-nak nevezte őket, és lassankint a német többségbe fölszívódtak.[21]

IX. Nyugatmagyarország német többségűvé lesz (1300—1720).

Láttuk már röviden, hogy a német elem terjeszkedési mozgalmával egybeesik az őrségi szervezet bomlása.

Sopron megyében az Anjouk alatt mind több szomszédos osztrák főúr kapott a gyér népességűvé vált vidéken adományt; 1318-ban a Pottendorferok, majd hamarosan a Horsundorferok szereztek hatalmas birtokokat. Nagy Lajostól többek között Volfart Ulrik, aki egyszersmind Moson, Sopron és Vas megye főispánja lett, nyert adományt; Szarvkő is ezé a családé volt. A hatalmas Nagymartoni vagy Fraknói grófok elnémetesedtek. Zsigmond király korában a XIV. század végén és a XV. század elején a Lajtán innen és ennek szomszédságában levő várak és uradalmak, Kismarton kivételével, szomszéd oszták főurak birtokában voltak[1] és azokkal együtt a határőrök területe is magánkézre került. Magának a vasmegyei Őrségnek nagy része — mint láttuk — 1390, illetve 1428 óta magánbirtok lett, amidőn Sárói László, illetve fia, Lévai Cseh Péter Újvár várára és 27 községre Zsigmond királytól adományt nyert.

Hasonló volt a helyzet Vas megyében az Alsó-Pinkavölgyben, ahol az Elderbachok már a XIV. század második felében Monyorókerék központtal igen kiterjedt adománybirtokok tulajdonosai voltak, és a megye északi hegyes részén, ahol a hatalmas szalónaki vár és uradalom tulajdonosai a XV. század közepétől kezdve a Paumkircherek, Borostyánkő és Rohonc urai pedig szintén német főurak voltak.

Természetes, hogy ezek a birtokosok uradalmaikban lehetőleg német munkaerőt alkalmaztak és német, lehetőség

[21] Mohl Adolf, Lövő története. 15. (Hivatkozott források: Dr. I. Mayer, Geschichte von Wiener-Neustadt I. B. 1. Th. 136. — E. Löger, Pötsching in Burgenland. 46. — I. Rodatsch, Geschichte der Pfarrkirche und des Ortes Neudörfl a/L. 87—89.)

[1] Nagy Imre, Századok. 1871. 371.

szerint és a szükséghez képest ausztriai (külföldi) birtokaikról beköltöztetett telepesekkel népesítették be birtokaikat. Ugyanerre a korszakra esik — főleg a XV. század első évtizedeiben — a Habsburg-családnak az a törekvése, hogy a magyar koronát is megszerezzék. E végett Nyugatmagyarország területén várak, földbirtokok szerzésére törekedtek. A korona elnyeréséért folytatott küzdelmeik a német főurak birtokszerzését is előmozdították.

Ilyen és az előző fejezetben ismertetett előzmények és adottságok mellett a magyar elem teljes háttérbe szorulása és végleges eltűnése az 1440-ik évvel kezdődik, midőn Sopron megye nyugati területének nagy és Vas megye északi része is *Habsburgzálogbirtok lett. Ez a helyzet,* Mátyás király uralkodásának utolsó évtizedét leszámítva, *egészen 1647-ig tartott.* Ez idő alatt a terület népi jellege teljesen megváltozott; a magyar elem tiszta, zárt faji képletekben csak néhány ponton és az összeszorult nagy magyar fajterületnek még mindig erős nyomású szélein tartotta fönn magát.[2]

Nyugatmagyarország német többségűvé lett.

A terület néprajzi képét éppen ebben a korban (a XV. század végén és a XVI. század első felében) a törökök elől menekülő horvátság letelepedése egészítette ki.

A megfogyatkozott vagy egészen kiveszett magyar elemet telepítéssel pótolni immár tisztára lehetetlen volt. Még a magyarság legsűrűbben lakott területei is (Tolna, Baranya, Somogy és Zala egy része, valamint a Temesköz) a másfél századnál tovább tartó török háborús világ és hódoltság idejében teljesen elnéptelenedtek. A magyar faj vérvesztesége oly nagy volt, hogy a Mátyás király korában 75—80%-os többségű és 4—5 milliót kitevő magyarság a XVIII. század elejéig (1720) 1,160.000-re olvadt és 44.9%-os kisebbséggé vált,[3] és Isten csodája, hogy el nem vérzett és a török világot kísérő és követő nagyarányú német, horvát, szerb, oláh és tót telepedések és telepítések során végleg el nem tűnt.

A még elszórtan itt-ott, a német vagy horvát többségű községekben élő magyarság annál könnyebben felszívódott, mivel 1526 után a két szomszédos államnak közös uralkodója volt és a viszonylag népes és nagy faji nyomású osztrák tartományok népe szinte akadálytalanul és észrevétlenül szivároghatott át a mindinkább német többségűvé váló területre,

[2] Moson megyében a határszélről teljesen kipusztultak; Sopron megyében két nyelvsziget áll még a határ közelében: Felsőpulya és Középpulya. Vas megyében három községben: Felsőőrön, Alsóőrön és Őrszigeten maradtak meg a mai napig az őrök utódai. Ezek újabb telepesekkel szaporodva (64 család) Rudolf királytól (1582) Alsó- és Felsőőrre adományt és kiváltságokat nyertek, amit II. Mátyás 1611-ben megerősített. (Orsz. levéltár, Kir. Könyvei VI. k. 266. l.)

[3] Kovács Alajos, Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta. 95. (Budapesti Szemle, 506. szám. II. Rész. 1919.)

olyan helyekre is, amelyek 1491-től 1647-ig nem is tartoztak, mint zálogbirtokok, osztrák igazgatás alá.

Nagy faji támaszték és erő volt a nyugatmagyarországi németség megerősödése szempontjából a Nyugatmagyarországon 1526 óta folyton táborozó német birodalmi zsoldos katonaság. Tudjuk, hogy ez időben laktanyák még nem voltak és a katonák beszállásolása a községekben úgynevezett békeidőben is rendszeres volt. Sőt a jobbágyok házukban kötelesek voltak külön lóistállót tartani. Példaképpen néhány kisebb jelentőségű helyet említek. A vasmegyei Léka keresztelési és házassági anyakönyvében,[4] amelynek plébániájához a Gyöngyös egész felső vidéke tartozott a XVII. század második felében, több adatot találunk, hogy az ott és vidékén állomásozó német birodalmi ezredek (Starhenberg-, Althan-, d' Ayassassa-, Preyss-, Albert herceg-ezredek és a Heidelbergi választófejedelem „szabad" százada) katonái — de tisztek is — ottani családokba házasodtak és elég sok törvénytelen gyermek született.[5] Ez volt a helyzet másutt is. A Csík (Strém) felső völgyében (szenteleki plébánia) a XVIII. század folyamán a Bisdenberg- és d' Ayassassa-, Alhón pedig a Württenbergi dragonyos-ezred volt évtizedeken keresztül elszállásolva.[6]

Elképzelhetjük, hogy a városokban (civitas) — a XVII. század folyamán Sopronon és Kőszegen kívül Kismarton és

[4] Lásd Léka róm. kat. plébániájának házassági és keresztelési anyakönyvét (1650-től). A XVII. században és a XVIII. században 1780-ig Léka volt az egyedüli plébánia Rőtfalván belül a **Gyöngyös** felső völgyében. Hozzátartoztak: Alsó- és Felsőszénégető, Hosszúszeg, Hosszúszeghuta, Hámortó (Hámor és Tó) és Ostoros. Mezővárosként — oppidum — emlegeti az anyakönyv. (Az anyakönyv röviden az egykorú országos eseményeket is megemlíti és művelődéstörténeti adatokban bővelkedik.)

[5] Például 1687 április havában és 1696-ban. Sok törvénytelen születés volt még 1677-ben és 1771-ben.

[6] Joannes Simmler, Die Geschichte der Stadt, der Pfarre und des Bezirkes Hartberg, 1914. — Lásd továbbá Szentelek, Baksafalva és Óbér házassági és keresztelési anyakönyvét. A szenteleki anyakönyvi adatok 1720-tól, a baksafalviak 1738-tól, az óbériek pedig 1789-től kezdődnek. Szentelek mezőváros — oppidum — volt. Szép, régi Batthyány-címeres községi pecsétje van; 1791-ben még egyes lakosok is hasonló címeres pecsétet használtak nevük kezdőbetűivel, korona nélkül. (Grabner Ferenc tkp. igazgató tulajdonában levő egykorú kéziratokon.) Anyakönyve 1836-ig latin, azután rövid ideig magyar, majd ismét latin nyelvű, azután magyar, 1857-től kezdve pedig rendeletre ismét latin lett. Nagyon sok népességstatisztikai és népiskolai adatot tartalmaz az egész szenteleki esperesi kerületre vonatkozólag, amely az egész németújvári járást magában foglalta. Az óbéri plébánián van egy, szinte misekönyvnagyságú kézirat jó kötésben, amelyet Pecham plébános kezdett, és amelynek legnagyobb részét ő írta. A nép száján élő hagyományokat, továbbá a népszokásokat és a művelődéstörténeti viszonyokat jegyezte föl. Az utóbbi szempontból különösen figyelemreméltó.

Ruszt is a városok sorába emelkedett —, mezővárosokban (oppidum) s a nagyobb és népesebb központokban (Moson, Magyaróvár, Köpcsény, Oroszvár, Zurány, Nezsider, Nagymarton, Kabold, Sopronkeresztúr, Rohonc, Németújvár, Vörösvár, Monyorókerék, Szentgotthárd) a német katonaság elszállásolása állandó és rendszeres volt.

X. Az elszórt magyar szigetek és töredékek fölszívódása.

A magyar elemek fölszívódásának, melyek a XVII. és XVIII. század folyamán a ma már tiszta német nyelvű vidékeken elszórtan kisebb-nagyobb népességű csoportokban még jócskán találkoztak, érdekes folyamatát figyelhetjük meg még kevesebb lakosú és kisebb jelentőségű község plebániai anyakönyveiben is, amilyenek például Léka, Szentelek, továbbá Baksafalva és Óbér (Szentelek mellett), egyúttal szemléltető képet nyerhetünk a magyar nevek eltűnéséről és németes elváltozásáról.

Ez a folyamat a városokban és nagyobb központokban, ahol a német elem térfoglalása sokkal nagyobb volt és a német hatás különösen érvényesült, még feltűnőbb.

Vegyük először szemügyre az előbb említett néhány helységet.

A neveket 1848-ig, a jobbágyság fölszabadításának évéig közlöm, minthogy ezután az állandóbb községlakók és a mozgóbb uradalmi cselédek jelenléte néprajzi szempontból némileg különböző elbírálás alá esik, amennyiben az előbbiek jelenlétének némileg nagyobb, az utóbbiakénak valamivel kisebb néprajzi jelentősége van.

A lékai plebánia anyakönyvében 1668-tól kezdve időbeli sorrendben a következő, magyar alakú és hangzású nevekkel találkozunk:

Lékán: Somodi (Schamadi); Végedi (Wiegedi); Becse vagy Beke (Becshe, Beke); János (Janos, Janosch); Bali (Balli); Locsondy (Loschondy); Jani; Bajovi; Zévay; Nusi (Nuschi); Németh; Zibory; Uray; Lokody (Locady); Csay, Csóy (Schay); Szalay (Salay); Salamon; Cseke.

Hámortón: Somodi (Sommadi); Gyokos (Jockos); Alberth; Gucsi vagy Gugyi (Gutschi); Jani és Jány; Már (Mahr); Borsi (Bursi); Kurcsi (Kursi); Riványi; Békü.

Alsószénégetőn: Simon; János (Janosch).

Felsőszénégetőn: János.

Ostoroson: Pintér; Kun; Pilisi; Németi.

Gyiróton: Német.

Szentelek anyakönyvében 1720-tól kezdve ezeket a neveket találjuk Szenteleken: Pál (Paall, Pall, Paal); János (Janosch, Jamos, Jannos, János); Már (Mahr); Bárány; Ős (Ösch); Cziczer; Hirczi. — Lődösön: Pál (Pal). — Pásztor-

házán: Liszti (Listi); Kökény (Kökin). — Barátfalván: Pereresz; János.

A *baksafalvai* plébánia anyakönyvében 1762-től kezdve ezek a nevek fordulnak elő: Sajtár (Schaitar); Fegyváry; Már; Sima (Schima); Barényi; Végzeth.[1]

Óbéren a Thury (így írják!) nemzetség nagyon népes. Ezek, akiknek a hegyvidéken szétszórt község egyik igen félreeső völgyében van a szállása, hagyomány alapján azt tartják, hogy valahonnan Óbér vidékére kellett költözködniök. A helység lakosai ősi hagyomány alapján azt beszélik, hogy községükben valaha vár állott, több nemesember lakott ott, birtokuk volt, és hogy a vár és e birtokok nyomait jelzik egyes földrész-elnevezések, mint a Schlossriegel és az „Eisenberg" egyik oldalán elterülő „Meierhof" (major). Van egy Remek nevű dűlő is. Nemeseké volt állítólag a templom körüli telek is és azt a kápolnának ajándékozták (1697-ben már a kápolnáé).

A fölsorolt léka- és szentelek-vidéki nevek legnagyobb része ma már nincs meg. Mind a két vidéken vannak azonban számosan Janischok, eredetileg — majdnem a XVIII. század végéig — János-ok, továbbá *Szentelek* és *Lődös* vidékén Paul-ok. Ezek a nevek, valamint a Somodi név az anyakönyvben igen gyakran fordulnak elő. Pál és János a magyarban leginkább székelyeknél vagy tősgyökeres magyar családokban vezetéknevek; a határőr székelyek megmaradt telepén, *Alsóőrött, Felsőőrött* és *Őriszigeten* ma is vannak még Imrék, Pálok, Miklósok stb. Roppant tanulságos a „Somodi" név átváltozása: 1671 október 12-én Schamadi, 1704 február 26-án Schomati, 1739 november 24-én Schumati, 1763 május 13-án Schumoti, 1806-ban Schumod, 1816-ban Schumed és ma Schumet. A hámortói Schumetok arca és testalkata még ma is jellegzetesen magyar típusú.

Megjegyzem, hogy a cigányok magyar nevét a névsorba nem vettem föl. Ezek a latinnyelvű anyakönyvekben könnyen fölismerhetők: „singarus" jelzővel vannak megjelölve. Nem vettem számításba magyar nevű uradalmi tiszteket sem.

Jellemzőbb ezeknél *Incéd* vasmegyei horvát község esete. Nemcsak a plébánia anyakönyvében találunk szinte fölös számmal magyar neveket, hanem ma is a következő népes, magyar nevű családokból áll a község jelentékeny része: Berzsenyi, Bunyai, Farkas, Takács, Varga és még néhány; a gyakori Horvát családnevet nem említem. Ez az a község, amely már 1244-ben változatlan formában mai nevén fordul

[1] Etnográfiai szempontból kétes értékű neveket, amilyenek: Horváth (Lékán), Sinnarai, Horváth, Hír (Szenteleken), Haziwar-Hasibar (Baksafalván), Ander vagy Andor (Nádon) és Házivár (Óbéren) — elhagytam.

elő, és amelyről IV. László 1273-ik évi július 6-án kelt adománylevelében azt írja: „a már régóta Incédnek nevezett kis falu."[2] 1618-tól 1627-ig azonban már Tisinai György nevű horvát plébánosa volt.[3]

Sároslakon, amely tiszta német község, még ma is tizenkilenc Laky (így!) név van.

Rőtfalva (Vas megye) németajkú községben még 1578-ban is találunk magyar nevű embereket. A vasvári káptalan — Rudolf király parancsára — táplánfalvai Polányi Farkas királyi ember közbejöttével különböző községekből tanukat hallgatott ki arra vonatkozólag, hogy Kőszegen Jurisich Miklós idejében milyen szokás divatozott a vámoltatási és vámszedési eljárásra és a tizedre nézve. Tehát idősebb embereket hallgattak ki. Rőtről Nádasdy Ferenc következő jobbágyait: Molnár Pált, Kőmives Videt és Sötét Mártont és két német (Stampf) nevűt.[4]

Bozsokon 1558-ban a határjárási oklevélben szereplő 12 jobbágy közül csak egynek a neve nem magyar.[5] Ugyanezen határjárás alkalmával szereplő öt rohonci jobbágy közül három magyar nevű, kettő pedig német.[6]

Az említett 1578-ik évi tanukihallgatás alkalmával Batthyány Boldizsárnak néhány *rohonci* (Vas megye) jobbágyát is kihallgatták; ezek is magyarok voltak: Zenthe Simon és Salamon Lukács.[7] Rohoncon a XVI. század végén és a XVII. században még magyar és német, utóbb magyar, német és horvát lelkészség volt magyar és német, később pedig magyar, német és horvát istentisztelettel, szentbeszéddel.[8]

Ma a fönt említett helységekben, azok kisbirtokos földmíves vagy kisiparos lakosai között alig vagy egyáltalán nem találunk magyarnevűt.

Ezek után figyeljük meg nagyobb helyeken, főkép városokban az elnémetesedés jelenségeit.

Kőszeg szab. kir. megyei város. — Németújvár.

Kőszeg néprajzi viszonyairól a XIV. és XV. századból igen kevés adatot ismerünk. Eme századok okleveleiben mindössze öt városi polgár neve fordul elő, ami nem elegendő alap még némi etnográfiai következtetésre sem.

Nagy Lajos 1354-ik évi határjáró oklevele szerint azon-

[2] Árp. VII. 162. és H. O. II. 8.

[3] Payr Sándor, A dunántúli evangélikus egyházkerület története. 217. és 208. (II. rész.)

[4] Kőszeg város titkos levéltára, 3. cs. 76. sz. (Lásd: Chernel Kálmán, Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. 55.)

[5] Sv. II. 643—45. és 648.

[6] Sv. II. 643—45. és 648.

[7] Chernel, 54.

[8] Payr, 213.

ban a most német nyelvterületre eső *Felsőerdő* dűlő-, út- és patak-nevei magyarok voltak; az Irottkőtől északra volt a *Gúz* völgye, a mai Tábor-hegy *Gerecse* néven szerepel, ennek az oldalán haladt a „*Lovaggyaloguta*" (Lékától az Óházig), a mai Hétforrás „*Várkuta*", a Klausen-erdő déli lejtője „*Egyed földje.*" 1600-ban a Hámortó felé kifolyó Madaras-pataknak (Vogelsang) *Babocsa-patak* és *Babocsa-völgy* volt a neve, a Hörmann-forrás pedig „*Csarmaskutja*", a Kalchgraben „*Karankarább.*" Egyáltalán a 18—19-ik század elejéig magyar volt a helyrajzi nevek között az uralkodó elnevezés. A 16—17-ik századból rengeteg és szebbnél-szebb dűlőnév maradt fönn.[9]

A XVI-ik század első felében — bár ekkor és a következő század első felében a város osztrák közigazgatás alatt állott — előforduló 28 név közül 13 magyar, 14 német, 1 horvát.

A XIV- és XV-ik században az ismert 12 polgármester közül háromnak magyar neve van: Pulai Miklós fia János (1353—1366), 1400 után és 1406 előtt Zakálas Péter és 1437-ben Kolán István (Kalán török eredetű magyar személynév);[10] háromnak pedig német a neve. A többi csak keresztnevén maradt ránk. Az osztrák közigazgatás idején (1491—1647) is sok magyar nevű polgármesterrel találkozunk.

Az 1572—1595-ik évek „Protocollum"-ában, amelyet átnéztem, az elején a birtokosok jegyzékét találjuk; a kitörülteket nem számítva kerek számmal 700 nevet olvastam meg. Ezek közül — elég rossz és elmosódott írás — legalább 220 magyar, még pedig gyönyörű magyar nevek.

A XVII-ik század elején a német elem nagy többségben volt; a városi jegyzők vagy nem tudtak magyarul, vagy németes ortografiával írtak, azért a magyar nevek följegyzése igen hibás. A század későbbi folyamán azonban a városi birtokos családok nagy többsége magyar: 69 közül 49 magyar, néhány horvát, a többi német nevű.

A XVIII. század elején történt nagy német telepítés következtében a város magyar jellegéből ismét erősen vesztett. Az 1720-ik évi conscriptio szerint az összeírt 438 háztartás közül csak 98-ban volt a háztartás fejének magyar hangzású neve, 299-ben német, 41-ben pedig horvát és egyéb szláv. Mindazonáltal a szőlőbirtokosok között nyolcvannégy családnévből 43 magyar és csak 39 német és néhány horvát.[11]

Utolsó ízben 1848 után a Bach-korszakban esett vissza

[9] L. Barcza Leánder dr., a városi levéltár rendezője: Erdei nevek, szántók, dűlőnevek. (Megjelent a „Kőszeg és vidéke" hetilapban, 1934. febr. 4.)

[10] Gombocz, Árpádkori török személyneveink. 8. és kk. l.

[11] Thirring Gusztáv, Kőszeg magyarsága. (Kőszeg és Vidéke, hetilap, 1932. május 29.) — Chernel 19—20. (I. Rész.)

a magyar lakosság arányszáma. Ezt a helyzetet erősen állandósította az ugyanakkor (1856) létesített hatalmas méretű és nagy népességű közös katonai alreáliskolának tiszta német tiszti és altiszti kara és személyzete, valamint az itt állomásozott közös katonaságnak nagyobbrészt német és cseh tiszti és altiszti állománya, amely részben itt később meg is telepedett.

A város határrészeinek és dűlőinek oklevélileg kimutatható régi magyar elnevezései az idők folyamán részben szintén elkallódtak.[12]

Németújvár a XVII. század első felében erősen magyar volt. A családnevek — még pedig a nemesi,[13] polgári és jobbágynevek egyaránt — legtöbbnyire magyarok, úgyszintén a dűlőnevek és a városrészek elnevezése is. A községi levéltárban egy könyv (kézirat) van, amely adás-vevési szerződéseket, pöröket, bíróválasztásokat, panasztételeket stb. tartalmaz. Ez 1612-től 1675-ig még tisztára magyar nyelvű, 1675-től 1716-ig magyar és német, 1717-től 1745-ig pedig csak német. 1612-től 1668-ig 34 városbíró közül 20 magyar, 12 német és kettő horvát nevű; 1669-től 1700-ig 21 közül csak egynek van magyar (Sároslaki), háromnak horvát, a többinek pedig német a neve. 1705-ig a Szent Ferenc-rend magyarországi rendfőnöke a németújvári zárdába (Németújváron ferencrendi plébánia van) magyar szónokot helyezett. A német plébániát csak kétszer említik az iratok. A vidéken 17 horvát nemesi névvel (kisbirtokú köznemesek voltak) is találkozunk; ezek — mint a nagy tömegében magyarnyelvű nemesi osztály tagjai — mind elmagyarosodtak. Ma azonban eme nevek közül már egyet sem találunk a vidéken. A magyar nevek pedig a XVIII. század közepéig egészen kivesztek. I. Lipót korában, midőn a törökök ellen a fölszabadító háborúk folytak, németség lepte el a vidéket (tehát nemcsak Németújvárt) és az uralkodott. Többen „a németek adója miatt" eladták házukat, földjüket, hogy fizetni tudjanak. Ekkor kezdenek eltűnni a magyar nevek. Eltűntek azok a magyar nevek is, amelyeket az 1545-ben Batthyány Ferenc előtt megjelent „szlávok" (menekült horvátok) nevei közt találunk: Nagy, Kiss, Bélkuty, Kehen, Duksi. Ezek mindenesetre magyar nemzetiségűek voltak, mivel még akkor is Tótországban (Szlavónia) jelentékeny számú magyarság lakott.[14]

[12] A Hétforrás (Siebenbründl) Nagy Lajos korában Várkútja (a mai Óházon volt Felsőváré), a Sperkriegelnek vezető út pedig „Vár útja" nevet viselte.

[13] P. Leser, Güssinger Zeitung, 1926. 161. folytatás.

[14] P. Leser Gratian, volt németújvári ferencrendi szerzetes, jelenleg boldogasszonyi (Moson m.) házfőnök, akire már eddig is többször hivatkoztam, „Güssing und seine Burg" címen kezdte közölni a Németújváron megjelenő „Güssinger Zeitung"-ban az 1921-ik év november havában

Sopron.

Alapos munkát végzett a német térhódítás *Sopron* szabad királyi városban és vidékén, a város tulajdonában levő községekben is; ebben a városban — mint Kőszegen — a magyarság csak az 1867-ik évi kiegyezés után foglalta ismét fokozatosan vissza elvesztett faji hadállásainak egy részét. A soproni és sopronvidéki magyar elem kiszorulásának, fölszívódásának és eltűnésének kérdése külön tanulmányt érdemelne. Én csupán két, igen jellemző körülményre mutatok rá. Először is arra, hogy az Árpádok idejében oklevélileg és név szerint említett soproni (Sopron vár és Sopron város) várszolgák, illetve jobbágyok magyarok voltak. III. István 1162-ben Farkas (Forcos) soproni várszolgát birtokkal jutalmazta és szabaddá tette.[15] Ugyancsak III. Istvánnak 1171-ik évi oklevele Répcesarudról (Sarud), mint *soproni* várföldről beszél.[16] Már pedig Sarud lakosai[17] mindenesetre magyarok voltak; maga a Sarud (Sárod) helynév honfoglalás előtti török jövevényszavunknak, a „sár"-nak a kicsinyítése. Ebből alaposan következtethetünk a központban lakó várjobbágyoknak magyar nemzetiségére is, annál is inkább, mivel pótlásuk vagy szaporításuk szükség szerint külső várföldekről történt. II. Endrének 1225-ik évi oklevele Oszlop (Ozlup) és Tiván (Tywan) nevű soproni jobbágyokat említ;[18] mind a kettő magyar személynév, Tiván (kicsinyítve Tivánd) besenyő eredetű.[19]

A másik fontos körülmény az, hogy — amint erről részletesen szóltam — IV. Béla és IV. László egész Lűéri besenyő falu lakosságát Sopron vár és város megfogyatkozott számú polgárságához csatolta. Hová lettek ezek a következő

Németújvár és vidékének történetét. 1931. július 26-ig 370 közlemény jelent meg tőle folytatásokban. A 220-ik közleménytől (1928. szept. 2.) kezdve a Csík (Strém), Kisszék, a Pinka alsó folyása és a Lapincs mentén fekvő egyes községek történetét írta meg. Leser kötetekre menő kiadatlan régi oklevelet tanulmányozott át és dolgozott fel, amelyek még a Batthyányak körmendi levéltárában vannak; továbbá uradalmi (különféle jegyzékek, urbáriumok) és más iratokat, amelyek a németújvári vár és község gazdag levéltárában találhatók. Az általa földolgozott oklevélanyag megbízható és nagyon becses; különösen Vas vármegye nyugati részére vonatkozóan igen értékes adatokat tartalmaz. A következő közlemények alapján állítottam össze közölt adataimat: 1—66., 90., 161., 203., 204., 215., 220., 221. folytatások.

[15] F. II. 164. és Sv. I. 2. 1162-ben: „hunc hominem in Supruniensi castro manentem (tehát ott lakott!) nomine Forcos, a civili iugo subtraxi, tantaque dote libertatis sublimavi."

[16] F. II. 184. és Sv. I. 3.

[17] Századok, 1903. 431—444. — Stessel Nagy Imre mellett Sopron megye helységtörténetének egyik legalaposabb ismerője.

[18] Sv. I. 9—17. (Lásd a 250. jegyzetet.)

[19] Gombocz, Árpádkori török személyneveink. 8.

néhány század leforgása alatt? Hol vannak ma? Mint látjuk, a tősgyökeres besenyő-magyar Lűéri helyén ma magyar és német nyelvű középosztálybeliek laknak a Lőwerekben.

Nagy Imre és vitéz Házi Jenő — ez utóbbi a soproni levéltárnak a város egész multját és társadalmi életét felölelő, még kiadatlan teljes levéltári anyagát tette közzé — egyaránt megállapítják, hogy a város elnémetesedése a XV. század elejétől különös erővel haladt előre. Ezt a vidék elnémetesedésén kívül Sopronnak az osztrák városokkal való mind szorosabbá váló kereskedelmi összeköttetése idézte elő.[20] Sopronba a bevándorlás ebben az időben (XV. század) nem a magyarlakta vidékről, hanem túlnyomólag Ausztriából történt és a város fokozatos elnémetesedésének okát elsősorban ebben kell keresnünk.[21]

A város teljes elnémetesedésének a képét mutatja az, hogy 1420-tól kezdve főleg a magánlevelezések nagy többsége német nyelvű; így 1407-től 1429-ig 452 darab közül 254 német és 198 latin, 1430-tól 1452-ig 470 darab (nagyobbrészt magánlevelek) közül 312 német, 158 magyar; 1460-tól 1481-ig 465 darabból 151 latin, 314 német, pedig ezek között már kevés a magánlevél; végül 1482-től 1520-ig 362 darab közül még mindig 118 német és csak 234 latin nyelvű, bár ezek az iratok legnagyobbrészt királyi oklevelek. A második részben kiadott, a várostól, annak hatóságaitól vagy polgáraitól származó oklevelek majdnem mind német nyelvűek.[22]

Minthogy Sopron városában a német elem mindinkább szerepelni kezdett és mind nagyobb többségbe jutott, ez a körülmény előmozdította a város által megszerzett birtokok és helységek elnémetesedését is. A város a következő birtokokat és helységeket szerezte meg részben királyi adomány, részben vétel útján: a királyi udvarnokoknak a városi polgárok földjei között levő Udvarnok nevű területét (IV. Béla adománya a tatárjárás után);[23] *Sopronbánfalva* (Zoán) és *Kópháza* (Viz) nevű birtokokat (IV. László adománya 1277-ben);[24] Ravazd birtokát (IV. László adománya 1283-ban);[25] *Balfot* (a felét 1309-ben adományozta Róbert Károly, a másik felét 1342-ben vette meg a város);[26] Págyát (Rákostól délre feküdt, Róbert Károly adománya);[27]

[20] Nagy Imre, Sopron multja. 20. (Századok. 1883. VIII. füzet); dr. vitéz Házi Jenő, Sopron szab. kir. város története. I. Rész. 2. kötet. Előszó 3. lap.

[21] Házi i. m. 5. kötet. Bevezetés 8. lap.

[22] Házi i. m. II., III., V. és VI. k. Bevezetés 1. lap és a II. Rész I. és II. kötete.

[23] Sv. I. 32.

[24] Házi I. 6.

[25] Győri Tört. és Rég. füzetek III. 314.

[26] Házi I. Bevezetés 7. és Nagy Imre, Sopron multja 33.

[27] Városi levéltár, Lad. D. II. 21.

Kelénpatakot (végleges megszerzése 1419-ben);[28] *Fertőmegygyest* (Mária királynő adománya 1385-ben).[29]

Zsigmond Kópházát 1430-ban ismét a városnak adományozta;[30] úgy látszik ugyanis, hogy a IV. László által adományozott Víz (Kópháza) birtok a későbbi Kópháza község egész határát és területét nem foglalta magában.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy miként a városba, azonkép a mindinkább nagyobb német többségű város birtokaira főleg német lakosság szállott, illetve német elemet telepített oda a város.

Egyéb helységek.

1558-ban *Alsólászlón* hat jobbágy név közül 2 magyar (Szalmamető, Thakács), 4 német nevű; *Csáván* négy közül egy, a bíró, magyar nevű, 3 német (ezek egyike Stybor); *Felsőlászlón* kilenc közül 3 magyar (Finta, Lökös), a többi német nevű; *Répcekethelyen* tíz közül egy magyar, 4 német, öt horvát nevű, *Udvardon* pedig három magyar nemesi birtokoson kívül négy jobbágy közül egy magyar (Magyar), három pedig horvát nevű.[31]

Moson megyében *Nezsideren* egy 1472—73-ik évi okleveliink még két magyar és egy Dobrovszki nevű nemes embert említ meg, *Sopronkeresztúron* pedig 1476-ban Banga Tamás és Hölgye Domonkos nevű jobbágyokat.[32]

Mosonban, Magyaróvárott, Féltoronyban és vidékükön a magyarság 1526-tól kezdődőleg vesztett tért. Ekkor lett Magyaróvár II. Lajos nejének, Habsburg Máriának birtoka. 1528 óta koronabirtok, 1550 körül pedig Miksa trónörökös uradalma volt. Még nagyobb változást idézett elő az, hogy 1564 óta a bécsi udvari kamara kormányzata alá került, ami a magyar elem térvesztése szempontjából mindenesetre döntő fordulatot jelentett. 1763-ban Albert szász-tescheni herceg nyerte el, mint nejének, Krisztinának, Mária Terézia leányának birtokát. 1659-ben Moson lakosai majdnem mind magyarok voltak és még 1674-ben is azt olvassuk, hogy „azonban németek és horvátok is vannak itt."[33]

Végül az eddig ismert kevés adat alapján[34] még szám-

[28] Házi I. 153.
[29] U. o. I. 274.
[30] U. o. III. 4. 5. 7. 12.
[31] Sv. II. 646—648.
[32] Házi V. 309. és 315., Sv. II. 498.
[33] Payr, 540., 547.
[34] P. Leser i. lap. 132., 225., 237., 243., 255., 258., 272., 277., 278., 287., 300. és 325. folyt. — Csodálom, hogy P. Leser, aki történeti kutatásai alapján a multra vonatkozólag az elcsatolt vasmegyei vidék őrségi és magyar jellegét maga állapítja meg, a 247. folytatásban ilyen kisiklást enged meg: Am 13. Nov. 1921. ist Westungarn seinem deutschen Mutterlande ... angegliedert worden."

szerűen is rámutatok arra, hogy a XVII. és XVIII. század folyamán Vas megye nyugati, éppen legteljesebb nemzetiségi vidékének számos, ma tisztára német vagy horvát helységében az akkori népességi viszonyokhoz képest jelentős, kisebb-nagyobb erősségű magyar kisebbségek, illetve töredékek voltak jelen és rávilágítok eme szórványok megsemmisülésére. Néhány olyan helységről is szólok újólag, amelyekkel kapcsolatban a magyar elem fölszívódását már részletesebben ismertettem.

A község neve	Melyik évben?	Hány név közül?			Hány magyar nevű?		
		Nemes	Szabados	Jobbágy	Nemes	Szabados	Jobbágy
Alsómedves	1582-ig	3	—	—	3	—	—
	1539	—	—	—	1 (9 telekkel)	—	—
Baksafalva	1662	—	4	—	—	1	—
	1599	8	—	—	?	—	—
Felsőmedves	1635—43	4	—	—	3	—	—
	XVII. sz. első fele	4	—	—	4	—	—
Horvátcsencs	1800	1	—	—	1	—	—
	1643 59	—	—	—	—	—	2
Karácsfa[35]	1664	—	—	28	—	—	8
Kiskolozsvár	1662	—	4	—	—	3	—
Kukmér	1662	—	2	—	—	1	—
Lovászad	1797	—	—	26	—	—	7
	1604	7	—	—	7	—	—
Németcsencs	1669 - 80	—	—	—		—	3
	1599	2	—	—	2	—	—
Némethidegkút	1662	—	3	—	—	1	—
Németszentgrót	1662	—	3	—	—	3	—
	1662	—	6	—	—	4	—
Orbánfalu	1693	2	—	17	2	—	7
Pinkóc	1750	—		22	—	—	7
Pusztaszentmihály[36]	XVIII. század elején	5	—	—	3	—	—
	1672	—	18	—	—	12	—
Rábakeresztúr	1693	—	—	—	1	3	12
Strém	1662	—	6	—	—	5	—
	1570	1	—	—	1	—	—
	1662	—	2	—	—	1	—
Szentelek	1693	—	—	29	—	—	4
Taródcsencs	1750-ben és azelőtt	4	—	—	4	—	—
	1662	—	5	—	—	3	—
Tobaj[37]	1693	3	6	—	2	3	—
Várszentmiklós	1622	—	5	25	—	3	11[38]

A nemes nagybirtokosokat a nemesek rovatában nem szerepeltetem, bár a Batthyányakon kívül a Széchenyiek (Szentelek, Wört-, Magas- és Burgóhegy) és Zichyek (Pinkóc) is birtokosok voltak. Ugyancsak nem vettem föl a magyar nevűek közé a horvát nevű nemeseket sem, bár ezek (pl. Lippics, Simoncsics, Francsics stb.) a XVIII. század első felében már bizonyára magyarajkúak voltak.

Természetesen, ezek az adatok — sajnos — igen hézagosak és hiányosak, de ebből is látjuk, hogy mennyire telve voltak magyar elemmel — jobbágysorban levőkkel is — még ezelőtt 150—300 évvel ezek a községek, ahol az átcsatolás előtt — mint már megjegyeztem — a gazdaemberek vagy iparosok között mutatóban sem lehetett magyar embert találni, sőt az értelmiségi osztály körében is csak elvétve.

Szükségesnek tartom, hogy az említett családnevek etnográfiai jelentősége szempontjából figyelembe vett elveket röviden körvonalazzam.

Nem állítom azt a későbbi századokra vonatkozólag, hogy csak a magyar nevű egyének voltak eredetileg magyar nemzetiségűek. A XIV. század előtt a német nevűek között már több magyar anyanyelvű lehetett, nemcsak azért, mert többen, akik egyenként vándoroltak be, megmagyarosodtak,[39] hanem azért is, mivel eredetileg is több közülök magyar lehetett és csak a neve volt német hangzású. Magyar ember ugyanis magyar embernek könnyen német nevet ád és azt szokja meg, nevezetesen akkor, ha az illető egyén foglalkozása olyan, amelyet magyar nem szokott űzni, illetőleg olyan, amelynek a magyar nyelvben meghonosodott elnevezése nincsen. Magyar faluhelyen még ma is sokhelyt „tislérnek" hívják a magyar nevű és származású asztalost, a sujszter elnevezés pedig még iskolázottabb körökben is meglehetősen elterjedt. Ezek a megmagyarosodott németek és német nevű magyar nemzetiségű egyének azután a XIV. századon innen elszórtságukban egyaránt elnémetesedtek.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az elnémetesedett vidékeken a neveknek esetleges magyar alakjára a legtöbb esetben már nem ismerünk rá, illetőleg ilyen szószármaztatás nagy rugalmasságot enged meg, erre a térre pedig én nem léphetek. Itt nyelvészeinkre vár fontos és nehéz föladat. Magyar vidékeken — a magyar fül és nyelv erősen meg-

[35] Határában a XVII. század első felében még volt Kis Haraszt nevű dűlő.

[36] 1849-ben még volt a határában Pusztika nevű szőlő.

[37] Érdekes, hogy 1273-ban Újvár várában a németek ellen küzdő vitézek sorában találunk egy Tyba nevezetűt is és 1693-ban él Tobajon egy Tibaj nevű szabados.

[38] Például ilyen nevűek: Kéry, Varga, Sipos, Verasztó, Csatlós, Hajós.

[39] Hóman, A magyarság megtelepülése. 15. és Schünemann 111. 129.

különböztető és hangtagoló sajátságánál fogva — a német nevek meglehetősen eredeti német kiejtésű, illetőleg kiírási alakjukban fönntartják magukat; a német fonétika ellenben a neki teljesen idegen és nehéz magyar hangokat és hangösszetételeket a fölismerhetetlenségig elváltoztatja, összevonja rövid időn belül még ott is, ahol a német lakosság vagy jó része tud is magyarul. Például a Felsőőrön lévő „Györök" magyar családnevet a németújvári járás németsége néhány hallás után így ejti: „Jiërëk" (a két utolsó szótag — ërëk — igen röviden hangzik). A hiénc falvakban letelepedő Györököket a lakosság így nevezi. Ez tényleges eset jelenleg *Baksafalván*. Vagy például Kőszegen, ahol jóformán mindenki — a legöregebbek és kevés kivétellel a „Hauer"-asszonyok is — tud magyarul, és a többség magyar, ezeket a magyar neveket: Györgyfalvai, Böröczky, Koczor, Faly, Konkoly, Bátor a német anyanyelvű lakosság így ejti: (fonétikusan) Vójvej, Vëerix, Kaussza, Fáj, Kaunkerle, Póde.[40] Vegyük továbbá figyelembe azt is, ha az illető vidék lelkésze vagy éppen nem, vagy nem jól tudott magyarul. Ez volt az eset a reformáció korában, midőn az új hit lelkészei Nyugatmagyarországon jelentős számban külföldiek (németek) voltak, és Lékán az osztrák Szent Ágoston-rendi remeték (a voraui anyaházból) lelkipásztorkodása alatt egy ideig (a XVIII. század második felében). Ez esetben a nevet már az anyakönyvbe német kiejtés szerint és német helyesírással írták be.

A nyugatmagyarországi magyar szigetek és töredékek eltűnésének és ezzel párhuzamosan a német elem térhódításának az ismertetett okokon és körülményeken kívül a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedeiben még egy, országos kihatású tényezője is volt: t. i. Magyarország fölszabadítása a 150 éves török uralom alól. A törökök kiverése után ugyanis megindult a népesség áramlása a királyi Magyarországnak aránylag népes területeiről a török uralom alatt állott elpusztult néptelen magyar vidékekre. Különösen erős vonzást gyakorolt az elnéptelenedett vidék a nyugatmagyarországi, nagy német és horvát többség közé szorult magyar kisebbségre, amely szorongatott nyelvi hadállásait föladva elhúzódott a belső vidékre.

*

STEFAN POLÁNY: **Das Verschwinden des magyarischen Elementes in Westungarn (Lueri, Sekler, Besenyős).** Der deutsche Auszug folgt am Schlusse der Abhandlung.

[40] A német helyesírásnak megfelelően így kell írni: Folwei, Werix, Gosser, Fehl, Kaunkerle, Bader.

[41] Például Gregor Mumenius (Baksafalván) és Johann Kindlius (Kukméron). Leser, i. l. 180. folyt.

A régi kőszegi posztósipar.

Írta: KARNER FRIGYES (Kőszeg).

A háború következtében beállott gazdasági romlás különösen súlyosan érintette Kőszeg városát, mert Burgenland elcsatolásával elvesztette azt a vidéket, melynek népe előbb itt szerezte be összes szükségleteit. Különben Kőszeg már a háború előtti években is igen csendes, kevésbbé forgalmas vidéki kis város volt, mert a fővasuti vonal elkerülte és így nem tudott bekapcsolódni a kereskedelmi és ipari forgalomba. Pedig a Belváros és a Főtér régies stílusú, bolthajtásos ódon házai, melyek közt sok a 200—300 éves épület, régi kultúráról, a polgárok egykori jólétéről tanuskodnak. Nem is volt a város mindig oly csendes, mint most. Még száz évvel ezelőtt az itt székelő kerületi tábla előkelő tisztviselői, az itt állomásozó katonaság mellett a lakosság jórészt szorgalmas és jómódú iparosokból és kereskedőkből állott, kik saját műhelyeikben készített ruházati, háztartási s egyéb cikkeikkel ellátták az egész környék szükségleteit. A műhelyekben a dolgozó legények víg danolása mellett szorgalmas munka folyt és az utcák is zajosak voltak a szekerek zörgésétől, melyek az Ausztria felé irányuló forgalmat a városon keresztül haladó soproni országúton bonyolították le. Több olyan mesterséget is űztek akkor, amelyek később itt egészen megszüntek; így voltak gombkötők, kékfestők, fésűsök, volt timár, harangöntő, kefekötő, órásmester (ki új órákat is készített) stb.

Igen tekintélyes iparág volt akkor a *posztósmesterség*, amely sok embert foglalkoztatott és jó keresetet nyujtott. A kőszegi posztót messze vidéken ismerték, szívesen vásárolta azt a városi polgár s a falusi gazda egyaránt. Leginkább egyszínű: szürke, fekete, barna és kék posztót gyártottak; de készült csíkos és kockás mintás is. A minősége azonban mindig elsőrendű volt. A vőlegény kőszegi fekete posztóból varrt ruhában vezette oltárhoz menyasszonyát; azt a ruhát viselte ünnepnapokon egész életén át és abban is temették el. Télikabát vagy köpenyeg, ha kőszegi posztóból volt, évtizedes használat után sem lett olyan kopott, hogy abból az unokáknak ne lehetett volna ruhácskát csináltatni.

Később aztán gyári — többnyire osztrák — áruk kerültek piacra; ezek könnyebb, szebb és olcsóbb szövetek voltak, de silányabb minőségűek. A közönség falun is nem a minőséget, hanem az árat nézte és inkább vásárolta az olcsóbb, gyenge portékát, mint a jó kőszegi posztót. A vásárló közönség megfogyatkozásával hanyatlott, majd egészen tönkre ment ez a régebben virágzó iparág. A nyolcvanas években már csak hét posztós- és két posztónyírómester dolgozott. Az 1885. évi budapesti és 1887. évi szombathelyi

iparkiállításon néhány mester (Gabriel József, Freyler József, Schmidt Mihály és Töpfer Dániel) még részt vett készítményeivel és kitüntetést is szerzett. Míg azonban régebben a mesterség apáról fiúra szállt, addig az én gyermekkoromban már senki sem adta fiát posztósinasnak, hiszen ennek a kisiparnak a jövője teljesen bizonytalan és kilátástalan lett. S mivel a kidőlt, elhalt vagy visszavonult posztósmesterek helyébe fiatalok nem állottak, jelen század elején ez az iparág egészen megszűnt. A céh által közösen fenntartott kalló- és fonóműhely épületét idegenek vették meg s ott nemezgyárat rendeztek be. Ma már csak az öreg emberek emlékeznek vissza az egykori posztósmesterekre.

Magam is ilyen családból származom; édesatyám posztónyíró-, anyai ágról való nagyatyám és dédatyám is posztósmester volt. A mesterséget ugyan nem tanultam, mert más pályára léptem, de atyám mellett közvetlen szemléletből ismertem meg a posztókészítés minden részletét és mint kis diák akárhányszor segédkeztem is a műhelyben. Visszaemlékezve most boldog gyermekkoromra, képzeletben bejárom a műhelyeket, ahol a gyapjút feldolgozták és emlékezetembe idézve a multat, lelki szemeimmel figyelemmel kísérem azt a hosszadadmas munkát, melynek nyomán a gyapjúból fonál, ebből nyers szövet, majd pedig finom posztó lett.

A posztósmester nyár derekán — többnyire saját fogatán — elment valamely vidéki uradalomba, ahol birkatenyésztéssel is foglalkoztak. Ott megvásárolta, vagy legalább is biztosította magának az egész évre szükséges gyapjúmennyiséget és zsákokban, nagy tömbökben hazaszállította. A műhelyben szétterítették a gyapjút, kézzel apránként szétcsépték és eltávolítottak abból minden idegen anyagot és piszkot. *(Wollzupfen, Wollklauben).* Ez könnyű munka volt, amelyben a mester családtagjai is segíthettek. A gondosan megtisztított gyapjú a *mosó-*, innen a *festőműhelybe* került *(Wollwäsche u. Färberei);* a két műhely a Gyöngyöspatak mellett egy közösen használt épületben volt.[1] A legény lazán font kosárban a gyapjút beszappanozta, szódáslúgba áztatta, folyvást a patakvízbe mártotta, kavarta, míg tiszta fehér lett, majd kifacsarta. A festés a szomszédos műhelyben nagy katlanban történt a kereskedés útján beszerzett megbízható jó festőanyaggal.

A tisztára öblögetett festett gyapjút csak árnyékos helyen: padláson szárították és átadták a *fonómesternek Spinnmeister).* A fonóműhely és kalló helyiségei szintén a Gyöngyöspatak mentén külön épületben voltak. A fonógép szerkezetét vizierő hajtotta, melynek segítségével a fonómester a gyapjút fonállá sodorta és mindjárt nagy orsókra gombo-

[1] Ma a Meskó-utca 15. számú ház áll a helyén.

lyította. A gépet olajozni kellett, így a fonál olajos lett, tehát újból szappanozni és mosni kellett.

A nagy orsókra tekert tiszta és száraz fonalat átvette a posztóslegény és a mester műhelyében nagy motollán kisebb orsókra osztotta szét. Itt, a posztósmester műhelyében, állottak a szövőszékek, amelyeken a szövés úgy történt, mint a takácsműhelyben a vászonkészítés. A szövőszéken két henger közé fűzték az összes hosszanti fonalakat és pedig egy fésűalakú rácsnak a fogai között, úgy hogy nem keveredhettek össze, két szélről erős, vastag fonalakat húztak,

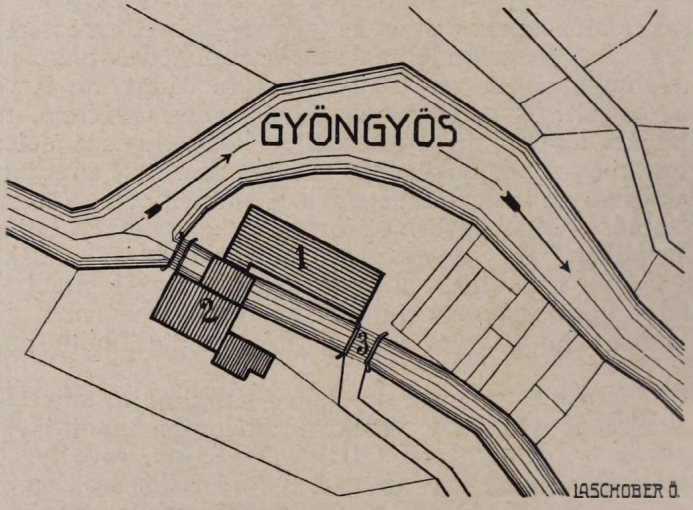

1. ábra: **Részlet az 1856. évi kataszteri térképből:** 1. a közös fonóda épülete; 2. a kalló; 3. közúti híd a malomárkon át.

1. Abb.: **Ausschnitt der Katasteraufnahme aus dem Jahre 1856:** 1. die gemeinsame Spinnerei; 2. die Walke; 3. Strassenbrücke über dem Mühlgraben.

ezekből lett a posztó széle. Szövésnél a fonalak egyik fele, tehát minden második szál, felváltva a másik felével emelkedett és süllyedt és a két sor között keresztül húzott harántfonalat elrekesztette. A harántfonalat a *vetélőben (Schütze)* elhelyezett orsó szolgáltatta. A dolgozó legény a a szövőszék fejénél, középen állott és a vetélőt jobbra, majd balra lendítette *(Schnellen)*; a vetélő maga után vonta a fonalat a hosszanti szálak közé; a lendítésnek megfelelően a legény felváltva jobb és bal lábával lenyomta a szövőszék mozgatható részét, amely a hosszú fonalakat emelte és süllyesztette és ezáltal a fonalak egymásba szövődtek. Ha egy hosszanti fonal esetleg elszakadt, ügyesen össze kellett bogozni *(Weberknopf)*; a harántfonalat nem volt szükséges összekötni, ha ez elszakadt vagy az orsóról elfogyott, az újat

csak összesodorták a félbe maradt szállal. A szövőszék egyhangú kattogását és a vetélő surranását a szövő legény víg ének- vagy füttyszóval kísérte. Ha néhány araszny hosszú szakaszt megszőtt, azt a hengerre göngyölítette s folytatta munkáját a többi részen, míg egész hosszúságban elkészült a posztó. Ehhez azonban ügyes és szorgalmas legénynek is egy hétnél hosszabb idő kellett.

A szövetet most már a *kallósmester (Walker)* vette kezelésbe. A kallóban súlykoló szerkezet volt, amely nagy fakalapáccsal az alája helyezett és állandóan vízzel locsolt

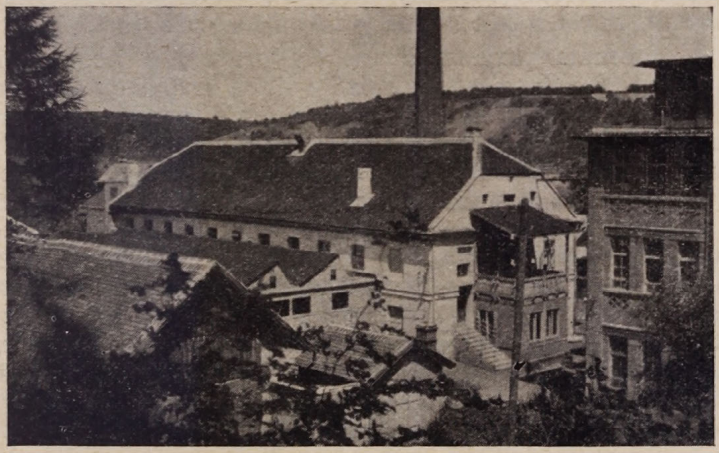

2. ábra: **A mai nemezgyár látképe,** középütt a régi fonódával.
(Visnya Sándor amatőr felvétele.)

2. Abb.: **Ansicht der heutigen Filzfabrik,** in der Mitte die alte Spinnerei.
(Amateur-Aufnahme von Alexander Visnya.)

posztót kallózta olyformán, mint a mosóné a patak partján súlykolja a kimosott vászonneműt. Ezáltal a szövet megduzzadt, tömött lett. A szövőszékről levett posztón, a világosság vagy a nap felé tartva azt, keresztül lehetett látni mint a szitán; a kallózott szövet már sűrű, teljesen tömött és vastag volt. Ugyancsak a kallóban volt egy nagy *kefélőgép (Rauhmaschine)*, amely a posztót végig kefélte.

Ezután következett a posztós- vagy a posztónyírómester házában a *rámázás (Anschlagen)*. A kertben hosszú faráma állott, ennek felső és alsó gerendáin kampós szögekre egész hosszában rá lett akasztva és kifeszítve a vég posztó; az alsó gerendázat igazítható volt a posztó szélességéhez. Ezen munkához a posztónyírómestert is elhívták, aki hosszú kefével egyszer-kétszer végig simította a posztót, amely a kallózás után még nyirkos volt és rámán a szabad levegőn legtöbbnyire egy nap alatt megszáradt. Azért a rámázás

mindig száraz időben történt; télen csak derült és enyhe napokon végezték ezt a munkát. Ha hirtelen erős fagyos idő állott be és a posztó még a rámán volt, levették onnan és inkább a műhelyben teregették ki, míg egészen megszáradt, de több napon át nem szívesen hagyták künn a kertben.

A teljesen száraz posztót egy nagy asztalon kiterítve gondosan végig vizsgálták abból a szempontból, nincsenek-e benne csomók, amelyek a szövésnél keletkeztek, vagy nem került-e bele vastagabb szál; ezeket a *csipeszvassal (Noppeisen)* eltávolították *(nisteln)*, mert a következő munkánál, a nyírásnál, minden kis akadály is bajt okozhatott.

A fínomabb kimunkálásra *(Appretur)* a posztónyírómesterhez került a posztó. Itt volt a *nyírógép*, melynek főalkatrésze volt a nyírószerkezet: egy forgatható henger és arra csavarmenetszerűen ráerősített éles acélpenge. A gépállványon, a posztó kifeszített részén a nyírószerkezet folyton forogva járt és levitte az előzőleg felkefélt szőrzetet; a megnyírt részt a hengerre tekerték, s így szakaszonként az egész véget nyírták. Ez a munka is nagy figyelmet igényelt, mert ha magasra volt beállítva a nyírószerkezet, akkor nem fogta meg a szőrt; ha a posztón véletlenül az elszakadt fonál összefűzéséből származó csomó maradt, a penge azt leszedte és lyukat vágott a szöveten. A hibás helyet hasonló színű fínom szállal, tű segítségével ügyesen betömték, úgy, hogy alig lehetett észrevenni; gondos munka mellett ilyesmi azonban ritkábban történt. A posztó jobb felén, a színén, egyszeri nyírás nem volt elég; kétszer-háromszor is végig nyírták, míg egészen szőrtelen lett. És még akkor sem volt elég síma és fényes. Ezért présbe kellett tenni, ahol fínom lett és fényt kapott, majd gőzölögtetni, beereszteni és hengerkefén a végleges simítást is megadni neki.

A posztónyíró másik műhelyében állottak a további munkához szükségelt többi eszközök, ú. m. a *posztóprés*; a *kemence, gőzkatlan, gőzszekrény, vasalóvasak* és *hengerkefe*. A préseléshez a posztónyírómester a posztót téglalap alakúra rakta össze, egyes lapjai közé egy-egy vastag *kéreglemezt (Span)* helyezve és *tiszta vízzel gyengén permetezte*. A kemencében ezalatt hevítette a nehéz *vasalólapokat (Stagel)*. A prés alsó része a földbe volt süllyesztve, ahová néhány lépcsőn lehetett lemenni; alul vastag deszka volt, arra fektette két pléhlap közé a hevített két vasalóvasat, föléje megint vastag deszkát tett és erre *helyezte (einsetzen)* az összerakott posztóvégeket. Legalább 3—4 véget tettek egyszerre a présbe egymás fölé; közben, valamint legfelül is a mindig jól elszigetelt forró vasalók voltak. A préscsavarral aztán jól összeszorították a posztókat. Ezt a munkát mindig

este végezték; éjjelen át a permetezés által keletkezett meleg párás levegőben préselődött a szövet.

Reggel következett a *beeresztés (Einlassen)* és *fénytelenítés (Decatieren)*. Erre szolgált egy deszkából készült lapos szekrény, melynek felső lapja szövetből volt; ebbe a gőzkatlanból csövön át forró gőzt bocsátottak. A posztót, melyet addig már kiemeltek a présből és a kéreglapoktól is megszabadították, lassan végig húzták a gőzölgő szekrényen. A meleg pára jól átjárta a posztót, amely ezáltal — amennyire lehetséges volt — még sűrűbb lett: összement. A gőz egyszersmind tompította a posztónak a présben nyert erős fényességét. Az ilyen „*beeresztett*" posztó bárhogyan megázhatott, többé nem zsugorodott össze, nem úgy mint a lékai posztó, amelyről azt mondták, hogy nem lehetett elég nagy ruhát készíttetni belőle, mert megázás után a nadrág rövid, a kabát szűk lett. (Most is hallani néha a közmondást: *Es geht ein, wie das Lockenhauser Tuch* = összezsugorodik mint a lékai posztó.)

A gőz által nyirkossá lett posztót száradni hagyták, aztán a kefékkel kirakott *hengeren (Bürstmaschine)* végig húzták és simították és ezzel befejeződött a munka. A posztónyírómester most pontosan megmérte — rőffel — a posztó hosszúságát és szélességét; aztán szép hosszúkás négyszögalakúra összerakta, a szélén spárgával össze is fűzte és rára gasztotta a vignettát, ráírva a posztó méreteit, színét, minőségét kidolgozását: „*Eingelassen u. dekatiert*" és hazaszállította posztósmesterhez, aki aztán elárúsította.

Amint látjuk, sok kézen ment át és hosszú utat tett meg a gyapjú, míg kész posztó lett belőle. Míg aztán rendeltetése helyére, a vevő kezéhez jutott, az sem ment éppen gyorsan. Pedig a posztósmester készpénzben kifizette az anyag árát, vagy legalább is be kellett tartania a fizetési terminusokat; a végzett munka után benyujtott számlákat is legalább 1—2 hónap alatt ki kellett egyenlítenie. Nem is lehetett az ilyen szövet oly olcsó, mint a gyári áru, mert az előbbi anyaga tiszta gyapju volt, míg az utóbbiban mindig volt több-kevesebb növényi rost: gyapotszál; azonkívül a gép gyorsabban és olcsóbban dolgozott, mint az emberi kéz. Ha a posztósmester rendeléshez jutott, ha pl. a városi rendőrség vagy a vármegyei hajduk ruházatához szükséges posztót szállíthatta, az mindig kedvező üzletet jelentett neki; mert gyorsabban és biztosabban jutott pénzhez, mintha kicsinyben kellett eladnia portékáját. Csakhogy ilyen szállítási rendelések ritkábbak voltak. Azért a kőszegi posztósok vásárokra jártak és ott árusították portékájukat. Különösen a termékeny Rábaköz és Kemenesalja módos népe közt talált jó piacra ez az áru. A német vidéken egészen Felsőőr—Pinkafőig, valamint Sopronig, a magyar vidéken

Kapuvár-, Csorna-, Celldömölk-, Ság-, Vasvár- és Körmendig az országos vásárokon mindig volt kapható kőszegi posztó. A vásárok járása is igen fáradságos volt. Ám azért jól jövedelmezett ez az iparág, ha szorgalommal és hozzáértéssel művelték. Tréfás gúnnyal ráfogták a posztósmesterre: vasalt ládában szállítja a vásárról haza a pénzt. De nem is volt üres mondás: a mesterségnek arany a feneke. Százezrekre menő nagy vagyont nem lehetett ugyan szerezni ezzel a foglalkozással, de voltak, akik ügyességgel és szorgalommal szép polgári vagyont gyüjtöttek. Mindegyik mesternek volt háza,

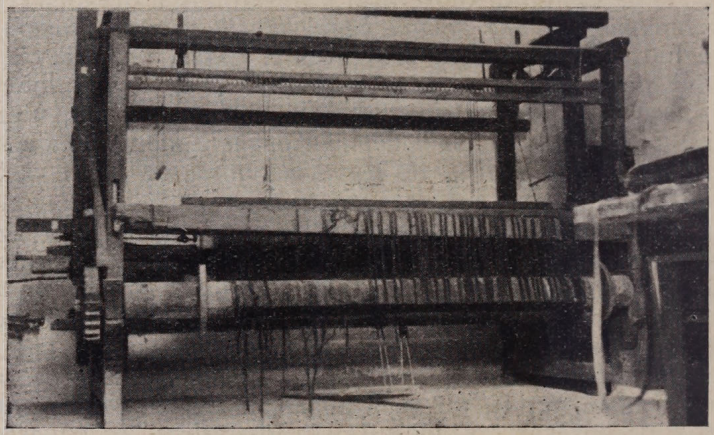

3. ábra: **Posztószövőszék a Soproni Városi Múzeumban.**
(Visnya Sándor amatőr felvétele.)

3. Abb.: **Tuchwebestuhl im Städtischen Museum zu Sopron.**
(Amateur-Aufnahme von Alexander Visnya.)

kertje, némelyiknek szőlője, szántóföldje; a legtöbb kocsit és lovat is tartott; és természetesen mind segédekkel dolgoztak. Maga a mester csak utasításokat adott és ellenőrizte a munkát. A gyapjú bevásárlását és a portéka árusítását azonban nem bízta másra, azt mindig maga végezte.

A negyvenes években Kossuth Lajosnak a hazai ipar fejlesztése és támogatása érdekében kifejtett munkássága igen kedvező hatással volt a posztóiparra is. De a szabadságharc gyászos befejezése nagyon hátrányosan befolyásolta az akkori gazdasági helyzetet és azt megérezték az iparosok is. Akkor is voltak, akik a konjunkturát hasznukra tudták fordítani. Szüleim közléséből tudom, hogy az egyik posztósmester, aki addig nem tartozott a vagyonosok közé, 1849 tavaszán és nyarán minden pénzét és mozgatható tőkéjét anyagbevásárlásra fordította, az uradalmakban a szállítandó gyapjút is előre lefizette; ezért a társai fölényesen megmosolyogták. Mikor aztán a Kossuth-pénz elértéktelenedett,

társai érzékeny veszteséget szenvedtek; őneki üres volt ugyan a pénzes-fiókja, de évekre el volt látva nyersanyaggal, a raktára tele volt gyapjúval, s nyugodtan dolgozhatott tovább és jól gyarapodott.

A következő évtizedekben már a nagy gyárak mindig több és több olcsó és könnyű szövetet küldtek a kereskedésekbe és vásárokra; a kőszegi posztó jobb minőségű volt, mint az ilyen gyári szövet, de az árával nem tudott versenyezni. A posztósmesterek józanul és becsületesen gondolkoztak, de nem haladtak a korral; ahelyett, hogy új gé-

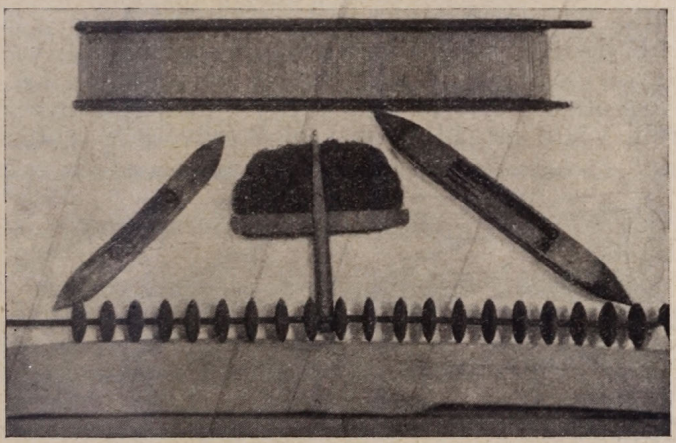

4. ábra: **A posztósipar maradványai a Kőszegi Városi Múzeumban.** Felül: Fonálosztó rács („fésű"). Középen: Kézi borzasító az erdei mácsonya (Dipsacus silvester) terméseiből. Ettől jobbra és balra: vetélők. Alul: közös tengelyű orsósor. (Visnya Sándor amatőr felvétele.)

4. Abb.: **Überreste des Tuchmachergewerbes im Städtischen Museum zu Kőszeg.** Oben: Kamm zur Fadenführung. In der Mitte: Rauhwerkzeug aus Früchten von Dipsacus silvester. Davon rechts und links: Weberschützen. Unten: Spulenreihe mit gemeinsamer Achse. (Amateur-Aufnahme von Alexander Visnya.)

pek beszerzésével és társulással gyári üzemre tértek volna át, hogy így olcsóbb árukat szállíthattak volna, megmaradtak az ő régi kis műhelymódszerük mellett. Igaz, szemük előtt volt a példa, hogy a negyvenes években nagy idegen tőkével létesített kőszegi posztógyár sem tudott boldogulni, mert néhány évi vergődés után a szabadságharc végével megbukott. Ez az eset túlságos óvatosságra intette őket, s nem mertek semmit sem kockáztatni. A társulástól pedig mindegyik féltette önállóságát is. Így a nagy versenyben elmaradtak, portékájuk mind kevesebb vevőre talált; a posztósmesterek száma egyre fogyott. És ezzel a folyamattal aránylagosan emelkedett a kalló- és fonóműhely fenntartá-

sából származó közös költségeknek az egész testület egyes tagjait illető teherrésze. Előrelátható volt, hogy a kisiparosok egyenként nem képesek megállani a nagy gyárakkal való versenyben, mert erejük a folytonos küzdelemben gyengül és felőrlődik s az egész posztósipart csak úgy lehet megmenteni, ha közös erővel nagy üzemmé alakítják át. Csakhogy az a mester, akiben meg volt ez a belátás és meg volt benne az újjászervezkedéshez való képesség és vállalkozási kedv, nem rendelkezett a szükséges anyagi erővel; a másik mester, akinek meglett volna az anyagi tehetsége hozzá, már idősebb volt, és nem akarta vagyonát kockázatos vállalatba fektetni, s mivel nem szorult rá, hogy a mesterséggel bajlódjék, inkább visszavonult a munkától; vagyonából úgy is gond nélkül élhetett. Így sorvadt az ipar, évről-évre fogyott a mesterek száma, egyik műhely a másik után bezárult, végre megállott az utolsó szövőszék is. (Schmidt

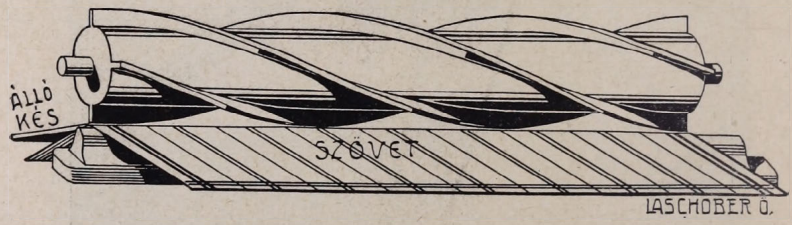

5. ábra: **A posztónyírógép hengere** a csavarmenetekben elhelyezett és korcsolyaszerűen köszörült forgókésekkel.

5. Abb.: **Walze der Tuchschermaschine** mit den spiralig laufenden und schlittschuhartig geschliffenen Schermessern.

Mihály 1902-ben, özv. Gabriel Józsefné 1906-ban szüntette be az üzemét.) Elnémult a dolgos legények víg dalolása, elnémult a gépek kattogása; a mesterek örök nyugalomra tértek; a segédek elszéledtek; a használható eszközöket eladták, ha akadt vevőjük, a többi a lomtárba került az ócskavas közé. A város pedig szegényebb lett egy értékes iparososztállyal, melynek tagjai régebben módos és jól adózó polgárai voltak a városnak. A kallóból és fonóműhelyből nemezgyár lett, ahol most már 30—40 munkás talál foglalkozást. A gép kiszolgálása testet-lelket fárasztó robotmunka, mely mellett elfásul a lélek. A város vérvesztesége lassan pótlódik ugyan, egy új munkásosztállyal; ennek azonban már más a lelkülete, mint a régié volt.

Az idő kereke forog, nem lehet megállítani; ha küllőjébe kapaszkodunk, elgázol és tovább halad. Tempora mutantur et nos in illis.

*

FRIEDRICH KARNER: Vom einstmaligen Tuchmachergewerbe in Kőszeg.

Auszug. Verfasser beschreibt das Tuchmachergewerbe, das er als Sohn eines Tuchscherermeisters im Elternhaus kennen gelernt hat. Dieses Gewerbe war in Kőszeg vor 100—120 Jahren ein blühender Industriezweig, der aber mit der fabriksmässigen Erzeugung der billingen Waare nicht schritthalten konnte und in 1906 völlig erloschen ist.

Verfasser schildert die einzelnen Gänge der Tucherzeugung. Das Waschen und Färben der Wolle erfolgte in einem gemeinsamen Gebäude am Mühlgraben. (Heute umgebaut unter Nr. 15. der Meskógasse.) Die Verarbeitung zum Faden geschah in einer gemeinsamen Spinnerei. Der Faden wurde dann von jedem Meister in seiner eigenen Werkstatt gewebt. Zum Walken diente wieder ein gemeinsames Hammerwerk, das mit dem Spinnereigebäude den Kern der heutigen Filzfabrik gebildet hat. Die Appretur wurde von besonderen Werkleuten, von den Tuchscherermeistern besorgt.

In der Spinnerei und in der Walke wurde zum betrieb die Wasserkraft des Günsbaches verwendet, in den anderen Werkstätten bedienten Menschenhände die Maschinen.

Adatok Somogy vármegye Flórájának ismeretéhez.

Írta: BOROS ÁDÁM dr.

A Dráva balpartján, Zala, Somogy és Baranya megyék területén lévő síkság növényzetével az 1922—24. évi helyszíni tanulmányaim alapján a Magyar Botanikai Lapok 1924. évfolyama 1—56. lapjain foglalkoztam. Az azóta eltelt 10 év óta majdnem minden évben töltöttem 1—2 napot a megyében; e kirándulások több figyelemre méltó adatot eredményeztek.

A somogyi síkon eddig 5 tőzegmoha- *(Sphagnum-)* előfordulás volt ismeretes, melyekről a fenti tanulmányomban és a „Közép- és Nyugatmagyarország Sphagnum-lápjai növényföldrajzi szempontból" címen írt összefoglalásomban részletesebben szólottam.

1929. július 29-én a Szentai erdő szélénél, Somogyszob mellett, a Bükk-őrház közelében, attól délnyugatra, az őrház és a Bolhásról Iharosberény felé menő út közt új *Sphagnum*-os lápra bukkantam, mely lápot 1930. aug. 30-án újból felkerestem. A homokhátak közt fekvő kis lápteknőt égeres, fűzbozót és zsombékos borítja. Az *Alnus glutinosa* által alkotott berkek szélén a *Salix cinerea* és a *S. aurita*, valamint a kettő hybridje által alkotott sűrű bozót van, ennek szélén számos, több négyzetméternyi foltban találjuk a *Sphagnum palustre (Sph. cymbifolium)* üde gyepeit. A *Sphagnum*-ot a *Dicranum Bonjeani, Aulacomnium palustre* és a *Philonotis caespitosa* mohok kísérik. Az említett két fűzfaj közül különösen a *S. aurita* nevezetes, mert ezt a nálunk elsősorban hegyvidéken termő fajt eddig a megyéből nem ismertük. A fűzbokrok asszociációja alkotásában a

S. aurita és *S. cinerea* mellett sok *S. rosmarinifolia*, kevés és részben fatermetű *S. triandra* is részt vesz. A tiszta *S. aurita* egyedek számát a *cinerea*-val alkotott fajvegyülék száma felülmúlja. Szedtem itt a *S. purpurea* × *rosmarinifolia* (*S. parviflora* HOST) keverékfajt s más *Salix*-hybrideket is, amik azonban még behatóbb tanulmányozást igényelnek; úgy látszik azonban, hogy a *S. aurita* itt a *S. rosmarinifolia*-val is keveredik. A lápfolt másik nagyon érdekes eleme a szintén tömegben előforduló *Achillea ptarmica*, melyet annak idején csak igen gyéren, a Szentai erdőnek azon részében találtam, ami Szenta állomásával szemben van. Újabban még két helyen bukkantam rá, nevezetesen a Rigócpatak *Sphagnum*-mal benőtt oldalvölgyében Felsőrigóc és Középrigóc közt, valamint a Jolda-erdőben. A Bükk-őrház melletti lápfolt többi érdekesebb növényei a következők: *Heleocharis ovata, Juncus conglomeratus, Hypericum aucutum, Ludwigia palustris, Peucedanum palustre, Gentiana pneumonanthe, Galium uliginosum, Succisella inflexa, Cirsium palustre, C. oleraceum, C. tataricum (C. canum* × *oleraceum), C. canum.*

A Bükk-őrház közelében, a „Macska likasi patak" mentén, nedves, lápos erdő van, szárazabb helyeken bükkösökkel. A folyásmenti erdőrészek érdekesebb elemei a következők: *Conocephalus conicus, Chiloscyphus pallescens, Cephalozia bicuspidata, Plagiochila asplenoides, Bryum capillare* var. *angustatum, Mnium punctatum, Mn. stellare, Neckera complanata, Isothecium viviparum, Anomodon attenuatus, Plagiothecium Roeseanum, Pl. Ruthei, Equisetum Moorei, Festuca gigantea, Carex remota, C. pendula, Majanthemum bifolium, Ruscus aculeatus, Fagus silvatica, Asarum europaeum, Cardamine amara, Daphne mezereum, Hypericum elegantissimum, Impatiens noli-tangere, Circaea lutetiana, Tilia argentea, Hedera helix, Cyclamen europaeum, Melampyrum pratense ssp. vulgatum, Asperula odorata, Erechthites hieracifolia.*

A Szentai-erdő legkeletibb részén, a vasúttól északra, a *Plagiothecium silesiacum*-ot találtam, az út szélén 1929-ben a *Juncus tenuis* elég bőven volt található. Ezt az amerikai eredetű, behurcolt gyomot 1922—23-ban még csak szálanként találtam a Szentai erdőben, mindég utak szélén és magán az utakon. A Kaszópusztáról Somogyszobra haladó úton, ahol annak idején sokszor és gondosan vizsgálódva haladtam, még nem volt található, 1929-ben már itt is elég bőven termett. 1933-ban megtaláltam a péterhidai homokgödörben, amit 1922-ben alaposan átkutattam s így tudom, hogy akkor ott *J. tenuis* még nem fordult elő. E gyom tehát Somogyban is épp olyan rohamosan terjed, mint ahogy Vas megyében, főleg Pinkafő körül elterjedt, s ahogy elterjedt Munkács körül is.

A legutóbbi évtized alatt még egy másik amerikai gyom nagymérvű elszaporodásáról számolhatok be, s ez az *Ambrosia artemisiifolia*. Ezt 1922—3-ban még csak elszórtan, s bőven csak kevés helyen találtam. A Szentai erdő nyiladékain, annak idején alaposan átkutatott helyeken, ahol korábban nyoma sem volt, 1929-ben már bőven találtam. Ma az egész gyékényesi vasútvonal mentén, még inkább a Fonyód—Kaposvári vasútvonal mentén és a Dráva partvidékén tömegesen terem. Különösen tömeges Babocsa, Inke, Barcs és „Jákó-Nagybajom" vasútállomás körül. Középrigócon, Barcs alatt a Drávaparton, Babócsa és Péterhida mellett olyan helyeken szaporodott el, ahol 1922—3-ban még biztosan nem fordult elő. Növényünk különben terjed a Balaton mentén is, sőt egy helyen a Nyírségen (Majláth-telepnél) is felbukkant, 1933-ban a Duna-Tisza közén is megtaláltam Örkénytábornál, itt is tömegesen, de egyelőre csak kis folton.

A Baláta-tó zsombékosai közt, az *Aldrovanda*, a *Caldesia*, *Comarum*, *Sparganium minimum* és más nevezetességek termőhelyén két érdekes növényt találtam, amit régebben nem szedtem, ezek a *Leptobryum piriforme* és az *Utricularia Bremii*, utóbbit csak meddő állapotban szedtem, így meghatározása még megerősítésre szorul.

A kálmáncsai Bordás-erdőből közölteket kiegészítik a következő új adatok: *Neckera pennata*, *Homalia trichomanoides*, *Isothecium viviparum*, *Amblystegium subtile*, *Eurhynchium striatum*, *Scleropodium purum*, *Nephrodium spinulosum*, *Tamus communis*, *Phytolacca americana*, *Pirola minor*, *Carlina brevibracteata*, *Erechthites hieracifolia*. Utóbbi szintén amerikai gyom, szintén terjedőben van Somogyban, a homokszentgyörgyi „Vágott-erdő"-ben is megtaláltam. Hasonló a *Phytolacca* is, amely azonban inkább elvadult növény, benyomásom szerint szintén erősen terjed; ez is terem a „Vágott-erdő"-ben, valamint Középrigócnál is, sok van belőle az Öreglak és Inke melletti erdőkben.

A daránvi Nagyberek-ben 1927-ben a *Heleocharis ovata*-t bőven, társaságban a *H. carniolica*-t, *Juncus supinus*-t, gyérebben, *Radiola linoides*-t elég bőven gyüjtöttem. Az útakon itt is megjelent a *J. tenuis*, aminek korábban itt még nyomát sem láttam. A Nagyberek egyik kút-aknájában az *Asplenium ruta muraria* él, legközelebbi termőhelye a szigetvári vár északi falán van.

A barcsi Drávaparton, a híd alatt, a partvédő gátak építése céljából odahordott s a folyó medre szélén heverő köveken 1927-ben gyéren megtaláltam a *Cinclidotus riparius*-t. Nevezetes, hogy ez a folyóvizek kövein élő moha, úgy mint a Duna medrében, a Dráva ágyában is leereszkedik az alföldi szakasz tájékára, ahol pedig megtelepülési lehetőséget csak

az emberkéz által odahordott kő ad, természetes kőtömb e tájon nincsen. A Drávapart fövenyén a *Riccia bifurca* és a *Mniobryum albicans* mohafajokat észleltem. Az ugyanitt korábban bőven talált *Cyperus fuscus* és *Chlorocyperus glomeratus fajok* 1933-ban alig pár példányban voltak találhatók, ami a fövényflórának a vízállás változásával együttjáró állandó változásával függ össze.

Középrigóc mellett, a „Jolda-erdő" területén, a Rigócpataktól keletre, homokbuckás részek és láperdő-foltok váltakoznak. A terület flórája annál inkább érdekelhet bennünket, mert amióta a birtok a Közalapítvány tulajdona, egy részének természeti emlékként való kihasítása határoztatott el. A kijelölt rész egy láperdőfolt az erdő közepén. 1931. szept. 26-án rövid ottartózkodásom alkalmával a következő érdekesebb növényeket gyüjtöttem a szóbanforgó láperdőben és annak szélén: *Aulacomnium palustre, Climacium dendroides, Polytrichum gracile, Nephrodium spinulosum, Juncus conglomeratus, Spiraea salicifolia, Peucedanum palustre, Achillea ptarmica.* Az erdő homoktalajú részein a *Dicranum undulatum* (fenyőültetvényben), *Rhacomitrium canescens, Scleropodium purum, Weingärtneria canescens, Gentiana pneumonanthe, Fraxinus excelsior, Veronica spicata* fajokat észleltem.

Babocsa mellett, a péterhidai út kiágazásánál, az erdőcske szélén a *Satureja intermedia* terem. A Dráva partján Lóka pusztánál, az erdőkben sok az *Alnus incana*, ami szintén levándorló, inkább hegyvidéki növény. Az erdőkben *Asclepias syriaca* (elvadult és meghonosodott amerikai elem), *Physalis alkekengii, Dipsacus pilosus, Succisella inflexa, Solidago serotina* (óriási tömegben, kilométerszám húzódó állományai, szintén amerikai eredetű kerti szökevény), *Carpesium cernuum.* A holt Dráva-ágban *Leersia oryzoides, Schoenoplectus triquetrus* (tömeges), *Nymphoides peltata.*

Gyotapusztánál (Marcali mellett), a Nagygyotai-erdő területén a somogyi sík megszokott képe fogad. Az erdőkben a halastavakon túl sok a bükk és a gyertyán. Az erdő érdekesebb elemei: *Scleropodium purum, Pteridium aquilinum* (tömeges), *Dryopteris lobata, Nephrodium spinulosum, Equisetum Moorei, Carex remota, Arum maculatum, Veratrum album, Fagus silvatica, Carpinus betulus. Asarum europaeum, Lathyrus silvester, Sanicula europaea, Cyclamen europaeum, Inula helenium.*

Somogyszil mellett felkerestem azt a vén bükkfát, amiről *Földváry Miksa* emlékszik meg „Patkó Bandi bükkfája" néven. A fa azóta teljesen kiszáradt, környékét mezőgazdaságilag művelik. A szomszédos erdeifenyő-ültetvényekben és gyertyánosokban ottjártamkor, 1930. aug. 31-én, nagyon

egyhangú flórát találtam. Egy erdei árokban a *Syntrichia subulata, Plagiothecium Roeseanum, Scleropodium purum* mohokat, odább a *Dianthus armeria, Salvia glutinosa, Satureja intermedia* fajokat figyeltem meg. Érdekes, hogy itt már a *D. armeria* terem, míg a megye déli részén csak a *D. armeriastrum* fordul elő. Somogyacsa mellett, erdőborította löszdombon, az igali út mentén bőven találtam a *Carpesium cernuum*-ot. Utóbbit Zákány mellett, az „Urasági-erdő"-ben, löszdombokon lévő erdőben szintén megtaláltam, de csupán egyetlen példányban. Termőhelyén sokkal bővebben szedtem a *Carpesium Wulfenianum*-ot, amit eddig csak a Dráva árterén lévő erdőkben és Harkányfürdő parkerdejében szedtem. Ez a termőhely is azt bizonyítja, hogy növényünk nem adventív, hanem őshonos elem.

Varászló mellett, Irma-majortól délre, a halastó partján, gyertyánnal kevert égeresben a *Daphne mezereum*, Inke és Nemesdéd közt a pelyhes nyír *(Betula pubescens)* új termőhelye érdemel figyelmet.

Újabb kirándulásaim nyomán a drávabalparti síkság flórájáról adott flóra-katalógust még számos új adattal szaporíthatnám, ehelyütt azonban csak a növényföldrajzi szempontból jelentősebb, újabban megvizsgált pontokon gyüjtött növényeket, illetve csak a jelentősebb adatokat kívántam közreadni, a többit talán majd akkor közlöm, ha a területen ismét intenzívebb kutatást lesz alkalmam folytatni.

A szarkavári dombokon (Kaposújlak felett) szép idős erdő van, amit tölgy *(Quercus cerris)*, gyertyán és bükk alkot. A fák koronájába helyenként sok borostyán *(Hedera helix)* kúszik, ez, meg a sok fehér fagyöngy, a *Viscum album* (hárson, ákácon, galagonyán) az erdőt télen is zöldre színezi. Az erdőket 1926. ápr. 5-én tanulmányozva, gazdag, bükkerdőre jellemző flórát találtam, amelynek érdekesebb tagjai a következők: *Carex digitata, C. pilosa, Luzula pilosa, L. Forsteri, Scilla bifolia, Galanthus nivalis, Asarum europaeum, Anemone hepatica, A. ranunculoides, A. nemorosa, Isopyrum thalictroides, Corydalis cava, Dentaria bulbifera, D. enneaphylla, Cardamine hirsuta, C. amara, C. impatiens, Chrysosplenium alternifolium, Lathyrus vernus, Geranium phaeum, Oxalis acetosella, Euphorbia amygdaloides, Viola silvestris, Sanicula europaea, Primula vulgaris, Vinca minor, Pulmonaria officinalis, Symphytum tuberosum, Glechoma hirsutum, Lamium macultum, Adoxa moschatellina, Knautia drymeia, Cirsium rivulare* (erdőszéli nedves helyen). Legérdekesebb tagja ennek a flórának a *Luzula Forsteri*, ami a Bakonyban és a Balaton-felvidéken elég gyakori; érdekes, hogy a somogyi dombságon is megvan. Az *Anemone nemorosa* és néhány társa egyenest a vasmegyei erdőket juttatja eszünkbe, mintha csak Olad és Sé erdejében járnánk!

Végül néhány szót a Balaton somogyi partján megfigyelt és újabb adatot jelentő növényekről. Fenékpusztánál, a somogyi határ közelében, de már Zala megye területén, a Balatonparton 1927-ben a *Schoenoplectus americanus*szal benőtt zónán belül, a nádas szélén az *Elodea canadensis, Butomus, Hydrocharis, Acorus calamus* és a *Rumex hydrolapathum* tüntek föl. Fonyódnál, a halásztársulat telepétől Boglár felé haladva szép parti flórát találunk, ahol úgy a nedves homok, mint a homokbuckák asszociációi megtalálhatók. A nedves homokon a *Heleocharis pauciflora, Schoenoplectus americanus, Schoenus nigricans, Holoschoenus vulgaris, Cladium mariscus, Carex Oederi, C. distans, Juncus maritimus* (tömeges), *J. subnodulosus, Lotus silliquosus, Centaurium uliginosum, Samolus Valerandi, Euphrasia stricta, Plantago maritima*, a száraz homokon a *Tortella inclinata, Barbula convoluta, Tragus racemosus, Kochia laniflora, Polygonum floridum, Tunica saxifraga, Echinops ruthenicus, Hieracium echioides* jellemzők. Hasonló szép fövenyflórát láttam Balatonboglárnál *(Schoenoplectus americanus, Samolus Valerandi)*, s még inkább Balatonszárszó mellett. Itt is megtaláltam 1927-ben a Balatonpart sokáig ismeretlenül maradt tengerparti eredetű s a Fertő-tó partjával közös érdekességét, a *Juncus maritimus*-t. Társaságában a *Bryum pendulum f. limbatum, Schoenoplectus americanus, Heleocharis uniglumis, Carex Oederi, C. distans* (uralkodó), *Lotus tenuifolius, Samolus Valerandi, Centaurium uliginosum, Plantago maritima* fordulnak elő.

Somogymegyei kutatásaim során a fakérgen lakó mohok gyüjtését kissé elhanyagoltam; ez az oka, hogy közleményemben kevés *Oorthotrichum*-faj szerepel. A kéreglakó mohok közül most csak a *Syntrichia papillosa*-t említem, amit Szigetvár mellett, jegenyefákon, valamint a *S. pulvinata*-t, amit ugyanott vén *Robinia*-n gyüjtöttem.

•

A. BOROS: Beiträge zur Kenntnis der Flora des Komitates Somogy.

Auszug. Der Artikel bringt ergänzende Angaben zu einem in Ungar. Bot. Blätter (1924) erschienenen Studium des Verfassers.

Am Rande des Waldes „Szentai-erdő" bei Somogyszob, in der Nähe des Wächterhauses „Bükk-őrház" stiess ich auf einen neuen Moor mit **Sphagnum.** Der kleine Becken ist von Erlenhain und Weidengebüsch, sowie Seggenbülten (Carex Hudsonii) bedeckt. An den Rändern des von **Salix cinerea** und **S. aurita,** sowie den Hybriden der beiden gebildeten Dickichts sind die üppigen Rasen von **Sphagnum palustre (Sph. cymbifolium)** zu finden, in Begleitung von **Dicranum Bonjeani, Aulacomnium palustre** und **Philonotis caespitosa.** Ein anderes sehr interessantes Element des Moorfleckens ist **Achillea ptarmica,** welches in der Gesellschaft von **Heleocharis ovata, Juncus conglomeratus, Ludwigia,** etc. vorkommt.

In der Nähe des Wächterhauses „Bükk-őrház" ist der Wald stellenweise feucht, mit Buchenwaldpartien. Von seinen interessanteren Ele-

menten sind hervorzuheben: **Cephalozia bicuspidata, Ruscus aculeatus, Daphne mezereum, Hypericum elegantissimum, Tilia argentea, Cyclamen europaeum,** etc. Im Walde „Szentai-erdő", sowie sonst in der Gegend war **Juncus tenuis** im Jahre 1929 schon reichlich zu finden, während ich es in den Jahren 1922—23 nur einzelweise fand. Im Jahre 1933 fand ich es in der Sandgrube von Péterhida auf, die ich im J. 1922 gründlich durchsuchte und daher weiss, dass dort damals **J. tenuis** noch nicht vorkam. Im letzten Dezenium vermehrte sich im Komitate **Ambrosia artemisiifolia** sehr stark, welche auch in der Balaton-Gegend sich verbreitet, ja auf einer Stelle auch im Nyirség (bei Majláth-telep) auftauchte. Im Jahre 1932 fand ich sie auch bei Örkénytábor zwischen der Donau und der Theisz. Auch **Erechthites hieracifolia** verbreitet sich im Komitate Somogy.

Am Drauufer bei Barcs entdeckte ich im Jahre 1927 an den für Uferbauten hingeschleppten und am Uferrande herumliegenden Steinen **Cinclidotus riparius,** spärlich. In dieser Gegend gibt es keine natürliche Steinblöcke, so sind die von Menschenhand hingeschleppten Steine für es die einzige Ansiedlungsmöglichkeit.

Bei Somogyacsa fand ich auf einem waldbewachsenen Löszhügel reichlich **Carpesium cernuum,** das ich auch bei Zákány an Löszhügeln im Walde gefunden habe. Ebenda sammelte ich **Carpesium Wulfenianum,** das ich bisher nur in den Wäldern im Inundationsgebiete der Drau und im Parkwalde von Harkányfürdő (Komit. Baranya) fand. Auch dieser Fundort beweist, dass die Pflanze bei uns nicht adventiv, sondern urheimisch ist.

An den Hügeln von Szarkavár (oberhalb Kaposújlak) fand ich eine für Buchenwälder charakteristische Flora, deren interessanteste Mitglieder **Luzula Forsteri, Dentaria enneaphylla, Anemone nemorosa** und **Adoxa** sind.

An dem Somogyer Ufer des Balaton finden wir bei Fonyód eine schöne Ufer-Flora, ihre interessanteren Elemente sind an feuchtem Sand: **Schoenoplectus americanus, Cladium mariscus, Juncus maritimus, Samolus Valerandi,** auf trockenem Sande: **Tortella inclinata, Tragus racemosus, Echinops ruthenicus,** etc. Eine ähnliche schöne Uferflora sah ich bei Balatonszárszó. Auch hier fand ich im Jahre 1927 das am Balaton lange Zeit unentdeckte, mit dem Fertő- (Neusiedler-) See gemeinschaftliche interessante Element: **Juncus maritimus,** dessen eigentliche Heimat die Seeküste ist.

*

IRODALOM — LITERATUR.

Boros Á.: A Balaton vízének és partjának néhány növényéről. Einige Pflanzen des Balaton-Sees und seiner Ufer. — Archivum Balatonicum, I. 1926: 178.

Boros Á.: A drávabalparti síkság Flórájának alapvonásai. Grundzüge der Flora der linken Drauebene. — Magy. Bot. Lapok, 1924: 1.

Boros Á.: Közép- és Nyugatmagyarország Sphagnum-lápjai. Die Sphagnum-Moore Mittel- und Westungarns vom Pflanzengeographischen Standpunkte. — A debreceni Tisza I. tudom. társ. Honism. Biz. kiadv. II. 1925—6. 5. füz.

Boros Á.: Über den Einfluss der Kultur auf die Moosflora der ungarischen Tiefebene. — Annales Bryologici I. 1928: 10.

Földváry M.: A Balaton környékének természeti emlékei. Die Naturdenkmale der Umgebung des Balaton. — Erdészeti Kísérletek. 1928: 319.

Földváry M.: A rigóci természetvédelmi liget. — Természetttudományi Közlöny 1931: 430.
Soó R.: Adatok a Balatonvidék Flórájának és vegetációjának ismeretéhez. Beiträge zur Kenntnis der Flora und der Veget. des Balatongebietes. I—IV. — A Magy. Biol. kut. Int. I. o. Munkái. Arbeiten der I. Abt. des Ung. Biol. Forschungsinst. 1928—1932.

A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei 1793—1808.

Írta: VECSEY LAJOS DR.

IV. FEJEZET.

Tanulók.

1. Tanulmányi ügyek.

A líceum hallgatói közé csak az iratkozhatott be, aki a gimnáziumot előzőleg sikeresen elvégezte. Egyik osztályból a másikba való felvétel szintén a megelőző év sikeres elvégzéséhez volt kötve. Aki megbukott valamely tárgyból az első félév végén, mehetett ugyan a következő félévre, de a rossz eredménnyel végzett tárgyból újból vizsgáznia kellett.[1] Az osztályozásnál négyféle jegyet használtak: eminens, I., II., III. classis; azaz: jeles, első-, másod- és harmadrendű. A harmadrendű jegy jelentette azt, hogy az illető nem felelt meg. Ilyenkor vagy ismételnie kellett, vagy kimaradt az iskolából.

Rendes tanulónak csak azt számították, aki be volt írva az intézet tanulói közé az úgynevezett „Album"-ba. Ez úgy történt, hogy a növendék először jelentkezett a tanárnál, azután az igazgatónál, ahol a szükséges bejegyzéseket (név, születési hely, megye, szülők, az osztály stb.) elintézték. Csak ezután került be neve az Albumba.[2]

Mindjárt az iskolaév megkezdésekor olyan intézkedéseket rendel a Ratio, mely a tanulóknak egymásközötti tanulmányi versengését volt hivatva előmozdítani. Ezért a tanulókat osztályonként beosztva, ünnepélyes szertartással kellett bevezetni a hatóságok, a plébános és a helyi előkelőségek jelenlétében. Ezek buzdították és figyelmeztették a tanulókat a törvények pontos megtartására, megfelelő erkölcsi viselkedésre, kötelességeik teljesítésében pontosságra és szorgalomra. Ugyane célból az ülőhelyeket a mult évben szerzett érdemeik szerint jelölték ki számukra, úgyhogy a legjobbak az első, a középszerűek a második padba kerültek, a többiek pedig az utolsó padokat foglalták el (ez volt

[1] Ratio I. 240. §.
[2] U. o. 240. §.

+

Illustrissimum Dominum Comitem Stephanum Széchenyi de
Sár-vár Fölsö Vidék ex Materiis ad Universam Philoso-
-phiam de Benigna Mente Regia pertinentibus cum calculo
Eminentiae examen Subiisse, in fidem Subscripti testamur.
Datum e Lyceo Regio Sabariensi Anno 1808. Mensis Novembris
die 8a

Franciscus Horváth
Lycei Sab. Dir. interimalis.
Idem, qui Director, Phil. Prof.
Joannes Németh Historiarum Prof.
Franciscus Kreßnerius Prof. Math.
Carolus Laky Phys. Prof.

Gróf Széchenyi Istvánnak a „szombathelyi kir. lyceumban“ 1808. november 8-án kiállított bizonyítványa („cum calculo Eminentiae“).

az úgynevezett locatio). Az évközben tapasztalt eredmények az ülőhelyek elrendezésében ugyanoly intézkedések alapjául szolgáltak. Az igazgató feladata volt ellenőrizni, hogy mindenki a neki megfelelő, igazság szerint őt megillető helyet nyerje el.[3]

Voltak még más módjai is a jutalmazásnak, melyek a tanulmányokban való szorgalom fokozására jelentékeny befolyást gyakorolhattak. Ilyen jutalmakul szerepelnek a Ratióban: 1. felvigyázói tisztség, melyet csak jó tanulók kaphattak meg; 2. ünnepélyes menetben vagy az istentisztelet alkalmával külön hely; 3. rendkívüli szünetek adása; 4. bizonyos segélyek nyujtása szegényebb, de jobb tanulóknak; 5. a főigazgatók által a legkiválóbb tanulóknak adományozott könyv, mely ajánlólevél értékével bírt.[5]

Miként a jutalmak a jók tanulási kedvének növelésére, azonképpen a hanyag és kötelességeikről megfeledkező tanulók megbüntetésére szolgáltak a különböző fenyítékek. Hangsúlyozza azonban a Ratio, hogy „az igazgatóknak és tanároknak semmiesetre se fog dicséretükre válni, ha iskolai naplóik tele lesznek a tanulókra kirótt büntetések bejegyzésével."[6] A büntetés ne bosszú műve legyen, hanem javítás céljából történjék. Mindjárt ne büntessenek, hanem először preventív módszerekkel, esetleg a jutalom megvonásával igyekezzenek az ifjúságot tanulmányaik elhanyagolásában megakadályozni és mindennemű kihágástól visszatartani.[7] Ha azonban mégis büntetni kellett, a tanuló megintésének következő fokait alkalmazták: 1. a tanár magán-megintésben részesíti a tanulót; 2. az osztály előtt rója meg; 3. az igazgató elé viszi, ki először magán-úton intette meg; ha ez is sikertelen maradt, következett: 4. a nyilvánosság előtt való megdorgálás. Ha ennek se volt foganatja, a büntetés következő foka volt: 5. a „carcer", az elzárás; 6. ha a helyzet úgy kívánta, akkor következett a tanári kar előtt való megintés és az elzárás idejének megkettőzése; 7. a büntetésnek utolsó foka volt a javíthatatlan tanulónak az intézetből való eltávolítása.[8] A büntetés felsorolt fokait nem kellett mindig betartani. Ha a szükség úgy kívánta, egyszerre a legsúlyosabbat is igénybe lehetett venni.

A tanulmányok elvégzésének nagyfokú megkönnyítésére szolgált az a körülmény, hogy ebben az időben a tanulóknak tandíjat nem kellett fizetni. II. József 1785. február 18-án elrendelte ugyan a tandíjkötelezettséget, de a nyomában

[3] U. o.
[4] Németh A.: i. m. II. R. 73. l.; Ratio I. 240—241. §.
[5] Ratio I. 240. §.
[6] U. o. 240. §.
[7] U. o.
[8] Németh A.: i. m. II. R. 73. l.; Ratio I. 240—241. §.

megindult országos mozgalom arra kényszerítette az uralkodót, hogy a régi állapotot állítsa vissza. Az 1790. április 20-án kelt (13027. sz. a.) királyi rendelet tényleg megszüntette a tandíjkötelezettséget.[9]

Szegényebb, de tehetségesebb tanulók magántanítás (instructio, conditio) vállalásával fedezték tanulmányi költségeiket. Volt olyan is, aki ebből tartotta fenn magát.[10] Jobb tanulók számára megvolt a lehetőség arra is, hogy ösztöndíjban részesüljenek. Az ösztöndíjaknak két faja volt: rendes vagy királyi ösztöndíjak (stipendia ordinaria v. regia) és rendkívüli ösztöndíjak (stipendia extraordinaria). Az előbbiek a II. József által feloszlatott konviktusok alapítványaiból létesültek. Ez ösztöndíjaknak nagyság szempontjából három osztálya volt: a) 260 forint, b) 200 forint, c) 160 és 153 forintnyi díjjal. A rendkívüli ösztöndíjakat magánosok adták egyenesen erre a célra. II. József ezeket is állami kezelés alá fogta. Olyan rendkívüli ösztöndíjak, melyeket szombathelyi diákok kaptak, voltak a Benők- (200 frt), Fertsák- (50) és Gensel-féle (80) ösztöndíjak.[11] Mivel az ösztöndíjakat csak jól tanuló és jó magaviseletű növendékek kaphatták, ezért az igazgatóknak félévenként a tanulókról táblázatos kimutatást kellett készíteni, melynek egy példányát a helytartótanácsnak, másikát a főigazgatónak küldötték be. Az ösztöndíj elvesztésére a rossz magaviselet vagy a rossz tanulmányi előmenetel szolgáltatott okot.[12]

Az ösztöndíjak kezelése az általunk tárgyalt korszakban már nem az államhatalom kezében van. A magánalapítványokat 1791. május 13-tól (7193. sz. int.) az alapítványok pátronusa vagy gondozója (curatora) kezelte, akihez a kérvényeket intézni kellett és aki az ösztöndíjakat is kiutalta. A királyi ösztöndíjak kezelésében annyiban történt változás, hogy az 1793. július 30-iki (18438. sz. a.) rendelet óta nem a királyi kamara, hanem a vallás és tanulmányi alap külön szervezett igazgatósága gondjaira voltak bízva.[13] Az ösztöndíj mint ilyen természetesen csak az iskolát látogató tanulót illette. Ferenc király azonban megengedte, hogy a nemesi felkelésben résztvevő ifjak katonáskodásuk ideje alatt is húzhatják ösztöndíjukat.[14]

[9] Idézve **Németh A.**: i. m. II. R. 68. l.

[10] **Kresznerics**: i. m.

[11] Egyéb rendkívüli ösztöndíjak voltak: Barilits- (100 frt), Galgóczi- (50), Gusztini- (16 frt 40 kr.), Vásárhelyi Jonathás- (100), Kohári- (70), Kovács- (150), Makai- (50), Marczibányi- (20 frt 8 kr.), Vásárhelyi Máté- (68), Mecséry- (100), Nozdroviczky- (50), Platschleger- (100), Szigeth- (85), Török-féle (100) ösztöndíjak. **Németh A.**: i. m. II. R. 69. l.

[12] U. o. 71. l.

[13] U. o.

[14] U. o.

2. Valláserkölcsi élet.

A Ratio szerint az ifjak nevelésének és oktatásának főcélja, hogy a királyhoz hű és a hazára nézve hasznos polgárokká váljanak. Mivel pedig a gazdasági és szellemi műveltség a mult tapasztalatai alapján egymaga nem elégséges az államot hatalmassá tevő egyének kiképzésére, az iskola céljai között ott találjuk a lelki műveltség és erkölcsiség eszményeit is.[15]

A Ratio eredeti célkitűzései II. József önkényes intézkedései következtében nem érvényesülhettek, s ily módon lazulás állott be. A racionalisztikus elvek hirdetésének elnézése bomlasztólag hatott az erkölcsökre s a 90-es években már eléggé tapasztalható a vallástalanság és közömbösség elterjedése.[16] II. József halála után maga a kormányhatalom igyekszik az ifjúság szabados életfelfogását jobb irányba terelni. Élete végén (1789) már elrendeli II. József, hogy az ifjúság vasár- és ünnepnapokon testületileg szentmisét és szentbeszédet hallgasson, vasárnap délután pedig félóráig tartó vallásos felolvasást kell számára tartani.[17] Ferenc király tovább megy, mikor 1795-ben exhortatort nevez ki. Ugyanabban az évben megszabja, hogy az ifjúság számára vasárnap délutánonként vallásos felolvasásokat tartsanak, fejtegessék előttük Isten, a fejedelem stb. iránt teljesítendő kötelességeiket, amit a Ratio I. is (22, 30, 37, 110, 130, 136, 167, 248, 249.) előír. Hangsúlyozza, hogy az erkölcsiséget az ifjúságban ápolják.[18]

A vallásos élet elmélyítésére szolgált a helytartótanácsnak az a rendelete is, mellyel 1799-ben a kötelező húsvéti szent gyakorlatokat előírta. E szerint virágvasárnap egy, nagyhétfőn két szentbeszédet hallgattak a tanulók s utána közösen meggyóntak és megáldoztak.[19] A következő évben elrendeli a helytartótanács, hogy valahányszor az ifjúság testületileg résztvesz az istentiszteleteken, ezeken az igazgató és a tanárok is tartoznak megjelenni.[20] A hitszónokot pedig már a Ratio I. figyelmezteti, hogy nem elég csupán a napi istentisztelet elvégzése s a keresztény igazságok és erkölcstan szabályainak előadása vasár- és ünnepnapon, hanem ezen felül kötelességeik közé fog tartozni, hogy aprólékos gonddal figyeljenek és vigyázzanak mindenre, ami bármiképpen befolyással van az ifjúság erkölcseire. Az összes ifjakat többször látogassák meg szállásaikon s olyan

[15] Ratio I. 221. §.
[16] V. ö. **Szekfű:** Magy. Tört. VI. k. 360—361. l.
[17] **Németh A.:** i. m. II. R. 76. l.
[18] 1795: 8810. sz. h. t. int. Idézve **Németh A.:** i. m. II. R. 77. l.
[19] **Kárpáti:** i. m. 37—38. l.
[20] **Kárpáti:** i. m. 38—39. l.

eljárással iparkodjanak mindnyájuk szívét magukhoz fűzni, mely világos jele a jóságnak és önzetlenségnek.[21]

A királyi rendeletek, bár nem tudták a már elterjedt, laza erkölcsiséget és mentalitást teljesen kiszorítani, kétségtelenül tetemesen közreműködtek abban, hogy egészségesebb iskolai szellem alakulhasson ki. Szombathelyen az ifjúság olyan szerencsés helyzetben volt, hogy teljesen papi kezek nevelték s az első hat évben egy szigorú, de minden tekintetben a tanuló ifjak javát munkáló püspök szeme őrködött felette. Nincs okunk tehát rá, hogy kételkedjünk annak a szép nyilatkozatnak igazságában, melyet Kreszneric, líceumi tanár, 1800. április 15-én kelt levelében[22] a líceumi ifjúság mellett tesz. A levél válasz azon vádra, hogy a szombathelyi líceum ifjúsága vallási dolgokban el van hanyagolva. Ide vonatkozó részét szószerint közöljük.

„Mindennap mennek szentmisére — mondja Kreszneric a tanulókról —, ezen felül vasár- és ünnepnapokon reggel szentbeszédre, délután hitoktatásra és vesperásra. Minden hónapban járulnak a szentáldozáshoz és szentgyónáshoz és pedig igazolvány beszolgáltatása mellett. Nagyhéten lelkigyakorlatokon vesznek részt. Van saját kápolnájuk a líceumépületben, nehogy más személyek jelenléte megzavarja őket és szétszórja figyelmüket. A professzorok jelen vannak az ifjúság ájtatosságain és felügyelnek rájuk. Sőt tizes csoportokra vannak osztva, melyek élén vigyázó áll, aki a hiányzók neveit feljegyzi s beszolgáltatja. A távollevők szigorúan büntettetnek. A hitszónok Czuppon György, egy jámbor férfiú, teológiai doktor és kiváló műveiről nevezetes tanár. Az igazgató, Schumann Teofil, a fegyelemben való szigorúságáról országszerte ismert. Olyan szigorral tölti be hivatalát, hogy működése bizonyára a legkívánatosabb gyümölcsöket termi. Hivatkozhatnám itt magasrangú férfiakra, akik a mi ifjúságunkat igen jónak hirdetik. Hivatkozhatnám a szomszédos egyházmegyékre, honnan a kispapjelölteket filozófiára hozzánk küldik, sőt — kényszerítik. De hallgatok. Még csak ezt az egyet említem: az elmult évben, melyben 80 fizikus növendékünk volt, ezek közül papi és szerzetesi pályát választott 62, úgyhogy világi már csak 18 maradt, amint ez kitűnik a helytartótanácshoz küldött információból is. Már pedig a helytartótanács tudni akarja, hogy hányan, milyen helyet és minő állást választanak az ifjak az akadémia elvégzése után. Ifjúságunknak ez a nagyszámú tódulása az egyházi pályákra bőven bizonyítja, hogy ifjúságunk a vallástól nem idegenkedik, sem kevésre nem becsüli. Hogy egy-két kihágásra hajló nálunk is akad, az nem csoda. Hányan kerültek ki hajdan a jezsuiták iskoláiból is olyanok,

[21] Ratio I. 249. §.

[22] Valószínűleg Medgyesi Somogy János tanácsosnak írta.

akik rossz útra tévedtek? Krisztus legszentebb iskolájában is volt egy áruló, egy hitetlen és egy esküszegő. Különben ha már találtatik olyan, aki romlott lelkületű, késedelem nélkül elküldetik, nehogy a többit megfertőzze..."[23]

A líceum vallásos szellemű nevelési iránya mellett tanuskodik az a tény is, hogy a szombathelyi püspök kispapjai ide jártak filozófiára. Szily püspök aggódó gondoskodását a líceum jó szellemének megőrzése végett ennek alapján értjük meg igazán. De más egyházmegyékből is szívesen küldtek Szombathelyre kispapokat, úgyhogy a líceum sok papot nevelt az egyháznak. Kresznerics fentebbi adatán kívül még megemlítjük az 1795/6-ik évet. Ekkor a líceumban Szombathely-egyházmegyei papnövendék van 7, kispapjelölt (úgynevezett candidatus) ugyancsak 7; győregyházmegyei papnövendék 1, kispapjelölt 5; veszprémi növendék 7, zágrábi 1, ciszterci szerzetesjelölt 1, domonkosrendi szerzetesjelölt 1. Összesen ebben az évben tehát 30 olyan hallgatója van a líceumnak, ki részben már papnövendék, részben kispapjelölt, holott ugyanakkor a fizikusok száma 47.[24] S ha nem is volt állandóan ily nagy a bejáró klerikusok száma, maga az a jelenség, hogy a főpapok bizalommal voltak az intézet iránt, annak jó szellemét minden szónál fényesebben bizonyítja.

3. Fegyelmi állapot.

Bár a szombathelyi líceum jó hírnevét s az egyház kívánalmainak megfelelő szellemi életét több már általunk említett tényező biztosította, fegyelmi kilengéseket, rendbontókat, fegyelmet tűrni nem akaró növendékeket azért itt is találunk. Magával hozta ezt elsősorban magának a kornak meglehetősen laza erkölcsi felfogása, de bizonyára hozzájárult a más intézetből jövő tanulók magukkal hozott, kilengésekre hajló mentalitása is s az első években nem utolsó sorban Zarka igazgató gyenge irányítása.

A Ratio I. az ifjúság fegyelmi életének szabályozásáról bölcs életelvek előírásával igyekszik gondoskodni. Előírja a tanulóknak önmaguk, tanulótársaik, az előljárók, a társadalom és fejedelem iránt tartozó kötelességeiket.[25] Tudva azonban azt, hogy az ifjúságból mennyire hiányzik a körültekintés és az óvatosság, azt az utasítást adja, hogy a megfontolás hiányát szigorú fegyelemmel és a vétkezők ellen megállapított büntetésekkel kell pótolni. A veszélyek forrását főkép a korcsmák látogatásában, éjjeli összejövetelekben, kardok, tőrök, pisztolyok stb. hordásában jelöli meg.

[23] **Kresznerics:** Irományok: 173—6. l. Egy. K. Kézirattár.
[24] **Kresznerics:** Act. Schol.
[25] Ratio I. 242, 244—47. §.

Ezek tehát a tanulóknak a legszigorúbban tiltva vannak.[26] Az ellenőrzést a városi hatóság gyakorolja, mely viszont a családatyákat és házigazdákat kötelezi, hogy a rendellenességeket neki jelentsék.[27]

A Ratio előírásain kívül az igazgatóság szükségesnek látta 1807-ben külön intézkedésekkel is szabályozni a diáktartó gazdák és diákok között fennálló viszonyt, valamint a két félre ebből háramló kötelezettségeket. Tizenkét pontba volt foglalva „A szombathelyi Deákság eránt való Hirdetmény" cím alatt megjelent fegyelmi intézkedés.

Az első négy pont az ellátásra vonatkozó megegyezés szabályszerű feltételeit sorolja fel. A diáknak negyed- vagy félévre előre kellett befizetni a koszt árát, vagy erről — ha nem tudott azonnal fizetni — szülők által adott írással vagy kezes által biztosítékot kellett nyujtania. Ha a házigazda ezt elmulasztotta, kárvallás esetén az iskolához hiába fordult kártérítésért. Ha nem jól bántak a tanulóval, mehetett máshová s a gazdának vissza kellett téríteni a túlfizetést. De a diák kénye-kedvére nem volt megengedve a szállásváltoztatás. Ha kizáratott valamelyik tanuló az iskolából, köteles volt három napon belül elhagyni a város területét, nehogy az időt ott hiába töltse és a többit megrontsa. Különös okból rövid időre az igazgató adott engedélyt az ott maradásra. A kizárást a szülőknek is jelenteni kellett, ami, ha a tanuló elmulasztotta, a házigazda kötelessége volt. Az engedetlen, el nem távozó diák, ha nemes volt, a megyének, ha nem nemes, a városnak adatott át. Ha a szállásadó az ilyen diákon ki nem adott, a kizárástól számított naptól kezdve a szülők sem az ellátásért, sem a szállásért nem tartoztak fizetni.

Az ötödik pont vonatkozik a kurta korcsmák, kávéházak, vendéglők, sörivók stb. látogatási tilalmára. Tilos a diáknak továbbá télen 8, nyáron 9 óra után kimaradni. A kimaradót a szállásadó gazda köteles az igazgatónak vagy valamelyik tanárnak feljelenteni. Az a gazda, aki nem jelenti be a kimaradó ifjút, a diáktartástól eltiltatik; „mert a Szülők és Előljárók — fűzi hozzá a magyarázatot — nem a tsupa lakásért és evésért, hanem hogy az erköltsökre is vigyázzanak, adják oda az ifjakat." Ezért kiválogatják azokat, kiknek adjanak diákot.

A következőkben tiltja a csendháborítást. Vagyis tilos: egy helyen való csoportosulás és ott pénzben játszás, az utcákon csoportosan járás, lárma, a házak ajtaja előtt pipázás, a város környékén hívságos éneklés stb.

Diáknak pénzt kölcsön adni, mivel a szülő nem köteles megtéríteni, nem ajánlatos; sem tőle zálogot elfogadni, mert

[26] U. o. 223. §.
[27] U. o.

pénze elvesztésének terhe alatt köteles lesz az illető a zálogba elfogadott holmit visszaadni.

Mesteremberek, boltosok intetnek, hogy az ifjaknak ne hitelezzenek, mert pénzük veszélyben forog. A szülőkhöz és iskolához hiába fordulnak. A szülők is kéretnek, hogy gyermekeiknek nagyobb összeget ne adjanak, mert a pénz egyik legnagyobb veszedelme az erkölcsnek, útja a rossznak.

A 9—12. pontok a betegség esetén foganatosítandó intézkedésekről, a péntek megtartásáról s az iskolai bizonyítványnak a szülők számára átszolgáltatásáról szólnak.[28]

A felsorolt intézkedésekre fegyelmi vonatkozásukon kívül azért is szükség volt, mert a diákok legnagyobb részt vidékiek voltak. A rendelkezésünkre álló kimutatások alapján megállapítható, hogy a tanulóknak körülbelül 90%-a nem szombathelyi illetőségű volt. Ilyen nagy tömeg számára szükség volt fegyelmi szabályokra, hogy a visszaéléseknek lehetőleg elejét vegyék.[29]

A felsorolt fegyelmi intézkedések után most itt adjuk azoknak a főbb kihágásoknak és fegyelmi vétségeknek eseteit, melyekről e korszakból feljegyzéseink vannak.

1795. január 31-én Novák Krizosztomhoz írt levelében panaszkodik a szombathelyi püspök, hogy az ifjúság mindinkább a romlás útjára tér. Előljáróik a helyett, hogy megrendszabályoznák őket, még alkalmat adnak nekik a rosszra. Előfordul, hogy tanulók, nem is kevesen, éjjeli időben korcsmába járnak. Sőt még az is megtörténik, hogy tanulók előljáróik engedélyéből a nyilvános tánchelyeket látogatják, amit az 1791. november 11-iki királyi rendelet is tilt. Vasárnap és ünnepnapokon a filozófusok közül kevesen vannak jelen a plébániai szentmisén és szentbeszéden. Az előljárók figyelmeztetés ellenére se léptek fel erélyesebben (ekkor Zarka az igazgató!) s az ifjúságot merészsége mind nagyobb és nagyobb kihágásokra ragadja.[30]

1795. február 21. Ugyancsak Szily írja Nováknak: A tanulók merészsége odáig ment, hogy néhányan még a főispánnal is szembe szálltak, sőt néhány filozófus ostorával valósággal inzultálta őt.[31]

1795. december 12-iki levelében a miatt panaszkodik Szily Nováknak, hogy a filozófusok, néhányan engedéllyel, néhányan a nélkül, nyilvános színielőadásra mentek.[32]

[28] A szombathelyi Deákság cránt való Hirdetmény. Kiadatott Szombathelyen 10-ik Jun. 1807. Az Iskolák helybéli Igazgatója által. Kreszneric: i. m.

[29] Szily nemes ifjak részére szándékozott konviktust építeni, de halála megakadályozta ebben. A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1871. 7. l. — V. ö. Géfin: i. m. I. k. 124. l.

[30] Sz. P. L. líc. iratok.

[31] U. o.

[31] U. o.

1796. május 18.: „Minthogy ismét a Deáki ifjuság mind a veszedelmes helyeken való lövöldözésben és dohányzásban, mind pediglen az éjjeli járkálásban, ablakok béhajigálásában és szőlőkben való kártételekben tapasztaltatik, hogy jó idein korán mind azoktul arceáltassanak, Tekintetes Zarka Károly Localis Director Urhoz Nemes Gutten György és Tóth Imre Uraimék exmittáltattak oly értelemmel, hogy a Deáki ifjuságnak azok eránt kemény parancsolatot adjon, mert egyébb eránt ha semmi effectusát ezen kérésének a város nem tapasztallya, föllebb recurrálni kénszerittetik."[33]

1797. november 18. Az alispán kiadja a rendelkezést a városbírónak, hogy a diáktartó gazdák vigyázzanak a rájuk bízott tanulókra, különösen pedig, „hogy senki az Ifjúság közül e téltott üdőn kivül a városban ne kóborollyon, mert aki abban tapasztaltatik, és előre azt a gazdája (tudván) be nem jelentette, szoros felelet alá huzattatik."[34]

1797. december 20. „Az Deáki Ifjúságnak téltott üdökön kivül való kóborlásainak és más egyébb Excessusainak meg zabolázására ismét a Deáktartó gazda Uraiméknak meg hagyatott, hogy ki ki a maga Deákjaira vigyázzon, és ha ellenkezőt tapasztal, kemény felelet alatt az Localis Director Urnak bé jelentse."[35]

1798. december 15. A város előljárósága elrendeli, hogy ha valamelyik diákot a tiltott időn túl a városban kóborolni vagy fegyvert hordani tapasztalják, azonnal bejelentsék. Továbbá mindenkinek meghagyatik, hogy a diákoknak semmiféle portékát ne adjanak, se tőlük el ne fogadjanak, se nekik szüleik tudta nélkül pénzt ne kölcsönözzenek, mert ha kárt vallanak, magukra vessenek.[36]

1800. október 20. A helytartótanács leiratban eltiltja a tanulóknak a korcsmák és kávéházak látogatását és megparancsolja, hogy akit rajta érnek, jelentsék a helyi előljáróknak és e célra pedellusokat alkalmazzanak.[37]

1806. november 22. „... minthogy több ízben is a puskapor miátt veszedelmes következések történtek, az idevaló puskapor áruló materialisták a Nemes Magistratus elejbe hivattatván nekiek serio 32 f... meg téltatott, hogy a Deákoknak semminémő praetextus alatt puska port adni ne merészeljenek."[38]

1807. augusztus 13-án jelenti Czuppon György líceumi és gimnáziumi igazgató a főigazgatónak a következő esetet: Ugyanazon hó 9-én este későn (9 órakor) hozták neki

[33] Protocollum civitatis privilegiatae Sabariensis 1795—97, 243— 244. l.
[34] Prot. privilegiati oppidi Sabariensis 1797—99. 86. l.
[35] U. o. 108. l.
[36] U. o. 341. l.
[37] Prot. comitatus castriferrei 1798—1800. 1348. l.
[38] Prot. priv. civ. Sab. 1806—7. 229. l.

hírül, hogy a püspöki malom molnárlegénye és a filozófusok közt veszekedés van kitörőben. Ő azonnal a helyszínre sietett, mire a diákok szétszaladtak, de így is felismerte köztük Horváth József nevű logikust, ki rendetlenségei miatt a város területéről ki volt tiltva. Az igazgató távozásra szólítja fel, de Horváth gorombán felel s kijelenti az igazgatónak, hogy semmi köze hozzá. Az igazgató erre a polgári hatósághoz fordul, mely úgy intézkedik, hogy Horváth addig, míg haza toloncolják, a vármegye házában fogva tartassék. Éjjel azonban nem találták, azért reggel vezetik el a katonák és bezárják.

A következő napon, 10-én éppen tentamen publicum volt a líceumban. Közben Föl-Nagy és Viasz Imre fizikusok s mások csoportosan a líceum bejáratához állnak. Az igazgató és tanárok azon kérdésére: Mit akarnak, Viasz Imre azt felelte, hogy Horváthot bocsássák ki a vármegyeházából. Az előljárók kérik, fenyegetik őket, mindhiába. Az iskolások tömege szaporodik, úgyhogy az előljárók kénytelenek haza menni. 9 órakor a gimnázisták is csatlakoznak a tüntetőkhöz és a vármegyéhez vonulnak. A várnagy (castellanus) és más jelenlévők a vármegyeházát elállják, az ajtót bezárják és egy katonát a Dozmaton időző alispánért menesztenek. A főszerepet Viasz és Föl-Nagy viszik. Elhozzák a tanulók a dobot is és ott a vármegyeház előtt zajt csapnak vele. Hiábavaló a director és a tanárok közbelépése és kérlelése, nem engednek a növendékek, követelik társuk szabadonbocsátását. Botok, pisztolyok, iskolai harang, zeneszerszámok stb. voltak fegyvereik, melyekkel a jelen esetben tényleg legyőzhetetleneknek bizonyultak. Sem igéret, sem fenyegetés nem használ s a vármegyei urak kénytelenek a tanuló ifjúság terrorja alatt annak kívánságát teljesíteni. Elbocsátják a fogvatartottat. A diákság örömrivalgás és kiabálás között kíséri haza régi lakására kiszabadított társát, azután szétoszlik, Horváth pedig hazájába távozik.

A főigazgató a helytartótanács elé terjeszti a főcinkosokat: Viasz Imre, Föl-Nagy József, Csillagh Lajos, Orczi Imre, Forintos Gábor, Spissics Ignác liceistákat és Csáni Imre s Bissits Mihály gimnazistákat.

A helytartótanács határozata: Viasz sem vizsgára, sem iskolába nem bocsátható, hanem bizonyítvány nélkül Szombathelyről eltávolítandó. Föl-Nagy, Csillagh és Orczi ugyanazon büntetésben részesülnek, de az első szemeszterről szóló bizonyítványt megfelelő magaviseleti érdemjeggyel kikapják. Forintos és Spissics mehetnek ugyan vizsgára, de azután Szombathelyről távozniok kell; ezenkívül kenyéren és vízen való elzárással egy-két napra megbüntetendők. Csáni és Bissits gimnazisták vizsgára mehetnek, de négy fal között koruknak megfelelő büntetést kapnak. Valamennyi

büntetést az ifjúság előtt okulás céljából ki kell hirdetni. A kirótt büntetés végrehajtása szigorúan meghagyatik.[39]

A jelzett kihágások, bár első pillanatra rossz színben tüntetik fel a szombathelyi tanuló ifjúságot, csak önmagukban látszanak nagyoknak. Ha összehasonlítjuk más intézetek ifjúságának viselt dolgaival, feltétlenül a szombathelyi ifjúság javára fog billenni a mérleg serpenyője.[40] Kresznerics Ferenc, líceumi tanár nyilatkozata szerint a szombathelyi ifjak hasonlíthatatlanul kevesebb kihágást követtek el, mint más akadémiák hallgatói. A kor hatása alól azonban nem tudták ők se magukat kivonni. A súlyosabb kihágási esetek így is csak szórványosan fordultak elő Zarka igazgató alatt és Czuppon utolsó igazgatói éveiben, mikor már erélyéből veszített. De e hibák és árnyoldalak mellett is a Dunántúl egyik virágzó kultúrközpontja lett a kis Sabaria, azzá tette csonkaságában is sok tehetséget kibontakoztató akadémiája.

4. Statisztikai kimutatások a tanulókról.

a) *A tanulók létszáma iskolaéveik szerint.*

Iskolaév	I. éves	II. éves	Összesen
1793/4	50	23	73
1794/5	65	40	105
1795/6	79	52	131
1796/7	119	62	181
1797/8	132	79	211
1798/9	90	84	174
1799/1800	127	70	197
1800/1	100	79	179
1801/2	116	88	204
1802/3	98	88	186
1803/4	79	77	156
1804/5	82	58	140
1805/6	72	64	136
1806/7	95	66	161
1807/8	108	70	178

[39] O. L. lit. pol. f. 32. pos. 127—128. ex 1807. — Czuppont, úgy látszik, nagyon bántotta, hogy elhamarkodottan intézkedett a rendbontó tanulók felterjesztésével és fegyelmi ügyüknek a helytartótanács elé vitelével, mert aug. 24-én már arra kéri Paintner főigazgatót, hogy ne terjessze feljebb a tanulók kihágásaira vonatkozó beadványát, ha eddig még nem tette. Kérelmét avval indokolja meg, hogy a tanulók már megbánták tettüket s részben már meg is bünhődtek. Paintner közbenjárására a helytartótanács Czuppon kérelmét teljesíti s a fentebb kirótt büntetéseket enyhíti. U. o. pos. 132. és 139.

[40] V. ö. **Németh A.**: i. m. II. Rész. 78—89. l. 1.

b) *Adatok a tanulókról különböző szempontból.*[41]

Itt közöljük az 1807/8-ik iskolaévre jelentkező logikusok különböző személyi adatait. A szülők társadalmi állása ebben a kimutatásban nincs feltüntetve, azért itt jegyezzük meg, hogy nemesek, nem-nemesek és polgárok vegyesen látogatták a líceumot.

A felvételre jelentkezett tanulók száma: 114.

A tanulók vallása: rk.: 112; g. k. 2.

A tanulók életkora:15 éves: 8; 16 éves: 12; 17 éves 35; 18 éves 38; 19 éves 11; 20 éves: 5; 21 éves: 2; 22 éves: 2; ismeretlen 1.

A tanulók szüleinek lakóhelye: Szombathely: 10; Vas megye: 39; Zala megye: 26; Sopron megye: 12; Somogy megye: 6; Veszprém megye: 3; Sáros megye: 2; Arad megye: 2; Nyitra megye: 1; Baranya megye: 1; Tolna megye: 1; Trencsén megye: 1; Pozsony megye: 1; Horvátország: 4; Stájerország: 2; ismeretlen: 3.

Mely város gimnáziumából jött a tanuló? Szombathely: 36; Kőszeg: 20; Sopron: 15; Nagykanizsa: 7; Veszprém: 7; Keszthely: 5; Nyitra: 1; Nagyszombat: 1; Szabadka: 2; Pest: 1; Buda: 1; Szeged: 1; Arad: 1; Zágráb: 1; Varasd: 2; Eszék: 1; ismeretlen: 12.

*

Dr. LUDWIG VECSEY: Die Gründung u. die ersten Jahre des königlichen Lyceums in Szombathely 1793—1808.

IV. Die Schüler. Das sittlich-religiöse Leben stand ziemlich hoch. Nur die Jahre, in welchen Karl Zarka Direktor war, brachten eine vorübergehende Trübung. Die Zahl der Schüler schwankte zwischen 100 und 200. Im Verzeichnis der Schüler finden sich hervorragende Namen, darunter jener des „grössten Ungarn", des Grafen Stefan Széchényi, welcher in den Jahren 1806/7 und 1807/8 Privatschüler des Lyceums gewesen ist.

[41] Az adatok **Kresznerics:** i. m.-ből valók. E kimutatásban nincs említve Széchenyi Istvánnak, a legnagyobb magyarnak neve, jóllehet az 1806/7-ik és 1807/8-ik iskolai években ő is vizsgázott a szombathelyi líceumban. De nem találjuk Széchenyi nevét az évvégi értesítőben közölt tanulók névsorában sem. E hiány onnan van, hogy Széchenyi magántanuló volt s csak vizsgázni jött a líceumba. Fennmaradt bizonyítványai szerint kitűnően tette le az egyes vizsgákat és végbizonyítványa is kitűnő eredményről tesz tanuságot. (Ebből az időből való Kresznericsnek levele Széchenyi Ferenchez, Istvánnak atyjához, melyre bizonyára Istvánnak, a növendéknek szereplése szolgáltatott alkalmat.) Széchenyi István líceumi növendék korából négy bizonyítvány maradt fenn, melyek a Magyar Tud. Ak. Széchenyi Múzeumában vannak kiállítva 1596. sz. a. V. ö. **Viszota Gyula:** Gróf Széchenyi István a gymnasiumban. Századok, 1907. 917—18. l.

Régi vasi templomok.

I.

A csempeszkopácsi róm. kat. templom.

Írta: ifj. HELL GÉZA.

Szombathelytől 18 km-nyire, a rumi vasútvonal mellett fekszik Csempeszkopács község. Tulajdonképen két faluból áll: Kopácsból és Csempeszházából. Kopács régi nemes község. A falu közepén, egy kis mesterséges dombon áll a román stílusban felépített templom. Ezt a templomot eddig — talán kis méretei és eldugottsága miatt — művészettörténeti szempontból meglehetősen elhanyagolták, pedig a román építészetnek egy érdekes hazai példánya.

1. A templom északi oldalnézete. — Seitenansicht von Nord.*

A kegyúri jogot a canonica visitatiok tanusága alapján a kopácsi nemesek gyakorolták.

A templom korát, történetét nem ismerjük. Korának megállapításánál különböző véleményekkel találkozunk. Nagyon megnehezíti a munkát az a körülmény, hogy sem a vakolatot leverni, sem pedig a templom környékén ásatásokat végezni nem szabad.

Amint a templomot körülvevő térségre érkezünk, szinte megkap a külső tagozódásban megnyilvánuló harmónia. A három rész: a torony, a hajó és az apszis különböző és kelet felé csökkenő magassága kellemes ritmust ad a kis méretei miatt amúgy is bájos épületnek. (Lásd 1. ábra.)

A templom a legnagyobb valószínűség szerint a XII. század végén, esetleg a századforduló körüli időpontban épült. Más időpont aligha valószínű, mert ha a jáki templom épí-

* Az összes illusztrációk a szerző felvételei, ill. rajzai.

tésének ideje alatt, vagy az után épül, tiszta román stílusát aligha tudta volna megőrizni és erősen éreznők rajta a jáki templom hatását. Így azonban — kivéve a kapuzatot — sikerült neki megőrizni, mondhatnám szűz románságát. A kapuzat kétségtelenül későbbi munka és a jáki templom kapumegoldásainak hatása alatt készült.

Adatok az építésre vonatkozólag seholsem találhatók. A templom történetéből is alig ismerünk valamit. Annyit tudunk, hogy a mohácsi vész után evangélikus kézbe került, és csak 1663-ban kapták vissza a katolikusok, amikor az evangélikus parochia átköltözött Koltára.[1]

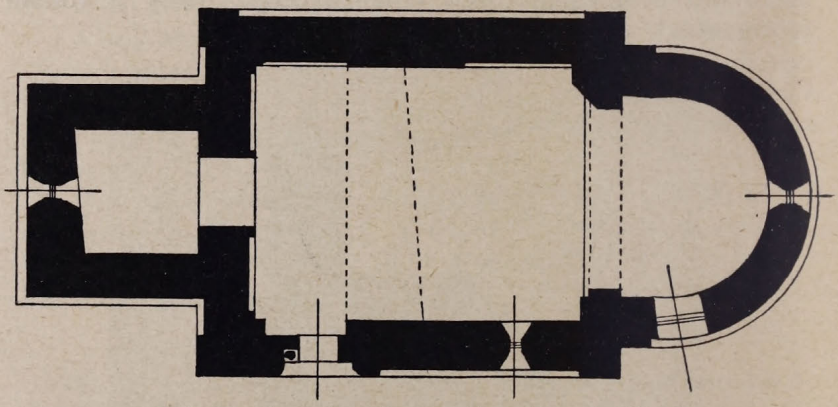

2. **A templom alaprajza.** — Grundrisz der Kirche.

Az 1698. évi Kazó-féle Visitatioban találjuk a következőket:

„Ecclesiolae in possessione Kopacz existentis unacum filiali una Csempesz, celebrata die eadem.

Est pure Ungarica et instar filialis revocatur ad ecclesiam possessionis Nagykoltha, ceu maternam et jus patronatus pertinet ad communitatem Nobilitatis ibidem existentis.

Circa ecclesiolam, bona et proventus eiusdem.

Ecclesiola in ipso pago et quidem medio situata, et honori divi Michaelis archangeli nuncupata, coemeterium habet circa se situatum, sepibusque circumdatum, turrim vero lapideam una campana gravida, scandulis tecta, quemadmodum tota quoque ecclesiola. Est tamen suo in tecto pertusa, nimbisque obnoxia. Laquearia continent asserea et colorata. Chorum lapidaeum cum cathedra, sedilia inepta. Pavimentum nullum, mensam pro ara lapideam, sanctuarium fornicatum. Reliqua autem desiderantur, obligatio aedificandi et conservandi est parochianorum similiter etiam cereos, panem, vinumque etiam pro communicantibus ac reliqua accessoria provident." (466. oldal.)

Ez a legrégibb írás, amit sikerült megszerezni és amely

[1] Lásd: Payr Sándor, A dunántúli evangélikus egyházak története. 284. l.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

a templomra vonatkozik. Ezenkívül még egypár Visitatio emlékezik meg a templomról;[2] más irodalma nincs.[3] Szőnyi Ottó az egyetlen, aki művészettörténeti szempontból megemlékezik a templomról,[4] azonban ő is annyira mostohán bánik vele, hogy biztos alapot az ő adatai sem nyujtanak; így tehát az összes megállapításoknál magamra voltam utalva.

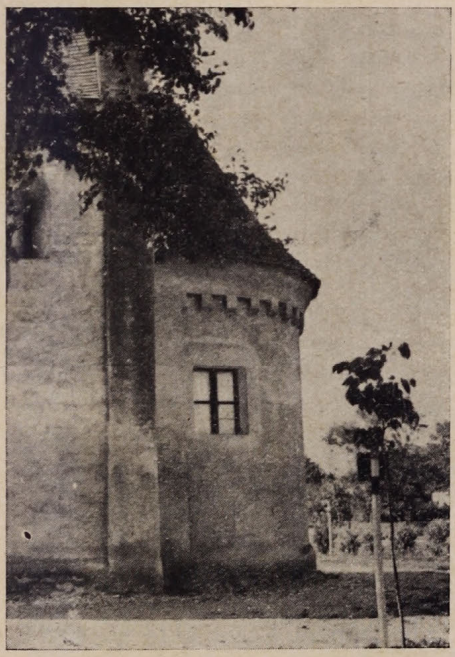

3. **Az apszis déli falába vágott négyszögletes ablak. A képen jól láthatók a későbbi vakolás nyomai.** — Viereckiges Fenster an der südlichen Seite der Apsis.

[2] Lásd: Visitatio Canonica Ecclesiae Parochialis Rumiensis Anno 1781 Die 4 Aprilis. 337. oldal. Status Ecclesiae Kopácsyensis. (Püspöki levéltár Szombathely.)

[3] Nyilatkozat:

„A csempeszkopácsi templomról a plébánia levéltárában vagy anyakönyvében semmiféle adattal nem szolgálhatok. Magában a templomban sem található semmiféle felirat, melyből építési ideje, vagy egyéb eseménye megállapítható volna, egyedül csak maga az épület mutatja, hogy milyen régi.

Könczöl sk. plébános."

(Műemlékek Orsz. Bizottsága. Könczöl I. rumi plébános jelentése. 1901. 143.)

[4] Lásd: Szőnyi Ottó, Régi magyar templomok. A Műemlékek Orsz. Bizottsága és a Magy. Könyvbarátok Szöv. kiadása.

A templom alaprajza semmi különösebb érdekességet nem mutat. (Lásd 2. ábra.) A szokásos, egyszerű román alaprajz. Eredetileg valószínűleg teljesen szimmetrikus volt, a belül található ki- és beszögelések későbbi munkák lehetnek.

A torony alaprajza egyszerű, különálló négyzet. A nyugati fal alsó részét egy minden díszítés nélküli ki-befelé szélesedő román ablak töri át. A torony alsó részén más nyílást nem találunk. Keleti falába olvad bele a hajó nyugati orom-

4. Látkép. A torony keleti falán közvetlenül a tetőgerincnél látható a bevakolt ablak körvonala. — Gesamtansicht.

fala. A hajó alaprajza is majdnem négyzet. A déli oldalon találjuk a kapuzatot és két ki-befelé táguló egyszerű román ablakot. Az egyik ablak beleesik a kapu vonalába. A hajót a toronnyal belülről alacsony boltív köti össze.

A kissé egyenesbe nyúló apszis keleti falát egy ki-befelé szélesedő román ablak, déli falát pedig egy közönséges négyszögletes ablak töri át, jóval alacsonyabban, mint az előbb említett román ablakok bármelyike is. (Lásd 3. ábra.)

Falak. Külső és belső tagozódás. A torony (cca. 18 m magas) egy egyszerű bádog gúlasisakkal lezárt hasáb. A sisak újabb munka.[5] A mintegy 20 cm magas és 10 cm-nyire

[5] Lásd: Kazó-féle Visitatio. 466. oldal. (Püspöki levéltár. Szombathely.)

kiugró lábazaton kívül semmiféle kiugrás, vagy párkány nem szakítja meg egyszerű komorságát. A nyugati oldalon a már említett ablak felett kis, lőrésszerű nyílást találunk. Közvetlenül a sisak alatt a nyugati és a keleti oldalon egy-egy egyszerű román ablak, a déli és északi oldalon pedig két sorban egy-egy ikerablak van.

Ott, ahol a tetőgerinc a torony keleti falába illeszkedik, kívül-belül megtaláljuk egy bevakolt nyilásnak a nyomait,

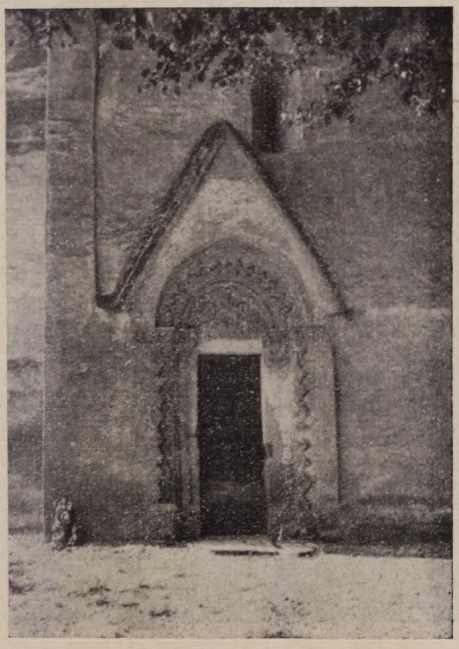

5. A kapuzat. — Portalansicht.

Ez a nyílás valamikor valószínűleg a hajó padlását kötötte össze a toronnyal, mert ha szabadba szóló ablak lett volna, nem értenők, miért alacsonyabb, mint a többiek. Azonkívül a jelenlegi átjáró nyíláson kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy újabb törés. Ez a nyílás bizonyítani látszik azt a feltevést, hogy a hajót fedő nyeregtető valamikor meredekebb volt. Ezt észrevehetjük a tetőt kétoldalon határoló oromfalakon is. Ezek a falak ugyanis a gerinc tájékán sokkal erősebben emelkednek ki a tető síkjából, mint az ereszeknél. (Lásd 4. ábra.)

A torony egyetlen díszítését az ikerablakok választó oszlopai alkotják. Az alsó oszlopfőknél sásleveles, a felsőknél konzolos megoldást találunk.

A hajót a nyugati és keleti oldalon határoló oromfalak pillérképzésbe mennek át és a hajó alaprajzának négy sar-

kát erősítik. (Lásd 1. és 2. ábra). Az északi oldalon ezeket a kiszögeléseket a tető alatt egyszerű, téglából épített fogrovatos fríz köti össze. Ez az északi falmező egész díszítése. A déli oldalon ugyancsak téglából épített, de félköríves, helyenként csúcsíves konzolos fríz van. Bár mindkét oldalon meglátszanak a későbbi javítások nyomai, az északi oldal fogrovatos díszítése valószínűleg későbbi munka.

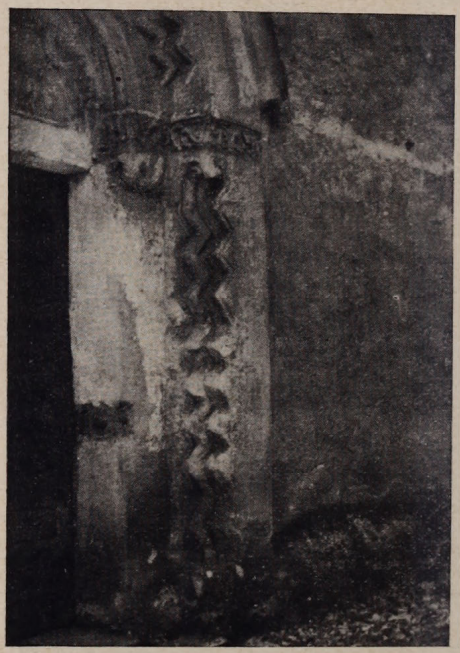

6. A kapubéllet jobb oldala az oszlop helyén a cementburkolattal. — Portal. Rechtes Gewände.

Közvetlenül a fríz alatt találjuk a déli oldalon a már említett ki-befelé szélesedő, minden díszítés nélküli ablakokat. Ezek az ablakok elhelyezésüket, formájukat, méreteiket tekintve egész biztosan egykorúak a templommal. A déli falmezőnek nagy dísze a kapuzat.

A félköríves alaprajzú és kúptetővel fedett apszison ugyancsak fogrovatos frízt látunk közvetlenül a tető alatt körbefutni. A keleti oldalon a templom szimmetria-vonalában van a már említett ki-befelé táguló román ablak, mely szintén egykorú a templommal. A déli oldalon található négyszögletes ablaknak semmi köze sincs a templomhoz. (Lásd 3. ábra). A templomban eredetileg kőoltár volt.[6] Ezt később

[6] Lásd: Kazó-féle Visitatio. 466. oldal. (Püspöki levéltár. Szombathely.)

eltávolították és helyébe rakták a ma is benne lévő oltárt a képpel. Ennek az ablaknak a vágására azért volt szükség, mert az eredetileg az oltár megvilágítására szolgáló keleti ablakot az oltárkép elfödte. Az apszis körül ugyanazt a 20 cm magas lábazatot találjuk, amit a toronynál is láttunk és amely a hajó négy sarkán látható pillérkiképzést is összeköti.

Belül ugyancsak élesen elhatárolódik az épületnek három része. A torony belső alaprajza eltérést mutat, amennyiben a déli falmező 15 cm-rel szűkebb, mint az északi. Ez az eltérés csak embermagasságig észlelhető, és valószínűleg későbbi hozzávakolás eredménye.

7. Kapurészlet. A timpanon. — Portal. Timpanon.

A tornyot egy boltozat, mely körülbelül a hajó mennyezetének vonalában van, két részre osztja. Ennek a boltozatnak az eredetiségéről a már említett okok miatt meggyőződni nem lehetett, de a körülmények arra vallanak, hogy későbbi munka. Körülbelül a kórus magasságában megtaláljuk egy másik boltozatnak a nyomait, és a meglévő boltozattól mintegy másfél méter magasságban ugyancsak találunk egy lebontott boltozatot. Ez az utóbbi boltozat a már említett bevakolt nyílás alapjával egyvonalban van, ami megint csak arra enged következtetni, hogy ezen a nyíláson keresztül közlekedtek a torony és a padlás között. E szerint a torony valamikor nem két, hanem három részre volt osztva. Ez a körülmény a templom védelmének szempontjából is reálisabb, tekintve az ablakok elhelyezését.

A hajó mennyezete lapos. Hogy eredetileg volt-e karzata, azt nem sikerült megállapítani. A Visitatiok már említik. Mai formájában azonban annyira otromba, és felépíté-

sében olyan durva hibákat követtek el, hogy alig hihető a templomépítő munkájának. A későbbi javítgatások sem váltak javára.

Ahol a hajó és az apszis egymásba nyílik, kétoldalt fokozatosan kiemelkedő pillérmegoldást találunk. A jobboldalit később egy szószék elhelyezése érdekében lefaragták. A baloldali részt is megcsonkították, amikor a mellette lévő oltárt elhelyezték. *Az apszis* valamivel magasabb padlózatú a templom többi részénél. Ahol a falak a téglából rakott boltozattal találkoznak, egy fokozatosan kiugró párkány vonul körbe. Az apszist a hajótól egy ugyanilyen modorban készült boltív választja el, amely a már említett pillérmegoldásokon nyugszik.

8. **Kapurészlet. Vállkövek és oszlopfők a kapu baloldalán.** — Portaldetail.

A hajó fedélszéke és fedése teljesen új. Az apszis tetőzete régebbi renoválásra mutat.

A kapuzat a templom déli falába van elhelyezve. Ez a templom egyetlen bejárata. A torony nyugati falában meg lehet találni kívül-belül egy befalazott nyílás nyomait, amely, alakját tekintve, alighanem kapu lehetett. Nincs kizárva, hogy egy régebbi és valószínűleg egyszerűbb kapuról van szó, amelyet a templommal együtt építettek és amelyet később, az újabb kapu elhelyezése után befalaztak. A jelenlegi kapuzat (lásd 5. ábra) mindig a déli oldalon volt, tekintve az Istenbárány motívumot. Hogy később helyezték a falba, azt bizonyítja a felette levő ablakhoz való viszonya s erős dekoratív jellege a templom többi részének szinte komor csupaszságával szemben. Kétségtelenül a jáki templom hatása alatt készült, de nem valószínű, hogy egy, a jáki templom építésénél résztvevő ember munkája.

A kapu építménye kissé kiszökik a falból. Béllete háromszögű fogak kettős sorával van díszítve és a timpanont körülvevő ugyanilyen díszítéstől indadíszes vállkő választja el. Ez a díszítés a jáki templom főkapujáról van kölcsönözve. A kapunyílás mellett balról egy egyszerű román oszlopot találunk. A jobboldalon az oszlopnak megfelelő rész cementtel van kitöltve. (Lásd 6. ábra.)

A félköríves timpanont (lásd 7. ábra) az említett fogrovatos díszítésen belül pálcatagok keretezik és középen hármas karéjos keretben az Istenbárány domborműve van. A

9. Kapurészlet. A két egybefonódó madár körül élesen látszik a későbbi vakolás. — Portaldetail.

karéjokon kívüli térben jobbról balról egy-egy hátrafelé hajló madár, középen egy fenyőtoboz, a madarak alatt pedig indadíszítmények stilizált képe látható.

A kapunyílás melletti baloldali oszlopfő erősen megrongálódott. (Lásd 8. ábra.) A jobboldali részen az oszlopfő helyére egy összefonódó madarakkal díszített követ vakoltak be. Ez eredetileg aligha volt itt. Hogy honnan való, nem sikerült megállapítani. (Lásd 9. ábra.) A toronyban több helyen is láttam befalazva faragott köveket. Hogy mi volt eredeti rendeltetésük, nem tudhattam meg.

Hátra van még a templom *berendezése*. Erről nem sokat szólhatok. Érdekes darab a bejárattal szemben elhelyezett Szentháromság-kép,[7] amelyet a falubeliek egy „híres bécsi festő" munkájának tartanak. Technikáját tekintve vagy

[7] Lásd: Visit. Canonica Ecclesiae Parochialis Rumiensis. Anno 1781 Die 4 Aprilis. Ebben található betét: „Beatae Virginis imago et Sanctissimae Trinitatis." (Szombathely, Püspöki levéltár.)

Dorffmaister, vagy pedig egy tanítványa készíthette. Szignaturát nem találtam. A jelenlegi oltár előtt kőoltára volt, az oltárképet Szent Mihály arkangyal szobra helyettesítette.[8] Ennek a szobornak nyoma veszett.

A templom felépítése óta többször volt javítgatva különböző falusi mesterek által, akik időközönkint több jóakarattal, mint hozzáértéssel foltozgatták ki a gyakori tűzvészek és az idő által megrongált templomot. Lehulló köveit elépítkezték, azonban eredeti formáját, bájos harmoniáját elvenni nem tudták, amelyek még ma is hirdetik egy elmult idő művészetét.

*

GÉZA HELL jun.: Die röm. kat. Kirche in Csempeszkopács.

Auszug. In der Mitte der Gemeinde, auf einem künstlichen Hügel, steht die in romanischem Stil gehaltene Kirche. Ihre nach rückwärts sich vermindernde Höhe hebt den wohlgefälligen Rytmus der schon wegen ihrer kleinen Proportionen anmutigen Kirche hervor. Die Zeit des Baues ist unbekannt,mit groszer Wahrscheinlichkeit ist das Ende des XII. oder der Anfang des XIII. Jahrhunderts anzunehmen. Der Grundrisz des Turmes bildet ein Quadrat. Verzierungen tragen nur die Säulen, durch welche die unter dem Dache angebrachten Doppelfenster halbiert werden. Der Giebel geht in Pfeilerausbildungen über, das durch Kragstein getragene Gesims zeigt an der nördlichen Seite Zahnschnitt, an der südlichen Halbbögen. Unmittelbar unter dem Gesims sind an der südlichen Seite zwei nach innen und auszen abgeschrägte romanische Fenster. An dieser Seite befindet sich auch der Eingang. Die Mauern der Apsis tragen ein kegelförmiges Dach; an der östlichen Seite ist die Mauer durch ein nach innen und auszen abgeschrägtes Fenster durchbrochen. An der südlichen Seite schnitt man in späterer Zeit eine viereckige Fensteröffnung aus, wodurch der Altar mehr Tageslicht bekam. Das Portal ist durch die Portalbildungen der Ják-er Kirche beeinfluszt. Es ist aus der Mauerfläche hervorgehoben. Als Verzierung trägt es eine Doppelreihe dreizackiger Verzahnung, welche auch das Timpanon umrahmt. Zwischen Portal und Timpanon bildet ein mit Wellenlinien verzierter Kragstein den Abschlusz. Innerhalb der Verzackungen des Timpanons sind Stabverzierungen, in der Mitte das Lamm Gottes. Schadhafte Teile an der rechten Seite des Portals wurden in späterer Zeit durch Zementfüllungen ersetzt. Spätere Renovierungen gereichten wohl nicht zum Vorteil, haben aber auch keinen namhafteren Schaden angerichtet.

Boszorkányégetés Szombathelyen.

Írta: ABAI IMRE.

A boszorkányhit ősrégi, s igen nagy szerepe volt és van még ma is a pogány népeknél. Európa lakói is a pogányságból hozták át a kereszténységbe oktalan, babonás boszor-

[8] Lásd: Visitatio Canonica Ecclesiae Parochialis Rumiensis. Anno 1781 Die 4 Aprilis. 337. oldalon Status Ecclesiae Kopácsyensis: „Habetur in ea unum altare in honorem Sancti Michaelis Archangeli, cuius etiam imago sculpta supra altare existit." (Szombathely, Püspöki levéltár.)

kányhitüket. Az Egyház már a IX. században erősen küzdött a mindenben ördögi beavatkozást sejtő boszorkányhit ellen, és többször kijelentette, hogy ez nem más, mint babona. (IX. század Canon Episcopi, X. sz. Corrector, német bűnbánati könyv, XII. sz. Decretum Gratiani.) A IX—XII. századokban boszorkányon a néphit olyan személyeket — akár férfit, akár nőt — értett, akik éjjel az ördöggel a levegőben röpködnek, embereket állatokká változtatnak át, viharokat, forgószelet okoznak, betegségeket ráolvasással gyógyítanak stb. Később, a XVII. századtól kezdve, boszorkányon csak nőket értettek.

A boszorkány szónak idők folyamán a jogban is fejlődött ki jelentése, amely némileg eltér a népies fogalomtól. Már a XIII. században a világi büntető jogban a boszorkányság azt a bűntényt jelölte, amikor valaki az ördöggel szövetséget kötött és az ördög segítségével embertársai életében vagy vagyonában kárt tett. Az ilyen értelemben vett boszorkányokat büntették a világi törvények máglyával, lefejezéssel, életfogytiglani, vagy nagyon hosszú ideig tartó (10—15 év) rabsággal.

A boszorkányok ádáz üldözése és kegyetlen büntetése Franciaországban kezd lábrakapni a XIV. század első felében, majd rövidesen átterjed Svájcra és Németországra is, és ebben a két utóbbi országban egész a XVII. századig tart. Százával hoznak elő boszorkányságban gyanús férfiakat és nőket; kínvallatással, tüzes vassal, kínpaddal igyekeznek vallomásra bírni őket. Ha valaki aztán bevallotta, bár talán csak a kínvallatás hatása alatt, hogy boszorkány, akkor megégették vagy lefejezték. Tömeges kivégzések történtek; pl. Németországban Wolfenbüttelben 1590 körül gyakran naponta 10—12 boszorkányt is megégettek.

Magyarországon ilyen mértékű boszorkányláz soha sem dühöngött. Szent István, Szent László, Kálmán királyok hoztak ugyan törvényeket a boszorkányok ellen, de jóval szelídebbeket, mint a nyugati országok. Kálmán királyunkról azt tartották, hogy eltörölte a boszorkánypöröket; ez az állítás azonban egy mondat félreértésén alapult. Az 1527. XIV. tc. rendelkezik ismét a bűbájosokról, és kívánja azok megbüntetését. Kínvallatást Magyarországon a bíróságok ritkán alkalmaztak; néha tűz- és vízpróbával találkozunk. Az első írásban ránkmaradt boszorkánypör 1565-ből való, amelynek vádlottját, Bóczi Klárát Kolozsvárott megégették (ebben a pörben szerepel a tüzes vaspróba). A nyugati nagy boszorkányláz hozzánk erősen lecsökkenve, az 1700-as évek elején ért el, és a szegedi boszorkánypörökben (1728.) élte ki magát. Szegeden ekkor egyszerre 13 boszorkányt égettek meg. Vas vármegyében is dühöngött ebben az időben a boszorkányláz, s a megyei törvényszék az 1716—1746-ig terjedő

30 év alatt 33 boszorkánypört tárgyalt a megye különböző részeiből. (Pecöl, Kenéz, Simonyi, Nárai stb.)[1] Győrben 1690-ben égettek már boszorkányt; Zoltán Vilmos a győri megyei levéltárban 5 boszorkánypör aktáit találta meg, melyek közül az utolsó 1714-ből való.[2] Szombathelyre azonban úgy látszik már előbb ideért a nyugatról jövő boszorkányüldözés híre és láza, mert Szombathelyen már 1655-ben megégettek egy asszonyt boszorkányság címén. Tehát a szombathelyi pör az írásban ránkmaradt első magyarországi boszorkánypörök közé tartozik. Mielőtt rátérnénk magára a pörre, szóljunk néhány szót Szombathely város ítélkezési jogáról.

Szombathely mezőváros az 1600-as években a kiváltságolt (privilegiált) városok közé tartozott. A kiváltságolt városok nem nemes lakóinak („purgereinek") minden ügyében a városi tanács (magistratus), mint városi törvényszék ítélkezett. Már Verbőczy Tripartituma állítja fel e törvényt III. részének 10. fejezetében, ahol így ír a szabad királyi és kiváltságolt városokról:

„Harum autem Civitatum quaedam Magistros Civium ... habent. Quorum iudicio universae causae inter incolas et inhabitatores earundem Civitatum ... lites, contra quospiam forsitan illorum motae, decernuntur, dirimuntur et terminantur."

A bűnügyekben is a városi tanács, mint városi törvényszék ítélkezett. Szombathely városnak pallosjoga („ius gladii") volt, s ezért a városi tanács halálos ítéletet is hozhatott, amelyet egyszerű nem nemes városi polgár meg sem fellebbezhetett.[3] Bűnügyek alkalmával a vádat, — mint ma a királyi ügyészség — a városi magistratus és ennek képviseletében, a tárgyalásokon a város prókátora, ügyésze, képviselte. Védőt a vádlott magának szabadon választhatott, ha akart. A boszorkányság is bűntény volt, ezért annak tárgyalása is a mondottak alapján folyt le.

1654. nov. 26-án összeült a városi tanács, hogy törvényt lásson, mert hallotta, hogy a városban egy boszorkány garázdálkodik. A gyanúsítottat, Szabó Mihálynét szül. Kaidi Ilonát, aki a Kám-utcában (mai Szily János-utca) lakott, a tanács maga elé idéztette erre a napra. A vádlott megjelent, s a tanács, mint városi törvényszék, megkezdte a boszorkánypör tárgyalását.

[1] Balogh Gyula: Klio szolgálatában. Szombathely, Apfel, 1895. 27—32. l.

[2] Zoltán Vilmos: A régi vármegyéből. Budapest, Lampel R. (Hasznos tudnivalók 10. f.) 3—6. l.

[3] Secus est de causis criminalibus, quae ad paenam capitum et mortis damnationem tendunt. Nam in illis locum appellatio non habet. (Trip. Partis III. Tit. 11. §. 7.)

A fővádló magistratus megbízottja, Enyedi János[3/a] a város ügyésze emelkedett először szólásra és elmondta vádbeszédét. Kifejti beszédében, hogy a vádlott asszony milyen nagy bűnös, mert nem fél sem Istentől, sem a világi törvényektől, hanem megveti azokat és gonosz boszorkányságokat művel. Már sokszor okozott kárt szomszédainak és a város több más lakosának is titokzatos, ördöngős, boszorkányos cselekedeteivel. Legutóbb 1652. ápr. 24-e táján szomszédjának, Okos Andrásnak tehenét babonázta meg. Okos András tehenének ebben az időben volt egy borja; a borjút ez az asszony ördögi varázslással magához csalta, a tehénre pedig átkot mondott, úgyhogy a tehén többé nem adott tejet.

Hogy az említett vád tényleg igaz, arra a vádló bizonyságként arra hivatkozik, hogy Okos András tehene azóta minden nap elszalad Kaidi Ilona házához, és beordít a ház kapuján. Az asszony tehát nyilvánvalóan boszorkány. Azért a város ügyésze kéri a nemes városi törvényszéket, hogy az asszonyt érdeme szerint büntessék meg és égessék meg.

A vádbeszéd elhangzott, s most a vádlottnak kellett védelmét előadnia. Kaidi Ilona nem szerzett magának védőt, hanem saját maga védi magát. Elmondja, hogy ő bizony semmiféle kapcsolatban nem áll az ördöggel. Igaz ugyan, hogy egyszer Okos András tehene bebőgött szobája ablakán; de az azért történt, mert neki is volt egy tehene s annak is volt éppen akkor egy borja. Egy alkalommal szobájába vitte a borjút, amely ott bőgetett; éppen akkor ment el a háza előtt Okos András tehene, amely — mikor hallotta a borjú bőgését — állati ösztönétől vezetve, azt hitte, hogy az ő borja van ottbenn, és azért odaszaladt és bebőgött a szoba ablakán.

A szegény asszonynak ez a vallomása lett a veszte. Mert ezzel a vallomásával nem tagadta egyenesen a vádat, hanem ú. n. qualificata responsiot tett, vagyis a saját szempontjából állította be a vádban elmondott bizonyítékot; így felmentette a vádlót a vád bizonyítása alól, mivel az akkori perrendtartás szerint most már neki kellett védelmét bizonyítania. A bíróság ennek alapján felfüggesztette a tárgyalást és elrendelte, hogy az asszony a legközelebbi törvényszékkor bizonyítsa be állítását.

1655. jan. 13-án volt az új tárgyalás. A bíróság először

[3/a] Minden valószínűség szerint azonos azzal az Enyedi Jánossal, aki a régi vártemplomban volt eltemetve. Sirkövét Szily János beleépíttette a mai székesegyház Madonna-kápolna mögötti falába. A sírkövön a következő felirat olvasható: Generosus Dominus Joannes Enyedi De Eadem Incl. Comitatus Castriferrei Olim Vicecomes Nec Non Illustrissimi Quondam Domini Comitis Pauli De Battyán Primarius Aulae Familiaris Aetatis Suae 60. Obiit Die 3. Mensis Augusti Anno Domini 1681.

megállapította, hogy a vádlott tanúinak milyen kérdésre kell felelniök. A kérdés, melyre minden tanúnak válaszolnia kellett, így szólt: Tudod-e azt, hogy 1652-ben ápr. 24-e táján Kaidi Ilona szobájában volt egy borjú, amely bőgött, s Okos András tehene, amelynek otthon borja volt, épp akkor ment arra, és mivel hallotta a borjú bőgését, azért bőgetett be az ablakon?

Az első tanu Német János 30 éves szombathelyi lakos, tehénpásztor volt, aki eskü alatt vallotta, hogy mikor ő egyszer a teheneket őrízte, Okos András tehene hazafutott, de hogy miért futott haza, bizony azt ő nem tudja.

Ez a tanu nem vallott a szegény asszony mentségére, hanem inkább a terhére, mert növelte az eset titokzatosságát.

A második tanu Német Katalin 27 éves szombathelyi lakos, aki azt vallja eskü alatt, hogy nem tud semmit sem.

A harmadik tanu — Lakatjáró Györgyné, Zsuzsanna, 34 éves szombathelyi lakos — szintén megesküdött, hogy nem tud, nem is hallott semmit a dologról.

A negyedik tanu, özv. Prutz Istvánné, Anna 36 éves szombathelyi lakos, már érdemleges vallomást tesz: biztosan tudja, hogy a vádlott asszonynak volt egy borja, látta, amikor Okos András tehene odaszaladt az ablakhoz és bebőgetett, hallotta már előbb is a szobában lévő borjú bőgetését, de azt nem tudja, hogy Okos András tehenének is volt-e otthon borja vagy sem.

Ez az utolsó vallomás már talán használt volna Kaidi Ilona ügyének, ha ép a legfontosabb kérdésre, hogy Okos András tehenének is volt-e ugyanakkor otthon borja, megfelelt volna. Így azonban mit sem ért, annál kevésbbé, mert a felmentéshez két egybehangzó tanuvallomás volt szükséges.

A bíróság tehát lezárta a tárgyalást, és meghozta a kemény, szigorú ítéletet: Szabó Mihálynét szül. Kaidi Ilonát, mint bűbájos, ördöngős boszorkányt meg kell égetni.

És 1655. januárjában Kupritz István uram bírósága idején fellángolt Szombathelyen az első boszorkányégető máglya.

*

A pör szószerinti szövege, amint a Városi Jegyzőkönyvek 1654—58. kötet 71. oldalán található, itt következik:

Anno 1654. die 26. Novembris.

Causa eiusdem Dni Magistratus A[4] contra Helenam Kaidi consortem Michaëlis Szabó incolae Sabariensis uti J.[5]

[4] A = actor = vádló.

[5] Tanács uraiméknak mind vádlóknak (A.) ügye Kaidi Ilona, Szabó Mihály szombathelyi lakos felesége (J = iudicandus = vádlott) mint vádlott ellen.

In persona Dni Magistratus Enyedi cum nostris proponit,[6] hogy ezen I. (Kaidi Ilona) mint az Isteni félelmet, mint az világi büntetést férre (félre) tévén, különb féle időkben sok rendbéli Bű bájossághokat, poszorkánsághokat és ördöngéssegheket szomszédinak itt Szombathelyen Vasvármegyében és töb embernekis cselekedet; nevezet szerint pedigh in anno Dni 1652 circa festum B. Gyeörgy (sic!) Militis transacto praeteritum,[7] itt Szombathelyen lakozó Okos András tehennének tejét és mindennémő hasznát ördöngős varáslással elvete és maga tehenéhez vite, úgy annyira, hogy azon tehénnek seminémő haszna nem lehetvén, maga is naponként elzáratot és ugyan nemis ehetvén, naponként ezen I. (Kaidi Ilona) asszony házára és kapuiára ment és járt ordítván; poenam super huiusmodi maleficiis sancitam incurrere non formidando.[8] Kivánnia azért ezen Dnus A (a vádló, vagyis a magistratus ügyésze), hogy ez I. asszony mint poszorkány érdeme szerint megh büntettessik és megh égettessik.

Az I. asszony szemilie szerint eleö álván, hogy eő semi eördöngességhel nem élt, hanem az actioban[9] nevezet időtáiban volt egy tehene borja az szobában, mely bőgetet, Okos András tehenne is ot menvén az uczában, ahoz képest bögetet oda be az borjura, mivel hogy annak is borjuja volt otthon.

Procurator Dni A protestatur super qualificata responsione ipsius I. et petit contra eandem iudicium.[10]

Deliberatum est.[11]

Mint hogy az I. bizonios qualificatat csinált maga mentségére, azért azon qualificatat tartozék megh bizonyítani az jövendő városi törvényszékkor és akor, ha mit bizonyít vagy sem, akor törvénnie leszen.

Anno 1655. die 13. mensis Ianuarii. Levata praemissa causa et pro A idem qui supra et cum iisdem petit praemissae qualificatae responsioni consequenterque judiciaria deliberatione satisfieri alioquin protestando petat finale iudicium.[12]

[6] Tanács uraimék személyében (képviseletében) Enyedi (város ügyésze) előadja.

[7] Az elmult 1652. évben Szent György ünnepe táján (ápr. 24.)

[8] Nem félvén attól, hogy magára vonja az ilyen bűntényekre megállapított büntetést. Ez minden vádnak a befejező mondata, amelynek értelme nem a közvetlen megelőző szöveghez csatlakozik, hanem a vád legelejéhez.

[9] Actioban = vádban.

[10] A vádló képviselője tiltakozik a vádlott „minősített felelete" (qualificata responsio) ellen és ítéletet kér a vádlott ellen.

[11] Elhatároztatott, vagyis a bíróság határozata.

[12] 1655. jan. 13-án. Újra tárgyaltatott az előbbi ügy, a vádló képviseletében ugyanaz, ki fentebb és ugyanazokkal kéri, hogy (a vádlott) minő-

I. statuit testes: De eo utrum:[13]
(A tanuknak feltett kérdés szövege.)
Tudode, hogy az 1652 esztendeőben Szent György naptáiban Kám uczában[14] Szabó Mihály feleséginél Kaidi Ilonánál egy tehén borju lévén az szobáiában, midőn az borju nyieretet(?) az szobában, te hát Okos Andrásnak a tehenne azon menvén akkor elől az uczában, hogy ezen boriunak nyieretessét hallotta, ahoz képes nyieretet be az tehénis a házhoz, mivel azon tehénnekis othon, Okos Andrásnál kiczin boriuia volt?
(Tanuvallomások:)
1. Testis: providus Thomas Német Sabariae commorans annorum 30 juratusque examinatusque fassus est:[15] tudgia azt, hogy mikor eö eörzete az marhát, hogy Okos András borjus tehenne haza futot, de mért futot haza eö nem tudgia.
2. Testis: Catharina Német Sabariae commorans annorum 27 jurata examinata fassa est:[16] hogy eö nekie semmi hire nincsen és nem tudgia volte akkor boriuia, mint egyiknek, másiknak, abban semmit sem tud.
3. Testis: Susanna consors providi Georgii Lakatjártó Sabariae commorans annorum 34 jurata examinata fassa est:[17] eö nem tud abban semmit, volte Szabó Mihálnénak boriuia, vagy nem volt és az tehénnek bögetéssét nem hallotta.
4. Testis: Anna Prucz relicta providi Stephani Prutz Sabariae commorans annorum 36 jurata examinata fassa est:[18] tudgia azt bizonyossan és magais láta és hallotta, hogy ezen Kaidi Ilonának egy boriuia volt és láta mikor Okos András tehenne az csordábul haza ment, Szabó Mihálné házára ment és be bögetet az ablakon, hogy az boriunak nyieretessét hallotta, de azt nem tudja volte Okos Andrásnak boriuia otthon avagy sem.

Deliberatum est.[19]

Mivel az I. asszony magára assumálván[20] az ő qualificatiaiát, hogy ő megh bizonyítja, mivel ezen bizonyságoknak

sített feleletének és a rákövetkező bírói határozat értelmében tegyen eleget, különben tiltakozva befejező ítéletet kér.

[13] A vádlott tanukat állított arról, hogy vajjon:

[14] „Kám-ucza" = Szily János-utca.

[15] 1. tanú: Német Tamás 30 éves szombathelyi lakos eskü alatt vallotta:

[16] 2. tanú: Német Katalin 27 éves szombathelyi lakos eskü alatt vallotta:

[17] 3. tanú: Lakatjáró Györgyné, Zsuzsanna 34 éves szombathelyi lakos eskü alatt vallotta:

[18] 4. tanú: Prucz Anna néhai Prutz István özvegye, 36 éves, szombathelyi lakos eskü alatt vallotta.

[19] Ítélet.

[20] Vállalván.

(tanuknak) vallásokbul az I. asszonynak az eö mentséghére semit nem szolgálnak, azért tellieséghes képen succumbálván,[21] azért az mi törvényünk, mint a féle bű bájos, eördöngességes asszonyt megh büntettessik és tüzzel megh égettessik.[22]

*

Az ítélet a városi törvényszék kegyetlen szigorúságát mutatja, hisz az asszony ellen emelt vád csak negatív jelekre támaszkodik, azonkívül már az 1560-as évektől s még inkább később a boszorkányoknak 3 faját különbözteti meg a gyakorlat is és az elmélet is. Az első fajtához tartoznak azok, akik Istent és hitüket megtagadják és az ördöggel kifejezett (explicitum) szerződést kötnek, vagy a szent Ostyát ellopják és gonosz célra használják, „vel cum daemone carnaliter commiscentur;" az ilyenek büntetése volt a „supplicium ignis:" a tűzhalál. A második fajtához tartoztak azok, akik bennfoglalólag (implicite) kötöttek szövetséget az ördöggel s ezt arra használták, hogy kárt okozzanak embertársaik életének vagy vagyonának; az ilyenek büntetése a lefejezés volt. Végül a harmadik fajtához tartozott az, aki sem szövetséget nem kötött az ördöggel, sem kárt nem okozott, de babonás szavakkal vagy tettekkel betegségeket gyógyított (kuruzslás), visszaszerezte az ellopott jószágot; titokzatos jelekből megmondta, hogy hol a tolvaj, jósolt stb. Ezeket első ízben börtön- vagy pénzbüntetéssel sújtották, és csak többszöri visszaesés után halálbüntetéssel.[23] Kaidi Ilonát legfeljebb a második csoportba lehetett volna sorozni s ebben az esetben büntetése lefejezés lehetett volna. De úgy látszik a városnak szigorúbb saját törvényei voltak, amelyeknek alapján a városi atyák a kegyetlen szigorú ítéletet, „a tűzhalált" mondották ki, hogy elriasszák a városi lakosságot mindenféle babonás mesterkedésektől.

*

EMERICH ABAI: **Die Verbrennung einer Hexe in Steinamanger.**

Auszug. Im Jänner des Jahres 1655 wurde die Frau des Michael Szabó, geb. Helene Kaidi als Hexe verbrannt. Der Ankläger Andreas Okos beschuldigte sie der Hexerei, weil sie angeblich seine Kuh verfluchte, und selbe seitdem keine Milch gab. Die Angeklagte konnte keine Entlassungszeugen vorführen, der Magistrat verurteilte sie zum Feuertode. Helene Kaidi ist das einzige Opfer des Hexenwahnes in Steinamanger. Ausser diesem traurigen Fall ist kein Hexenprozess in den Stadtprotokollen aufgezeichnet.

[21] Ügyét vesztvén.

[22] Szombathely város jegyzőkönyve 1654—58. 71. és köv. old.

[23] A felosztás pontosan megtalálható a Systema Praxis Criminalisban (1746), amely azonban a Tripartitum s a régi királyi döntvények alapján tárgyal: első részében általánosságban a bűnügyekről, a második részben a főbb bűntényekről (crimen) és az azokra alkalmazandó büntetésekről. A boszorkányokkal „De magia" cím alatt a II. rész XVIII. fejezete foglalkozik (26. old.).

ASZTAG.

TOVÁBBI MOLYTETVEK KŐSZEGRŐL ÉS VIDÉKÉRŐL.

Az 1918-ban „A Magyar Birodalom Állatvilága" címen megjelent nagy faunakatalogus mindössze 5 molytetűfajt sorol fel az ország feldarabolás előtti területéről. Ilyen körülmények között érdeklődésre tarthat számot, hogy a VASI SZEMLE mult évi 45—52. lapjain megjelent közleményem megírása óta a Kőszegen talált fajok számát 7-re sikerült szaporítanom, amelyek 4 különböző nembe tartoznak. A fajok biztos meghatározását nagyban megkönnyítette, hogy időközben igen jól használható meghatározó tábla jelent meg Haupt Herm.a.nn tollából a **„Die Tierwelt Mitteleuropas"** IV. kötetének 3. darabjában. Erre a munkára támaszkodva, amely a Középeurópában előforduló összes molytetvekre vonatkozó biztos ismeretek áttekintését adja, azt is meg lehetett állapítani, hogy a 4. alatt leírt faj a tudományra új. Ennek ugyan eddig csak a bábszerű téli alakjait (pupárium) találtam, de éppen ez a fejlődési fokozat szokta a legjellemzőbb különbségeket felmutatni. A faj pontosabb leírása csak akkor lesz lehetséges, ha sikerül majd e pupáriumokból a kifejlett állatokat is kitenyészteni és a fiatalabb fejlődési fokozatokat is megfigyelni. Ez utóbbi nem csekély nehézségekkel fog járni, mert a fák, amelyeknek a leveleiről ezeket az apróságokat be kell majd gyüjteni, igen magasak és kedvezőbb lelőhelyre akadni sem lesz könnyű, mert sokkal ritkábbnak látszik, mint a többi.

A hat újabb fajt és lelőhelyét az alábbiakban sorolom fel, utánuk téve a növény nevét is, amelyen találtam:

1. **Aleurodes proletella** L. Kőszegen, többfelé és Gyöngyösapátiban, a kastély parkjában, vérehulló fecskefűn (Chelidonium majus L.)

2. **Aleurochiton acerina** Haupt. Kőszegen az Andalgónál, mezei juharon. (Acer campestre L.)

3. **Aleurochiton aceris** Geoffroy. Kőszegen a reáliskolai parkban, jókori juharon. (Acer platanoides L.)

4. **Aleurochiton pseudoplatani n. sp.** Kőszegen az Andalgó bejáratánál, hegyi juharon. (Acer pseudo-platanus L.)

Pupárium alakban telel át, mint az előző két faj, amelyekétől azonban tetemesen különbözik. Viaszbevonata felül vékony, áttetsző és inkább elmossa, mint hangsúlyozza a bordázatot. A viaszbevonat oldalfala vastag, sima, fényes és merőlegesen áll a levélre. Alul üreges. A viaszbevonattól megszabadított állat felszíne nem barna, hanem színtelen, áttetsző.

5. **Trialeurodes vaporariorum.** Westwood. Kőszegen és Szombathelyen, muskátlin és fukszián (Pelargonium sp. et Fuchsia sp.)

Ez az a „fehér légy", amelyet Madarász Aladár a KERTÉSZET 1933. május 15-iki számának 91. oldalán a muskátli kártevői között említ. A „fehér légy" elnevezés valószínűleg az angol **white fly** fordítása. Angolul még **mealy winged fly**-nek, azaz „lisztes szárnyú légy"-nek is

nevezik a molytetűt, mitsem törődve azzal, hogy nem a legyek, hanem a szipókás rovarok rendjébe tartozik.

6. **Siphonius dubiosus** Haupt. Kőszegen a Várkertben, körtefán. (Pyrus sativa Lam. et DC.) **Dr. Visnya Aladár.**

*

DR. ALADÁR VISNYA: Weitere Mottenläuse aus der Umgebung von Kőszeg.

Auszug. Verfasser zählt die weiteren 6 Mottenlaus-Arten auf (mit den Nährpflanzen, in Klammern), die er seit Erscheinen seiner Note über **Aleurodes asari** Schrank (diese Zschr. Bd. II. Ss. 45—52.) in der Umgebung von Kőszeg gefunden hat. Die unter 4. angeführte Art scheint neu für die Wissenschaft zu sein. Genauere Bescreibung erst dann möglich, wenn aus den an dürren Bergahorn-Blättern gefundenen Winterpuparien sich Imagines züchten lassen und auch die Jungstadien beobachtet werden können. Letzteres scheint schwierig zu sein, da die inbetracht kommenden Bäume ziemlich hoch sind. Vorläufige Diagnose:

Aleurochiton pseudoplatani n. sp. Überwintert in Puparienform, wie die unter 2. und 3. angeführten, von diesen aber leicht zu unterscheiden. Wachsüberzug oben dünn, durschheinend, die Gliederung eher verwischend als betonend. Seitenwand des Wachsüberzuges dick, glatt, glänzend und auf die Blattfläche senkrecht stehend. Unten ausgehöhlt. Die vom Wachsüberzug befreite Oberfläche des Tieres nicht braun, sondern farblos, durchscheinend. Nährpflanze: **Acer pseudo-platanus L.**

*

A 'PESTER FELD' DŰLŐNÉV.

Az új magyar-osztrák határon lévő 'Stationsäcker' fejtegetése kapcsán[1] az említett dűlőnév szomszédságában lévő földek nevét, amelyeket a szentgotthárdi apátsági archivum tulajdonát képező 18. századi birtokrajz **'das Untere Pester feld'** és **'das obere Pester feld'**, a rajz 'Explication'-ja pedig **'Unter bester feld', 'Ober bester feld'** néven ismer,[2] nem méltattam különösebb figyelemre s egyszerűen 'legjobb', illetőleg 'jó' földeknek értelmeztem. E magyarázatnak egyik oka az volt, hogy e nevek nem tartoztak szorosan kutatási körömbe, másika pedig az, hogy a térkép rajzolója sokhelyt hibás németséggel írta ki a helyjelzéseket, úgyhogy melléknévragozási hibát magyaráztam a 'Pester' és 'bester' alakokba.[3] Kalász Elek, aki a szentgotthárdi apátság históriájával foglalkozott,[4] reflektált a 'Jóföldekre,' s azt mondotta, hogy erre vonatkozólag másként vall a história mint a nyelvészet. E nyilatkozatra válaszolok e névfejtéssel, s rámutatok arra, hogy az említett dűlőnevek, amelyek a Schlőssl alján fekvő **téglaégető** szomszédságában lévő dűlőket jelölik, nevüket a téglaégető kemence régi **Pest** nevé-

[1] V. ö. Vasi Szemle 2 (1935), 81. l.

[2] Mappa des Marckt St. Gotthard in dem Lőbl. Eisenburger Comitat gehőrig Zu der Abtey Heiliger Creűtz mit allen Anmerkungen aufgenommen im Jahre 1786 durch Jos. Kenedics Comitates Ingenieur.

[3] Pl. **Untere Zipf — Unter Zipft Wiese — Unter Galgen acker — Obere Galgenacker.**

[4] A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban, Budapest, 1932.

től vették, amely név a heiligenkreuzi apátságban[5] őrzött okiratok szerint **Pesth** (1538), az Országos Levéltár okmányai szerint pedig **Pest** (1593[6]) alakban olvasható s amely szó az akkori nyelvhasználatban **kemencét**, jelen esetben **téglaégető** kemencét jelentett.[7] E szerint a 'Pester' alak helyes melléknévi továbbképzés a 'Pest' helynévből s magyarul 'Pesti' a jelentése. Így a dűlőnév magyar fordítása nem 'Jó', hanem '**Alsó,**' illetőleg '**Felső pesti földek.**'

E kiigazítást, illetőleg magyarázatot annál szívesebben közlöm, mert ezzel újabb bizonyítékot szolgáltatok azon felfogásom mellett, amely szerint Szentgotthárd vidéke csak igen későn — s nem a honfoglalás előtt! — kapta német telepeseit.

* **Dr. Schwartz Elemér.**

KUKUČIMBA.

A vendvidéki Belatincon és környékén él ez az exotikus hangzású szó. Személyesen és a helyszínén ugyan még nem találkoztam vele, csak egy odavalósi tanárbarátom (Novák V.) révén tudok róla, aki nyáron tájszólási eszmecsere során egyszer csak avval a kérdéssel esett nekem, nem tudom-e, mi az a k u k u č i m b a. A kifejezés, amelyben e szó náluk járatos, mindent megmagyarázott: i d i f k u k u č i m b o o v ä s š p i č i t! = eredj kukutyinba zabot hegyezni! Tehát szóról-szóra a tréfásjellegű magyar szólásmondás fordítása. Tévedésről szó sem lehet. A szlovénben az egész m. „k u k u t y i n b a" szó került át — mint állandó alak — nominativusnak, melyhez a „f k u k u č i m b o" szabályosan képzett locativus. Hasonló, de fordított irányú jelenséggel a magyar nyelv szláv kölcsönszavai között is találkozunk: a szláv m e d v ë d, j e g n j ë d nominativusi alakokat a magyar nyelvérzék tárgyeseteknek értelmezte, s alanyokul a m e d v e, j e g e n y e szavakat következtette ki belőlük. **Dr. Pavel Ágoston.**

TULIPÁNTOS LÁDA.

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady.)

A SZEGIN KOVÁCS MEG AZ ÖRDÖG.

Vuót ëgyszë egy kovács, aki családjáve nagy szëginségëk miátt alig birt mëgényi.

Mëgjelenik neki ëgyszë a zördög és kiérdëzi tőlö:

— Mit bususz szomsziéd?

— Hogynë busuniék — mondá a kovács — miko nincs vas és így nëm tudok duogoznyi, a családom pejg iéhezik.

[5] Heiligenkreuzi Lt., Rub. 47. (Kalász Elek közlése.)

[6] Országos Lt., Com. Castr. Lib. VIII. (Kalász Elek közlése.)

[7] Vasdobra szomszédságában Mészvölgy községe fekszik. Ennek a 14. századtól a 16. századig **Mezpesth** (1387, 1548, 1549), tehát 'Mészégető' a neve.

— Ezér sosë busu! Szërzëk nekëd annyi vasat, amennyi csag kö, ha nekëm adod aszt ami a házodná van, de magad së tucc ruóla.

A kovács oda atta neki; a zördög pejg horta a sok vasat.

Tellt-mult az üdüő. A kovács nagyon mëggazdagodott. Sziép házo, füöggyö, mindënë vuót, e mellett nagyon boldog is vuót.

Egy sziép napon feleségének gyerëkë lett. Csag most tutta mëg, hogy mit is adott el annak üdején a zördögnek. Nagyon eszomorodott és kiétségbe esvë csatanguót a mezzün. Egyszë csag talákozik ëgy öregasszonnye.

— Mit bususz fiam? — kiérdi a zöregasszon.

— Hogynë busuniék — mondá a kovács — miko elattam gyerëkëmet a zördögnek.

— Sosë busu, adok nekëd ë juó tanácsot: Miko a gyerëk hat hetes lësz, együn értë a zördög. Ő majd kérdi tüöled, hogy millen vuót a vas. Të erre azt felelëd, hogy rossz, mer nagyon büdös. Majd mëgszagutatod velë a satut, a zorát hama beszorittod és juó enáspágulod a zördögöt. Në fiéll, nëm gyün többet a gyerëkér!

A kovács megfogatta a juó tanácsot és hazamënt.

Mút a zidü, a gyerëk hathetes lett. Egy napon gyütt is a zördög, hogy evügyö.

— Hát millen vuót a vas? — kérdi.

— Rossz, mer büdös vuót! — feleli a kovács.

— A nëm lëhet!

— Szagud csag mëg — biztatta a kovács, és a satu közi mutatott.

A zördög bedugta a zorát, hogy mëgszagulla. A kovács hama betekertë a satut és odacsiptë. Jajgatott, könyörgött, de hasztalan, mer a kovács nëm këgyelmezëtt mëg neki, süöt alaposan enáspáguóta. Miután félhuótra vertë, küengettë. A zördög eszëveszëtten futott el a kovácsmühelbü és visszakiátott:

Mëgá kovács kü në tëdd a lábodat többet a határbu, mer ezer darabra szaggatlak!

A kovács nagyon boldog vuót, hogy illen könnyen mëgszabadut a zördögtü.

Mulott a zidü.

Egy napon mëghiták a szomszid közsiégbe lakodalomba. Már fö is készüt, hogy émëgy felesiégive ëgyütt, miko eszibegyutott a zördög fenyëgetiése. Nagyon eszomorodott és bánatábo ismét küment a mezüre csatangunyi. Itt megin találkozott a zöregasszonnye.

— Mit bususz fiam? — kérdi tőlö.

Hogy në busuniék — feleltë a kovács — miko lakodalomba szeretniék mënnyi a szomsziéd faluba és nëm mëhetëk, mert azt igértë a zördög, hogy ha átliépëm a határt, ezër darabra tiép.

— Sosë busu fiam, — mondá a zöregasszon —. Egiész nyugottan mënnyetëk e a lakodalomba. Amint a határt ehaggyátok, ott ül majd a zördög ëgy hampukon. Tiégëd vár. De në fiéll tőlö, hanëm miko má közevattok hozzá, felesiégëd fordullon mëg, szoknyáját hátu lebbencsë fö és igy rák muóggyáro hátrafeli mënvë közeliccsën felejë.

A kovács megkönnyebüvő hazament, majd felesiégéve elindut a lakodalomba.

Még a határt e së értiék, má látták a zördögöt, amint ëgy hampukon üdögiét. Miko má köze vuótak hozzá, a zasszon megforduót, háttu füőhajtotta a szoknyáját és igy hátrafelé haladva közelitett hozzá. Mellettë mënt a kovács.

Ezt látto a zördög, fölugrott és ekiátotta magát:

— Azt hiszed, mëgin becsapsz? Nagyon tévecc!, mer többet bizony nëm dugom a zoromat a satuba!! — azzal eszalatt.

A kovács mëg a felesiégë pejg emëntek a lakodalomba, ott jó mulattak és még most is énck, ha mëg nëm huótak.

(Elmondta: Bálint Ferenc 60 éves mezőgazdasági kocsis Nagycsákányban.)

Lejegyezte 1926-ban: CSABA JÓZSEF.

*

SÍRFELIRAT.

A horvátnádaljai templom kertjében olvasható a következő sírfelirat:

Itt Fekszik Hanits Anna
Hét Papok Nevelő Annya
kik közül 4 nek édes Szülője
3 nak pedig igaz Nevelője
Megholt 1796. 31 Január
élt 72 eszt"

Lejegyezte: GUÓTT EMIL főmérnök.

ŐRSÉG.

SZÉPIRODALOM.

HARSÁGHY PÁL: Őszi strófák. Szombathely, 1935. Martineum Rt.

Harsághy Pálnak féléven belül ez a második verskötete. Szokatlan termékenység. Még szokatlanabb, hogy ezt a termékenységet nem ifjú embernél, hanem — amint a versekből következtethetjük — olyannál találjuk, aki már rég benne van „a férfikor nyarában." Az ihletnek ily késői megérkezésével a háború utáni időkben ismételten találkoztunk. Vargha Gyula igazán termékennyé a férfikor őszében vált, s Bartóky József is csak akkor kezdett az irodalom számára írni. Harsághyt első sorban a hazaszeretete lendítette írásra, s témaköre ezen kívül lényegesebben még csak a családi és a baráti érzéseket fogja át. Vagyis a költő lelki élete főkép az emberi élet legősibb s legmaradandóbb, egyben a legnemesebb érzéseire reagál. Találóan jellemzi Harsághyt a kötethez írt előszavában Komáromi János: „Kifejezésmódjában, egész valójában, költészetében az egyszerűség jellemzi Harsághy Pált. Hangulatai többször borongók, lelkével a multban kalandoz legszívesebben, s közölnivalója mindenkor a legeszményibb. Régi és hervadozó emlékein mereng legnagyobb örömmel. A világ elől egyszer kis családja körében keres menekülést, máskor enyhe emlékeiből köt kedves csokrot jólelkű embertársainak."

E főképp három illatú virágot termő férfias költői lélek a második kötetében általában költőiebben nyilatkozik meg, mint az elsőben, s nagyobb formaérzékkel, amely formaérzék nélkül igazi költemény nincs. A pathetikus stílusnak lecsökkentése a kötet értékét — az előbbihez képest — emeli. Vannak tömör kifejezésű sorai, valódi költői lélekkel meglátott témái, habár a tiszta látást nem is sikerül mindenkor hangulattörő sorok nélkül visszaadni. Reméljük, hogy egy elkövetkező harmadik kötetben még több tiszta értéket sikerül felfedeznünk. **Kutas Kálmán.**

PÁVEL ÁGOSTON: Felgyujtott erdő. Versek. 1936. (Martineum Könyvnyomda Rt. kiadása, Szombathely. 104 oldal; színes címlappal és 5 ciklusillusztrációval. Ára 2.50 P.)

A felgyujtott erdő szimbolum. A tévtanok felforgatták a világot. Iszonyatos a kaosz. Valóságos bábeli zűrzavar. Tombol az élet minden vonalán. A megriadt ember-milliók félelmetes jaja gomolyog: „Én a ziháló erdő szélén / őrtornyomban mégis csak kongatom, / véres marokkal egyre kongatom / a vészharangot új csodák elé, / míg rám nem dül a roskatag torony / s az egész bomlott Babylon."

Íme a mai költő hivatása. Ez már nem a századvégi, effeminált, individualista líra hangja. Már nem zsönglörösködik a formával és a nyelvvel. Már nem varázsol elénk rakétaszerű, színes csodákat, melyekben elsikkad a gondolat. A mai költő népének atyja, vezére akar lenni: agyonkínzott fajának a szörnyű jelenből a szebb jövőbe, az Igéret földjére való vezetését tekinti szent hivatásának. A mai költő nem játszik a nyelvvel és a formával, mert sok a mondanivalója. A mai költő a gondos keretet értékes gondolatokkal tölti meg.

Ilyen Pável Ágoston is, ki most a második verseskötetével jelenik meg az irodalmi fórumon. Érdekes egyéniség. Sokáig, évtizedeken át mint irodalmárt, esztétikust, nyelvészt és néprajzi kutatót becsüli a tudományos világ. Majd a közelmultban mint kitűnő szervező mutatkozik be, ki fanatikus hittel megalapítja és szerkeszti a Vasi Szemlét, megyéje tudományos folyóiratát.

1933-ban „Vak völgy ölén így zsolozsmázok" címen verseskötetet ad ki. Amint a föld mélyén sokáig morajló hőforrás — a varázsvessző segítségével — vastag sugarakban tör a magasba, így hömpölyög szabadformájú verseiben, a színes nyelv gazdag pompázatában a szebbnél-szebb gondolat. De csakhamar jelentkezik a deresedő költő kemény fegyelmező ereje, mely az általa teremtett gondos keretbe szorítja a lelkéből feltörő gondolatokat. Ez a fegyelmezettség, ez a mértéktartás jellemzi a második kötetet.

Ez a megállapítás nemcsak a formára, hanem a tartalomra is értendő. A „Felgyujtott Erdő" minden verse a szenvedések és a megbróbáltatások, a lendületek és a letörések, a bizakodások és a csalódások kohójában megnemesedett férfilélek legszebb kristályszeme.

Az élet delelőjére jutott költő nosztalgiás vággyal sóvárog tarka gyermekemlékeit őrző falujába, „a kakukfüves, csizes völgyek" felé. Az apja üzenetében megérzi „kis hugainak gerlekacagását", a „mohos malom álmos zakatolását", a „fehér libuskák fehér gágogását." Maga ezalatt a város kövei közt „satnyán" virágzik. Ezért menekül szabad idejében az erdőbe, a mezőre, hol pár gondtalan órát tölt, s honnan „kis hugai", a madarak csipogva kísérik vissza börtönéig.

A szirénák, gyárak, bérkaszárnyák közé szorult lélek mint „napbanéző sudár" tör az ég felé: „Fényszomjas szemmel csak az égre nézek / s nem vesznek hitemen erőt / a gyáva gyűlölség-vitézek." — A férfi küzdelméből gyüjt gyöngyszemeket. Szívósan harcol. De a harcban sebeket kap. Néha elkeseredik. Ám szilárd hite megőrzi lelki egyensúlyát: felülemelkedik a lápos élet bűzös hullámain, és Istenben bízó ajakkal hirdeti a maga és a közösség számára a szebb jövőt.

„Nem ágyútalpak véres biborán! / munkászubbonyban / s mezítláb érkezik / mint egykoron az Ács Fia. / Kezében nem lesz kard, sem kancsuka; / csupán egy közönséges ásó, / mert a szuvas, rohadt romoknak / egy óriási sírt kell ásnia." — „A süllyedező apró sorsok / halásza lesz az Új Vezér / és áldott, áldott, százszor áldott / minden tutaj, melyhez elér."

De a férfi küzdelmének osztályosa a nő. A szerelemnek megnemesítő ereje megkapóan ragyog soraiban: „Voltam mezítlábas, duhajnótás mihaszna. / Mióta te lebegsz felettem, / nem fog rozsda a lelkemen."

A „Madárfüttyös terebélyek" c. ciklusban a rajongó és a lemondó, a bizakodó és a remegő szerelmi érzés, a beteljesülés szent öröme és a mulandóság fanyar üröme egészen új letétben, szokatlanul friss hangszerelésben nyer formát. Íme egy részlet: „Húsz éve, hogy a sivatagban bolygok, / és nem únom, mégsem únom / a kincskereső kósza gondot. / Térdemig kopott két loholó lábam, / míg alvó Csipkerózsikámat / az árva vágyak partjain / a rengetegben megtaláltam. / S most diadalmas hozsannával szállunk / a sugaras magasságok felé. / S az Isten szánó, könnyes szeme rajtunk. / Ő bizonyára szeret minket / és kedve tellik fehér szárnyainkban."

De „morajlik, zúg a rengeteg." Ebben a morajló, zúgó életben a költő szomorúan látja a szociális igazságtalanságokat. A szívtelenségből fakad — szerinte — minden baj, mert teli hassal és tömött pénztárcával csak elméleteket gyártanak, de a cselekvés síkján minden megakad...

Meglepő őszinteségű önvallomása: „Markomból morzsás jóság szemetel / Számból szamaritánus szánalom. / De a jézusi testvérséget / a testi-lelki rongyosokkal / — Ó szörnyű, modern sárga folt — / én is csak elméletben vállalom."

Ugyanilyen nyers őszinteséggel korholja kortársait, a szalonokban pöffeszkedő „népboldogítókat."

„Szalongatyás, csármás élősdiek! / Az „új népi gondolat" tetvei! / Ideje volna már / hazug, szűk angyalbőrötök levedleni."

„Így tudtam újra meg" c. versében pompásan rajzolja a sok jószándékú, elméleti ember töprengését, a mai élet sebeit kenegető meddő jóakaratot.

Az élet delelőjén a költő nemcsak a multjába néz, nemcsak a jelent fürkészve ad értékes megállapításokat, hanem a „Didergő,, zuzmarás avar" c. ciklusban a jövőjébe is tekint. Az elmulás, a halál gondolata izgatja, s ebben az attitüdben az „aranyjánosi" Őszikék hasonmásai születnek.

Érzi a halál settenkedő közeledését. „Egyszer — tudom — / ágyamban, műhelyemben, az úton / látatlan leshelyéről / gáncsot vet majd a súnyi pillanat." — Szeretne „egyre könnyebb szívvel / s egyre könnyebb bottal, bakancsal / döcögni és kocogni / a kancsal, / a gáncsoskedvű Pillanat felé!"

Víziószerűen látja a saját temetését, a nagy felvonulást, a gyászszalagos rokonokat, a jóbarátok seregében szipogó néhány ellenségét, a sok derüs-borús farizeust, a sír szélén kicsi árváit, a fejfánál pedig Csipkerózsikát. A sápadt, barna asszony holdvilágos álomlelkét tűzi sírjára fehér obeliszknek s tövises szívét rózsafának...

Íme a legújabb Pável-kötet sokszínű, gazdag témaköre, mely elmélkedésre szorít, új gondolatokat ébreszt, lélekben nemesít és megemel.

A címlap és az 5 ciklusillusztráció Csébi Pogány István és Andor Lóránd festőművészek megkapó mesterművei. Olyanok, mint a harangzúgás, amely ünnepi hangulatot teremt. Ebben a hangulatban fog az ember az olvasáshoz.

Pável kötete komoly nyeresége idei lírai termésünknek.

Dr. Halász Gyula (Sopron).

*

SZAKIRODALOM.

FÖLDVÁRY MIKSA: **Felsődunántúli természeti emlékek.** — Különlenyomat az „Erdészeti Lapok" 1934. é. VII—XII. és 1935. é. II—III. füzeteiből. 1—113 lap, 34 képpel.

Földváry Miksa miniszteri tanácsos, kaposvári erdőigazgató azt a nehéz és fárasztó feladatot tűzte maga elé, hogy a „felsődunántúli" természeti emlékeket felkutassa és pompás leírással, valamint számos képen is bemutassa azok nagyszerű értékét és érdekességét. Végigtanulmányozva a kitűnő munkát, csodálkozva csapjuk össze kezeinket annak a rengeteg, szebbnél-szebb természeti emléknek megismerése után, melyeket a kiváló szerző többnyire maga fölfedezett s szívrepesve kérdezzük: hát csak a Felsődunántúlon is ilyen sok és nagyszerű természeti kincsünk van!?

Pedig aránylag nem nagy terület az, melyet a kitűnő munka megismertet. „Felsődunántúl" fogalma alá vonja „a budai Dunaparttól az új osztrák trianoni határig húzódó egész területet, a Pilis, Gerecse és Vértes-hegységgel, a Duna berkeit, a győri és mosoni rónaságot, a Hanyságot, Fertőt és a Soproni hegységet." Ez a terület légvonalban mintegy 230 km hosszú és átlag 40—50 km széles. „Természeti szempontból változatos, gazdag vidék, mely ha természetvédelmi szempontból nagyjelentőségű, világraszóló ritkaságokkal nem is dicsekedhetik, de sok egyszerű, szerény olyan nevezetességgel örvendeztetett meg..., amelyek feljegyzésre és megörökítésre érdemesek."

Az összegyűjtött anyagot a szerző a következő fejezetek szerint tárgyalja:

1. **Védelmi területek, tájrészletek, rezervációk.** Ide tartoznak a hanysági égeresek, pompás növényzetükkel; a soproni „Szálas-erdő", a magyaróvári liget, a nagycenki hársfasor, a Vértes rezervátumai, Esztergom, a Dobogókő, Pilis, Visegrád környéke nevezetes, ősi erdőinek kisebb részei, összesen 39 szép, védelemre méltó terület.

2. **Nevezetes ritka növények lelőhelyei.** Ilyenek többek között a ciklámen, Juncus maritimus, Primula auricula, Doronicum hungaricum, Daphne laureola, Linum dolomiticum stb. ritka növények termőhelyei, összesen 30 hely.

3. **Érdekes, ritka állatok tartózkodó helyei:** a Fertő, Hanyság, Barbacsi tó, Velencei tó stb. nagyszerű madárvilágának pusztuló helyei s sok más nevezetes madárnak fészkelő helye.

4. **Történeti nevezetességű, mondás, legendás, kegyeletes fák:** Vak Bottyán fája Vajka mellett, Kont fája Héderváron (Győr m.), a Rákóczi-szilfa Csanakhegy határában, Beethoven fája Martonvásáron stb., összesen 26 ilyen fa.

5. **Nagyméretű, öreg fák és facsoportok:** nyárfák (8 helyen), bükkfák (10 helyen), tölgyek (16 helyen), szilfák (6 helyen), juharfák, hársak (6 hely), az alcsuti akác, platánok (4 hely), szelíd gesztenyék (3 hely), fenyők. Sokszor találkozunk itt boldogult Gáyer Gyula nevével...

6. **Külföldi, különleges, rendellenes növésű fák,** 19 helyen.

7. **Nevezetes források, kutak,** összesen 25 helyen; ezeknek legnagyobb részét ősi legendák és mondák övezik körül.

8. **Érdekes, szép sziklák,** összesen 17 helyen.

9. **Barlangok,** összesen 30 helyen, 36 barlanggal.

10. **A földfelület sajátságos alakulása** c. fejezetben a híres fertőrákosi kőbányát írja le a szerző.

11. **Vízesések** (ilyenek is vannak!), 4 helyen.

A nagy fáradsággal, sok utánjárással és kutatással felvett anyagot mindenütt végtelen szeretettel, nagy hozzáértéssel és megbecsüléssel tárgyalja a szerző. Adatait a természetvédelem kiválóan tudja majd felhasználni. Mi, „felsődunántúliak" pedig hálásak vagyunk a kiváló szerzőnek, hogy annyi szeretettel mutatta be nekünk nagyszerű természeti kincseinket, melyek mellett, sokszor naponta, közönyösen haladunk el. Kár, hogy szép munkája nem juthat el sok száz példányban a nagyközönség kezeibe.

Érdeklődéssel várjuk a Dunántúl többi természeti híresség̈ének feldolgozását is, amihez erőt és kitartást kívánunk!

Dr. Varga Lajos (Sopron).

*

MIKLÓS RÁFAEL: A Krisztus követése magyar fordításai. Szombathely, 1935. Martineum Ny. 61 l.

Kempis Tamás Krisztus követéséről írni, azt újabb szemszögből megvilágítani sohasem lehet felesleges munka. Mindig értékessé, aktuálissá teszi felséges tartalma, különösen pedig az a hatás, melyet állandóan gyakorol az Isten felé törekvő lelkekre.

Ép ezért érdeklődéssel olvastuk Miklós Ráfael tollából a Martineum kiadásában megjelent áttekintő értekezést „Krisztus követése" történeti sorrendben előforduló kiadványairól és fordításairól. Megtudjuk belőle, hogy a mű a XV. századból származik a Kempenben született Hemerken Tamástól, akit szülőhelyéről később Kempis Tamásnak neveztek el. A szerzőségnek ez a megállapítása csak a legújabb korban került nyugvópontra. Heves harcok előzték meg a kedélyek lecsillapulását, mivel a szerző személye körül kétségek támadtak, s több nép és szerzetes rend a szerző személyiségének a saját javára szóló megállapítása mellett kardoskodott. A heves vitában több más név mellett legtöbbet szerepel Gersen János, a XV. század elején a párizsi egyetem kancellárja, továbbá Gersen János bencés apát a XIII. század közepéről. Az élénk irodalmi harc a mult század vége felé csendesedik el, amikor a felek végül is általában Kempis szerzőségének autenticitásában egyeznek meg. Rendkívül nagy figyelmet érdemel e több századra kiterjedő versengés, mert a mű minden időben elismert kiválóságának s nagyrabecsülésének legfényesebb bizonyítéka.

Könyve második részében a szerző a magyar kiadványokkal és fordításokkal foglalkozik. Hazánkban is hamarosan megismerkedtek ezzel az értékes könyvvel, mert már a kódexirodalomban is nyoma van. Első magyar fordítása Pázmány idejére esik, aki nem ugyan az első, de a maga korában a legjobb fordítója, úgyhogy többszöri kiadásban még a mult században is használt könyv volt, sőt még ma sem avult el. Napjainkig 15-féle fordításban és többszöri átdolgozásban összesen 53 kiadást ért meg Kempis munkája. Tehát átlag minden tíz évre esik egy Kempis-kiadás.

A szerző igen figyelemreméltó munkát végzett a Kempis-kiadványokra és fordításokra vonatkozó könyvészeti adatok összegyüjtésével. Munkája szorgalmas, kitartó elmélyedésre vall, és olvasása azt a gondolatot kelti bennünk, hogy a szerzőnek nem szabad megállni ez értekezés-

nél, hanem ismereteit, búvárkodásának eredményeit újabb munkák megjelentetésével kell gyümölcsöztetnie. A címet azonban nem a legszerencsésebben választotta meg a szerző; a munka egy harmadában ugyanis másról van szó, nem magyar fordításokról. Bevezetésnek túlhosszú 13 oldal egy 61 oldalas könyvhöz.

Dr. Vecsey Lajos.

*

REMÉNYI VIKTOR: **Brennbergbánya története, 1759—1933.** Kiadta az Urikány—Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. 1935, 47 lap, 7 fénykép, 8 ábra.

Brennbergbánya Sopron városához tartozik. Ott fekszik, ahol a Keleti-Alpok hullámai a Kis-Alföld felé elsímulnak és a mai „Magyarország legbájosabb szubalpin hegyvidékét alkotják." Erről a bányáról szól a „kis könyv", mely a szerző szerint „nem egyéb, mint Magyarország legrégibb szénbányájának geológiai és bányatörténelmi adatgyüjteménye. Dióhéjban összefoglalja régi és új szerzők műveinek, száj- és írásbeli hagyományoknak, továbbá a bányászat tapasztalatainak tartalmát."

A geológiai és tektonikai viszonyoknak a legújabb kutatások alapján történt részletes leírásából megtudjuk, hogy a brennbergi széntelepek miocén-kori kavicsos, homokköves és palás rétegek közé települtek és 4—10 m vastagok. Törésvonalak mentén a rétegek erősen lépcsőzetes elhelyezésűek. A történeti adatok ismertetésénél kiderül, hogy a széntelepeket 1756-ban találták meg s a kibányászásra induló rendszeres munkálatokat 1759-ben indították meg, amikor 824 bécsi mázsát tett ki a termelt szénmennyiség. A bánya rövidesen olyan nevezetességre tett szert, hogy 1797-ben Ferenc király is meglátogatta és sajátkezűleg fejtett szenet. Ugyanebben az évben József nádor, két év mulva Lipót király fiai, 1800-ban Ferdinánd főherceg tekintették meg az üzemet. Az 1800-as évek elején Sopron városától maga az osztrák kincstár szerezte meg a bérletet. A bányát azután különböző bérlők bírták, míg 1912-ben az Urikány-Zsilvölgyi Kőszénbánya Rt. érdekkörébe került, s ez a társaság tartja kezében ma is.

„A bányászat fejlődése" c. fejezetben szerző leírja a legrégibb fejtési módokat (főleg felszíni termelés), a mult század nevezetesebb aknáit és táróit, majd igen érdekesen és tanulságosan a bányaművelést, szállítást, szellőztetést, vízemelést, végül a szénnek szemnagyság szerinti osztályozását. A munkásviszonyoknak, a munkások társadalmi intézményeinek, a társpénztárnak, mely „a mai Magyarország legrégibb munkásbiztosító intézménye", ismertetése után a baleseteket tárgyalja a szorgalmas szerző, aki „kis könyv"-ét a ma Ausztriához tartozó, de a brennbergi igazgatóság kezelésében lévő récényi bányászat adatainak közlésével zárja le.

A ma politikailag két államhoz és három községhez tartozó Brennbergbánya 175 évének története, bár dióhéjban, de alaposan és érdekesen vonul el szemeink előtt. Ez idő alatt a bányaüzem 5,381.000 tonna szenet szállított el. Nem nagy mennyiség, de sok-sok munka eredménye. Nagy örömmel olvassuk, hogy a megfelelő szénvagyon a jövőre is biztosítva van, s így „a magyar ipar eme nyugati végvárában a messze jövőben is elhangzik majd a bányásznóta és cseng a bányász-kalapács."

Dr. Varga Lajos (Sopron).

KRÓNIKA.

DR. TAUBER SÁNDOR †.

Dr. Tauber Sándor püspöki helynök, pápai prelátus, kanonok 1935. nov. 22-én elhúnyt. A VMBE társelnökét és egyik legmegértőbb jóakaróját veszítette el benne. Alakuló közgyűlésünkön ő köszöntötte egyesületünket, Almássy Lászlónak a VMBE javára tartott előadását ő vezette be széles tudományos perspektivákat feltáró beszédével.

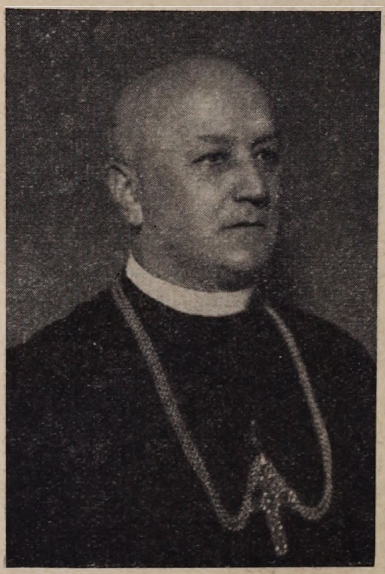

Dr. Tauber Sándor 1868. május 3-án Pápán született. A teológiát a bécsi egyetemen mint pázmánita hallgatta, 1895-től 1924-ig a szombathelyi hittudományi főiskolán működött, 1912 óta kanonok volt.

Élénk szellemével, alaposságával, szorgalmával kiváló tudományos nevet vívott ki magának. A „Manuale iuris canonici" c. egyházjogi munkája négy kiadást ért meg, tankönyve volt az összes magyar hittudományi főiskoláknak és nagy elismerést szerzett a magyar tudományosságnak külföldön is. Hazai és külföldi folyóiratokban sok cikke, értekezése jelent meg. A budapesti Pázmány-egyetemnek bekebelezett doktora volt. Hat nyelven beszélt. Bejárta a világot Izlandtól a Fokföldig, San Franciskótól Sidneyig.

A globetrotter széles, kicsinyességeken felülálló látóköre mellett szelíd, derűs életfelfogás és meleg emberszeretet jellemezték és a népszerűség és általános tisztelet magas fokát biztosították számára. A VMBE hálával, szeretettel őrzi emlékét. **Dr. G. Gy.**

*

SZELESTEY LÁSZLÓ

emléktábláját — melyet az uraiújfalusi emlékbizottság a Vasi Szemlé-vel karöltve emeltetett — 1935. okt. 18-án, egy verőfényes őszi vasárnap délutánján lepleztük le. Az ünnepélyre nemcsak a környék lakossága gyült össze nagy számban, hanem távoli vidékekről is jelentek meg a családnak és a magyar költészetnek barátai, sőt maga a kormányelnök, vitéz jákfai Gömbös Gyula is képviseltette magát Ostffy Lajos dr. főispánnal. Az ünnepélyt Okolicsányi Jenő, az emlékbizottság elnöke nyitotta meg, majd dr. Székely László költői szárnyalású emlékbeszéde után dr. Ostffy Lajos főispán tette le a kormányelnök koszorú-

ját izzó magyar lelkesedéstől átfűtött szavak kíséretében. Pék Károly Szelestey költeményeiből szavalt el néhányat nagy hatással, majd Vidos Árpád Vas vármegyének, dr. Mészáros Hugó Szombathely városának, Bárdosi Németh János a Faludi F. Irodalmi Társaságnak, Szelestey László és Tóth Elvira a Szelestey-családnak, Bodó Lajos Jákfának, Tömböly Károly pedig Uraiújfalunak koszorúját helyezte el az ősi Szelestey-kúria falába épített emléktábla alá! A pompásan sikerült ünnepély Okolicsányi Jenő zárószavaival ért véget.

Szelestey László emléktáblája szülőházának falán.

Szelestey László pályafutását és irodalmi működését dr. Bencze József foglalta össze egy szép tanulmányban. (Megjelent a Vasi Szemle II. évf.-ának 3. számában, 180—187 l.).

*

A közeljövőben a szombathelyi születésű tordai Szaniszló Ferenc nagyváradi püspöknek díszes emléktábláját fogjuk leleplezni Szombathelyen, a távolabbi jövőben pedig dukai Takács Juditnak néhai Tóth István szobrászművész által megmintázott életnagyságú szobrát, ha sikerül a jelentékeny anyagi nehézségekkel megbirkóznunk. **Dr. P. Á.**

*

ALAKULÓGYŰLÉS.

A V. M. B. E. 1935. okt. 24-én d. u. 4 órakor tartotta dr. Ostffy Lajos főispán elnöklésével a Kultúregyesület olvasótermében II.

alakuló gyűlését, melyre azért volt szükség, hogy az alapszabályokon a belügyminisztérium által kívánt változtatásokat megtegyük. Az ülés megnyitása után dr. Géfin Gyula pápai kamarás köszöntötte a főispánt, aki 3 törvényhatóságnak kormányzói teendői mellett is szakított magának időt a V. M. B. E. érdekeinek gondozására s aki kezdettől fogva az eszme legmegértőbb, igazi „fővédője" volt. A főispán válasza után dr. Pavel Ágoston terjesztette elő javaslatát az alapszabályokra, a tisztikar s a választmány megválasztására vonatkozólag. Előterjesztését a gyűlés egyhangúlag magáévá tette. Különös örömmel vették tudomásul a megjelentek, hogy vitéz leveldi Kozma Miklós belügyminiszter úr Őnagyméltósága a legkészségesebb örömmel vállalta az új Egyesület fővédői tisztét, sőt kilátásba helyezte azt is, hogy alapító tagul lép be az egyesületbe; továbbá hogy gróf Erdődy Ferenc felsőházi tag — Ostffy főispán úr felkérésére — vállalkozott az egyesület elnöki tisztségének elfogadására. A választás megejtése után dr. Országh László vármegyei tiszti főügyész szólalt még fel, tolmácsolva a megjelentek elismerését a Vasi Szemle eddigi igen jelentős eredményei iránt. Dr. Ostffy Lajos főispán zárószavai után a gyűlés igen lelkes hangulatban oszlott szét.

A V. M. B. E. fővédői egyébként:

Batthyány Strattmann László herceg;

vitéz leveldi Kozma Miklós m. kir. belügyminiszter;

Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspök;

Ostffy Lajos dr. Vas, Sopron vármegye és Sopron v. főispánja.

Választottak még 10 díszelnököt társadalmi és kultúrális életünk legkiválóbb képviselőinek sorából. A tb. elnökök és lev. tagok megválasztására az alapszabályok jóváhagyása után kerül sor. Dr. P. Á.

*

HÍRADÁS ÉRKEZETT

az ország fővárosából, hogy a Baumgarten-alapítvány 1936. évi egyik költői nagydíját (3000 P) megyénk szülötte, Weöres Sándor nyerte el, kinek Hideg van és A kő és az ember című verseskötetei országszerte méltó feltűnést keltettek. Nagy és őszinte öröm ez nekünk vasiaknak, kik kezdettől fogva büszke várakozással figyeljük Weöres irodalmi pályájában az igazi nagy író bontakozását. A Baumgarten-alapítvány kurátorainak döntése ékesenszóló igazolása várakozásunknak és értékelésünknek.

„A kő és az ember" c. kötete ismertetésének legközelebbi számunkban sorát kerítjük. Dr. P. Á.

Főszerkesztő: **DR. PAVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

MARTINEUM RT. KÖNYVNYOMDÁJA SZOMBATHELY.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Szombathelyi Magyar Pamutipar

DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
árut.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* *TELEFON 97 és 380*

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

Mint a „FUTURA" vasmegyei főbizományosa a legmagasabb napi árakon vesz termelőktől gabonaneműeket.

M. Á. V. Hivatalos Menetjegyiroda fiókja. Jegyek előre válthatók. Utazási és vízumügyekben díjtalan felvilágosítás.

Fiókok: Kőszeg, Vasvár, Celldömölk, Jánosháza.

HIRDESSEN A VASI SZEMLÉ-BEN!

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT. SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

HIRDESSEN A VASI SZEMLÉ-BEN!

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ASZTAG. **TRISTE.**

Visnya Aladár dr.: További molytetvek Kőszegről és vidékéről 116. old.
Schwartz Elemér dr.: A „Pester Feld" dülőnév — — — — 117. old.
Pavel Ágoston dr.: Kukučimba — — — — — — — — 118. old.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

A szegin kovács meg az ördög. Közli: Csaba József — — — 118. old.
Sírfelirat. Közli: Guótt Emil — — — — — — — — 120. old.

ŐRSÉG. **WACHT.**

1. Szépirodalom:

Kutas Kálmán: Harsághy Pál: Őszi strófák — — — — — 120. old.
Halász Gyula dr.: Pavel Ágoston: Felgyujtott erdő — — — 121. old.

2. Szakirodalom:

Varga Lajos dr.: Földváry Miksa: Felsődunántúli természeti emlékek — — — — — — — — — — — — — 123. old.
Varga Lajos dr.: Reményi Viktor: Brennbergbánya története, 1759—1933. — — — — — — — — — — — — 125. old.
Vecsey Lajos dr.: Miklós Ráfael: A Krisztus követése magyar fordításai — — — — — — — — — — — — 124. old.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Dr. G. Gy.: Dr. Tauber Sándor † — — — — — — — 126. old.
Dr. P. Á.: Szelestey László... — — — — — — — — 126. old.
„ Alakulógyűlés — — — — — — — — 127. old.
„ Híradás érkezett... — — — — — — — — 128. old.

A leggazdaságosabb tüzelőanyagok:

PÉCSI KOKSZ

Pécsi kőszén, tojásbrikett,
Pécsi kétszer mosott kovácsszén,
Különféle hazai szenek, száraz tüzifa aprítva és ölben.

vitéz SZÉLL MIKLÓS
tüzelőanyag nagykereskedőnél
SZOMBATHELY
Március 15-i-tér 1. szám.

TELEFON: 4. SZ.

Szemlénk évenként legalább 4-szer 4—4 ívnyi terjedelemben jelenik meg. Célja **Vas vármegye helytörténetének s Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata** a legtágabb értelmezésben.

Előfizetési díj évi 4 (jogi személyeknél és külföldieknél 6) P. **A befizetés** legalkalmasabban az időnként mellékelt póstai csekklepon történhetik a Szombathelyi Takarékpénztár R. T.-nál vezetett folyószámlánkra. A nevezett pénzintézet csekkszámlájának száma: 4.088; a csekklap középső része — ú. n. „Értesítő-lap"-ja — **Folia** felírással látandó el. — Lehetőleg **gépelt kéziratokat** kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért egyedül a szerző **felelős.** Minden komolyabb számbavételt igénylő dolgozathoz kérünk rövid **idegennyelvű kivonatot.** Kéziratokat, fényképeket, rajzokat stb. csak külön megállapodás esetében őrzünk meg vagy adunk vissza. Az értekezések szerzői 25 drb. borítéknélküli különlenyomatot igényelhetnek. További példányokért, valamint külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. **A lakásváltozások** idejekorán bejelentendők. — **Cserepéldányok, ismertetésre szánt művek** „Vasi Szemle, Szombathely, Szent Imre-utca 5" címre küldendők. — **TELEFON: 566.** — Az egyesületnek külön alkalmi kiadványait **(Vasi Szemle Könyvei)** a tagok a boltiár $^2/_3$-áért kapják.

o

VASI SZEMLE (Folia Savariensia) ist eine zweimonatlich, in Heften von mindestens 4 Bogen erscheinende Zeitschrift, deren Hauptzweck die **Förderung der Heimatskunde** u. im weiteren Sinne: **die Pflege der transdanubischen Kulturinteressen** ist. — **Tausch. u. Rezensionsexemplare** sind an die Schriftleitung der Vasi Szemle (Szombathely, Szt. Imre-u. 5) zu richten. — Die in zwanglosen Zeiträumen erscheinenden Veröffentlichungen des Vereines **(Vasi Szemle Könyvei)** erhalten die Mitglieder zum $^2/_3$ Teil des Ladenpreises.

SZOMBATHELYI LESZÁMÍTOLÓ BANK R. T.

SZOMBATHELY, SZENTHÁROMSÁG-TÉR 16. SZÁM.

FIÓK: SÁRVÁR.

Anyaintézet: MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ ÉS PÉNZVÁLTÓ BANK, BUDAPEST. — Elfogad betéteket és felmondás nélkül fizeti vissza azokat, foglalkozik a bankszakma minden ágával, elintéz deviza-igényléseket és átutalásokat, megszerez kompenzációs kedvezményeket. — Felvilágosításokkal készséggel díjtalanul szolgál.

Múzeumi kölcsönkönyvtár

Nyitva: d. e. 9–12, d. u. 3–½7.

30.000 kötet. — Helyben házhoz szállítunk, vidékre postán.

Dunántúl legmodernebb kölcsönkönyvtára!

301.521
MAGYAR ... TITKÁRI HIVATALA

III. 3

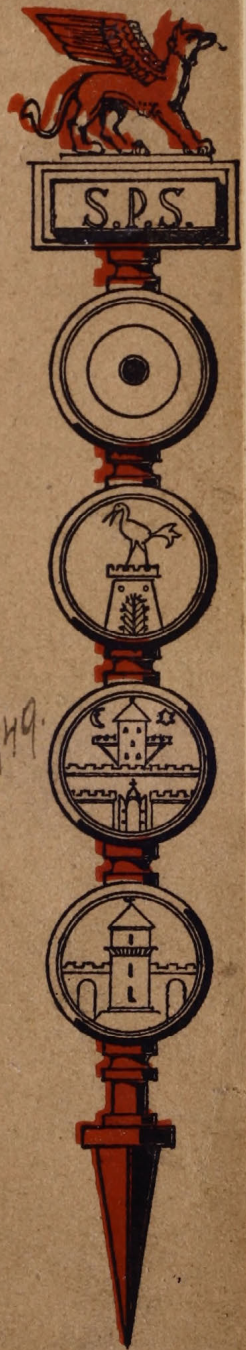

NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÁRA
ad 10949.

VASI SZEMLE

1 · 9 · 3 · 6

VASI SZEMLE

III. ÉVF. ..... SZOMBATHELY, 1936. MÁJUS 1. ..... 3. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb** értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) P. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **DR. PÁVEL ÁGOSTON.**

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: **Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.** — A címlap **Vass Béla** rajza.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Celldömölkön: **sz. Csorba Tibor** író, tanár; — Jánosházán: **Makkos Lajos** polg. isk. igazgató; — Körmenden: **Dr. Kevey István** főszolgabíró; — Kőszegen: **Dr. Szegi Ödön** tanítóképzőint. tanár; — Sárvárott: **szenttamási Babos Lajos** körjegyző; — Vasvárott: **Kolbay Ödön** polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE

Csapody Vera dr.: A kertek tavaszi ébredése. (Das Erwachen der Natur in den Gärten) — — — — — — — — 129. old.
Thirring Gusztáv dr.: Kőszeg népessége a 18. században. (Die Bevölkerung der Stadt Kőszeg im 18. Jahrhundert.) — — — 137. old.
Székely László dr.: Stamborszky Lajos — — — — — — 150. old.
Beke Ödön dr.: Népetimológia a magyar növénynevekben. (Volksetimologie in den ung. Pflanzennamen) — — — — 155. old.
Polány István: A földrajzi nevek bizonysága Nyugatmagyarország ősi magyar mivolta mellett. (Das Zeugnis der geographischen Namen für Westungarn)— — — — — — — — 163. old.
Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye: III. Tanórok. Steinamanger. (Rätsel der Regöslieder: III. Tanórok. Steinamanger.) 179. old.
Fábián Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében. (Das künstlerische Schaffen Stephan Dorffmaisters in der Dioezese Szombathely) — — — 196. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

10949

VASI-SZEMLE

III. ÉVF. • SZOMBATHELY, 1936. • 3. SZ.

A kertek tavaszi ébredése.

Írta: CSAPODY VERA DR.

Nem tudom, más is úgy érzi-e, de én az első tavaszi napsugártól mindég egy kissé mámoros leszek. Mintha illata volna a levegőnek, úgy hozza az emlékek özönét; rég álmodott álmok, régi érzések, eltűnt fiatalság, elaludt vágyak ébrednek újra tőle. Az a kacagó napsugár, amely a kék égen kergetőző felhők közt bújkál, valahogy belelopja magát a szívembe s ilyenkor nem tudok bosszankodni vagy panaszkodni s nem érzem az élet mindennapi gondját.

A városi ember, akit mindenfelől kő meg aszfalt vesz körül, az ilyen csábító napon megfeledkezik szobája ápolt, de tavaszt nem érző, idegenföldi virágairól, és vágyódva keres egy kis csupasz földet, amin ki tud bújni néhány igénytelen fűszál. Milyen kedvesek lesznek ilyenkor az utcai fák, amik mellett nyáron közömbösen megyünk el. A feslő rügyek sejtelmes zöld fátyollal borítják a bokrokat, mintha csakugyan a tavasz tündére lebbenne végig köztük és palástjának zöld foszlányai akadnának meg az ágacskák közt. *Orgona, bodza, lonicera* ezek a kedves, korai ismerősök. Hát még, ha *mogyoró*-bokor vagy *nyárfa* akad a közelünkben! Az előbbi kecses sárga virágfüggönyét, az utóbbi bolyhos barkáit néha már februáriusban kibújtatja. — Ezért szeretem a kertészektől lenézett *negundót* is. Igaz, hogy nyáron elég kócos fa, mégis csaknem megsirattam, amikor a közelünkben kivágták őket s *akác*okkal cserélték ki. Hiszen évek óta ezek jelentették nekem a tavaszt! Amikor az ágak hegye elkezd csomósodni, azután bíboros-fekete lesz a kitolongó porzóktól, amik pár nap mulva hosszú szálakon csüngenek alá, — akkor vége van a télnek.

Szeretem a *szilt* is; ez is siet sötétpiros lombot ölteni kis virágcsomóiból, míg levelei csak akkor jelennek meg, mikor szárnyas terméskéi hullani kezdenek az aszfaltra. A *jókori juhar* azért páratlan, mert aranyos-zöld virágernyői máról holnapra borítják lombba a fát, mintha varázslás történt volna az éjjel. Kár, hogy a ragyogó színű *vörös juhart* olyan ritkán látjuk. A *fűz*fák közül csak a *szomorú-*

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

fűz szerepel városi kertekben; ez aranyfátyolba öltözik korán megjelenő barkásrügyeitől. Még csak a szépek szépét, a *vadgesztenyét* említem. Ki tudná közömbösen nézni a megfényesedő és duzzadó rügyekből kibújó selymes-prémes karcsú leveleket, melyek közül kikandikál a rózsás virágkúp? Olyan fázósak, olyan ráncosak a hosszú téli alvás után és olyan bájosan esetlenek, mint a nagyranőtt kamaszfiú. Mire aztán a bimbóból fehér piramis lesz, sűrű, zöld lomb terül alája háttér gyanánt. Joggal nevezi a magyar *bokrétafának*. Olyan duzzadó, feszülő élet van a *vadgesztenye* rügyében, hogy gyilkosnak érzem magamat, ha egyet letörök.

Ha most még néhány későbben rügyező fa nevét említem *(hárs, akác, platán, Ailanthus, Celtis)*, végeztem is a városi utcákon látható fákkal. De ne általánosítsunk! Aki mostanában Szombathelyen járt, meglepődve látta, hogy egymásután tűnnek el a gömbakácok és agyonnyesett Celtisek s helyüket a gyalogjárók szélén magastörzsű *rózsák, orgonák, aranyeső, galagonya* stb. foglalják el. A tereken pedig pompás *Magnoliák* bontogatják tündérszirmaikat. A város elhatározta, hogy csak szépvirágú fákat ültet ki. Nem kertvárost akar alapítani, hanem maga akar kertté válni.

Kert! Milyen sokat jelent ez a szó városi embernek. Sokszor a tulajdon, a saját föld felemelő érzése jár vele, de még e nélkül is kapcsolat a természettel, szabad levegő, gondunk s munkánk tárgya. Mert a kert fogalma csak ott kezdődik, ha részünk van benne; ha nemcsak illatát szívjuk, hanem virágait is gondozzuk; nemcsak fakadását lessük, hanem földjébe mi vetjük az élet csíráit. A kert így hozzánk idomul, egyéniségünk, sőt korunk lelkét is tükrözi.

Más volt a középkor kertje illatos füveivel, fűszer- és gyógynövényeivel, amikről Nagy Károly kertjének 812-ből fennmaradt jegyzéke és Szent Hildegárd Physica-ja tudósít. Más volt a XVI. sz.-ban Európába kerülő amerikai növények új formáival kialakult kert, amelyben kezd háttérbe szorulni a patikai szempont az esztetikai mellett. Megint más a Le Notretól alapított francia műkert, melyben a növény csak formázásra alkalmas anyag a művész kezében. Íme az udvari etikett szigorú formái és a korlátok közé zárt természet egymás mellett. Evvel szemben áll a szabadság és nagy méretek szimbolumaként az angolkert.

Mindeddig a kertészek fő ambiciója az volt, hogy minél pompásabb, minél exotikusabb virágokat gyüjtsenek össze. Délamerika, Afrika, India költséges és veszedelmes expedíciók árán adták ismeretlen kincseiket. A gyüjtés mellett állott a nemesítés, ez a csodálatos tudomány, amely évszázadok és emberezrek türelmén, szeretetén, megfigyelésén épülve az elvont tudománynak oly gazdag anyagot szolgáltatott a legújabb idők örökléstani elméleteihez.

Jóformán csak a századforduló óta nézünk körül itthon is. A mi hegyeink, a mi erdeink és vizeink is rejtenek kincseket, csak megfelelő módon kell őket beleállítanunk kertünk környezetébe. Gyomnak látszik a *pipacs rhododendronok* közt, de a *violák* közé sem illik a *kaktusz*.

A multban a növény formázandó anyag volt, vagy tömegével ható színfolt: élettelen tárgy, rabszolgasereg. Azután meglátták benne az élőt, az egyéni formát és sokféle színt, tarka virágágyásokba került, vagy egyenként a zöld pázsit közé: az egyéniség kora. Végül a növényben is észrevették a társas lényt, mely csak a maga környezetében, a maga társai közt él és érvényesül. Hát nem tükröződnek a világtörténelem nagy eszméi a kertek világán is?

A kertész tanulókönyve lassanként a természet lesz, iskolája a kirándulás. Silva Tarouca gróf, a nagynevű főúri kertész írja: „Aki sokat jár a természetben s meleg szíve és nyilt szeme van a természet szépségei iránt, annak a lelkében sok kép marad meg, amelynek utánzása egy kert vagy park keretei közt lehetséges. A kertészet meggazdagított és megnemesített természet."

Ez a gondolat már nálunk sem idegen. A Szent Gellért-hegy nagyszerű fekvésű déli lejtőjén gyerekkorunkban még bozótok közt bujkáltunk és köveken mászkáltunk, szívből lenézve, de sajnálva is azokat a „mintagyerekeket", akik csak a szerpentin úton sétálhattak. Milyen kiaknázatlan kincs hevert itt! Azóta megindult a parkozás és pár év alatt zöld pázsitok, tarka sziklakertek, ragyogó virágcsoportok, fenyő- és rózsaligetek támadtak a régi Robinzon-világ helyén. Azonban bármily pompásak is ezek a virágos lejtők, nemzetközi képet mutatnak, hiszen e virágok magvai ugyanazon német kertészektől származnak, mint egyebütt.

Pár éve született meg az a gondolat, hogy a Szent Gellért-hegy otthona lehetne a gazdag magyar flóra szép leányainak. Szikla, enyhe lejtő, árnyas fák-alja; déli, keleti és északi fekvés, minden megtalálható itt, hogy hazai növényeink mindegyike a maga egyéniségének és igényeinek megfelelően legyen elhelyezhető. Az ifjú magyar kertésznemzedék is letett már arról a felfogásról, hogy ami nem kerti virág, az gyom. A Kertészeti Tanintézet és a Székesfővárosi Kertészet néhány lelkes tagja elkezdett kirándulásokra járni és hegyet mászni. Bámulva látták, hogy a szabadföld gondozatlan gyermekei mennyi szépséget viselnek. Nincs tehát akadálya annak, hogy a Szent Gellért-hegy botanikus kert legyen, de a kertész művészszemével megformázva. Azóta folyik a gyüjtés és telepítés. És a hegy szívesen fogadja a jövevényeket, ősi lakói nagyszerűen közéjük illenek. A *cicafarkkóró* és *vastövű búzavirág* a rózsacsoportok közt éktelen gaz volt, honi társai környezetében kitűnően érvényesül. Egy-egy *ökörfarkkóró* pompás

levélrózsája szebben díszíti a nyers kövek alját, mint az *Akanthus*.

Még korábban kezdte a telepítést és tömeges kultúrát az alig két éve elhúnyt *Ambrózy-Migazzi gróf* Vas megyében, jeli és tanai birtokán. Fáradságot és költséget nem kímélve hozatta és gyüjtötte a birtoka ökológiai viszonyainak megfelelő hazai és külföldi növényeket s százával ültette ki őket a szabad lejtőkre, buckákra, rétekre. Azt akarta, hogy otthonába jöjjön hozzá a természet sok csodája, amiket idő és tér választ el egymástól. Az önző és a gyermeki lélek leszakítja a virágot, hogy pár napi öröm után poharában hervadjon el; a humanista elülteti és kényszeríti, hogy tovább tengesse életét, míg az érett, bölcs, alázatos lélek nemcsak a kiválasztott virágot hozza el környezetébe, hanem otthont is teremt neki, megszokott világát, ismerős társait is vele hozza. Az ő szeme a növényben meglátja a Teremtés élő tagját.

A hazai vadvirágok kultúrába vevése nemcsak új színeket és formákat ad a kertészetnek, nemcsak nemzeti és tudományos ambíciót a botanikusnak, hanem nekünk, közönségnek is sokat jelent. Akik nem szoktak igen korán — februáriusban, márciusban — kirándulni, nem is tudják, hogy míg kertjükben mozdulatlanul alszik az élet, künn a szabadban, rejtett helyeken már virágok tárják ki kelyhüket a havas avar felett. A János-hegy lejtőjén a *téltoló* (Eranthis) zöldgalléros aranyvirágja nyílik, a sződi homokbuckákon, meg Szeged mellett a *csíkos sáfrány*, Kőszegnél a *fehér sáfrány*, a baranyamegyei Nagy Harsány-hegyen a *magyar kikerics* díszlik. Ha kertünk megszokott *jácint*jai és *tulipán*jai mellé ezeket a hazai koránkelőket is megtelepítenénk, a mi számunkra is korábban fakadna a tavasz.

Pár éve kedves meglepetésként hatott, hogy a Lánchíd pesti hídfőjével szemben és a Vörösmarty-szobor körüli pázsitban sárga, fehér és lila *sáfrányok* bájos virágai törtek elő a földből az első meleg napok után. A siető ember is megállt egy pillanatra, hogy tekintetével végigsimogassa. Sajnos, azóta eltüntek. Talán a gondozás nem volt megfelelő; pedig a gondolat nagyon szép volt. A Múzeum-kertben is sokszor eszembe jut, hogy milyen szép lenne, ha az árnyékos fák-alját a *keltike* (Corydalis) gyengéd zöldje és sok-sok piros és fehér virágfürtje borítaná tavasszal; ha köztük *hóvirág*ok karcsú szárai emelkednének és a *salátaboglárka* fényes levélmozaikját ékesítenék a páratlanul ragyogó aranyszínű virágok; hogy a kék szín se hiányozzék, *tüdőfüvet* tennék hozzájuk. Az avar kopasz színeit nem téltől megviselt fű élénkítené, hanem a *kontyvirág* (Arum) nagy, dárdásvállú levelei törnének elő belőle. Milyen jó volna megfigyelni, amint az összesodort levelek fúró módjára bújnak elő és már március elején üde színfoltokkal éke-

sítik az alvó fák komor színeit. Különös formájú, zöldes virágtölcsérei csak később jelennek meg, de nyár derekától őszig díszlenek vörös bogyói. Milyen szép volna, ha a sze-

Tavaszi tőzike (Leucojum vernum L.). Vas megyében közönséges. (Vajda László felvétele.)

gény pestiek a Múzeum-kertben a budai hegyek köszöntését kapnák! S azután a Városliget, Népliget és más városok parkjai szerte az országban s a családi házak kertjei meny-

nyivel több gyengéd örömet hoznának kevés fáradsággal és csekély költséggel!

Kertészeink gyüjtő és tanulmányozó útjai eredményeként van már összegyüjtött anyag, sőt a Kertészeti Szemle Domokos János tollából sorozatos összeállításokat is közölt egyes területekre alkalmas és szép hazai növényekről. Ezeknek felhasználásával hozok néhány példát a korán virítók közül.

A hegyek szerelmesei el nem engedik kertjükből a sziklacsoportot. Igazuk is van, nincs ennél hálásabb terület egész éven át, de kivált tavasszal. Februárius-március hóban már sárga virágokkal díszlenek: a *tavaszi pimpó*, mely csak a tűző napsütésben nyílik, azután a *hegyi ternye* (Alyssum) a maga igénytelen kis keresztes virágaival, de hálásan tartó fürtjeivel. A sziklarepedések között gyönyörű, kemény levélpárnákból hajt karcsú fürtöt a *selymes daravirág* (Draba). A kő oldalára fekszik a *cifra kankalin* húsos, szürke levele, míg illatos sárga virágait ez is hosszú száron viseli. Már inkább földesebb helyen, füves lejtőn él a *közönséges kankalin* halványabb virágaival. Ez oly hálás, hogy szabadban láttam olyan tövet, melyen egyszerre 100 virág nyilt. A *csíkos sáfrány* fehér virágai fínom lila erezetekkel ékesek és levéltelenül bújnak elő. Igazi napimádók: borult időben félősen zárják be kelyhüket. Hozzá hasonló, de pompás színű a *Bulbocodium*. Igen hálás, soká virító hagymás növény a *fürtös gyöngyike;* lilás-kék fejecskéi oly igénytelenek, de közelről művésziek, messziről szép színfoltot adnak. Nem kell külön ajánlani a *leánykökörcsint*, melyet Rapaich az ősi magyar virágnak tekint és ennek motívumait keresi a tulipántos ládákon. Már kevésbbé ismert a *csillagvirág* vagy *vadjácint* (Scilla), melynek égszínű fürtjeit sokszor kötik hóvirágok közé. Szépen egészíti ki sziklacsoportunk képét a budai hegyek érdekes endemikusa, a *budai nyúlfarkfű* (Sesleria budensis); sötétlila, acélos fényű kalászai és kissé merev, tompított hegyű levelei vannak.

Hogy mit jelenthet a kőkert kora tavasszal, azt egy tátrai kiránduláson értettem meg. Az erdők és völgyek még hó alatt aludtak, de a Bélai Mészhegység déli, meleg kőfalait ragyogó színekbe öltöztették a *tárnicsok*, *kankalinok*, *kőtörők*.

Fák alatt, árnyékosabb helyet kedvelők a már említetteken kívül a szép *májkökörcsin*, melynek nagy kék virágai és különösformájú, háromkarélyú levelei vannak; azután a *bogláros kökörcsin:* fényes sárga virágja magában áll a nagy, zöld gallérlevelek fölött. Sajátságos színekkel tűnnek ki a *hunyor-félék* (Helleborus); egyik tiszta zöld, másik sötétbordóval átfuttatott virágokat hoz, míg legpompásabb az idegenföldi *karácsonyi rózsa* (H. niger), mely, mint neve is mutatja, enyhébb télen már karácsonykor is kitárhatja nagy

fehér virágait. Később nyílók a fehér *medve-hagyma*, *gyöngyvirág*, *szagos müge*, *orvosi kankalin*, *piros árvacsalán* és liláspiros *tavaszi lednek*, a kékvirágú télizöld és a festőien szép *zergevirág* sárga margitvirágaival.

Nyilt, füves lejtőre való a pompás *tavaszi hérics*, mely méltóképp viseli az Adonis nevet; dús aranykelyhei mintha kis napok volnának, finom sallangokra szabdalt levelei elnyílás után is tartós díszt adnak.

Miután így elkalandoztunk a lehetőségek és óhajtások világába, tegyünk egy sétát a mai kertben is. Ott is van elég látni és szeretni való. Távol áll tőlem az a gondolat, hogy a századok alatt összegyüjtött és kimüvelt, idegenföldi kerti virágok szépségét és létjogosultságát tagadjam.

A *szil*, *füz*, *juhar*, *vadgesztenye* rügyezése idején *sárgabarack* és *mandula*-virágtól ékes gallyak alatt járunk. A fal mellett felkötözött *jázmin* csupasz vesszein illatos sárga virágok fakadnak. Persze nem a *jezsamen*tről van szó, melyet nálunk közönségesen jázminnak neveznek s csak késő tavasszal hozza erős illatú fehér virágait. A *Buxus*ok kemény, sötét levelei közt alig vesszük észre a kicsiny bimbókat, az élet jele ez a holtnak látszó lomb között. Elragadóan szép a *som*-bokor, elborítva kicsiny, citromszínű ernyőcskékkel, amiknek színét még levélzöld nem zavarja. Illatával csalogat magához a *farkasboroszlán* (Daphne); ez az igazi Áronvesszeje, mert a vastag, barna ágakon csupaszon ülnek a szép lilás-rózsaszín virágok, mintha csak száraz vessző virított volna ki. Kezdenek nyílni a szép *Prunusok* is, legfrissebb a *P. Davidiana* fehér vagy almavirágra emlékeztető színeivel, míg a jól ismert *rózsamandula* (P. triloba) kicsiny rózsákkal dúsan megrakott ágai csak hetek mulva borulnak virágba. Késői a *P. serratula* is, a japánok „hiszakura"-ja, melynek nagy, csüngő telt virágait a Szent Gellért-hegyen is megtaláljuk, ahová japán állami ajándékképen érkezett jég közé csomagolva, hogy a hónapokig tartó utat kibírja.

Álljunk meg most egy percre s nézzük hangtalan bámulattal ezt a tüneményes *magnoliát*... Gyengéden rózsás fehér virágai valószínűtlen pompával borítják levéltelen ágait. Fátyolos menyasszony, vagy gyermekkori tündérmese emléke ébred bennünk, amint a nesztelenül hulló nagy fehér szirmokon merengünk. A *Rhododendron*okban már van valami hidegség, pedig nem is tehetnek róla, hisz annyi színnel kérnek ők is egy kis szeretetet. Ki ne ismerné a *Forsythia* aranyvesszeit, a nagyvárosi terek első színadóit? Valóban királyi pálca ez, mert amint hervadni kezd, intésére egyszerre megindul minden virágzás. A japán *Kerria* leveles ágain sárga rózsák ülnek, a *Citrus trifoliata* nagytövisü, zöldkérgű ágain olyan fehér virágpompa kél, mintha a „Lilium inter spinas"-t szimbolizálná, míg a *japánbirs* tüzes színeivel Mózes égő csipkebokrát jelképezi. A legszebbek

közé tartozik az *Exochorda* felfelé álló, nagyvirágú fürtjeivel, érintetlen fehérségével. Ellentétekből van összetéve a *Rhodotypus*, levelét a Kerriától, virágait a jezsamenttől, termését a szedertől vette kölcsön.

A pillangós virágúak kedves, vidám cserjék. A *borsófa* sárga virágai a levelek közt bujkálnak, az *aranyesőt* neve minden leírásnál jobban jellemzi. Az *enyves akác* nagy, piros virágai, mint leszállt pillangók ülnek a napsütésben. A *Judásfájának* (Cercis) vastag, barna ágait az élet üde, rózsás színei borítják, mintha engesztelés volna e rövidéletű dísz azért, hogy a hagyomány szerint az Üdvözítő árulója erre a fára akasztotta fel magát. Lila virágba borul a *Vistariával*, kék akáccal befuttatott lugas, ezüstösen selymes levelek fakadnak nyomában. Ezután jönnek a gyönyörű *díszalmák*, a fehér és piros minden árnyalatában; a *tamariszka* rózsás ködfelhőivel; az illatos *aranyvirágú ribiszke*, melynek fekete bogyóit néhol rumban szokták eltenni. Mire a *Spireákat* ellepi a virágból szőtt hópalást és az *Eleagnus* csábító illatával kezdi kínálni ezüst és arany pompáját, akkorra megindul a rózsák nyílása és májusi pompában áll a kert.

Most veszem csak észre, hogy úgy elkápráztatott a színek pompája, hogy elfelejtettem a földre nézni. Pedig a kőkertnek is vannak szép, koránkelő jövevényei. Égő vörös *Geumok*; narancsszínű *repcsények*, törpe *pipacsok* vörös, fehér és sárga szirmai, *cifra kankalin* sárga és bordó árnyalatai, a *havasi Arabis* fehérsége a dúsan virító *madárhur* (Cerastium) mellett. A *Bergenia* pompás rózsaszín fürtjei gyönyörű ellentétben a *békaszem* (Omphalodes) olasz égre emlékeztető színével, *havasi nefelejcs* és *nefelejcsképű atracél* bájos kékjével; sokféle *fürtös veronika* liláskékje s végül az alacsony *Phloxok* liláspiros színei. Íme az egész szivárvány a kövek fölött.

Az élet fakadását igazában a hagymások mutatják. A *nárcisz*, *tulipán*, *iriszek* és *liliomok* hajtásai olyan erővel, olyan üdén, olyan élettől duzzadóan törnek elő a földből, hogy evvel a képpel semmi rügyező fa vagy bimbózó cserje nem versenyezhet.

Rátok is gondolok, kedves falusi kertek, keskeny előkertek fehérfalú házak mellett, ahol gondozatlanul hajt a kék és rózsaszínűvirágú *jácint*, illatos fehér *nárcisz* és sárga *csupros nárcisz*, könnyező-kelyhű *császárkorona* és rózsaszínű *szívecske-virág*, *ibolya*, *télizöld*, *árvácska* és *százszorszép*. Valami kedves, meleg hangulata van ennek a képnek. Ha rágondolok, érzem a friss tiszta levegőt, kendőt lobogtató szellőt, látom a kék égen cikázó fecskéket és hallom a vidáman zümmögő méheket.

És most a kőfalak közül köszöntök minden kertet és minden virágot, szeretnék a napsugárral szállni, hogy megnézzem, kihajtottak-e Munkácson az iriszek, rügyezik-e

Szepesbélán a Gingko, virít-e Szombathelyen a jázmin, és a magnolia, a lovranai terraszt elborította-e a Vistaria kék függönye és a dévai kiskert érzi-e a tavaszt?

•

DR. VERA CSAPODY: Das Erwachen der Natur in den Gärten. Auszug. Nach stimmungsvoller Beschreibung der Eindrücke, welche das Erwachen der Natur in den Gärten der Grosstädte auf die Bewohner der Hausmassen ausübt, wird die Rolle geschildert, welche die wildwachsenden Blumen neuerdings in der Gartenkultur eingenommen haben.

Kőszeg népessége a 18. században

Írta: DR. THIRRING GUSZTÁV.

1. A legrégibb összeírások.

Kőszeg népességének multjával — tudomásom szerint — eddig csak az a tanulmány foglalkozott, melyet e sorok írója 1932-ben, a város ostromának négyszázadik évfordulója alkalmából, a Magyar Statisztikai Szemlében[1] közzétett. Ez a tanulmány természetesen csak igen szűk keretben tárgyalhatta a kérdést s így indokoltnak látszik, hogy a város levéltárában őrzött eredeti anyag alapján igyekezzünk a város lakosságának képét a mult időkre vonatkozólag rekonstruálni. A levéltárban *Conscriptio Liberae Regiaeque Civitatis Kőszeg* címe alatt hét conscriptio található, u. m. az 1715, 1716, 1720, 1726, 1727 és 1728 évekből és a város egy részére (a Szigetre) vonatkozólag 1736-ból is; megvan továbbá a házak osztályozása 1737-ből *(Classificatio Domorum in Libera ac Regia Civitate Keőszegh seu Ginsz Anno 1737 elaborata)* és ennek 1743-ban eszközölt rectificatiója.[2] Ez összeírások elsejére az ország zilált helyzetének orvoslására való törekvés adott okot; az állami adóteher arányosabb és igazságosabb elosztását kívánta elérni III. Károly király 1714. szeptember 20-án kelt leirata, melyben felhívta a Karokat és Rendeket, gondoskodjanak oly szabályzatról, melynek alapján — a kiváltságos osztályok és a zsidóság kivételével — az ország összes lakóit vagyoni viszonyaikkal együtt össze lehessen írni. Ezt a szabályzatot az 1715. évi országgyűlés elkészítette és ennek értelmében az ország minden községében össze kellett írni a jobbágy- és zsellértel-

[1] Dr. Thirring Gusztáv: Kőszeg népességének fejlődése és összetétele. (Magyar Statisztikai Szemle, 1932. X. évf., 81—104. lap.)

[2] A levéltárban végzett kutatásaimból kifolyólag köszönetet kell mondanom Dr. Barcza Leander bencéstanár úrnak, ki kutatásaim alkalmával kezemre járni volt szíves, nemkülönben vitéz dr. Nagy Miklós polgármester úrnak, ki a levéltár anyagát készségesen bocsátotta rendelkezésemre áttanulmányozás céljából.

keket, a szántóföldek, rétek, szőlők és erdők terjedelmét és hozadékát és a malmokat. A szabad királyi városokban össze kellett írni minden egyes polgári telket a tulajdonos nevével, minden egyes telektulajdonos összes ingatlan vagyonát, szántóföldjét, rétjét, szőlejét és mindennemű jövedelmét, továbbá a céhbeli mesterembereket, kereskedőket és ezek jövedelmét. Ellenben mellőzni kellett azt a vagyont, mely magát a várost, mint testületet illette, első sorban a városházát és a város földjeit. Hogy pedig a munkálat minden részrehajlás nélkül, helyi érdekekre való befolyástól menten hajtassék végre, a törvényhatóságok nem saját közegeikkel, tehát nem maguk írták össze magukat, hanem egy vármegyéből egy másikba küldetett 2—2 birtokos nemes, ki esküvel kötelezte magát, hogy a leglelkiismeretesebben végzi az összeírás munkáját. Így kerültek Vas vármegyébe Gömör megye megbízottjai, kik Kőszegen is végrehajtották az összeírást. Ez 1715-ben történt; de mivel eredményei sok helyütt nem voltak kielégítők s nevezetesen az volt a gyanú, hogy az összeírásból mindenütt tömegesen maradtak ki adóképes lakosok és adóalapul szolgáló ingatlanok, a hiányok pótlására 1720-ban, szigorúbb utasítás szerint és megfelelőbb felvételi minták alkalmazásával, meg kellett ismételni az összeírást.

Kőszeg város *1720. évi összeírásáról* megmaradt igen jeles munkálat, melyet az Országos levéltár őriz, a népesség minden elemét felöleli s így a város 200 év előtti állapotának és népesedési viszonyainak megismerésére értékes forrásul szolgálhat. Hű képet ad a városról. Megtudjuk belőle, hogy mai értelemben vett városi jellege csak a Belvárosnak volt. Itt álltak a szilárd anyagból épült házak, számszerint 70, mind olyan polgári ház, melyhez külsőség (appertinentia) is tartozott; ezek a város legrégibb tulajdonosainak telkei voltak, melyeket részekre osztva eladni nem volt szabad. A házak közül 65 volt a polgárság tulajdona, 3 a városé és 2 a parochiáé. E házakon kívül, melyek a bástyafalakon belül álltak, volt még vagy száz szerény, szalmatetejű házikó s a külvárosban, valamint a városon kívül 200 szegényes kunyhó (fából vagy rőzséből építve), melyekben szőlőkapások, vincellérek és szegény kézművesek laktak.[3] Ilyenformán 1720-ban a városnak egész területén 370 ház állott és ezekben 438 háztartást írtak össze, melyek közül 367 polgári és 71 zsellérháztartás volt, mihez a kihagyottak címén 20%-ot hozzászámítva, a háztartások összes száma 525-re tehető.

[3] Azt kell hinnünk, hogy a házaknak városrészek szerinti megoszlásában az összeírók tévedtek, mert a Belvárosban sohasem volt (és ma sincs) annyi ház (170), mint amennyit ők kimutattak, viszont a külvárosokban 1737-ben több mint kétszer annyi ház volt, mint amennyit 1720-ban összeírtak.

Ez adatok alapján *Acsády Ignác*[4] 3.164-re becsülte a város népességét, melyből 8 volt pap és 6 zsidó.

Ez adatok szerint Kőszeg Magyarország (az anyaország) városai között a *11-ik helyet* foglalta el, tehát a népesebb városok közé tartozott. Lakóinak száma szerint Lőcsével és Székesfehérvárral volt egyenlő, s valamivel népesebb volt, mint Besztercebánya, Késmárk és Nagyszombat, sőt népesebb volt Pestnél is, melynek akkor csak 2.713 lakója volt. Kétségtelen, hogy Kőszeg akkor hazánk jelesebb városai közé tartozott, amit lakóinak *foglalkozási megoszlása* is bizonyít. Bár lakói túlnyomó részben mezőgazdaságból éltek, mégis igen erős volt az *iparos* elem is. Önálló *iparosainak* száma 182 volt, több mint a fentebb felsorolt városok bármelyiké. Mint a nyugati határszélnek — Sopron után — legjelentékenyebb városa s egy nagy és már akkor is sűrűn népesített vidék központja, különösen alkalmas volt az ipar nagyobbmérvű kifejlődésére; meg is találjuk itt az iparnak szinte minden nevezetesebb ágát. A közszükségleti cikkeket előállító iparosokon (asztalos, csizmadia, szabó, kalapos, szűcs, mészáros, pék stb.) kívül igen erős és fejlett volt itt a fonó- és szövőipar, mely 28 posztónyírót, 2 takácsot és 2 csapót tartott el. De a bőriparnak is nagy piaca lehetett itt, hiszen nem kevesebb mint 26 csizmadia, 7 varga, 4 timár s 1 bocskoros találta itt boldogulását. A város művelődési fokát jellemezheti az a tény, hogy volt itt 1 könyvkötő, 1 gyógyszerész, 3 borbély, 1 fürdős, sőt 1 vívómester is. Az összeírt iparosok és kézművesek ekként oszlottak meg:

ács	5	kalapos	10	posztónyíró	28
asztalos	4	kerékgyártó	3	puskaműves	1
bocskorkészítő	1	késes	3	rézműves	1
borbély és fodrász	1	korcsmáros	2	szabó	26
csapó	2	kovács	4	szappanos	2
csizmadia	26	kőműves	3	szíjgyártó	4
esztergályos	1	könyvkötő	1	szűcs	8
fazekas	3	lakatos	2	takács	2
fürdős	1	mészáros	9	timár	4
gombkötő	5	mézeskalácsos	2	üveges	1
gyógyszerész	1	ötvös	1	varga	7
kádár	3	pék	3		

Az iparosok összes jövedelmét az összeírók 629 forintban állapították meg; a kereskedőkét 766 forintban. Az összeírók szerint állapotjuk, ha nem is fényes, de tűrhető volt s a mészárosok kivételével egy céh sem panaszkodott a megélhetés nehézségei miatt.[5] A *kereskedők* száma mindössze csak 7 volt, de ha figyelembe vesszük, hogy a hasonnagyságú

[4] Magyarország népessége a Pragmatica sanctio korában, 1720—21. (Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam, XII. kötet) 38. lap.

[5] Acsády, id. m. 435. lap.

városokban — az egy Pestet kivéve — sehol sem találtatott több kereskedő, úgy ezt a számot nem tarthatjuk alacsonynak. Tisztában kell lennünk azzal, hogy Kőszeg nem feküdt elsőrendű közlekedő út mentén; csak azokban a városokban, melyeken a nagy országos kereskedelem ment keresztül, mint Győr, Komárom, Buda és Pest, volt abban az időben a kereskedelem nagyobbmérvű és élt sokkal több kereskedő.

A város lakosainak főfoglalkozása és keresete mégis a *mezőgazdálkodás* és abban különösen a *szőlőművelés* volt. Az összeírók felvétele szerint a szántóföldek terjedelme 1.101 köblös volt, az írtványoké 809 köblös, a réteké 25 kaszás, az írtványoké 140 kaszás. Köblös és kaszás körülbelül egy magyar (kis) holdnak (1100—1200 öl) felelt meg, amiből a szántóföldek és rétek területe megközelítőleg megállapítható. Legnagyobb jelentősége a szőlőművelésnek volt; a szőlők területe 3.566 kapás volt. A szőlők térmértéke a kapás volt (amit németül *Pfund*nak neveztek). Egy kapás ezen a vidéken 80 négyszögölnek felel meg, a szőlők területe tehát Kőszegen 178 katasztrális hold volt. Kőszeg lakosságának a szőlőművelés és bortermelés volt legfőbb kereseti forrása, borkereskedése régóta jelentékeny volt.

Mivel Kőszeg a magyar és német nyelvhatáron fekszik, ahol egyuttal horvát elem is vegyül a lakosságba, nagy érdeklődésre tarthat igényt az a kérdés, minő volt 1720-ban Kőszeg lakosságának*k nyelvek szerinti megoszlása?* Erre vonatkozó közvetlen adataink nincsenek, mert a lakosok anyanyelvét vagy nemzetiségét az 1880. évet megelőzőleg egyetlen-egy összeírás sem tudakolta. Az összeírásban név szerint felsorolt adózók nevének hangzásából azonban több-kevesebb biztossággal lehet az adózó anyanyelvére következtetni. Az összeírt adózók közül 1720-ban magyar hangzású neve volt 98 adózónak, német hangzású neve 299-nek, horvát vagy tót neve 35-nek és olasz neve 6-nak. Ezek szerint feltehető, hogy a lakosságnak *22.4 százaléka magyar*, 68.3 százaléka német, 8.0 százaléka horvát vagy tót és 1.3 százaléka olasz volt (utóbbiak valószínűleg kereskedők vagy iparosok). A lakosságnak ez a nyelvi összetétele valószínűnek látszik, amennyiben nagy vonásokban — és különösen a magyarságot illetőleg — megfelel a későbbi összetételnek, melyet p. o. az 1880. évi népszámlálás derített ki. Ebben az esztendőben a magyar elem a lakosságnak 20.6, a német 74.8, a horvát 2.7 és az egyéb nyelvű 1.9 százalékát tette. A 160 év előtti lakosságban tehát jóval erősebb volt a horvát elem, amit megerősít az az újabb fejlődésből ismert tény, hogy a horvátság Nyugatmagyarország városaiban mindjobban háttérbe szorul. Igaz, hogy a nem-adózó elemek, melyeket 1720-ban nem írtak össze, némileg megváltoztathatják a nyelvek megoszlásának arányát, de nincs

okunk feltenni és nem is valószínű, hogy az össze nem írt elemek nemzetiségi állapota lényegesen különbözött volna az adózó népességétől. Tekintettel arra, hogy az adózók nevei alapján Sopron városában mintegy 8—10 %-ra, Kismartonban csak 2 %-ra, Pozsonyban alig 10 %-ra tehető az akkori magyarság, Ruszton pedig úgyszólván nem is volt magyarajkú lakos, megállapíthatjuk, hogy Kőszegen már kétszáz évvel ezelőtt is, éppen úgy, mint mai nap is, a magyar elem erősebb volt, mint a nyugati határszél bármely más városában.

2. Kőszeg városa Mária Terézia korában.

Az adózó népességnek a 18-ik század harmadik évtizedében több ízben megismételt összeírásai az 1720. évivel lényegben egyező eredményeket adnak, amelyek a polgárság birtokviszonyait illetőleg sok értékes anyagot nyujtanak, de demografiai szempontból kevésbbé fontosak. Ugyanez okból mellőzzük ez alkalommal az 1737. évi házösszeírást, illetve ennek 1743. évi rectificatióját, mely a házak tulajdonosainak felsorolásával és a házaknak adóosztályokba történt beosztásával a birtokos osztály vagyoni viszonyainak hű képét adja, de egyéb népességi adatok hiányában a lakosság számának és társadalmi összetételének megvilágítására nem alkalmas. Népesség-statisztikai szempontból fontos adatokat a 18. századra vonatkozólag csak a hetvenes és nyolcvanas évekből birunk, amidőn több ízben hajtattak végre olyan *népösszeírások*, melyek — a nemesség kivételével — az *össznépességet* különböző szempontok figyelembevételével *számszerint* nyilvántartásba vették. Ezek voltak az első *egyénenként haladó* összeírások, melyek a megelőző conscriptióktól eltérőleg nemcsak az adózó családfőket magukban, hanem összes hozzátartozóikkal együtt, tehát az *összes élő egyéneket* számolták meg. Ezek az összeírások Mária Terézia korában indultak meg és átterjedtek II. József korára is, de mivel rendszerük azonos volt és táblázataik is teljesen konformak, együttesen tárgyaljuk itt.

A székesfőváros levéltárában talált iratokból megállapítható, hogy ez időben a szabad királyi városokban *évenként* kellett megismételni a Helytartó Tanács rendeletéből ezeket az összeírásokat s az ekként összegyült városi népesedési táblázatokból állította össze az akkor még Pozsonyban székelő Helytartó Tanács a *szabad királyi városok népességének országos főösszesítéseit*, melyek közül az 1777. és 1782. évre vonatkozók az Országos levéltárban fennmaradtak.

Ezeknek az összeírásoknak nem volt törvényes alapjuk, törvény vagy országgyűlési határozat nem rendelte el, ha-

nem tisztán az Uralkodó parancsára, amelynek közvetítője a Helytartó Tanács volt, kellett az összeírásokat foganatosítani. Erre vonatkozó első rendelete (5309. sz.) 1771 május 14-én kelt, amelyben Pálffy Miklós gróf a szabad királyi városokkal közli Ő Felségének arra vonatkozó akaratát, hogy a *népesség* az összes szabad királyi városokban *évente összeírassék* s ezen összeírások a városokban található *mesteremberek*, valamint ezek *segédjeinek és inasainak* számát és vallását is tüntessék fel, még pedig minden egyes ipari és kereskedelmi ágról külön-külön; felhívta a város tanácsát, hogy ezt a *lélekösszeírást* minél gyorsabban hajtassa végre, a jövőre nézve pedig gondoskodjék arról, hogy a lélekösszeírás és a mesteremberek iparágankénti részletezése évről-évre pontosan és híven („genuine ac fideliter") hajtassék végre és terjesztessék fel a Helytartó Tanácshoz.

Az összeírásra vonatkozó utasítás („Brevis manuductio") szerint össze kellett írni a *nem-nemes népességet* nem szerint és kiskorúak és nagykorúak megkülönböztetésével, nem különben a katolikusok és más vallásúak szétválasztásával. A foglalkozási ágak közül külön kellett kimutatni (ugyancsak ilyen felekezeti megkülönböztetéssel) a papokat, szerzeteseket, apácákat, a tisztviselőket, a kézműveseket, a kereskedőket, napszámosokat, a szolgákat és cselédeket, a tanulókat, az idegen tanulókat, az intézetekben elhelyezett szegényeket, a koldusokat és végül az árvákat. A részletezett foglalkozási és társadalmi ágak nem merítették ki az össznépességet, nevezetesen az őstermelőket, a bányászokat és a vagyonukból élőket nem mutatták ki külön s így a népesség mintegy két ötöd részének foglalkozásáról nincsenek számszerű adataink. A főösszesítés azonban a város összlakosságát ölelte fel, természetesen a nemesség kivételével. A házak és lakások vagy családok száma az összeírásban nem állapíttatott meg. Miután az 1743. évi házjegyzék a város területén — az adózás alá nem eső városi házak és Svábfalu házain kívül — 458 házat sorol fel, II. József népszámlálása pedig 1785-ben 602 házat mutat ki, ennek alapján az 1777—1782. években mintegy 580-ra tehető a házak száma.

A fennmaradt összesítő táblázatok szerint Kőszeg városának nem-nemes lakossága 1777-ben 4.158 lélekre, 1782-ben pedig 5.050 lélekre rúgott. Mivel a három évvel később foganatosított rendszeres és feltétlenül megbízható II. József-féle népszámlálás a nemességgel és papsággal együtt 5.326 lélekben állapította meg a város tényleges lakosságát (Svábfaluval együtt), az 1777. évi népszám túlkicsinek látszik. Alig tehető fel, hogy a város népessége öt év alatt (1777-től 1782-ig) közel 900 lélekkel növekedett volna, mert még abban az esetben is, ha az 1782. évi kedvező népmozgalom — melyről alább részletesebben szólni fogunk —

1. Kőszeg népessége foglalkozási ágak és vallás szerint 1777-ben és 1782-ben.

Foglalkozási ág	1777-ben									1782-ben		
	Katolikus			Más vallású			Összesen			Összesen		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Értelmiségi foglalkozások:												
Papok	13	—	13	—	—	—	13	—	13	8	—	8
Szerzetesek	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	10
Apácák	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szab. műv. tanítók	7	—	7	—	—	—	7	—	7	11	—	11
Tisztviselők	89	—	89	16	—	16	105	—	105	137	—	137
Iparosok és kézművesek:												
Mesterek	185	—	185	168	—	168	353	—	353	385	—	385
Legények	209	—	209	93	—	93	302	—	302	322	—	322
Tanoncok	59	—	59	33	—	33	92	—	92	87	—	87
Együtt	453	—	453	294	—	294	747	—	747	794	—	794
Kereskedők:												
Önállók	11	—	11	8	—	8	19	—	19	18	—	18
Legények	2	—	2	4	—	4	6	—	6	11	—	11
Inasok	4	—	4	2	—	2	6	—	6	7	—	7
Együtt	17	—	17	14	—	14	31	—	31	36	—	36
Napszámosok	215	239	454	63	67	130	278	306	584	284	363	647
Szolgák, cselédek	97	185	282	29	75	104	126	260	386	110	355	465
Tanulók:												
Helybeliek	57	1	58	—	—	—	57	1	58	111	5	116
Idegenek	203	-	203	—	—	—	203	—	203	313	—	313
Intézeti szegények	12	6	18	—	—	—	12	6	18	12	12	24
Koldusok	17	21	38	3	8	11	20	29	49	10	17	27
Árvák	20	4	24	—	—	—	20	4	24	42	3	45
Egyéb foglalkozási ágak	214	951	1165	275	493	768	489	1444	1933	719	1698	2417
Összes népesség	1414	1407	2821	694	643	1337	2108	2050	4158	2597	2453	5030

állandó lett volna, vagy ennél is kedvezőbb volna az előző éveké, az ötévi szaporulat alig lehetett több 3—400 léleknél. Mivel nagyobb arányú bevándorlásról sem tudunk ez időben, csak az összeírás hiányosságában kereshetjük a két népszám közötti eltérés okát. Ez nem is lephet meg. A 18. században elrendelt sokféle összeírás, melyet felső parancsra kellett végrehajtani, nem volt a lakosság előtt szimpatikus; a hatóságok kelletlenül, sokszor nem elég lelkiismeretesen hajtották végre, a Helytartó Tanács ismételten korholó

rendeleteket küldött a városokhoz, de ezeknek nem volt mindenkor kellő foganatjuk. Hozzájárult még, hogy az összeírásokra vonatkozó szabályok és utasítások sem voltak mindig szabatosak és elég részletesek. Így az 1771 és 1781 között elrendelt összeírások alkalmával meg kellett különböztetni a felnőtteket (adulti) a kiskorúaktól (minorennes), de a két korcsoport közti határvonal nem volt megállapítva. Ezt a hiányt a Helytartó Tanács csak 1778. október 19-én kelt 5.162. sz. leiratával pótolta, amikor a városokkal közölte, hogy a férfiak nagykorúaknak veendők 18. életévüktől kezdve, ha a közszolgálatra alkalmasaknak bizonyultak és eddig iskolákban vagy műhelyekben működtek, avagy otthon szüleiknél nevelkedtek; a nőknél pedig, mivel azok hamarabb serdülnek fel, a nagykorúság határa a 15-ik évre helyezendő és ők a 15-ik életévtől kezdve nagykorúaknak veendők. Látható, hogy még ez a megállapítás is tág teret hagy felfogásbeli eltéréseknek s így érthető, hogy az összeírás 1777-ben Kőszegen csak 618 kiskorú férfit mutatott ki, öt évvel reá pedig kétszer annyit, vagyis 1.230-at. De ez a felfogásbeli eltérés sem magyarázhatja meg a lakosság összes számában észlelt nagy eltérést. A két évi összeírás idevonatkozó adatai a következők:

		1777-ben			1782-ben[6]
		Katolikus	Más vallású	együtt	együtt
Felnőttek	férfiak	1.041	449	1.490	1.367
	nők	987	419	1.406	1.641
	együtt	2.028	868	2.896	3.008
Kiskorúak	fiúk	373	245	618	1.230
	leányok	420	224	644	812
	együtt	793	469	1.262	2.042
Mindössze	finemű	1.414	694	2.108	2.597
	nőnemű	1.407	643	2.050	2.453
	együtt	2.821	1.337	4.158	5.050[6]

A népesség *nemi megoszlása* mindkét évben a férfinem túlsúlyát mutatja. Ez a túlsúly 1777-ben aránylag mérsékelt volt, öt évvel rá már jelentékenyebb. Ezer férfira az első évben 972, a másikban csak 944 nő jutott, sőt a protestánsok között csak 926. A mai viszonyoktól eltérő nemi megoszlás nem lephet meg. A férfinem többlete a 18. századi népesség általános jellemző tünete volt, melyet a II. Józsefféle népszámlálás hiteles adatai is megerősítettek. A *korviszonyokra* ezek az összeírások — sajnos — csekély fényt vetnek; a lakosságnak két nagy csoportra — felnőttekre és

[6] 1782-ből nem áll rendelkezésre a felekezeteknek nem és korcsoport szerinti részletezése, mindössze csak a felekezetek létszámát ismerjük; katolikus volt: 3.547, más vallású 1.503.

kiskorúakra — való szétosztása már magában véve sem elegendő a koreloszlás helyes felismerésére, az a bizonytalanság és ingadozás pedig, mely a két csoport elhatárolása körül — mint fentebb említettük — fennállott, a nyert számok értékét még inkább csökkenti.

Értékesebbek azok az adatok, melyek az egyes *vallásfelekezetek* számerejét mutatják. Kőszeg lakosságának felekezeti egyöntetűsége a reformáció terjedésével hamarosan megszűnt. A külfölddel fennálló sűrű kereskedelmi érintkezésnél fogva a protestantizmus elvei már 1531 óta tért foglaltak Kőszegen és a 16. század közepén már annyira túlsúlyban voltak itt az új hit hívei, hogy a katolikus lelkész 1554-ben kénytelen volt állásától megválni, a protestánsok elfoglalták a város egyetlen (Szent Jakab-)templomát német isteni tiszteletük részére, utóbb pedig a magyarajkú protestánsok 1615—20 között új templomukat (a mai Szt. Imre-templomot) építették fel. A megfogyatkozott katolikus lakosság 1554-től 1671-ig templom hiányában a Nádasdy-házban (a városháza mellett) tartotta isteni tiszteletét. Az ellenreformáció idejében a protestánsok elvesztették mindkét templomukat s azóta a katolicizmus (különösen az ide 1675-ben betelepített jezsuiták hatása alatt) a protestáns hit rovására gyorsan terjedt.

A 18-ik századot megelőző időből nincsenek pontos számbeli adataink a felekezetek akkori erejéről. Legrégibb ilynemű adataink 1777-ből és 1782-ből valók. Az 1777. évi összeírás csak katolikusokat és másvallásúakat különböztetett meg, de mivel akkor zsidók még nem éltek Kőszegen és valószínűleg a reformátusok is — ha általában voltak a városban — csak elenyésző töredékét képezhették a lakosságnak, a másvallásúakat bátran vehetjük evangélikusoknak. Ezen alapon a lakosság felekezeti megoszlása a következő volt:

	Abszolut számokban		Százalékokban	
	katolikus	evangélikus	katolikus	evangélikus
1777	2.821	1.337	67.9	32.1
1782	3.547	1.503	70.2	29.8

Eszerint a 18-ik század vége felé a város nem-nemes lakosságának már csak alig egy harmada volt protestáns, még pedig kizárólag ágostai evangélikus, létszámuknak és arányuknak a régebbi időhöz képest mutatkozó erős csökkenését szabadságuk elvétele és a hosszú elnyomatás, melyben részük volt, idézhette elő.

Ha közelebbről tekintjük a felekezetek helyzetét, a mai állapottól lényegesen eltérő viszonyokat észlelünk. Nagyon jellemző a 18. századi felfogásra nézve és élénken világítja meg a nem-katolikus hitfelekezetek jogállapotát és helyzetét az a tény, hogy azok bizonyos foglalkozási ágakból majdnem teljesen ki voltak szorítva. Mivel az evangéliku-

soknak Mária Terézia korában Kőszegen templomuk nem volt, természetesen evangélikus papok sem találtattak a városban. A mindössze hét tagból álló *tanszemélyzet* is tisztán katolikus volt.[7] De a *tisztviselői* pályán is nehezen boldogultak a másvallásúak. Bár a lakosság közel $^1/_3$ részben evangélikus volt, mégis a tisztviselőknek csak 15 százaléka került ki közülök. Így a nem-katolikus elem a *kereskedői* és *ipari pálya* választására kényszerült. A magyar városok adatai ezt élénken igazolják. Míg az összes magyar városok tisztviselőinek csak 14 százaléka volt nem-katolikus, addig az *iparosok* közül már 39 %, a *kereskedőknek* pedig nagyobbik fele, t. i. 54 %-a volt ilyen.[8] Különösen feltűnő volt az eltérés a mesterek és a segédszemélyzet felekezeti megoszlása között. Kőszegen, ahol a lakosságnak 32 százaléka volt evangélikus, ennek megfelelő felekezeti arányt csak az iparossegédek (30.8 %) és tanoncok (35.9 %) körében találunk, ellenben a mesteremberekneк majdnem a fele (47.6 %) volt evangélikus. A nem-katolikus mesteremberek száma (168) ugyanis majdnem ugyanannyi volt, mint a katolikusoké (185), ellenben az evangélikus segédek és inasok száma (126) alig fele volt a katolikusokénak (268). Érdekes, hogy ezt a jelenséget a legtöbb magyar városban észlelhettük[9], különösen azokban, melyekben erős katolicizmus mellett aránylag kevés protestáns élt, vagy ahol a két felekezet körülbelül egyensúlyban volt. Mivel a segédszemélyzet vallás szerinti megoszlása megfelel a felekezeteknek a népességben elfoglalt arányának, a mesterek magas evangélikus arányában e felekezet erős térfoglalását és tagjainak szívós előretörését kell felismernünk.

Érdekes jelenség még a katolikus elem erős képviseltetése és az evangélikusok csekély szerepe a *napszámosok* és a *cselédség* körében. A napszámosoknak 77.7 %-a volt katolikus és csak 22.3%-a evangélikus, tehát 10 %-al több, illetve kevesebb mint a népességben magában. A cselédségben hasonlóképen erősebben vett részt a katolikus elem: a férfiszolgák közül 77, a női cselédségből 71 % tartozott ide.

Különös figyelmet érdemelnek a *tanulók*. A Kőszegen kimutatott tanulók rendkívül csekély száma (58) semmiféle arányban nincs más hasonló, sőt kisebb népességű városok tanulóságával. Nem tudjuk, hogy mi okozta a tanulók számának valószínűtlen alacsony voltát. Bár 1782-ben a tanu-

[7] A kegyesrendi gimnázium tanárait kétségkívül a papok közé foglalta az összeíró közeg.

[8] V. ö. **Dr. Thirring Gusztáv:** Városaink lakosságának kereseti viszonyai a 18. század második felében. (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1901. VIII. évfolyam 129—162. lap.)

[9] V. ö. **Dr. Thirring Gusztáv:** Városaink népesedési viszonyai 1777-ben. (Földrajzi Közlemények, XXVI. évfolyam, 1898. 199—230. lap.)

lók száma duplája volt az öt év előttinek (116), még ez a szám sem látszik arányban lenni a lakosság számával. A kis létszám mellett viszont igen nagy volt az *idegen helyről Kőszegre jött tanulók* száma (1777-ben 203, 1782-ben 313), amit az akkor a kegyesrendiek vezetése alatt álló gimnázium jó hírneve, valamint az a körülmény, hogy messze földön nem volt más középiskola, eléggé érthetővé tesz. Jellemző, hogy női tanulók az összeírások tanusága szerint alig voltak Kőszegen. Még ha ez az adat némi helyesbítésre is szorul, akkor is bizonyítéka a leányoktatás alacsony színvonalának, mely messze elmaradt a fiúoktatásnak már akkor is elég szép fejlettségétől.

A conscriptió két rovata az *alamizsnából* és *közjótékonyságból* élőket mutatja ki. A hatósági és társadalmi jótékonyság Kőszegen hosszú multra tekinthetett vissza; már Jurisich Miklós létesítette az első *szegényintézetet*; ennek megszűnte után 1733-ban létesült a ma is fennálló intézet, melyben 1777-ben 18, 1782-ben 24 egyén nyert segélyt. E mellett azonban a házról-házra járó *koldusok* sem hiányoztak; számuk az összeírások szerint 30 és 50 között ingadozott.

Még néhány szóval meg kell emlékeznünk az ipari és kereskedelmi népességről. Az *iparral* foglalkozó népesség számaránya szerint (1777-ben 747, 1782-ben 794) Kőszeg akkor 38 magyar város között a 11-ik helyet foglalta el, tehát alacsony népszámához viszonyítva eléggé elől állott. Ipara azonban természetszerűleg inkább kézművesség volt, a mai értelemben vett iparról (gyári vagy nagyiparról) akkor még alig lehetett szó. Ezt látjuk az iparosok foglalkozási viszonyairól rendelkezésre álló adatokból. Az iparral foglalkozók között volt ugyanis:

	1777-ben	1782-ben
mester	353	385
céhbeli legény	302	322
inas (tanonc)	92	87

Az összes segédszemélyzet tehát alig volt több a mestereknél, 10 mesterre átlag csak 11 segédmunkás jutott. Ami ipar a mult században létezett, kisipar volt a szó legszorosabb értelmében; a legtöbb mesterember segéd nélkül dolgozott, legfeljebb 1—2 legénye vagy inasa volt. Mindamellett megállapítható, hogy az ipar az 1720. évhez képest megerősödött, az iparűzők száma lényegesen nagyobb volt, mint 60 évvel korábban.

A *kereskedelem* Kőszeg lakosságának csak kicsi részét foglalkoztatta; a két évben mindössze 31, illetve 36 ember űzött kereskedést, kik között 19, illetve 18 volt önálló, a többi segéd és inas. Ezeknek majdnem a fele evangélikus volt, de mivel létszámuk magában véve igen kicsi volt, e számokból következtetést vonni nem kívánunk.

Az összeírások alkalmával a *fennálló házasságok* számát is meg kellett állapítani. Az így nyert adatok értékesek azért, mivel hasonló, a lakosság családi viszonyaira vonatkozó, adataink a 18-ik századból csak nagyon gyéren vannak. Az 1777. évi összeírásból azt tudjuk meg, hogy akkor a városban 646 házasság állott fenn. 1782-ből tüzetesebb adataink vannak, melyek a házasságkötések mozgalmára is világot vetnek. Ezek szerint az év elején 775 házasság állott fenn, az év folyamán 43 új házasságot kötöttek, bevándorlás által öttel gyarapodott a házaspárok száma, halál által pedig 40 házasság bomlott fel. Így az év végén 783 volt a városban élő házaspárok száma. Az 1777. évhez képest 137 a szaporulat. Itt ismétlődik a két év adatai között az a nagy eltérés, mely az összeírt lakosság számában is mutatkozott. Mivel a házasságok számát nem a város összeíró közegei, hanem nyilván az egyházi anyakönyvvezetők állapították meg, alig tételezhető fel, hogy ezek is ugyanabba a hibába estek volna, melyet a conscriptorok részéről feltételeztünk. Nincs tehát teljesen kizárva az a lehetőség, hogy a lakosság — előttünk ismeretlen okból — 1777-től 1782-ig tényleg nagyobb mértékben növekedett.

Nagyon érdekesen világíthatnók meg a lakosság családi és társadalmi viszonyait, ha a 18. századbeli állapotot a későbbi, vagy akár a mai helyzettel hasonlíthatnók össze. Ily összehasonlítás teljes szabatossággal nehezen eszközölhető, mert a modern népszámlálásokból megkapjuk ugyan a lakosságnak családi állapot szerinti megoszlását, de a fennálló házasságok számát szabatosan nem bírjuk megállapítani. Ezért az alábbi összehasonlítás csak nagyjából jellemezheti a házasulási arányt és abszolut értéket nem igényelhet. Adataink szerint a házasságban élők száma és az összlakossághoz való aránya a következő volt:

	Összes népesség	Házasok száma általában	Házasok száma százalékban
1782	5.050	1.566	31.0
1869	6.915	2.228	32.2
1880	7.301	2.399	32.8
1890	7.076	2.194	31.0
1900	7.930	2.368	29.9
1910	8.423	2.517	29.8
1920	8.492	2.744	32.3
1930	8.537	3.062	35.8

Általában véve tehát nincs lényeges eltérés a házasságban élő népesség számaránya tekintetében a 18. század végén és az újabb időben. A lakosságnak körülbelül egy harmad része házas s ez az arány, a legutóbbi népszámláláskor tapasztalt emelkedéstől eltekintve, csak csekély ingadozásokat mutat. Magában véve ez az arány azonban nem elegendő a népesség családi viszonyainak jellemzésére. A

házasok arányszáma érdekes adat ugyan, de részletes koradatok nélkül, melyekből a házaspárok korviszonyait, a gyermekek számát és így a házasságok termékenységét lehetne felismerni, egymagában nem sokat mond.

Az 1782. évi összeírásból tudjuk, hogy ebben az esztendőben 43 új házasságot kötöttek. Ezer lakosra 8.5 házasságkötés esett. Ez az arány nem magas, hiszen századunk évtizedeiben is átlag 9 házasság jutott ezer lakóra még a városokban is (a vidéken 10—11), a 18. században pedig városaink lakossága még erősen közeledett a vidéki népesség összetételéhez és így erősebb házasodási hajlamot, magasabb házassági hányadost kellene várnunk. Természetes, hogy egyetlen év adataiból nem szabad általános érvényű következtetéseket vonni, hiszen oly külső körülmények, esetlegességek befolyásolhatták a házasságkötések számát, melyek a való helyzetet elhomályosítják.

Még nagyobb mértékben áll ez a *népmozgalom* többi jelenségeiről, melyekre vonatkozólag az 1782. évi összeírás táblázatában adatokat találunk. Ezek szerint ebben az évben 167 gyermek (83 fiú és 84 leány) született és 118 egyén (65 férfi és 53 nő) halt meg. Az 5.050 főnyi lakossághoz viszonyítva a *születési arány* (ezer lakóra) 33.1, a halálozási hányados 23.4. Mindkét arány mérsékelt, de mégis jóval magasabb, mint a jelen században. Ha Kőszegen az 1901—10. évek átlagában 24.4, az 1916—25. években pedig 19.3 születés jutott ezer lélekre, úgy ehhez képest az 1782. évi 33.1‰ kedvezőnek látszik, bár jóval kisebb, mint amennyi Magyarország *átlagos* születési aránya a mult század utolsó évtizedeiben volt.

A *halálozás* aránya 23.4 volt. Ha ez az adat megbízhatóságra tart igényt, határozottan kedvezőnek kell mondanunk, hiszen az 1901—10. években átlag 20.9 (az 1916—25. években 18.4‰) volt a halandóság, már pedig a régi idők halálozási viszonyai Magyarországon általában igen kedvezőtlenek voltak, különösen a gyermekek halandósága rendkívül magas volt. Felette kívánatos volna, ha adataink erre is világosságot vetnének; sajnos azonban az elhaltaknak felnőttekre és gyermekekre osztása, ahogy a táblázat közli, oly ingatag alapon áll, hogy a közölt adatokból, melyek szerint 39 felnőtt férfi és 25 felnőtt nő mellett 26 fiú és 28 leánygyermek halt meg, következtetéseket vonni nem merünk.[10] A finem nagyobb halandósága, mely a halálozás állandó jellemzője, Kőszeg városának 18. századi adataiból is élesen kidomborodik. Mivel a népességben a férfiak 144 fővel többségben voltak,

[10] Ha ezt a következtetést mégis megpróbálnók, a gyermekekre vonatkozólag 26.4, a felnőttekre vonatkozólag 21.3‰-es halálozási arányt nyernénk. Ezt azonban nem szabad konkrét számnak, hanem csak irányjelzőnek tekinteni.

egyenlő halálozási arány mellett is több férfinak kellett meghalnia, mint nőnek, a valóságban azonban ennél jóval több férfi halt meg: a halálozási hányados (ezer férfira, illetve nőre számítva) a férfiaknál 25.0, a nőknél 21.6 volt. Íme a statisztika fáklyájának némi sugara ráesik a másfélszáz év előtti kőszegi lakosság halálozási viszonyaira s ha nem is látjuk a képet a maga egészében, mégis ezekből a töredékes megfigyelésekből is lehet némileg következtetni a régi idők halandósági viszonyaira. (Folytatjuk.)

Stamborszky Lajos.

Írta: SZÉKELY LÁSZLÓ DR.

Halálának huszonötéves fordulóján kedves kötelességének tartja a Vasi Szemle, hogy halványuló emlékét fölelevenítse s költői alkotásának értékeire rámutasson.

Vasmegye táradalmában még sokan emlékeznek Stamborszky doktorra, a tiszteletreméltó, közkedvelt orvosra, az előzékeny úriemberre, a szegényeket atyailag istápoló filantrópra, akit tragikus hirtelenséggel szakított ki a halál tisztelői köréből.

Életéről legyen elég annyi, amennyit a Vasvármegye egykori (1910. május 10.) száma halála alkalmából előadott.

54 évet élt. Sümegen született 1856-ban. Iskoláit Sopronban és Szombathelyen végezte. Orvosi oklevelét Bécsben szerezte meg. Praxisát is ott kezdte meg, egy kórházban, ahol mint segédorvos működött. Majd Sárvárra került, s itt kezdte meg tulajdonképeni orvosi gyakorlatát. Szombathelyre 1890-ben került, itt dolgozott állandóan és fáradhatatlanul, maga is betegen, gyógyítva a betegek ezreit. „A maga betegségével nem tudott megbirkózni, aki másokban annyiszor legyürte a veszedelmes bajokat. A szíve volt beteg, az a szív, amely tele volt nemes emberi érzésekkel, és minden szépért megdobbant. Egy kiváló orvos nagy tudásával tudta, hogy nem fog sokáig élni és egy egész ember nemesen egyszerű megnyugvásával viselte ezt a rettenetes tudatot. Ember volt a szó legigazibb és legszebb értelmében."

Ennek az igazi és szép emberségnek kincseit találjuk meg költészetében: a „Tempi passati" címen összegyüjtött versgyüjteményében, amely 1899-ben jelent meg a szombathelyi Bertalanffy-könyvnyomdának betűivel, s mint az Éhen Gyulának szóló „baráti ajánlásából" is kitűnik, a költő „ifjúsága legkedvesebb álmainak emlékét" őrzi.

Kevéshúrú, de őszinte, szépmuzsikájú költészetének témakörét ezzel már sejtettük is. Néhány szatirikus vagy életbölcseletbe kalandozó költeményen kívül a szerelem s a

mélabú termelte érzelmek ihletik és alkotják költészetét. (Szinte csodáljuk is, hogyan tudott a század végén verseskönyv megjelenni, amelyben a hazának alig jut egy-egy sor.)

A költő, mint jó orvos, a szívére szakadt melankóliát úgy igyekezett elintézni, hogy verset termelt ki belőle, s ezzel elvette mérgét, tárgytalanította az alkotás természetes örömével. Vagy talán inkább játszik csupán a mélabúval abban a biztos érzésben, hogy úgysem merül el benne?

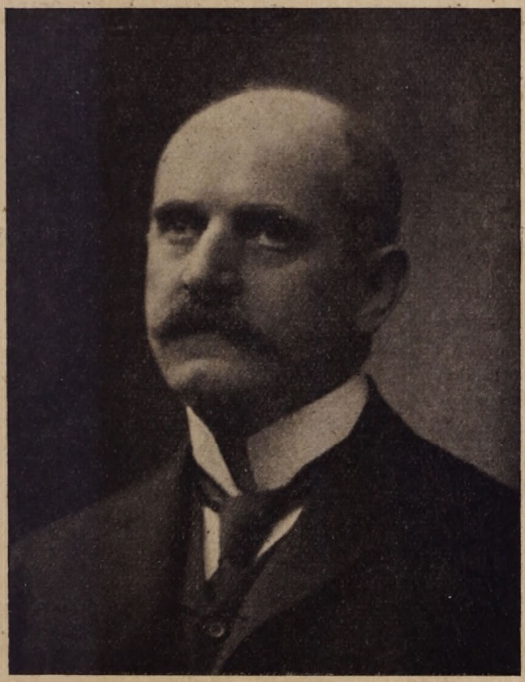

Stamborszky Lajos (1856—1910).

Pesszimisztikus maximáiban inkább ötletet sejtünk, mint mély levertséget s nem hisszük el egészen a költőnek a háromszoros refrént: „Csak boldog nem voltam soha". „A bú vizének gyöngye oly kevés".

Schopenhauer hatása még élénk volt, s a poétaszív pesszimisztikus velleitásai taposott utat találtak maguknak. Mégsem utánérzés csupán, ha elmondja költőnk:

Vak rend hatalma küzd a szívvel,
S nyers kényén meghajol nyakunk.
A rejtett bú gyötrelmein kell
Lelkünk kincsét megváltanunk.

Csalódások nem kerülték el az életét. „A lét nyomorát ismerem" — ezt mint orvos ugyancsak elmondhatta. Nagyonis szívéből írhatta:

Ha egy virágszálért hajoltam,
Kelyhéből méreg szállt felém,
S kígyó szisszent fel a bokorban,
Ha megpihentem rejtekén.

Agglegénysége is csalódásokra utal. Azt mondják, szóról-szóra igaz, amit egyik versében ír: „Amíg világot jártam, itthon Egy mindenség, mi elveszett".

De a szerelem máskor harmonikusabb hangokon szólal meg nála:

Elég nekem mostan ennyi:
Csak szeretni, csak szeretni.

Nem hiába gondol olvasói közt különösen a nőkre:

Szép asszony s bájos ifjú lányka,
Ki e lapokat forgatod,
S e csöndes, bánatos rimekre
Kibontja szárnyát sóhajod...

Költészete valóban sokszor szinte emlékkönyv-költészetnek tűnik fel, amelyben szerelemről és boldogságról szóló bölcs és hangulatos mondások sorakoznak:

Utadban annyi szép virág nyilt,
Szakítsd le, míg illatja van...

Szívem fölött emlékim őrzöm,
Egymás után előszedem.
Hervadt virágok kis kezedből,
Én szép, én drága kedvesem...

Leheletfínom a kedves magasztalásában. „Üdvösséges közeledben magam is más ember lettem". Előtte magaslaton állt a nő, aki földöntúli lényével vallásos emlékeket és érzelmeket kelt a szívében:

A régi élet hamva, romja
Lágy hangodon életre kel,
S szemed bűbája ráomolva
Föléje glóriát lehel.

Ettől az idealizált nőtől, aki előtt önkénytelen keresztet vetett s imádkozott, természetesen nem állott távol némi leányos hamisság:

Bűbájos fény reszketett,
Ingott, játszott rajta,
Mézédesen hazudott
Pici piros ajka.

A szerelem szomorúsága javítja, sőt a legszebb emberi érzéseket hozza ki szívéből, s a legnemesebb önzetlenségre segíti:

Ha írva volt, hogy bú borítsa
Sötét felhőit álmainkra:
Vihartól, vésztől légy te menten,
Az ég haragja sújtson engem.

Ha írva volt, hogy gyász terítse
Halott-leplét emlékeinkre:
Tagadd meg multunk könnyezetlen,
Majd küzdök én bősz átka ellen.

S ha írva volt, hogy földön, égen
Lelkünk tüze magában égjen:
Ragyogj te fennen, tiszta fénnyel,
És bukjam én, kárhozzam én el!...

Szerelme sok szép dalban virágzott ki, amelyek az érzés sodrán sok filozofikumot is görgetnek; sokszor a bölcseleti elem lesz a vers csattanója. Tud jó magyarázatot a szerelmes szív nyugtalanságaira: a koldus is akkor lesz nyugtalan, ha kincset talál. A szépség lélektanát szinte teljesen összefoglalják ezek a zengő sorok: „Lényének telje oly dús, hogy szinte sok szívemnek". Nem lélektani ellenmondás, ha kedvesében, aki „megszállja lelke büszke várát", „lelke édes megölőjét" látja, és „ittas kedvteléssel" csügg „kis ajka méregpoharán".

A szerelem egész lélektana kibontakozik költészetében, jóformán minden színárnyalatával. A tiltott szerelemben látja a legnagyobb gyönyört s egyben a legnagyobb kínt. Mennyi pszichológia van e mondatában:

Ha széttépdested büszkeségem,
E csillogó játékszered,
Mi ösztökélne küzdelemre,
Jóságos zsarnok, ellened?

Mily kinyilatkoztatás a mámor vélt örökkévalóságáról, a szerelem nagylelkűségéről e kis szakasz:

Az örök jóság néma árnya
Bűnére ejti fátyolát,
S szegény szivem, e balgatag szív,
Csak vérzik, szenved s megbocsát.

Mindig választékosan fejezi ki magát, s ezek a szerelem

illúzióiról való szavai is kevéssel mondanak sokat s szépen mondják:

Te kiterítéd rózsahálód.
Hej, volt, ki benne megrekedt,
S hamis tükrében szép szemednek
Kitárva hitte lelkedet.

A szerelem szeszélyét és mélységét ép úgy kimutatja az önző remény, hogy távozó kedvesét az első szerelem tündérregéje nem hagyja nyugodni, „s e vád átsírja halkan lelkedet", mint az első percben felgerjedt nagylelkűség:

Aludj békében, kis halottam,
Már életedhez nincs közöm,
De sírod behintem virággal,
S forró könnyemmel öntözöm.

A szerelmet nem hűti le a kiábrándult ész józansága sem:

Szemed hamis gyémántjai
A napnál fényesebbek,
És vaksi lelkem szárnyai
Tüzük felé repesnek.

A szenvedély vakságát és ésszel dacoló makacsságát alig lehetne tömörebben kifejezni.

Mindezekből látható, hogy Stamborszky költészetét, ha az országos irodalmi berkekben nem is vert hullámokat, méltán fogadta annál nagyobb szeretettel a századvégi vasi közönség.

A versnek tökéletes mestere volt. Jambusai soha meg nem döccennek, próza sohasem csúszik választékos, mindig gördülékeny és mindig fínom sorai közé, a rímeket pompásan kezeli, s ami fontosabb, lélek árad szét a sorain. Technikája a korával teljesen lépést tartott, s ha áriáiban nem is volt nagy változatosság, viszont mindig áradó hangulat, szívet ringató melódia az, ami időtálló verssoraiból felénk árad, és amiből hamar elállt szíve szinte elevenen lüktet felénk. Ennek az érző, lágy szívnek, amelyre fényből és árnyból oly sok hullt, friss melegsége arról győz meg, hogy nincs hiába a művészlélek vágya az örökkévalóság után, s „ami egyszer szép volt, az örökkön az marad".

Egy versében írja: „Ha ősz felé úgy egymagadban bolyongsz a park ösvényein..." Nekünk valóban jólesik arra gondolnunk, hogy azokban a parkokban, amelyekben mi is sétálunk, egyszer egy ilyen zengő szívű költő járt előttünk, s „a lombok tépett sűrűjéből" az ő énekét is kiérezzük, s szebb lesz nekünk és kedvesebb a szombathelyi tájék, mert egyszer őt is dalra hangolta.

Népetimológia a magyar növénynevekben.

Írta: BEKE ÖDÖN Dr.

A szó, éppúgy mint gazdája, az ember, társas lény. Élete a mondatban folyik le, jelentését használata adja meg. Van családja is: azok a szavak, amelyek vele egy tőről fakadnak. Amely szónak nincs családja, az éppúgy ki van téve az élet viszontagságainak, mint a magános ember. Az elszigeteltségben élő szóval szemben nincs meg a nyelvérzéknek megszokott biztonságérzete, könnyen ejtjük ki hibásan, s ha a hibás kiejtésnek gyakori megismétlése állandóvá lesz, megváltozik a szó hangalakja. Sokszor családot keresünk az ilyen elhagyottan élő szónak, hangzásra hozzá hasonló szavakhoz kapcsoljuk, hozzájuk idomítjuk. Így keletkezik a népetimológia. A növénynevekben ez a jelenség nem ritka, mert sok köztük a régi szó, amely elszakadt rokonaitól, vagy rokonai eltűntek teljesen: kimentek a használatból. Az idegen eredetű növénynevek is magukban állnak, hisz nyelvünkben nincs rokonságuk. A nép megtanulta, átvette, de nincs mihez kapcsolja, név csak, melynek nincs jelentése. De nemcsak idegen nyelvből vesz át a nép növényneveket, hanem a fölső, műveltebb osztályoktól is, vagy az iskolában tanulja. Ilyenek a nyelvújítás idejében alkotott növénynevek, melyek a nép számára éppoly idegenek, értelmetlenek, mint a jövevényszók. Ez a három csoport növénynév az, amely azoknak a változásoknak van kitéve, amelyeket népetimológiának szoktunk nevezni.

A következőkben összeállítjuk azokat a növényneveket, melyek alakjukat népetimológiának köszönik.[1]

[1] Viszont helyre kell igazítanom azt a föltevésemet, hogy a borókafenyő (Juniperus communis) vasmegyei **gúzsfenyő** neve népetimológia útján keletkezett a borsfenyőből (Vasi Sz. 2: 262). Pálffy László úr írja a zalamegyei Pölöskefőről, ahol a boróka neve **busfenyő** vagy **borosán**, hogy **gúzsfenyő** nevét onnan kapta, mert „a búsfenyőből lehet fonni a legtartósabb s legerősebb gúzst, amit a régi divatú u. n. **bábános szőllőpréshez** használtunk, sőt használunk ma is. Jómagam is még ilyen prést használok, igen sok előnye van a modern vasprés felett. Szóval ehhez a préshez kell 15—20 m hosszúságú, tenyérnyi széles guzst fonni lehetőleg búsfenyőből, mit gyökerével együtt szednek, mert annál tartósabb. A kinyomott törkölyt a prés teknőjében összerakják szénaboglya nagyságban, s ezt csavarják körül a hosszú gúzzsal, melynek tetejébe jön előzőleg a fedélfa, s így lesz ráeresztve óriási súlyával a **bábán**. Ez a faprés tehát nem a csavar erejével szorít, mint a kisgazdáknál látható prés, hanem a hatalmas **tölgybábán** súlya alatt nyomódik ki a lé a törkölyből. Nagyon észszerű tehát a gúzsfenyő elnevezés. Vas megyének u. i. Stájerországgal határos részén bőven terem a búsfenyő, úgy hogy még a stájer parasztok is átjártak és itt szedték össze a náluk is divatos gúzsos préshez a borókát. Érdekes eme prés egyes részeinek elnevezése: **rendőr-** v. **rendfa** azok a laposra faragott darabok, mik a **bábán** vékonyabb végén nyernek alkalmaztatást, s így a **bábán** emelését vagy szállítását biztosítják s a nyomást

1. **Álkörmös.** A gyergyói nyelvjárásban az *álkörmös* 'édes pálinka' (NyF 20: 54), eredetileg azonban növénynév, a Phytolacca decandra, Benkőnél *Festő Szőlő, Alkermes Szölö* (Molnár MKönyvh. 1: 369). Már Veszelszkinél van *Alkermes* és *Kermes* alakja (1798, 159. l.). A név végeredményben az arab *al-kirmiz* 'der Wurm von Coccus baphica; Scharlachbeere; karmoisin; Scharlach' szóra megy vissza, de a magyarba a német *Alkermes* alakban jutott. Különös, hogy a németben is van *Falsche Kermesbeer* neve, s az *álkörmös* akár tudatos fordítás is lehetne. Van *alkörmös* változata is, s Brassóban Horger szerint *árkëlmës* alakja támadt hangátvetés útján (EtSz.). Sándor I. két szóba is írja az *ál kermes*-t (1808).

2. **Áron szakálla.** A Nyr egyik közleménye szerint népies orvosságnév az Alföldön, még pedig az Arum maculatum (kontyvirág, 37: 189). Azonban kétségtelen, hogy ez a név a „házi orvosságok" könyveiből szállt le a néphez. Az EtSz szerint Csapó 1775-ben megjelent Új füves és virágos magyar kertjében jelenik meg először, azonban régibb adataink is vannak. Így Torkos Taxa pharmaceutica Posoniensis c. 1745-ben kiadott munkájában: *Áron szakállya, borjuláb-gyökér:* radix ari; aronwurtzel (9. l.), s még sokkal előbb, Dorstenius 16. sz.-i bejegyzései közt: Aron. Barba Aaron. Serpentaria minor: *Kygyoroka, Aron zakala.* A növény latin neve *arum, aron,* s ebből lett a németben is népetimológiával *Aaron, Aronsstab, Aronswurz, Aronskolben.* A Benkőnél (1783, 422. l.) előforduló *Áron gyökér* bizonyára az *Aronswurz* fordítása. Fialowskinál *Áron vesszeje* is előfordul, amely szintén fordítás. A szó állítólag arab eredetű (Fialowski, Nyr 8: 440). A német nevek közt nincs olyan, amelyben szakállról lenne szó, ez az összetétel úgy látszik a magyarban keletkezett, amit az is bizonyít, hogy *isten szakállá*-nak is nevezték: Aron — *Boriu lab, auag', Iste(n)-szakalla* (Szikszai Fabricius). Azonban más növényt is neveztek így: Epitimus — *Isten szakalla* (Szikszai F., Cuscuta epithymum, aranka); *Isten faia* alias *Isten szakala:* abrotanum, stabwurz (KolGl. NyF 45: 28, Arthemisia abrotanum); Pimpinella sangvisorba: *Isten szakálla fű* PP (= P. saxifraga); Capillus veneris — *Kewy Ruta* vel *Isthenzakala* (1520—30, MNy 11: 38; = Asplenium ruta muraria); s az említett közlemény szerint az Alföldön szintén népies or-

lehetővé teszik; **kóbolygó** az a fa, mi a **bábán** vastagabb felén szerepel a présnél; hivatása, hogy a **bábánt** a szükség szerint feljebb vagy lejjebb helyezzük. A csavarfa (orsó) **kos**-ban forog, ami tulajdonképpen egy fából készült anyacsavar, ez van beerősítve a **bábán** vastagabb végében, s így lehetővé teszi a **bábán** szállítását vagy emelését." A **bábán** a. m. bálvány. Szegeden így hívják az olajsajtónak azt a két nagy fáját, mely a közötte levő anyagból az olajt kinyomja (MTsz).

vosságnév: *Istenszakálla:* Herba violar. tri. (= Viola tricolor).

3. **Aszott.** Cirsium arvense (Vas m. Sorok mell. Ethn. 3: 56, Kemenesalja NyF 33: 20, Sopron m. 1833, Nyr 34: 483, Kisújszállás MNy 14: 161, Eger Kassai 2: 239, 3: 333, *ászott* Nógrád, Gömör Nyr 22: 527). A MTsz egy 1842-ben feljegyzett adata szerint Vas m.-ben *aszot* alakja is van, s egy tanítványom Berettyóújfaluból is közölte *aszot* alakját. Nógrád és Gömör m.-ben kicsinyitőképzővel *ászotka* (Nyr 22: 527), s ennek hangváltozata a zemplénmegyei *oszotka* (Szürnyeg, Deregnyő Nyr 10: 323, 13: 235). A szó irodalmi alakja *aszat*, melyre az első adatot BSzabó Paraszti majorságának szótárában találjuk (1779—80), de szerintem ugyanez a szó rejlik Szikszai Fabricius 1597-i kiadásának következő adatában: Sonus — *Gordon, Aszas*, mely az EtSz.-al nem **aszás*-nak olvasandó, hanem *aszat*-nak, mert az *s* sajtóhiba *t* helyett. A *Sonus* (az 1619-i kiadásban *Somus)* az EtSz szerint is a. m. Sonchus. Szikszai Fabriciusnak ez az adata hapax legomenon, mert MA és PP szótárai csak innen vették. *Aszat* alakját följegyezték a mai népnyelvből is Sopron és Vas megyében (Nyr 10: 331), de a Dunától keletre *acat*-nak ejtik (Kiskúnság Nyr 29: 19, Csongrád m. Torontál m. MNy 1: 139, Csanád m. Kunágota 28: 321, Hódmezővásárhely 7: 95, Makó Halász Á.). A moldvai Bogdánfalván az *acat* Sonchus oleraceus (MNy 29: 249). A szó különben szláv eredetű, vö. egyh. szl. *osutu, osotu, ositu* genus spinae, carduus; bolgár *osutu* Cirsium; szerb-horv. *osat, oset*, szlovén *osat*, lengyel *oset*, orosz *osotu*, kisorosz *osot*. (Az irodalmat l. EtSz).

4. **Atlaszfű** Cynoglossum officinale (Balaton mell. Földr-K 22: 73). Borbás szerint „a növény természetéből, külsejéből, vagy más sajátságaiból vett nevek" közé tartozik, mert „szép lesímuló szürkés-fehér szőrezete van" (TTK 28: 652) Wagner János Magyarorsz. gyomnövényei c. munkájában *atlaszér* neve is van (322. l.). Szintén Borbás jegyezte föl a békésmegyei Vésztőn *atlacér* nevét; Szatmár megyében *atlasér* változata van (Luby Margit). A moldvai Bogdánfalván ma is *atracél* a neve (MNy 29: 249), s ebben az alakban fordul elő a régi botanikusoknál is: Cynoglossa stb. *Atraczel* (Dorstenius 16. sz.-i bejegyz.); Cynoglossum. *Atratzel*. Linde hundszung (Melius, 1578). Tulajdonnévben: Blasium *Atrochel* (1401 OklSz.). Szintén szláv jövevényszó, vö. ócseh *jietročel (jitrocel, jitrociel, jitrocíl)* Plantago, Arnoglossa, Herba agnina. Az *atlasz*-hoz tehát semmi köze.

Az Anchusa officinalis is *atracél* a népnyelvben (Kiskúnság Nyr 29: 19, Kecskemét Hollós-Bagi, Makó Halász). A régi botanikusoknál a Borago officinalis is: Borago —*Atraczel fü* (Szikszai Fabricius), *Atracel fü* (17. sz. MNy 11: 132). Az Ortus sanitatis 1520—30-ből való bejegyzésében Tanacetum — *Atracel* (MNy 11: 81).

5. **Babszaka.** Borbás Nógrád megyéből közli a Tragopogon *babszaka(l)* nevét (Nyr 4: 23). A növénynévnek erre az alakjára nincs is több adatunk, azért fontos lenne megerősítése, s egyszersmind annak a megállapítása is, hogy *babszaka* mellett *babszakal* vagy *babszakál* használatos-e. Nyilván arról a növényfajról van szó, melynek neve egy másik közlés szerint Nógrádban *bákszáká*, Gömörben *bákszák à* „ehető, soknedvű növényfaj" (Nyr 22: 528). Ez a növénynév az eddigi adatok szerint a palócságon kívül csak a Székelyföldön használatos: *bakszaka* (Csík m. Gyimes, Háromszék m. Fotos, Győrffy), *bakszoka* (Háromszék m. Nyr 25: 383), *bakszakál* Tragopogon orientalis (MNy 4: 30). Előfordul már a régi botanikai irodalomban, így Meliusnál: *Barbula hirci. Bakszakál. Boksbart. Coma. Kakoc pogácza. Gauchbrot. Tragopogon, id est herba hirci* (1578, Herb. 80). Dorstenius 17. sz.-i bejegyzésében: Barba hirci: *Bak Szakalfu.* Szikszai Fabriciusnál: Barba hirci — *Bak szakallo fü.* Jávorka Magyar Flórája szerint a nép *papszakáll*-nak is hívja; ez is népetimológiás változata a *bakszakáll*-nak. A háromszékmegyei Rétyen *madárbakszakáll* Scorzonera purpurea (MNy 4: 32), a biharmegyei Tárkányon *bakszakál* ‚ágas hölye' (Antheric um ramosum, MNy 10: 458); a vasmegyei Senyeházán Borbás följegyzése szerint *bakszakáll* Anaptychia. Famoha (Nyr 12: 380) és moh (7: 330) jelentéssel följegyezték az Őrségben, s Gönczi szerint a Göcsejben is mohot jelent (510. l.). Musits Jenő tanító úr szíves volt elküldeni Vas m. Rábagyarmatról a *bakszakáll* nevű mohot, amely Szepesfalvi János, nemzeti múzeumi igazgatóőr úr meghatározása szerint a Hypnum cupressiforme.

6. **Baltacin** Onobrychis viciaefolia (Komárom m. Szőny, Csanád m. Református-Kovácsháza). Kétségkívül a Magyar Füvészkönyv *baltacím*-ének (Hedysarum) népetimológiás alakja. Ugyancsak ebből értelmesítették a tolnamegyei Kölesden *balgacím*-re (Nyr 44: 380).

7. **Belekenyér.** A brassómegyei Hétfaluban a Malva neglecta neve (MNy 4: 31), a csíkmegyei Gyergyóban és Gyimesben azonban a berkenyéé (Sorbum) Nyr 34: 261, 28: 143. A nagybányai születésű Tersánszky is Kakuk Marcijában (1923, 100. l.) így hívja a berkenyét, s egy népnyelvi közlés szerint ott *berekenyer*-nek ejtik (Nyr 13: 578). Horger szerint a brassómegyei Pürkerecen *benekënyér*-nek hívják (EtSz). Jávorka Magyar Flórájában *berekenyőfa* változata is van. Ezekhez már közelállnak a berkenye *belekënye* (Csík m. Csomafalva EtSz), *berekenye* (Hegyalja, Kassai 1: 294), *bereginye* (Szabolcs m. Viss, MNy 25: 237, *bereginyefa* Sárospatak Nyr 43: 447) változata. Az abaújmegyei Kéren *berginyefa* (MNy 31: 196), Beregszászon *bereknye* alakban ejtik (29: 539, Törös 17). Már PP-nál van *Berekenye* Sorbum, *Berekenye-fa* Sorbus arbor, de még régebben is: sorbellus —

berekene fa, sorbellum — *berekine* (SchlSz); *berekenye* (CasGl. MNy 1: 253); *berekenie* esculus, ein nespelbaum, *berekenye* sorbum KolGl.; OklSzbeli adatok: *brokinarea* 1055, *berekune* 1259, *Berekenefa* 1252, *bereknefa* 1257, *berecne* 1264, *Brekene* 1268, *Brekyne*, *Berkyne* 1274, *Berekenye* 1279, *Berekene* 1280, *Berekyna* 1299, *Berkina* 1337, *Berkene* 1339. Mint ismeretes, a szláv *brekynja* átvétele.

8. **Betónia** Petunia violacea (Háromszék m. Réty, MNy 4: 31). A *petunia* átalakítása.

9. **Bűzösalma**. Benkő szerint a birsalma (Cydonia oblonga) népies neve (Molnár, MKönyvh. 1: 374). Ismeretes, hogy a *birs r*-je újabb fejlemény, a régi nyelvben, így a Besztercei és Schlägli Szójegyzékében *bis alma* van még, de a népnyelvben is, így a szlavóniai nyelvjárásban (Nyr 23: 359), Szászfenesen (SzegF 2: 69), a brassómegyei Tatrangon Nyr 37: 376), a zemplénmegyei Csernahón (*biskörtvélyfa* Nyr 25: 431). Gyergyón *bisi alma* (Nyr 34: 261), kicsinyítőképzővel *bisoka* (Nógrád m. Nyr 34: 222), *bisóka* (Nógrád m. Mohora 44: 237), *bizsóka* (Palócság 22: 575). A bisalmából *büsalma* fejlődött Rimaszombatban, Gömör megyében (Nyr 26: 478, 22: 575), és a moldvai Bogdánfalván (*büsâlma*, MNy 29: 249). A *büsalmá*-ból lett aztán népetimológiával *bűzös alma*.

10. **Cingróf** 'zsurló' (Bácsadorján Nyr 44: 90). Az Equisetum egyik német neve *Zinnkraut*, melynek átvétele a tinnyei *cingrát* (Pest m. Nyr 7: 39). Ebből keletkezett népetimológia útján *cindrót* (Kecskemét, Hollós-Bagi) és *cingróf*.

11. **Csókarépa** 'csicsóka' (Helianthus tuberosus, Csik m. Gyergyó, Torontál m. Hertelendyfalva, csángó telepítés, Nyr 28: 523). Tordán *csókapityóka* a gumója (NyF 32: 44), Kisküküllőn ez állítólag a baraboly (Chaerophyllum bulbosum, MNy 11: 237). Nyilván az ismeretlen eredetű *csicsóka* népetimológia folytán keletkezett alakja. Ez a név először Csapónál merül föl (1775, 14. l.), a nép nyelvében azonban majdnem az egész ország területén el van terjedve, így Sopron és Vas m. (Nyr 10: 331), Pápa vid. Tsz., Nagykanizsán (NyF 48: 61), a Balaton mellett (FöldrK 22: 74), Tolna m. Tsz. Makón (Halász Á.), Csanád m. Ref. Kovácsházán (saj. följ.), Jászberényben (Csoma), Nógrád és Gömör m.-ben (Nyr 23: 334), Abaújban (33: 21), Zemplén m. Szürnyegen és Deregnyőn (10: 323, 13: 92), a Hegyalján (Kassai 1: 198, 4: 166, 209, 5: 200), Beregszászon (Törös 57), a Székelyföldön (1842, MTsz). A régi Tsz. Somogyból *csicsórépa* nevét idézi, az EtSz pedig Sándor Istvánból magát a *csicsó*-t is, amely úgy keletkezett, hogy a nyelvérzék a szóvégét kicsinyítőképzőnek fogta föl, s elvonta belőle a *csicsó* alakot. Hasonló elvonás az ugorka, uborka, buborka *bubor* alakja (1830, Fejér és Tolna m. MNy 22: 69), s a Portulaca grandiflora Somogy-

kéthelyen ismert *portula* neve (Fürst Ilonka szíves értesítése).

12. **Fagyálló, télálló fagyal** Ligustrum vulgare. Hoffmann-Wagner Magyarorsz. virágos növényei c. munkájában fordulnak elő a fagyalnak ezek az elrontott nevei, melyek népieseknek látszanak, s jó lenne tudni, hol használják őket. Valószínű, hogy a fagyalfa népies *fagyófa* alakja (Palócság Kassai 2: 136, Balaton mell. FöldrK 22: 75, Károlyház ErdL 23: 789) is hozzájárult keletkezésükhöz, mert az összetétel első tagját a *fagy* igenévi alakjának érezték. A zalamegyei Szentgyörgyvölgyön használt *fagyukafa* (Nyr 2: 279) nyilván *fagyókafa* (Zala m. Pölöskefő, Pálffy László) volt eredetileg, amely a *fagyalka* (Hegyalja Kassai 2: 136) változata. Meliusnál *Fagyolfa* (1578, 25. l.) alakja van, s ezt megerősíti a székelyföldi *fagyorfa* (MTsz. vö. *fagyarfa* Szalonta Nyr 42: 298). A *fagyukafa* arra vall, hogy nyugaton *fagyufa* a *fagyófa* ejtése, s ez szolgálhatott alapul a Jávorkánál előforduló *faggyufa* alakulatnak (hol mondják így?).

13. **Garádicskóró.** Alsófehér megyében Miriszlón az ökörfarkkóró (Verbascum thapsus) neve *garádicskóró* (MNy 13: 311), más adatok szerint azonban ez a Chrysanthemum (azelőtt Tanacetum) vulgare. Így a borsodmegyei Bogácson (Kassai 2: 349), a békésmegyei Vésztőn, ahol *gerádicskóró*nak is ejtik (TanáregyK 16: 121), hangátvetéssel a háromszékmegyei Rétyen *daragics* (MNy 4: 31). Pápai Páriz 1706-ból való följegyzései közt is megvan: *Varadics (Garadics koro):* Tanacetum. Eredeti neve *varádicskóró* (alakv. *virádics* Heves m. 1840, Békés m. MTsz.) volt, s ebben az alakban megvan már régi szójegyzékeinkben: dantena — *varadich* (BesztSz), dancena — *varadich* (SchlSz.). Daucema, amos — *Varadicz koro* (Szikszai Fabricius). A szó a szláv *vratič* átvétele, s ehhez közelebb álló alakok is vannak: Ameos — *Wradich* (16. sz. 1. fele, MNy 11: 132), Davcvscreticvs — *Vradicz koro* (17. sz. MNy 11: 133). *Keres Vradicsot* (17. sz. Nyr 34: 512). A zalamegyei Pölöskefőn ma is *vrádicskóró* (Pálffy L.), a sopronmegyei Malomsok vidékén pedig az első mássalhangzó lekopásával: *radicskóró* (Ethn. 5: 38).

14. **Gilice.** Pápa vidékén az Ononis spinosa neve (NyF 17: 36), a Bakonyalján *gilicetüske* (NyF 34: 73). Ugyanígy hívják a szintén veszprémmegyei Adorjánházán (Kalmár László), Somlyóvidékén (Ethn. 39: 98), a Rábaközben (Nyr 33: 478), Sopron és Vas megyében (10: 331), Zala m. Balatonfelvidéken (NyF 40: 57), Károlyházán (ErdL 23: 789), a Csallóközben (Ethn 3: 57), Bácsmadarason (Nyr 44: 89), *gilicetüsök*-nek Bugac pusztán (Bagi-Hollós), *gelice tövis*-nek Jászladányban (MNy 23: 68), *gelicetövisk*-nek Győr m. Bőnyön (Nyr 16: 144). Csongrádon, Tiszaújfalun *gerlicetüsök* az Ononis (28: 143), Békés m. Vésztőn az O. hircina v. spinescens

(TanáregyK 16: 121), Makón *gilicetüsök* az O. pseudohircina (Halász Á.). Siófokon *török gilice* a szerbtövis, mert egy anyóka szerint a törökök hurcolták oda (FöldrK 22: 72), Bács-Bodrog m. Ada vidékén pedig *gilicetüsök* v. *szerviántüsök* (Xanthium spinosum, NyF 37: 21). Már egy 1706-ból való bejegyzésben előfordul a *Girlicze tüske* genista, ginster (MNy 2: 322), Csapónál a *Gelitze tüske*, Veszelszkinél a *Gilitze tövisk*. Clusiusnál Anonis *iglicze* (1584), Meliusnál Genista. *Iglitze töuisk* (1578, 21. l.). A népnyelvben ma is *iglice* a Sárközben (Nyr 32: 462), Kiskúnhalason (15: 142), Kúnszentmiklóson (MNy 23: 68), *iglicetüske* Vas m. Sorok mell. (Ethn 3: 57), *iglicetüsök* Baranya m. Csuzán (Nyr 18: 190), *iglicetövis*, *igricetövis* a Csallóközben (MTsz), *igricetüske* Somogysztbalázson (Nyr 36: 143). Az eredetibb alak *iglice*, s eredetije a horvát *iglica* Ononis spinosa, amely a 'tű' jelentésű szláv *igla* kicsinyítője. A gilicéhez és a gerlicéhez tehát a növénynek semmi köze (vö. MNy 6: 288).

15. **Góda vére.** A vérehulló fecskefű (Chelidonium majus) nagybányai neve (Nyr 14: 382), de *góda víre* kiejtéssel a szolnok-dobokamegyei Domokoson is följegyezték (12: 477). Nagybányán egy följegyzés szerint *gódérc*-nak is mondják, s valószínűleg ebből keletkezett népetimológia útján. Szatmárban is följegyezték *gódirc* alakban (15: 335), s ez már megvan Diószegiék Magyar Füvészkönyvében (*Gódirtz*, 1807, 312. l.). Eredete különben ismeretlen.

16. **Görgő-dinnye.** Az Érmelléken egy adat szerint így hívják a görögdinnyét (Citrullus vulgaris, Nyr 29: 334), nyilván népetimológiával.

17. **Jámborfa.** Egy följegyzés szerint a baranyamegyei Csuzán a jávorfa neve (Nyr 18: 236). Különös, hogy ugyanazon közlő szerint ugyanott a juharfa *iharfa* (190), pedig mindkét fa egyformán az Acer. Egy balatonmelléki mesében ugyan előfordul a *jávorfa* (Nyr 4: 37), de különben egész Dunántúl csak *iharfa* járja (Répcemellék Nyr 20: 365, Sopron és Vas m. 10: 331, Somogy m. Sima 19: 381, Veszprém m. Bakonyalja NyF 34: 73, Zala m. Pölöskefő Pálffy László; *kakas ihar* A. campestre Győrszentmárton Polgár Sándor). A MTsz szerint még a Csallóközben is *iharfá*-nak mondják. A *jávorfa* alak tehát valószínűleg az irodalmi nyelvből került Csuzára is, s ott népetimológiával *jámborfa* lett belőle.[2]

18. **Juhszalag.** A Sebestyén-féle növényjegyzékben, amely a 18. sz. elejéről való és Kitaibel jegyzetei között van (kiadta Borbás az ErdL 23. kötetében), a Clematis vitalba *Juh Szalag*. Ilyen alakban, népnyelvi följegyzésekben nem talál-

[2] Úgy látszik, máshol is ismerik a **jámborfát**, s Kúnos azt írja: „szájról szájra jár a **jámbor (jávor) fácska** szomorú históriája" (Nyr 12: 61, 201). — V. ö. hazai szlovén: **gyaborovo**× **jaborovo drêvo** (Pável Ágoston adata).

juk, hanem csak a valóban ejtett *juszalag* alakban (Hont m. Nyr 6: 232, Kiskúnhalas 15: 519, Tata 39: 80). Általánosabb *iszalag* ejtése (Gömör m. Barka ErdL 22: 515, Balaton mell. Győr m. Tsz. Zirc, Borza SzegF 2: 68, Bakonyalja NyF 34: 73, Rábaköz Nyr 33: 478, Zala m. Pölöskefő Pálffy László); *iszolag* Sopron és Vas m.-ben, Sopron m.-ben a Répcemelléken és Göcsejben (Nyr 19: 331, 2: 519, MNyszt 5: 156). *Iszolag* alakban jegyezte föl a sopronmegyei születésű Veszelszki is (1798). Az *Iszalag* és *Juszalag* már MA és PP szótáraiban megvan, de Viburnumnak értelmezve, a Clematis náluk *Szúlák-fü, Vad venike*, Calepinusnál *Szulák*, s Csapó és Benkő is ezeket közlik a Clematis vitalba nevei közt. Halász Á. Makóról a Solanum dulcamara-t nevezi *juhszalag* és *iszalag*-nak. A *szulák*-ot és az *iszalag*-ot egyformán a szláv *slak, svlak*-ból származtatják. A *slak*-ból *iszlak*-on keresztül fejlődött az *iszalag*, ebből pedig az *ihász-juhász, ihar-juhar* mintájára a *juszalag*, melybe a nyelvérzék a *juh* és *szalag* szavakat magyarázta bele, s a győrmegyei Ásványon a *szalag* magában is a. m. iszalag (Nyr 40: 283).

19. **Kajszin.** Halász A. szerint Makón a Prunus armeniaca neve *sárga barack* vagy *kajszin*. Pécsett és vidékén is egyszerűen *kajszi* (Nyr 28: 80). Az utóbbi az eredeti alak, mert az oszmánli-törökben is, ahonnan a nevet vettük, *qaisï* abricot. A nép sok helyen ejti *kajszin*-nak, mert a barack jelzőjének érzi, s azt hiszi, hogy a gyümölcs színére vonatkozik. A MTsz Győr m.-ből, Kecskemétről és Szegedről idézi ezt a hangváltozatot, s Udvarhely m.-ben még *kajszén katrincát* is mondanak (MNGy 1: 176). A népetimológiás alak jó régi lehet, mert már PP-nál megtaláljuk: *Kajszín baratzk:* Persicum rubrum. Maga a *barack* eredetileg mindig az őszi barack volt (Prunus persica): psicus — *barasc fa*, psicum — *barassch* (BesztSz); persicus — *barazcfa*, persicum — *barazc* (SchlägliSz); Persicus — *Barask* (1520—30 MNy 11: 80); Persica pomus — *Barazk fa*, Persicum — *Baraczk* (Murmelius 1533); *barazk* — Persicum (KolGl); Persica malus. *Barazk fa* (Clusius-Beythe 1584); *Barazk fa* — persica (Calepinus 1585); Persicus — *Baraczk fa* (Szikszai Fabricius). Néhol még ma is, így Pécsett *baracka* 'őszi barack' (Nyr 28: 81), a moldvai Bogdánfalván *barack, baracfa* 'Pfirsich, -baum' (MNy 29: 249). A sárga barack régi nevei ezek voltak: armeniacus — *Kopasz baraszk* (Calepinus); Armeniaca, siue praecocia mala. *tengöri baraczk* h. e. marinum persicum (Clusius-Beythe); Malus armeniaca—*Tengeri barack fa* (Szikszai Fabricius). Érdekes, hogy Göcsejben a *tengeri barac* "kajszin barack" (Gönczi 514). Az őszi barack a Székelyföldön *szőrös-barack* (Tsz), amely már PP-nál megvan Persicum lanuginosum értelmezéssel.

A földrajzi nevek bizonysága Nyugatmagyarország ősi magyar mivolta mellett.

Írta: POLÁNY ISTVÁN.

XI. A vizek neve.

A földrajzi nevek nyelvtudományi vizsgálatából levonható történeti következtetés is meggyőz arról, hogy Nyugatmagyarország területe ősi és eredeti magyar telepedési hely. A térszíni formákat jelölő földrajzi elnevezések eredeti, honfoglalás előtti magyar szavak.[1]

A folyó- és állóvizek elnevezése néprajzi szempontból különösen fontos bizonyíték, minthogy ezek, minden földrajzi név között a legállandóbbak. Akkor, midőn város- és más helynevek még a római korból sem maradtak fönn, a vizek elnevezése a római s azt megelőző korból is megmaradtak (a rómaiak korában csak az egy *Zala* [Sala] folyónév keletkezett[2]) és átöröklődtek reánk, magyarokra is.

Csak egyetlen nagyobb víznek, állóvíznek, a *Pelso*- (Peiso) tónak — *Pelso superior* (Felső Pelso) Észak-Pannonia és Noricum között — a neve változott meg. A *Pelso inferior*, az Alsó Pelso-tó, a „*Balaton*" nevet kapta; ezt a nevet a köztünk élő szlávoktól vettük át (Blatno jezero).

De vajjon miért van a *Felső Pelso-tónak, a Fertőnek magyar* (finn-ugor) *neve?* Ez a szó „Fertő" ugyanis sem nem szláv, sem nem német. Már pedig, ha a *Balaton* nevét átvették a magyarok a Zala és a Balaton vidékén köztük élő szlávoktól, akkor a másik tó nevét is átvették volna a köztük, a *Felső Pelso-tó* vidékén lakó szlávoktól vagy németektől, ha a tónak lett volna szláv vagy német neve, illetőleg, ha annak a tónak a vidékén is laktak volna szlávok vagy németek. Minthogy pedig a „*Fertő*" név sem nem szláv, sem nem német, azért a magyarok ezt a nevet nem ezektől a népektől vették át. A magyarok ruházták föl tehát önálló és eredeti magyar névvel, különben más néptől akármilyen nyelvű elnevezését átvették volna, mint ahogyan a többi nagy vizek: *Duna, Rába* (ezek kelta eredetű szavak), *Lapincs, Pinka* (ezek szláv eredetű szavak[3]) és a *Balaton* nevét átvették.

Vagy talán a *fertővidéki* avaroktól vették át ezt a nevet? Vagy egyáltalán nem lett volna a Fertőnek neve a magyarok bejöveteléig?[4]

[1] Melich, A honfoglaláskori Magyarország. 10. (Budapest, 1925.) Szerinte a **Sár** magyar szó, Gombocz szerint ellenben török.

[2] Hunfalvy, 381. és 386.

[3] 865-ben Jordanesnél: **Labenza** (HFK. 449.), jelentése: vadászat, halászat. — **Peinina**, penina = hab, tajték.

[4] Hunfalvy 401.

Éppen ilyen ős-szó — avar eredetű? — a *Han (Hany)* név is (Hanság).[5]

A „*Fertő*“ szó az ugor nyelvekben is megvan. Esztországban van „Virts“ nevű tó; az eszt „virts“ szó magyarul annyi, mint mocsár, sár.[6]

A *Fertő* neve még a régi németországi oklevelekben is magyar néven fordul elő; így IV. Henrik 1074-ik évi oklevelében szóról-szóra ez van: „sicque de Litaha usque ad locum, qui terminus est inter Litaha et *Vertowe*.“[7] Legrégibb okleveleinkben és a szentkereszti osztrák ciszterciták részére kiállított királyi adománylevelekben is — például 1203-ban[8] — *csak e néven szerepel*. Imre királynak 1199-ik évi oklevelében ezt olvassuk (magyar fordításban): „neki adtuk Sopron megyében a *Fertew*-tó mellett a Pakha nevű földet“;[9] II. Endrének 1217-ben kelt oklevelében pedig ezt: „iuxta lacum Ferthew“[10] (a Fertő-tó mellett.)

Az említett nagyobb folyók kivételével, amelyeket, a Pinka nevén kívül, szláv közvetítéssel vettünk át,[11] a többi folyóvizek neve majdnem egytől-egyig eredeti ősi magyar név. Legrégibb Árpádkori okleveleink *csak magyar nevükön* ismerik azokat, későbbi oklevelekben is majdnem mindig csak magyar nyelven fordulnak elő. Sajnos azonban, egyeseknek ősi nevét, miután az illető vidékről a magyar lakosság kipusztult, a hivatalos nyelvhasználat és annak hatása alatt a köznyelv is elhagyta és elfelejtette és idegen nevet kaptak föl. Ezt a nagy hibát legalább most, bár Nyugatmagyarországot elvesztettük, vagy éppen ezért, jóvá kellene tenni.

Azt, hogy a *Sár* német neve, a *Lajta*-név (Leitha), a honfoglalás előtti időből való (Litaha), készséggel elismerjük.[12] A moson- és sopronmegyei határfolyónak ősi magyar neve azonban „*Sár*.“[13] Mikor II. Géza idejében (1147) a francia kereszteshad VII. Lajos vezetésével hazánkon átvonult, írókáplánja, Odo de Diogilo, erről az útról azt írja, hogy a

[5] **Kőszeg** vidékén van **Hani** családnév is. — **Han** északkínai folyó.

[6] Hunfalvy, 401.

[7] U. o. 319. és kk. 1. — Lásd: Mon. Boic. 29, 1, p. 189. — Nagy I. idézett akad. székfoglalójában, valamint Stessel (Századok, 1903. 443. l.) „**Vertowe**“-t nem a Fertő szó német kiírási formájának tartja.

[8] F. II. 421.

[9] H. O. II. 1. és F. II. 346.

[10] Zist. 136.

[11] Melich, Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. 102.

[12] Melich, Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra 166. (Klebelsberg-album). — Nem tudom, mire alapítja Mohl Adolf Lövő története c. művében ezt a származtatást: **Sár** = **világos**, és ezt németre fordították: **Lichta** (Leitha). Az „acha“, „aha“ (Litaha) végződés ősgermán, sőt indo-germán szó (aqua!) és folyóvizet jelent.

[13] Nagy Imre, Századok. 1871. 369.

Dunántúl kezdetén volt a „*Sár*“ folyó.[14] Későbbi oklevelekben is csak ezen a néven fordul elő; így 1203-ban[15] és 1208-ban. Ez utóbbi oklevélben mondja II. Endre: „A *Sár*, amely elválasztja a német földet Magyarországtól.“[16] Végiglapozhatjuk Sopron vármegye történetét (Nagy Imre oklevéltára), számtalanszor és csak ezen a néven nevezik okleveleink. 1410-ben találom először „*Leyta*“ néven;[17] az illető oklevélben német nevű asszony német nevű unokaöccseinek hagyományoz birtokot. Még Zsigmondnak 1436-ik évi német nyelvű oklevelében is, amelyben Somorját Albert osztrák hercegnek elzálogosította, ezt olvassuk: Samaria, zu deutsch Zentmereyen am Fluss *Sarrviz*, oder Leyta in Mosoner Comitat.[18]

A *Vulka* folyó besenyő neve *Seleg* volt. Ez a folyó-név az említett oklevéltárban mindúntalan előfordul; például 1351-ben: „super fluvio *Chelek*“ (a Selek folyó fölött), 1360-ban: „ultra fluvium *Selyek*“ (a Selyek folyón túl). 1390-ben találom először *Vulka* néven is: „*Bulka* alio nomine *Selegh*“ (Bulka, más néven Selegh).[19]

Több más folyóvíz neve alább következik. (A folyók neve után zárójelben először az előfordulás évét, utána pedig a folyónak az oklevélben használt leírási módját közlöm.)

Sopron megyében:

Mernye, az Ikva felső folyása, németül Spittelbach (1283, Merene).[20]

Ikva (1245, aqua Icoa és 1291, fluvius Ykva).[21]

Márc patak ősi nevén *Móroc*.[22]

Csáva (1202, Sawa).[23]

Sompatak (1202, Sumpotoch).[24]

Zaka (a mai fülesi patak).[25]

Vas megyében:

Gyöngyös (1217, Gungys; 1225, Gyngus; 1237, Gungus; 1281, Gungus.)[26]

[14] Pertz, Monumenta Germaniae, Scriptores XXVI. 61. és kk. 1. (Pauler I. 346.)

[15] Árp. XII. 279. és F. V. 1. 192.

[16] F. III. 1. 63. 64.: „Sar, qui dividit terram Theutonicam ab Vngaria.“

[17] F. X. 7. 926.

[18] Sv. I. 641.

[19] Nagy Imre, Századok. 1871. 372. és Jerney 224. és kk. — Sv. I. 224., 329. és 501.

[20] Ortvay, I. 252. — Lásd még az előző jegyzetben idézett helyeken. Nagycenken alul ma is van **Merenye** nevű patak.

[21] Sv. I. 20. — H. O. I. 85.

[22] Lásd a 19. és 20. jegyzeteket.

[23] Sv. I. 12.

[24] F. II. 395. — Sv. I. 5.

[25] Kovács Ignác, A borsmonostori apátság története. 13.

[26] H. O. IV. 9. és I. 75. — Sv. I. 10. — Árp. VIII. 50.

Lendva (1232, Lyndua maior et minor).[27]

Esztermeg, Monyorókpatak (1257, Eztermeg, 1434, Monyaraspathak).[28]

Medves (Moór Elemér olvasása szerint: *Meggyes), Szék, Szörnyő* és *Berze* patak (1157, fluvius Medus, Zec, torrens Zurnu et Berz).[29]

Egyes folyóvizek (Ikva, Csáva, Lendva) utolsó „*va*" szótagja szlávosnak látszik, pedig ősi finn-ugor szó, amelynek jelentése magyarul ma már nincsen. Ikva, Csáva, Lendva összetett szavak; a szó első tagját e két szóban: Lendva, Csáva, már nem értjük. A *va* szót a zürjének és vogulok földjén sok folyónévben megtaláljuk; a „*va*" zürjén nyelven vizet, folyót jelent, tehát Lendva = *Lend-viz*, Csáva = *Csá-viz*. A zürjének földjén találjuk napjainkban az As-va, Kol-va, (*Hal*-folyó), Lem-va, a vogulok földjén pedig a Sigva, Szosz-va (ez utóbbi az Ob-ba ömlik) folyót. A Pinka folyó régi alakjában is előfordul ez a „va" szótag; II. Endrének 1221-ik évi okmányában ez áll: Pinkova, Pingva, továbbá még 1342-ben is: „prope fluvium Pinkawa".[30]

[27] A német írók és Schünemann is a német **Lindbach** szóból származtatják.

[28] H. O. I. 33. — Körm. III. Alm. 9. lad. 8. és 9. sz. Ez a **Lapincs** mellékfolyója, valószínűleg az Alhón keresztülfolyó **Hidaspatak** vagy a **Csík** (Strém) felső folyása.

[29] F. II. 144. — Erdélyi László dr. szerint **Szék** az a kis patak, amely Dobrafalvától kissé keletre Királyfalva közelében ömlik a **Lapincsba**, vagy az a másik, amely ettől keletre ezzel egyirányban halad és szintén a Lapincsba ömlik. Szerintem azonban könnyen meglehet, hogy a **Csíknak** (Strém) az a mellékvize, amely Németújvárnál ömlik bele. Ennek a német neve ma is **Zicken**, azaz **Szék**.

Az is bizonytalan, hogy hol keressük **„Witin"**-t, amelynek irányában az oklevél szerint a **Szörnyőnek** és a **Berznek** lenni kell; de a németújvári bencés apátság határa leírásának sorrendje inkább azt mutatja, hogy a **Szörnyő** és a **Berz** „hegyi patakocskák"-at Németújvártól északnyugatra kell keresni. E szerint a **Szörnyő** valószínűleg az a kis ér, amely Felsőújlaktól nyugatra, a **Berz** pedig Nádtól északnyugatra a határhegységben ered. Ez utóbbinak forrásvidéke Baksafalván át van a Csíkhez (Strém), amelyhez itt a határleírás szerint át kell kanyarodni, a legközelebb. P. Leser szerint Witin a mai **Winten**, azaz **Pinkatótfalu**, s akkor ez irányban kellene és lehetne ezt a kis patakot keresni.

Meg kell jegyeznem, hogy egyes folyóvizek azonosságát néha nehéz, vagy éppen nem is lehet megállapítani, mert irányukat megváltoztatták vagy eltűntek. De másrészt a gyepüelvén adományozott birtok határai gyakran bizonytalanok voltak, főleg az útak hiánya és az emberlakta telepek gyér volta, de a nagy erdőrengetegek miatt is. (Erdélyi László dr.: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Első korszak 996—1243. és kk. l. — Tagányi 146.)

[30] H. O. VI. 12—15. és II. 77. — Régente számos „va"-végződésű folyónevünk volt. Kőszeg keleti határában, az ú. n. Alsóerdőben eredő és Nemes- és Pusztacsón át folyó patakot Burzavának hívták. (Arp. X. 645. — F. VI. 2. 126.)

Az *Ikva* szóban az első tag *(ik, ig, eg)* az ősi magyar nyelvben szentet jelentett, tehát Ikva annyi, mint Szentvíz, Szent-folyó. (Egy-ház = szentház; l. Egyházasfüzes.) Az Ikva mellett van *Hegykő* község, eredetileg Igkő, Egkő, Egykő, vagyis *Szentkő*; a község német neve — mint fordítása a magyar névnek — „Heiligenstein", ma is mutatja a község eredeti magyar nevét és az *ig, eg* jelentését.[31] A *csáva* szó nyelvünkben egyszersmind közfőnév is, sőt mint ilyen, közmondásban is előfordul. (Csávába került.) Közfőnévi minőségben is vizet, mégpedig meglábolhatatlan, süppedékes, veszélyes vizet jelent. Etnográfiai szempontból rendkívül figyelemreméltó és szinte döntő bizonyító erejű, hogy olyan kicsi patakoknak, mint a Medves, Szék, Szörnyő és Berz, Vas megyének legnyugatibb és manapság egyik legtörzsökösebb német részén, 1157-ben már nevük és pedig *csak magyar nevük volt.*

Az Árpádok korában még kisebb tavacskák is eredeti, szép magyar névvel díszelegtek; így Pozsony vidékén a Duna jobb partján 1225-ben következő halastavakról olvasunk: *Teremaljató, Kisebbkerektó* (Köpcsény táján), *Hamistó* (Teremaliathou, Cuisebcerecthou, Hamisthou).[32] Többször említik okleveleink a Felsőrépcevölgyben Kethely vidékén a kis *Nadálytó* mocsarat is. (1225-ben: „per pratum in Rebce, iuxta stagnum quod vulgo dicitur Nadalthou"; magyarul: a réten keresztül a Répcénél, a mocsár mellett, amelyet közönségesen Nadálytónak neveznek, és 1410-ben: „in fluvium Repche iuxta stagnum vulgo Nadasthow dictum"). Az az oklevél, amely az imént említett tavakat fölsorolja, a következő dunai szigeteket is említi: *„Magyarsziget, Besenyősziget, Nyilassziget* (Mogorsciget, Beseneusciget, Nyasciget).[33]

Egy-két ősi hegynevünk is megmaradt. A *Lajta-hegységnek Sár-hegy* volt a neve; Lackfi István, Sopron megye főispánja, oklevelét 1340-ben így keltezi: Datum in monte *Sar*; azaz: kelt a *Sár-hegyén.*[34] Volt Moson megyében *„Sár"* nevű királyi erdő is.[35]

A pándorfi (Moson megye) hegyhát neve *Bács* volt; a *Bács-hegyről* nézte Ernő osztrák őrgróf, akit Salamon 1074-ben segítségül hívott, Salamon harcát a mosoni besenyőkkel.[36]

Német- és Horvátjárfalu vidékét még 1209-ben *János*

[31] Hunfalvy 384.
[32] Sv. II. Tárgymutató 10. és I. 15.
[33] Sv. I. 11. és 624.
[34] Sv. I. 159.
[35] F. VII. 5. 120—121.
[36] Pauler I. 129.

földjének nevezte az oklevél, azzal pedig *Csalló* jószág volt határos.[37]

A ciszterciták dobrai (Vasdobra) birtokhatárai között 1213-ban előfordul „*Berze*" hegy.[38]

XII. A helységnevek.

A helységneveknek — a vizek neveinek bizonyító erejével egy sorban — néprajzi szempontból szintén igen fontos, sőt döntő jelentőségük van. A helynevek nyomán, miként a vizek neve alapján, a nyelvtudomány azokba az időkbe is belevilágít, amelyek a történelemtudomány számára föld erí thetetlenek. Amilyen nyelvű ugyanis eredetileg a helység neve, illetőleg: amelyik nyelvű neve a régebbi, olyan nyelvű nép szállott arra a helyre először, az a régebbi lakosság, az őslakosság; a helység másik nyelvű neve pedig később bevándorolt néptől származik.

A helységek gyakran valamely természeti körülménytől (Füzes, Kövesd, Kőhalom stb.), vizektől (Gyöngyösfő, Pinkafő, Répcefő, Fertőfőszombathely stb.), ritkábban a templomi védőszenttől (Boldogasszony, Szentmihály stb.), néha állatoktól (Nagymedves stb.), olykor lakosainak foglalkozásától (Felsőőr, Felsőlövő stb.), vagy elvétve egyéb alapon kapták nevüket. Kétségbevonhatatlan igazság azonban, hogy a legtöbb magyar helynév személynévből lett; a szállás, a tanya a megszálló nevét kapta, ennek a nevét ruházták rá.[2]

[37] Major, Moson vármegye monografiája 160.
[38] Árp. VI. 358.

[1] A magyarok szerették a vizek mentét és különösen szerették a forrásokat, ahol a pogány magyarok áldozataikat mutatták be és kiválóbb halottaikat eltemették.

[2] Pesty Frigyes, „A helynevek és a történelem" című akadémiai székfoglaló. (Lásd: Értekezések a történelmi tudományok köréből. 1878. VIII. k. 1. sz.) — Pauler, I. Előszó XVI. l. — Hóman, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 43. — Melich, A honfoglaláskori Magyarország. 6. — Schwartz Elemér, Szent István akadémiai székfoglalója (1928); Nyelvészeti problémák nyugati helységneveinkben; továbbá fölolvasása a Magyar Tudományos Akadémián: Harc a nyugatmagyarországi helységnevek körül (1933) és „A nyugatmagyarországi német helységnevek" c. műve.

A legtöbb nyugatmagyarországi helységnév magyar személynévből lett; itt néhányat külön elsorolok.

Volt **Csém** nemzetség, nemes **Csencsi** család stb. (Lásd Csánki II. Vas vármegye). Csém és Csencs vasmegyei községek megszállott területen. — II. Endre 1225-ik évi oklevelében, amelyben a borsmonostori ciszterci apátság birtokait fölsorolja és pontosan meghatárolja, említi **Ozlup** (Oszlop) és **Tywan** (Tiván) sopronmegyei jobbágyokat; Jerney művében (258. l.) Tiwan nevű vági nyilasról (besenyőről) van szó. Oszlop ma is meglevő község Sopron megyében, Tiván falu elpusztult: Zsidány vidékén feküdt. (H. O. V. 12.)

Léka — régente **Lőka** — is magyar személynév és a töve **Lő** (talán

(Vagy egy előkelő megszálló, vagy közrendi, egynevű rokonságból álló megszállók nevét.) Az állandó nemzetségi és családi szállástelepből fejlődött községek tartották fönn nevükben az első honfoglaló nemzetség vagy családfő, vagy pedig a nemzetségből kivált és — önálló családot alapítva — új szállást kereső nemzetségtag nevének emlékét.[3] Azonban ne a keresztnevekre gondoljunk (bár ezek is mind közvetlen magyar képzések latin alakjukból);[4] ilyen nevű helységünk nincs éppen sok. Ősi, még az urali őshazából, vagy a vándorlások, de legkésőbb az Árpádok korából származó magyar, illetve török személynevek ezek. Ilyenek: Belyüd, Cseke, File, Gyula, Herény, Kecel, Körtvélyes, Lőka, Zaszlop, Zemenye; továbbá Appa, Bajcs, Baján, Bors, Bese, Káta, Ondód, Parda, Petlen, Teke, Tene, Tiván, Tömörd, Tétény, Tobaj, Togun, Und, Urkund, Türdemész stb.[5] Ezek közül nem egy már magyar fülünknek is szokatlanul hangzik, de az Árpádok korában okleveleink tanusága szerint teljes mértékben divatoztak s kifogyhatatlan változatosságban fordultak elő.

Az első csoportban (10) a Nyugatmagyarországon előforduló, személynévből lett helységnevek egy részét soroltam föl; a másik csoportbeliek (19) török eredetű személyneveink. Egészen természetes, hogy az avarok, székelyek, besenyők ősi települési helyén ilyen jócskán akad.

a „lövő" szóból?), tehát ennek kicsinyített alakja. 1263-ban Herbord, Hetési (Somogy megyében) Lőstács (Leustach) fia az Ottokár ellen vívott harcokban fülét és fogát vesztette és fogságba került; kiváltásáért kezesül **Leu**-t (Lő), **Leuka** (Lőka) fiát küldte maga helyett fogságba. (H. O. VII. 64.: „Leu filium Leuka.") V. István 1271-ben Banának, aki Léka közelében 1249-ben Velike nevű földet bírt, fiát, I. Párist és atyja fiait, **Leuka fia** Lőrincet (Lőka fia) nemesi rangra emelte. (F. VII. 5. 366.) 1558-ban Salamonfalván, Hosszúszegen, Gyiróton és Lantosfalván birtokos volt **Lewka** (Lőka) Márton felsőpulyai nemes. Schwartz Elemér **Lőrinc** kicsinyített alakjának mondja **Lőkát.**

Urkund (Urkony, ma Örkény-nek is ejtjük), egy fejedelmi vérből származó besenyő neve (Anonymus c. LVII. szerint Zoltán — helyesen: Taksony — vezér idejében), egy elpusztult sopronmegyei község neve volt. Kőszeg mellett van Velem község. A vasvári káptalan 1288-ik évi oklevelében említi **Szent Vid várának** (ez is Kőszeg mellett fekszik) várnagyát, akinek **Vel** volt a neve („contra comitem Wel Castellanum de sancto vito" H. O. VII. 206.). Melich szlávnak mondja a Velem szót. Régente „Velyen" volt. — Imre király 1199-ik évi oklevelében olvassuk ezt az aláírást: **Poth** comite de Musun (F. 346.) és Moson megyében találjuk Pátfalu községet.

[3] Hóman, 43.

[4] Melich, Keresztneveinkről. (M. Ny. T. Kiadványai. 15. sz. 1914.)

[5] Gombocz, Árpádkori török személyneveink. 8—40. — Melich, A honfoglaláskori Magyarország. 11. 40., Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. 166. és Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. 49. 55.

Természetesen ne csodálkozzunk rajta, hogy — mint már mondottam — szokatlanok, sőt néha idegenszerűek, és hogy ma már nem értjük ezeket a személyneveket. „A helynevek egyszersmind a régi időből ránk szállott nyelvemlékek", ezért azoknak az értelmét első tekintetre és nyomozás nélkül — vagy pedig egyáltalán — nem értjük.[6] De ez ne ejtsen bennünket zavarba; okleveleink tanuskodnak ősi magyar mivoltuk mellett. Ahogyan ezeket a helységneveket ma kiejtjük, úgy kell többnyire a megfelelő régi, okleveleinkben előforduló személyneveket — amelyeket már leírási alakjuk után furcsának tartunk — ma kiejteni.[7] (Pl. Urkund ma Örkény, Zaszlop ma Oszlop, Belyüd: Beled, Tühütüm: Tétény stb.)

Nyugatmagyarországi helyneveink magyarázata és megfejtése néprajzi szempontból értékes anyagot szolgáltat etnográfusaink részére, ezt a nehéz föladatot azonban nyelvészek és történetírók csak vállvetett munkával oldhatják meg.[8]

Helység- és városnevek még a római korból sem maradtak meg *egy-kettő kivételével;* tehát valamennyi helynév a magyarok és pedig részben már a vezérek idejében keletkezett. Különösen áll ez a megállapítás Nyugatmagyarországra vonatkozólag, ahol a IX. században az avarok utódai éltek, akik ekkor már keresztények voltak és valószínűleg földműveléssel foglalkoztak.

Hiszen már a Nagy Károly ellen harcoló avaroknak voltak állandó szállásaik; a meghódolt és keresztény hitre tért avarok pedig végleg megtelepedtek. Sőt már a honfoglaló magyarok is a teljes megtelepedés útján járó félnomádok voltak.[9] Téli lakásuk már a IX. században állandó volt.[10] „A X. században sok török személynévből alakulhatott magyar helynév. Hiszen e században nemcsak török míveltségű magyarok, hanem magyar míveltségű törökök is voltak."[11] Sőt tudjuk, hogy őseink ebben a században magyarul és törökül beszéltek, minthogy hajdan többször hosszabb időn át török államrendszer kötelékében éltek és soraik jelentős számban gyarapodtak török népelemmel.[12]

[6] Új Magyar Múzeum. Harmadik folyam: 1853. Első kötet, I. füzet. 82. l.

[7] Pauler, I. Előszó XVI. és Pesty, 50. — Melich, A honfoglaláskori Magyarország. 40.

[8] A nyugatmagyarországi helynevek magyarázatával Melich János (Sopron és Moson megye), főleg pedig Schwartz Elemér foglalkozik.

[9] Hóman, 26.

[10] Hóman, M. T. 108. — Lásd még Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása.

[11] Melich, A honfoglaláskori Magyarország. 70.

[12] Hóman, M. T. és Németh Gyula idézett műve.

Helyneveink között azok a régiek, illetve régebbiek, melyek a puszta személynevet tüntetik föl; ha összetételben szerepel a személynév, akkor a helynév már nem olyan régi.[13]

A templom védőszentjéről vagy keresztnevekről elnevezett helységek vagy a kereszténység fölvételének korában (Géza, Szent István idejében, vagy esetleg később) keletkeztek, vagy előbbi nevüket az új név fölvételével elvesztették. Ilyen községek neve néha feltűnően idegen hangzású (pl. Szentgotthárd, Balf, azaz Wolf), mivel az illető szent neve a magyar nyelvben sohasem honosodott meg és ilyen keresztnevet magyar ember ma sem visel. Ilyen helységnév tehát az illető hely *első telepeseinek idegen* nemzetiségét egyáltalán nem bizonyítja.[14] Imre király 1198-ik évi oklevelében, mellyel Szentgotthárd adományozását a ciszterciták részére megerősíti, négy kereszténynevű egyén mellett csupa ősmagyar nevű szolgáló lakost sorol föl (fiaikkal, leányaikkal és testvéreikkel) a szerzetesek *Szentgotthárd* helységbeli birtokán.[15] Figyelemmel kell lennünk arra, hogy *nem egy régi helységnek magyar neve a történelem folyamán megváltozott* (Sóskútfalu régi neve Kupasfalu, Mosontarcsáé Szántó, Lépesfalué Gyula, Félszerfalváé Herény stb.), tehát *nemcsak egy magyar neve volt.* A templom védőszentjének új fölszentelés által történt megváltozásával gyakran a helység neve is megváltozott, amennyiben az új védőszent nevét vette föl.[16] De megtörtént az is, hogy a község megtartotta előbbi védőszentjéről való nevét. (Szentgotthárdon a templom védőszentje ma *Szűz Mária*, Szenteleken *Szent Egyed.)* Névváltozást más ok — például az új birtokos akarata — is előidézett. A mosonmegyei *Vitézfölde* vagy *Apátlan* neve (németül ma is *Apetlon)* bánt méltóságot viselő új tulajdonosáról később *Bánfalva* lett.

Ha Nyugatmagyarország helyneveinek történetét vizsgáljuk, akkor tapasztaljuk csak szemléltetően, hogy milyen ősi magyar földön járunk.[17]

Már a legelső királyi adománylevelek hemzsegnek a helynevektől.

[13] U. o. 6.

[14] A templomi védőszentről elnevezett nyugatmagyarországi helységek német neve a magyar név egyszerű lefordítása, amint ez okleveleinkből kitűnik. Ezt **Pinkamindszent** példája, amely ma is magyar, szintén nyilvánvalóvá teszi (német neve: **Allerheiligen).** Ez áll Somorjára (Sommerein) is. (Samaria < Szemmária < Szent Mária.) A csallóközi Somorja névleszármazása ugyanez.

[15] Árp. VI. 193—195.

[16] Schwartz, A templomi védőszentek és helységnevek. (Egyet. Phil. Közlöny. 1924. 1—10. füzet. XLVIII. évf.)

[17] Nagy Imre, Századok. 1871. 370. és 371.

Az a nem nagy számú magyar helységnév, amelyek szláv eredetűek, átvett és *megmagyarosodott szláv (szlovén-horvát)* szókincsünk folyománya. Szláv jövevényszavaink pedig hosszas történeti fejlődés eredményei; legnagyobb részük *X. és XI. századbeli* szlovén-horvát átvétel.[18]

Nyugatmagyarországon *honfoglalás előtti* szláv helységnevet nem tudunk kimutatni. A szláv helynevekben a honfoglalás után csak ott maradhatott meg a folytonosság, ahol a keresztény hitre tért magyarok a X. század végén és a XI. század elején szlovén hittérítőik és papjaik révén a szlovénok által templomi és védőszentekül tisztelt szenteket állították oltáraikra[19], és így — mint a szlovének — ugyanannak a templomi védőszentnek a nevét tették a helység nevévé.

A *XIII. század első felében* a manapság ismeretes helységek nagyobbára mind megvoltak.[20] A faluk sűrűn sorakoztak egymás mellett.[21] Persze, akkor kisebbek (40—50 ház), vagy éppen igen kicsinyek voltak, sokszor csak néhány ház és 30—40 ember tett egy helységet; kisebb területen feküdtek és azóta a helyük a határ más részébe, vagy éppen a szomszédos helység határába tolódott. *Több az idők folyamán elpusztult*, egyes szomszédos helységeket pedig egyesítettek; az ekként megszűnt helységek nevét gyakran földrész-, dűlő-, malom-, csárda- vagy más határrésznevek őrizték meg számunkra, *máskor azonban elfelejtették azokat.* Nyugatmagyarországon a német és horvát *dűlőnevek alapos és sürgős vizsgálatára* volna szükség, ha az eltűnt magyar hely- és dűlőnevek maradványait még meg akarjuk menteni.

Részletekbe menő és élesszemű történeti, földrajzi és nyelvészeti vizsgálódásra és az igazság hangos és általános hirdetésére van sürgős szükség, mert éppen a helységnevek története tekintetében uralkodik jóbarátaink körében is a legnagyobb — szinte könnyelmű — tájékozatlanság, ellenfeleink körében pedig a legnagyobb tudatlanság és gyakran rosszakarat. Nemcsak bizonyos elfogult német körök hangoztatják úton-útfélen, hogy a német helynevek a községek ősi nevei (ami természetes következménye volna a terület 1000 vagy 1100 éves német faji jellegének), amelyeket csak az utolsó 60—70 éven belül magyarosítottak el, — hanem a nyugatmagyarországi magyar érzelmű nép és értelmiség is ebben a hiszemben van. Ezt a nézetet nemcsak a „Süd-

[18] Melich, Nyelvünk szláv jövevényei. 31. (A Magy. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 13. sz. 1910.)

[19] Melich, Szláv jövevényszavaink. II. rész. 82—96. és 427. (Budapest, 1903.)

[20] Pesty, 27. és kk. l.

[21] Hóman, 16.

mark" és más egyesületek kiadványai és helyi szervezetei, hanem egyes osztrák és burgenlandi lapok, alkalmi és ünnepi szónokok is fáradhatatlanul, bizony gyatra történelmi készültséggel, hogy ne mondjam: tudatlansággal, vagy a történelmi kutatás mellőzésével harsogják olvasóik, hallgatóik és közvetve a csonkamagyarországi közönség fülébe. A *Festschrift*-ben ezt olvassuk: Az egész terület helységnevei csekély kivétellel tisztára németek, közülök 104 ugyanolyan nevűt Alsóausztriában, 36-ot pedig Bajorországban találunk. (12 o.) A katolikus tanítóegyesület — pedig ez magyarbarátnak mondható — kiadványa (Zehn Jahre Burgenland) szerint Moson és Sopron megye megszállott részén (nezsideri, kismarton—ruszti és nagymartoni járás) 77 község (28 + 27 + 22) közül (12 + 14 + 11) olyan nevű, amilyen nevek Alsóausztriában, Stájerben, Felsőausztriában és Bajorhonban előfordulnak. (36. l.)

Ugyanezt hirdeti „*Das Burgenland unter österreichischer Verwaltung*" c. könyv (Wien, 1924.), midőn a nyugatmagyarországi német helységneveket „ősi német elnevezéseknek" mondja (9. l.), a „*Burgenland*" című, 1927 végén megindult és negyedévenként megjelenő és más tudományos folyóiratok is. Olyan tudományos értékű munka is, mint *Steinhauser* Walter műve (Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quellen, megjelent 1931-ben), meglehetős részrehajló irányzatot követ.

A szánalmas, tudományos köntösben járó történelmi tudatlanságnak iskolapéldája a „*Das Burgenland*" című hetilapnak 1927 november 3-án megjelent 7. számának következő cikke: („Allerlei Wissenswertes und Unterhaltendes" rovat alatt): Unsere burgenländischen Ortsnamen; azért gondolatmenetét, adatait és megállapításait igen rövid kivonatban ismertetem, hogy közönségünknek fogalma legyen ilyen „tudományosságról" (az említett hetilap rovatcíméből csak az utolsó szó illik rá: Unterhaltendes!), és hogy néhány szóval felelhessek rá.

E szerint az utóbbi 60—80 év folyamán először a városok nevét magyarosították, mégpedig gyakran akképen, hogy azoknak kelta-latin nevét elváltoztatták; így lett pl. Semproniumból Sopron. Máskor meg a város latin nevét egyszerűen lefordították; ilyenformán a „villa Martini minor" a Kismarton, a „villa Martini maior" a Nagymarton nevet kapta (a lap szerint: villa Martini minoris és maioris!). Szarvkő, Büdöskút stb. Hornsteinnek, Stinkenbrunn-nak

[22] „Das Burgenland" politikai hetilap. I. évf. 7. szám (1927. nov. 3.). 7. oldal. 2. hasáb. 4. bekezdés: „Die Leute, auf deren Antrag diese Magyarisierung der Ortsnamen erfolgte, waren meist die Herren Dorfnotare, die für jede Magyarisierung eine Praemie von 10—20 Kronen erhielten."

szószerinti lefordítása. Máskor az elmagyarosítás alapjául a hangzás szolgált; így lett pl. Oggau-ból Oka stb.

Némelykor a magyarosítás a német helységneveknek és a magyar nyelvnek értelmetlen és ízléstelen elcsúfítása árán történt; ezen a módon Tatzmannsdorf-ot Tarcsára, Tschantschendorf-ot Csencsre stb. változtatták. Más esetekben pedig a magyarosítás teljesen önkényesen történt; pl. Trauersdorf Darázsfalva, Schattendorf Somfalva stb. lett.

A helység nevének megmagyarosítása legtöbbnyire a falusi jegyzők (Dorfnotare) indítványára ment végbe, „akik minden magyarosításért 10—20 korona jutalmat kaptak."

A cikkírót — nem ismerve természetesen a magyar nyelv magánhangzóilleszkedési törvényét — még az is bántja, hogy Wolfau-nak Vasfarkasfalva a neve, amely szóban 5 „a" (magánhangzó) van, Groszpetersdorf-nak pedig Nagyszentmihály és nem Nagypéterfalva!

Elismeri Felsőőrt, Alsóőrt, Őriszigetet (ez utóbbinak és Tobajnak véletlenül még ma sincs német neve!), Pecsenyédet és „néhány Lövő"-t magyar települési helynek és eredetileg magyar nevűeknek, de a két sopronmegyei, ma is magyar lakosságú Pulyáról már nincs a cikkírónak tudomása. A többi helységnevet — szerinte — mind hivatalosan állapították meg és úgy költötték. Nem tagadja azt sem, hogy némely helységnév a történeti okmányokban mai magyar nevén is meghonosodott fontossága és a miatt, hogy gyakran előfordult. Ilyenek: Locsmánd, Németújvár, Rohonc stb.

A cikkíró önmagával megelégedett humor hangján így fejezi be elmefuttatását: Most azonban, hogy hat év óta Ausztriához tartozunk, a kierőszakolt magyar nevek eltűntek, és már kevés *eberau*-i ember akad, aki emlékszik, hogy „Monyorókeréken" élt, kevés *günseck*-i, hogy községüknek „Gyöngyösfő", *tschurndorf*-i és *apetlon*-i, hogy községüknek „Csóronfalva" és „Mosonbánfalva" volt a neve.[23]

A történeti tények éppen homlokegyenest és számtani pontossággal, sorról-sorra az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit ez a cikk állít, de nem bizonyít. Természetesen a derék történetbúvár ezt nem tudhatja. Nem tudhatja, hogy régi okleveleink a keresztnévről nevezett helyneveket latinra fordították és így lett Mártonszállásból vagy Mártonfalvából villa Martini (1202-ben); vagy hogy egyes községeket a templom védőszentjéről neveztek el magyarban úgy, mint németben és így lett az oklevélben Szentmihályból (hivatalos latin nyelvünkben) villa sancti Michaelis (1273-ban); Szentpéterfából villa sancti Petri és a ma is magyar lakosságú Mindszentből villa omnium Sanctorum (1221-ben).[24] Arról sem lehet tudomása, hogy Felsőőrt, Szarvkőt, Büdös-

[23] U. o.

[24] Sv. I., 5. — H. O. II. 8. és VI. 12—15.

kutat és Kőhalmot stb. a németek fordították le Oberwarthra, Hornstein-re, Stinkenbrunn-ra, Steinberg-re stb., és hogy hangutánzás alapján, de nem egyszer a magyar név eltorzítása révén keletkezett Oggau (Oka), Tschantschendorf (Csencs), Gattendorf (Káta), Pullendorf (Pulya), Lockenhaus (Léka), Rattersdorf (Rőt), Fidisch (Füzes), Groszdorf (Keresztes), Harkau (Harka), Pötsching (Pecsenyéd)[25] stb.

Szó sincs róla, a helységek hivatalos elnevezésének megállapításában történtek hibák. Először is az, hogy némely helynév ősrégi alakját elhagytuk és helyette elrontott későbbi formáját kaptuk föl; így lett például Besenyőből Pecsenyéd stb. Még nagyobb baj, hogy ősrégi magyar helységneveket hagytunk elkallódni és azoknak — gyakran a régi magyar névből származó — német vagy horvát nevét fogadtuk el vagy eredeti kiejtésében, vagy a magyar fonétikának megfelelően átalakítva, vagy magyarra fordítva. Az ősi Szil[26] neve most Ruszt, Fertőfőszombathelyé Nezsider (Neusiedl), Őré Rábort (Rauchwart), Arándé Barátfalva (Ollersdorf) stb.

A helységnevek megállapítása során magyartalan és túlságosan laikus eseteket is említhetek; ilyenek: Mencsér (Rettenbach, tulajdonképpen Rodungsbach vagy Rotenbach),[27] Buglóc (Schreibersdorf)[28] stb. Némely helység magyar nevét pedig, bár ilyen nem sok lehet, okleveleink nem is őrizték meg számunkra, minthogy ezeket legkorábban a XIV. század vége felé, vagy csak a XV. században említik, amikor a terület elnémetesedése erősen folyamatban volt, sőt vidékenként már be is fejeződhetett.

Tény az, hogy *a helységnevek legnagyobb része tősgyökeres magyar*; német nevüket később kapták, a később bevándorolt német telepesektől gyakran akként, hogy *annak a községnek a nevét adták új lakóhelyüknek, ahonnan beköltözködtek.*[29] *Ezért* van az, hogy százznégy *ugyanolyan*

[25] A cikkíró szerint — nem ismervén a község régi magyar nevét és a régi magyar kicsinyítőképző d-jét — Pecsenyéd, azaz Besenyőd, magyar jelentése: **a te sülted** (dein Braten).

[26] Thirring Gusztáv akadémiai tag, egyetemi tanár volt szíves figyelmeztetni, hogy **Szil** a római **Ulmus**-nak (Ulmus római telep volt a mai Ruszt helyén), **Ruszt** pedig **Szilnek** a német fordítása.

[27] Rettenbach magyarul Mentőpatak, így lett Rettenbachból **Mencsér**; pedig a **Retten** ebben a névben **Roden**-t (írtani), esetleg **Röten**-t (vörös) jelent, tehát magyarban helyesen Irtáspatak vagy Vöröspatak volna a neve.

[28] Ennek a községnek a XIV. század elején Irófalu volt a neve, talán azért, mert olyan falusi iskolája volt, amelyben írni is tanítottak, vagy pedig azért, mivel deák (literatus) kapta adományul. (Lásd a szerzőtől: Nyugatmagyarország közoktatásügyének története.) **Buglóc**-nak valószínűleg vad, hepehupás hegyvidéke után nevezték el (Bug > buk). Hogy „Irófalu", Schreibersdorf fordítása-e, vagy megfordítva, az kétséges.

[29] Pesty, 24.

nevű helységet találunk Alsóausztriában, 36-ot pedig Bajorországban, mint az elcsatolt Nyugatmagyarország területén.

Egyes községekben a nép ajkán élő hagyomány is megőrizte annak emlékét, hogy lakosai valamikor magyarok voltak, és hogy a németek később költözködtek be.[30]

„Az elcsatolt moson- és sopronmegyei részek helynevei túlnyomóan magyar eredetűek,... a magyar név a németnél legtöbbször régibb"... és a német nevek nagyobb része kétségtelenül a honfoglalás után keletkezett, — mondja Melich. Egyszersmind példák gyanánt a következő községeket említi meg: Hegykő, Csáva, Sopronkeresztúr, Oka, Oszlop, Pecsenyéd, Selegszántó, Szarvkő, Széleskút, Zemenye, Gálos, Köpcsény, Magyaróvár, Mosontarcsa, Mosontétény, Zurány.[31] — Schwartz Elemér kimutatta, hogy nyugatmagyarországi német helyneveink jó része tulajdonképpen régi magyar név.[32]

Maga Schünemann csak *Sopron* német nevét, *Ödenburg*-ot jelöli meg, amely *biztosan* még a honfoglalás előtti időből (a Karolingek korában, 859-ben: Odinburch) származik; Melichnek is ez a nézete. *Güns*-re (Kőszeg) vonatkozólag Schünemann azt mondja, hogy *valószínűleg* az is (802-ben: Castellum *Guntionis)*; azonban sem Melich, sem Schwartz nem származtatja a *Güns* elnevezést a *Guntio*ból, hanem ellenkezőleg Schwartz a magyar *Gyöngyös* folyó nevéből, amely Kőszegen keresztülfolyik.

Egyáltalán nem fogadja el Schünemann *Wieselburg*-nak (Moson) a német *Misingenburg-*, *Miesenburg*-ból való levezetését — Kaindl is osztozik fölfogásában — és nézete helyességét meggyőzően bizonyítja. Ugyancsak kifejti, hogy Pinkafő német neve, *Pinkafeld* sem ebből a korból származik.

A 844-ben szereplő *„Brunnaron"*-t a német írók *Lebenbrunn*-nal (Vas megye) azonosítják. Ez természetesen tisztára találgatás. *Létér* (Lebenbrunn) földrajzilag igen jelentéktelen, folyóvölgytől, víztől, közlekedési úttól nagyon félreeső hegyvidéken van, ezért valószínűtlen, hogy abban az időben ezen a helyen német telep voltát föltételezhetnők. A környéken fekvő bármelyik, ugyancsak jelentéktelen régebbi kis falunak bármelyikét épúgy lehetne Brunnaronnal azonosítani. *Brunn* összetételű német helységnév sok van, Ausztriában is, Nyugatmagyarországon is.

[30] Mosonszentandrás és Boldogasszony mosonmegyei községek. (Schwartz Elemér, Egyet. Phil. Közlöny. 1924. I—X. füzet. XLVIII. évf. 16. és 18. l.)

[31] Melich, Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. 164—166.

[32] Művének részletes megállapításait nem használtam föl, egyrészt azért, mivel munkám 1928-ban már készen volt és 1929-ig már a bírálaton is átesett, másrész azért, mivel annak **részletes** fölhasználása szükségtelen, mert nyelvtudományi szakmunka.

Mindazonáltal bizonyosnak látszik, hogy Létér régi község. Egyes körülmények azonban arra mutatnak, hogy régebben szláv nyelvű telep volt, bár ma már szláv nevű lakosa sincsen. A faluban egy régi Szent Sebestyén-szobron még szláv nyelvű fölírást találunk.[33]

A 850-ben említett *Witinesperch*-et és *Wachreini* falut Schünemann Répcekethely, más német írók általában *Kirschlag* (Stájerország) vidékén keresik.[34]

A német helységnevek tehát — egy-kettőnek a kivételével — *mind* a honfoglalás után *néhány száz évvel* keletkeztek; egyik előbb, a másik utóbb, a szerint, amint német lakosai előbb vagy utóbb költözködtek be és telepedtek le Nyugatmagyarországon. Némely helység, *mint egészen új telep*, már eredetileg keletkezése alkalmával német nevet, illetőleg német nevet is kapott. Ilyenek főleg a nagyobb központok körül alakult kis telepek (kezdetben tanyák, majorok) voltak; *talán* ilyeneknek tekinthetjük a *Borostyánkő* várához tartozott több *kis helység* és puszta — közülök most némelyik Alsóausztriához és Stájerországhoz tartozik — egy részét, Borostyánkőtől nyugatra és északnyugatra, sorjában közvetlenül a hegyes osztrák határ mentén, amelyek, mint Határfő (Schmiedrait), Edeháza (Stuben), Újvörösvágás (Redlschlag) és esetleg Mencsér (Rettenbach) 1388-ban és 1397-ben német nevükön említtetnek. Ilyen *lehetett* esetleg továbbá a németújvári, illetve némethidegkuti várkörzetben (kerület, districtus, comitatus) Hárspatak, Nád és talán Nádkút.[35]

Azt munkám befejező részében kimutatom, hogy még 1715 után is Vas megyében 10 új község (8 német, 1 horvát, 1 vend) keletkezett.

Megállapítom, hogy a községek ősi magyar neveinek annál nagyobb bizonyító ereje van, mivel a magyar oklevelekben *a vidék elnémetesedésével párhuzamosan — mint* azt némely folyó nevének esetében is láttuk — lassankint némely község német neve is meghonosodott és magyar neve után ezzel a megjegyzéssel következik: vulgo (in theotonicali) = közönségesen (németül), vagy: alio nomine (más néven), alias (másképpen). Ennek ellenére megállapítom azt is, hogy eme helységnevek 85—90%-át, bár *ma* a legtősgyö-

[33] A kúpfalvai plébánia jubileuma. (Lásd a Szombathelyi Újság 1914. január 8-iki számában. Írta Könczöl Antal.)

[34] Schümann 5., 12., 13—15., 26.

[35] P. Leser, 300. folyt. — **Óbérre** vonatkozólag már nem merem ugyanezt mondani, **Szentelekre** (Stegersbach) vonatkozólag pedig a VI. fejezetben mondottak alapján egyenesen tagadom, még akkor is, ha az Österreichische **Reimchronik** Stegraifebach-ja arra vonatkozik. Ez azonban nagyon kétséges, mivel az Alhó mellett elfolyó patak neve németben szintén Stegersbach, közel a határhoz is van egy osztrák Stegersbach község és végül, mivel a Reimchronikban fölsorolt nevek közt több ismeretlen van.

keresebb német községek, és a legtősgyökeresebb és legősibb német településnek tartják azokat, a legrégibb időktől egészen a XVI. századig, 70—80%-át pedig Habsburgházi királyaink alatt is a XVII. század elejéig okleveleink kizárólagosan és állandóan magyarul említik és nevezik.

Állításaimat részben már eddig is — nevezetesen a székely, illetve besenyőtelepek fölsorolásával — bebizonyítottam, a többire vonatkozólag pedig alább szintén *oklevélileg bizonyítom.* Arra nincsen szükség, hogy teljes helységnévsort adjak. Elegendőnek tartom, hogy azoknak a német vidékeknek *számos, földrajzilag és gazdaságilag fontosabb,* népesebb vagy régebbi községét sorolom föl, amelyek ma a *legtisztább német nyelvterületek,* és ahol a nyugatmagyarországi németség *zömét találjuk.*[36] Mindazonáltal az átcsatolt 326 község közül 190 község példájával döntő bizonyítékot szolgáltatok, ezenkívül pedig 41 elpusztult helység tanubizonyságára hivatkozom.

Sajnos, hogy éppen azokból a századokból, amidőn Nyugatmagyarországot magyar elem lakta, így a X. századból egyáltalán nem, a XI. századból alig, de a XII. századból is kevés oklevelünk maradt fönn, illetve ismeretes.

A helységeket megyénkint és az egyes megyék keretében folyó-, illetve vízvidékek szerint rendeztem, a folyók felső folyása felé, a Fertőmellékén pedig északról délnek haladva.

A helység mai magyar neve után közvetlenül annak német nevét tettem; utána *zárójelben* első helyen az évszám található, amelyben ismert okleveleink az illető helységet *első ízben* említik. Az évszám után a helységnek az oklevél által közölt akkori neve következik az oklevél ortografiája szerint.

Hangsúlyoznom kell, hogy a legtöbb helységnévnél csak *egy évszámot* említek meg, azt, amelyben az illető helység neve *először* fordul elő oklevélben, bár a *legtöbbet* okleveleink azután is sokszor emlegetik. Némely helységnévnek (város) azonban több előfordulási évét is közlöm azok fontossága és jellemző volta miatt, vagy a végett, hogy eredeti vagy a történelem folyamán viselt egyéb magyar nevét is megemlítsem, vagy nevének mai alakját levezessem. A hely-

[36] Források: Hazai Okmánytár, Sopron vármegye Története (Nagy Imre), Sopron szab. kir. város története (dr. vitéz Házi Jenő), Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae, Árpádkori új okmánytár. Ezenkívül a következő művekből merítettem: **Csánki Dezső,** Magyarország földrajza a Hunyadiak korában; (ebből vettem adataim jó részét, nevezetesen azokat, amelyek az említett okmánytárakban nincsenek meg.) — Nagy Imrének a Századokban megjelent tanulmányai. — Stessel Józsefnek a Századokban megjelent ezirányú cikkei. (1897. 26—38., 1900. VII. füzet, 1900. 11—37., 1903. 431—444., 1904. 240—258. és 1906. 239—252.) — Pesty Helységnévtára.

ségnevek nyelvi magyarázatával és nyelvtudományi levezetésével — kevés kivétellel — nem foglalkozom; ez nem tartozik szorosan munkám tárgyához, másrészt pedig nem tartom magamat arra hivatottnak.

Regösdalaink rejtélye. III.

Tanórok. Steinamanger.

Írta: KALLÓS ZSIGMOND DR.
Kosztolányi Dezsőnek.

A regölésről szóló fejtegetéseimhez szükséges ősvallási ismereteket részben az ómagyar telepedésű helyek neveiből merítettem. E helynevekből itt, és az ezután következő „*Gyulavég! Faluvég!*" című fejezetben be fogok mutatni egy-két csoportot, melyekhez viszont maguk a regösénekek vagy az azokhoz nyujtott magyarázataim útján jutottam.

A helynévkutatás aránylag új tudományág, melynek fontosságát nálunk is kezdik felismerni. Azt azonban még nem igen tudták, hogy a magyar őstelepedések helynévadásában fontos szerepet játszott az ősvallás. Ha elvétve sikerült is némely helynevünket, vagy akár egyik-másik csoportjukat megfejteni, — a rendszeres kutatás az ősvallás tekintetbe vétele nélkül meg sem indulhat. Mindezeket futólag már érintettem egy előadásomról adott rövid beszámolóban (Nyelvőr 63: 51). Itt még hozzáteszem, hogy a vallásnak ilyen szerepét külföldi helynevek kutatói már régebben felismerték; a kereszténység hatása pedig *későbbi* helyneveinkre még a nem nyelvész olvasó előtt sem újság. Hogy ősvallási eredetű telepedéseink neveit eddig nem is keresték, annak nem csekély mértékben abban rejlik az oka, hogy Kandra Kabos kivételével (ki nagyjában helyes úton járt, mikor a rokon népek mai hitével való összehasonlítást tűzte ki legfontosabb irányelvül), a kutatók ősvallásul nagyobbára a *mai magyar néphitet* állították oda. De Kandra eredményei sem eléggé közvetlenek; hiszen a rokon népek vallásának tüzetesebb felderítése és még Munkácsi B. utazásainak bővebb eredményei is csak jóval Kandra munkájának megjelenése után lettek ismertekké. De azóta is aránylag csak kevés történt a rendszeresebb és behatóbb összehasonlítás terén; annyira, hogy még csak 14 évvel ezelőtt is a „hiperkritikus" Király György arra a különös állításra ragadtathatta magát (A m. őskölt. 52): „A samánismus nem volt a honfoglaláskorabeli magyarok vallása", továbbá: „még kevésbbé igazolható az, hogy a mai regösének bármiféle nyomát megőrizte volna a pogánykori magyar varázsénekeknek".

Mindezt a helynévkutatásban eddig elért eredmények

aránylagos gyér voltának mentségére hozom fel. Egy példa jobban meg fogja világítani a helyzetet. A bucsui miszterium egy teljesen elhomályosult értelmű pontjának rekonstrukciójához szükségünk volt ez ősvallási, sámán jelentésű kifejezésre: *csaba*. A regösénekekről már említettem, hogy a magyar *Csaba-mondával* egy ágról szakadtak, hogy tehát ez is az Erdélybe szökött pogányság történetét tartalmazza. Nos hát a Csaba-mondának immár közel száz éves kutatása közben senkinek sem jutott eszébe eléggé felfigyelni a *Csaba-féle* igen számos helynévre; vagy arra gondolni, hogy amíg ezek a helynevek és a hasonló alakú köznevek megfejtve nincsenek, a monda értelme fel nem tárulhat előttünk. Mentségül felhozható az, hogy a mondával a nyelvészek közül aránylag kevesen foglalkoztak, és hogy a helynevek fontosságának kérdése akkor még nem állott annyira előtérben.

Hasonló példa kínálkozik a majd tárgyalandó *Gyula*-féle helynevekkel kapcsolatban. Meglehetős nagy számuk miatt nem áltathatjuk magunkat avval, hogy *valamennyi* személynévi eredetű; igen sokról már eleve feltehetjük, hogy a „gyula" köznév rejlik bennük; és valóban már a Révai lex. is tudja „*gyulá*"-ról, hogy épp úgy tulajdonnévvé vált, mint pl. a Király, Herceg, Kenéz stb. „Számos család viselte, s eredeti vagy összetett alakjában ma is 22 magyar helység viseli e nevet." Arra nézve azonban nem tájékoztat, hogy valamennyit *személynévi* eredetűnek gondolja-e?

Tisztába kell majd jönnünk avval, lehetett-e *gyula* vallási természetű méltóság-név, vagy nem?[1] *Gyula* mint méltóság neve Konstantin görög császárnál említtetik (g y l a s főbíró) és Ibn Rosztehnél (d s i l a-fejedelem). A *Gyula*-féle helynevek aránylagos nagy száma még mindig csekély ahhoz, hogy magukban is kellőszámú változatokat szolgáltassanak a köznév minőségének, illetőleg vallási vonatkozásainak biztos megállapításához. Sokkal szerencsésebben állunk e téren a fenti *Csaba*-féle helynevek tekintetében. Mivel a *csaba* szó a regösénekekről szóló fejtegetéseknél is igen bő szerephez jutott, e fejezeteken belül voltaképpen joggal foglalkozhatnánk ezekkel a helynevekkel is. Ez azonban oly tág terület, hogy külön tárgyalást igényel. A *Gyula*-féle helyneveknek és a megfelelő köznéveknek a regösénekből indulható fejtegetése az ének sásdi szövegének végső sorához fog fűződni:

Falu végén vagyon *egy kis gunyhó*,
Abban *nevelődik* csodafiu szarvas,
Csodafiu szarvasnak ezer ága-boga,
Ezer ágabogának ezer misegyertya.
Haj regő rajta!
Gyula-vég! Falu-vég!
Haj regő rajta!

E szakasznak „*kis gunyhó*“ és „*nevelődik*“ kitételei már nyujtottak fontos adalékot a csodafiúszarvas-motívum megfejtéséhez (V. Sz. II: 240, 17. j.). Itt: a *Falu*-végen, a falu közvetlen szomszédságában kerestük a „sebes“ vagy „keletkező folyóvíz“, illetőleg „halastó állás“ mellett körülkerített *kerek pázsitot*, mely ősvallási helyneveinkben végzett topográfiai vizsgálataim szerint a magyar szertartáshelyeknek szokott elhelyezkedése volt, amiben nem különböztek a mai pogány rokonságnak ilyen szenthelyeitől, ahogy azt a bemutatott votják áldozóhely is bizonyította (V. Sz. II. 237, Miska-forrás). Ha tehát a sásdi ének a régi hagyomány alapján a *Faluvéget Gyulavégnek* dalolja, annak igen nyomós, az ősvallási telepedés tekintetében fontos okának kell lennie.

De lehet, hogy az előző fejtegetések és a votják példa még nem győztek meg mindenkit arról, hogy a regösénekben mondott *kerek pázsit*-motivuma, a *Faluvég, kis kunyhó*, a keletkező sebes *folyóvíz* stb. csakugyan magyar áldozóhelyekre vonatkoznak. E célból tehát még felvonultatom a Dunántúlról és Erdélyből ismert (és a régi nyelvben sem idegen) *tanorok*-féle szókat és a hozzájuk fűződő *kaput*.[2] Kérem a szíves olvasót, figyelje meg előbb a *jelentéseket*, az ősvallási eredetű szónak érdekes etimologiájával alább fogok foglalkozni. A szó magyarázatára már történt kísérlet. Sőt erre ellenvetés is kevés akadt. Simonyi (Nyr. 30: 249) a horvát *trnik* „tüskebokor“-hoz veti, Asbóth pedig (F. U. F. Thomsen K. XII: 56) ugyancsak szláv szót lát benne: *travnik* (horvátul „gyepeshely“). Erre Melich (M. Ny. 8: 432) ezt jegyzi meg: „Legfigyelemreméltóbb Asbóth cikkében, hogy ő a magyar *Tanorok* szláv „travnik“-ból való származását első sorban a z a z o n o s j e l e n t é s e k a l a p j á n tartja helyesnek“. Melich ritkítása azt mutatja, hogy ő az *alaki* egyeztetés dolgában még oszthatná Asbóth esetleges aggályait; a *jelentésekre* nézve pedig részletesen nem nyilatkozik. De aki az alábbi felsorolást figyelmesen elolvassa, a Dunán túl és Erdélyben olyan feltűnően egyező értelmezéseket és *főleg* olyanokat fog felfedezni, amelyek a szláv szóban nem lehettek meg, és maguktól sem kerülhettek az állítólag szlávból átvett magyar jelentésekbe. Simonyi (Nyr. 41: 427) észreveszi, hogy Asbóth itt „olyan szót fogott, mely valamennyi szláv nyelvben megvan, csak éppen a bolgárban nem“, holott ő „szláv szavainkat mindig legelsősorban a bolgárból akarja származtatni“, és idézi ehhez magát Asbóthot is: „Auch den südslavischen Sprachen, das *Bg. ausgenommen*, ist das Wort *in ganz ähnlicher* Bedeutung geläufig.“

[1] A szó török eredetéről l. legutóbb M. Ny. XXX. 267 Melich J. és Moravcsik Gy.

[2] Legújabban a Kiskúnságból is merültek fel hozzájuk adatok (Tálasi I., Népünk és Nyelvünk VII: 240).

Ez utóbbi szavak viszont mutatják, hogy a szláv nyelvekben még csak véletlenül sem akad a szónak olyan jelentése, mely az értelemnek magyar ősvallási vonatkozású jegyeit valahogy is megmagyarázhatná vagy megközelítené. E rendkívül pontosan körülírt jegyek közül egyelőre kiemelem ezeket: *kert, „bekerített jó fűtermő rét a faluszélen"* (Király P.); *„bekerített füzes, liget, berek"* (Székelyf.); *„erdőbeli körülkerített hely"* (Udv. m. és Rábaköz). Tanor, Tanár 1. *„szőllő* v. *tilosrét kerítése vagy gyepüje"*, de különösen 2. „szőllő vagy *tilos rét kerítésén vagy gyepüjén* levő kapu." Ez utóbbi körülírásból tehát kitetszik, hogy a „tanor"-on nemcsak a *kerítést,* hanem magát a kaput is értették, sőt az egész ősvallási fogalomban (ezt mutatják a *kapu* összetételei is), a *„kapu"* igen fontos jegy volt; vagyis hogy mind e jegyek: faluszél, kert, kerítéses kapu, vagy az azt pótló „gyepü"*-kerítés, tilos rét"*, mezőre nyíló *út,* amely kapuval van elzárva", „sík helyen, leginkább a falu mellett fekvő és rendesen *élőfákkal körülvett* vagy máskép bekerített darab föld"... (de lehet bekerítetlen is), „füzes", liget, berek" stb. stb., távol esnek a szláv szónak „gyepes hely" jelentésétől, melyben éppen csak a *trava:* 'fű' jut érvényre. Mind a fent felsorolt jegyek, illetőleg jelentések: kapu, kert, kerítés, út, tilosrét, erdő, füzes, liget, sőt a tilalmat jelentő deszkadarab cövekje stb. különben is annyira eltérők, hogy a vallási értelmezés nélkül *egymás mellett,* egy szó keretében nem is volnának elképzelhetők. Viszont, ha csak a fent már említett votják áldozóhely képét szemléljük is, az első pillantásra *valamennyit* együtt találjuk benne. De a kép nélkül is, a regösénekek értelmezéséből már bírunk annyi ősvallási tájékozottsággal, hogy bennük a magyar áldozatok helyének fontos ismérveire bukkanjunk és hogy alább az alaki taglalásnál ráismerhessünk arra a tőre, melyről azt mondottam (V. Sz. II: 240), hogy „jelentette a vallási gyakorlatot minden vonatkozásban."

Ez az az *„or"* tő, mely továbbképzésében: *„oros" (orvos),* „samán" jelentéssel ott lappang a dozmati töredékben (vö. V. Sz. II: 241: vadlövő vadad), és ebben a motívumban is: nem vagyunk mi *„rablók"* (miről máskor), de melynek párjáról *„ór"* 'tolvaj, rabló', mint az *oros*-ból történt újabb elvonásról ugyanott már szintén szó esett. Ez a tő a *tanorok* összetételben *utótagként* szerepel, a régiségben, és különösen az ősvallási eredetű helynevekben rendkívül gyakori *k* kicsinyítő képzővel bővítve (plur: „tanárkok" Nyr 30: 249). De pusztán és röviden is találjuk: *tanor ,tanórkapu,* sőt eredeti *„tanor-kapu"* alakjában is (vö. még *tanorok*), viszont a *tanár* és *tan-árok* formák csak igen késői népetimologiák. (Ez utóbbi az idevont *gyep* és *gyepü* értelmek „árok"-ja miatt kb. *„határ"-árok, „sánc"-árok; „gyepü"-árokhányás* szinonimikus jelentéssel.) Erről mondja Simonyi

(Nyr. 30: 249), hogy a *tanórok, tanorok* szónak eredetileg semmi köze az *árok* szóhoz[3]; viszont téved az értelmezésben: „tüske-sövény" és ez a tévedés viszi a fenti etimológiához is (horv. *trnik* 'tüskebokor').

E fontos adatok bővebb szótári tanulságaihoz utalok a M. Tájszótárra. Néhány részletet azonban még ki kell emelnem. Ha a M. T. Sz.-ben *tanórok, tanorok* (tanárok) 8. alatt azt olvassuk: *bekerített füzes, liget, berek* és 9. a. *„erdőbeli körülkerített hely"*, az azt jelenti, hogy a *faluvégi* (sík) áldozóhelyeken kívül másokat szentelt ligetekben, berkekben, erdőkben kell keresnünk, de hogy ezek is a szentelt célnak megfelelően „tilosak" voltak és kellően körül voltak (és vannak is még) kerítve". Sőt akad hely „bekerítetlen" is,

Kis keremet (áldozóliget) kerítéssel és kapuval (Čurajeva: Ufa, Birsk). — Tsheremissisches „Keremet" (Opferwäldchen) mit Umfriedung u. Tor. — Photo Uno Holmberg.

melyről a hagyomány még tudja, hogy szentelt volt, sőt „tilos" vagy legalább, hogy gyeppel volt kerítve. A jelentések tanusága szerint azonban voltak szentelt helyek (az egyes atyafiságok vagy akár családok külön használatára) a falun belül is. Simonyi fenti tévedése abban állott, hogy az egyik jelentésnek: *tanórok:* „alacsony sövény vagy deszkakerítés", a többi rovására különös jelentőséget tulajdonított (pedig a vázolt körben ez is csak olyan „körülkerítése" az áldozati helynek, mint a többi); Asbothé pedig abban, hogy hasonló túlzással leginkább csak a szó 10. jelentésére ügyelt „fínom rét, gyöp, fű". Ez az értelem a jelzett helyeknek eredeti „áldozati szentély" jellegéből folyik, mert mint a votják képen és a regösénekekből is látjuk, vízmosta helye-

[3] Kriza is tiltakozik erdélyi adatának „tanárok" alakú közlése ellen (Nyr 30: 41).

ken, eredő forrásoknál, halastavak mellett terültek el, és a nép nyelvében emlegetett fínomabb fű (Király P. „legjobb minőségű széna"), a hely termékenységéből magyarázódik. Viszont s ezt már hangsúlyoztam (V. Sz. II: 237), vizsgálataim szerint a *falu maga* volt eleinte lehetőleg úgy megválasztva, hogy a szenthely, a *tanórok* összefolyó patakjaival, vagy forrásaival, éppen a telepedés végébe, a faluvégbe essék. Innen a *tanorok-kapu*-hoz szóló jelentés (Udv., Háromszék, Csik, Király P.); „faluvégi" kapu, vetéskapu"; és *tanórok* (Brassó, Hétfalu: Horger): „mezőre nyíló út, amely *kapuval* van elzárva". Ott, ahol falu vagy városrész nevében találjuk a szót: *tanor-kapu* (Sepsi Szt. György; *így is: tanorok kapuja* Nyr. 4: 480), vagy *tanárok:* 'uccaköz', (Somogy m.: K. Dombó, Darány, N. Dobsza, Istvándi: Nyr. 25: 526), minden bizonnyal az ily nevű faluvégi dűlő felé való terjeszkedésről van szó, a somogyi falvakban pedig ('uccaköz') esetleg az atyafiságok *külön* utcájának *külön* szentélyéről.

Mind e tájszók úgy Erdélyben, mint Dunántúl eredetileg csakis ezeknek az ősvallási elnevezésű helyeknek voltak topográfiai megjelölései, és részben ma is azok; csak később terjedt ki az analógia esetleg más, egészen hasonló helyzetű pontokra és fogalmakra is.

Az „élőfa kerítés"-hez mégegyszer utalok a votják áldozóhelynek *alsó részére*, a bekerítetlenséghez pedig Holmberg több helyére (Die Rel. der. Tscher. 99. Opferwäldchen und Haine): „néha mezei szentélyül csak egy szántatlan hely szolgál a réten, a *falu határában* „Grenzmark"; „*Tschaki* faluban a szentély *bekerítetlen* hely egy nyirfaligetben." Így sokszor.[4] Munkácsinál olvassuk (V. N. Gy. 0438): „A tőlem megfigyelt felső-lozvai (vogul) áldozás alkalmával az áldozó tér a ház mögött egy erdei tisztáson állott, melynek havát *köralakban* eltávolították s a maradékot símára letaposták. A tér közepén két embernyi magasságú villás rúd volt, mintegy két méter távolságban egymástól leszúrva s egy keresztrúd volt reájuk fektetve... A régibb időkben általánosan jelen voltak az áldozó tereken a *bálványok* is, illetve az áldozó terek a *bálványligetekben*, a bálványtartó dúcok közelében állottak." Alább hallani fogunk a *tanorok* közelében elhelyezett magyar bálványról is.[5]

[4] Holmbergnek ez a fejezete rendkívül tanulságos a később tárgyalandó magyar törzsi és nemzetiségi áldozóhelyekre vonatkozólag is. A **tanárokhoz** l. még **Paasonen:** Beitr. zur Kenntnis der Rel. der Tscheremissen (Kel. Sz. II: 198): „Als Festplatz dient in Tschuraeva ein **ungepflügt** gelassener Ackerpfleck **unmittelbar** am Rande des Dorfes."

[5] Barna F. (Ősvallásunk kisebb isteni lényei: 36) a mordva „keremetekről" azt mondja, hogy nem voltak egyebek, mint „erdők-ligetek és kertekben források mellett elkerített tisztások" és Kandra hozzáteszi (Myth 262): „Saját régiségeinkkel ez állítást az okirati **„Kerteskő"** hozza összhangzatba, mely igazolni látszik, hogy követelmény csupán az volt, hogy

E bálvány közelében és a bekerített, *kapuval* elkülönített szent helyre az áldozó ünnepeken is csak a hivatottak mehetnek a rokon pogányságnál; a nők, a serdülők bizonnyal a magyaroknál is inkább csak kívül foglalhattak helyet. A belül elhelyezett értékek, áldozati és fogadalmi tárgyak őrzése külön tisztség; a népnyelvi szónak *tilos* jegye a szentély megközelítetlen voltára vonatkozik. *Kapu* itt úgy látszik csak egy volt, míg a votják áldozó helyeken (*h.* jelz.) két bejárás van feltüntetve, melyekhez hasonlót jelez a MTSz. *tanor* 2. alatti „szőllő" vagy tilos rét kerítésén vagy gyepüjén levő „kapu" és a külön címszók is.[6]

Külön kell szólnom a MTSz. e furcsa címszaváról: „*tanórok-leves*" 'köménymagos leves' (Marosszék, Király P.). A magyar ősvallás 11.-ik századi viszonyainak ismerete nélkül ki tudja ezt megérteni? Mi köze lehet a *köménymagos levesnek* akár a MTSz. nyujtotta első jelentéshez *tanorok* 1. „falu közelében levő árkolás vagy gyepü (a marhák ellen; Balaton mellett. Tsz.), akár a többi kilenchez, melyeket már nagyjában bemutattam, vagy pedig Asbóth feltevéséhez: *travnik* „gyepes hely"? A 11-ik sz. pogány-keresztény kultúrharca, melynek a nyugati székelység szökése Dunántúlról, a regösök hazalátogatása, a regösének keletkezése és a Csabamonda csak egy-egy csekélyke mozzanata, — itthon a törvénynyujtotta hatalmi eszközökkel, felkelésekkel és titkos fondorlatokkal folyt, jóval több mint félszázadon keresztül; — és mindezekről már szóltam is — de a leggyilkosabb fegyver a győztes félnek kíméletet nem ismerő maró gúnyja volt, mellyel ezek, a már említett szánakozás mellett is (vö. V. Sz. II: 133), a nyomorba jutott samánokat, multjukra még mindig büszke családjaikat, nőiket, környezetüket és híveiket ostorozták, valamint evvel együtt mindazt, ami akár közeli, akár távolabbi vonatkozásban állott az ősi vallással. Mélyen sajnálom most is, hogy ennek a kornak eddig teljesen ismeretlenül maradt e körülményeit csak nagyjában vázolhatom. Amíg a részletek feltárására alkalmam nyílik, az olvasónak be kell érnie avval, hogy az említett féktelen gúny elsősorban a tanórok-on belül történtekre: az áldozásra, illetőleg az áldozati lakomák milyenségére vonatkozott számtalan érdekesnél-érdekesebb kifejezéssel. Az áldozati lakomá-

a hely kerített legyen, szó sem lévén épületről, mely őket annyi istenségtől zárta volna el". Följebb (261) kíváncsian kérdi: A dolog azon fordul meg, hogyan hívták őseink a bekerített áldozó helyeket? „**Kertes kuv**" vajjon nem annyi-e, mint „kerítéses kő"? Mi már tudjuk, hogy hívták: **tanórok**; alább pedig mégegyszer látni fogjuk, hogy ennek a jelentése igenis éppen „**kerítéseskő**", sőt azt is, hogy „tanorok" már a honfoglalás után keletkezett pogány kifejezés a régebben általános „**kőor**" vagy kerteskő (= oroskő) pótlására (vö. **Öskü** Veszpr. m. *Örskü 1465: Ewscew).

[6] Holmberg (id. h. 102) a cseremisz áldozóhelyeken három (sőt helyenként több) kaput is említ.

kat — nők ki lévén zárva — a samán környezete, férfisegédei készítették elő, főzték, sütötték a résztvevőknek hevenyén magukkal hozott kellékeivel, gyüjtött (és talán hűtlenül kezelt) pénzeiből; később pedig valószínűleg úgy is, hogy a tömeg a lakomákon jelen kívánt lenni, de vagyonát a hitelüket vesztett szellemekre áldozni már vonakodott. Az így készült ételek, ahogy a résztvevő ünneplőknek magukkal hozott edényeibe a helyszínén, vagy az otthon maradtak elé kerültek, teljes kudarc-számba mentek, mert a nyugaton finnyásabbá vált ízlés számára élvezhetetlenek voltak, és méltán kiérdemelték a távolmaradottak gúnyos kacagását. Ilyen gúnyolt áldozati étel volt „a köménymagos", üres, ízetlen és erőtlen „tanórok-leves" is.[7]

Különös a honfoglalást követő két magyar századnak viszonya egymáshoz. A Csaba-mondáról szóló tanulmányom arról fogja tájékoztatni a kíváncsi olvasót, hogy a népnek, régi pogányságához szító és a krónikákban józanabbnak: *pars sanior*-nak feltüntetett része a keresztény magyart jóformán idegennek tekinti; viszont a népnek keresztény nagy zöme is az említettem hatalmi eszközök birtokában, az ostobának, „Csábá"-nak bélyegzett pogány tömegeket (bár maga is csak sokára vetkezik ki ősi szokásaiból, és a segítséget és szánalmas részvétet sem tagadja meg a kitaszítottaktól, a bámulatot a távol dicső ősöktől) voltaképpen a nép testén kívül állóknak, vagy legalább is terhes örökségnek, heréknek minősíti. Ez az erjedési folyamat azonban nem Szent Istvánnal kezdődik, hanem már egy századdal korábban, mikor a más hitű és erkölcsű idegent az ideérkező magyarság gyanútlanul körébe fogadta, nőiket családtagonként becézte, és velük együtt a kereszténység csíráit is felvette, magába olvasztotta. Ennek a folyamatnak egy tünetét a „Jelbeszéd nyomai a magyar X-ik századból" című értekezésemben mutattam be (Nyr 64. és 65. évf.).

[7] A szó etymológiájára és különösen az előtag „tan" eredetére alább visszatérek. **Tanorok**-félék a MTSz-on kívül Nyr 30: 249 (Győr m. Szemere): „a szőllőhegy körül levő **tanorkokat** ki kell takarítani (mély árok az eső és hó összegyüjtésére)"; Nyr 33: 585 (Udv. m. Bethlenfalva): **tanorok**. — HNévT 1899: **Tanorok**, puszta (Maros Torda m. Mező-Madarashoz; a Ny Sz. adatai: **„Tanórok"** pascuum, septum, septum pascuarium PPB; ein Ort zum weiden oder zum füttern, Adámi. Házának alatta vagyon ma is nagy szénacsináló **tanorokja** (rövid o), az juhait azon ur abban tartotta (Mon. Írók XI. 417).

A R. Lex. a következőkkel gazdagítja a sort: Kiskomárom, Zala m: **Tanaroki dűlő**; — a **Tanorok-kert** elnevezés 1732-ben Fogaras m.-ben is járta; — „Nagymihályon (Zempl. m.) **tanarok**-nak nevezték a XIV. sz.-ban a kertet". — Ez utóbbi, Erdélyen és Dunántúlon kívüli adatot legújabban Tálasi J. régi **kiskúnsági** adatokkal bővítette (l. a 2. sz. jegyzetet N. és Ny VII: 240). — Az Okl. Sz adatai (**taranok, tarmok, tarnok,**

Az *oros*-okon és *gyulák*on keresztül a szellemekhez visz az út, illetőleg „köveikhez". Az előző közlésben a regösének hajgató motivumával kapcsolatban (kebelébe ejtse: kőelébe) már érintettem a „köveket" és a vallási életben való fontosságukat. Ezek a magyar pogányságnak ép olyan bálványozott, becézve öltöztetett, java falatokkal körülhízelgett, tisztelt, de rettegett, néha bizony meg is fenyített istenei voltak, mint más keleti népeknek, vagy akár a régibb zsidóknak hájjal körülkent istenképei.[8] A szellemek mindegyikének talán megvolt a maga egyénisége szerint köznevekből kölcsönzött nevük, de ha azt kérdezzük, mi volt a neve a bálványnak, mely a szemlélő, vagy az áldozó előtt a szellemet megjelenítette vagy az imádat tárgyát általánosította, akkor arra ez a rövid felelet: *kő*. A lapp istenképek (V. Sz. II: 244) is igazolják, hogy ezeknél a *Köveknél samánhitű* eleinknek különb isteneik nem voltak, és istentiszteleteik helyhez, röghöz lévén kötve, a felállított bálvány per excellentiam *Isten* volt számukra. Ezt annyi helynévvel lehet majd igazolni, amennyi csak kell, és bár eddig egyet sem ismerünk még e kövek közül, és természetesen az egyház

tarolnok, taronak, taronok, tormok, torolnok, toronok) nagyobbára helynevek, és jórészt **elírások.** Feltűnő, hogy ezek között is akadnak Ung és Zemplén-megyeiek.

Asbóth éppen kizárólag ezekre az oklevéli elírásokra, és Cz. F. hiányos értelmezésére támaszkodik, a M T Sz.-nak őt feszélyező pontos adatait pedig botránkozva elveti (a 10-iknek kivételével l. f.): „die beinahe verwirrende mannigfaltigkeit des dialektwörterbuches, das nicht weniger als 10 bedeutungsgruppen aufstellt". (FUF. XII: 45, 1912; Thomsen Fschr.) Íme egy tanulságos példája a **hangtanárok** eljárásának. Sajnos a boldog emlékű, érdemes tudósnak példáját legutóbb Szilády Z. is követte (Debr. Sz. 1934, VIII: 263). A magyar néprajznak ez a nagyképzettségű kutatója (maga is gyüjtő), céljához képest, mely a **tanórok**-ban más kifejezésekkel együtt (lésza, borona, rez, láz) a szláv faépítkezés nyomait látja, különösen Erdélyben, — a M. T. Sz tanorok adatai közül csak a 6-ikat fogadja el, a többi meghatározást, melyek körül legérdemesebb gyüjtőink fáradoztak (mint Kriza I., Kassai I., Király P., Kiss M., Csaplár B., Nagy L., Horger A., Győrffy Iván, Séra Kálmán, Kiss Albert stb.), nem tartja „szerencsések"-nek. Nem éppen lehetetlen, hogy a 6-ik jelentésre nézve tárgyi szempontból igaza is van, vagyis, hogy a **vetés-, puszta- ill. mezőkapu** tárgyilag valóban szláv (mely esetben a m. pogány tanórok véletlenül fedte volna a fogalmat); de a többi jelentésnek (l. f: 'bekerítetlen', 'füzes', 'liget', 'berek', 'uccaköz', 'út', 'élőfa', 'falusi kert' stb) nincsen köze a faépítkezéshez, és nem „félrevezetők", hanem a szó alakjával együtt a magyar ősvallásnak legbecsesebb emlékei, melyekért a lelkiismeretes, neves gyüjtőknek a lehető legnagyobb hálával tartozunk.

[8] Vö. Domján János dr. Mózes: A pápai ref. theol. ak. k. 11: 69. — A regösénekben is megvan még az ilyen fajta becéző imádásnak némi nyoma: „Bár a mi asztalunk szent oltár volna, rajta lévő **ruhácska** misemondó ruha volna", vagy amikor az „abban legelésző csordásfiú **szarvaskájáról**" beszél, ugyancsak kicsinyítve említi a csodafiút. A Vadlövő vadadban is kimutattam ilyen képzőt: **orvosfiad.**

szorgalmasan irtotta is őket, mégis remélem, hogy idővel néhány felszínre fog kerülni közülük. Így ha például azt olvassuk Pesti Frigyes kéziratos helynévgyüjteményében (1864) a Veszprém megyei Padragon: „*Az erdő és mező közt levő* árokparton (értsd tanórok) van egy csuda nagyságból álló kőszikla; a földből öt öl távolságra áll ki, csakis töve van bent, neveztetik *kis-kő*-nek; kelet felé innen van egy forrás, mely *Mocsolya kút*-nak van nevezve", akkor a fogyatékosan megadott topográfiai leírás mellett is, könnyen ráismerünk a becézve *kis kő*-nek nevezett „csuda nagyságból álló sziklában" egy pogány magyar istenségre.

A honfoglaló magyarok között lakó, régibb telepedésű idegenek, kiknek kereszténysége ugyan már elég szilárd alapokon nyugodott, ezt a kőimádást eleinte még sem tekintették félvállról, hiszen akárhányszor tanúi voltak érthetetlen csudáknak, földfeletti hatalmak beavatkozásának az ember sorsába. És valóban már mindjárt az első években Theotmár salzburgi érsek leveléből IX. János pápához (900 nyarán) kitűnik, hogy a német és morva püspökök kölcsönösen vádolják a keresztény híveket, hogy „Ungarorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt" ... Ha talán keresztény szertartásaikból nem engedtek is, sőt nőik igyekeznek a velük házasságra lépett magyarokat mingyárt az első években téríteni (l. az *imád* és *imádkozik* szók eredetét a *Jelbeszéd* stb. c. idézett értekezésemben Nyr 65: 19), némi ingadozás eleinte az új pogány hit felé kikerülhetetlen volt, különösen míg maguk is nem láthattak jobban a dolgok mélyére. Így a „*Követ*" a német őslakosság tiszteletteljesen *Gott*-tal (Göd), a „köveket" *Götter*-rel adta vissza a helynevekben, de mikor *kő* helyett pontos fordítással „*Stein*"-t mondtak is, ebből sem hiányzottak az illő tiszteletnek, sőt a félelemnek jelei, úgy hogy csakhamar a magyar pogányság ősvallási vonatkozással az egész országban a „Köveknek" kijáró imádat csorbulása nélkül vette át az autochthon (bajor) németektől a *staen* szót, melynek nyilt diphtongusából: *(ae)* nyilt *e*, az egész szóból: *isten* lett, hol az *i* az idegen szó könnyebb kiejtése kedvéért került előre (mint iskola, istálló, istrángban). Hasonló kapcsolatú óbajor szó nem került az ómagyarba, így az átvételt nem a hangtani analógia, hanem csak tárgyi érvek igazolhatják.[9] Minden népnél a megfelelő po-

[9] A pann. bajor **štaə**, plur. **štaə**, **štèə**, **staənə** (Schmeller Bayr. Wb.) orrhangja a magyarba a plur.-ban ejtett **n**-nel került. A palóc nyelvjárásban nem hangtani okokból hangzik a szó ma is így: **sten, stenyit, steen** (hosszan Nyr 6: 466, 7: 35 M. T. Sz.). **Isten** perzsa etimológiáját régebben az **ármány** szónak feltételezett perzsa eredete (Ahriman) tette népszerűvé, amelynek „ördög" jelentése a magyar őshitet dualisztikus természetűnek láttatta. Az **ördög** jelentése a magyarban keresztény eredetű (l. V. Sz. II: 140). Mióta az ármány szóról kiderült, hogy egy közép-

gány kifejezés került a keresztény teminológiába az egyistenfogalom nevévé, a héberben *többes* alak: élim. Így mikor a keresztény térítők e magasztos fogalom számára megfelelő magyar szót kerestek, éppen azért, mert ez pótolta országszerte a régebbi „*Követ*" (még ha ez utóbbi, tárgyi jelentésén kívül helyenként bírt is még „isten" értelemmel), természetesen rászorultak a német eredetű szóra. Hogy éppen német szó váltotta fel az ősi magyart (melyet a kereszténységgel ismerős hívek talán már kissé resteltek is, másik profán értelme miatt), azt addig, míg említett, feltűnő helynévi és köznévi adataimmal alá nem támasztom, sokan csodálkozva fogják fogadni, azután azonban igen természetesnek fog látszani.

Áldozó liget a cseremisz Kitjak faluban (Wjatka, Malmysch). Kerítés nélkül. — Tsheremissischer Opferhain. Nicht umfriedet. U. Holmberg: Die Rel. der Tsher. S. 62. Nach A. Reinholm.

A *kő*-nek szerepét magyar helynevekben Kandra is tárgyalja (M. Myth 259), említ is a néphagyományból Hont megyében (Diósjenő és Peröcsény között) „két tiszta fejér toronyalakú kőszálat (félkörben), annak közepén egy mesterséggel vésett veremmel, melybe, a sejtelem szerint az állati barmok használatlan részei vettettek, és amelyeket a nép *oltárköveknek* nevez és azokról azt vélik, hogy ott pogány őseink áldoztak."[10]

kori német fogalom átvétele (Kertész M. Nyr 36: 433): **arm(er)mann**, a dualizmus és a **perzsa** eredet nem időszerű többé. Az ősvallásból eddig kifejtettekkel sem egyeztethető a perzsa vallási érintkezés.

[10] Hevesből a Mátra alján a **Bába kő** kőszirtet, Erdélyben **Bábakövét** idézi (mondáikkal), továbbá a Mátrában ilyeneket: **áldozókerek vár** (Bodony), **Fejérkő, Odvaskő, Asztagkő**, és közel hozzá **Üstökkő** (Solymosnál), **Tűzkő** (a Tarna m. Kőkútnál). A Bükk hegységben: **Áldozókő** (az apátfalvi határban), **Bálvány** (Visnyó), **Tüzenkő** (most Szarvaskő), **Imókő** (Tárkány, némi bevésés nyomai látszanak a sziklatetőn), **Buzgókő** (Ma-

De nem is áldozatra alkalmas „oltárköveket" kell keresnünk, mert az áldozás nem történt köveken, nem is éppen sziklákat, hanem felállított bálványokat, istenköveket, melyeknek emléke számtalan (néha már nehezebben is felismerhető) „Kő" összetételű helyneveinkben is megmaradt, gyakran úgy, hogy az összetétel másik tagja is ősvallási vonatkozású.

De említ Kandra néhány *„Isten"* összetételű helynevet is. Ezek (épúgy, mint természetesen a szláv eredetű Bálvány szó kompozitumai) szintén nem a szellemekre, hanem közvetlenül az áldozóhelyeken felállított kövekre értendők. Ilyenek: *Istenhegy* (Miskolc határában). *Istenkelete* (Szilágysomló mellett). A Maros jobb partján *Istenszéke*, sőt valószínűen idevaló az általa említett fenti *Ustökkő* [*Istenkő*] (Solymosnál). Ezekhez az ősvallási összetételekhez sorolható még például *Istenkuti dűlő* (Császár), *Istenes állás* [Ács,] (mindkettő Pesty kézirat-helyneveiben, Komárom m.), *Istenkút* p. (Gömör m. Osgyán) és *Istenmezeje* (Heves m.), melyre alább visszatérek.[11] „Istenkő" nevű dűlőnév bizonnyal fog még akadni jónéhány, de alább olyan rövidebb alakjukban fogjuk látni, hol a nép a helyek pogány emlékére való tekintettel a blasphémia miatt az első szótagot elhagyta. De maradhatott el ez a szótag *(„is")* mondatkötései, sőt hangtani okokból is. A nyelvész sohasem téveszthetí szem előtt, hogy a hangtanban csak analógiákkal dolgozunk, nem szabályokkal. A jelen esetben a nyelvérzék nem kérdezte, hogy a *„Stein*-t" más helyen *„steen"*-nek vagy *„isten"*-nek ejtették-e, hanem mint a gyerek, a kiejtés nehézségén gyorsan, és úgy esett túl, ahogy tudott, akár el is hagyva a szó kezdetén bajt okozó *s*-t: tehát *„ten"*, különösen ha egyéb hangtechnikai vagy esztétikai okok is ezt javasolták. A gyerek például a *scatula* szóból *iskátulát*, *skatulát*, vagy mint az

linka) stb. Bartalos közlése után (u. o.) **Áldozógát** (Békés), **Iraló-hegy** (Torna), **Esztátkő** (Borsod), **Peskő** (a tárkányi és Heves-leszi határban), **Papkő, Kis- és Nagyoltárkő** (a somodi kútfő nagy sziklája).

[11] Kandrától idézem még a **Bálvány** és **Bálványos** nevű helyeket, Komárom, Pest, Somogy, Szolnok, Doboka, Zemplén megyékből és néhány **Bálványoshegyet**; ezeket ő kereszténység előtti korúaknak tartja; ok nélkül, hiszen maga idézi I. András rendeletét: falsos deos abrogare et simulacra demoliri (ahol a falsos deos „isten" helyett állhat, simulacra „kövek és bálványok" helyett és mindkettő kövekre vonatkozik). Idézi a veszprémi apácák Szent István-kori oklevéléből ezeket: **Baluankeue, baluankeu**; 1226-ból Tömörd határában: tria idola lapidea pro meta posita, stb. Kandra a fenti **Istenszékét**-t (mely a Maros jobb partján emelkedik) Vlisloszki Henriktől idézi (a fákra aggatott rongyok a magyar néphitben Ethn. V: 321), és hozzá e néphitet: a hegy tetején sűrű fenyvesek közt kristálytiszta forrás van, melynek vize állítólag gyógyerejű. „Ki a vizet használja, ruhadarabot akaszt a fák egyikére." — V. sok ilyenről értesít, akárcsak a volgai pogányoknál.

ilyen szóeleji mássalhangzótorlódás esetén a finnek: az első hang elhagyásával *katulyát* is csinál (ez utóbbit l. Nyr 11: 225, kátullya Nyr 36: 455). De kár is a fáradságért, hiszen bőven van rá analogikus eset is: *skadarka* > *kadarka*, *stoklas* >*toklász*. Ny. Sz. *stempel* > *tömpöly*, *stockfisch* > *tokfis* (felsorolva M. Ny 11: 293. Melich).

Fent az Isten szónak ősvallási összetételei között „*Ustökkő*"-ről feltételeztem, hogy **Istenkő*-nek alakváltozata. Ez az összetétel az e célra megvizsgálandó dűlőnevek között azért nem lesz valami gyakori (bár olyan tetszetős fogalomnak vélné az ember: „kő, amely istent ábrázol"), mert benne voltaképpen ugyanaz a fogalom van ismételve, ami az ősvallási eredetű helyneveknél (a kutató javára) többször is előfordul; t. i. a régi magyar kifejezés, idegen eredetű másával van mintegy magyarázva.[12] De hiányozni még sem fog. Tobán István *Sziget-Monostor* jegyzője 1864-ben Pesty Frigyes kéziratos helynévgyüjteménye számára ezt írta a község határáról: „Itt enyészik el a szomszéd község, Pócsmegyer, határában az ú. n. Királyváránál kezdődő homokbuckaláncolat, melynek itteni legmagasabb része *tenkőhegynek* neveztetik". Itt a buckák *legmagasabb részén, csúcsán istenkő* volt felállítva, mely szónak ezt a hangtani vátozatát fenn fejtegettem. Még pontosabban van körülírva egy ilyen istenkő-nek a mező közepére eső elhelyezkedése a nógrádmegyei (elpusztult) *Tenkőteleke* nevében. (Csánki 1: 109 Tenkeuteluke 1332: Kár. Oklt. 1. 77, Polihna m. sorolják fel az oklevélben).[13]

De megtaláltuk a német *staa*-nek („isten") formánkívüli átvételét („*ten*") a *tanorok*-féle összetételek elején is, csakhogy mélyhangú taghoz (*orok*) hangrendileg illeszkedett alakban. Eredetileg tehát a kicsinyítő képző nélkül így kellett hangzania: *Ten-or* = „*istenor*". A honfoglalás idejében pedig az eredeti magyar szó állott az összetétel elején: *kőor*, és jelentette a fent bőven bemutatott körülkerített áldozó helyet, középen az istenség kövével, ahogy azt nemcsak a votják áldozóhelyről nyujtott képen látjuk, hanem a mordvinokról, cseremiszekről, és más rokon keleti pogányokról szóló leírásokban is. A jugra népek „*tanor*"-jaihoz fent Munkácsi adataival szolgáltam. A *kő-or formákat* megtaláljuk sok száz magyar ősvallási eredetű helynévben, persze hangtanilag gyakran erősen átalakulva. A legjellemzőbbekre ráismerhetünk a sok „*Kőrösben* és *Kórodban* (**Kő-*

[12] L. e jelenségről M. Niedermayer, Zeitschr. F. ON Forsch. III: 216.

[13] A Bihar megyei **Tenke** (Ten-ké ~ Tenkén ~ **Tenke**, a helyrag elmaradásával), a Heves megyei **Tenk** (ugyanígy, csakhogy ebből a birtokragnak vélt e is elmaradt), a Sáros megyei **Tenkesujfalu** (Cs. I: 314, 1323, 24) és más alakilag már nehezebben felismerhető helységekben is sejthető ez az összetétel.

*oros, *Kő-orod),* ez utóbbiban az előtag hasonult mélyhangzásúvá: *kó-orod.* Látható, hogy ezek a helyek az atyafiságok együttes áldozóhelyeiről, tanorjairól és kővéről, mint őket legjellemzőbb vonásról nyerték nevüket. A rokon népeknek gyakorlatából ítélve, azt állíthatom, hogy a *gyulavégeken* felállított törzsi vagy nemzetségi *Kő* körül elterülő mező szükséges nagy terjedelménél fogva nem volt körülkerítve. E mezők a nép életében nemcsak a pogány századok folyamán, hanem később is, mint törzsi gyülekező helyek nagy fontossággal bírtak, és róluk a hagyomány is tud. Az Isztimér (Fejér m.) körüli magyarok nem a síkon gyülekeztek, hanem hegyen „Isztimértől délre, már Iszka-Szt. György határában van egy szőlőhegy, mely a magyarajkú szentgyörgyiek kezéből az isztimériekébe került: a szőlőhegy neve Kincses; itt a magyarok minden ősszel összegyűltek és hegygyűlést tartottak, melyet aztán az isztiméri németek is megtartottak és manapság is megtartanak; ezek vannak meg a *kindžiš* és *hëdjeʃëš* szavakban" (Hajnal Márton, Az isztiméri német nyelvjárás hangtana. Ak. 1906, 59).

Fent a hevesmegyei *Istenmezejé*-ben *olyan* ősvallási jellegű összetétellel találkoztunk, melyen a *mező* szó valószínűleg törzsi, illetőleg nemzetségi gyülekezés helye volt (eredetileg *„Kő-mezeje"), tehát *gyulavég,* nem pedig közönséges tanórok. Ilyen gyulavég lehetett az ősrégi, tisztes multú Sabaria-nak az áldozóhelye is: „Isten mezeje"; szellemkő a mezőn: „da ze dem *Staen am Anger*". Hogy ez a helynév csakugyan a körüllakó németségnek jelölése volt a magyar törzsi áldozatok színhelye számára, azt máskor fogom előadni, bizonyítván, hogy a város magyar neve is: *Szombathely* e gyulavég-nek ugyanazoktól a németektől eredő német elnevezése.[14]

Megkísérelhetem körülírni azt a pontot, melyen a magyar telepedésű ősi városnak „faluvégén", vagyis körülbelül falain túl, az áldozati mezőtől körülvéve ennek az istenkőnek állania kellett.

Géfin Gy. egy adata szerint (V. Sz. III: 12) a régi város falának nyugatra néző részére két kapú nyílt: a *Nagykar-* és a *Kiskar*-utcai kapu. Ezeknek a régi utcáknak ma is ez a nevük, és a nagyobbik a városon kívül, a nevezett kaputól a Perint folyóig terjed, a másik rövidebb és délre fordul. Ez a *városvégi* üres térség a *folyóig,* lehetett az a **Kőor (*kő-ar, *isten-orok, tanorok),* mely a német szomszédságnak a

[14] Schönwisner (Ant. 1791) kb. egy nézeten van az idézte Laziussal, hogy t. i. a frankok vagy a későbbi németek az (avaroktól) elhagyott erődítmények láttára „kiáltottak" volna fel így: „Stein am Anger!" Tudvalevő dolog, hogy „felkiáltásokból" nem keletkeznek helynevek, legfellebb **népetimológiák.** De különben is a romokat ez esetben a sík mezőn **összehordva** kellett volna látniok!

városba jövet, különösen az áldozatok alkalmával annyira föltünt, hogy azt *„da ze dem Staen am Anger“*-rel jelölték meg. Mikor aztán később a város arra is terjedt, a *Kar*-utcák elnevezésében fennmaradt a jelentős térségnek a neve, mint fent *Tanárok* (Somogy, uccaköz több helyen), *Tanor-kapu* (Sepsi Sz. Gy., városrész neve). A *„kor*-ban mutatkozó magánhangzóösszevonás összetételekben ritka; de a nyelvnek ezideig csaknem ismeretlen első két századában *általánosnak* fogom kimutatni; és a hangharmónia felülkerekedését régi adatokban nyomon is lehet követni, mint pl. ebben a régi hn.-ben *Keurcha* (Bács B. m. Ortvay MO R. Vízr. < **Ké + orcsa).*

A számtalan, lényegében, mint már kitűnt, azonos út közül, mely a mondottakon kívül, a *„Kar“*-utca jelentésének bizonyítására az egész országban kínálkozik, e folyóirat olvasóinak kedvéért a *Szombathelyhez* legközelebb esőt választom.

Legutóbb Schwartz Elemér (MNy 31: 346) felsorolta a *felsőőri* magyar dűlőneveknek az elcsatolás óta hivatalból németesített sorát, kb. 70-et. (Szomorú olvasmány.) E sorból megtanulhatjuk, hogy mily arányban adódnak majd a nép által ezer év óta helyenként még megőrzött ősvallási eredetű dűlőnevek. A 70 közül kettőt ragadok ki: *Kondorok* és *Kozmorok árka* (hiv. német Kondoräcker! Kozmorgraben!)

Helyneveink közt gyakoriak a *Kondoros-* és *Kendereses*-félék. Ki sejtené, hogy különösen a mélyhangú névben, a fent sokszor említett *oros* van összetéve a *Kende* törzs nevével! A törzs neve azért vált szükségessé a hn. elején, mert a *Kendék* elkülönülten telepedtek meg, és a névben a többi törzsektől *eltérő* rituszt kellett megjelölni a felsőőri esetben: **Kende-orok > *Konda-orok > Kondorok.* A másik névben *„orok“* elé (l. *Arak-*, *Arács-*, *Aracs*-féle deminutivumok) valószínűleg már keresztény nevű, és talán idegen anyától származó samán-nak a neve került: *„Kozma“-orok > Kozmorok;* és *„árka“* jelöli másodszor is a tanorok régi, körülkerített voltát.

Ez az összetétel megtalálható más vas- és zalamegyei helynevekben is: *Kondakor*, avval a különbséggel azonban, hogy az utótagban *(-kor)*, mint *„tanorok“* és a *Kar*-utcák esetében is, a mezőn felállított *kőistenség* is jelezve van, **Kanda-kő-or, *kó-or,-kor.* Mindez tetszhetnék játéknak, véletlennek is, ha elő nem kerülne Zala megyéből: *Kondora* (Cs. 1394 Kondra, 1445 Kondora), **kende-or-a:* „Sippenzauberstätte des Stammes Kende“ (l. még Pesty-nél egy *Kondori* nevű dűlő Vas megyében is), és ugyanott (Zala m.) *mégegyszer* egy *Kondakor* (Cs. 1335. Kondakw! lehet dublet, 1430 Kondakor. „Ma ilynevű dűlőt Zalaapátiban találunk. Kétség-

kívül ez őrzi nevét. 1513-ban Kondakori Balázs nevű egytelkű nemes lakta").

De a fenti, *vasmegyei Kondakor* (a mai *Hermán* táján, a Gyöngyös partján, és alig öt km-nyire Szombathelytől) 1510-ben *Condakorfalwa* al. nom. *Waydafalwa* és *Herman* maga, al. nom., *Condakorsoka* néven is előfordul (u. o.). Az előbbi: *Waydafalwa* egy kis jóakarattal dubletnek is tekinthető és ez esetben a töredékekben (nemzetségekben) telepedett törzsnek *vajdája, gyulája* v. *kneze* székelt volna benne. Ám ez a *dublet* nem olyan nyilvánvaló, mint lesz majd: *Knez* al. nom. *Gyulateleke*, és az összetételekben, a *Vajda*-féle, elég ritka helynevek is csak elvétve fordulnak elő jelentős, ősvallási vonatkozású utótaggal, mint pl. *Vajdakuta* (Kis-Küküllő vm.) és *Vajdaszeg* (Torda-Aranyos vm.), ezért a Gyula-féle helynevek köv. részbeli lajstromába még nem voltak felvehetők.[15]

Kondakorsoka, melyben „soka" e gyula híveit tüntethetné fel (l. Pais D. MNy XII: 255, „Sok" mint faluképző), máskép is értelmezhető: „*Konda — kőorsoka*". Ez esetben a *sok* az atyafiságok számára vonatkoztatható, mint a számos *Sokor, Sokoró*-félék, melyek a fent jelzett ősvallási eredetű számnévi helynevek közt érdekes dubletjeikkel fontos helyet fognak elfoglalni. „Aus vielen Sippenzauberstätten bestehend". E *Sokoró*-féléket Pais D. (MNy XXV: 20) hangtanilag alig, de lényegben annál inkább téves elemzéssel „hegyre kuporodás"-ukról (zsugorodás, tekergés) elnevezetteknek tünteti fel.

*

A regös énekek székely változatát két szomszédos falu szolgáltatta: Kénos és Lokod. Láttuk, hogy a helyneveket nem az érdekeltek adják rendesen, hanem a környezet. E szabály alól vannak kivételek, és úgy látszik, *Kénos* neve is az. Ezt a nevet maguk a Dunántúlról oda szakadt pogány magyarok adhatták a telepnek, s a név ma is talál. Sz. Udvarhelytől keletre magas kopár hegyoldal fokán, a hasonló fekvésű Lokodtól völgykatlan által elválasztva, a közeledés útjától távol, az áldott dunántúli lakóhelyek után, a rájuk váró sors valóban „kénos" lehetett.[16]

*

[15] A „**Kuta**" utótag ugyan csaknem megtéveszthetetlen kritérium lehetne; lásd majd a párhuzamos **Orkuta, Gyulakuta, Áldokút**, sőt **Istenkút**-féléket.

[16] A névnek a völgyben található kénes forrásoktól való származtatása ellen a szó mélyhangúsága szól; különben is a **völgyben** mutatkozó **kén** után nem nevezhették el a **hegyoldalt. Kén** vagy **kénes** szóalak a népnyelvben ismeretlen (Szily M. Nyelvújítási Szt); ez így hangzik **kéneső** és **kénesős** (Székelyföld: kinasó). A régiségben is így, a 16. századnál korábban pedig nincs reá adat (1533). Ellenben a kódexekben **„ken"**,

DR. SIGMUND KALLÓS: Das Rätsel der Regöslieder: III. Tanórok. Steinamanger.

Auszug. Die Beweisführung geht aus der letzten Zeile des Sásder Regösliedes aus: „Gyulavég!, Faluvég!, haj regő rajta!" „Gyula-Ende! Dorfende!, hei ich erinnere mich dessen nunmehr nur in Gestalt einer Märe!" (vgl. V. Sz. II: 246. d. Text.).

Diese wehmütige Erinnerung an das „Dorfende" reiht sich enge an die bereits behandelten, z. T. symbolisch besungenen Motive der Regöslieder an: eine Sehnsucht nach dem verschollenen Heidenkult, und insbesondere nach den Opfern, wie nach deren Vollstreckern: den Schamanen, und noch näher nach den heil. Opferstätten: dem „runden (umzäumten Rasen", zu dem (V. Sz. II:237) die Abbildung einer wotiakischen Opferstätte, als völlig entsprechendes Pendant gegeben wurde: auch an einer Quelle liegend, und mit (an Stelle des Steingötzen) nunmehr einem „Pfahl für's Heiligenbild" in der Mitte. Dieses fortwährend zurückkehrende Motiv des „umringten Rasens" (kerek pázsit), vgl. die Rekonstruktion des Bucsuer Liedes im **deutschen** Texte, V. Sz. II: 248) findet nun in den von einander sehr verschiedenen, vielen Bedeutungen des dial. Wortes **tanórok, tanor** (Székler und Transdanubien) seine völlige Rechtfertigung.

Das Wort wurde bisher für slawisch gedeutet (Simonyi: **trnik** 'Distelbusch'; Asbóth: **travnik,** 'mit Rasen bedeckte Wiese'). Aus der „beinahe verwirrenden Mannigfaltigkeit der zehn Bedeutungsgruppen in dem Dialekt Wb." (Asbóth), greifen beide zu je einer, und Z. Szilágyi, der auch einen slawischen Ursprung ansetzt, wieder nach einer andern von diesen Bedeutungen. Von den unten aufgereihten Gruppen verficht Simonyi die 1., Asbóth die 6. und Szilágyi die 10-te. Es sind, wie fast alle 10 von einander verschiedene Bedeutungen. Die übrigen, von authentischesten Samlern beglaubigt, werden kühn beiseite gelassen. Und doch passen sie alle ohne Fehl in den Rahmen der oben erwähnten wotjakischen Opferstätte und umschreiben diese aufs genaueste.

1. **Verschanzung** oder Heckenzaun in der Nähe des Dorfes (gegen das Vieh). 2. **Tor,** an der **Umzäumung** oder Hecke eines Weingartens o. verbotenen Wiese.

3. Einsprossige Leiter zur Überschreitung eines niederen Hecken- oder **Bretterzaunes,** d. i. ein fusshoch durchgestecktes Holz, mit an dessen beiden Enden je einem dicken Pflock als Hälter.

4. Enges **Gässchen,** 5. **Weg** zur Wiese, mit einem Tore verschlossen.

6. Auf ebenem Orte, meistens neben dem Dorfe liegendes und gewöhnlich von **Bäumen umgebenes** oder sonstwie **umzäumtes** Stück Feld z. B. Heu oder Kleewiese u. s. f. (kann auch **unumringt** sein).

7. Grasreicher **Garten** im Dorfe. 8. **Umringter Weidenwald, Hain, Wäldchen.** 9. **Umringter Platz im Walde.** 10. FeinerWiesenrasen, Gras.

Dazu kommt noch besonders das Schlagwort: **„tanórok-leves"** 'Kümmelsuppe'. Die Opfergerüchte waren durch den an der Donau plötzlich verfeinerten, heiklen Geschmack (und auch durch treulose Manipulation der Gaben und wegen pietätloser Kritik des Gebotenen) bald als unverdaulich oder unhinzureichend geschmäht worden, wozu ich aus dem ung. Wortschatze viele andere Ausdrücke nachweisen werde.

„keen", tortura, marter' (Magy. Jaj, II: 1603) **Kénos** Nysz., „dolorosus, peinvoll". M. T. Sz. Székelyföld, kizárólag: **kén, kénoz, kénos.** Dr. Lányi Ernő arról értesít, hogy a falu feletti csúcsnak: **„Kénositető"**-nek a nevét a falu népe így értelmezi: **„Kénos oda feljutni".**

Das Wort selbst ist ein Kompositum, dessen zweites Glied: **orok**, ein Deminutivum des Stammes **or** vorstellt, mit der Bedeutung „Sippenzauberstätte", und ist uns noch in dem Worte **oros, orvos:** 'Arzt' bekannt. Die ursprüngliche Bedeutung dieses Wortes: „Zauberer", in den vorhergehenden Teilen behandelt, und auch hier in einigen wichtigen Ortsnamen klargelegt, wird in Tausenden von ungarischen Ortsnamen mit packenden Übersetzungen, Dubletten und Kompositen zum Vorschein kommen. In der Ansilbe dieses **„tanorok"** erkennen wir, durch die Vokalharmonie assimiliert, das altbayerische **staa-** (Stein), dem auch das ungarische **„Isten"** 'Gott' entnommen ist. Es hat sich ursprünglich für ung. **Kő-**'Stein' 'Götzenbild' eingebürgert. **Kő-or** „Sittenzauberstätte mit einem Gottesbilde in Mitte der (umzäumten) Wiese", war das Vorbild des ung. **tanorok**, und ist natürlich unzählige Male in Ortsnamen wie **Kőrös** (*Kő-oros), **Kő-rod** (*Kő-orod), **Karád** (*Kő-ara-d) usf. erhalten. Das deutsche Wort findet sich unangetastet in dem Ortsnamen **Steinamanger** (Szombathely); entlehnt in **„Istenmezeje"**: „Anger des Steingottes", in verkürzter Entlehnung: **Tenkő** („Stein-stein", eigentlich: „Götzenstein") und in dem ob. **tanorok**. Aehnlich und ganz ungarisch: **Kövesmező** „Anger mit dem Steingotte".

Zur weiteren Beweisführung wurden ON aus der Umgebung Steinamangers gewählt. Der besagte **„Stein am Anger"** in Szombathely befand sich, wie alle ung. Zauberstätten, am „Dorfende", also unmittelbar anschliessend an die alten Mauern der Stadt bis zum Flusse **Perint**, wo sich noch bislang, nahe zum Zentrum der heutigen Stadt gelegen, die beiden von der Zauberstätte benannten alten Gassen erstrecken: **Grosse und Kleine Kargasse** (Vgl. wie in Karád: ***Kő-ar** = „Stein am Anger").

Aus dem von Ungarn seit Trianon abgetrennten Felsőőr brachte El. Schwartz unlängst die Flurnamen **Kondorok** und **Kozmorok árka** (ämtlich verdeutscht zu „Kondoräcker"! „Kozmorgraben"!). Hier ist wieder ein ähnliches Kompositum wie in **tanorok** (deminutiv): **orok**, nur vertritt die Silbe im Anlaute, vokalharmonisch assimiliert, den Namen eines verstreut angesiedelten Stammes: **Kende.** Dieselbe Anlautsilbe ist in den Eisenburger und Zalaer ON. als: **Kondakor** (Kondakorfalva) und **Kondakorsoka** vorhanden; das Letztere (1520. al. nom. Herman, 5 Km von Szombathely entfernt ***Kende-kő-or-soka**): „Menge der Steingott-Sippen-Zauberstätte vom Stamme Kende"; wobei **„Kor"** wie der ob. Gassenname: **„Kar"**. Zu dem Felsőőrer **Kondorok** reiht sich wieder ein Zalaer **„Kond-or-a"**: „Sippenzauberstätte des Stammes Kende."

Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében.

Írta: FÁBIÁN MÁRIA.

Szentiványfa.

A szentiványfai templom oltárképe 140 cm széles és 280 cm magas vászon. Jézus megkeresztelését ábrázolja Keresztelő Szent János által, akinek tiszteletére a templomot szentelték. A kép főalakja Keresztelő Szent János, amint jobbjával vizet önt a mellette alázatosan meghajló Jézusra, baljában pedig egy kis zászlócskát tart, melynek fehér szalagját ez a felirat díszíti: Ecce agnus Dei (Íme az Isten bá-

Andor Lóránd: Didergő, zuzmarás avar.
(Ciklusillusztráció Pável Ágoston „Felgyujtott Erdő" c. verseskötetéhez.)

ránya). Szent János arcán öröm és elragadtatás látszik.

A kép legfelső részén az isteni mindentudás szimboluma (háromszögben nyitott szem) látható két szárnyas angyalfej között. Lent Jézus feje fölött (a Szentlélek jelképeként) fehér galamb, mely fölött a felhőkön szintén két szárnyas angyalka lebeg. Jézus alakja mellett balról is áll egy kis angyal, mintha minisztrálna a keresztelésnél.

Az említetteken kívül még hét alakja van a képnek. Jézustól balra két tanítvány, jobbra pedig öt más személy látható korhű jelmezben. Az öt közül kettő az előtérben ül és csodálkozva, figyelve tekint Szent Jánosra. Ezek római katonák, fejükön katonasisak; a háttérben három tudálékos, ravaszarcú tógás alak, bizonyára a zsidók követei. (Lásd János ev. I. fej. 19. stb. vers.)

Igen jó a kép plasztikája; a sötét, mély alapszínből élénken emelkedik ki a főszemély természetes testszíne és a mellékalakok kifejező arca.

A kép aláírása:

„Pinxit Steph Dorffmaister 1791."

(Dr. Király János vámoscsaládi esperes-plébános úr közlése.)

Zalaegerszeg.

A zalaegerszegi megyeházán az alispán dolgozószobájában lévő, Krisztus Urunkat a keresztfán ábrázoló kép szintén Dorffmaister műve.

Rendkívül fínoman festett kép, olyannyira, hogy voltak, akik olasz mester munkájának nézték. Hogy azonban Dorffmaister munkája, azt Szilynek Mlinarics Lajos h. alispánhoz 1793. máj. 8-án írt latin levele bizonyítja, mely magyar fordításban így hangzik:

„A Keresztrefeszítettnek képét, melynek megszerzésére Uraságod Zalavármegye nevében felkért, Dorffmaister István soproni festő elkészítette és hozzám elküldte. Ennek megfestése, miként nekem tetszik, úgy bizonyára mindazoknak is, akik értenek a művészethez, megnyeri a tetszését. Ára 10 arany, a láda, amiben van, 1 frt, amiért is megkérem Nagyságodat, hogy 46 frtot küldjön a festőnek, ill. az asztalosnak. A képért pedig minél előbb küldjön biztonságos alkalmatosságot hozzám Szombathelyre, hogy azt Zalaegerszegre küldhessem. Egyebekben a jövőben is gratulálni fogok magamnak, ha a nemes vármegyének és főkép Nagyságodnak szolgálatára lehetek. Kinek tapasztalt jóindulatába ajánlva magam, maradok alázatos szolgája

Szily János."

Mlinarics alispán május 15-i levelében jelenti, hogy elküldi a 46 frtot. Az irat belseje őrzi Dorffmaisterné saját-kezű nyugtáját, mellyel igazolja, hogy férje távollétében ő vette át Schulmann kanonok kezéből a 45 frtot.[1]

Zanat.

A zanati templom sekrestyéjében egy Szent Lászlót ábrázoló kép állott, mígnem a templom átrendezésekor 1934.

szeptemberében ezt a régi oltárképet restaurálva visszaszállították a helyére. A képen nincs aláírás, azért vita indult meg szerzőjének kiléte körül. Azonban Szily és Dorffmaister levelezéséből kitűnt, hogy ez a kép is Dorffmaister kezemunkája. Ezt különben bizonyítani sem kell nagyon, hiszen annyi azonos vonást mutat a mester többi munkájával mind színben, mind elgondolásban.

Szent Lászlót régi magyarruhában, dúsan omló palásttal ábrázolja Dorffmaister, amint kezében a vizetfakasztó harcibárdot tartja; szemét esdve emeli az ég felé, hálát adva, hogy meghallgattatott. A gazdagon hímzett ruhának anyagszerű kidolgozása jellemző Dorffmaister művészetére. A koronázó jelvényeket a szent király előtt egy angyal tartja bíborpárnán; a koronán az ékkövek valóságként hatnak.

De hogy minden kétséget kizárólag igazoljam, hogy a kép festője Dorffmaister, közlöm Szilynek Dorffmaisterhez 1785. jún. 26-án írt leveléből azt a részt, amely a képre vonatkozik.

„Ich gedencke, das Sanctuarium (von Mihályfa) allein, nicht aber die ganze Kirche und fast auf die nemliche arth, *wie zu Szanat bei Steinamanger*, nebst einem Altarblat mahlen zu lassen."[2]

Bizonyos tehát, hogy Dorffmaister dolgozott Zanaton és az oltárképet is ő festette.

Kétesek

A következőkben felsorolok néhány képet, amelyek valószínűleg Dorffmaister munkái. Eredetük biztos meghatározása azonban további kutatást igényel.

Felsőoszkó.

A templom sekrestyéjének bejárata fölött függő kép Michelangelo Pietájának nyomán készült. Nem nagy kép, 50×90 cm. nagyságú. Dorffmaister legjobb munkái közé tartozik. Roppant gondos kidolgozású. A Szűz Mária arca az anyai fájdalmat tolmácsolja.

Kám.

A főoltár képe Szent András apostolt ábrázolja. Kapossy János egyetemi m. tanár, művészettörténész, véleménye szerint valószínűleg Dorffmaister munkája.

Kemenessömjén.

Az oltárkép Szűz Mária születését ábrázolja. Előkelő családi jelenetet juttat eszünkbe. A látogató, üdvözlő alakok mind kecsesek. A fürösztés és az egész képen elömlő családi hangulat szinte életképpé avatják. A színezés nem a legsikerültebb. A restaurátor ecsetje sokat rontott rajt.

[1] P. L. III. sz. 5. f.
[2] U. o.

Kőszeg.

A Szent Imre-templom szentélyének evangéliumi oldalán függ a régi szombathelyi székesegyház főoltárképe, mely a Boldogságos Szűznek nagynénjénél, Szent Erzsébetnél tett látogatását mutatja be. A kép színei, alakjai, ecsetkezelése Dorffmaisterre vallanak. L. Vasi Szemle 1936, 14—15. l. (Géfin Gy.: Szombathely legrégibb látképe.)

Nagylengyel.

A plébániatemplom főoltárképe valószínűleg Dorffmaistertől való. Az 1801-i plébániaösszeírásból megtudjuk, hogy a kép 1781 körül készült.

Ormándlak.

Nagylengyel fiókközsége templomának szép freskóit valószínűleg Dorffmaister festette. A templom jelen alakjában egyidős a nagylengyelivel.

Vasszécseny.

Az Ebergényi-család birtokában van egy festmény, térdkép, amely életnagyságban ábrázolja Mária Teréziát. A családi hagyomány szerint Dorffmaister István festette.

Ifj. Dorffmaister István munkái.

Nagysitke.

A templom leckeoldalán levő első mellékoltár képe az Immaculatát ábrázolja. Szende, bájos női alak összetett kezekkel, kissé jobb oldal felé forduló arccal. Feje körül 12 csillag kettős sorban, lábai alatt a hold, melyet kígyó fon körül. A kígyó szájában egy gallyon alma. 1935. aug. 12—14. napjaiban Frigyessy festőművész kitisztogatta a képet s ekkor tűnt elő a jobboldali alsó sarokban a művész aláírása:

Stepha. Dorffmaister
pinxit Anno 1801.

Méretei: 190 cm magas, 95 cm széles. (Pintér Imre plébános úr szíves közlése.)

Lenti.

A templom oltárképe azt a jelenetet ábrázolja, amint Mózes holttestét az ördögök el akarják hurcolni, de Szent Mihály arkangyal megakadályozza őket szándékukban. A kép aláírása a következő:

Pinxit Stepha. Dorffmaister 1802.

Kőszeg.

A kőszegi Szent Imre-templom főoltárképét 1805-ben festette ifj. Dorffmaister István. Szent Imre herceget ábrázolja. V. ö. Vasi Szemle 1934. IV. sz. 319. l.

Dorffmaister István jellemzése.

A művész életére vonatkozólag nem sok feljegyzés maradt. Ami van, az is csak töredék. Amint munkáiból és néhány adatból kitűnik, olyan személyiség és jellem volt, amilyennel a barokk korban elég gyakran találkozunk. Tele van szélsőségekkel. A legmélyebb vallásos elmélyüléstől a hangos világi vigalomig minden érzés átviharzott lelkén.

Vallásosságát bizonyítanunk sem kell. A sok szép szentkép mind azt igazolja, hogy a rajtuk kifejezett érzelmek csak mélyen vallásos lélekből fakadhattak. Némelyik képén szinte drámai erővel él ez. A bibliának alapos ismerője. Még ennél is több, valóságos értelmezője. Bibliai történeti tárgyú képein, ahol a cselekménynek kellene dominálnia, néha a kompozíció rovására is túlteng a szimbólum és a gondolat kifejezése. Kedves bizonyítéka vallásos érzületének, hogy midőn először járt munkái ügyében Magyarországon, fiatal feleségével együtt a türjei templomban ezüst szívet ajánlott fel az oltáron, hogy hitvesi szerelmük kedves fogadtatásra találjon Isten előtt.

Családját szerette; végrendelete, levelei mind bizonyítják ezt.

Szerette a munkát; munkabírása szinte példátlan. Ha munkáról volt szó, nem ismert fáradtságot. Az akkori nehéz közlekedési viszonyok mellett képes volt póstakocsin, vagy gyorsparaszttal nagy távolságokra utazni, hogy munkát vállalhasson és annak eleget tehessen. Munkáját igen sokszor ambícióval kezelte; azt mondom sokszor, mert van bizony munkája, amelyen látszik, hogy ecsetje fáradtan mozgott. Ne hibáztassuk érte. Hiszen olyan sokszor kellett azonos témát festenie egymásután (pl. a „boldogságos Szűz mennybemenetelé"-t). A harmadik, vagy negyedik azonos megrendelés már nem inspirálta. Így történhetett azután, hogy sok képe kompozicióban, elgondolásban hasonlít egymáshoz.

Dorffmaister önérzetes festő volt. Határozottan érezte magában a tehetséget. Levelei bizonyítják ezt. Fáj neki, ha mellőzik. Hogy a szombathelyi székesegyház kifestését nem rá bízták, örökre fájlalta. Nem hinném, hogy anyagi szempontból sajnálta volna a munka elmaradását; az a monumentális feladat lelkesítette, amelynél teljes nagyságban megmutathatta volna művészi tudását.

Valószínű, hogy magyarul beszélni nem igen tudott. Minden levele német; meglehetősen csúnyán és hibás ortografiával írt. Írásaiban sok a nyugatmagyarországi német tájszólási elem. Hanem a magyarság érzelemvilága közel volt szívéhez! Ez abból is látszik, hogy az öregedő mester önmagát magyar vitéznek festette le a szombathelyi Szent István-képen. Tzinke Ferenc tanár ódájából tudjuk ezt.

Művészetének jelentősége eddig még nem domborodott ki egészen. Ennek oka, hogy csak az újabb kor fordult érdeklődéssel a „magyar barokk" világ felé. Pedig Dorffmaister utolsó csepp véréig és utolsó ecsetvonásig a magyar barokkszellemet szolgálta.

Első munkái még magukon viselik a bécsi festőakadémia bélyegét és szellemét, de ez hamar lekopik róla és egyéni útakon jár, dacára annak, hogy mindenben követi patrónusai utasítását.

Jól képzett művész, rajztudása biztos; lendületes, kifejező vonalakkal vázol; azok a legjobb munkái, amelyeken ezek a végleges megoldásnál sem tűnnek el. Teljesen készre festett képei is megtartják frisseségüket. Aki a rábahídvégi Szent Józsefet közelről látta (1934 őszén a szombathelyi Ünnepi Hét keretén belül rendezett műtörténelmi kiállításon is látható volt), az elcsudálkozik azon a könnyedségen, amellyel ecsetjét vezeti. Az a bizonyos barokkos lendület, a vonalak nyugtalan mozgalmassága és más hasonló jelenségek, amelyekről a barokkal kapcsolatban beszélni szoktunk, Dorffmaisternél szinte kézzelfogható valóságok lesznek. Túlzásba azonban sohasem megy; ezek egyszerű mesterségbeli készségek nála, eszközök csupán, amelyekkel egy olyan művész él, aki a rajztudáson, perspektíván, színhatásokon már rég túlhaladott és akinek egészen más mondanivalói vannak.

Minden képén van gondolat, amely a lélek mélységéből fakadt. Szent Pálról festett képei vallásfilozófiai gondolatokban bővelkednek. Amint a szent a tűzbe rázza a karjára csavarodó kígyót, azt sugallja, hogy erős akarattal mily könnyen rázhatjuk le és vethetjük tűzre a lelkünkre fonódó gonosz indulatokat.

Megfestette Zrínyit, mint Antheust. A hőst oly különös pózban ábrázolja, hogy nem fojthatjuk el mosolyunkat, ha ezt a megoldást összehasonlítjuk Székely Bertalan Zrínyijével. Színpadias és keresett; de ha Mihályi Ernő magyarázatára gondolunk, aki szerint Dorffmaister a magyar hőst Antheusként ábrázolja, akkor a mester naivsága mély értelmet nyer. Zrínyit nem lehet addig legyőzni, amíg a magyar földön áll. Csak akkor veszítheti el életét, ha elszakítják az anyaföldtől, melyet védelmez és melytől életét kapta. Az ellenség sem tud máskép erőtvenni rajta, csupán úgy, hogy a levegőbe emeli. Ezt a csudálatos erőt érezte meg Dorffmaister. Talán tudat alatt, de érezte, hogy az a föld, amelyen él, magyar televény, amely fölött magyar levegő leng, amely magyar kenyeret terem, és neki is, a Bécsből hozzánk szakadt mesternek, édes hazája lett. Erről a földről már nem mozdítja el őt semmi más, csak a halál.

Nem is dolgozott Ausztriában sehol. Más, idegenből szakadt festők gyakran tértek vissza hazájukba. Dorffmaister

végig itt maradt. Érezte, hogy a barokk idők új szellemet hoztak a magyar földre; virágba borultak a magyar kultúra fái. Csudálatos idő volt ez! A muzsikában lelkes, szívpezsdítő dallamok zendülnek. Lavotta, Bihari, Csermák megteremtik a magyar hangszeres muzsikát. A költészetben Faludi, Csokonai, Kisfaludy, Berzsenyi és a többi lelkes író oltárra helyezik a magyar nyelvet. Nem lehet elképzelni, hogy a művészetben is föl ne ébredt volna a magyar szellem és ne próbált volna eljutni azokba a magasságokba, melyeket a művészet nyugaton már elért.

Sajnos, művészeink nem voltak; de voltak lelkes műpártolóink, akik magyar hevülettel, ajándékot szóró kézzel pártfogói lettek a művészetnek; de műpártolásukért megkövetelték az idegenből szakadt művészektől, hogy magyar szellemben dolgozzanak. Így esett ez Dorffmaisterrel, Donner szobrásszal és más idegen, de magyar földön magyarrá lett művésszel is.

Dorffmaister egész életében magyaros szellemben dolgozott, később már akkor is, mikor senki sem kívánta tőle. Így lett Dorffmaister István, a soproni festő, apostola és egyik képviselője a magyar barokk szellemnek.

Dolgozatom szűk határai elégteleneknek bizonyulnak, hogy Dorffmaister egész munkásságát felöleljék, hisz olyan festőről van szó, aki egész Dunántúlon dolgozott, a legfelső sarkától le egészen Mohácsig és Nováig. Nem beszéltem Dorffmaister szigetvári, mohácsi, soproni, kismartoni, győrmegyei stb. művészi tevékenységéről; csupán a szombathelyi egyházmegyében folytatott munkásságát ismertettem. De remélem, hogy így is hozzájárultam ahhoz, hogy Dorffmaister megismerését illetően valamivel előbbre jussunk.

Munkám befejeztével köszönetet mondok mindazoknak, akik nekem a Dorffmaisterre vonatkozó adatgyüjtést megkönnyítették. Így elsősorban *ar. Géfin* Gyula pápai kamarás úrnak, akinek buzdítása és segítsége nélkül dolgozatom talán el sem készült volna. Az új adatok legnagyobb részét neki köszönhetem. Hálával tartozom *dr. Kühár* Flóris egyetemi tanár úrnak és *dr. Mihályi* Ernő bencés főiskolai tanár úrnak, akik hasznos tanácsokkal láttak el s mindazoknak, akiknek leveleire és szíves segítségére dolgozatom során hivatkoztam. Végül *Bakos* Magda műtörténész, tanárnőnek, aki az eredeti levelek fordításában és olvasásában volt segítségemre.

FORRÁSMUNKÁK:

Dóczy József: Európa tekintete. IX. k. Béts, 1830.
Éber Antal: Magyarország műemlékei. III. Bpest, 1913.
Dr. Mihályi Ernő: Dorfmaister és a barokk képírás Sopronban. Sopron, 1916.
Dr. Kühár Flóris: A kemenesaljai festőművészet c. cikke.
Dr. Kapossy János: A szombathelyi székesegyház. Bpest, 1922.

Dr. Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely. I—II. 1929; III. 1935.
Dr. Csatkai Endre: Hegyfaluról szóló cikke. Sopron Vármegye, 1923. ápr. 1.
Kőberl J.: Cikksorozata a Szombathelyi Ujság 1897. évfolyamában.
Szily és Dorffmaister levelezése (Püspöki Levéltár, Szhely).
A **dolgozat során megemlített urak közlései.**

•

MARIA FÁBIÁN: Das künstlerische Schaffen Stephan Dorffmaisters in der Dioezese Szombathely.

Auszug. D. (1729—1797) geboren zu Wien, beendigte seine Studien ebendaselbst an der Akademie für bildende Künste. Er heiratete jung, liesz sich in Sopron nieder und wurde alsbald der Lieblings-Maler ganz Transdanubiens. Johann **Szily,** der erste Bischof von Szombathely betraute ihn mit der Ausführung der notwendigen Gemälde in den Kirchen seiner Diözese. Die gegenwärtige Studie befaszt sich mit der Würdigung der, innerhalb des Kirchensprengels von Szombathely vollführten Arbeiten **Dorffmaisters.**

Auszer den Altarbildern sind seine vorzűglichsten Leistungen: die Wandgemälde des hl. Paul-Saales im Ordenshause der Praemonstratenser in **Türje** und im Rittersaale der Burg von **Sárvár,** die Deckgemälde der Kirche von **Szentgotthárd,** sowie die malerische Ornamentik der Kirche von **Nova.** In **Szombathely** befinden sich viele Bilder von ihm. Im bischöflichen Palais: das Bild „Sankt Martins", Bischofs von Tours und das am Fronleichnamsfeste verwendete Bild (bischöflicher Altar) „Das letzte Abendmahl"; im Ordenshause der Praemonstratenser, die Bilder des „hl. Augustin" und des „hl. Norbert"; seine beiden Bilder in der Kathedralskirche stellen „hl. Stephan" und „die Taufe Jesu" dar. In Szombathely sind auszerdem zwei Bilder von ihm in Privatbesitz, „Sauls Bekehrung" und „Moses lobpreiset die eherne Schlange". Die Bekehrung Sauls ist eine Copie des Originals von Rubens (Königliche Galerie, Berlin). Die malerische Dekoration vieler Dorfkirchen dieses Sprengels stammt auch von ihm. Die meisten der hier aufgezählten Bilder waren bisher in der Kunstgeschichte unbekannt.

Seine Mäcene waren ungarische Herren, die (hauptsächlicherweise **Szily)** die Anforderung stellten, dasz er seine Bilder dem ungarischen künstlerischen Geschmack entsprechend anfertige. Der mit Zeichentalent und gesundem Farbensinn begabte Künstler entsprach den Anforderungen seiner Auftraggeber, da seine beschwingte Seele die Schönheit des ungarischen Kunstgeschmackes zu erfassen vermochte.

Wenngleich ausländischer Abstammung, sehen wir in ihm dennoch einen hervorragenden Repräsentanten des ungarischen Barockstils.

Ford. Dr. T. K.

A zenei formák élete.

írta MOSONYI DEZSŐ DR.

Mi a forma?

A forma nemcsak a művészet kérdése, hanem a társadalmi életé általában; az élet minden kifejezése a társadalomban formát öltve jelenik meg.

Ha meg akarjuk határozni, mi a forma tulajdonképen,

kétféle módon tehetjük. Az egyik módszert talán anatomiainak nevezhetnők: az élet folyamatos anyagából elszigetelünk egy előre elkészített rendszer szerint határolt, befelé erősebb összefüggést mutató részt; a történés lehetőségeit szabályokkal korlátozzuk. Ez a szemléleti mód a formát merevnek, állandónak, az adott esetben meg nem változtathatónak mutatja. És valóban a forma hajlamos ilyen megdermedésre. Csak a spanyol etikett formáira, a tér, idő és cselekmény aristotelesi hármas egységére vagy a kultikus zene évszázadokon át változatlan dallamaira kell gondolnunk.

A másik módszert biologiainak mondhatjuk. A formát az egyszeri kifejezésre nézve ez is véglegesnek tekinti; ezt a befejezettséget azonban mint egyensúlyi helyzetet fogja fel, egymás ellen küzdő erők eredményét látja benne. És mivel minden kifejezés az egyéné, az egyén pedig a társadalomban él, minden forma e szemléleti mód szerint az egyén és társadalom megegyezését tükrözi.

Ez a biológiai módszer az előbbinél alkalmasabbnak látszik a művészi kifejezés megértésére is. A régebbi esztétika a forma bonctani képét foglalta rendszerbe; új esztétikának kell jönnie, amely a forma keletkezését a legprimitívebb megnyilvánulástól éppúgy magában foglalja, mintahogy számbaveszi a jövő lehetőségeit is.

A zene egyik legősibb kifejezése az embernek. Elemei, mondhatnók nyersanyaga: a ritmus és a dallam — az összhang csak később járul hozzá. A ritmus mozgás, izomösszehúzódás; a hang is csak izomműködés, a gégefő, vagy a hangszeres zenében más izmok összehúzódásának melléktermeke. A ritmus és a hang ősi, a beszédnél ősibb voltát az agy szerkezete bizonyítja. Az agynak régebbi centrumaihoz van kötve, azokhoz a központokhoz, amelyek a vegetatív életet, az éhséget és szerelmet szabályozzák, amelyekből az érzelmek minden testi megnyilvánulása: elpirulás, és elsápadás, könny és örömkitörés erednek. Érzelmek kifejezése a zene, nem az értelemé. Az érzelem pedig irracionális, exploziv kitörésű, extázisra hajlamos és így eredetileg formátlan. Az értelem azonban korlátokat állít fel, amelyek a kitörés erejét lefokozzák, de örömhatását állandósítják. Mert a művészi forma célja az inger okozta belső feszültség átalakítása örömöt okozó egyensúllyá. Durch Leiden Freude — ahogy Beethoven mondta.

A forma kialakulását a zenében egy arab mese szemlélteti legjobban. A mese szerint az első ének úgy keletkezett, hogy egy tevehajcsár leesett tevéjéről, karját törte és hangosan jajveszékelt. Társai utánozták hangját és azóta énekel valamennyi tevehajcsár. E naiv mesében megtaláljuk

a formát alakító két erőt: az egyén gáttalan hangkitörését és a társadalom alakító munkáját.

A zenei tehetség a bebizonyítottan öröklödő, veleszületett tehetségek közé tartozik. Amíg azonban a csecsemő első sírásából, amelyet a kellemetlen ingerek okozta feszültség váltott ki, ének, ill. zene lesz, a legegyénibb, legsajátosabb zenei tehetség is a korszak divatos zenéjének hatása alá kerül. Ösztönös életének feszültségei, amelyek zenei tehetségénél fogva elsősorban hangokkal kapcsolódnak, nem jelenhetnek meg nyers formátlanságukban, hanem a nevelés rögzítette fogalmak kritikáján áthaladva a kor tipikus zenei fordulataival, harmoniájával, kezdő, feldolgozó és befejező módszerével átdolgozva szólalnak meg. A közepes zenei egyéniség megelégszik a meglevő formák játékos variálásával; egyéniségének feszítő ereje nem töri át az egykorú társadalom megszokás folytán beidegezett kereteit. (v. Bülow, a nagy zongoraművész mondta: tehetséges az, aki az embereket tisztességes módon untatni tudja, zseni pedig, aki a kétségbeesésbe kergeti publikumát.) A zseni akaratlanul is bomlaszt, robbant, szétfeszíti a megszokott formákat, hogy újakat hozzon létre. A küzdelem az egyén és a társadalom közt, amely a kisebb, játékos energiaterhelés esetében még nem látszott, itt már nyilvánvalóvá lesz. Nem csodálkozunk azon, hogy a nyugtalan, forradalmár Wagner Richárdot, aki fi- és nőtestvér vérfertőző szerelmét, Tristan és Izolda házasságtörő szenvedélyét, Tannhäuser vágyódását a Venusz barlangja után zenésíti meg, kora ellenszenvvel, gúnynyal fogadja. De még a szelíd, vallásos, nyárspolgár, húszgyerekes családapa Bach János Sebestyént is megrójja az őt vádoló egyházi tanács, hogy idegen hangokat vegyít a korálba és megzavarja a vallásos gyülekezetet. Mozart klasszikus muzsikáját kortársa, II. József császár és zenész kortársa, Dittersdorf komplikáltnak, nyugtalanítónak találja; és valóban ez a játékoskedvű, gyerekes, puderesparókás Mozart véletlenül (mily furcsa véletlen) Beaumarchais forradalmi darabját, a Figaro házasságát zenésíti meg, Don Juant, a családi tűzhely merész rablóját, nemi kalandorságában a pokolig kitartó férfit választja hőséül, végül az akkor forradalmár szabadkőművesség apotheozisát írja meg a Varázsfuvolában. Kell-e még több példa? Az egyéniség örömkeresése magányos, a szociális — a társadalmi ellenállás törvényszerű, lélektanilag indokolt. A társadalom minden új zenét alaktalannak tart, gúnnyal és megvetéssel védekezik ellene. A küzdelem első korszaka után minden új zene enged kissé az általános ízlésnek, a szociális ellenállás, lassankint megszokván az újat, enyhül és így lesz a bomlasztó, kereső, az egyéniségnek szabadabb érvényesülést hagyó romantikus korszakból klasszikus pihenő korszak.

Formák harca a történetfejlődés folyamán.

A formák ezen állandó harcát és átalakulását nyomon követhetjük a történelmi fejlődés folyamán. A bomlasztó elv általában — mint a zene ősforrása — az extázisra törekvő szexualitás. Ez állítja szembe a görög zenében a melikusokat, a szerelem és bor költőit a tragikusokkal, a szigorúbb formák alkotóival. A középkori gregorián korálból fejlődő polifon egyházi zenét a trubadurok szerelmi énekeinek és a népies tánczenének beszűrődése alakítja át lassankint táncok sorozatából álló formákká. A rondellusból, a táncdalból, a körtáncból fejlődik a rondó és a szonáta, később a szimfónia, másfelől ahol a szigorúbb kötöttség, az egyház fegyelme szorosabbra zárja a korlátokat, a kánon és a fuga zártabb épülete. De amint az istenfélő és önsanyargató aszkéta gondolatai közé akaratlanul, sőt akarata ellenére is bűnös vágyak lopóznak, ahogy a gótikus dómok áhitatos kőszentjei sorába egy-egy groteszk, sőt sikamlós figurát csempész a szobrász, az egyházi zene kollektív zugásából is kilép a hiú egyén és díszítésekkel, fiorituràkkal emelkedik ki a tömegből. Az egyháznak időnkint tilalmakkal kell az egyéni dallamok túltengésének útját állani. Hosszú ideig a női hangot, amelyet még a templom hűvös boltívei alatt is csábítónak vélt, kizárta az egyházi zenéből. Mégis, mikor az egyház erős szociális, erkölcsi hatalma meggyengült, a népszerű tánczene érzékiséggel teli iránya tört előre és legyőzte a szigorú polifónikus formákat. Bizonyára nem véletlen, hogy ez a forradalom éppen Itáliában tört ki a XIV. században párhuzamosan a többi művészi forma átalakulásával. Boccaccio szelleme, a laza erkölcsű kóbor muzsikusok vitalitása behatol az egyházi zene szigorú formáiba. A mise formájából a mindig újra beszivárgó eleven népművészet hatása alatt lett a passzió, az oratórium, végre az opera, amelyben végre az égi szerelem helyét végleg elfoglalta a földi erótika. Az érvényesülésre törekvő egyén és a gátló társadalom küzdelmét — hacsak játék alakjában is — még nyiltabban mutatják azok a világi formák, amelyekben a virtuóz, az egyéni művész kilép a tömegből és először szerény szólóáriákban játszik bújocskát a kísérettel, hogy végre egészen egyedül élvezze az egyéni hiúság diadalát és a mögötte levő tömeget csak a ritmus csúcspontjainak alátámasztására, saját egyéniségének kiemelésére használja fel.

Forma és világszemlélet.

Van-e összefüggés a zene formája és alkotójának vagy a kornak világszemlélete közt? A világnézet túlnyomóan gazdasági és eszmei, tehát racionális elemeken épül fel, bár az egyénnek valamely világszemlélethez való csatlakozását

érzelmi tényezők erősen befolyásolják. A zenei forma intellektuális elemeket viszont alig foglal magában; ezeknek csak zenei asszociációkat kiváltó szerepe lehet. A zenei gondolatok azután a maguk útján haladnak játékos kapcsolatokkal, bonyolódásokkal és kibontakozásokkal. Beethoven sorsszimfóniájában pl. a vezető gondolat: a sors kopogtat a kapun, magához méltó komoly zenei szimbólumot kap, mikor tompán és mélyen megszólal egyszerre az összes hangszereken. De ez a motívum aztán a hegedűk, a fuvolák magas hangjain már játékszerré lesz, amelyet egyik hangszer a másiknak labdaként dobál oda-vissza. Ilyen értelemben alig lehet valamely zenei forma világnézeti tartalmáról beszélni. Más feleletet adhatunk, ha a zenei formát mint szimptómát fogjuk fel. Kerek, befejezett, nyugalmas formák a zenében egyidejű és egyértelmű tünetei más művészeti és társadalmi formákkal együtt egy-egy kiegyensúlyozott, szilárdan álló politikai, gazdasági és világszemléleti rendszernek. Elnyomott erők lázadása elavult, megmerevedett társadalmi rendszerek ellen már évtizedekkel előre nyugtalanná, romantikussá teszi a művészi és így a zenei formákat is. Így bizonyos mértékig a klasszikus formák egy konzervatív társadalom érzelmeinek kifejezői, csapongóbb, romantikus formák forradalmi korszakok sajátjai. Hindemith új zenéje pl. a weimari Németországban visszhangra talált, míg a 3. birodalom indexre tette. De hiba volna az életet és a művészetet ennyire leegyszerűsíteni. Ami ma kiegyensúlyozottnak, kereknek, klasszikusnak tűnik fel, azt a maga korában a kortársak újnak, nyugtalanítónak, szokatlannak érezhették. Természetes és könnyen magyarázható, hogy egy oly évezredeken át tartó kollektivum, mint a katolikus egyház zenéjének formája szorosabban függ össze a megfelelő világszemlélettel és főképpen annak érzelmi világával. De még ebben is mekkora távolságok a gregorián korától a Palestrina-motettáig, Pergolese Stabat materáig vagy Verdi Requieméig! Akárcsak Fra Filippo Lippinek a naiv, áhitatos Madonnái és Bellini Madonnát játszó szép világi női közt. Egy másik forma, amely szintén egy évszázadokon át élete körülményeiben alig változó kollektívum, a parasztság egyszerű világnézetét tükrözi, a népdal. Egyszerű és konzervatív, mint a nép, amely énekli: de csak ott, ahol a fejlődéstől és más nemposztályokkal való érintkezéstől elzárva él. Mert amint szélesebb rétegek szájára kerül, nyersanyaggá lesz, és előbb divatos táncdallá, később művészi egyéniségek kezében magasabb formává fejlődik.

Végeredményben a kevésbbé értékes zenei formák az életöröm külsőleg folyton változó, de lényegében azonos játékának keretei. A zseni teremtette nagy zenei forma pedig az örök forradalomnak, az örök keresésnek megnyugvása, belenyugvása az emberi sors közösségébe.

Kőszegvidéki Gentiana asclepiadea caulimaniája.

Írta: GYŐRFFY ISTVÁN (Szeged).

Dr Schmidt Gizella tanárnő, egykori szenvedelmes Tátracsúcsmászó, *Kőszeg* vidékén *Óház*-tól *Steierházak* felé menet az út mentén 1935 szeptemberében egy neki is ott nyomban feltűnő *Gentiana asclepiadea*-t gyüjtött, amelyet hozzám küldeni szíveskedett a végből, hogy e szokatlan megjelenés okát adnám meg.

A csúcsrész tönkrement és csak 4 örv maradt meg, amelyek mindegyikén 2—2 vékony, de szintén leveles szár ül végálló virágokkal díszítetten. Az örvökön ülő szárak helyében 1—1 ülő virágnak kellene lenni, rendes viszonyok közepette.

Dr Penzig műve (p. 54) csupán a *Gentiana cruciata*-nál említ fel egészen hasonló esetet.

Dr Schmidt G. tanárnőnek szívességét az anyag átküldéseért úgy gondolom legmegfelelőbben meghálálni, hogy e folyóiratban teszem közzé az eredményt.

A szép fényképfelvételt *Nagy István* gyakornok úrnak köszönöm.

Caulimania der Gentiana asclepiadea.

(Mit 1 Photographie.)

Von: I. GYŐRFFY (Szeged).

P. T. Mittelschullehrerin Dr Gizella *Schmidt* (Kőszeg) sammelte im Sept. 1935 in der Umgebung von *Kőszeg* von *Óház* gegen *Steierházak* gehend, neben dem Wege, zwischen normalen Schwalbenwurz — Enzianen *(Gentiana asclepiadea L.)* ein „spassiges Exemplar", welches sie mir näherer Erklärung wegen übersandte.

Das Exemplar (s. unsere Textfigur) fällt sogleich auf, weil es wegen seiner reichlichen Verästelung ein besenähnliches Aussehen hat.

Der Vegetationspunkt der Haupttriebe ist zugrunde gegangen. Vier Quirlen sind im ganzen und in einem jeden Quirl finden wir anstatt *sitzender* Blüten lange (bis 6 cm), rotgefärbte dünne Aeste, welche auch 2, 3 Blattquirle tragen. Zwei Quirle der Haupttriebe trugen sterile Seitenäste, nur die Quirle des mittleren Teiles trieben Seitenäste mit je einer Blüte auf den Gipfeln.

Aus einem jeden Quirl sind je 2 rotgefärbte Aeste ausgetrieben.

Das zusammenfassende Werk Dr O. *Penzig* Pflanzen-Teratologie II. Aufl. III. Band, Berlin 1922 p. 53 erwähnt bei *Gentiana asclepiadea* keinen ähnlichen Fall.

Nur bei *G. cruciata* L. sagt *Dr Penzig* folgendes: „Ein im Herbar des Ungarischen Nationalmuseums befindliches Exemplar (von *Huljak* gesammelt) zeigt einen eigentümlichen Habitus; die seitlichen, axillären Blütenknäuel sind nicht sitzend, wie normal, sondern von bis 8 Centimeter langen, dünnen Stielen getragen" (1. c. III. Band p. 54).

Est ist mir eine angenehme Pflicht, der sehr geehrten Mittelschuhllehrerin *Dr G. Schmidt* für ihr Interesse und Mühe auch hier meinen innigsten Dank auszusprechen.

Die Photographie danke ich dem Herrn István *Nagy* dipl. Mittelschuhllehrer (Szeged).

ASZTAG.

A HODOSI HEGYVÁM.

Nyári kószálásaim során Őri-Hodoson — a multjukkal büszkélkedő nemes atyafiak készséges jóvoltából — egy százegynéhány éves fakó „bizonyságlevél“ került a kezembe. A falu pennája, Eöry János „hodosi hely és hegybéli hites jegyző“ „tette fel“ 1827. nov. 22-én „hiteles öreg embereknek... szájok vallása szerént“, megbizonyítván benne, hogyan furakodott be a maradék hodosiaknak nem kis bosszúságára — meggondolatlan atyafiak kötekedése és a csákányi tiszttartó szemfüles ébersége révén — a hodosi „öreg hegybe a hegyvám“.

Íme az érdekes okmánynak szószerinti szövege:

Copia

EMLÉKEZTETÖ LEVÉL

Arról, hogyan jött bé a' Hodosi Öreg hegybe a' Hegyvám.

Amostan Fölsö Hodossban lakozo több Könye nevezetüeknek Eleik tsak két házban laktak ez elött régenten, és ezeknek a' két házban lako Könye nevezetüeknek Sessionalis Földeikbe voltak mind az Öreg hegyi Szölök, hanem azutan mind a' két Könye nevezetüek meg osztozván, négy házzal lettek, de még is tsak kettejének Sessionalis földeikbe voltak most is az Öreg hegyi Szölök. Nem is volt az Öreg hegyben mikor a' hegy vám bejött több Szölö birtokos, mint ez a' négy Könye és a' Román. A Románnak a Szöleje Nagy Könye Mihály földjében volt. Még akkor fiatal volt a' Szölö böven termett. Eppen a' hegyvám béhozatása elött valo összel igen bö termés volt az Öreg hegyben. Ezeknek az öt Szölös Gazdáknak tsak égy Prések volt a' Könye hajlékjában. Mire ez a' négy Könye ki Préselte a' maga Szölejét abba sok idö tellett el, és ugyan azért a' Románnak a' Mustja a' törköben az ideig meg tzigarosult, mire a' préselés reája került. A' Nagy Könye Mihálynak a' kinek a' földjében volt a' Szöleje, ebböl a' meg tzigarosult Mustbol adta meg az Ött ako hegy vámot. A' Nagy Könye Mihály a' kinek magának is untig termett bora, kevésre betsülvén ezt a' meg tzigarosult Mustból adott Öt ako hegyvámot, fogta hordostol kihajtotta a' Szölö fejalyra, és béütvén a' hordo fenekét mind eleresztette, ezt mondván: A' föld adta a' föld igya meg. — — Ezen meg boszonkodván a' Román, hogy Nagy Könye Mihály örajta illyen tsufot tett, elment Csákányba panaszra, és azt mondotta a' Tiszttartonak, hogy ö ennek utánna a' hegyvámot az Uraságnak adja, nem pedig Nagy Könye Mihálynak, a' ki ötet a' hegyvám Mustjával igy meg gyalázta. — Dictum factum. — Másik ősszel mindjárt kijött a' Tiszttarto, de nem tsak a' Románnak odaigért hegyvámját vitte el, hanem mindenik Szölös Gazdának a' borából kivette. Elsöben ugyan midön maga kijött a' Tiszttarto nem nyitta meg néki Senki is a' pincze ajtot, és ugyan ezért minden Pincze ajtokat bépetsélt a Tiszttarto, hogy szerentsés vége legyen az ö munkájának, Könye Mártonnak a' mostani Könye Ádám Job-apjának, a' ki az időben legelsö ember volt, mind a' helységben mind a' Hegyben, és egyszersmind irástudo is volt, megigérte a' Tiszttarto, hogy se ö, se az ö maradékja Soha hegyvámot nem ád.

tsak hogy az ideig, mire ö másodszor kijön, birja reá az embereket, hogy a' Pincze Ajtokat szépségessen nyissák meg. Dolgozott addig Könye Márton, mire a' Tiszttarto többed magával vissza jött, és mind rá vette az embereket, hogy a' Pintze Ajtokat önként megnyitották, és bémenvén a' Tiszttarto a' pinczébe szabadon meg akolja a' borokat és a' hegyvámot kiveszi. — . —.

Könye Márton ugyan az ideig mig élt hegyvámot nem adott, hanem mihelyest maga meg holt, az ö maradékinak szintén ugy kellett adni valamint másoknak, és ime igy hozatott bé két ember által a Hodosi Öreg hegybe a' Hegyvám. — — —

A mi pedig Könye Jánosnak hely-földjében plántált Szölejét illeti. Még akkor mikor az Öreg hegybe a' hegyvám bejött, abban a' földben egy töke Szölö sem volt, hanem azon a' helyen a' hol most a' Szölö vagyon, tüske, bokor, nyárkás (sic!) és töll fás (sic!) Csalit volt, és a' marhákat legeltették benne. A' merre pedig most Könye János sessionalis helyének Megyéje vagyon, arra volt mindég az Öreg hegynek eleven Szölö gyepeje, és ez az Könye János sessionalis helye, valamint most úgy szinte akkor is, elvolt Szölö vagy hegy gyepü által az Öreg hegytül választva. A' melly fönt nevezett Csalitott azután Könye Mihály kitcsinyesként irtani és oda Szölöt ereszteni, a' midőn 1771dik és 1772dik esztendökben az Osztály Levél szerént Könye Ádám elosztozván Könye Andrástol, mindenik részre az osztályba tsak két két köz Szölö jutott, és a' pincze egészen Könye Adámnak maradott, a' mellyet irásbeli documentomokkal és több élő mind vidéki mind helybéli hiteles bizonyságokkal megtudunk bizonyitani. Hodoson de dato 22 novembris 1827.

Az Öreg hegyben a' hegyvám béhozatásárol, és az Könye János Hely-földjében plántált Szölejének idejéröl Szollo bizonyság Levél hiteles Öreg embereknek ugymint helybeli Könye Mihálynak Toth Ferenenek és Kalamár Péternek, ugy nem külömben Kotormányi Toth Mártonnak és N Dolinczi Matus Györgynek szájok vallása szerént feltétetett Eöry János Hodosi hely és hegybéli hites Jegyzö által.

Közli: **Dr. Pavel Ágoston.**

*

ADALÉKUL A KORMÁNYZÓI KANCELLÁRIA TÖRTÉNETÉHEZ.

A vasvár-szombathelyi káptalan levéltárában van egy 1449-i papíroklevél, melyben a vasvári káptalan tanusítja, hogy nemes martonfalvi Lacza Mátyás — a felesége és a maga nevében — tiltakozott a vasvári káptalan előtt az ellen, hogy Molnári Tamás Zalath vasvármegyei birtokát eladja és Vathy Mihály, a kormányzó úr főkancellárja azt megvegye.[1]

„Nos capitulum ecclesie Castriferrei, memorie commendamus, quod Mathias dictus Lacza de Martonfalva sua ac nobilis domine Katherine Vath consortis sue, filie videlicet quondam Michaelis de Molnari ac Blasii filii eiusdem Michaelis in personis nostram veniens in presenciam, Thomam de Molnari a venditione, impignoratione, perpetuatione et qualibet alienatione possessionis Zalath quibuspiam in ipso comitatu habitae et existentis, alios vero universos et quosvis signanter egregium Michaelem de Vath,

[1] Vasvári kápt. levélt. Litteralia instrumenta: f. 51. n. 25.

supremum cancellarium domini Gubernatoris ad se pro pignori receptione sibique perpetuatione, usuum, fructuum, et quarumlibet utilitatum eiusdem perceptione quoquomodo facta vel fienda prohibuit contradicendo et contradixit inhibendo publice et manifeste coram nobis, vigore presentium mediante. Datum feria quarta proxima post festum beatorum Viti et Modesti martirum, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo nono." Jun. 18.

A kifogástalan állapotban levő, tartalmilag érdektelen oklevélnek csak egy érdekessége van: az, hogy Vathy Mihály a kormányzó, Hunyadi János főkancellárja.

A Vathy család — Csánki szerint[2] — veszprémmegyei eredetű, a Czell melletti Vatról származik, és a XV. század folyamán a szomszédos megyékben is birtokos. Egyik tagja, László 1404—1426 között kőszegi várnagy[3] volt, aki 1446-ban már nem élt. Három fia maradt: Mihály, László és Dezső. Mihály, mint Hunyadi familiarisa, a török elleni harcokban sok szolgálatot tett és vérét is ontotta, egymás után kapta a birtokadományokat a kormányzótól: 1446. szept. 23-án[4] a — fraknói Gróff család magvaszakadtával a koronára szállott — kaboldi uradalmat adta neki és laki Ugron Miklós fia Istvánnak, néhány nappal később, szept. 26-án[5] pedig Rozgonyi Sebestyén egy famaliarisával együtt négy veszprémmegyei falut: Vázsonyt, Csepelt, Barnagot és Kisszőlőst. 1448 és 1449-ben a kormányzó főkancellárja.[6] 1453-ban újabb birtokszerzésről hallunk[7], 1476-ban pedig özvegyét emlegetik.[8]

Az egregius cím, amelyet megadnak neki, abban a korban még igen előkelő, jómódú nemesurak címe, ez illeti meg a főispánokat is. De az egregius cím csak világiakat illet meg, egyháziaknak a honorabilis, venerabilis, reverendus jár.

Vathy Mihály tehát nagy kariert futott meg: világi ember létére főkancellár lett, mint kb. ugyanabban az időben a német birodalmi kancelláriában Schlick Gáspár (1432), vagy valamivel később, 1459-ben Welzli Ulrich.[9] Amint azonban ott szokatlannak érezték a kancellári méltóságban világit látni, és Albert választásakor kikötötték, hogy erre az állásra előkelő német prelátust nevezzen ki, Vathy szereplése a magyar gyakorlatban is elég szokatlan lehetett, mert az egész középkorban nem ismerünk több világi kancellárt.

A kormányzó kancellárjai megválasztásában mindenesetre

[2] Csánki: II. 857.

[3] Chernel: Kőszeg sz. k. v. jelene és multja II. 18. és 19. (1404, 1411.) 1425. Sopron város okl. I. 2. 286.

[4] Hazai okm. I. 345.

[5] Zichy: XII. 211.

[6] 1448-ra: Szentpétery: Magyar oklevéltan. 167., 1449-re: Vasvári kápt. lev. Litt. instr. f. 51. n. 25.

[7] Sopron vm. lev. II. 380.

[8] Csánki: III. 155.

[9] Erben-Schmitz-Redlich: Urkundenlehre. I. 82.

szakított a régi gyakorlattal: első kancellárja Vathy világi ember, második és utolsó kancellárja pedig fehérvári őrkanonok, tehát távolról sem az a magas egyházi méltóság, püspök, vagy érsek[10], ami a XV. században szokott lenni.

Horváth Tibor Antal.

•

MAGYAR IRÓK SZLOVÉN NYELVEN.

Igen örvendetes és a szomszédos népek szükséges szellemi együttműködésének biztató jele, hogy egyre sűrűbben találkozunk a szlovén szépirodalmi, sőt napilapokban is magyar írók fordított műveivel. Különösen N o v a k Vilko, vendségi származású fiatal szlovéniai gimn. tanár buzgólkodik nagyon dícséretesen e tekintetben, hálára kötelezve a mai időkben bátor kezdeményezésével mindkét nép irodalmi köreit. Egész sereg Gárdonyi- és egyéb novellát fordított már szlovénra. A Slovenec c. előkelő ljubljanai napilap ápr. 5-i száma Zilahy Lajosnak „Mikor halt meg Kovács János?" c. elbeszélését hozza ugyancsak Novaknak pompásan sikerült átültetésében. Surányi Miklósnak „A nápolyi asszony" c. regényét is ő fordította le szlovénra, sőt egy nagyobb kiadóvállalattal már el is fogadtatta, úgy hogy csak idő kérdése a Mátyás királyról szóló nagy magyar regénynek a megjelenése.

De újabban a mi irodalmunk is többször hoz szlovénból való fordításokat. A Vigilia után nem régen az Élet mutatott be egy Cankar-novellát. Úgy tudjuk, hogy Cankar egyik európaihírű regényének a fordítása is készen van. **Pável Ágoston dr.**

TULIPÁNTOS LÁDA.

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady.)

BUCSUI REGÖSÉNEKEK.

Bucsu községben ezelőtt 50—60 évvel még nagy divat volt a regölés. A korábbi regösénekek többé-kevésbbé teljes szövegét ma már csak az öregebb emberek ismerik. Regölni 10—12 gyermekből álló csoport szokott (10—15 éves korig) Szent István vértanu és Szent János apostol napján dec. 26—27-én este. Ruházatuk rendes falusi ruha, bárányból sapka, bot a kézben, mellyel az ütemet adják.

A regölők minden ház ajtaja előtt megállanak és bekopogtatnak. A ház népének „Ki az?" kérdésére a regöscsapat valamennyi tagja karban mondja:

„Megjöttek, megjöttek szent István szolgái; ebben a hideg, havas országban elfagyott kinek füle, kinek lába; kiétek adományából akarjuk meggyógyítani. Mondjuk-e, vagy nyomjuk?"

[10] Szentpétery: Magyar oklevéltan. 164. stb.

Ha azt a feleletet kapják: nyomjuk, akkor azonnal távoznak; ha a felelet: mondjuk, akkor elkezdik:

Kelj fel gazda kelj fel, szállott Isten házadra,
Sokával, seregével, szárnyas angyalával,
Vetett asztalával, tele poharával.
Rét ökör régi törvény, hej regü rejtem!

Azt is megengedte nékünk nagy Uristen!
Adjon az Uristen ennek a gazdának
Négy kis ükröt, két kis bérest,
Annak a béresnek arany ostornyelet,
Az eketartónak arany ösztökenyelet!
Rét ökör régi törvény, hej regü rejtem!

Azt is megengedte nékünk nagy Uristen!
Adjon az Uristen ennek az asszonynak
Egy disznó alatt száz disznófiat,
Egy tyukja alatt száz csirkefiat,
Egy ludja alatt száz libafiat,
Egy tehén alatt száz vindely vajat!
Rét ökör régi törvény, hej regü rejtem!

Azt is megengedte nékünk nagy Uristen!
Itt is vagyon egy szép leány,
Kinek neve Marcsa.
Amott is van egy szép legény,
Kinek neve Pista.

Isten meg se mentse, kebelébe ejtse,
Bele csöndörgesse, bele pöndörgesse,
Mint a róka farka lyukba, még annál is jobban,
Mint a kis nyul farka.
Rét ökör régi törvény, hej regü rejtem!

Amott keletkezik egy kerekes pázsit,
Abban legelészik csudafiú szarvas.
Csudafiú szarvasnak ezer ága-boga,
Ezer misegyertya gyujtatlan gyulladjék,
Ojtatlan aludjék.
Rét ökör régi törvény, hej regü rejtem!

Végeztével ezt éneklik:

Szegen vagyon csatoserszény,
Abban vagyon 400 forint.
Fele szegény regösöké,
Fele a gazdáé.
Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Majd kapnak valamit és tovább mennek. Ez egy egész regölés. Dallama, ahogy egy öreg bácsitól sikerült lejegyeznem, a következő:

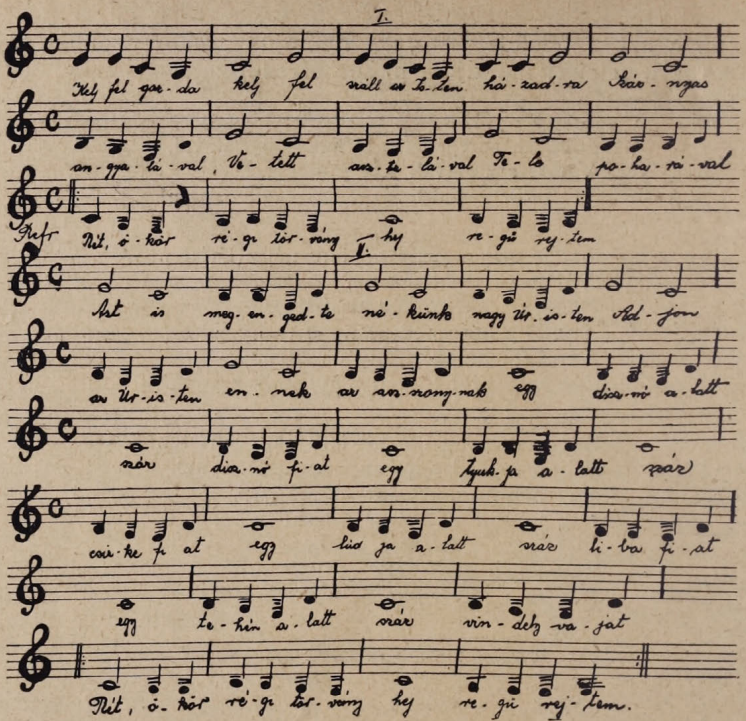

Biztatásomra 12 iskolásfiú vállalkozott, hogy az idén betanulják a fenti szöveget és a faluban házról-házra járva felújítják ez ősrégi eredetű szép népszokást.

*

A fenti teljes szövegen kívül ismeretes — az öregebbektől hallottam — még néhány töredék, és pedig:

Ki háza, ki háza, (N. N.) háza.
Ottannék is mondanak egy eladó lány van.
Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk?
Isten meg se mentse, kebelibe ejtse,
Keddtől fogva szerdáig,
Összepödörödjenek, összesodorodjanak,
Mint a kis nyul farka.
Hej regü rejtem!

Gazdauram egy szép énekünk van,
Ha meghallgatnák? — Mondjátok! —
Ül a gazdauram, kötögeti uját-fiát.
Mondjunk-e új örömet?

Azt hallottuk, hogy egy eladó lány van.
Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk?
Belesodorodjék, belepödörödjék,
Mint a nyul farka.
Hej regü rejtem!

Mit visz neki, Jancsi?
Viszek neki hippet, hoppot,
A hátára három pupot.
Hej regü rejtem, hej regü rejtem!
Amott legeltetnek csudaféle szarvast.
Csudaféle szarvasnak ezer ága-boga.
Hej regü rejtem, hej regü rejtem!

Itt eladó egy eladó legény,
Kinek neve volna Pista.
Hej regü rejtem!
Amott eladó egy eladó leány,
Kinek neve volna Erzsi.
Hej regü rejtem, hej regü rejtem!

Ezen, népajkán még élő töredékeknek a dallama is nagyon változatos.

Közli: **Németh Jenő** igazgató-tanító (Bucsu).

*

NÉPIES ÁLLAT- ÉS NÖVÉNYNEVEK NAGYCSÁKÁNYBÓL.

Bence: mezei nyul (Lepus europaeus L.).
Bogár: szobai légy (Musca domestica L.).
Bödebogár: katicabogár (Coccinella septempunctata).
Búha: emberi bolha (Pulex irritans L.).
Cserebuókk: cserebogár (Melolontha melolontha L.)
Csimmasz: cserebogár (Melolontha melolontha L.) pajorja.
Ebiborz: borz (Meles meles L.).
Füődi míhe: poszméh (Bombus terrestris).
Gözüegiér: cickányfélék — mezei c. (Crocidura leucodon H.) és erdei c. (Sorex araneus L.).
Hangyál: hangyafélék (Formicidae).
Istentehennyë: szarvasbogár (Lucanus cervus L.).
Kaszás: vörös szöcske (Stenobothrus rufus).
Mankus: mókus (Sciurus vulgaris fuscoater A.).
Mukucs: mókus (Sciurus vulgaris fuscoater A.).
Míhe: házi méh (Apis mellifica L.).
Szakadik: darázs (Vespa vulgaris).
Taracskos biéka: barna varangy (Bufo vulgaris Laur.).
Tüskisborz: sündisznó (Erinaceus roumanicus B. H.).
Tüskisdisznu: sündisznó (Erinaceus roumanicus B. H.)
Tüzes biéka: vörös hasú unka (Bombinator Igneus Laur.).
Tüzes gyik: hím fürgegyík (Lacerta agilis L.)
Vakondak: vakond (Talpa europaea L.).

*

Borosán: boróka (Juniperus communis L.).
Bubolla: bimbó.
Cicamaca: fűzfafélék (Salix) barkája.
Csordáskörte: erdei és lúcfenyő (Pinus silvestris és Abies excelsa) toboza.
Farkascserësnye: ebszőllő csucsor (Solanum dulcamara L.)
Fődiszëdër: fehéres szeder (Rubus candicans Wh.).
Feketë tulipán: kockás liliom (Fritillaria meleagris L.).
Fülfáju-füjj: kövirózsa (Sempervivum tectorum).
Fürtösfenyüö: lucfenyő (Abies Excelsa).
Hiéla: harmattartó széltippan (Apera spica venti L.).
Ibolla: ibolya (Viola odorata).

Istenbottya: őszi vérfű (Sanguisorba officinalis L.).
Kákics: gyermekláncfű (Taraxacum officinale).
Ludposz: pöfeteg gomba (Scleroderma vulgare).
Macskamiéz: csonthéjas gyümölcsfák mézgája.
Máriaütőfüjj: baracklevelű keserűfű (Poligonum persicaria L.).
Muókszëdër: hamvas szeder (Rubus caesius L.)
Pittypalatty: pipacs (Papaver rhoeas L.).
Pipitiér: százszorszép (Bellis perennis).
Pörgye: ragadós muhar (Setaria verticillata L.)
Rakodla: kecske-fűz (Salix caprea L.).
Sárkeriék: szarvaskerep (Lotus corniculatus L.).
Szentgyörgyvirág: gyöngyvirág (Convallaria majalis L.).
Szelënce: orgona (Syringa vulgaris L.).
Szentilona fenyüő: vörös fenyő (Larix europaea).
Törökszëgfüjj: szeplős szegfű (Dianthus armeria L.).
Vasfüjj: mezei katáng (Cichorium intybus L.).
Zsibavirág: téltemető (Eranthis hyemalis).

Közli: Csaba József.

*

A népnyelvi gyüjtés teendőiről legközelebb egy kiváló nyelvtudósunk tollából hozunk gyakorlati jellegű tanulmányt, amelyet aztán többszáz példányban szétküldünk vármegyénk falusi értelmiségének az annyira fontos gyüjtőmunka megkönnyítésére. **(A főszerkesztő.)**

ŐRSÉG.

SZÉPIRODALOM.

BÓDAS JÁNOS: Utifű. Versek. Nemzedékek kiadása. Szombathely, 1935. (80 old.)

Ez a verskötet a komor napi élet hegyóriásai között álmodozón elterülő, eget tükröző tengerszem, melynek partjain zöldebb a remény fája, édesebb, vidámabb a kenyérharc. Mély gondolatok, örökérvényű emberi igazságok új köntösben lépnek elénk, hogy a hétköznapiságba megvigasztaló ünnepet, napsütéses derüt varázsoljanak. A kötet minden verse igazgyöngy. Vallási tárgyú dalai közelebb visznek bennünket az örök szeretet forrásához, akit a mai élet közönyében már sokan felejtenek.

„Krisztus jár előttetek,
csak a nyomába lépjetek;
nála lesz békességetek,
csak bizzatok és higyjetek
s szeressetek, szeressetek!"

Felcsap az életkedvünk, amint a magyar föld gyönyörű szépségeit tárja elénk a költő. Lelkünk a magasba emelkedik, érezzük az áldásthozó magyar rög vonzását, s a költő szívével együtt eggyé olvadunk vele halálos, szent, örök ölelésben.

„Hallom, amint susog a szellő,
estharang kondul néha bennem —
— — illatot küld felém a kertünk
s mikor itt a piacon járok,
fejük emelik, megismernek
s rám nevetnek a vadvirágok."

Ragaszkodó, gyermeki vonzalom kapcsolja szüleihez. Az ember szívét ájtatos öröm járja át s megjelenik előttünk az édesanyánk.

Legszebbek azok a költemények, amelyekben költőnk kisfiához szól. Az ártatlan gyermek előtt meghajolnak a kert fehérkelyhű virágai s fáradt lelkünk felüdül isteni közelségében. Járjon mindig „az élet napos oldalán" s ragyogjon onnan felhőtlen napfényt borús szívünkbe.

A kötet két legszebb verse: „Napos oldal" s „Virágok". Nyájas, aranyos derűjük felejthetetlenül belopja magát szívünk legmélyére.

Sarudi Ferenc.

*

Sz. CSORBA TIBOR: Az utolsó lőcsei diák. Dinkgreve Nándor könyvnyomda, Celldömölk.

Csorba Tibor mint regényíró és mint grafikus mutatkozik be regényében, utóbbi minőségben jól sikerült linóleummetszeteivel. A metszetek is szépek és hangulatosak, de még hangulatosabb maga a regény, melynek különleges tárgya a Szepesség, úgy amint a szerző, az utolsó lőcsei diák, lelkének szépet látó és a fiatalság álmaival színesített emlékezetén át megjelenik, hogy sötét háttér gyanánt az érett férfi mélyen látó szemei elé odarajzolódjék az elszakított Zips megalázottsága és elhanyagoltsága.

Hazai irodalmunkban nem igen ismerek regényt, melynek hőse a föld lenne, az áldott otthon, a haza, melyet akkor tudunk igazán nagyra becsülni és igen megszeretni, mikor már nem a mienk. Henri Bordeaux: La maison-ja az a párhuzamos alkotás, amelyhez leginkább hasonlítani tudnám. Ahogy a nagy francia regényírónak egyedülvaló alkotása az ősi hajlék, melynek ódon falai közt egy fejlődő gyermeki lélek egész válsága és kiigazodása zajlik le, úgy hogy az ősi hajlék a legifjabb sarj életének cselekvő része lesz, ekként lesz a szepesi föld a fejlődő kisdiák lelkének álma, élete nagy megtörésének, a kiutasításnak szenvedő hőse, nosztalgiájának, hazaszeretetének eredője, melyből csak annyi marad megfoghatóan számára, amennyit ecsetje el tud hozni az elszakított, rabszolgaláncon élő föld, a drága anyaföld testéből-lelkéből.

Az ilyen regény természetszerűleg erősen lirizáló, de ez a líra férfiasan komor a második részben és gyermekien bájos az elsőben, melynek ellentétes színeit egybefűzi a nagyapa személyének, a föld reprezentáns szülöttének és polgárának drága alakja és szepesi földben domborodó sírja.

Kár, hogy egy-két sajtóhibán kívül néhány szokatlan mondat és szófűzés itt-ott megtöri az érzelmes elmélyedés folyamatosságát (pl. Irma néninek nagyszerűen kattogott a varrógép. 68. o.). Csorba Tibor regényét azonban az emberi szépség és hazai föld minden rajongójának jó szívvel ajánlhatom.

Dr. Szendy László.

*

FINTA SÁNDOR: Én is voltam kisgyerek. Tinta bácsi gyermekkora. Igaz történetek. Szabó Károly rajzaival. Szombathely, 1935.

Gyermekkorunk emlékei elsüllyedtek, csak pedagógusnak sikerül kiásni őket az élet Szaharája alól. Annak is csak akkor, ha Finta Sándor meleg szívével, könnyes szemével tekint a multjába. — Bámulatos, mennyi szép, megírni való élményt talál gyermekkora emlékei között. Egészen apró és egyszerű történeteket ás ki gyermekkorából, csupa finom kis apróságot, amelyek az ő művészi reflektorának a fénye alatt öltöznek varázslatos szépségbe. Olyan művészhez hasonlít Finta, aki elhasznált bélyegekből állít elő dísztárgyat; akinek bábszínpadán a kócos kis babák is királynét mutatnak. Egy-egy fejezet: egy-egy élmény a régi évekből, s tegyük hozzá:

egy-egy műremek is. Gyermekeknek szánta rövid lélekzetű fejezeteit, de — mint Amicis Szív-ét, amellyel több szempontból össze lehetne vetni — felnőttek olvashatják csak egész megértéssel és méltánylással. Jó témalátása, csodálatraméltó szerkesztő készsége, választékos, fínom előadása, tréfán és gyászon egyaránt átlüktető emberbaráti szíve képesítette arra a szerzőt, hogy valóságos alchimista módjára a régi kis eseményeket, amelyek másnál feledésbe kallódnának, arannyá, a gyermekirodalom kincsévé varázsolja át.

Másrészt meg tragédiától féltjük a könyvecskét. Igaz történetei nem ragadnak a képzelet határtalan birodalmába, ahol sárkányok és boszorkányok ijesztgetnek, tündérek táncolnak és egy bűvös szóval felidézett hadseregek győznek. Nem a gyermeklélek meseszomját elégítik ki; ennél nagyobbat adnak: a gyermekszív rejtelmeire, az élet mindenütt kivirító szépségeire és tanulságaira derítenek fényt. Olyanok, mint a költemények, s ha a szülők okosan föl nem figyelnek rájuk, a költemények rögös és árva útját fogják járni.

A könyvről még el kell mondani, hogy a vidéki könyvkiállítás büszkesége, versenyképességének sikerült bizonyítéka. Szabó Károly pompás rajzai nemcsak a kiváló rajzoló művész ismert képességeiről szolgáltatnak új bizonyságot, hanem odaadó elmélyedéséről, gyermekbaráti szívéről is.

Székely László dr.

*

TÓTH JÁNOS: Apostolok útján. Versek. Szombathely, 1936.

Sokoldalú művésztehetség Tóth János, aki első verskötetében is mindjárt kétarcúnak mutatkozik be. Az író és a grafikus egyszemélyben kerül az olvasó elé, amennyiben verseihez maga készített fametszeteket egyéni felfogást tükröző technikával. A grafikus Tóth János tehetségéről ez alkalommal nem szólunk, mindössze annyit jegyzünk meg, hogy életrevaló gondolat volt saját fametszeteivel díszíteni a könyvet, és sokoldalúságának két bizonyítékával állni a közönség elé.

A költő Tóth János alázatos lélekkel, istenszimatoló léptekkel halad az apostolok útján. Ez út számára jól ismerős, hisz maga is a művészet, a dunántúli kultúra apostola, akinek oldott saruval kell járnia a rögökön. Evangéliumi ember, aki szántott, vetett, de soha sem aratott.

„Lélekben mégis pap vagyok.
Harcomban magvető vagyok,
Világosságot, fényt vetek.
Ha szerteszórt magom kikel,
Megszépítem az életet..."

Hallja korunk szavát: ne írj, ne sírj, ne zongorázz, ne tervezz, ne fess, a vésődet ne élesítsd, mert „nem műremek kell, csak a „gics"."

„És mégis szárnyal énekem,
S az énekem a régi:
Az élet az ének nekem
És nem tudok nem élni..."

Keresi a nagy harmóniát s közben a munka szerelmese lett. Boldog annak tudatában, hogy

„Küldetésem: az örök szép s a jó
S tiszta maradok, mint a tiszta hó..."

Küldetést, missziót lát apaságában is. Melegséggel írja családi verseit a szerető hitvesről, a magyar égbolt kékjében ragyogó szemű édesanyjáról, a templomokat tervező-építő kisfiáról. A család melegségében

termett jósága, melynek papjává szegődött s amely őt „királlyá koronázta". Legszebb versei azok, melyeket a jóság fakaszt lelkéből. Szereti a szomorú szíveket, minden örömét másnak adja, nagy családjáért él: a szegény, szomorú emberekért. **sz. Csorba Tibor.**

*

VATHY ELEK: Kéztől kézig. (Versek.) Budapest. 1934. 112. l. A szerző kiadása.

Aki nem régen olvasta Szekfü Gyula „Három nemzedék s ami utána következik" c. könyvét, s magáévá teszi megállapításait, annak élénken a fülében cseng még, hogy a nagy magyar út a magyar falu, a magyar föld, s a magyar nép szeretetén át vezet a nemzet fennmaradásának örökkévalósága felé. Költőnk szívét ilyen értelemben fogja meg a magyar táj szeretete. Lelkében és szívében ott él még a dunántúli rög, a magyar föld, a fa, a rügyek, melyek

„Bilincsbevert tagokkal búsan ülnek
Egymáshoz bújva, dideregve fáznak.
De érzik már fenyítő, víg hatalmát
Páncéltörő, éles tavaszi láznak".

Verseiben új hangot kap a hazaszeretet, új hangot, mely leplezve bár, de ismét fűt, tüzel, hevít a jobb magyar jövő érdekében. Egyik kezének ujjával a magyar földre mutat, a másikkal fel a csillagos ég végtelenjébe. Nem kifejezetten hazafias dalok ezek, nem is perzselni, vagy gyujtani akarnak, hanem finoman érzékeltetni akarják az olvasóval azt, hogy isteni segítséggel, emberi bizalommal kell remélnünk egy új magyar jövőt.

Meghatóak és kedvesek azok a költemények, melyeknek tárgya a gyermek és a család. A költő legmélyebb, legrejtettebb, de éppen ezért legmelegebb érzelmeit tárják fel e költemények. Az „Ajánlásban" a feleség iránti végtelen szeretet szólal meg. A „Kéztől kézig" az anya, feleség s gyermek határtalan szeretetének szép szimboluma. Naivan kedves hang csendül ki a „Fiamnak" s „Az első cipő" c. versek soraiból.

„Uram, ha kezed áldó oltalmában
E kicsi gyermek férfiúvá nő meg,
Legyen előtte mindig szent a színe
Ennek az elnyütt kis fehér cipőnek".

A verseket gondosan válogatott, csinos forma, tőrőlmetszett magyarság, szépen összecsengő sorok, világos gondolatfűzés jellemzi.

Még csak annyit, hogy az alsósági születésű szerző (polgári nevén Remport Elek) állandó és szorgalmas munkatársa egész sereg tudományos és szépirodalmi lapnak. **(Magyar Nép, Irodalomtörténeti Közlemények, Keresztyén Igazság, Napkelet, Pásztortűz, Magyar Asszony** stb.)

Sarudi Ferenc.

*

WEÖRES SÁNDOR: A kő és az ember. Versek. Nyugat kiadása Pécs, 1935. A Kultúra Könyvnyomdai Műintézet nyomása. 80 old.

Aki Weöresnek 1934-ben megjelent első verseskötetét (Hideg van) olvasta, a rendkívüli értékeknek kijáró izgalmas várakozással veszi kezébe újabb könyvét. És ha ezt is végig szántotta, boldog örvendezéssel állapítja meg, hogy mindvégig zsíros, csírás televényben tipródott a lába.

Lehetetlen lélekrengető meghatódás nélkül olvasnunk ezeket a gyönyörűséges, emberséges, bölcs és csodálatosan őszinte vallomásokat. Ko-

moly, szomorú-csendű filozófikum fogja meg az embert. Nem száraz elméletek, fanyar okoskodások zörögnek a sorok között; a világgal, élettel, emberséggel birkózó költő érzés- és gondolatvilágának érett, meleg költőisége ragyog harmatos esti fénnyel a szivárványos rigmusokon. Természetes, hogy a saját szemeivel nézi az örök körforgást, a saját szivével érez rá mindenre. Mágikus biztossággal varázsolja elő a dolgok mögött szunnyadó lelkiséget és eszmélései — a meredélyek peremén járók döbbeneteként — szinte ijesztően mélyek.

Nem akarja megváltoztatni, „megjavítani" a világot. Úgy veszi, ahogy van. Számol a mozdíthatatlan, sokszor fájdalmas adottságokkal.

„Én is égek, szenvedek!
Rejtőzködnöm nem lehet."

Megadással rendeli alá magát ismeretlen céljának.

„Nem kell ismernem célomat,
mert célom ismer engem."

De fáradt gondolatai néha mégis

„... úgy lógnak ki az éjszakába,
mint holtak meszes lábai a takaró alól..."

És „száraz zokogás" tiporja, „dög pusztít" a lelkén, s ilyenkor alázattal esdekli:

„De ha énrám
kincset bíztál,
úgy ments meg már, Istenem!"

Lenyügöző őszintesége, mellyel a tényekkel — kívül és belül — szembenéz, összefügg a realitások iránti páratlan érzékével. Nemcsak a láthatókat és a hallhatókat ismeri jól, hanem a láthatatlanokat és hallhatatlanokat is. Saját birodalmában éppen olyan szomorú biztossággal tájékozódik, mint az énvilág elmosódó határain túl. És van bátorsága semmit el nem titkolni. Első köteténél az volt a benyomásom, hogy szárnyai néha surolják a cinizmus veszedelmes szirtjeit. Most látom: ez az ember bölcseségének minden kijózanító éleslátása ellenére sem cinikus. Mindig hű — „szent hite szerint" — önmagához és a becsületes énjén keresztül szűrődő valósághoz. Istenek és ringyók, művészet és éjjeli edény egymás mellé kerülnek ebben az életszemléletben, de nem cinikus hanghordozással, nem a szokatlannak viszketegével, hanem mert a valóság is egymás mellé sodorja őket, s mert tiszteli és nem álcázza az adottságokat.

Csalhatatlan ösztönnel hüvelyezi ki a lényeget jelentő részleteket és olyan magától adódó, gazdag készséggel váltja fel őket a nyelvi kifejezés aranypénzére, hogy e tekintetben valósággal utólérhetetlen. Íme néhány példa:

„Lompos farkú szél csatangol,
por-gubát varr, ágat hangol.
Tej csordul a nagyharangból."

Vagy:

„Fénylő sinek nyilallnak jobbra-balra,
aszalt mezőkbe szúrva hosszú búval.
Nyujtottan búg a pózna-sor keserve."

Vagy:

„S úgy csordul a földre a hajnali fény,
mint puha-kenyérre a méz."

Szinte együtt él, együtt lélekzik a dolgok lelkével. Elég a „Mocsári

dal"-ra, az „Altwien ábránd"-ra, vagy a „Dunántúli képek" 15 mesteri versére utalnom.

Néha lányokra is gondol, szeretne vélük incselegni,

„de nincs tavasz nekem...
s fülig magamra húzom az olajos magányt."

Megható félszegség irányítja tapogató lépteit „üres szobától az üres szobáig". Riadt tanácstalansággal kérdi:

„És a testi kéj miért ünnepnap,
bár a lélek kéjével sosem ér föl?"

Az egeket járó magányos költőnek nincs senki párja, nincs testvére, s „egyetlen társa" — édesanyja — is messze van. Nyugvóhelyét ugyan négy régi szerelem indás emléke, „négy lelkes állat őrzi négyfelől." De ez az emlékezés, ez a hűséges szívőrség is több fájást, mint örömöt érlel a számára.

„Nyomukat ismerem: a párnán
könny csillog minden reggelen."

Merjek-e ezek után a nyelvről, formáról, verselésről szólni? Olyan jelentéktelenekké törpülnek ezek a szempontok az elmondottak mellett és után, hogy szégyellem magamat iskolás árnyékukban. Ki méricskélné tapadó, vak közelségben centiméterrel a felhősipkás nagy hegyeket?

Érzem: nagyon kell szeretnünk mindnyájunknak ezt a könyvet és magányos, szomorú bolyongóját. Figyeljünk hát, atyámfiai, igéire ezentúl „három füllel", míg

„Idők méhében merev arccal
elhallgat Simeon, a pap."

Dr. Pavel Ágoston.

*

SZAKIRODALOM.

DR. SZOKOLAI EDE: Rövid szemészet. Szombathely. Martineum Könyvnyomda Rt. 68 oldal.

Ma, amikor a legapróbb témákról is kilogrammos könyvek jelennek meg, hogy a nagy betűrengetegben szinte eligazodni is nehéz az embernek, talán szokatlan egy kis könyvnek a megjelenése. Amilyen szerény külsőleg e kis könyvecske, tartalmában ugyanolyan gazdag. Húsz éves szemorvosi tapasztalatait gyüjtötte egybe Szokolai dr., a közkórház szemészfőorvosa, — akinek munkásságát nemcsak a hazai szakkörök ismerik, hanem a külföldi szakirodalom is méltányolja, — hogy a szembetegségek felismerésében és gyógyításában segítségére legyen orvostársainak, elsősorban a gyakorló orvosnak.

A könyvnek nagy érdeme az, hogy a lényeget mutatja meg világosan és értelmesen a gyakorló orvosnak, eredeti gondolata pedig a módszer. A tüneteket emeli ki, hangsúlyozva, amit lát az orvos, azután a therápiát, amit tehet az orvos. S valóban ez a két legfőbb követelmény az orvosi gyakorlatban, mert a tudományos kutatás végcélja sem lehet más, mint gyógyítani és tudni, hogy mit gyógyítunk.

Szokolai főorvos kis könyve éppen rövidségénél fogva kiválóan alkalmas arra, hogy a gyakorló orvos a mai decentralizált orvostudomány egyik legfontosabb területéről, a szemészetről, mint egészről tiszta képet nyerjen.

E kis könyvért csak hálásan köszönthetjük Szokolai főorvost, hogy önzetlenül orvostársainak szolgálatába állította húsz éves szemészeti működésének gazdag tapasztalatát, hogy így közvetve is szolgálja vele embertársainak egészségét.

Dr. Smidt Lajos.

GEREBLYE.

Hol, milyen alakban, milyen értelemben, milyen esetleges jelentésárnyalattal használatosak a következő szavak és kifejezések:

1. **Igyvirág** (a búzavirágnak ősmagyar neve).
2. **Kútmén** (egyes vidékeken így hívják a gémeskutat).
3. **Megcigarosul a bor.** Milyen alakban fordul elő ugyanott a **csiger** szó?
4. **Megakolja a bort.**
5. **Afonya, áfonya, bari szőllő.**
6. **Kígyópásztor** (a szitakötő neve némely vidéken).
7. **Babkáros, bális.** A batyuzó vándorkupec népi neve. Hol és milyen jelentésárnyalattal?
8. **Tanórok, tanor, tanárok** stb. (l. a 186. oldal jegyzetét) dűlő- vagy határnevekben.

*

A beérkező feleleteket e rovatunkban közölni fogjuk.

KRÓNIKA.

A SZANISZLÓ-EMLÉKTÁBLA

elkészült és május 10-én kerül — ünnepélyes keretek között — leleplezésre. A félezer pengőnél többe kerülő díszes, domborműves márványtábla árát dr. Lindenberger János, a nagyváradi püspökség apostoli kormányzója fedezte nagylelkűen, a rendezés egyéb költségeit pedig a Vasi Szemle vállalta. A leleplező ünnepélyről a következő, júliusi számunk fog jelentést tenni, közölve egyben Szaniszló Ferenc életének és munkásságának ismertetését s az emlékmű fényképmásolatát. **Dr. P. Á.**

*

Megjelent kiváló munkatársunknak, **Polány Istvánnak**: „Nyugatmagyarország (Végnyugat) közoktatásügyének története különös tekintettel a népoktatásra" c. műve.

Megrendelhető Szombathelyen a Martineum RT. könyvkereskedésében, Kőszegen a Roth-féle könyvkereskedésben és Budapesten a Szent István-Társulat könyvesboltjában. Ára 1.70 P. Tíz példány vétele esetén: 1.50 P. — Ismertetésére legközelebb visszatérünk.

Főszerkesztő: DR. PAVEL ÁGOSTON.

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

MARTINEUM RT. KÖNYVNYOMDÁJA SZOMBATHELY.

MTA Könyvtára
Periodika K 141/1966 sz.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Szombathelyi Magyar Pamutipar

DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
á r u t.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* *TELEFON 97 és 380.*

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

Mint a „FUTURA" vasmegyei fő-bizományosa a legmagasabb napi árakon vesz termelőktől gabona-neműeket.

M. Á. V. Hivatalos Menetjegyiroda fiókja. Jegyek előre válthatók. Utazási és vízumügyekben díjtalan felvilágosítás.

Fiókok: Kőszeg, Vasvár, Celldömölk, Jánosháza.

HIRDESSEN A VASI SZEM[illegible]

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.
SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTEZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

...SSEN A VASI SZEMLÉ-BEN!

MTA Könyvtára
Periodika Z 145/1966 sz.

Mosonyi Dezső dr.: A zenei formák élete. (Das Leben der musikalischen Formen.) — — — — — — — — — — 204. old.
Győrffy István dr.: Kőszegvidéki Gentiana asclepiadea caulimaniája. (Caulimania der Gentiana asclepiadea.) — — — 209. old.

ASZTAG. **TRISTE.**

Pável Ágoston dr.: A hodosi hegyvám — — — — — — 211. old.
Horváth Tibor Antal: Adalékul a kormányzói kancellária történetéhez — — — — — — — — — — — — — — 212. old.
Pável Ágoston dr.: Magyar írók szlovén nyelven. — — — 214. old.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Németh Jenő: Bucsui regösénekek — — — — — — — 214. old.
Csaba József: Népies állat- és növénynevek Nagycsákányból 217. old.

ŐRSÉG. **WACHT.**

1. Szépirodalom:

Sarudi Ferenc: Bódás János: Útifű — — — — — — — 218. old.
Szendy László dr.: Sz. Csorba Tibor: Az utolsó lőcsei diák — 219. old.
Székely László dr.: Finta Sándor: Én is voltam kisgyerek — — 219. old.
sz. Csorba Tibor: Tóth János: Apostolok útján — — — 220. old.
Sarudi Ferenc: Vathy Elek: Kéztől kézig — — — — — 221. old.
Pável Ágoston dr.: Weöres Sándor: A kő és az ember — — 221. old.

2. Szakirodalom:

Smidt Lajos dr.: Dr. Szokolai Ede: Rövid szemészet — — — 223. old.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Gereblye, Krónika — — — — — — — — — — — — 224. old.

A VASI SZEMLE KÖNYVEI

kiadványsorozatában megjelentek és még kaphatók:

1. **Fábián Gyula:** A jáki gerencsérek ..... —.90 P
2. **Vecsey Lajos dr.:** A szombathelyi kir. líceum alapítása és első évei 1793—1808 ..... 2.40 P
10. **Tóth János:** Szombathely városesztétikai problémái ..... —.40 P
12. **Tóth János:** Szombathely városépítésének jövője ..... —.60 P
15. **Boros Ádám dr.:** Adatok Somogy vármegye flórájának ismeretéhez ..... —.40 P
18. **Smidt Lajos dr.:** A mezőlaki szkíta lelet ..... —.60 P
19. **Schwartz Elemér dr.:** A Burgenland magyar neve ..... —.30 P
20. **Borbély Andor dr.:** Kőszeg és környéke katonai térképeinken —.40 P
21. **sz. Csorba Tibor:** A „kék Dunántúl" irodalomtörténete elé —.30 P
22. **Ujváry Ede dr.:** Negyedszázad Szombathely zenei életéből —.30 P
23. **Schwartz Elemér dr.:** Nyugatmagyarország színei és címere —.30 P
25. **Barcza Leander dr.:** A kőszegi Szent Imre-templom története —.40 P
26. **Werner Alajos dr.:** A szombathelyi püspöki könyvtár zenei ritkaságai ..... —.30 P
27. **Polgár Sándor dr.:** Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról ..... —.60 P

28. Visnya Aladár dr.: Egy 130 év óta lappangó rovarfaj felfedezéséről ..... —.30 P
29. Beke Ödön dr.: A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek ..... —.30 P
31. Németh Jenő: Bucsui lakodalmi kurjantások ..... —.30 P
33. Horváth Tibor Antal: Szombathelyi órásmesterek ..... —.40 P
34. Kárpáti Zoltán dr.: Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye flórájához ..... —.30 P
35. Makkos Lajos: Regölés Karakón és Kissomlyón ..... —.40 P
36. Makkos Lajos: A jánosházi tornác és a katonaszoba ..... —.40 P
38. Bencze József dr.: Szelestey László pályafutása ..... —.60 P
39. Babos Lajos: A nagysitkei „török emlék" ..... —.40 P
40. Réthly Antal dr.: Herényi Gothard Jenő meteorológiai érdemei —.30 P
42. Szegi Ödön dr.: Hollendonner Ferenc emlékezete ..... —.30 P
43. Beke Ödön dr.: Népies növényneveink történetéhez ..... —.50 P
44. Jacobi Lányi Ernő dr.: A regösének ritmusának néhány tulajdonsága ..... —.40 P
45. Schwartz Elemér dr.: A Pyrker-család neve és származása —.40 P
47. Hein Tádé dr.: Székely László ..... —.60 P
48. Réthly Antal dr.: Adatok Szombathely—Herény éghajlatához —.30 P
49. Barcza Leánder dr.: Kik voltak a kőszegi vár urai és kapitányai? ..... —.30 P
50. Szalay Béla dr.: Bölömbika ..... —.30 P
51. Bendefy László dr.: Adatok Vas vármegye levantei kavicstakarójának ismeretéhez ..... —.30 P
52. Nagy Ernő: Rábagyarmati kiolvasó versek ..... —.30 P
53. Bezerédj István: A kámi Nepomuki Szent János-szobor ..... —.30 P
54. Bátky Zsigmond dr.: Két érdekes vasi tájszó ..... —.30 P
55. Géfin Gyula dr.: Szombathely legrégibb látképe ..... —.80 P
56. Karner Frigyes: A régi kőszegi posztósipar ..... —.40 P
58. Heil Géza ifj.: A csempeszkopácsi róm. kat. templom ..... —.60 P
59. Abai Imre: Boszorkányégetés Szombathelyen ..... —.40 P
60—61—62. Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye: I—III. 1.80 P
63. Fábián Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében ..... —.90 P
64. Csapody Vera dr.: A kertek tavaszi ébredése ..... —.30 P
65. Németh Jenő: Bucsui regösénekek ..... —.30 P
66. Győrffy István dr.: Kőszegvidéki Gentiana asclepiadea caulimaniája ..... —.30 P

Megrendelhetők a Vasi Szemle Szerkesztőségénél (Szombathely, Szent Imre-u. 5.). A Vasi Szemle előfizetői a fenti árakból 20 %-os kedvezményben részesülnek. Póstai szállítás esetén a portót felszámítjuk.

A sorozat többi száma elfogyott!

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely.

301521

III.
4

VASI ZEMLE

1 · 9 · 3 · 6

VASI SZEMLE

III. ÉVF. ..... SZOMBATHELY, 1936. JÚLIUS 1. ..... 4. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) P. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **DR. PÁVEL ÁGOSTON.**

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla. — A címlap Vass Béla rajza.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Celldömölkön: sz. Csorba Tibor író, tanár; — Jánosházán: Makkos Lajos polg. isk. igazgató; — Körmenden: Dr. Kevey István főszolgabíró; — Kőszegen: Dr. Szegi Ödön tanítóképzőint. tanár; — Sárvárott: szenttamási Babos Lajos körjegyző; — Vasvárott: Kolbay Ödön polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÓG ÉS LÉLEK. **SCHOLLE UND SEELE.**

Végh Gyula: A soproni könyvkötők céhkönyve. (Das Protokollbuch der Buchbinderzunft von Ödenburg.) — — — — 225. old.
Bátky Zsigmond dr.: Hely- és tárgynévmagyarázatok — — — 233. old.
Thirring Gusztáv dr.: Kőszeg népessége a 18. században. (Die Bevölkerung der Stadt Kőszeg im 18. Jahrhundert.) — — 238. old.
Beke Ödön dr.: Népetimológia a magyar növénynevekben. (Volksetimologie in den ung. Pflanzennamen.) — — — 244. old.
Polány István: A földrajzi nevek bizonysága Nyugatmagyarország ősi magyar mivolta mellett. (Das Zeugnis der geographischen Namen für Westungarn.) — — — — — 256. old.
Visnya Aladár dr. és Wagner János dr.: Kőszeg és környékének Mollusca-faunája. (Mollusken-Fauna der Umgebung von Kőszeg.) — — — — — — — — — — — — — 276. old.

ASZTAG. **TRISTE.**

Kolosváry Gábor dr.: Embrik Strand 60 éves — — — — — 292. old.
Kallós Zsigmond dr.: A „hajgatás" nyomai a votjákoknál — — 295. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

VASI-SZEMLE

III. ÉVF. • SZOMBATHELY, 1936. • 4. SZ.

A soproni könyvkötők céh-könyve.

Írta: VÉGH GYULA

Az Országos Széchényi-könyvtár díszes bekötésű könyvet őriz, melynek hátán BUCHBINDERS PROTOCOHL (így!), tábláinak közepén pedig a következő felírás olvasható: FÜR DAS LÖBL MITTEL[1] IN OEDENBURG VERFERTIGET VON GOTTLIEB SCHRABS 1790. A 35×22 cm tömbnagyságú folio-könyv 32, a 3. oldalon túl számozatlan lapon kéziratú feljegyzéseket, egyébként pedig üres lapokat tartalmaz. Különösen érdekessé teszi gondos, ízléses és kitűnő fenntartású kötése, melynek díszítése nagyjában egyezik a XVIII. század debreceni hártyakötéseinek díszítésével: fehéren hagyott s arany vonalakkal szegélyezett szalagfonadék karélyos mezőkre osztja a táblákat, de itt a tükröt széles szegély helyett csak keskeny aranycsipke veszi körül. A mezők váltakozóan piros, kék, zöld és barnás violaszínűre festettek, mely színek a háton is vízszintes sávokban ismétlődnek. A mezőkben apró vasakkal nyomott, nagyon szabatos és tiszta aranyozás van: középen, mint említettük, a majuszkulás felírások, virágfüzért tartó angyaloktól, rozettáktól és csillagoktól körülvett médaillonban; a négy oldalmezőben vázából kinövő, négyfelé elágazó, fent granátalmába, oldalt virágokba végződő leveles szár, rajta madarak, mellette rozetták, csillagok és arabeszkek, a többi mezőben stilizált virágok, indák és arabeszkek. A táblák szokatlanul erősen vannak lakkozva, de ez lehet későbbi eredetű. Feltűnő még a nagyon friss fenntartású, fényes poncolt aranymetszés is, melynek közepén úgy a homlokoldalon, mint fent és lent kékes színnel festett pikkelyes minta látható, arany nyomással élénkítve. A kötés minden tekintetben kimagaslik a közel másfél század előtt Magyarországon készült kötések közül és általános mértékkel mérve is megállja helyét a könyvkötőművészetben.

Készítőjét, Schrabs Mihály Gottlieb soproni mestert a céh már megalakulásakor céhmesterré választotta, ezzel is elismerve mesterségében való kiválóságát.

[1] Mittel = Genossenschaft. A céh utóbb Innung-nak nevezi magát.

A német nyelven írt szöveg elmondja, hogy a soproni könyvkötők, kik eddigelé Pozsonyban voltak „incorporálva", az utazási és egyéb költségek megtakarítása céljából Sopronban önálló céhet alakítottak (1788 júl. 1.), melynek hatásköre kiterjedt Kőszegre, Szombathelyre és Magyaróvárra is. Az említett elnök-céhmestereken kívül ez alkalommal megválasztattak: Pfrundtner Mátyás alelnökké, Hochholtzer Christian ülnökké és Némethy Mihály „Gesellen-Vater"-ré.

A céh eleinte évente egyszer, néha többször is megtartja üléseit, melyeken tanoncok felvételét, felszabadítását és a legények mesterré avatását intézik el, a céh szervezeti kérdéseit, a beszedett illetékek mennyiségét és hovafordítását megvitatják és a céh előljáróit megválasztják.

A tanoncokat rendszerint 4—5 évre fogadja fel valamelyik mester és a céhnek ezt bejelenti. A bejelentésért 4—6 frt jár, ugyanennyi vagy valamivel több a tanonc felszabadításáért, mely rendszerint egy évi tanidő után már megtörténhetik, az illető mester ajánlatára. 1833 óta megkívánják a tanonctól, hogy felszabadulása előtt próba-munkát mutasson be annak bizonyítására, hogy mesterségét megtanulta.

A legények mesterré avatásához azonban mindenkor megkívánták a mestermunkát. Arról, hogy a legény ismeretei gyarapítására vándorútat is tett, csak egy esetben hallunk (Zsoldos Gyula szombathelyi legénynél, 1846). A bemutatandó mestermunkákat esetről-esetre előírták, 1833-ban pedig egyszer s mindenkorra is szabályozták. Mindég ugyanazt kívánták meg a leendő mesterektől: 1) Egy Missale Romanum foliokötés vörös maroquinbe kötve, aranymetszéssel. 2) A Corpus Juris Hungarici két kötete egész bőrbe kötve. 3) Egy biblia vagy énekes könyv fekete „Cordován" bőrbe kötve, aranyozott díszítéssel és csatokkal. A mestermunkák elkészítésére rendszerint hatheti vagy három havi időt engedtek és a munkához, ahol a legénynek erre más helyiség rendelkezésére nem állott, valamelyik mester műhelyét jelölték ki, amiért külön fizetség járt. A mesterré fogadásért járó 16 frtot felemelték 25-re, de ezenfelül még az ülésen jelenlevő biztosnak (Comissär), az elnöknek és az ülés összehívásáért is kellett valamit fizetni. Kimondta a céh, hogy a tanoncok és legények befizetései kizárólag a beteg és szerencsétlenül járt könyvkötőknek segélyezésére, nem pedig mulatságra vagy más mellékcélra lesznek felhasználandók. Egy esetről meg is emlékezik a jegyzőkönyv, amikor öt póruljárt (verunglückt) könyvkötőt saját kérelmére fejenként 25 kr. segélyben részesítettek (1847).

Szó esik több ízben a külföldről beutazott segédek — számszerint 75 (1844), 47 (1845) és 88 (1847) — „kifizetéséről" is, akik fejenként 24, utóbb 34 krajcárt kaptak.

A mesterek felvétele rendszerint akadálytalanul ment végbe, még ha munkáik „hibásaknak" találtattak is és a céhnek „elnézéssel" kellett lennie irányukban. Legföljebb azt kifogásolták, hogy már ugyis elég sok a könyvkötő, aminthogy tényleg csodálkozni is lehet azon, hogy a kis vidéki városokban hogyan tudott megélni három-négy mester? De ha a jelölt igazolta, hogy nem akar új üzletet nyitni és konkurrenciát támasztani, hanem atyja vagy elhalt főnöke üzletét fogja átvenni, nem támasztottak neki nehézségeket.

Két esetben azonban máskép történt. Mindkét esetben úgy látszik magasabb protekcióban volt részük a jelölteknek és a céhre felvételük érdekében nyomás gyakoroltatott, melynek a derék mesterek legalább részben derekasan ellentálltak.

Az egyik Grein János Ádám nevezetű könyvkötő volt, kinek első felvételi kérését a céh 1802. dec. 12-ikén éppen azzal a megokolással utasítja el, hogy már ugyis sok a könyvkötő. Ámde a magas helytartóság parancsban utasította a céhet, hogy Grein felvételének kérdésével érdemileg foglalkozzék. Erre 1803. júl. 23-ikán utasítják Greint, hogy az előírt mestermunkákat négy héten belül készítse el és mutassa be. De ő csak egy év mulva készül el a munkákkal, melyeket a céh 1804. aug. 19-én szokatlanul részletes bírálat tárgyává tévén, elégteleneknek talál és Grein felvételét újból megtagadja. Ugyanazon év végén ugyan mégis felveszik Greint a könyvkötő-céhbe — valószínűleg felsőbb utasításra — de azzal az általa is elfogadott megszorítással, hogy csak könyvek eladásával és cserélésével foglalkozhatik, tanoncokat nem oktathat. Ezenkívül a felvételi illeték több mint kétszeresét, 60 frt-ot fizettetik meg vele. Hogy azután Grein mesterségét tényleg gyakorolta-e, a céh-könyvből nem tűnik ki. Neve többször a jegyzőkönyvekben nem fordul elő.

A másik eset egy Röck Gottlieb nevű könyvkötőé, akinek ugyancsak a helytartóság parancsára 1822-ben haladékot adnak a mestermunkák elkészítésére. Röck azonban még két év mulva sem mutatja be a mestermunkáit, mire őt a kontárkodástól szerszámai elkobzásának terhe alatt szigorúan eltiltják („dass er sich des Pfuschens gänzlich zu enthalten habe"), de kérelmére újabb haladékot adnak neki. Végre 1825. jan. 4-én Röck — szerszámok hiányának és pénztelenségének ürügye alatt — önként lemond a mestermunkák elkészítéséről és ezzel a mesterségről is.

1859-től kezdve a céhtagok összejövetelének rendszeressége megszűnik; már csak három-négy évenként tartanak ülést tanoncok felvétele és felszabadítása céljából. Az utolsó bejegyzés 1872. április 7-éről kelt.

A soproni könyvkötőcéh megalakulásától eltelt nyolc-

vannégy év folyamán sok szakmabeli munkás — mester, legény és tanonc — nevét örökítették meg a céhkönyv lapjai. Összesen 78 név. A határszéli városok nemzetiségi viszonyainak megfelelőleg túlnyomólag német nevek, de van közöttük tősgyökeres magyar is, mint Balogh, Csák, Gévay, Horváth, Nagy, Németh, Némethy, Szabad, Szentkirályi, Töttösy, Zsoldos stb., rácáfolva arra a tévhitre, mintha a határszéleken csak németek és külföldiek gyakorolták volna a kézművességet. Sajnos a nevek és személyi adatok nem elegendők az illetők munkáinak azonosítására. De maga a céh létezése, működésének irott emléke és a céhkönyv szép bekötése kétségtelen bizonyítékai annak, hogy a könyvkötészet nemes mestersége nemcsak az erdélyi, debreceni, nagyszombati és más jóhírű műhelyekben, de a Dunántúl városaiban is erős hagyományokra támaszkodva élt és magas színvonalra emelkedett.

A céhkönyvben említett könyvkötő-mesterek, legények és tanoncok betűrendes névsorát itt közöljük.

Balogh András 1836 júl. 10. tanonc Csák Móricnál Kőszegen.

Benedict Lajos, jaroslawi születésű (Lengyelország) 1786 március óta tanonc Némethy Mihálynál Sopronban, 1788 júl. 20. felszabadul.

Bosgorschek Henrik kismartoni születésű, 17 éves, 1868 óta tanonc Langler Frigyesnél Kőszegen, 1872 ápr. 7. felszabadul.

Csák Móric kőszegi születésű, 1833 júl. 7. mester lesz Kőszegen.

Domatschek József bécsi születésű, 1848 júl. 9. tanonc lesz Putz Antalnál Kőszegen.

Dünger János magyaróvári születésű, tanonc Matzke Ferencnél Magyaróváron, 1858 márc. 30. felszabadul.

Engel János soproni születésű, 1832 júl. 8. tanonc Engel Pálnál Kőszegen, 1833 júl. 7. felszabadul.

Engel Pál 1797 okt. 5. mester lesz Kőszegen.

Friedel Lipót Ferenc soproni születésű, 1841 júl. 4. tanonc Csák Móricnál Kőszegen, 1843 aug. 15. felszabadul, 1846 dec. 2. mester lesz.

Fröschel Ferenc József soproni születésű, 1830 júl. 11. tanonc Kilián Károlynál Sopronban, 1833 júl. 7. felszabadul, 1847-ben már mester Szombathelyen.

Frosswimmer Károly segéd 1836 júl. 31. kéri, hogy mesternek felvegyék. Mestermunkák elkészítésére utasítják, a munkákat 1836 szept. 25. bemutatja és mint mestert „incorporálják".

Gábriel Károly soproni születésű, tanonc Printz Józsefnél Sopronban, 1867 jún. 16. felszabadul.

Gallovics Károly győri születésű, 1806 szept. 21. tanonc Pfundtner Mátyásnál Sopronban.

Gévay Adalbert rákafeldi (?) születésű, 16 éves, 1855 óta tanonc Németh Istvánnál Kőszegen, 1858 jún. 29. felszabadul.

Graf János kőszegi születésű, 1826 jan. 5. óta tanonc Engel Pálnál Kőszegen, 1828 júl. 13. felszabadul.

Grein János Ádám 1802 dec. 12. kéri felvételét mint mester, de elutasítják. 1803 júl. 23. a helytartóság parancsára a céh újból tárgyalja ügyét és mestermunkák elkészítésére utasítja őt. 1803 nov. 13. bemutatja mestermunkáit, melyek elégtelenneknek találtatnak. 1804 dec. 9. mégis fel-

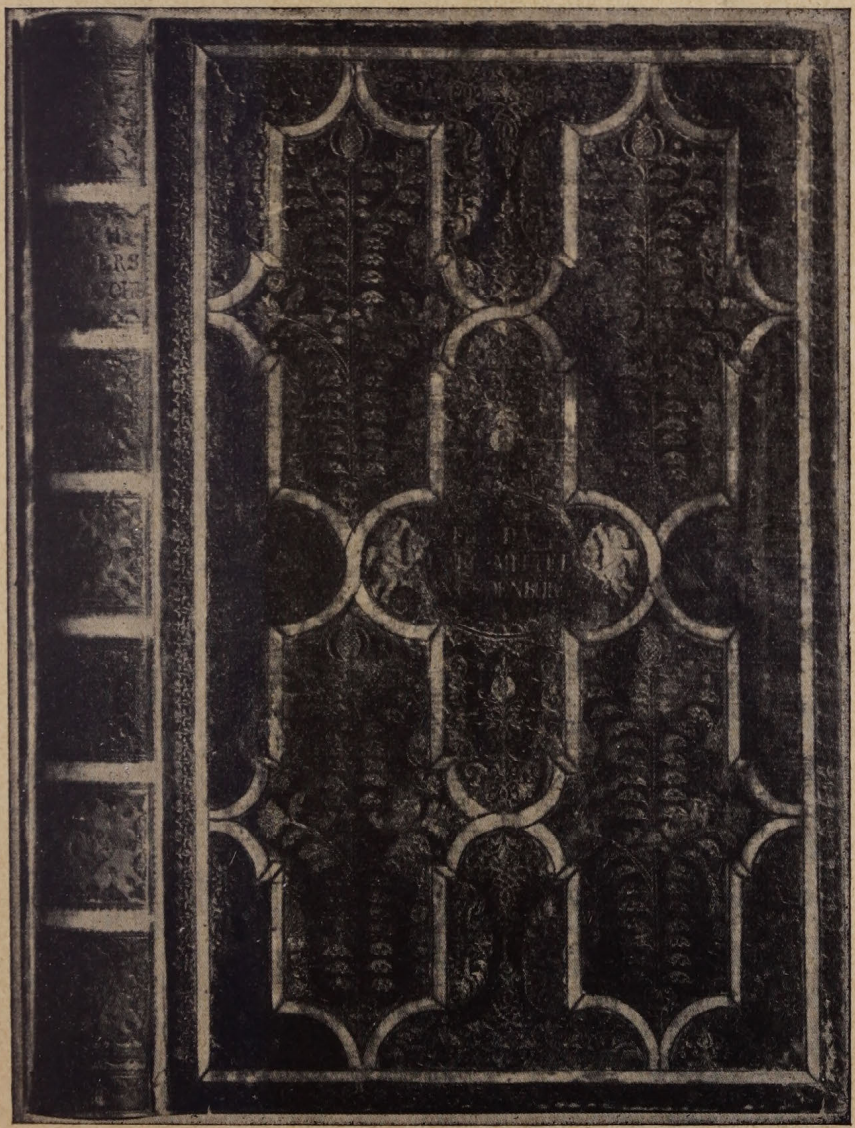

A soproni könyvkötők céhkönyve 1790-ből.

veszik a céhbe azzal a kikötéssel, hogy csakis könyvek eladásával és cserélésével foglalkozhatik.

Greinwald Jakab wilheimi (Bajorország) születésű, 1833 márc. 10. kéri, hogy mesterré vegyék fel. Pfundtnerné soproni üzletét veszi át. Mestermunkák elkészítésére utasítják. 1833 ápr. 28 bemutatja munkáit, u. a. év május 21. mint mester incorporáltatik.

Halatsi Antal 1843 aug. 20. tanonc Matzke Ferencnél Sopronban, 1844 jan. 29. felszabadul.

Hindinger Ferenc szombathelyi segédet 1792 jún. 25. mesterré fogadják.

Hoffholtzer Christian, Sopron. 1788 júl. 1. a céh ülnökévé (Beisitzer), 1799 ápr. 2. ismét ülnökké és „Gesellenvater"-ré, 1819 alelnökké megválasztják. 1820-ban már nem él.

Hoffholtzer Nándor soproni születésű, az előbbinek fia és tanonca, 1810 júl. 8. felszabadul, 1820 dec. 5. mint mestert kéri magát felvétetni, 1821 jan. 14. bemutatja mestermunkáit és mesterré lesz.

Horváth István musai születésű, 1817 február 22 óta Kilián Károly tanonca Sopronban, 1823 febr. 2. felszabadul.

Jentsch András soproni születésű, 1814 júl. 18. óta Schrabs Mihály Gottlieb tanonca Sopronban, 1819 júl. 9. felszabadul, 1829 júl. 12. mestermunkák elkészítésére utasítják, melyeket nov. 23-ig tartozik bemutatni. 1829 okt. 13. bemutatja mestermunkáit és mint mester felvétetik, 1832 júl. 8. „Gesellen-vater"-ré választják, 1840 alelnök, 1850 elnök (céhmester).

Jentsch Gottlieb, az előbbinek fia és tanonca Sopronban, 1849 júl. 8. felszabadul.

Jentsch Nándor, Jentsch András fia és 1863 szept. 13. óta tanonca.

Katzenböck Sámuel pozsonyi születésű, 1842 júl. 3. Csák Móric tanonca Kőszegen.

Kilián János Károly, Sopron, 1798 jan. 16. kéri magát mint mestert felvétetni. Mestermunkák elkészítésére utasítják. 1799 jan. 13. bemutatja munkáit és mint mester felvétetik a céhbe. 1799 ápr. 2. „Jungmeister"-ré, 1819 júl. 25. alelnökké és „Gesellen-vater"-ré, 1832 júl. 8. elnökké (céhmesterré) választják. 1849-ben meghalt.

Kilián Károly, az előbbinek fia 1817 júl. 6. felszabadul (Sopron).

Kinyir Ferenc 1796 febr. 21. tanonc lesz Pfundtner Mátyásnál Sopronban.

Knauf Nándor bernaui (Vas m.) születésű, 1847 óta tanonc Fröschl Ferencnél Szombathelyen, 1851 jún. 29. felszabadul.

Kotrak Adalbert soproni születésű, 17 éves, 1868 óta tanonc Lagler Frigyesnél Kőszegen, 1872 ápr. 7. felszabadul.

Kugler Adolf soproni születésű, 1843 febr. 3. óta tanonc Printz Józsefnél Sopronban, 1850 júl. 14. felszabadul.

Kugler József Frigyes 1857 okt. 11. bemutatja mestermunkáit és mint mester a céhbe felvétetik.

Kummeth Ágoston soproni születésű, 1850 febr. 8. a mestermunkák elkészítésére utasítják. 1850 nov. 30. bemutatja munkáit és mint mestert felveszik a céhbe.

Lackner Sámuel felsőőri születésű, 1839 óta tanonc Leitner Jánosnál Kőszegen, 1843 júl. 9. felszabadul.

Lagler József Frigyes, 1843 óta tanonc Leitner Józsefnél Kőszegen, 1846 júl. 12. felszabadul. 1863—72 alelnök.

Lakits Ferenc kőszegi születésű, 1859 ápr. 24 óta tanonc Németh Istvánnál Kőszegen, 1863 szept. 13. felszabadul.

Leitner János segéd Ludwig Sámuelnél Kőszegen, kinek üzletét megvette, 1837 dec. 31. mint mester a céhbe felvétetik.

Leitner Nándor, az előbbinek fia és 1853 óta tanonc, 16 éves, 1856 szept. 7. felszabadul.

Ludwig János Mihály kőszegi mester, 1789 máj. 3. felvéteti magát a soproni céhbe.

Ludwig (János) **Sámuel**, Ludwig János Mihály fia és tanonca Kőszegen, 1789 máj. 3. felszabadul, 1796 nov. 19. mint mestert a céhbe felveszik.

Ludwig Sámuel, az előbbinek fia, 1822 okt. 17. mint mestert a céhbe felveszik.

Matzke (Matska) **Ferenc** bärenwaldi születésű (Csehorsz. königrätzi kerület) magyaróvári segéd, 1825 aug. 23. mint mester felvétetik.

Nagy Dániel tomérth-i (?) születésű, 1841 óta tanonc Csák Móricnál Kőszegen.

Nagy József lábodi születésű, 1808 szept. 22. óta Kilián Károly tanonca Sopronban, 1811 szept. 22. felszabadul.

Németh István iváni (Sopron m.) születésű, 22 éves, kat., 1843. tanonc, 1847 segéd Csák Móricnál Kőszegen, 1858 máj. 29. mint mestert felveszik a céhbe.

Némethy Mihály (Sopron) 1788 júl. 1. „Gesellen-vater"nek megválasztják, meghalt 1795.

Neuhold Tamás tüskevári születésű, (Veszprém m.), 15 éves, kat., 1852 jún. 27. tanonc Kummeth Ágostonnál, 1855 febr. 2. felszabadul.

Nickó András pinkafői születésű, 1837 júl. 9. tanonc Csák Móricnál Kőszegen, 1839 júl. 7. felszabadul.

Novotny Mátyás, jungbunzlaui (Csehország) születésű, Novotny N. soproni nyerges fivére, 1793 óta tanonc Pfundtner Mátyásnál Sopronban, 1797 jan. 6. felszabadul.

Pfundtner Mátyás Sopron, a céh megalakulásakor 1788 júl. 1. alelnökké, 1799 ápr. 2. elnökké választják, meghalt 1819-ben.

Printz József, Grünwald (Greinwald) Magdolna soproni üzletének vezetője (Werkführer), 1843 jún. 18. kéri felvételét. Mestermunkák elkészítésére utasítják. 1843 júl. 2. munkáit bemutatja, mint mestert a céhbe felveszik. 1850—63 alelnök, 63—72 elnök.

Purs Károly kőszegi születésű, 1864 óta tanonc Lagler Frigyesnél Kőszegen, 1868 júl. 19. felszabadul.

Putz Antal győri születésű, 1843 márc. 19. mint mestert felveszik a céhbe (Kőszeg).

Ringer János magyaróvári születésű, 18 éves, kat., 1850. dec. 3-tól kezdve tanonc Matzke Ferencnél Magyaróváron, 1853 júl. 3. felszabadul.

Röck Gottlieb, a Helytartóság parancsára 1822 okt. 22. mestermunkák elkészítésére felhívják, 1824 nov. 14 egy havi időhaladékot kap a munkák elkészítésére és egyúttal a kontárkodástól szerszámai elkobzásának terhe alatt eltiltják. 1825 jan. 4. kifogásokkal él. 1825 ápr. 12. a Helytartóság parancsára márc. 4-től számított 6 havi időhaladékot kap a mestermunkák bemutatására, de 1825 szept. 4. visszalép.

Schimmer György magyaróvári születésű, 1846 júl. 12. óta tanonc Matzke Ferencnél Magyaróváron, 1850 júl. 14. felszabadul.

Schlanitz Antal udvarhelyi születésű tanonc Engel Pálnál Kőszegen, 1805 nov. 17. felszabadul.

Schodisch Károly felsőőri születésű, 1858 júl. 30. tanonc Lagler Ferencnél Sopronban, 1862 szept. 14. felszabadul.

Schöpf Antal kőszegi születésű, 1826 júl. 5. tanonc Ludwig Sámuel győri mesternél.

id. Schrabs Mihály Gottlieb soproni mester, a céh megalakulásakor 1788 júl. 1. elnökké (céhmesterré) választják. Ő készítette a soproni könyv-

kötők céhkönyvének díszes bekötését. Meghalt 1799-ben.

ifj. Schrabs Mihály Gottlieb, az előbbinek fia és tanonca, 1790 febr. 14. felszabadul és egyszersmind mester lesz. 1795 szept. 6. az elhúnyt Némethy Mihály helyébe „Gesellen-vater"-ré, 1819 júl. 25. elnökké megválasztják, 1830 júl. 11. lemond, de a céh kérésére egyelőre megmarad. 1832 júl. 8. végleg lemond az elnökségről.

Schuster Antal St. Margarethen-i születésű, 1815 jún. 15. óta Kilián Károly tanonca Sopronban.

Simalovics Márton magyaróvári születésű, tanonc Matzke Ferencnél Magyaróváron, 1858 márc. 30. felszabadul.

Simalovics (Scheimalovics) **Mihály** magyaróvári születésű, 1851 december óta Matzke Ferenc tanonca Magyaróváron, 1855 febr. 2. felszabadul.

Szabad Vilmos kőszegi születésű, 1848 óta tanonc Leitner Jánosnál Kőszegen, 1852 máj. 27. felszabadul.

Szentkirályi János ácsi (Komárom m.) születésű legény Szombathelyen, 1796 jún. 3. mint mestert felveszik a céhbe, 1799 ápr. 2. „Gesellenvater"-ré megválasztják.

Thalhofer Károly perlócsai[1] (?) születésű, 17 éves, 1852 ápr. 24 óta tanonc Putz Antalnál Kőszegen, 1855 júl. 9. felszabadul.

Töttösy József kővágói születésű, keszthelyi könyvkötő fia, 1807 júl. 13. óta Kilián János Károly tanonca Sopronban, 1810 júl. 8. felszabadul.

Wagner Mátyás soproni születésű, 1825 jún. 24. óta tanonc Kilián Károlynál Sopronban, 1829 okt. 13. felszabadul.

Waidinger Antal szombathelyi születésű, Szentkirályi János tanonca Szombathelyen, 1817 júl. 6. felszabadul.

Wellich Adalbert József st. Niklas-i (Csehország) születésű, 18 éves, 1850 tanonc Leitner Jánosnál Kőszegen, 1853 júl. 3. felszabadul.

id. Widerkomm Antal kismartoni születésű, 1828 júl. 13. mint mester a céhbe felvétetik.

ifj. Widerkomm Antal, az előbbinek fia, 1828 júl. 13. tanonc.

Wilfinger András zalaistváni születésű tanonc Ludwig Sámuelnél Kőszegen, 1935 júl. 5. felszabadul.

Wittmayer Ferenc soproni születésű, 1830 júl. 11. tanonc Engel Pálnál Kőszegen, 1832 júl. 8. felszabadul.

Zsoldos István pinkafői születésű, tanonc Szombathelyen, 1818 máj. 23., 1828 ápr. 16. felszabadul, 1846 febr. 12. a mestermunkák bemutatása után mint mester a céhbe felvétetik.

Zsoldos Fülöp kőszegi születésű, 1862 óta tanonc Lagler Frigyesnél Kőszegen.

*

JULIUS v. VÉGH: Das Protokollbuch der Buchbinderzunft von Ödenburg.

Auszug. Ein vortrefflicher Pergamenteinband, verfertigt von Gottlieb Schrabs, dem ersten Vorsteher der 1788 gegründeten Zunft der ödenburger Buchbinder enthält die Protokolle der Sitzungen. Anfangs alljährlich, später in längeren Zwischenräumen abgehalten, boten diese Zusammenkünfte Gelegenheit, die Satzungen der Zunft zu regeln, die Vorsteher zu wählen, Lehrjungen aufzunehmen, Gesellen freizusprechen und, nach

[1] Talán „Pertócsa", ami a vendvidéki Perestó-nak korábbi szlávos neve (Pertoče) és széltében-hosszában használatos volt. (A főszerkesztő megjegyzése.)

Prüfung ihrer Meisterarbeiten, neue Meister zu inkorporieren. Die letzte Eintragung ist vom 7. April 1872. Während der 84 Jahre seines Wirkens, welches sich auf die Städte Güns, Steinamanger und Ungarisch Altenburg erstreckte, hat das „löbliche Mittl" die Namen von insgesammt 78 Buchbindern — Meistern, Gesellen und Lehrlingen — in seinen Annalen verewigt. Zumeist sind es deutsche Namen, doch finden sich auch zahlreiche Ungarn unter ihnen. Sowohl der Inhalt, wie auch der schöne Einband des Protokollbuches sprechen dafür, dass sich das edle Buchbinderhandwerk in den Grenzstädten Transdanubiens hohen und wohlverdienten Ansehens erfreute.

Hely- és tárgynévmagyarázatok.

Írta: BÁTKY ZSIGMOND dr.

1. Ad vocem: Kaponyási-patak.

Folyóiratunk ezidei évfolyamának 1. lapján a Kámon keresztül folydogáló *Kaponyási patak*-ról történik említés. (Az 1:75.000-es katonai lapon, föltehetőleg a kataszteri térkép alapján, *Kaponyás patak*-ot találunk, ugyanaz van *Pesty Fr.* kéziratos helynévgyüjteményében is, s alkalmasint ez az eredetibb elnevezés.)

Az olvasók egy része e nevet bizonyára szokatlannak találja, sőt lehetnek olyanok is, akik arra gondolnak, hogy patakunk talán valami ásatag koponyás helyről, teszem azt temetődombról ered s innen kapta a *kaponyás* jelzőt. Tudjuk azonban, hogy a *koponya (kaponya, kapinya)* éppen Dunántúl[1], különösen a somogyi népnyelvben, nem az irodalmi agykoponyát jelenti, hanem apróbb merítőedényfélét, pl. pásztor ivópoharat, nagy fakanalat, lopótökből metszett mustmerőt (a régiségben is előfordul a *csigerkapinya* bormérték), általában ivótököt, aztán lapos kerek dagasztóteknőt, dunántúliasan *melencét (belence, medence)*. A régiségben is olvassuk, hogy *kaponya* a. m. 'veder' *füles kaponya* meg 'kancsó' (Nyt Sz). Az 1367-ben említett *Kaponyás Miklós* sem azért kapta akkoriban ezt a melléknevet, mert nagy kobakja lehetett (OklSz), hanem nyilván azért, mert kaponyának mondott faedényeket gyártott, vagy azokkal kereskedett. 1430-ban papirosra került osztályos társa *Tekenős Mihály*, vagy az 1389-ben említett, *Háztapasztó Mihály* nevét is csak ilykép magyarázhatjuk.

Tudván már most ezeket, a *Kaponyás-patak*-ot is úgy értelmezhetjük, hogy *Tekenőspatak*, vagyis olyan patak, amelyik lapos teknőalakú térszínen, völgyön folyik végig. A szatmári és székelyföldi *Kaponyás-tó* és *Kaponyás-rét* is *teknős-tó, teknős-rét* tehát. *Tekenő, Tekenő-lápa* és *Teke-*

[1] Vö.: hazai szlovén **kopànja** = 'vályú', a **kopati** = 'ásni, vájni' igéből.

nős-völgy különben többfelé van (pl: Mátraballa, MNy XXV, 72); volt a régiségben is (vallis *Tekeneud* 1264-ben) s *Tekenyő* mint dülőnév (Zápszonyon és Felvincen) és *Tekenye* mint falunév (Zalában) ma is van, bizonyára épúgy térszíni formáról elnevezve, mint annyi más hasonló dűlő és helynevünk. Ilyen pl. a pozsonyi *Vedrőd*, régen *Vedered* a *veder*-ből. (Kevesen tudják, hogy az osztrák *Ischl* is a sajtár jelentésű *üeschl*-ből van képezve). Egyszerűen *Kaponya* dűlőnév van pl. Szajlán (Heves, MNy XXV„ 153), Nórápon (Veszprém), *Kaponyák* Zalabán (Hont, 1: 36.000 méretű régi földm., térkép), amint vannak *Gödrök*, *Katyrok*, *Likócsok* stb.

Kondéros völgy-et 1334-ből, *Légely* (csobolyó) *völgy*-et 1454-ből említenek (MNy XIII és X), *Sajtárvölgy* volt Zalaegerszeg mellett, *Csutora völgy* van Csákberényben (Nyr XLI. 390), s az ugyancsak térszíni formán át levezethető, német származású sajtár *(sechter)* köznévből pedig *(Sejter, Söjtör, Süttör, Siter* alakban) egész sereg helynevünk volt, vagy van. Oklevelek egy *Sejter*-t Vasból is említenek; pontosabb helyét nem ismerjük.

2. Szekrény-patak.

A *Kondéros-völgy* párját kell látnunk a régi nagykúnsági *Bölcsős-ér* patak nevében is. *(Gyárfás:* Jászkúnok, III., 478). Ez aztán átvezet bennünket a *Szekrényes-patak* és *Szökrön-völgy* értelmezéséhez. (Bucsuta, ill. Nemespéccsel, Zala). *Szekrén*-nek, *szökrön*-nek mondják Dunántúl (francia eredetű szó, l.: MNy XXVIII, 203) azt a korai árpádkori, vallon származású, ma paraszti sorba süllyedt, koporsóformájú ládafajtánkat (régebben csakugyan koporsó és ágy is volt Nyugaton[2] s talán nálunk is), amelyiknek más vidéken *szúszék* (szláv szó), vagy *hombár* (oszmánli szó) a neve, vagy amit néhol *életes*-nek *(gabonás*-nak) mondanak s amivel a beregi *Életes*-patak neve függhet össze. *(Ethn.* 1899, 103).

A fenti *Szökröny völgy*-et úgy magyarázzák az odavalók, hogy a völgy szekrény formájára összeboruló hegyekkel van körülvéve, s ezért kapta ezt a nevet. *(Pesty Fr.*: Helynévkézirata 1864-ből a M. N. Múzeumban.) A magyarázat nem elégít ugyan ki bennünket, s bár jól tudjuk, hogy a népi helynévadásban tárgyi szempontból elfogadható logikát nem mindig találunk, mégis a jelen esetben annyira-amennyire indokoltnak látjuk azt. De mit szóljunk az ilyen dűlőnévhez, mint *Szúszékos* (Parád, MNy XXV, 152), vagy éppen ehhez: *Márkusszökrénye* (Jásd, Veszprém, *Nyr XLI, 438),* melyet a nép, ma már nem tudván magyarázni, Mátyás

[2] Vö.: hazai szlovén **škrinja** = 1) szekrény és 2) koporsó. Mindkét jelentésben általános az egész Vendvidéken.

király *Márkus* nevű bolondjával hoz kapcsolatba. *(Faller I.* Jásd tört.) A szekrény szó — mint említettük — tudtunkkal csak Dunántúl járatos, s így annál meglepőbb, hogy a marosszéki Kibéden egy dűlőt *Bartaszekrényé*-nek hívnak. *(Nyr XLI, 437).* Ezzel aztán végleg nem tudunk mit kezdeni.

A korai Árpádkorban Sopron nyugati határszélén egy *Szikrin* nevű patak szerepelt. Erről mi a fenti analógiák alapján azt gondoltuk, hogy valószínűleg *Szekrén* pataknak kell olvasni és magyarázni. *(Föld és Ember X, 330.)* Egy helynévbúvár nyelvtudósunk azonban azt írta, hogy a név a szláv *sekyra*, 'balta' szóból van képezve, vagyis tehát a. m. *Baltapatak*, s a névadás országhatárról lévén szó, gyepüvédelmi munkálatokkal függ össze. *Baltapatak* analógiát se szlávból, se magyarból nem idéz s szerintünk bajos is volna idéznie.[3] Ezt a magyarázatát később feladta s most azt tanítja, hogy a név a szlovén *sykora*, 'cinege' szóval függ össze, vagyis *Szikrinpatak* magyarul *Cinegepatak* volna *(SzFüz* II, 131). Erre már talán hamarabb lehetne szláv v. magyar analógiákat felvonultatni, de azok most is elmaradtak. Mi e szláv *szekira* v. *szikora* szófejtést nem tudjuk felülbírálni, de szokatlannak tartjuk, hogy egy helynévbúvár a mi, analógiákkal támogatott *szekrény* magyarázatunkról — akár helyes az, akár nem — azt írja, hogy egy kissé bajos elképzelni, miért nevezhettek el egy patakot ilyen *különös* módon? Ugyanilyen joggal azt is kérdezhetné, miért neveznek el egyes dűlőket *Vaskapu* névvel, teljesen sík térszínen (pl. Alsó-Bácskában) is. Azt se tudjuk belátni, hogy a *Baltapatak* név miért ne volna épannyira *különös*, mint a *Szekrénypatak!*

A szóbanforgó kérdésre — mint annyi más hasonló esetben — mi sem tudunk megnyugtató választ adni, de hozzátehetjük még, hogy nemcsak *Szekrény*, hanem *Ládapatakaink* is vannak (pl. a Kiskúnságban), ami e névadás, bár mondjuk különös, de mindenesetre közönséges voltát bizonyítja.

Ebben bízva valószínűnek tartjuk, hogy olyan dombos-halmos területen, mint Vas megye, épúgy rejtőzhet nemcsak több Kaponyás, hanem esetleg *Szekrénypatak* is, mint Zalában, s olvasóink között talán akad, aki e 'különös' névadás népi indítékairól is tudna valamit közölni a magyar helynévbúvárlat hasznára. *Milyen szép és példaadó volna aztán, ha valaki összejegyezné, és e folyóiratban közreadná a megye minden patak, vagy éppen dűlőnevét.* A jövő számára *örökbecsű oklevelet írna vele*, a tudományos műhelymunkásnak pedig hatalmas segítséget adna kezébe! (Hogy vízneveket — ebben az esetben a sárvári *Szapudaljá*-t s a magyarlaki *Sörgekut*-at — még a néprajzos is sikeresen fölhasználhatja

[3] Mi mindössze egy **Fejszeföld** és **Szekercés tó** dűlőnevet ismerünk a Duna-Tisza közről, amelyek állítólag alakjukról kapták nevüket.

tárgynevek magyarázatára, arra l. szerző: *Sarginya* és *pőnyeg* c. cikkét az *Ethn.* — *Ért.* legközelebbi számában.)

3. Tögző, dobzó

Simonyi Zsigmond leányzó szavunkról ezt írta: 'igéje tudtunkkal egyáltalán nincs kimutatva, csak szótárírók következtették ki belőle' *(Nyr XXXV, 294).* A délbaranyainak látszó, de korábban föltehetőleg egész Dunántúl járatos *tögző*-ről pedig így ír: 'csíkszállításra használt tökkobak, csíktök, *MTsz (Hermann Ottó* nem említi) — úgy látszik a *tegez* szó származéka.' *(Nyr XXXIX, 303).*

Igét itt már nem keres. A pákászkészség nevének a vadászszerszámából való származtatásában, a hangtani nehézségeken túltéve magát, a két szerszám hasonlónak vett szerepe mellett (t. i. mindakettőben tartanak, hordanak valamit), talán a g hang is segített kísértetbe vinni nagy nyelvtudósunkat. Pedig a *MTsz* a *tögző* címszónál ismételten utal a *csíktök*-re, ha a *H. O.* közölte *csíkputton*-t, 'u. az' nem említi is.

Hogy a *tögző* csak kiejtéses alakja a *tökző*-nek s hogy *tök-ről* van itt szó, világosan kiderül *Garay* Ákos közleményéből *(Ethn. — Ért.* 1911: Szlavóniai régi magyar faluk), ahol a 245. lapon ez van: *csikos tökző* = 'csíktök'. (Hozott is ilyen csíktartó tököt a Nemzeti Múzeum néprajzi gyüjteményének.) A 223. lapon pedig ezt olvassuk: 'A rokafára rátete a tökzőt (t. i. a megszárított kapinyatök nyakát — itt ennek a neve is tökző — a vékony guzsalypálcára fejnek, a fonás megkönnyebbítésére, *Bátky),* a tökzőre rátete a guzsalyt (szösz), akit lehúz a gerebenel.' A tegez > tögző származtatásról tehát le kell mondanunk.

A *tökző* szó körül fölmerülő nyelvi kérdésekhez mi enynyivel tudunk hozzájárulni: Képzésileg hasonlónak gondoljuk a *dobzó*-t, 'gömbölyű, nagyszemű szilva' *(MTsz.)*[4] Minthogy doblik igénk van, pl. *doblik a fal* 'feltáskásodik', 'felhólyagzik', *MTsz,* föl kell tennünk, hogy *dobzik* is van, vagy volt. Az *EtSz* szerint is 'föltehető' egy *dobzik* ige, mely viszont a *dob* névszó származéka volna,. A *doblik* igét azonban a *Szótár* a dob, 'hajít' igéből származtatja. (Vö. ehhez: *somlik és somzik* 'zöld héjjából kiválik a dió' *MTsz.)* Szerintünk ez is a dob névszóhoz kapcsolandó, mert a táskás, felhólyagzott falról mondják, hogy 'doblott.' (Vö. ehhez: 'pupujkás' fal, vagy 'pupujkás' arc, 'hólyagos', 'himlős' arc, Nyr *XLIII, 444,* a *pupujka,* 'hólyag' szóból). A *dobzó* már most ennek az igeneve volna, jelentése a. m. 'felhólyagosodó', 'fel-

[4] Az eddigi gyér **dobzó** adatokhoz közöljük a felsőiszkázi (Veszprém) **Dobzófai dűlő** határnevet, mely — a beküldő szerint — az ottani dobzófákról (szilvafákról) kapta nevét. **(Pesty Fr.** helynévkézirata). Ilyennevű dűlőnév föltehetőleg Vasban is akad.

puffadó', 'nagy' a mi esetünkben *dobzó szilva* a. m. nagyszemű szilva' s ebből elvonással *dobzó. (Vö.: dobár, dobasz,* 'puffadt, nagy', *dobri, dobozi,* 'nagyehető' *MTsz).*

Erre támaszkodva föltesszük, hogy van v. volt *tökzik* ige is s ebből való a *tökző* igenév. Ha figyelembe vesszük, hogy *tökös szilva* a. m. 'öregszemű szilva', *tökös dió* a. m. 'igen nagyfajta dió', *tökfejű, töksi* a. m. nagyfejű, pupujkás fejű', *tökencs, tököncseg* a. m. 'vaskos' tömzsi, potrohos' (ember), *tököncs a. m.* 'bogárszúrás következtében kiforradt szilva', *MTsz,* akkor talán elfogadjuk, hogy *tökző* is lehet a. m. 'felduzzadt, hasas, tökös, nagy.' Ha aztán a *dobzószilva* kapcsolat-ból kivált *dobzó* annyit jelent mint szilva, a *tökzőkobak*-ból (vö: *tökkobak* = 'kobak' NytSz) önállósult *tökző* is jelenthet 'kobak'-ot, 'tök'-öt.

Meg kell még említenünk, hogy ezen a vidéken (Alsó-Drávamellék) az edénynek használt fái tökfélék neve *kapinya* és *kobak.* Az előbbi 'hosszú, csöves fajta', *(Sz. Füz. I, 281),* 'nyakas tök' *(NytSz),* amelyikből pl. a *szívó* v. *lopó*(tök), az utóbbi puffadt, gömbölyű, amelyikből a *csíktök* készül. Úgy látszik, hogy ez az üresbélű *kobak* egyjelentésű lett ezen a vidéken a telibélű, gyalog v. seggenülő *földi tök*-kel, mert a *kobakoskörte* is (u. o. Ormánság) bizonyára a. m. 'tökös, nagy körte'. Nekünk úgy tetszik, hogy előbb a később meghonosodott, a nyeles, hosszú tökkel szemben gömbölyű, mezei tökhöz s csak aztán általában a *tök*-höz (kabakhoz) tapadt a felpuffadtság, nagyság fogalma. Bakonyalján viszont a *lopó*-t *kobakhébér*-nek *(NyF XXIV, 56),* Sümeg vidékén a *lopótök*-öt *kubikos tök*-nek mondják *(NyF* Sümegi nyelvjárás), ami a tárgyak és fogalmak összekeverését mutatja.

Az utánunk következő nemzedék alighanem könyvekből fogja majd ismerni ezeket a szerszámokat, régi műveltségünk tárgyi emlékeit, amint *Arany* Toldijához is magyarázó képes könyvet kellett írnia egy tudós etnográfusnak, *Viski Károlynak,* tanuló és tanító tanítására. Már a mai nemzedék is alig-alig érti ezt a két közmondást: *Addig jár a tök a jégre, míg össze nem törik s Addig úszik a tök a Dunán, míg el nem merül.* Az elsőt a kútrajáró korsó későbbi példájából értjük (akkor, télen, a patakrajáró tök volt a bugyoga), a második pedig az a Közép-Európában elterjedt babonás gyakorlat, hogy a vízbefult megtalálására kivájt tököt — s benne égő gyertyát — eresztettek a folyóba, s ahol a tök megállt, ott feküdt a halott.

A címül tett szóhoz és témájához újabb adalékok kellenének. E kis fejtegetésünknek ez az egyik célja. Eggyel mindjárt magunk szolgálunk. Baranyában a rövidnyelű lopótökből metszett paprikatartó neve: *paprikatokzó. (Nyr XLIV, 236.)* Ez bizonyára a *tokol,* 'töm, tágít' igéből származik, bár *tokzik* alakját ennek sem ismerjük. De a *toklyó, tokolyó,*

'tokmány, féntok' alapján (l.: *Ethn.* — *Ért.* 1935, 12, Bátky: *Bödöc)* azt hihetjük, hogy a *tokol* mellett *toklik* alakja is élhet. Ismert szó a Balaton mellett a *turzás* és *turolás*. *Torlik (tollik, dorlik)* igénk van is, — pl. a jég torlik — de *turzik* nincs, t. i. szótározva nincs.

Kőszeg népessége a 18. században.

Írta: THIRRING GUSZTÁV dr.

3. A II. József-féle népszámlálás keresztülvitele Kőszeg városában.

Népesedési statisztikánk multjának legjelentékenyebb, mondhatjuk korszakos eseménye az a *népszámlálás*, melyet II. József Magyarországon végrehajtatott. Ez volt az első általános és rendszeres népszámlálás, mely az összes népességre kiterjedt, tehát minden élő lelket összeírt. Nemcsak ebben különbözött a Mária Terézia alatti konskriptióktól, melyek a nemességre nem terjeszkedtek ki, de abban is, hogy végrehajtásának megszervezése — katonai és polgári hatóságok együttműködésével — biztosította a felvétel teljességét, amelyet a megelőző műveletek nem tudtak teljesen kielégítő eredménnyel elérni.

Kőszeg városára nézve is nagy esemény volt ez a népszámlálás. Ennek elrendelése és végrehajtása lázba ejtette az országot és nagy ellenszenvet, és felháborodást, sőt ellenszegülést váltott ki. Bár Kőszeg higgadt és a felsőbbséget tisztelő lakossága a népszámlálás elleni mozgalomban nem vett részt, a műveletnek végrehajtása, mely sok tanulságot rejt magában, helytörténeti szempontból érdekes s ez okból megvilágítást érdemel.

II. József császár 1784. május 1-én intézte a magyar főkancellárhoz, Esterházy Ferenc grófhoz azt az emlékezetes kéziratát, amelyben annak a parancsának adott első ízben kifejezést, hogy Magyarország és Erdély egész népessége, úgy ahogy ez az osztrák örökös tartományokban már 1771 óta történik, rendszeres és általános népszámlálással részletesen összeírassék. Ezt követte július 16-án a Helytartó Tanácshoz intézett 7.868. számú rendelete, melyben tüzetesen fejtette ki a népszámlálás iránti követelését és egyben szeptember 1-ét állapította meg a művelet megkezdésének napjául.[1] A Helytartó Tanács augusztus 16-án kelt 19.547. számú, Niczky Kristófnak aláírásával ellátott kör-

[1] A II. József-féle népszámlálás létrejöttét és végrehajtását illetőleg lásd: **Dr. Thirring Gusztáv:** II. József magyarországi népszámlálásai című tanulmányát. (Magyar Statisztikai Szemle, IX. évfolyam, 1931. 112—134. lap.)

rendeletével közölte a császár parancsát Kőszeg városával; rendeletéhez hozzácsatolta a felvétel alapjául szolgáló összeíró mintákat (A, Aa, B és Bb) is. Mielőtt azonban a város Tanácsa ezzel a rendelettel foglalkozhatott volna, augusztus 28-iki ülésében már tárgyalta Kollowrath őrnagynak e hó 20-án kelt levelét, melyben az közölte, hogy a legfelsőbb rendelet értelmében a népszámlálás és a házak számozásának végrehajtása céljából a hó végén egy katonatiszt fog Kőszegen megjelenni, intézkedjék tehát a város, hogy a tiszt szeptember elején okvetlenül megkezdhesse a munkát. A város Tanácsának határozata értelmében „e levél mind a Nemességgel, mind pedig a Betsületes községgel communicáltatott és a szükséges Rendeletek meg is tétettek". (Prot. scriptum, 1784. Annex. 712. lap.)

A Helytartó Tanács („fölséges Consilium") említett körrendeletét a város Tanácsa szeptember 16-án tartott ülésében vette tudomásul. Felismerve a rendelet fontosságát, úgy határozott, „hogy az e hó 20-án az egész nemességnek és a község előtt anyanyelvén publikáltassék". A város Tanácsa teljes energiával látott neki a szükséges előkészületeknek s közölte a Helytartó Tanáccsal a felvételhez szükséges minták mennyiségét. Időközben a császár, belátva azt, hogy az előkészületekre rendelkezésre álló idő rövidsége miatt a népszámlálás szeptember 1-én nem kezdhető meg, ennek időpontját november 1-ére tolta ki s ezért a kioktatásra kilátásba helyezett katonatiszt érkezése is szeptember 15-re halasztatott, hírül adatván egyúttal, hogy neki szabad lakásra van igénye. (Helytartó Tanács 21.368. sz.) A város Tanácsa október 11-én közölte a Helytartó Tanáccsal a szükséges „tabellák consignatióját", melyekből német szövegű példányokat kért; a nyomtatványok azonban csak részletekben érkeztek s többszörös előterjesztésekre volt szükség, míg a város a felvételi mintákat kellő mennyiségben és megoszlásban kézhez vette.[2] Végül az október 29-iki ülésen jelenthette a városi Tanács, hogy a felvételi minták megérkezvén, az összeírás megkezdésének nincs akadálya, így az november 3-án tényleg kezdetét is vette. Erről jelentést tévén a Helytartó Tanácsnak, ez „a dolognak mindennemű gyors és egyenes folytatását szorgalmazta". A beérkezett instruktiók az összeírással megbízott magisztratuálisokkal közöltettek. (November 12.)

Ebben az időben a népszámlálás lebonyolítása a városi

[2] Az összeírásra lajstromos minták szolgáltak, melyekben minden egyént egy-egy sorba kellett beírni. Minden család részére külön-külön ily lajstromot (A minta) kellett kiállítani. A családi ívek összesítésére a B) minta szolgált. A zsidók összeírására kisebb terjedelmű minták (Aa minta) szolgáltak. A felvételi mintákat fentebb említett tanulmányunkban közöltük. A minták rovatai a következő fejezetben közölt táblázatból is megismerhetők.

Tanácsnak egyik legfőbb és felső helyről erősen sürgetett munkájává vált. A Helytartó Tanács csak úgy ontotta az erre vonatkozó rendeleteket s alig volt tanácsülés, melyben a népszámlálás végrehajtásához szükséges intézkedések ne tétettek volna. Már az október 18-iki ülésen tétetett jelentés a Helytartó Tanácsnak egy héttel előbb 23.593. sz. a. kelt rendeletéről, „melly mellett az ell rendelt Generális Conscriptiónak megerősítése és fundamentumos okai intimáltatnak, a Betsületes Községgel és a Lutheránus Ministerekkel közöltetett, hogy annak idejében a Conscriptiónak folyamattya semmiképpen ne gátoltassék". Az összeírásban azonban némi fennakadást okozott a nyomtatványok hiánya; december 3-án a város jelentette a Helytartó Tanácsnak, hogy addig 723 *A)* táblát használt fel, de ezeken kívül még 500 *A)*, két *B)* és 50 *Bb)* táblára leend szüksége; a hiányzó táblák december 13-án meg is érkeztek s így a művelet akadálytalanul tovább folyt.

A Helytartó Tanács mindenképpen siettette az összeírás foganatosítását; 28.438. számú rendeletével, melyet december 23-án tárgyalt a városi Tanács, elrendelte, hogy „a Generális Conscriptió minden igyekezettel hamarittassék és ha valamely Considerátiók vagy Reflexiók volnának, ezek leg rövidebb Uttal a Feőlséges Consiliumhoz repraesentáltassanak". Pár nappal reá a Helytartó Tanács 28.570. sz. a. az összeírás „jobb folytatására nézve" adott utasításokat, de ezek már elkésve érkeztek, mivel az összeírás Kőszegen december 30-án immár befejeztetett.

Az összeírást Griller János és Monsperger Ferenc városi tanácsosok (senatorok) végezték, kiknek négy ember segédkezett. Az összeírás művelete ötven napot vett igénybe, fennakadás sehol sem fordult elő, a városi Tanács jegyzőkönyvei legalább semmi erre vonatkozó adatot nem tartalmaznak. A népszámlálás végrehajtásának síma lefolyását a Tanács körültekintő gondoskodása eleve biztosította; a városi Tanács a kapott utasításoknak mindenben eleget tett, a közönség részéről pedig semmiféle ellenkezés nem volt észlelhető. Annál meglepőbb, hogy II. József október 29-iki kelettel sajátkezű aláírásával ellátott leiratot intéztetett a Cancellária útján Kőszeg város Tanácsához, melyben szemrehányást tesz a városnak, hogy a végrehajtás körül nehézségeket támasztott, holott ez az összeírás a nemesség előjogait nem érinti és az csak a közjót szolgálja. A leirat szövege a következő volt:

13.061.

Josephus II. Dei Gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohomiae, Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Rex Apostolicus, Archidux Austriae.

Prundentes ac Circumspecti, Fideles Nobis Dilecti Non absque gravi Resensu intelleximus, adversus Conscriptionem Personarum universalem,

per Majestatem Nostrum, causa duntaxat Commodi Publici ordinatam, complures illam impediendam, aut Saltem retartandam obmoveri Difficultates originem suam ab Argumentationibus minus fundatis et inadaequata Benignae Intentionis Nostrae Interpretatione ducentes; hoc et illud tanto magis displicere Nobis debet, quo clarius Nosmet declaravimus, per antememoratam Conscriptionem, Iuribus et Praerogativis Nobilitaribus nullum praejudicium inferendum esse; cum tamen hac positiva Declaratione non obstante, Remonstrationes in contrarium continuo fiant, eapropter ex Superabundanti et postremo Nobis comittendum esse duximus, ut abrupta omnis Mora, Conscriptioni praeattactae Manus admoveatur, Sin autem illi, ad quos pertinet, prono Animo, Mandato huis Morem gerere (quod nequaquam Speramus) neglexerint, de eo hisce pro Cautela sua certiores redduntur, eosdem Modis Nobis cognitis, ad id adstringendos esse. In reliquo Gratia Nostra Caesareo-Regia Vobis Benigne propensi manemus.

Datum in Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae, Die Vigesima Nona Mensis Octobris, Anno Domini Millesimo Septingentesimo Octuagesimo Quarto.

Iosephus. Comes Franciscus Esterházy.
Iosephus Pavich.

Kívül: Von Wien aus der Königl. Ung. Hof Kanzley.

Prudentibus ac Circumspectis N. N. Iudici, ceterisque Iuvatis Civibus et Senatoribus liberae Regiaeque Civitatis Nostrae Günziensis, Fidelibus Nobis dilectus

per Sopronium Günzii Ex Offo.
(Kancellária pecsétje.)

József császárnak ez a rendelete érthetetlen annál is inkább, mert a császár már augusztus 22-én november 1-ére halasztotta az összeírás megkezdését és mégis már október 29-én dorgáló rendeletet küldött a városnak, melytől pedig egy szó sem hallatszott a népszámlálás ellen. Azt kell hinnünk, hogy a császár, értesülvén arról a nagy ellenszenvről, mely a nemesség körében a népszámlálás ellen sok helyütt mutatkozott, valamint a vármegyék nagy részének ellenállásáról, valamennyi törvényhatósághoz és városhoz intéztette ezt a rendeletet s így a császár dorgálásában olyanok is részesültek, melyek — mint Kőszeg — erre semmi okot nem szolgáltattak.

Az összeírás befejezéséről az 1785. január 3-iki tanácsülésen tétetett jelentés. Az eredményekről összeállított táblázat felküldetett a Helytartó Tanácshoz és a Tanács egyúttal kérdést intézett az iránt, hogy mennyivel honorálhatja az összeírókat, kik közül azok, akik Svábfalut, a várostól távol eső telepet és az erdőkben szétszórt házakat összeírták, élelmezési díjat is kaptak. A Helytartó Tanácsnak január 24-én kelt 2.447. sz. rendelete nagy csalódást hozott: „a conscriptióval való diurnumok simpliciter cassáltattak". Ellenben elrendelte a Helytartó Tanács (még pedig több rendeletben), hogy az összeírásban közreműködött katonatiszteknek a tűzifát és a lakást ingyen kell rendelkezésre bocsátani, az összeíráshoz szükséges faoszlopok és festék, me-

lyeket a Helytartó Tanács 26. sz. rendeletével az aerarium költségére engedélyezett, nem ennek a terhére, hanem a domestica cassából fizetendők, sőt „az írószereket és efféle materialiákat is" a házi pénztárból kell fedezni. A városnak pillanatnyilag kénytelen-kelletlen bele kellett nyugodnia abba, hogy az összeírók fáradságos munkájukért ne kapjanak semmi jutalmat. De nem adta fel a küzdelmet. Ezért március 15-én (és utóbb újból is) kérelmezte a diurnumok engedélyezését, mire végül június 20-án, tehát teljes félévvel a népszámlálás befejezte után, a Helytartó Tanácstól megjött az engedély, hogy az összeíróknak némi csekély diurnum fizethető.

Úgy látszik, hogy a népszámlálással kapcsolatban a közönség körében az az aggály merült fel, hogy az összeírás eredményei adózási célokra fognak felhasználtatni. Erre utal a Helytartó Tanácsnak január 10-én kelt 29.384. sz. leirata, mely kimondja, hogy az összeírás „sem a contributióban, sem a Dominális kötelességekben semmiféle változást magával vonzani nem fog".

*

Alighogy a népszámlálás nagy művelete lezárult és a Tanács a munka befejeztével fellélekzeni remélt, megindultak a Helytartó Tanács részéről az intézkedések a *népesség állandó nyilvántartásának* életbeléptetésére. II. József már 1784. május 1-én kelt leiratában hangsúlyozta, hogy a népszámlálás által előállított családi ívekből készülő népesedési könyvek, melyek minden község őrizetében maradnak, a népesség évenként végrehajtandó revizíójának fognak alapul szolgálni, amennyiben ezen ívekbe az összeírt népességben az idő folyamán beálló mindennemű változást be kell vezetni; más szóval: az első összeírás anyagát állandóan nyilván kell tartani, úgy hogy a népesség valódi állapotát, különösen pedig a katonasor alá kerülő korosztályok erejét bármikor meg lehessen ismerni.[3] Mivel a népesség körében beálló változások (születések, halálesetek, költözések stb.) bejegyzése nagy munkát okozott, a város Tanácsa a Helytartó Tanácsnak 1785. szeptember 20-án kelt 25.983. sz. rendelete értelmében egy állandó munkaerőre kívánta bízni ezt a nyilvántartást és erre Janadics Józsefet, ki az összeírás alkalmával már megszerezte a szükséges gyakorlatot, kívánta évi 60 forint tiszteletdíj mellett alkalmazni, minek jóváhagyását kérte a Helytartó Tanácstól. A Helytartó Tanács november 3-án kelt válasza (32.445. sz.) ismét tagadó volt: ha Janadics ingyen kíván szolgálni, a város őt alkalmazhatja, ha pedig nem, „minthogy ezen manipulatió a pub-

[3] A nyilvántartás módozatait részletesen ismertettem a Magyar Statisztikai Szemlében megjelent, fentebb idézett tanulmányom 129—131. lapjain.

licus magistratust illeti", e közül valaki rendeltessék ki. Mivel Janadics nem volt hajlandó a munkát ingyen vállalni, „Strodler János tanácsbéli uram ezen manipulatióra kirendeltetett, kinek pedig az egész nyomtatott instructiók kézre adattak".

A város Strodler János tanácstagban (Raths-Verwandter) lelkiismeretes embert bízott meg a népesség nyilvántartási munkálataival és így nyugodtan várta a megindult munka befejezését. A Helytartó Tanács rendeletei, majd a munkát sürgető győri főispán-királyi biztos leiratai azonban csakhamar újból rázúdultak a városra és 1785 őszétől kezdve a következő év nyaráig nem volt tanácsülés, melyen ne kellett volna újabb rendeleteket bemutatni és az üggyel foglalkozni.

A Helytartó Tanácsnak 1785. szeptember 20-án kelt 25.983. sz. rendelete, mely II. József germanizáló tendenciája folytán már németül íródott, előírta, hogy a népesség revizióját céljából a népesedési könyvet a kiküldendő katonatisztekkel egyetemben kölcsönösen összehasonlítani és egyeztetni kell, e célból a családokban előfordult változások előzetes bejelentéséért a háztulajdonosokat kell felelőssé tenni. Egy későbbi (december 13-án kelt) rendelet (38.308. sz.) pedig előírta, hogy mivel ez évtől kezdve a *népesség nyilvántartásának* (Evidenzhaltung) kell életbe lépnie, a népesedési könyv rectificatiójára az április és május hónapok vannak kijelölve és a népesség fősummáriuma mindig legkésőbb július vagy augusztus hóban terjesztendő a királyi biztos-főispán elé, ennek útján pedig az udvari Cancelláriához. A Helytartó Tanácsnak 1786. január 11-én kelt rendelete újból sürgette a népesedési könyvek rendbe hozatalát, „damit das Revisionsgeschäft keineswegs gehemmet werde". Január 21-én kelt rendelete pedig közölte a várossal, hogy a rectificatió céljából kiküldendő katonatisztek nem fogják az egyes házakat felkeresni, hanem feladatuk csak a már előzetesen helyesbített népesedési könyveknek a saját példányukkal való összehasonlítása leend. Ilyen sürgető rendeletek szinte hetenként érkeztek a városhoz. A város az elrendelt munkához nyomban hozzá is fogott, kérte a Helytartó Tanácstól a helyesbítéshez szükséges nyomtatványok megküldését és hirdetményben felhívta a háztulajdonosokat, hogy a házaikban előfordult összes változásokat jelentsék be, akikről pedig kiderülne, hogy ennek a felszólításnak nem tettek eleget, azokat fel kell jelenteni. A Helytartó Tanácson kívül a győri főispán-királyi biztostól is sűrűn érkeztek sürgető rendeletek, aki egyben intézkedéseket kért aziránt, hogy a város a nyilvántartás érdekében a lelkészekkel is lépjen érintkezésbe.

A politikai hatóságokon kívül a katonaság is közbe lépett a lakosság nyilvántartása érdekében. 1786. február 24-én

a Generálcommando 9.411. sz. a. utasította a várost, gondoskodjék arról, hogy a politikai összeíróknak a szükséges gyakorlati tudásuk a nyilvántartás foganatosítására meglegyen. A város a sűrű rendeletekre azzal felelt, hogy a rectificatió műveletére kirendelt tisztviselő az összes előkészületeket lelkiismeretesen megtette, úgy hogy a kiküldendő katonatiszt, megérkezése után, nyomban hozzáfoghat a revizióhoz.

Öt héttel rá, 1786. április 4-én a Helytartó Tanács 15.049. sz. a. köriratot küldött a városhoz, melyben a beküldött summárium hibáira hívta fel a Tanács figyelmét. A körirat nagy általánosságban van tartva s nem világos, vajjon a benne felsorolt hibák (mint a családi állapot adatainak eltérése a férfiak összes számától, a keresztény és zsidó lakosság összegezésének eltérése a kimutatott összlétszámtól) Kőszeg városára vonatkoznak-e avagy általánosságban oly gyakrabban előforduló hibák ezek, melyekre már eleve figyelmezteti a városokat. Erélyesen felhívja a városokat, „unter schwerester Ahndung die äquivalente Rubriquen wohl zu rekalkuliren, in der summarischen Tabelle vorschriftsmässig alles genau auszusetzen, und ja keine Summaria abzustatten, ohne selbe mit dem Militari, welchenfalls die nöthige Fürkehrung geschiehet, vorhero zu kollationiren und zu komportiren, als wovon die Uibereinstimmung und akkuratesse des ganzen Werkes abhanget". Hozzáteszi még: „Um die Weitläufigkeit und häufige Schreibereyn zu vermeiden, dürfen besagte Summaria nicht mehr individualiter, sondern nur nach den Gassen, und Abtheilungen der Stadt, auf den schon bekannten summarischen *B* Bogen extractive verfasst und ächt kollationiret eingegeben werden" (aláírva: Gróf Jankovich). Látható ebből, hogy a nyilvántartás eredményeit összefoglaló táblázatok eredetileg egyes törvényhatóságok részéről eredeti családi ívek alakjában küldettek be a Helytartó Tanácshoz, melynek azonban ezekre szüksége nem lévén, csak a városrészek vagy utcák szerint haladó összesítéseket kívánta beküldeni.

Népetimológia a magyar növénynevekben.

Írta: BEKE ÖDÖN dr.

20. **Kányacseresnye.** A Viburnum opulus a somogymegyei Kálmáncsán (Herman O. Pászt.) és a zalamegyei Pölöskefőn (Pálffy L.). A *kányafa* Makón a V. opulus (Halász Á.), Nógrád m.-ben és Székelyföldön szintén (MTsz. ErdL 23: 266). Baranya m. Csuzán a V. lantana *kányosfa* (Nyr 18: 478). A *kánya* madárnévhez a növénynek semmi köze sincs, bizonyítja a Brassó m. Tatrangon használt *kálnofa* V. opulus, amely legközelebb áll szláv eredetijéhez *(kalina)*. A ká-

nyának Győr vidékén *gánya* változata is van (Nyr 6:272), Győr m. Ásvány vidékén *gánya* a V. lantana (Nyr 40: 283), a Szigetközben Véneken *gányo* (NyF 38: 33), a Vág mellékén a V. opulus *gányafa* (CzF), Vas m. Sorok mellett *gényefa* (Ethn. 3: 57). Baranya m.-ben *kánya-borza* a V. opulus termése, a Hegyalján *kányabogyó* és *kányabegye* (Kassai 3: 101). Az utóbbi a Csallóközben (Ethn. 3: 57) és Vas megyében is ismeretes (Borbás). *Kánia bögje* már Lippainál megvan (1664, 1: 109), s a *Gálna* vagy *Ostorménfa* PP latin szótárában is előfordul *Corymbus* címszó alatt.

21. **Katlankóró.** Már Csapó közölte 1775-ben a katángkórónak (Cichorium intybus) ezt a népetimológiás alakját, de ma is így hívják Makón (Halász Á.), Békés m. Endrődön (Fülöp Imre), és Szatmár megyében is (Bartha Károly). A *katlankóró* azonban nem közvetlenül a katángkóróból fejlődött, hanem ennek *kattankóró* változatából, amely már Lippai Pozsonyi Kertjében (1664, 2: 32) és Dorstenius 1792. évi bejegyzéseiben szerepel. Ma is így mondják Ecseg-pusztán (Herman O. Pászt.), Heves m. Tiszafüreden (Stein Gábor), *kattangóré* alakban Fehér m. Dunaadonyban és Zemplén m. Szürnyegen (Nyr 10: 323), ebből azonban az ugyanazon megyében fekvő Deregnyőn szintén népetimológiával *pattangóré* alakult (13: 235). A biharmegyei Pusztaszentmiklóson szintén *pattankóró* (Herman O. Pászt.).

22. **Keménymag.** A kömény (Carum carvi) nagy területen öltött ilyen alakot, így a Palócságban (Nyr 21: 309), a zemplénmegyei Szürnyegen (10: 323), Csongrád megyében (MNGy 2: 227), Makón (Halász Á.), a csíkmegyei Gyimesen (Nyr 28: 143) és a moldvai csángóknál Bogdánfalván (MNy 29: 317). Azonban már nyelvemlékeinkben is vannak ilyen változatai: fenicillinum — *kemen*, cmenum — idem (Schlägli Sz); semlin(um) — *kemen*, Cu(mi)nu(m) — (i)d(e)m (SoprSz), *kemyn, borskemin* (CasGl. MNy 1: 251, 250), De feniculo — *kemen* (15. és 16. sz. határáról MNy 21: 141), Fenicvlvs — *Kemen* (Herbolarium glosszái MNy 11: 133), Foenu(m) porcinum. *Diszno kemény.* Pinastella. *Erdei vad kemény.* Saw Fenchel. Haarstrang. (Melius 49a, 1578), *kemén* (Heltai Bibl. 4: 48 NySz). A *kömény* a német *Kümmel* (kfn. *kümel*, ófn. *kumil)* kfn. *kümin* (ófn. *kumin*, kaln. *kömen)* változatának átvétele (Melich, Nyr 24: 299).

23. **Kenyérbővirág.** A zalamegyei Tapolcáról közölték *kenyérbévirág* mellett a Calendula officinalis nevű kerti virágnak ezt a népetimológiás változatát (MNy 5: 44). Eredeti alakja: *Kenyér bél virág*, már Lippainál szerepel (1664, 1: 81), a mai nyelvből följegyezték a Balaton mellett (FöldrK 22: 65), a veszprémmegyei Enyingen (Vajda Ödönné), a sopronmegyei Páliban és Komáromban (MNy 5: 44), s a Csallóközben is (Ethn 3: 57). Borbás szerint Vas megyében *kenyér-*

*bélű virág*nak hívják, Somogy m. Marcaliban *kenyérbél*-nek, Bakonyalján is *kënyiérbié(l)*-nek (NyF 34: 74). Máshol a *kenyérbél* a napraforgó neve (Helianthus annus), így Fehér m. Dunaadonyban, Sopron és Vas megyében *(kenyiêrbiêl, kenyiêr virág* Nyr 10: 331, *kenyérbél-virág* Vas m. 30: 99), sőt a csallóközi Bacsfán egy adat szerint a *kenyérbélvirág* a csicsóka virága (Helianthus tuberosus, Nyr 16: 91).

24. **Kertifijól.** A kárfiol (karfiol, kartifiola, Brassica botrytis) neve ilyen alakot öltött a nép ajkán a háromszékmegyei Rétyen (MNy 4: 34), *kertifiol* Nagyváradon (Nyr 12: 202), *kertifijol* a kisküküllőmegyei Szőkefalván (Nyr 12: 330, itt a német *Kartoffel*ből származtatva). Más eltorzított nevei: *kártifijol* (Réty), *kárfijál* (Bihar m. Tárkány MNy 11: 90), *kárfion* (Nyitra m. Lajos Nyr 43: 142).

25. **Kirákannya.** A Csallóközben jegyezték föl ezt a növénynevet 'karakány' értelmezéssel (Nyr 1: 279), ami nem más mint a *kolokány* (Stratiotes aloides). Fontos lenne ezt a változatot újabb adattal megerősíteni, illetve megállapítani, hogy ebben az alakban mekkora területen ismeretes.

26. **Kivirics.** A régi Tsz Bodrogközből közölte a kikiricsnek változataképpen. A zemplénmegyei Deregnyőn a *kikirics* Anemone vernalis (Nyr 13: 191). Ezt az adatot is meg kellene erősíteni, s az egész ország területén megállapítani, hogy mely növényeket nevez népünk *kökörcsin*-nek, *kikirics*-nek, stb., mert e nevek, bár egy eredetűek, egészen különböző fajta növényeket jelölnek.

27. **Kopott-nyak-fű.** PP magyar-latin szótárában találjuk először ilyen alakban a kapotnyak (Asarum europaeum) nevét, de *Kapot nyak* is előfordul két szóba írva. A latin-magyar részben az Asarum és a Perpenia címszó alatt találjuk a *Kapott-nyak fü* változatot. Egy régi magyar orvosi kéziratban, amelynek legnagyobb része 1683-ban készült, szintén *Kopottnyak* van (Nyr 40: 111). A későbbi botanikusok PP-ból vették át. Csapó (1775, 130. l.) próbálja magyarázni is: „A' setét zöld vese forma és hoszszú kopasz szárakon álló (az honnét a' *kopottnyak-fü* neve-is eredhetett) leveleknek tövében, hoszszú gyenge szárakon állanak a' virágok." A név szláv eredetű: bolgár *kopitn'ak*, szerb-horv. *kopitnik, kopitnjak*, szlovén *kopitnik*, cseh, lengyel *kopytnik* Asarum europaeum. A népnyelvből nincs kimutatva az említett népetimológiás változat, lehet, hogy csak tudákos etimologizálás szülötte. A gyér számú adatok szerint csak a következő alakváltozatok ismeretesek: *kopotnyik* (Borsod m. Csermely Ethn. 22: 296, Ung m. MTsz.), *kapiknyak* (Ormányság SzegF 1: 281).

28. **Levescsík.** Ipolylitkén a Levisticum officinale neve (Nyr 4: 24). Borbás szerint *libistök*-nek is hívják (TTK 28: 348). *Löböstök* alakban már PP (1708) és Csapó (1775) föl-

jegyezte, s ezt Veszelszki (1798) így írja *Löbös-tök*. Végeredményben e nevek őse a latin *levisticum*, középlat. *lubisticum*, melyből a németben népetimológiával *Liebstöckel* (kfn. *liebstuckel*, rendesen *lübestecke,- stock), Liebstock* (kfn. *libestock)* lett, s a magyar nevek közvetlenül ebből alakultak (Melich Nyr 24: 304). A Székelyföldön *léscsián* (Brassó m. Tatrang Nyr 37: 377), *léscsihán, léstyihán, léstyán* (MTsz), *lóstyán* (Alsó-Fehér m. MNy 3: 331). Ezek mindenesetre a latin *levisticum* átvételei, de hangtanilag nem világosak. A *léscsi(h)án* valószínűleg a *csalán* székely *csián, csihán, csihány, csijány* változatainak a hatása alatt keletkezett. Hasonló alakok a románban is vannak, de Alexics szerint a románba a magyarból kerültek (Nyr 16: 549). *Léstyán-fü* már PP-nál (1708) és Csapónál megvan (1775), *Léstyán* pedig Benkőnél (1783, Molnár MKönyvh. 1: 348). Legrégibb adataink: lesticu(m) — *leustek* uel *lesten* (Soproni Szójegyz), leusticum — *Leusticum* (Schlägli Szójegyz.).

29. **Lóheverdi.** Egy adat szerint a csíkmegyei Gyergyóban így hívják a lóherét (Trifolium, Nyr 34: 261). Egy másik adat szerint a Székelyföldnek közelebbről meg nem határozott helyén *herló, hellónak* is mondják (MNy 13: 311). Kérdés, hogy az összetétel tagjainak fölcserélése eredetileg nem tréfa műve volt-e. Nagyon elterjedt a *lóher* alak, amely úgy keletkezett, hogy a *lóhere* végső hangját a nyelvérzék személyragnak érezte, s kikövetkeztetett belőle *lóher* nominativust.

30. **Lucafenyő.** Egy közlemény szerint Háromszék m. északkeleti részén az Abies pectinata (alba), helyenkint a Pinus silvestris neve (ErdL 25: 483). Csík megyében az erdei fenyő (Pinus silvestris) *lucfenyő* (ErdL 24: 281). Gunda Béla értesítése szerint az Ormányságban *lucifenyő* 'lucfenyő' (Abies alba?). Székelyföldön *lucsfenyő* a 'lucfenyő' (Abies alba MTsz), *lucsfa* 'erdei fenyő (Pinus silvestris?' Borszék vid. ErdL 23: 787). Még kevésbé derül ki, milyen fenyő a baranyamegyei Patacs vidékén följegyzett *lucsi* 'fenyü' (MTsz), *lucsifa* 'fenyőfa' (Somogysztbalázs Nyr 36: 143), s annál különösebb, hogy a szintén somogymegyei Szőllősgyörökön a *lucs* már csak a fenyőfa toboza, termése (Nyr 22: 239 Régi adatok: *Luchfenew* 1255/1318 OklSz. abies — *luczfenew* (Hort.); De pinos — *Luchfene* (15—16. sz. hat. MNy 21: 140); Abies — *lwch fenyw fa*, Pinus — *lwchfenyw* (1520—30, MNy 11: 38, 80); Abies — *Lucz feniő fa* (GyöngyT); Pinus — *Lucz fenö fa* (Murmelius 1533), *lwgy fewne* — pinus, *lug ffenies* — pinetum (KolGl); Abies. *Luch fenyö fa, melynek a leuele egy felöl all* (Clusius-Beythe 1584); Abies — *legenie, uag', luczfeniö fa* (Szikszai Fabricius). Az eredeti ejtés tehát *lucs*, ami szláv eredetijéből is kitűnik: szerb-horv. *luč* Kienspan, *luča* Sonnenstrahl, *lučka* Leuchtspan; szlovén *luč* Licht; Pl. Lichtspäne; tót *luč* sugár, szurokfenyő, szurokfák-

lya; cseh *louč* Kien; *loučovina* Kienholz; bolgár *luča, luč* Lichtstrahl, Licht, Schein; kisorosz *luč* Strahl; *lučyna* Kienspan; orosz *luč* Strahl; *luča, lučina* Kienspan. A szláv szó azonos a latin *lux* 'fény' szóval.

31. **Madárgyökér.** Symphytum officinale a pozsonymegyei Somorján (Ethn. 3: 57), Vas megyében (Borbás) és a Balaton mellett (FöldrK 22: 74, 77). Itt egyszerűen *madár*nak is mondják, s *Nedardius-gyökér*-nek is, Bácsadorjánban pedig *fekete madár*-nak. Sopron m. Csornán *madárlevél* (Ethn. 5: 37 és Polgár Sándor ért.). Másutt e növény neve *fekete nadály* (Makó Halász Á., Kecskemét Bagi-Hollós, Hegyalja Kassai 3: 390, Kolozs m. Magyarbács Győrffy, Háromszék m. Réty MNy 4: 31, Brassó m. Tatrang Nyr 37: 377), *feketë nadál* (Bakonyalja NyF 34: 73), *fekete nadáj* (Csanád m. Ref. Kovácsháza, saj. följ.), *fekete nadájfű* (Berettyóújfalu Dávid I.), *nadálytő* (Ecsedi láp Herman o. Pászt.), *fekete nadálytő* (Nyirgelse Biró Kálmán, Nagykanizsa Wortmann Magda), *nadálylapu* (Szatmár m. Luby Margit), *fekete nadálylapú* (Tyukod Herman O. Pászt.). A név már nagyon régi: calamẽdria — *madal fiu* (Beszt. Szj.), calmandria — *nadal fiw* (Schlägli Szj.), *fekete nadal* (CasGl. MNy 1: 251). A növénynévben nyilván a pióca régi *nadály* neve szerepel, amely néhol még ma is használatban van, így pl. Szabolcs m. Nyirgelsén *(nadáj* Biró Kálmán); vö. a régi alnémet *Egelswortel* nevét (Pritzel-Jessen, Die deutschen Volksnamen der Pflanzen; *Blutigel, Blutegel,* kfn. kaln. *ëgel,* ófn. *ëgala* 'pióca', *wortel* = *Wurzel* 'gyökér'). Ennek régi ejtése *nadál* volt, s a *madár* népetimológiával keletkezett a *nadár* változatból. Kemenesalján és Tapolcán ma is *nadár* a Symphytum officinale, továbbá *fekete nadár gyökér* (MNy 6: 333), s a Kiskúnságon is *fekete nadár* (Nyr 29: 19).

32. **Mariskafa.** Egy közlemény szerint a Dunántúl valahol a Tamarix gallica neve (ErdL 22: 789). Kétségkívül a fa *tamariska* nevéből keletkezett, amint ma is nevezik a zemplénmegyei Deregnyőn (Nyr 13: 236; Sátoraljaújhelyen a Lycium halimifolium neve, uo.). A *tamariska* viszont *tamariszk*ból származott, mint Makón mondják (Halász Á.). Dorstenius 17. sz.-i bejegyzésében *Tamariscus fa* áll. MA és PP szótáraiban *Tamarik, Tamarica* néven van szótározva.

33. **Nagydragula.** A nadragulya (Atropa belladonna) ezen a néven fordul elő Meliusnál, innen azután más botanikusok is átveszik. Arra lehetne gondolni, hogy ez csak Melius tudákos etimológizálása, nem lehetetlen azonban, hogy népetimológia terméke, mert *nagyfű* neve is van: Mandragoras stb. *Natragwlya, nag fyw* (Dorstenius 16. sz.-i bejegyz.), mandragora — *Natragulia, nagy fwe* (Calepinus, 1585), Erdélyben a népnyelvben is: *nagyfü* (Háromszék m. Uzon), *nagy fübingó* (Udvarhely m. Nyr 9: 236).

34. **Nándor-fű.** A Glechoma hederacea neve a Balaton mellett *nándor-fű* és *kerék nándor-fű* (FöldrK 22: 71, 77), egy kerek levelű fű, melynek másutt *nádrafü* vagy *kerek nádra* (Somogykéthely, Fürst Ilonka), *kerék nádra füjj* (Zalavid. NyF 9: 46), *kereknádra* (Moldva Bogdánfalva MNy 29: 317) a neve. Legelőször Csapónál *(Kereknádra* 1775, 43. l.) és Benkőnél *(Kerek Nádra-fü,* Molnár MKönyvh. 1: 386, 1783) fordul elő, de talán a Kossa megkérdőjelezte régi *kék nádrafü* (MNy 5: 327) is kerek nádrafűnek olvasandó. A *nádra* gyomorgörcsféle betegség (Vas m. Kemenesalja, Zala m. Tapolca, Somogy m. MTsz, Marosvásárhely vid. Nyr 35: 48). Gömör m.-ben *mádra,* az Alföldön (pl. Pest m. Tápiógyörgyén) *mátra* alakban ejtik (MTsz). Megvan már a régiségben: Uterus: *Has, Méh, Nádra* PP. MA-nél *mádra,* Meliusnál *mátra* alakban. Nógrád m.-ben *mátrafü* Nepeta cataria (Nyr 4: 122), Clusius-Beythe Nomenclatorában is: Cattaria, Nepethae genus. *matra fiu,* h. e. matricis herba. Borbás megjegyzi, hogy „a *mátrafü*... nemcsak anyaméhfüvet, hanem görcs ellen való füvet is jelent, mert *mádra, mátra* vagy *nádra* a gyomorgörcsnek is neve, aminthogy az Ipoly mellékén *szív mátrája* baj ma is ismeretes" (TTK 27: 220). A MTsz szerint *szí-mádra* vmi női betegség (Ipoly völgye, Kovár vid.). Cegléden a *szív-mátra* lidércnyomás. Benkőnél a Matricaria parthenium *Mátra (Madra-)fü, Nádra-fü* (1783, Molnár MKönyvh. 1: 418), Csapónál *Köz-mádra-fü, Anya-fü, Anyaméh-fü.* Csapó ezt írja róla: „Szülés után történő belső fájdalmakat meg-tsillapitja ez fü, ha egy fél vagy egész drakmát étetnek-meg ez fünek porából. A méhet meg-tisztitja és Hószámat inditt ez fü, ha ki iszik róla" (1775, 170. l.). Ebben a jelentésben is régi név: Matricaria. *Mátra fü. Mutterkraut. Fünec Annya. Metterkraut* (Melius 1578, 161. l.). Matricaria — *Madra fü* (Szikszai Fabricius 1590). Matricaria — *Madra fu* (17. sz. MNy 11: 132). Febrifuga, Matricaria: *Madra fü. Kos madra fü, anyamih fü. Büdös mihanya fü. Metter fü* (Dorstenius bejegyz. 17. sz.).

35. **Nyársfa.** Nyitra m. Lajoson a nyárfát *nyârsfa* alakban ejtik (Nyr 43: 142). Az adatot meg kellene erősíteni, mert csak egy közlésben szerepel, valamint azt is, hogy másutt is van-e ilyen alakja.

36. **Nyárspola.** Vas m. Alsóőrön a Mespilus germanica neve. A *naspolya* átalakítása. A szó szláv eredetű, vö. *nešplja.*

37. **Nyilfa.** A csallóközi Ekecsről közölték szövegben a *nyirfa* (Betula) alakváltozataképpen: *mëk kő verdësnyi nyilfa söprüvee* (Nyr 10: 525).

38. **Pacsirtagomba.** Érmelléken a csiperkegomba (Nyr 29: 334). Hozzá közelálló alakok: *pecsérke* (Nógrád m. 3: 543). *pecérke* (Abauj m. 33: 23, Zemplén m. Szürnyeg 10:

323), *pecérkegomba* (Szabolcs m. Viss MNy 25: 238). Első adat Lyczei, Iter oecon. 1707: *Pecsérke* — Fungus: Lacteus — Bratschwamm — *Pečarka.* Az EtSz ezeket a változatokat tót jövevényszavaknak tartja, s különválasztja a *csiperke* alaktól, mert a régi nyelvben csak ezekre van adat. Azonban a gyergyói *csapirka* (Nyr 34: 189), nyitramegyei *csipârkagomba* (Lajos 43: 142) mégis arra mutat, hogy itt hangátvetés ment végbe, s nem ez az egyetlen eset, hogy újabb hangalakra régibb adataink vannak, mint a későbbire.

39. **Párnafa.** Göcsejben *párnofa* jegenyefa (Populus italica Gönczi 514). Azt hiszem, ez csakis a nyárfa *pálmafa* nevének átalakítása, amelyet nem értenek a göcsejiek. Dunántúl csak a baranyamegyei Csuzáról van följegyezve: *pálmafa* (Nyr 18: 335). Borbás szerint Szlavónia magyarságának ajkán élő szó is (Pallas-L.); így a verőcemegyei Vrbicán (MNy 10: 17). Följegyezték még a pozsonymegyei Szencen (MNy 10: 17), a Csallóközben (Nyr 1: 331, Féll MTsz), Mátyusföldön (12: 528), a nyitramegyei Dudvág és Feketevíz mellett MTsz), Esztergomban *(pálma* Nyr 19: 199), Kiskúnhalason (Nyr 23: 239, 30: 350), Kecskeméten *(pálma* Bagi-Hollós). A rezgő nyárfa (Populus tremula) is *pálmafa* a csallóközi Féllen (MTsz), és Kecskeméten (Nyr 12: 283). A nyárfának ez a neve vallásos szertartásokból keletkezett. Az ó-asszíriaiak, ó-egyiptomiak, zsidók és rómaiak u. i. győzelmi és vallási szertartásos fölvonulások alkalmával a datolyapálma leveleit hintették hálaadás jeléül, s ez a szokás a keresztény vallásba is átment, de más galyakkal, t. i. virágvasárnap a nyárfa és a legkorábban virágzó kecskefűz (Salix caprea) galyait használták e célra; innen kapta ez a fűzfafaj is *pálmafűz* nevét (Pallas-L.).

40. **Pecér.** A békésmegyei Vésztőn *fekete pecér* a pemetefű (Ballota nigra, FK 22: 75), s a *fekete peszércé*-ből alakult. Ebben az alakjában már régi botanikusainknál megtaláljuk: Marrubium nigrum. *fekete pözercze* (Clusius-Beythe 1584); Marrubiu(m) nigrum. *Fekete peszertze.* Schwarz andorn (Melius 1578, 100a). Ballote: *Fekete peszertze-fü* PP. *Fekete pesztertze:* Marrubium nigrum PP Paralipomena. Az utóbbi adat nagyon becses, mert ez áll legközelebb a szláv eredetihez. PP 1706-ból való följegyzései közt *Fekete pecerce* van (Nyr 29: 364), s ez talán nem írás- vagy olvasáshiba, mert Bogdánfalván a moldvai csángóknál is van ilyen alakja: *pecêrce* Nepeta Pannonica (MNy 29: 319). PP-nál *Fejér pesztertze* Marrubium album (ma M. vulgare). Régebbi adatok: *feyer pezercze* (CasGl MNy 1: 252); *feyér Peszertze* (Melius 100a); Marrubium album. *feyer pözercze* (Clusius-Beythe). Magára a peszércére még régebbi adataink vannak: Maruoz — *pezerche* BesztSz. marnorum — *pezercze* SchlSz. De marubio — *pezercze* (15—16. sz. hat. MNy 21: 141). Ma-

rubium siue prassium — *pezerche* (1520—30, MNy 11: 39). Marrubi(u)m *pezercze*. Marrubiu(m) nigru(m) *fekethew pezercze*. Prassiu(m) albu(m) *pezercze* (16. sz. el. Nyr 34: 201). A népnyelvben: *pösziérce* (Göcsej MNyszt. 2: 414), *pöszércefű* Marrubium vulgare (Vas m. Sorok m. Ethn. 5: 37, Kemenesalja NyF 33: 20), *peszerce*, *pöszérce* (Balaton mell. FK 22: 75), *pöszérce* (Kiskúnhalas Nyr 15: 334), *pöszörce* M. peregrinum (Csanád m. Ref. Kovácsháza). Csapónál *Pöszertze*, *Püszertze*, Veszelszkinél *Pöszeritze* változatok is vannak.

41. **Petemzsirom.** A petrezselyemnek (Petroselinum hortense) e népetimológiás alakja használatos a vasmegyei Sorok mellett (Ethn. 3: 59) és a zalamegyei Pölöskefőn (Pálffy L.), pontosabb jelzéssel *petëmzsirom* (Veszprém m. Adorjánháza Kalmár L.), *petömzsirom* (Nagykanizsa, Csurgó vid. MNy 27: 77), *petemzsírom* (Balaton mell. FK 22: 63). A nyelvérzék a szó végét 1. sz. birtokragnak tekintette, s elvont belőle ilyen alakokat: *petrezsír* (Csallóköz Somorja Nyr 42: 430), *petrezsíl* (Győr m. Ásvány 40: 372), *pëtrezsíny* (Nyitra vid. 28: 497), *petrezsí* (Komárom m. Szilas MNy 29: 121). Tovább rövidült alakok: *petrizs* (Göcsej Nagylengyel Ethn 16: 360), *petresgyökir* (Gönczi Göcsej 514), vö. még *petruska* (Zemplén m. Szürnyeg Nyr 10: 323). Népies alakváltozatok még: *petrezselyem* (Csík m. Gyimes Nyr 28: 143), *pëtërzsejëm* (Hétfalu 39:181, Tatrang 37: 376); *petrezelem* (Moldva Bogdánfalva MNy 29: 319), *petrezselemszőlő* (Hétfalu Nyr 39: 181), *petrezsijom* (Szlavónia Nyr 23: 359), *petrëzslin* (Nyitra m. Lajos 43: 142). Más növények nevében is szerepelhet a petrezselyem: *bikápetrëzslin* 'ádáz' (Aethusa cynapium, Nyitra m. Lajos Nyr 43: 142); *bolompetrezsirom* 'bürök' (Conium maculatum Veszprém m. Csetény 5: 426); *katona-petrezsirom* Glechoma hederacea (Vas m. Nyr 29: 540); *vad petemzsirom* különböző vad ernyős növény (Balaton mell. FK 22: 59); *zsidó petrezse* Conium maculatum (Csallóköz Ethn. 3: 60).

42. **Piperefű.** Mohácson a szikfű (Matricaria chamomilla) *pipörefű* (Nyr 27: 111), Somlyóvidéken pedig *Szent Iván pipire* (Ethn. 39: 98). Balaton mellett is használatos a *Sz. Iván-pipitér* (FK 22: 71). A Dunántúl *pipitér*-nek hívják a Matricaria, Anthemis, Chrysanthemum és Bellis fajokat, s nyilván ennek népetimológiás alakja a szigetközi *pipike* 'székifű' (Matricaria chamomilla NyF 38: 33). A Dunántúl délkeleti részén azonban a *pere* név használatos. Így a baranyamegyei Csuzán és a Sárközben a *pere* székfű (Nyr 18: 335, itt hibásan szegfűvirágnak értelmezve, 32: 465), a baranyamegyei Nádasdon Kassainál *Pere-fű* Chamomilla Romana (4: 95). Az Ormánságban *pere*, *peregaz* 'székfű' (SzegF 1: 290). egy másik adat szerint az ormánysági *pere-vërág* cic-

kórónak van értelmezve (Nyr 29: 588), de ez valószínűleg tévedés. Baranyaózdon a *pereverág* 'pipitér' (27: 286), Mohácson és Veszprémben pedig Bellis perennis (SzegF 2: 67). A *pipere-fű* valószínűleg a *perébő*l keletkezett népetimológia útján, vagy a *pipitér* és *pere* keveredéséből. Borbás szerint a vasmegyei Senyeházán *pityérfű* a Bellis perennis. Ez sem a pacsirta vas- és zalamegyei *pityer* nevével függ össze, hanem szintén a *pipitér*-rel, melynek Sopron megyében *pipityér* alakját jegyezték föl a Bellis perennis (Nyr 10: 332, Szakony MTsz) és a Matricaria chamomilla (Röjtök 3: 513) neveként.

43. **Pontypénzlevelűfű.** A Balaton mellett a békatutaj (Hydrocharis morsus ranae) neve (FK 22: 65). Hoffmann-Wagner Magyarország virágos növényeiben *békapontya* a neve. Azt hiszem, ez nem más, mint a Magyar Füvészkönyvben előforduló *békapotnya*, amely valószínűleg Diószegiék alkotása.

44. **Porcinkulafű.** Jávorka Magyar Flórája népies eredetűnek tartja a Polygonum avicularenak ezt a nevét, sajnos azonban, nem mondja meg, hol használja a nép. Nyilván a *porcin*, *porcsin* átalakítása; a népnyelvben ma is megvan ily alakban: *porcin* (Balaton mell. Nyr 12: 474), *porcsin* (Sopron és Vas m. 10: 332), *porcsin-fü* (Cegléd MTsz) P. floridum, *porcing* (Veszprém m. Adorjánháza Kalmár L.), *porcfű* (Gömör m. Osgyán), *porcsfű*, *porcsin* (Kiskúnság, Jászság MNy 23: 69), *porcsin* (Makó Halász Á.), *pars-fű* (Székelyudvarhely MNy 3: 331) P. aviculare. Már Meliusnál Polygonum *Porczin fü* (1578, 183 l.). Valószínűnek tartom, hogy a vasmegyei Katafa vidékén följegyzett *porcogófű* P. aviculare (Ethn. 5: 38) is népetimológia terméke. Már Clusius-Beythe Nomenclatorában (1584) Polygonum *porcogo pasit*, centinodia. A Herniaria glabra régi neve Polygonum minus, *Kis portz-fü* volt (Csapó, 1775). Kiskúnhalason ma is *porcfű*-nek hívják (Nyr 23: 239). Rábaközi *porcinkuó* neve (33: 478) szintén népetimológia eredménye.

45. **Pórihagyma.** A régi Tsz közli Székelyföldről az Allium porrum-nak e nevét, a MTsz pedig ugyancsak Erdélyből *pórhagyma* alakját. A *pórhagyma* Kassainál előfordul már a hegyaljai *párhagyma* mellett (4: 67), de nem mondja meg pontosan, honnan való az adat, csak annyit mond: „másutt." A *Por Hagima Par Hagima* mellett egy 17. sz.-ból való orvosi kéziratban is előfordul (Nyr 40: 112). E hagymafajnak a neve Komáromban *póré*, s Halász Á. szerint Makón is, Baján pedig egy adat szerint *púré* (Nyr 36: 93). A régiségben a *póré*-ra nincs adat, Mártonnál fordul elő legelőször, különben *párhagyma* járja: porulus — *par* (Schlägli Szj.); porras vulgo *parhagmat* (Serm. Dom. 2: 71); De porris — *paar hagyma* (15—16. sz. hat. MNy 21: 141); Porrum —

par vel *Saas hagyma* (1520—30 MNy 11: 80); Porrvm — *par hagyma* (16. sz. 1. fele MNy 11: 132); Porrum. *pár hagyma* (Clusius-Beythe 1584); getyum — *Par hagyma*, bulbus — *Pár hagyma. Bimballós, fejes, boytos gyökér* (Calepinus).[3] A *pór- és póri-hagyma* lehet hangváltozás következménye, de talán a 'paraszt' jelentésű *pór* szó hatása alatt is keletkezhetett.

46. **Ragacsfa.** Egy följegyzés szerint Nyitra vidékén az akácfának (Robinia pseudacacia) *agacsfa* mellett *ragacsfa* neve is van (Nyr 28: 494). Talán eleinte csak tréfás névváltoztatás volt.

47. **Rengőszilva.** A ringlót, Reine Claude (Prunus insititia kulturvált. Claudiana) szőkefalvi neve (Kisküküllő m. Nyr 12: 330, *rêngő szíva* Kisküküllő MNy 11: 287; vö. *renglótszílva* Torda NyF 32: 63). Más, népetimológia útján alakult elnevezései: *ringyó" szilva* (Beregszász Törös), *liglógszilva* (Ormánység Nyr 9: 285). Hangátvetéssel: *lingrótszilva* (Szalonta NyF 42: 394).

48. **Rozsnyak.** A Székelyföldről közölték egy alkalommal a szédítő vadóc (Bromus) neveként (Nyr 8: 515). Más székelyföldi adatok: *rozsnok, rozsnyok* (Udvarhely m. Nyr 9: 236).

49. **Sárkerék.** Régi botanikusaink szerint a *sárkerep* a Melilotus officinalis volt. Így Meliusnál: Melilotus. *Sárkerep.* Steinklee (1578, 95. l.). Szikszai Fabriciusnál is Melilotus — *Saarkerep* (1590). Megvan különben a *sarkerep* már a Cas-Gl.-ban (MNy 1: 252). A mai népnyelvben leginkább a Lotus neve a *sárkerep*, így Békés m.-ben (TanáregyK 16: 122), a Kiskúnságon és a Jászságban (Nyr 29: 18, MNy 23: 69, L. corniculatus és L. tenuifolius), a Medicago falcata Nádudvaron (Herman O. Pászt.), Trifolium agrarium (Hatvan Nyr 4: 23). Egy hevesmegyei adat szerint 'sárgavirágú szénafű' (NyF 16: 52). Már PP Paralipomenáiban előfordul *Sár kelep:* Melilotus. Tiszafüreden (Heves m. Stein Gábor ért.) ma is *sárkelep* a Lotus corniculatus, a Hortobágyon, Hajduhadházon, Pusztaszandán és Bihar m. Pusztaszentmiklóson a Medicago falcata, Kecskeméten *sárkerép* (Herman O. Pászt.). Az érthetetlen névről azután a nép részben *sárkelet* (Ipolyszalka Radványi), részben *sárkerék* változatokat teremtett. Az utóbbi különösen elterjedt. Így Makón (Halász Á.), a Kiskúnságon és Jászságon (MNy 23: 69) a Lotus corniculatus és L. tenuifolius, Bugacmonostoron (Herman O. Pászt.), Komárom m. Szőnyön a Medicago falcata, Békés m. Endrődön a Coronilla varia (Fülöp Imre). Nincs pontosan

[3] Különös, hogy a porrum nála **Pare**, és porraceus — **Parebol való.** A Besztercei Szójegyzékben is porum — **paray.** Azonban nem valószínű a **parej** és a **párhagyma** közös eredete, csak a két szó összetévesztése (vö. Bárczi MNy 29: 264).

meghatározva a Szigetközből (NyF 38: 33), Bakonyaljáról (*sárkeriék* Nyr 34: 148), és Sopron és Vas megyéből (*sárkeriêk* Nyr 10: 332) való neve. A Kiskúnságon és a Jászságon a Lotus cornicuculatus és L. tenuifolius még *sárkerek* nevet is visel (MNy 23: 69).

50. **Tátos.** A Balaton mellett Antirrhinum majus, a *vad* és *mezei tátos* Linaria vulgaris, az *erdei tátosvirág* Melampyrum nemorosum (FK 22: 59, 67). A virágnévnek, mint már Borbás is megállapította, semmi köze a mesebeli *táltoshoz*, mint e növényeknek változatos nevei bizonyítják: *tátika* Antirrhinum majus (Dunántul FK 22: 67, Somogy m. Marcali Gábor V. Csurgó Nyíri Antal, Vas m. Csehimindszent Schönberger J., Gyöngyös mell., Csallóköz Ethn. 3: 60, Komárom m. Szőny, Szalonta Nyr 42: 458), *vadtátika* Linaria vulgaris (Csehimindszent, Kaposvár, Somogy m. Mezőcsokonya, Nagykorpád Nyíri A.); *tátikó* (Szabolcs m. Viss MNy 25: 38), *táticska* (Abaúj m. Zsujta Nyr 33: 184), *tátocska* (Szeged 8: 235) Antirrhinum majus, *tátocskafű* (Gömör m. Osgyán Schreiber Béla), *tátincs* (Kemenesalja FK 22: 67), *tátincsvirág* (Bakonyalja NyF 34: 75), *vadtátincs* (Veszprém m. Adorjánháza Kalmár L.) Linaria vulgaris, *tátincs* (uo.), *tátóka* (Pest m. Sztlőrinckáta Mayer Sándor, Dicsősztmárton Nyr 43: 447, Selye SzegF 2: 67), *tátintó* (Szászfenes uo.), *tátogó* (Szalonta Nyr 42: 458, Csanád m. Ref. Kovácsháza), *táttoguó* (Nagyküküllő m. Halmágy NyK 31: 417) Antirrhinum majus, *tátogó* (Békés m. Endrőd Fülöp Imre), *vad tátogó* Linaria vulgaris (Szatmár m. Fehérgyarmat, Kiss György), *tátongó* (Fehér m. Dunaadony), *tátogató* (Zalaszegvár SzegF 2: 67, Dicsősztmárton Nyr 43: 447, Udvarhely m. 9: 236), *tátogtató* (Brassó m. Hétfalu, Háromszék m. Réty MNy 4: 34), *titogtató* (Hétfalu uo.) Antirrhinum majus, *tátogtató* Linaria intermedia (Hétfalu, Réty), L. vulgaris (Háromszék m. Fotos Győrffy), *vad tátogató* Echium vulgare (Arad m. Erdőhegy Győrffy); *tátika* Viola arvensis (Eger vid. BotKözl. 5: 99). A Linaria vulgaris neve a szatmármegyei Tiszaberekben *gyújtófű* (Kiss György ért.), melyet másutt *gyujtványfű* (Hegyalja Kassai 4: 122), *gyujtványfü* (Makó Halász A.), *gyútovâny fü* (Palócság Nyr 21: 504, 557), *sárga gyútványfü* (Kiskúnság Nyr 29: 17), *gyúkovány-fű* (Zenta Nyr 38: 378) néven emlegetnek. *Gyujtványfü* alakban már Csapónál (1775,155. l.) előfordul, Veszelszkinél *Gyújtvány-fű* (1798, 279. l.). Nevét megmagyarázza a palóc adat: *Hidegfogâsró letjobb a gyútván-fü* (Nyr 21: 557). *Hidegfogás* a. m. hideglelés (Palócság, Nógrád m. Ipolylitke MTsz), de a forró-hideglelés, váltóláz még *gyujtványhideg* (Veszprém m.), *gyújtvány-hideg* (Szabolcs m. Tiszadob), *gyujtvány-hideg* (Heves és Borsod m. Torontál m.), *gyútvány-hideg* (Palócság MTsz). Heves és Borsod megyében, midőn a testet forróság futja el, azt mondják: *elfutja*

a hideg (Nyr 8: 568), Tiszadobon: *elgyújtott már:* rám jött már a forróság (19: 47). Ez nagyon régi neve a láznak, előfordul már a régi nyelvben is *gyújtvány hideg* (1621, LevT 2: 223), *gyuytokuan hideg* (Melius 1578, NySz). PP-nál Causus: *Gyujtovány, Hideglelés* (1708), s már az Érsekújvári K-ben olvassuk: *hyrtelen walo hydeg es goytokwan kezde tewrny* (NySz).

51. **Tisztesfű.** A Stachys annua Osgyánban (Gömör m. Schreiber Béla), Rimaszombatban (Nyr 5: 569), a Mátravidéken (Nyr 29: 589, Parádon, Bodonyban Ethn. 5: 126), Borsod m. Bánfalván (uo. 22: 295), Kúnszentmiklóson (MNy 23: 70), a Stachys recta Zemplén m. Deregnyőn (Nyr 13: 236), Kecskeméten, Pusztaszandán (Herman O. Pászt.). A régi botanikusoknál a Sideritis montana neve: De Mercuriali — *Thyztes fyw* (15.—16. sz. hat. MNy 21: 141). Sideritis. *Tisztes fü.* Glidkraut (Melius 1578, 63a), Syderitis heraclea. *tiztos fiu,* h. e. nobilis herba (Clusius-Beythe 1584). Szláv jövevényszó, vö. kisorosz *čystéc'* Ziest, Stachys recta; Mauerpfeffer; orosz *čistec"* Name verschiedener Pflanzen (z. B. Nelkenwurz, Geum urbanum; Rossnessel, Stachys recta); szlovén *čistec* Rossnessel, Feldsalbei; cseh *čistec* Rossnessel; szerb-horv. *čistac* Ziest, Stachys.

52. **Tölgyfagyömbér.** Madarassy László Művészkedő magyar pásztorok c. könyvében sok érdekes tájszót találunk. Így a somogymegyei Kisgyalánban Kapoli Antal szerint *tölfagyömbér* a fagyöngy neve (75. l.). Ez nyilván a *gyimbor* értelmesítése. A szó ebben az alakban a M. Tudós Társ. zsebszótárában fordul elő legelőször (1835, 1838). Fontos lenne megállapítani, hogy a népnyelv hol használja e változatban, mert a többi adatok szerint, amelyek mind Somogy megyéből valók, *gyomború* (Kéthely [saj. följ.], Sima Nyr 19: 381, Szőkedencs 3: 141; 2: 376), *gyombolyú* (Kassai 2: 315) a Viscum album.

53. **Tubarózsa.** A Polyanthes tuberosa népetimológiával keletkezett neve. Ebben a jelentésben Benkőnél merül föl először (Molnár MKönyvh. 1: 358), Csapónál *Tuba rosa* Hyacinthus orientalis (1775). Német neve is *Tuberose.* Egy népmesében jelentés nélkül fordul elő (Sátoraljaújhely Nyr 17: 281); a sopronmegyei Csornán a Saponaria officinalis (Ethn. 3: 60), a háromszékmegyei Rétyen pedig az Oenothera biennis (MNy 4: 34).

54. **Véllejáró.** A brassómegyei Tatrangon a Chelidonium majus neve (Nyr 37: 376), a háromszékmegyei Rétyen és Fotoson *vérrejáró* alakban ismerik (Moesz MNy 4: 34, Győrffy). A Gyöngyösi Szótártöredékben megvan eredeti alakja: Celidonia: hirundinina herba: cuius succus oculis mederi dicitur: est herba satis nota. *Vere iaro fw.* Valóban sárga tejéért orvosszerül használták. A brassómegyei Tat-

rangon *vérehullófü* a neve (Nyr 37: 377). Ebben az alakban is régi: chelidonia, siue chelidonium — *Vére hullo fw* (Calepinus), Celidonia — *Verehullo Fű* (18. sz. MNy 11: 133). A Csallóközben *vére hullató fű* (Ethn. 3: 60), a Brassói Szótártöredékben *ver hullato fw* — polionos... herba. Nógrád m.-ben *minden zárt feltörő és vérrel harmatozó fű* (Nyr 4: 123). Valószínűleg ez a palóc *vérharmatú fű* (Borsod m. Szentiván, Tard Ethn. 7: 372. Ért. 1913: 244), s a Tompa virágregéiben előforduló *vérfű* (A fehér liliom mennyegzője). Matyó hit szerint a legerősebb zárat is fel lehet vele nyitni. „Olyan fű ez, hogyha a ló a réten véletlenül hozzáér, egyben kinyílik a béklyó a lábán, vagy ha a bezárt kapu felett kétfelé szakítják, az is rögtön felpattan magától. Csakhogy ilyen füvet nem könnyű találni" (EthnÉrt. 1913: 244). „A székely v. oláh nép tenyerébe vágva kinyit minden zárt, még ha 100 mérföldre lenne is" (Pallas-Lex. Vö. Borbás, Néhány mesés füvünk, TTK 28: 202).

A földrajzi nevek bizonysága Nyugatmagyarország ősi magyar mivolta mellett.

Írta: POLÁNY ISTVÁN.

XIII. Helységek a mai német nyelvterületen.

Moson megye.

a) *A Duna-völgye és Szigetköz.*

Moson, Wieselburg (1137, civitas Mussun; 1199, Musun; Anonymus LVII. fejezetében pedig azt olvassuk, hogy Zoltán vezér a „Moson mocsáron" túl — ultra lutum Musun — telepítette le a besenyőket).[1]

Magyaróvár, Ungarisch-Altenburg (1271, castrum Altenpurch; 1274 körül, castrum Ouar, Owar). *Magyaróvár város* (1354, cives et hospites de Owar).[2]

Bezenye, Pallersdorf (1440 és 1451, Bezenye).[3]

Rajka, Ragendorf (1208, Reugen; 1318, Reyka).[4]

Dunacsún, Sarndorf (1232, Chun).[5]

Oroszvár, Karlburg (1240, Vruswar).[6]

Köpcsény, Kittsee (1390, Koeche és a következő alakokban: Kocze, Kökcse, Kepcse stb.).[7]

[1] Árp. I. 54. — F. II. 346.
[2] F. V. 1. 110. — H. O. VII. 153. — F. IX. 2. 324.
[3] Haz. 405. — Dl. 14465., 14393.
[4] Dl. 50. — Körm. V. A. 6. l. 112. sz.
[5] Árp. VI. 509.
[6] Pann. 5. sz.
[7] Lajtaf. Esterh. cs.

Máriakálnok, Gahling (1357, Kalnuk).[8]

Magyar- és *Horvátkimle* (1274, Kemene; továbbá: 1409, Kilsukempne =. Külsőkemne és 1429, Belsewkempne = Belsőkemne).[9]

b) *A Lajta vögye.*

Levél, Kaltenstein (1410, Johannes Rawasar de Kalthostan; továbbá: 1423, Johannes Rausar de Farcashaza és 1423, Chaltenstahn, alio nomine Lwer = Lűőr).[10]

Hegyeshalom, Strass-Sommerein (1217, Hegeshalm; továbbá: 1441, Samaria = Samarja, és 1451, Samaria al. nom. Hegyeshalm).[11]

Miklóshalma, Nickelsdorf (1278, Turdemech = Türdemész).[12]

Zurány, Zurndorf (1318, Zaraan).[13]

Lajtakáta, Gattendorf (1399, Katha).[14]

Lajtakörtvélyes, Pama (1208, Kurthuel = Körtvély).[15]

Királyudvar, Königshof (1217, királyi udvarház).[16]

c) *A Fertő északi és keleti partmelléke.*

Sásony, Winden (1208, Sason).[17]

Nyulas, Iois (1221, Nulos).[18]

Nezsider, Neusiedl (1236—1270, Zumothhel = Szombathely és 1422, Ferthewfewzombathel = Fertőfőszombathely).[19]

Gálos, Gols (1318, Galus).[20]

Pátfalu, Podersdorf (1217, Potesdorf és 1317, Potesdorf in hungarico Pothfolua; vesd össze: 1199 és 1221, comes Poth).[21]

Illmic, Illmitz (1217, Ygmeleech és 1217, Ilmeuch = Ilmöcs).[22]

Mosonbánfava, Apetlon (1269, Vytezfelde = Vitézfölde;

[8] Anj. VI. 591.

[9] H. O. VII. 153. — Lajtaf. Dóczyana. Cap. III. f. 3. A. — DI. 12160.

[10] Pozs. kápt. 1. l. 11. cs. 6. sz. — Mint látszik, ekkor lakossága — legalább is nagyobbrészt — már németajkú volt.

[11] F. III. 1. 208. — Pozs. kápt. 6. l. 1. cs. 7. sz. — Dl. 14465

[12] Zist. 157. és Stessel, Századok. 1900. 35

[13] Öst. II. Abt. XVI. B. II. T.

[14] Dl. 8510.

[15] Dl. 50.

[16] F. III. V. 1. 207—210.

[17] Dl. 50.

[18] Árp. I. 182.

[19] H. O. VI. 160. — Dl. 11280.

[20] Öst. II. Abt. XVI. B. II. 54. — Weiss, II. 54. (Zist. 164. és kk. l.)

[21] F. III. 1. 209. — Weiss, II. 50. (Zist. 137.) — F. II. 346. — Weiss, I. 57. (Zist. 42. és kk. l.)

[22] Árp. VI. 305. — Sv. 347.

továbbá: Vytezfelde... al. nom. Banfalva és 1410, Apathlan).[23]

Pomogy, Pamhagen (1271, Pomog és 1346, Pomagh).[24]

d) *A Fertőtől keletre.*

Barátudvar, Mönchof (1205, Leginthov = Legénytó; továbbá: 1203—1208, 1217, 1222, Leguentou és 1345, Olsoumunuhuduor).[25]

Féltorony, Halbtrun (1487—1488, Felthorom, Felthoron).[26]

Boldogasszony, Frauenkirchen (1324, Zenmaria = Szentmária).[27]

Mosonszentandrás, St. Andrä (1437, Zenthandras).[28]

Mosontarcsa, Andau (1487, Anthaw al. nom. Zantho).[29]

Mosontétény, Tadten (1357, Tetun = Tétöny).[30]

Mosonszolnok, Zanegg (1399, Zolnok, nemesi névben; 1451, Czanigh, Chanyk, Chanygh és 1493, Zolnok).[31]

Mosonszentpéter, St. Peter (1440, Zenthpeter).[32]

Mosonszentjános, St. Johann (1296 körül, Zenthywan és 1451, Zenthyanus, Zenth Iwan).[33]

Valla, Wallern (1269, Balla).[34]

Pusztasomorja (1279, Gueztenche; továbbá: 1440, Somorja in pratis = Mező-Somorja és 1492, Samaria al. nom. Geszthencz).[35]

Sopron megye.

a) *A Fertő partvidéke és Sopron környéke.*

Sopron vára, Ödenburg (1000—1038, comitatus castri Supruniensis; továbbá: Kálmán királynak (1095—1116) Bouillon Gottfriedhez intézett levelében: Öde Burg Cyperon = Süperon(?); azután: 1135, castrum de Suprun és 1195, Andrea

[23] Orsz. llt. dipl. o. 688. — F. IV. 3. 541. — Századok. 1883. VIII. 40., 44. — Sv. I. 81. és 633. Talán az „**apad**“ igéből (a Fertő partján fekszik a község) vagy az „**apa**“ főnévből; ekkor így kellene kiejteni: Apátlan. Vagy talán összefüggés van e helynév és a **Patli** személynév között; 1410-ben ugyanis **Patli** Linárté volt. (Nagy I., Sopron multja. 43.)

[24] Árp. VIII. 362. — Sv. I. 187.

[25] F. II. 421. — Árp. I. 97. — Zist. 59. — Árp. I. 183. — F. rer. Austr. II. Abt. XVI. B. II. T. 49.

[26] Dl. 19338.

[27] Öst. II. Abt. XVI. B. II. T. 102.

[28] Muz. llt.

[29] Dl. 19339.

[30] Anj. VI. 590.

[31] Dl. 8510., 14465., 14393. és 20111—20114.

[32] Haz. 405.

[33] Árp. X. 453. — Dl. 14465., 14393.

[34] Orsz. dipl. o. 688. — F. IV. 3. 541.

[35] H. O. VI. 251. — Haz. 405. — Dl. 14820.

comite de Suprun; Albert osztrák herceg is „Sopron"-nak írja 1352-ben). — *Sopron város* (1225, Suprun).[36]

Sopronbánfalva, Wandorf (1296, Zoan = Zován és 1298, Zwan).[37]

Ágfalva, Agendorf (1194, Dag = Dág; továbbá: 1225, via de Suprun inter duo Dag [tehát két Dág volt!]).[38]

Széleskút, Breitenbrunn (1262, Praytunprun; továbbá: 1332—36, Praytunpron in vulgari (hungarico) Zyluskuth = Szílöskut és 1367, Zeleskut).[39]

Sérc, Gschiess (1317, Fulseuluew = Fölsőlű).[40]

Oka, Oggau (1344, Scaka = Szaka és 1382, Zaka).[41]

Ruszt, Rust (1317, Ceel = Szél = Szil és 1393, Cyll in teutonico Rust vocata).[42]

Fertőmeggyes, Mörbisch (1244, Megyes).[43]

Fertőrákos, Krosbach (1199, Racus).[44]

Fertőboz, Holling (1281, Bozyas és 1321, Bvzy = Buzi).[45]

Kópháza, Kohlnhof (1245, Wyz = Viz [ez a régi neve!]; a XIV. század elejétől, amidőn — 1429-ben — Kolb Péter nevű soproni polgár vette meg, Kolbháza lett; a helység határában ma is van Wiz-Aecker nevű dűlő).[46]

Nagycenk és Kiscenk, Gross- und Klein Zinkendorf (1281, Tothchynk; továbbá: 1291, Zenk; 1366, Danil Zenky = Dánielcenk; 1359, Gudurzenk = Gödörzenk).[47]

Hidegség, Klein Andrä és *Fertőhomok*, Amhagen (1274, Hydegsyd, Humuky).[48]

Hegykő, Heiligenstein (1262, Igku = Igkő [azaz: Szentkő]).[49]

b) *A Vulka folyó völgyében.*

Oszlop, Oslip (1367, Zazlop).[05]

Szentmargitbánya, St. Margarethen (1277, Mayad = Majád).[51]

[36] Árp. I. 22. és 49. — Fessler, Geschichten Ungarn III. 519. — F. II. 300. — Árp. XI. 58. — Sv. 235. — Sv. I. 16. — A római **Scarabantia** vagy **Cyperon** (Süperon, Sempronium) névből származik?

[37] F. VI. 2. 122.

[38] Árp. XI. 57. — Sv. I. 14.

[39] Árp. VIII. 43. — Dl. 2733. — Sv. I. 372.

[40] Sv. I. 78. — Az osztrákok a megszállás után megváltoztatták a nevét; a mai neve: **Schützen am Gebirge.**

[41] Századok. 1883. VIII. 41. — Dl. 6883.

[42] Sv. I. 78. — Dl. 516. — A magyar név is — amint láttuk — a helység régi latin nevének (Ulmus) a fordítása.

[43] Sv. II. 138.

[44] F. II. 346. — H. O. II. 1. — Nem tudom, mi alapon mondhatta Kovács Ignác „A borsmonostori apátság története" c. munkájában (31. l.) **Rákos** nevét a német Krebs fordításának? (A „rák" főnév szláv átvétel.)

[45] Árp. IX. 312—14. — Sv. I. 86.

[46] Sv. I. 20. — Kism. 89. A. 5. — Csánky, III. 616.

Darázsfalva, Trauersdorf (1327, Durug = Dorog).[52]
Cinfalva, Siegendorf (1244, Peresnye).[53]
Vulkapordány, Wulka-Prodersdorf (1327, Kuhidpordan = Kőhidpordány).[54]
Selegszántó, Antau (1327, Zamthou és 1360, Zantho).[55]
Selegd, Stöttern (1324, Zeredahely).[56]
Félszerfalva, Hirm (1265, Heren = Herény; Herény tulajdonképen Félszerfalva és Tormafalu területén feküdt).[57]
Zemenye, Zemendorf (1327, Zemene [nemesi előnévben]; továbbá: 1324, Semwerth és 1370, Zemunye).[58]
Petőfalva, Pöttelsdorf (1342, Potl és 1351, Pothly).[59]
Somfalva, Schattendorf (1225 és 1351, Suslan; V. ö. 1202, Sumpotochfeu = Sompatakfő).[60]
Márcfalva, Marz (1202, Mouruhc = Móroc).[61]
Fraknó és *Fraknóvár*, Forchtenau és Forchtenstein (1202, Forcosfertes = Farkasfertős és 1346, castrum Faruhno et villa subtus ipsum castrum).[62]
Fraknónádasd, Rohrbach (1362, Nadasd).[63]
Lépesfalva, Loipersbach (1265, Gyula [régi neve!] és 1478, Lepwspach = Lépüspach = Lépöspach).[64]
Siklósd, Siegless (1325, Sykey és 1346, Syklusd).[65]
Nagymarton, Mattersdorf (1202, Mortun; továbbá: 1314, villa Martini maior és 1346, Nogmortun).[66]

[47] Árp. IX. 312—14. — H. O. I. 86. és 250. — Dl. 4864.
[48] H. O. I. 65.
[49] Sv. I. 25.
[50] Sv. I. 373.
[51] Árp. IX. 186.
[52] Sv. I. 114. és 118.
[53] Sv. II. 138.
[54] Sv. I. 118.
[55] Sv. I. 114. és 329.
[56] Sv. I. 98.
[57] Dl. 598. — Stessel, Századok. 1900. 20.
[58] Sv. I. 114., 98. és 389.
[59] Sv. I. 17. és 214. — Mohl Adolf — ha jól emlékszem — „Szarvkő és urai" c. tanulmányában (Századok) **Potlit**, azaz Petőfalvát ősi frank telepedésnek mondja, holott a **Pot**-nemzetség — ha a **Potli** név a **Pot**-ból származik — tulajdonképpen a Győr-nemzetség, és kétséges az is, hogy jövevény-e. (Pauler, M. N. T. Szent Istvánig. 194. lap 156. jegyzet.)
[60] Sv. I. 14., 77. és 5. — F. II. 395.
[61] F. II. 395. — Sv. I. 5.
[62] F. II. 395. — Sv. I. 5. és 187.
[63] Sv. I. 337.
[64] Nagy Imre, Századok. 1883. VIII. 36. — Múz. llt.
[65] Sv. I. 104. és 187. — Vajjon ebben az alakjában, **„Szikej"**, nem a „székely" nevet őrizte-e meg ez a helységnév? Az **s** melléknév- és a **d** kicsinyítő-képzővel azután Szikelesd < Siklesd < Siklusd lett.
[66] F. II. 395. — Sv. I. 5., 77. és 187. — Az osztrákok a megszállás után **„Mattersburg"**-ra változtatták a nevét.

c) *A Lajta folyó és a Lajta-hegység vidékén.*

Kismarton, Eisenstadt (1202, Mortun; év?, Mortun-Zale = Mártonszálló; 1264, Capella S. Martini de minore Mortin = Szent Márton kápolnája Kis Mortinban; továbbá: 1296, Mortunzzabou = Mártonszabó; 1327, Zabomorthun [nemesi előnévben]; 1371, Zambomarton és 1388, Kysmarton).[67]

Fertőfehéregyháza, Donnerskirchen (1327, Fulchakan = Fölcsákány [nemesi előnévben] és 1332, Chakan).[68]

Lajtaszentgyörgy, St. Georgen a. L. (1327 és 1351, Zentgurg [nemesi előnévben]; köznemeseké volt).[69]

Kis- és *Nagyhöflány*, Klein- und Grosshöflein (1324, Hublen = Hoblény; továbbá 1325, Huflund és 1340, Heuflyn).[70]

Szárazvám, Müllendorf (1271, Kuesd = Kövesd és 1287, Kuesd).[71]

Szarvkő, Hornstein (1347, Zorwkw = Szarvkő és 1364, Zarwku).[72]

Lajtaszék, Stotzing (1327 és 1408, Zeek).[73]

Sárfenék, Scharfenegg, romokban heverő vár (1376, Scharpenek és 1390, Scharfenek).[74]

Somorja, Sommerein (1428, Samarya).[75]

Lajtapordány, Leitha-Prodersdorf (1327, Joanne de villa Pordan spiculatore vestre regie maiestatis).[76]

Vimpác, Wimpassing (1376, Cheky = Cseki).[77]

Büdöskút, Stinkenbrunn (1271, Byzuskut = Bűzöskút és 1349—51, Byduskuth).[78]

Völgyfalu, Zillingtal (1346, Pomogh = Pomogy és 1377, Pomach).[79]

[67] Sv. I. 5., 114. és 491. — F. II. 395. — F. VII. 3. 118. és 119. — Árp. III. 89. — H. O. IV. 94. — Dl. 5945.

[68] Sv. I. 114. és 128.

[69] Sv. I. 114. és 225.

[70] Sv. I. 98., 106. és 155.

[71] Árp. VIII. 362. — Dl. 1209.

[72] Sv. I. 199. és 354.

[73] Sv. I. 114. és 585.

[74] F. IX. 5. 131. — Lajtaf. llt. Esterh. cs. — Ez és az utána következő **Somorja** Alsóausztria területén. Az elnémetesített nevű **Sárfenék** német nevét **(Scharfenegg)** magyarra fordították, és ezért később **Éleskő** néven fordul elő.

[75] Pozs. kápt. 6. l. 1. cs. 5. és 11. sz.

[76] Sv. I. 114.

[77] Sv. I. 423.

[78] Árp. VIII. 362. — Sv. I. 215.

[79] Sv. I. 187—188. és 425. — L. Stessel, Századok. 1900. 30. Német nevét — **Zillingtal**, magyarul **Ikervölgy** — valószínűleg **Két-Ikkától** vette, melynek a neve később a magyarban elveszett; Két-Ikka ugyanis ezen a tájon feküdt, a pecsenyédi határban levő Röjtökörtől északra. (Stessel, Századok. 1900. 22.)

Pecsenyéd, Pöttsching (1265, Besenev = Besenyő és 1325, Bechenev).[80]

d) *Soprontól délre eső községek.*

Harka, Harkau (1245, Harka; nemes község volt).[81]

Sopronkeresztúr, Deutschkreuz (1245, Bujuslou = Bogyoszló; továbbá: Buguzlou és 1346, Kerezthur al. nom. Bogyzlow).[82]

Küllő, Girm (1284, Kevrev = Kürü).[83]

Alsópéterfa, Unterpetersdorf (1245, usque domum Petri; továbbá: 1376, Petrik és 1415, Petry).[84]

Haracsony, Horitschon (1425, Harachan = Haracsony).[85]

Sopronnyék, Neckenmarkt (1281, Neek és 1358, Nyek).[86]

Doborján, Raiding (1425 ‚Dobornya).[87]

Lók, Unterfrauenhaid (1425, Felsewlok, Alsowlook; tulajdonképpen a mai Lók régente — 1222, villa Sanctae Mariae — Boldogasszonyfalva volt, ahogyan egy oklevél még 1425-ben is nevezi [Bódogasszonyfalva] és amint azt német neve is mutatja).[88]

Lakompak, Lackenbach (1301, Eisloch; ez íráshiba, tulajdonképpen: Cisloch = Kislók; voltaképpen a régi Kislók volt ez a község; továbbá: 1425, Felsewlook).[89]

Borisfalva, Kleinwarasdorf (1245, Boron; később: 1363, Nemethbaran és 1415, Eghazasbaran).[90]

Szabadbáránd, Grosswarasdorf (1194 és 1195, Baran; továbbá: 1225, Zobotbaran, Zobodbaran és 1363, Magyarbaran).[91]

Likvánd, Nebersdorf (1225, Nygvn; továbbá: 1250, Nigvan és 1397, possessio Nygwan et alia Nygwan alio nomine *Kysfalu*).[92]

Füles, Nikitsch (1194 és 1195, Ukas és Hukec; e néven: Ukec, hol Fülest, hol Malomházát értették; mai nevén először 1264-ben fordul elő: Files).[93]

[80] Dl. 598. — Sv. I. 104.
[81] Sv. I. 20.
[82] Sv. I. 20. és 187. — H. O. V. 72.
[83] H. O. VII. 186.
[84] Sv. I. 21., 419. és II. 23.
[85] Sv. II. 99.
[86] Árp. IX. 312—14. — Sv. I. 289.
[87] Sv. II. 99.
[88] Sv. II. 99. — Stessel, Századok. 1900. 15. — A helyi hagyomány által ma is őrzött régi magyar neve **Alsó-Márialak.** (Schwartz E., Egyetemes Philologiai Közlöny. 1925. I—VI. füzet 18. l.) A **„Boldogasszonyfalva"** elnevezés azonban — mint láttuk — ősibb.
[89] Stessel, Századok. 1900. 19.
[90] Sv. I. 21. és II. 22. — Kism. 89. A. 4.
[91] Árp. XI. 57—58. — Sv. I. 13. — Kism. 89. A. 4. — Borsm. 14.
[92] Sv. I. 12. és II. 525. — H. O. VI. 58.
[93] Árp. XI. 57—58. és III. 89.

Malomháza, Minihof, horvátul: Ukec, ennek magyar jelentése: Füles (1411, Vkeh, vulgo Monohaza).[94]

e) *A Répce és a Csáva völgye.*

Locsmánd, Lutzmannsburg, *Répcesarud*, Frankenau, *Gyirót*, Kroatisch Geresdorf (1156, Lusman, Sarud, Gerolth és 1171, Luchman, Saraad, Gerolth).[95]

Répcemiske, Strebersdorf, *Peresznye*, Prössing (1194, Mychsa = Mikse, Prezne és 1195, Myhse, Parasne).[96]

Répcekethely, Mannersdorf, *Borsmonostor*, Kloster Marienburg (1194 és 1195, Meynhardt = Menyhárt, Babaduri — ez Borsmonostor legrégibb neve! —; továbbá 1277, Kedhel; 1342-ben: Abbas de Gedhel; 1291-ben: monasterium B. Virginis de Borskedy; 1372-ben: Abbas de Bors; 1397-ben: vulgo Borsmonostra).[97]

Pervány, Kleinmutschen (1225, Mixa minor = Miksa; Mixa minor vagy inferior Perványt jelenti, amint ezt német neve is mutatja).[98]

Sopronudvard, Grossmutschen (1225, Mixa maior; máshol mint Mixa superior szerepel; 1466-ban: Wdward).[99]

Felsőpulya, *Középpulya*, *Alsópulya*, Ober-, Mitter- és Unterpullendorf (1225, Pula maior et minor; továbbá: 1417, Kyspulya; 1430, Felpula; 1458, Alsopula és 1473, Kewzepula = Középpulya).[100]

Alsólászló, *Felsőlászló*, Unterloisdorf, Oberleisdorf (1224, Lahtay = Lasztay, Lasztó és 1225, Lazty).[101]

Németzsidány, *Horvátzsidány*, Rockendorf, Siegersdorf (1225, Sydan; továbbá: 1397, Felseu Sydan; és 1412, Chamazsydan al. nom. Rwkkendorf).[102]

Und (1225, Vnd).[103]

Tömörd (Temerd).[104]

[94] Sv. I. 617. — Monoháza, azaz **Baratháza** (a „monachos" szóból), minthogy cisztercita alapították, illetve telepítették be.

[95] Sv. I. 1. és 3. — **Gyirót**, mint régi német neve (Gerold) mutatja, nyilván német birtokos telepesek helye volt ebben a korban.

[96] Árp. XI. 57—58.

[97] U. o. — H. O. V. 57. — Sv. I. 144., 177. és 526. — Haz. oklt. 128. és 400. — Mint látható, a borsmonostori apátságot régente **Répcekethely**-ről, majd fölváltva Répcekethelyről és alapítójáról, Bors bánról, később pedig csak erről nevezték.

[98] Sv. I. 9—17. — Borsm. 28. l. jegyzet.

[99] Sv. I. 9—17. — Borsm. 28. l. — Múz. llt.

[100] Sv. I. 11. és II. 405. — Dl. 10579. — H. o. VI. 295., II. 246. és V. 323.

[101] Árp. XI. 176. — Sv. I. 10.

[102] Sv. I. 10., 527. és II. 4. — **Zsidány** 1233-ik évi határleírásában keleti határa „**Rokfia**" (Rókafia?); 1412-ben (H. O. V. 203.) világosan olvasható: Rókafia. Kovács Ignác ezt „**Boeffia**"-nak olvassa és azt mondja, hogy Zsidány határában ma is van **Böffi**-dűlő. (Borsm. 32. l.)

[103] Sv. I. 13.

[104] H. O. V. 13.

Ólmod, Bleigraben (1233, Vygna Potoka = Vinya-patak és 1397, Plegrob).[105]

Csáva, Stoob (1249, Chawa).[106]

Sopronszentmárton, St. Martin (1359, Zenthmarton és 1498, Szent Márton).[107]

Veperd, Weppersdorf (1346, Weper, Wepur; sem ezt, sem Csávát német nevén egyáltalán nem találom).[108]

Kabold, Kobelsdorf (1280, Kabold; továbbá: 1302 és 1332, Kobold).[109]

Felsőpéterfa, Oberpetersdorf (1302, Peturnymiti = Pétörnémeti).[110]

Kőhalom, Steinberg, *Dérföld*, Dörfl, *Répcebónya*, Piringsdorf (1390, Kewholm, Derfwl = Dérföl, Bodonya > Bónya; ez utóbbi 1397-ben: Bugya és 1492-ben: Bwnnya = Bunya).[111]

Alsórámóc, Unterrabnitz, *Répcefő*, Schwendgraben, *Felsőrámóc*, Oberrabnitz (1398, Rapchafey = Rábcafej = Répcefő; továbbá: 1496, poss. utraque Rebczefew [azaz: mindkét Répcefő] és 1496, Alsorepczefew = Alsórépcefő, Felsewrepczefew = Felsőrépcefő; tehát eredetileg több, még pedig három Répcefő volt, amelyek a mai Alsó- és Felsőrámócnak, valamint Répcefőnek felelnek meg).[112]

Lánzsér, Landsee (1263 és 1390—1425, Laanser, Lanseer, Lanser; továbbá: 1438, Lanse és 1447, Lennsee alias Lenser).[113]

Vámosderecske, Drassmarkt (1401, Derechke al. nom. Traczondorff és 1425, Derezke).[114]

Vas megye.

a) *A Gyöngyös mentén és a borostyánkői hegyvidéken.*

Kőszeg vára, Güns (1248, Castrum Kuszugh). *Kőszeg város* (1328, Cives de Keőszegh).[115]

Rőtfalva, Rattersdorf (1353, Rewt = Rőt).[116]

Rendek, Liebing (1225, Lybnic =Libnik; továbbá: 1359,

[105] U. o. és 527.

[106] Sv. 23—24.

[107] U. o. — Az 1498-ik évi törvény 2. cikke, Corpus Juris.

[108] Sv. I. 187.

[109] Árp. XII. 289. — F. VIII. 1. 104—105. és 601.

[110] F. VIII. 1. 103.

[111] Kism. 17. A. 2. — Dl. Dl. 36996.

[112] Sv. I. 529. — Körm. III. Alm. 6. l. 7. és 10. sz. — L. Stessel, Századok, 1900. 30.

[113] Árp. VIII. 49. — Sv. II. 87. — H. O. II. 280. — Teleki, A Hunyadiak kora. X. 227.

[114] Pozs. kápt. 14. l. 4. cs. 9. sz. — Sv. II. 99.

[115] F. IV. 2. 33. és VIII. 3. 226.

[116] Kőszeg város llt. 1. cs. 3. sz.

antiquitus Leuter vocitata nunc vero usitato nomine Lebnuk [azaz: régente Leutérnek mondták, most használatos nevén ellenben Lebnuk]).[117]

Léka vára, Lockenhaus (1249 körül, Leuka wara). — *Léka* (1390, villa Lewka).[118]

Németgyirót, Gerisdorf (1390, Gyerhard).[119]

Pörgölény, Pilgersdorf (1225, Pylgrim és Pergelim).[120]

Lantosfalva, Bubendorf (1390, Lachofalu és 1397, Latorfalu).[121]

Salamonfalva, Salmansdorf (1390, Salamonfalva).[122]

Gyöngyösfő, Günseck (a XIII. században, Gungusfeu = Gyöngyösfő).[123]

Borostyánkő vára, Bernstein (1327, Castrum Borostyán).[124]

Borostyánkő, Fehérpatak, Tauchen, *Góborfalva*, Goberling (1244 és 1388, villa Porostyán, Thohun = Tohony, Kapurnuk = Kapornok).[125]

Őribánya, Bergwerk (1392, praedium Hamor).[126]

b) *A Pinka mentén és a mellette húzódó hegyvidéken.*

Sároslak, Moschendorf (1494, Saruslak).[127]

Karácsfa, Hagersdorf, *Kertes*, Gaas, *Monyorókerék*, Eberau, *Kólom*, Kulm, *Alsó- és Felsőbeled*, Unter- és Oberbildein, *Pornóapáti*, Pernau, *Abdalóc*, Edlitz, *Egyházasfüzes*, Kirchfidisch, *Gyepüfüzes*, Kohfidisch, *Magyarkeresztes*, Ungarisch Grossdorf, *Németkeresztes*, Deutsch Grossdorf, *Kisnarda*, Kleinnahring, *Nagynarda*, Grossnahring (1221, Karachon, Kertes, Monyorokerekw = Monyorókerékkő, Colon, Belud, Porno, Edelin = Edelény, Appa [Abdalóc német neve Edlitz]; Fwzes = Füzes, Kereztes, Nerde).[128]

[117] Sv. I. 9—17. — Dl. 4873. — Mint látjuk, eredeti neve szlávos hangzású; Libnik **hársfás** (hársas) helyet jelent. Itt a név csak a patakra vonatkozik.

[118] H. O. VI. 88. — L. Karácsonyi, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. k. 1. 177. l. — Sv. I. 500.

[119] Sv. I. 500. — **Németgyirót** és **Pörgölény** — német eredetű nevük után ítélve — ebben a korban német birtokosok telephelye volt.

[120] Sv. I. 9—17. és 500.

[121] Sv. I. 500. — Kism. 17. A. 2.

[122] Sv. I. 500.

[123] Jerney János: Magyar nyelvkincsek az Árpádok koráből, a G. betű alatt.

[124] Orsz. llt. Lib. reg. Donat. V. 204.

[125] Dl. 7385. 7386. 7388. — Megjegyzem, **Borostyánkő** várának a neve 1327 előtt kétszer (1271-ben és 1273-ban) csak német nevén fordul elő. Hogy **Tokony** a Tauchenből származik-e, vagy megfordítva, az bizonytalan.

[126] Dl. 7827. 9134.

[127] Körm. I. Alm. 3. l. 1. sz.

[128] H. O. VI. 12—15. — **Appa** kozár-török kiejtése az **Abának**, azért

Némethásos, Deutsch Ehrendorf, *Horváthásos*, Kroatisch Ehrendorf (1369, Hassaas = Hásas).[129]

Szentpéterfa, Prostrum (1221, ecclesia sancti petri és 1297, Zenthpeter).[130]

Pinkatótfalu, Winten (1221, villa Sclavorum és 1297, Totfolu).[131]

Németlövő, Deutsch Schützen (1427, Sech = Szék, esetleg: Szécs [vagy: Zics?]).[132]

Pósaszentkatalin, St. Kathrein (1496, Posafalva alias Zenthkatherynazzon).[133]

Csejke, Schauka, *Felsőcsatár*, *Alsócsatár*, Oberschilding, Unterschilding (1244, Cheyka, Chatar).[134]

Rohonc, Rechnitz (1288, Rohonch).[135]

Pinkaóvár, Burg (1245, Ovwar, Tolvaywar = Tolvajvár és 1379, Hollókő).[136]

Csém, Schandorf (1245, Chem).[137]

Csajta, Schachendorf (1374, Cahta = Csajta).[138]

Incéd, Dürnbach (1244, Inched és 1273, parva villa... ab antiquo Inceed vocata [a régi időktől fogva Incédnek nevezett kis falu]).[139]

Sámfalva, Hannersdorf, *Velege*, Welgersdorf (1406, Samfolua, Welegeh).[140]

Sárosszék, Kotezicken (1469).[141]

Németciklény, Eisenzicken (1352—1355, Wosuereuzek és 1496, Waswerewzek al. nom. Waszeek).[142]

merem következtetni, hogy az elrontott nevű **Abdalóc** neve azonos **Appával**, Abdalóc német neve viszont **Edelény** nevét őrizte meg. **Abdalóc** tehát két helység határában keletkezett.

[129] Körm. III. Alm. 8. l. 3. sz.

[130] H. O. VI. 12—15. — Árp. XII. 604.

[131] U. o. — Lehet, hogy azonos **Witinnel.** (1157-ben, F. II. 144.)

[132] Kism. 23. A. 3. — Semmi magyarázatát nem találom annak, hogy **e** nevet az oklevelek ortográfiájával és a világosan olvasható **e** betű ellenére **Süc**-nek (Schütz) olvassam; sőt tekintve a község mai magyar és német nevét, joggal következtethetem, hogy valamikor királyi lövőknek (lövőőrök, lüéri), a gyepüt őrző határőrnépnek egyik **Széke** volt.

[133] Körm. III. Alm. 6. l. 10. sz.

[134] Árp. VII. 162. — Lehet, hogy ez a **Csejke** azonos **Csegével** (1157-ben, F. II. 144.). Csejkével szemben a hegy másik felén feküdt **Lesfő.**

[135] H. O. VII. 207. — Előzőleg a XIII. században **Rechenz**, majd (1265) **Rechnitz**, később pedig (1463) **Rechnitz** néven fordul elő. Valószínűleg a szláv **Rakniza** (Rákospatak) szóból származik.

[136] Árp. VII. 162. — Festetich gróf llt. Castrif. 19. sz.

[137] Árp. VII. 161—162. Az évszám téves: nem 1244, hanem **1245.** (Lásd Karácsonyi: Hamis, hibás keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1440-ig.) — **Csém** egyik határrészének a neve ekkor **Sártő** (Sartiw) volt).

[138] Zalam. llt. II. 117.

[139] Árp. VII. 162. — H. O. II. 8.

[140] Körm. II. Alm. 1. l. 38. sz.

[141] Körm. II. Alm. 4. l. 21. sz.

[142] Körm. III. Alm. 9. l. 12. sz. és 6. l. 7. sz.

Pinkamiske, Mischendorf (1469, Myske).[143]

Kisszentmihály, Kleinpetersdorf, *Nagyszentmihály*, Grosspetersdorf (1273, villa sancti Michaelis és 1334, Zenthmyhal).[144]

Óhodász, Althodis, *Városhodász*, Markthodis (1374, Hodaz).[145]

Szabar, Zuberbach, *Mérem*, Miedlingsdorf (1443, Zabar, Meren).[146]

Felsőkethely, Neumarkt (1475, Kedhel).[147]

Jobbágyújfalu, Rohrbach a. d. T. (1496, Wyfalw).[148]

Vasjobbágyi, Jabing (1421).[149]

Őrállás, Oberdorf (1434, Monyarospathak).[150]

Vörösvár, Rotenturm (1352—1355, Wereswarfelde és 1424, castrum Wereswar).[151]

Felsőőr, *Alsóőr*, *Őrisziget*, Oberwarth, Unterwarth, Siget i. d. W. (1327, Superior Eör, Eörnagysagh [azaz: az őrségi kerület]).[152]

Őriszentmárton, St. Martin i. d. W. (1479, Zenthmarton).[153]

Városszalónak, Stadt Schlaining (1271, Zloymok és 1371, Zalonuk; eredetileg szláv név lehetett).[154]

Pinkafő, Pinkafeld (1358, Pynkuafeu = Pinkafő; kir. harmincad- és úti vámhely volt).[155]

Alsólövő, *Felsőlövő*, Unterschützen, Oberschützen (1388, utraque Lewe, azaz: mindkét Lövő; az előbbi a Nagyszék, utóbbi ennek mellékvize, a Villámos mellett).[156]

Tarcsa, Tatzmannsdorf (1455, Terscha).[157]

c) *A Strém völgyében és a környező hegyvidéken.*

Lovászad, Luising (1455, Louazad).[158]

[143] Körm. II. Alm. 1. l. 21. sz.

[144] H. O. II. 8. — Körm. I. Alm. 7. l. 76. 76.

[145] Zalam. llt. II. 117. Nevét a határában volt **tótól** kapta volna, amelyben **hódok** éltek (hódászótó). Lásd: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. 217. l.

[146] Körm. II. Alm. 2. l. 10. és 11. sz.

[147] Körm. I. Alm. 7. l. 76. sz.

[148] Dl. 20400.

[149] H. O. IV. 280.

[150] Körm. III. Alm. 9. l. 8. és 9. sz.

[151] U. o. 1. és 5. sz.

[152] F. VIII. 3. 179. Az oklevél hivatkozik arra, hogy a helységek és a kerület többi őrnépének már IV. Béla idejében különös szabadságaik és kiváltságaik voltak.

[153] Dl. 20400.

[154] F. V. l. 116. — Dl. 5961.

[155] Körm. II. Alm. 1. l. 23. sz.

[156] Dl. 785.

[157] Pozs. kápt. orsz. llt. 6., 13., 12

[158] Dl. 14988.

Németbükkös, Deutschbieling (1375, Bykus).[159]
Strém, Strem (1443, Strem).[160]
Szombatfa, Sumetendorf (1464, Sombathfalwa).[161]
Szentkút, Heiligenbrunn (1198, Sacrum fontem = Szent kút és 1342, Scenthkut).[162]
Zsámánd, Reinersdorf (1452, Salman).[163]
Nemesmedves, Alsómedves, Felsőmedves, Grossmörbisch, Kleinmörbisch (1336, nobiles de Medus = Medves, possessio seu terra Olsomedus).
Alsórönök, Unterradling, *Felsőrönök*, Oberradling, *Borosgödör*, Inzenhof (1336, Ryunuk = Rönök, Olsowryunuk, Felseuryunuk, Gudur = Gödör).[164]
Németújvár vára, Güssing (1263, castrum Kwssen, quod nunc Vyuar nuncupatur, azaz: Küsszén vára, amely most Újvárnak neveztetik és 1263, Kyzun). — *Németújvár város* (1227, Guizin és 1427. civitas Wywar = Ujvár).[165]
Sóskút, Sulz (1469, Soskwth és 1496, Soskwth al. nom. Kwpasfalwa = Kupasfalva).[166]
Kukmér, Kukmirn (1283, Kukmer).[167]
Felsőújlak, Neusiedl (1428, Olsou Neusil és 1455, Newsydel al. nom. Zerdahel).[168]
Német- és *Horvátcsencs*, Deutsch- és Kroatisch-Tschantschendorf, *Taródcsencs*, Tudersdorf (1359, Chench = Csencs).[169]
Tobaj, németül is Tobaj, *Pusztaszentmihály*, St. Michael, *Ganócs*, Gamischdorf, *Pinkóc-Újhegy*, Güttenbach-Neuberg, *Barátfalva*, Ollersdorf, *Pásztorháza*, Stinatz, *Újtelep*, Neustift, *Sándorhegy*, Tschanigraben, *Újkörtvélyes*, Zahling (1428, Thobayd, Zenthmyhal, Kemeenfalva = Kéményfalva [Csánki szerint Keményfalva], Wyfalw = Újfalu, azaz Pinkóc és Újhegy, Araan [1549-ben I. Ferdinánd oklevelében: Arand],azaz Barátfalva, Gwdwrfew = Gödörfő, Zalárd).[170]

[159] Múz. llt.
[160] Kism. 35. B. 41. — Talán a szláv „**stremu**" (hegyi patak) szótól. (L. Schwartz E., Magyar Nyelv. 1927. 3—6. füzet 255 l.)
[161] Dl. 16074.
[162] Árp. 193—195. — Zalam. llt. I. 404.
[163] Körm. Himf. 495. sz.
[164] Anj. 290—295.
[165] F. IV. 3. 116. — H. O. VII. 85. — Árp. I. 244. — Kim. 23. A.
[166] Körm. II. Alm. 1. l. 21. sz. — Múz. llt.
[167] H. O. VI. 289.
[168] Körm. I. Alm. 4. l. 59. sz. és 7. l. 76. sz.
[169] Múz. llt.
[170] Körm. II. Alm. 1. l. 2. sz. — Érdekes, hogy Felső- és Alsócsatár mellett is volt **Tobajhegy** és **Tobajvár** (hacsak nem elírás), másként Tolvajvár. Ez a Csém-nemzetségé volt. (1245, Árp. VII. 161.) Tobaj mellett van a három **Csencs** község is. Vajjon nem a **Csém** nemzetségtől vette-e

Rábort, Rauchwart (1398, Ewr).[171]

Szénásgödör, Heugraben, horvátul: Sirovnica (1444, Hathal és 1455, Zenawelgh = Szénavölgy alias Heuthal).[172]

Baksafava, Bocksdorf (1428, Baxafalwa).[173]

Óbér, Olbendorf (1291, Aber [Albér?] és 1455, Albir. al. nom. Albersdorff).[174]

Lődös, Litzesdorf (1352—1355, Ledesfolua, Leedesfolua).[175]

Vaskomját, Kemeten (1275 körül, Kamnat; 1313, Kamanati; 1475, Komjath, Komjathy).[176]

Szentelek, Stegersbach (1398, Zenthelek, kir. harmincad- és vámhely. 1570-től 1587-ig Zentheliky Bertalan özvegye volt a birtokosa; 1697-ben Szenteleky Péter a plébános. 1709-ben is előfordul egy adásvételi szerződésen Szentellike György, mint tanu [coram me Georgio Sz. Ellike]. — Az 1697-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyv magyarázatának, mely szerint a helység neve *Szent Telek*, és ez birtokosától,

ez a három község is a nevét? (Csém < Csémes < Csénes < Csenes < Csens < Csencs.) A 18. században találkozunk Csencs nevével „Csenes" alakban. is. — Ganócs, Pinkóc, Újhegy, Barátfalva és Sándorhegy régi magyar nevére vonatkozó bizonyítási oklevélanyagot lásd a VI. és a XXIII. fejezetben. Vannak, akik **Gödörfőt Újtelep** községgel azonosítják, ez azonban nem bizonyítható. **Újtelep** község lakosai azt beszélik, hogy a község előbb jobban északkeletre feküdt és **Füzes** volt a neve. Később földrengés pusztította el és újra épült; ezért lett a neve németben **Neustift.** Német neve először 1604-ben fordul elő. (P. Leser, 1929. 246. folyt.) — A község határában ma is van **Fidischwald** és **Fidischwiese.** (Fidisch = Füzes.)

[171] Sv. I. 529—530. — A lakosság körében élő hagyomány szerint német neve azt jelenti, hogy innen — főleg arról a pontról, ahol a major van — az őrség **füstjelet** adhatott a németújvári vár őrségének, minthogy fölfelé a Csík (Strém) völgyében ez az utolsó pont, ahonnan az újvári vár még látható volt, amint még ma is látható. Az 1697-ik évi canonica visitatioban **Német-Bort;** ez szerintem arra mutat, hogy a többi **Ör** (Wart) község nem, de ez elnémetesedett. (Can. vis. a. 1697. — 128. lap.)

[172] Múz. llt. — Körm. II. A. 1. l. 18. sz.

[173] Festetich gróf Keszth. llt. Castrif. 174—175. d. — H. O. IV. 386.

[174] Árp. XII. 503. — Körm. II. Alm. 1. l. 18. sz. — Óbér az 1750-ik évi urbáriumban és az 1773-ik évi helységösszeírásban **Szent Lőrinc** néven szerepel. Ez is jellegzetes esete annak, hogy a helységek neve változott és régebbi neve helyett gyakran a templom védőszentjéről nevezték el; Óbéren a templom védőszentje Szent Lőrinc. Vajjon a templom védőszentjéül egykori birtokosa az Árpádok korában, Lőrentei (Lőrinc), nem a saját keresztneve után választotta-e Szent Lőrincet? 1418-ban ugyanis a vasvári káptalan bevezeti Szilvágy és **Albér** birtokába (Albeer) **Lőrenthei** Lászlót. (F. X. VI. 111. és 135.)

[175] Körm. III. Alm. 9. l. 1. sz.

[176] Orsz. llt. táblai pörök 22. 15. sz. — Anjou I. 539. — Lásd Karácsonyi, A magyar nemzetségek, III. 1. 180. — Körm. I. Alm. 7. l. 76. sz.

Szent Telekytől származik, történeti alapja nincs és ellentétben van minden régebbi oklevéli adattal).[177]

c) *A Lapincs folyó mellékén.*

Rábakeresztúr, Heiligenkreuz in Lafnitztal, *Királyfalva*, Königsdorf, *Ókörtvélyes*, Eltendorf, *Radafalva*, Rudersdorf (1427, Kerezthwr, Kyraalfalwa, Elekfalwa, Radolfalwa; Rábakeresztúr vám-, Radafalva pedig vám- és kir. harmincadhely volt).[178]

Dobrafalva, Dobersdorf (1428, Dobrafalwa).[179]

Ercsenye, Henndorf (1451, Erchene).[180]

Némethidegkút, Deutsch-Kaltenbrunn (1291, Hydegsed; kir. harmincad- és vámhely).[181]

Vasfarkasfalva, Wolfau (1334, Lypotfalua = Lipótfalva és 1365, Walho [talán Walfo!] vámhely volt).[182]

Alho, Allhau, *Lipótfalva*, Loipersdorf, *Kicléd*, Kitzladen (1334, Alho, Lypothfalua, Kechel = Kecöl).[183]

Óribükkösd, Buchschachen (1263, Gah — talán G helyett C olvasandó —, Sah [Csáh?]).[184]

e) *A Rába völgyében és vidékén.*

Jakabháza, Jakobsdorf (1437, Jacabhaza, kisnemesi birtok volt).[185]

Rábafüzes, Raabfidisch (1427, Fyzes).[186]

[177] Can. vis. anno 1697. — 141. l. — Mint fönt látjuk, **Szentelek** neve oklevélileg először **nem** 1427-ben fordul elő, amint azt Csánki nyomán Schwartz Elemér is mondja (182. lap). — Szentelek neve még az 1698-ban, 1707-ben és 1709-ben kelt és jobbágyok, főképen horvátok közt létrejött horvátnyelvű **magánokiratokban** is magyar nevén fordul elő, mint „**Sz. Ellek, Sz. Ellike.**" Hogy főleg a horvátok használták a helység magyar nevét, annak az lehet az oka, hogy a XVI. század közepe táján idevándorolt horvátok szükségszerűen a helységnek akkor a köznyelvben használatosabb ősi magyar nevét vették át. Ma már a horvátság a helység német nevét szokta meg és rendesen azt használja.

[178] Kism. 23. A. 3.

[179] Körm. I. Alm. 2. l. 2. sz.

[180] Dl. 14505.

[181] Árp. XII. 503.

[182] Körm. I. Alm. 9. l. 58. és 59. — Csánki művében ennek az oklevéli helynek Vasfarkasfalvára való vonatkoztatása csak annyiban helytálló, hogy Lipótfalvával együtt **ugyanazon uradalomhoz** tartoztak, mert egyébként északról délre egy útvonalon **Kicléd és Alhó esik közéjük,** és egymástól több, mint 15 km-re feküsznek.

[183] U. o. 58. sz. — Meglepően beszédes **Kecöl** szép magyar neve közvetlenül a stájer határon a Hidaspatak mellett.

[184] Árp. VIII. 60. és XII. 103.

[185] Múz. Ilt.

[186] Kism. 23. A. 3.

Alsó- és Felsőszölnök, Unter- és Oberzemming (1387, Zelnuk inferior et superior).[167]

Vasdobra, Neuhaus a. Klausenbach (1213, Dobra; továbbá: 1387, Varalya = Váralja néven és a XIII. században: castrum Dobra).[188]

Mészvölgy, Kalch, *Farkasdifalva*, Neumarkt a. d. Raab (1387, Mezpesth, Farkasfalva).[189]

Gyanafalva, Jennersdorf (1451, Janofalwa).[190]

XIV. Elpusztult helységek.

A felsorolt helységeken kívül régi okleveleinkben sok, szebbnél-szebb magyar nevű helységgel találkozunk, *amelyek nevükben sem maradtak fönn*, mert vagy elpusztultak a magyar történelemnek irtózatosan viharos harcaiban, vagy pedig idővel valamely szomszédos községbe olvasztották. Nem is tudjuk mindegyiknek a helyét pontosan meghatározni. Néhányat alább megyénkint fölsorolok.

Moson megyében.

Tenefalva, másként *Tonu*falva (1317), Barátudvar, Pátfalu, Gálos és Boldogasszony között, ott, ahol jelenleg az Esterházy herceg „Stationshof" nevű majorja áll.[1]

Petlen vagy *Pechlen*, más néven Csaholy (1217, Pethlen, Pechlen és 1484, Chaholy). 1566-ban még volt egy *Pallenpuszta*, 1789 *előtt* pedig *„Pallen-Posványos"* nevű dűlő, de ebben az évben már „Egelseeäcker" volt a neve; ma egy kút őrzi a nevét Gálos határában, a *„Pallenbrunnen"*, a Barátudvarról Pátfalura vezető úton. Az elpusztult község Gálos, Pátfalu, Boldogasszony és Barátudvar között terült el, központja az elébb említett kút táján volt.[2]

Kejcs, *Tard* (1262, Keych, Tord), Pomogy területének délnyugati részén és talán a szomszédos Bánfalva határában; itt ma is van egy *„Götsch"* (Kejcs > Kécs > Köcs) nevű tó.[3]

[187] Körm. II. Alm. 5. l. 23. sz.

[188] Árp. VI. 358., 23. és 28. — Dl. 24446. — Árp. III. 249.

[189] Körm. II. Alm. 5. l. 23. sz.

[190] Dl. 14505. — Schwartz Elemér tévesen vonatkoztatja a „Poss. Zenthmartonfolua in valle Lugasuelge" (1422-ben) elnevezést **Rábaszentmártonra.** (Egyet. Phil. Közlöny, 1925. I—VI. füzet 34. l.). Ez **Hegyhátszentmártonra vonatkozik.**

[1] Fontes rer. Aust. II. Abt. XVI. B. II. T. 51. — Zist. 158. l.

[2] F. III. 1. 207. — Dl. 19010. — Zist. 168. és kk. l. — Nem egészen bizonyos, hogy **Csaholy** azonos **Petlennel.**

[3] Századok. 1883. VIII. 40. 41. 45. és 1897. 32. Stessel szerint **Tard Alsó Ilmicnek** felel meg.— Csánki II. 613.

Bán (1208, Ban), Rajka és Oroszvár vidékén.[4]

Beled (1324, Belöd, Belüd). P. Winkler E. Adalbert szerint *Beled* és *Városbalogd* azonos *Petlennel* és a ciszterciták, ill. telepeseik által adott német neve Pellendorf volt. A rendnek 1788-ból származó *térképén* is ez olvasható: „rudera pagi *Pelten*, olim *Belyd*".[5]

Városbalogd (1279, Warasbalog).[6]

Csütörtökhely, (1381, Chwthurtukhel). Lehet, hogy azonos Városbalogddal.[7]

Csitván vagy Csitvánd (1299, Chythtwan). A Fertő mellett Barátudvarral volt szomszédos.[8]

Kakat (1403, Kakath). Moson, Máriakálnok és Magyarkimle vidékén.[9]

Leánysok vagy *Togunfölde* (1359, Lesansuk [talán elírás] és 1421, Leansuk és Thogunföde). Német neve *Lendorf* volt, ma ilyen nevű pusztát Mosontarcsától északra találunk.[10]

Macskád (1324, Machakad és 1330, Machkad). Pátfalutól délre a mai „Georgenkirchen Aecker"-dűlőtől Boldogasszony határáig.[11]

Sárluk (1274 körül, Sarluk). Magyaróvár és Dunakiliti vidékén.[12]

Vitéz (1208, Witez) Mosonszentjános vidékén.[13]

Sopron megyében:

Adonyfalva (1369, Odunfolva) Sopronkeresztúr és Füles vidékén.[14]

Árlamos (1292, Alrams) Lichtenwörth és Zillingdorf vidékén a Lajta közelében.[15]

Röjtökör (1223, Rahtukeuri és 1346, Ruhtukewr) a pecsenyédi határban. Még ma is van itt egy „*Wart*" nevű dűlő, a dűlő mellett az erdőben földvárral.[16]

Páka, Pága, másként Págya vagy Pátya (1199, Pakha; 1244, Pagya és 1324, Pachya) a balfi és a rákosi határ között.[17]

[4] Dl. 50.
[5] Fontes rer. Aust. II. Abt. XVI. B. II. T. 101. — Zist. 168. és kk. l.
[6] H. O. VI. 252.
[7] Dl. 6792.
[8] H. O. VII. 283—284.
[9] Dl. 8885.
[10] Fontes rer. Aust. II. Abt. XVI. 13. II. T. 245. — Zist. 187. és kk. l.
[11] U. o. 101. és Zist. 166. és kk. l.
[12] H. O. VII. 153.
[13] Dl. 50.
[14] Sv. I. 388.
[15] U. o. 58. — Stessel, Századok. 1900. 13.
[16] F. III. 1. 393. — Sv. I. 187. — Győri rég. és tört. füz. II. k. 377.
[17] H. O. II. 1. — Sv. II. 138. és I. 97. a jegyzetben.

Urkony vagy *Örkény* (1241, Eghazasurkun) a Fertő déli partján a pomogyi töltés mellett; Süttör határába olvadt.[18]

Gyima (1344, Gyma) valószínűleg a Fertő déli partvidékén.[19]

Bajánlaka (1304 [ez évben a soproni lőőröké volt], Bayanlaka).[20]

Enyed (1225, Engud) Peresznye és Sarud között.[21]

Macskakő vára (1450 körül, Machkakew és 1244, Machka vel Madaskad) Rákos és Meggyes között állott, a ma is „*Katzendorf*" nevű szőlőhegyen, ahol *Katzendorfer* Bründl nevű forrás is van.[22]

Szaka (1194 és 1195, Zaka, Suaka), még pedig: *Szántószaka* és *Boroszaka* (1476, Zanthozakan aliter Barathzakan). Boroszaka a mai Borisfalva déli határában feküdt és Szántószakától a fülesi, vagyis a mai napig Zakának nevezett patak választotta el.[23]

Szabolcs (1326, Zabolch) Fües északi határában.[24]

Gálosháza (1449, Galushaza) Fülesen a kastély melléképületeinek és az apácazárdának helyén terült el; e részének ma is *Gálosháza* a neve.[25]

Kalacs (1331, Kalach) és *Köcsmér* (1281, Kuchmer) Fertőhomok és Pinnye között.[26]

Tulvár (1473, Tulnar, elírás, helyesn: Tuluar) a Fertő mellett.[27]

Fenyőfő, Bornokfő (1223, Fenufeu, Bornochfeu).[28]

Aranyos.[29]

Susok és Ravazd (1245, Toutsuk = Tótsuk, Mogorsusuk = Magyarsusuk, Susuk, Roazd). Az előbbi Sopronkeresztúr határában *(Sussendorf).*[30]

Ketőcs (1202, Kethuch).[31]

Rovó vára (1271, castrum Row) Stessel szerint Szarvkő közelében, Nagy Imre szerint azonos Ruszt-tal, mivel valószínű, hogy a Fertő közelében volt. Thirring Gusztáv szerint bizonyos, hogy a Lajtahegységben volt Lajtaszék fölött;

[18] Árp. VII. 125.
[19] H. O. I. 187.
[20] Sv. I. 65.
[21] U. o. 11. — Borsm. 26. l.
[22] Sopron város llt. IV. D. II. 166. — H. O. II. 138. — Thirring Gusztáv egyet. tanár akad. tag szíves közlése alapján.
[23] Árp. XI. 57—59. — Sv. II. 504—505. — Borsm. 13. l.
[24] Sv. I. 110. — L. Stessel, Századok. 1906. 251.
[25] Dl. 14221. — Borsm. 15.
[26] Sv. I. 124. — Árp. IX. 312. — L. Stessel, Századok. 1906. 243.
[27] Sv. II. 484. — L. Stessel, Századok. 1906. 251.
[28] F. III. 1. 393. és kk. l.
[29] Győri rég. és tört. füz. III. k. 305.
[30] Sv. I. 20.
[31] U. o. 5.

nevét a feketevárosi határban a *Rugraben* dűlő tartotta fönn. Tagányi is ezen a nézeten van. E szerint *Feketeváros* azonos lehet magával *Rovó* várával, minthogy a helység német neve, *Purbach* (Burgbach = Várpatak) is erre mutat.[32]

Őrs (1360, Hwrs) valahol Vulkapordány és Selegszántó vidékén.[33]

Ambos (1225) Locsmándtól északra.[34]

Zoltánfölde (1515, Zoldynfeldew és 1526, Zoldan de Zoldanfewlde). Szabadbáránd, Csáva, Doborján és Haracsony között.[35]

Vas megyében:

Csege (1157, Chegge). Ha nem azonos Csejkével, akkor valahol a Csík (Strém) középső folyása vidékén.[36]

Hétfőhely, Bajbok, Buda, Mancsa (1221, Hettfehelly, Baibok, Buda, Mancha). A Pinka alsó folyása völgyében Pinkamindszent és Pornóapáti között; ma Kis- és Nagymánzsa, valamint Buja majorokat találjuk ezen a vidéken Felső-Beled és Ják között.[37]

Lak (1373, Lak, Laak) Pinkaóvár és Csejke között.[38]

Farkasfalva és *Kövesd* (1390, Farkasfalua, Kwesd) Léka várához tartoztak és az előbbi ennek tartozékai között Léka és Répcebónya, az utóbbi pedig Németgyirót és Rendek — Lennek — között van felsorolva. *Farkasfalva*, mint puszta, még 1558-ban szerepel és Répcebónyával keletről volt határos. Tekintve, hogy *Felső-* és *Alsószénégető*, ahol a kőkorszakban emberi telep volt, az oklevelekben gyáltalán nem említtetnek, azt következtetem, hogy *Kövesd* ezek valamelyike, annál is inkább, mivel e községek ma is még szinte vad, erdős és igen köves magas hegyvidéken feküsznek. Eseteg *Kőpatakkal* is lehetne azonosítani.[39]

Erősd (1334, Erusd) Pinkafőtől délnyugatra Alhó, Kicléd, Vasfarkasfalva és Lipótfalva vidékén.[40]

Irmesd (1392, Irmesd), Borostyánkő vidékén kereshetjük, annak várához tartozott.[41]

[32] Árp. III. 249. — V. ö.: az 1199-ik év H. O. II. 1.
[33] Sv. I. 329.
[34] U. o. 13.
[35] H. O. V. 417. és 428.
[36] F. II. 144.
[37] H. O. VI. 12—15.
[38] Körm. II. Alm. 1. l. 24. sz.
[39] Sv. I. 500. — Sv. II. 644—645. — **Felsőszénégető** határában kőkori leleteket találtak. Egy őskori halom ma is látható ott; ezt magam is megnéztem.
[40] Körm. Alm. I. lad. 9. sz. 58.
[41] Dl. 7756. 7827.

XV. Egyéb földrajzi nevek.

Még az okleveleinkben fennmaradt magyar terület-, földrész-, puszta-, rét- és dűlőnevekből is könyvet lehetne írni. Néhányat közülök szintén megemlítek.

Moson megyében.

Szécsöny (1318, terra Zechun és 1324, Chechunuelg = Csécsönyvölgy) Miklóshalma, Zurány, Gálos és Barátudvar között ma egy dűlő neve németül „*Zatschen.*"[1]

Dobrony (1399 és 1405, terra Dobron) Zurány és a Fertő között.[2]

Töled (1330, possessio Thuled).[3]

Tenn (1278, Tenn).[4]

Ivágy és *Hetesőr* (1225, Heteser, Iwagi).[5] E két utóbbit Pozsonytól délkeletre valahol a Duna mentén, a két előbbit pedig Moson megyében kereshetjük.

Sopron megyében:

Bezeg (1270, poss. Bezeg).[6]

Zakánréte, Bajka (1225, Zakanrente, Bayka). Az előbbi bizonyára a Zaka-patak mellett Füles és Borisfalva között, az utóbbi a mai peresznyei csárdamalom helyén.[7]

Tompa-rét (1736) Répcekethely határában.[8]

Egered (1284, Egered). Igen sokszor fordul elő; Sopronbánfalva határa és Brennbergbánya vidéke.[9]

Ábránháza (1464, Abranhaza).[10]

Sebred (1271, Sebreth) Kismartontól és Büdöskúttól nyugatra.[11]

Selegd (1410, Selegd) bizonyára a *Seleg* (a Vulka ősi magyar neve) mentén feküdt.[12]

Telek (1326, Telwk) Pecsenyéd déli szomszédja volt Miklósd helyén.[13]

Tiván (1233, Tywan)[14] Zsidány vidékén feküdt.

[1] Fontes rer. Aust. II. Abt. XVI. B. II. T. 54. és 103. — Zist. 164—65. l.
[2] Múz. llt.
[3] Fontes rer. Aust. II. Abt. XVI. B. II. T. 140.
[4] Zist. 157. l.
[5] Sv. I. 14.
[6] U. o. 33.
[7] U. o. 9—17. — L. Borsm. 26. l.
[8] Kism. rep. 17. fesc. O. nro. 526.
[9] H. O. II. 16.
[10] Sv. II. 431.
[11] Árp. VIII. 362.
[12] Dl. 9681. — Sv. I. 633.
[13] H. O. V. 101. — L. Stessel, Századok, 1900. 32.
[14] H. O. V. 12.

Vas megyében:

Erőnéd földje (1257, terra Eruned). A Csík (Strém) felső völgyében Komját és Baksafalva vagy a Hidaspatak és a Lapincs között elterülő vidék.[15]

Jezegér (Jezegőr?), *Csiken* puszták (1392, Jezeger, Chyken) Borostyánkő vidékén, ennek várához tartoztak.[16]

Kőszeg és környékének Mollusca-faunája.

Írták: DR. VISNYA ALADÁR (Kőszeg) és DR. WAGNER JÁNOS (Budapest).

I. Bevezetés.

Kőszeg és környékének puhatestű-faunáját ezelőtt 45 évvel Szép Rezső, kőszegi születésű, pozsonyi ev. líceumi tanár állította össze, azóta tudtunkkal más nem is foglalkozott behatóbban a kőszegi Molluscákkal. Néhány évvel ezelőtt dr. Visnya Aladár ismét rendszeresen gyüjteni kezdte a vidék csigáit és kagylóit. Körülbelül négy esztendei munkájának eredményeit az alábbiakban ismertetjük, megjegyezvén ezzel kapcsolatban azt, hogy az újabb kőszegi gyüjtések túlnyomó részben tőle származnak, míg a fajok meghatározását dr. Wagner János végezte.

Közvetlenül a dolgozat nyomdába adása előtt dr. Dudich Endre budapesti egyetemi tanár a vezetése alatt álló Állatrendszertani Intézet tanársegédeivel és előrehaladottabb hallgatóival 1936. május hó 19—23. napjain faunakutató kirándulást rendezett Kőszegre, amely a rejtett életmódot élő rablócsigákkal *(Daudebardia)* gazdagította Kőszeg faunájának ismeretét. A társaságukban lévő dr. Soós Árpád pedig a Kőszegi Múzeum megtekintése alkalmával a Visnya által gyüjtött, de Wagner-hez fel nem küldött anyagban egy *Planorbis carinatus*-ra bukkant.

Az új anyag beleszámításával ma már nem kevesebb mint 88 fajt és 14 alfajt meg fajváltozatot ismerünk Kőszegről és környékéről, ami Szép Rezső 60 fajával és 4 varietásával szemben körülbelül 50%-os gyarapodást jelent. Igaz ugyan, hogy Szép 69 alakot ismertetett munkájában, azonban ezek között olyanok is akadnak, amelyek nem fordulnak elő Kőszegen vagy Kőszeg közvetlen környékén, hanem pl. Sopronban gyüjttettek, míg másokról megint az derült ki, hogy helytelen meghatározás alapján kerültek be a jegyzékbe, mint pl. a *Helix sericea* Drap. Az általa Kőszegen gyüjtött alakok száma tehát összesen 64 volt, mely szám az újabb kutatások révén 102-re emel-

[15] H. O. I. 33.
[16] Dl. 7756. 7827.

kedett. Közöttük a legnagyobb számban szerepelnek a középeurópai Mollusca-fajok, valamint az ősi magyar Mollusca-törzs tagjai, ezenkívül az alpesi és keletalpesi fajok.

Az újabban gyüjtött anyag nagy része a Kőszegi Múzeumba került. A figyelemreméltóbb leletekből (pl. a 2., 44/a., 51.—53., 78. stb. számú fajok) az Orsz. Természetrajzi Múzeum is őriz példányokat.

II. A lelőhelyek ismertetése.

A gyüjtés újrafelvételét nagyban megkönnyítette, hogy Szép Rezső többé-kevésbbé pontosan megjelölte, hogy az egyes fajok hol találhatók. Helyiérdekű kutatásokról lévén szó, ezt mi sem akarjuk elmulasztani. Helykímélés céljából azonban előrebocsátjuk a lelőhelyek leírását és mindegyiket megszámozva, a fajok felsorolásánál csak a megrövidített helynév után tett számmal utalunk rá.

A lelőhelyeket három csoportba osztottuk. Először is azokat soroljuk fel, amelyek Kőszeg város határában fekszenek. E város határa összesen 9120 kat. hold. Ebből 5324 hold erdőterület, 2209 hold szántó, 855 hold rét, 183 hold legelő, 129 hold szőlő és 420 hold kert, illetőleg gyümölcsös. A második csoportba foglaljuk azokat a helyeket, amelyek Kőszeg közelebbi környékéhez számíthatók, vagyis kb. 10 km-es körzeten belül fekszenek. Ez jelenti azt a távolságot, ameddig egy egésznapos kirándulás keretében gyalog is kényelmesen el lehet menni és gyüjteni. A harmadik csoportba tartozó, távolabbi lelőhelyek közé kizárólag csak olyan viziállatok élettereit vettük fel, amelyek noha Kőszeg közelebbi környékén nem fordulnak elő, de Szép Rezső példáját követve még itt sorolhatók fel. Mellőztük azonban természetesen Szép adataiból azokat, amelyek Sopronra vonatkoznak, vagy inkább annak a környékéhez számítandók, mint Kőszegéhez.

A lelőhelyek pontos felsorolását és ily módon való szétválasztását annál fontosabbnak tartjuk, mert Csiki (1)[1] a faunakatalógusban (rövidítve ezentúl FK-val fogjuk jelezni) Szép Rezső (4) adatait hiányosan és több esetben hibásan vette fel és ezek a hibák részben már újabb közleményekbe (2) is átmentek. A hiányok pótlásáról nem kell külön gondoskodnunk, mert ez a fajok felsorolásából magától kiadódik, legalább is az itt tekintetbe jövő területre nézve. Külön ki kell azonban majd emelnünk azokat az eseteket, amidőn valamely helynév a FK-ban törlendő és mással helyettesítendő. Hangsúlyozni kívánjuk még, hogy mindezen esetekben *vizi fajokról* van szó, amelyek élettere

[1] A zárójelben lévő számok a cikkünk végén álló „Irodalom"-ra utalnak!

néha bizonyos helyekhez kötött. A hibák főleg onnan erednek, hogy kellő helyismeret nélkül nehéz kiigazodni a Szép által használt német helynevek között; ezért például a gyanúsan hangzó *Landsee* miatt az összes *Lánzsér*-ra vonatkozó adatok hiányoznak a FK-ból, és a Szép dolgozatában említett *Kloster* (= Borsmonostor) meg *Minihof* (Malomháza) községek úgy szerepelnek mint valami kolostor és major *Kőszeg* határában; *Hammer* (= Hámortó) község pedig a *Lipótfalva* határában fekvő *Pusztahámor*-ral van azonosítva, holott ennek a vidékén sem Szép, sem más malakologus nem gyüjtött. Ez pedig azért kétségtelen, mert egy aránylag ritka fajnak, a *Planorbis septemgyratus*-nak egyetlen dunántúli lelőhelyéről van szó, ahol az ma is él.

A gyűjtési terület részletes geológiai jellemzését itt mellőzzük, mert egyrészt meg van már Szép idézett munkájában is, másrészt pedig Bandat Horst „*Die geologischen Verhältnisse des Kőszeg-Rechnitzer Schiefergebirges*“ (Földtani Szemle, I. Band, Heft 2. Budapest, 1932) c. dolgozat mellékleteként szép kivitelű geológiai térkép is áll az érdeklődők rendelkezésére. Elegendőnek tartjuk csak azt kiemelni, hogy a Kőszegi-hegység főtömege mészben szegény kristályos palákból (phyllit, grauwacke-pala) áll, amelyek között mésztartalmú rétegek (mészphyllit, mészpala) csak keskeny sávokban találhatók, nagyobb ilyen foltok pedig csak Kőszegtől elég távol: Bozsoknál, továbbá Rohonc és Óhodász között fordulnak elő. Ezeken a mésztartalmú sávokon, amelyek *Bandat H.* térképén igen jól láthatók, találhatók Kőszeg környékének összes kőbányái és a legjobb csigalelőhelyek.

Lelőhelyek Kőszeg határában.

(Rövidítve: Kg. és utána a megfelelő szám.)

1. A Jurisich-féle vár előudvarának pincéje és más pincék.
2. Ennek a várnak árkában lévő kert.
3. Bencések kertje.
4. Ev. leánylíceum kertje.
5. Ev. templomudvar.
6. Kertek alja a Gyöngyös jobbpartján a MÁV árvaházzal szemben.
7. Egyéb kertek. (Szépnél: Grasgärten, Gärten am Günsfluss.)
8. Müller-telep jégtermelő rétje.
9. Eitner-telep jégtermelő rétje.
10. Hercegi tócsa. (Fürstliche Lache.)
11. Szent-Antal kápolna környéke.
12. Nemezgyár környéke (Walke).
13. Gyöngyösparti meredek hegyoldal a Nemezgyár és Flórián-kút közt.
14. Vörösföld nevű kőbánya és mélyút az Eisner-villa (Hinterleiten) és Vörösföld között.

15. Kálvária-hegy tócsája.
16. Királyvölgy. — Forrás a Puckel-gesztenyéssel szemben.
17. Hétforrás környéke és medencéje.
18. Pintértető.
19. Felsőerdő.
20. Óház.
21. Stájerházak környéke. — Stájer-patak medre.
22. Árpád forrás és környéke.
23. Büdöskút környéke.

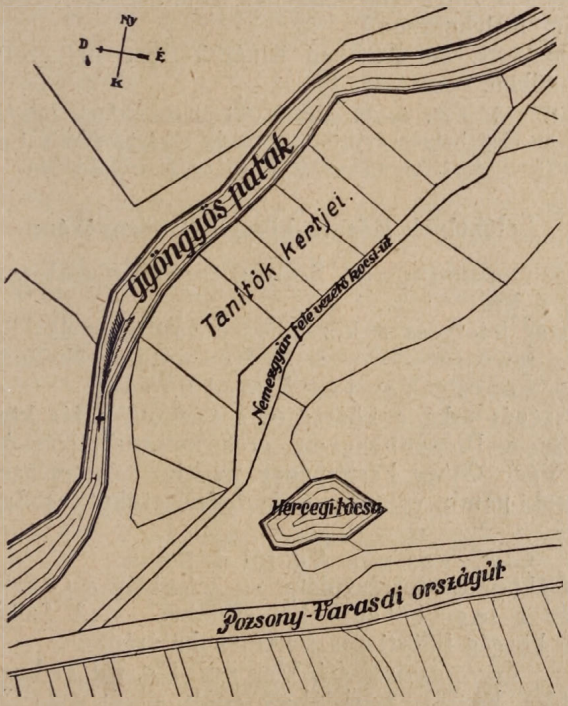

1. kép: **A hajdani „Hercegi tócsa" környéke.** (Az 1856. évi kataszteri térkép alapján rajzolta ifj. Kovács Rezső). — Ma a lecsapolt tócsa helyén és környékén OFB-házhelyek vannak.

1. Abb: **Umgebung der einstigen „Fürstlichen Lache".** (Nach der Katasteraufnahme aus dem Jahre 1856 gezeichnet von Rudolf Kovács jun.)

24. Keresztkút-tető (Kreuzbrunn).
25. Lépes-árkok (Milzgräben). — Mésztuffás forrás a legnyugatibb águk alján.
26. Agyaggödör (Tachertgraben).
27. Klausen-erdő.
28. Tócsa a Kethelyi-dombon (Rakovitz-Hügel).
29. Alsóerdő.
30. Gubahegyi tócsa (Csápringer Lache).

31. Ennek lefolyása, amely az ú. n. Mexiko-földek mögött egészen Kőszegfalváig húzódik.
32. Alsórétek.
33. Rohonci országút 1. és 2. km-kő közötti szakasza.
34. Sintérrét patakja.
35. Meszesvölgy (Kalchgraben).
36. Kőfal a Seybold-hegy északnyugati lábánál.
37. Szabóhegy déli oldala, Jezsuiták hajdani szőlője.
38. Szabóhegy keleti lába.
39. Tócsa a Talár-erdő irtásának bejáratánál. (Szépnél: Waldsumpf beim Kalchgraben.)
40. Elhagyott, de 1934-ben ismét üzembe helyezett kőbánya a Talár erdőben.

Jegyzet: a 10., 15. és 28. alatti vizi életterek ma már kiszáradtak. Ezek közül az első helyen említettet, amely a régi botanikai művekben is gyakran szerepel, az 1. ábránk szemlélteti eredeti alakjában.

Lelőhelyek Kőszeg közelebbi környékén:

Bm. = *Borsmonostor*, Sopron megye elszakított részén. *Kg.*-től 4, 5 km.

1. Forrás lefolyása a község és a vasútállomás között. — 2. Hauslacken nevű tócsák. — 3. Nedves rét Répcekethely határán.

Bk. = *Bozsok*, Vas vm. *Kg.*-től 8, 5 km.

1. Országút árka a község és a trianoni határ között. — 2. Aranyforrás a Bozsoki-hegyen, erős mésztuffa-lerakódással. — 3. Verebi Végh Gyula kastélyának parkja, mesterséges tóval. — 4. A Bozsoki-patak völgye. — 5. Szénégetőkút az Irottkő déli lejtőjén.

Ck. = *Cák*, Vas vm. *Kg.*-től 4, 5 km.

1. A Cáki-patak forrásvidéke. — 2. Sziklák a Cáki-völgy nyugati oldalán a nagy kőbányákkal szemben. — 3. Szikla ezektől nyugatra a község fölötti gesztenyések határán.

Gya. = *Gyöngyösapáti*, Vas vm. *Kg.*-től 11 km. — Mesterséges tó a kastély parkjában, mely vízét a Gyöngyösből kapja.

Hr. = *Hámortó*, Vas vm. elszakított részén, *Kg.*-től 8.5 km.

1. Ceratophyllumos tócsa (kiszárították). — 2. Rétek a Madaras-patak völgyének alsó részén (Vogelsangtal). — 3. Rétek az Áradó-patak völgyének alsó részén (Gőszbachtal). — 4. Áradó-patak forrásvidéke. — 5. Kútacska az eredet alatt, a patak jobboldalán. — 6. Csatornázott rét a temető keleti oldalánál.

Hzs. = *Horvátzsidány*, Sopron vm. *Kg.*-től 7, 5 km.

1. Tócsák a József-major kútjánál. — 2. Szarvaskút környéke a kőszegi Alsóerdő határánál.

Kd. = *Kőszegdoroszló* (Vas vm.) határában, a rohonci országút 2. és 3. km-kő közé eső részén.

Lh. = *Lukácsháza*, Vas m. *Kg.*-től 5 km.

Lk. = *Léka*, Vas vm. elszakított részén, *Kg.*-től 11, 2 km.
1. Várhegy. — 2. Elhagyott, de 1935-ben ismét üzembehelyezett mészégető kemencék a hercegi Vadászkastélynál. — 3. Erdei domb a Hámor és Hörmannforrás közti útból a mészégetők felé elágazó út elején. — 4. Elhanyagolt pisztrángos tavak a hercegi Vadászkastélynál.

Ód. = *Ólmod*, Vas vm. *Kg.*-től 4 km. Nedves rét a Csárda-malom előtt.

Pgv. = *Pogányvölgy*, Cák és Kőszegdoroszló határában.
1. Sziklák a Doroszlói-patak eredete közelében. — 2. Nedves rétek a patak alsó részén, a rohonci országút közelében.

Rd. = *Rendek*, Vas vm. elszakított részén, *Kg.*-től 4 km.
1. Oldalvölgy az országúttól keletre, a községtől kb. 1 km-nyire. — 2. Forrás ebben az oldalvölgyben. — 3. Gyöngyös jobbpartján, a volt fűrészmalommal (jelenleg vadászlak) szemben.

Rk. = *Répcekethely*, Vas vm. elszakított részén, *Kg.*-tól 3, 5 km. Vízlevezető árok a község és Borsmonostor között.

Rs. = *Répcesarud*, Sopron vm. elcsatolt részén. Régi neve *Farankó*, a FK-ban *Frankó*, Rotaridesnél (2) sajtóhibából: *Fraknó*. — Holt Répceág a községi erdőben.

Rt. = *Rőtfalva*, Vas vm. elszakított részén, *Kg.*-től 4 km. — Forrás a trianoni határnál a Lépesárkok előtt.

Tm. = *Tömörd*, Vas vm. Kőszegtől 10 km.
1. Tömördi-tó. — 2. Ilonavölgy vagy Ablánc-patak völgye.

Vm. = *Velem*, Vas m. *Kg.*-től 7 km.
1. Sziklák a kápola és a Kálvária között. — 2. Köves terület a kápolna alatt.— 3. Szentkút. — 4. Hosszúvölgy.

Távolabbi lelőhelyek.

(Csupán vízi állatokra vonatkozólag).

Csönge, Vas vm. *Kg.*-től keletre légvonalban 36 km. — Mocsola nevű holtág, amely tavasszal a Herpenyővel közlekedik.

Locsmánd, Sopron vm. elszakított részén, *Kg.*-től 14 km. a Répce-folyónál.

Malomháza, Sopron vm. elszakított részén, *Kg.*-től légvonalban 20 km.

Rábaszecsőd, Vas vm. *Kg.*-től délre légvonalban 40 km.

Szombathely, Vas vm. *Kg.*-től 18 km, a Gyöngyös és a Perint mellett.

Jegyzet: Csöngéről Csiszár Miklós kohómérnök, Rábaszecsődről Dienes Piroska tanuló, Szombathelyről ifj. Fábián Gyula tanárjelölt hoztak vizi állatokat Visnyának. Szívességükért e helyütt is köszönetet mondunk. Fábián Visnya társaságában és útmutatásai alapján is gyüjtött.

*

III. A kőszegi puhatestűek rendszeres felsorolása.

(A faj sorszáma elé tett csillaggal (*) azt jelezzük, hogy az illető fajt Visnya gyüjtötte először ezen a vidéken, két csillaggal (**) a bevezetésben említett Dudich-féle faunakutató kirándulás eredményeit emeljük ki, a kereszt (†) pedig azt jelenti, hogy csak Szép találta ezt a fajt és azóta nem került elő.)

*1. *Vivipara contecta* Mill. — *Tm: 1.* (leg. Fábián). Középeurópai faj.

*2. *Bythinella austriaca* Frfld. — *Kg: 25, Hr: 5.* — Keletalpesi faj, amely nálunk a Dunántúl területéről — ha a Dunazúg-hegység adatait nem számítjuk — itt került elő először. Sem a Bakonyban, sem a Vértesben, sem a Gerecsében, sem a Mecseken nem él, illetőleg nem gyüjtötték eddig, míg az Északnyugati-Kárpátok területén Munkács tájáig fordul elő, a Közép-hegységben (Mátra, Börzsöny, Pilis) pedig szintén megvan. A Kőszegi-hegységben, mint az Alpok végső nyúlványaiban való előfordulása várható volt.

*3. *Carychium minimum* Müll. — *Ck:* 1. — Nedves helyeken általánosan elterjedt amphibiont állat.

*4. *Limnaea truncatula* Müll. — *Kg: 26. Bm: 1. Hr: 1. Pgv:* 2. — Ismert középeurópai faj, a májmétely köztigazdája.

†5. *Limnaea palustris* Müll. — *Hr: 1.* — Az ősi magyar Mollusca-törzs tagja.

†5. A. var. *turricula* Held. — *Kg: 10.* — A törzsalakkal együtt szétszórtan országszerte előfordul.

†6. *Limnaea ovata* Drap. — *Malomháza.*[1] — Középeurópai, nálunk mindenfelé előforduló faj.

7. *Limnaea peregra* Müll. — *Kg: 10, 12, 15, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 39, — Hr: 6. Rd: 2. Rk. Tm: 2.* — Középeurópai faj, már Szép kiemeli, hogy ennek a vidéknek leggyakoribb *Limnaeája*.

8. *Limnaea stagnalis* L. — *Kg: 28, Csönge.* — Az ősi magyar törzs tagja.

9. *Coretus corneus* L. — *Bm.*[1] *Rs. Csönge.* — Az ősi törzs tagja.

†9. A. — *var. banaticus* Láng. — *Malomháza.*[1]

10. *Planorbis planorbis* L. — *Bm:*[1] *1, 2. Tm: 2.* — Az ősi törzs tagja.

*11. *Planorbis carinatus* Müll. — *Bm: 1.* — Középeurópai faj, amely az előzővel együtt szokott előfordulni, de jóval ritkább annál. Hazánkból még csak néhány termőhelye ismeretes.

12. *Paraspira spirorbis* L. — *Kg:* 10, 39, *Hzs:* 1. *Rk.* — Középeurópai faj.

[1] A FK-ban e helyett Kőszeg áll: törlendő.

13. *Paraspira septemgyrata* Rm. — *Hr: 6.*[2] — Úgynevezett szarmata elem hazánk faunájában. Nálunk meglehetősen ritka faj, főleg az Alföldön és Erdélyben él.

14. *Segmentina nitida* Müll. — *Kg: 30, 31.* — Az ősi törzsnek országszerte elterjedt tagja.

†14. A. — *var. Clessini* West. — *Kg: 15.*

*15. *Aplexa hypnorum* L. — *Hr: 6.* — Középeurópai faj, amely főleg a síkvidék vizeiben él. Ritkább mint ismert rokona a *Physa fontinalis* L. Általában úgy látszik elszórtan található meg.

†16. *Ancylus lacustris* Müll. — *Hr.*[2] — Középeurópai faj.

17. *Succinea putris* L. — *Kg: 10, 12, 33, 34, 35. Bm: 2, Hr: 2, 3, 6. Lh.* — Középeurópai faj.

*18. *Succinea elegans* Risso. — *Kg: 12.* — A déli elemek közé tartozik.

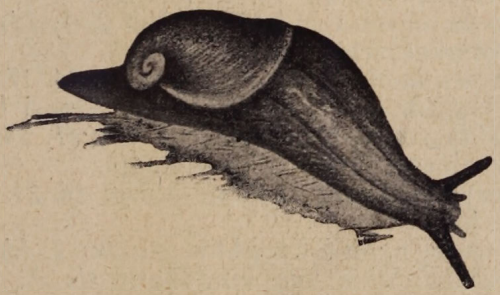

2. kép: **Mászó rablócsiga (Daudebardia) kb. 3-szoros nagyításban.** (Dr. Wagner János ered. rajza a Termtud. Közlöny 1929. évi dec. 15-i számából.) A képen jól látszik, hogy a lapos csigahéj a test hátsó felének csak kis részét fedi be, úgyhogy az állat ebbe a „ház"-ba visszahúzódni nem tud.

†18. A. — *var. longiscata* Morel. — *Kg: 12.*

19. *Succinea oblonga* Drap. — *Kg: 7, 34, 35. Bm: 1. Bk: 3. Hr: 3. Pgv: 2. Rd: 2.* — Középeurópai faj.

*19. A. — *var. elongata* A. Braun. — *Kg: 34.*

20. *Cochlicopa lubrica* Müll. — *Kg: 33, 34, 36. Bm: 2. Bk: 3. Ck: Lk. 2. Rd: 2.* — Mindenfelé elterjedt középeurópai faj.

†21. *Caecilioides acicula* Müll. — *Kg: 7.* — Déli elem, Szép nagyon ritkának mondja.

*22. *Vertigo pygmaea* Drap. — *Kg: 8, 9, 32.* — *Ód. Pgv: 2. Rd: 1.* — Középeurópai faj, a következő kettővel együtt.

*23. *Vertigo antivertigo* Drap. — *Pgv: 2. Rd: 2.*

*24. *Vertigo pusilla* Müll. — *Hzs: 2.*

[2] A FK-ban e helyett Lipótfalva áll: törlendő.

*25. *Truncatellina cylindrica* Fér. — *Kg: 40. Ck: 3.* — Országszerte elterjedt faj, az ősi törzs tagja.

†26. *Abida frumentum* Drap. — Szép ritkának mondja, de nem ad pontos lelőhelyet („Gegen Rechnitz neben den Wegen"). — Az ősi törzshöz tartozik.

27. *Pupilla muscorum* L. — *Kg: 7. Bk: 1. Hzs: 2. Rd: 1.* — Az ősi törzs tagja.

*28. *Chondrula tridens* Müll. — *Kg: 33. Bk: 1. Lk: 2.* — Úgynevezett „pontusi elem" a hazai faunában.

29. *Ena montana* Drap. — *Kg: 11, 13, 14. Lk: 1, 2, 3.* — Középeurópai hegyi faj, mely nálunk a Kárpátok területén egy bizonyos magasságtól kezdődően általánosan elterjedt.

*30. *Ena obscura* Müll. — *Kg: 14, 40. Lk: 2.* — Általánosan elterjedt középeurópai faj.

*31. *Acanthinula aculeata* L. — *Kg: 19, 40. Ck: 3. Vm: 1.* — Középeurópai, azonban mindenütt ritkán, gyéren előforduló erdei alak.

*32. *Vallonia pulchella* Müll. — *Kg: 40. Rd: 1.* — Országszerte elterjedt faj, az ősi törzs tagja.

33. *Vallonia costata* Müll. — *Kg: 2, 4, 14.* — Az ősi törzs tagja, országszerte elterjedt.

34. *Marpessa laminata* Mont. — *Kg: 14, 17, 20, 21, 35, 36, 37, 40. Ck: 2, 3. Lk: 1, 2. Vm: 1.* — Alpesi faj.

35. *Clausilia ventricosa* Drap. — *Kg: 7, 14, 21, 25.* — *Hr: 4.* — Az alpesi Mollusca-fauna tagja.

*36. *Clausilia plicatula* Drap. — *Kg: 14, 21.* — Ugyancsak alpesi faj.

36. A. — *var. nana* Scholtz. — *Bk: 2. Lk: 2.*

†37. *Clausilia dubia var. vindobonensis* A. Schm. — *Kg: 14. Lk: 2.* — Szintén alpesi alak.

38. *Laciniaria biplicata* Mont. — *Kg: 13, 19, 36.* — *Bk: 2. Lk: 1. Vm: 2.*

39. *Laciniaria plicata* Drap. — *Kg: 36, 37, 38. Ck: 2, 3.* Az előzővel együtt az ősi törzs tagja és a hegységekben mindenütt előfordul.

*40. *Punctum pygmaeum* Drap. — *Kg: 29, 40. Ck: 1, 3. Vm: 1.* — Az ősi törzs tagja.

†41. *Goniodiscus ruderatus* Stud. — *Kg.* — Szép ritkának mondja, de bizonytalanul adja meg a lelőhelyet.

42. *Goniodiscus rotundatus* Müll. — *Kg: 13, 14, 24, 25. Ck: 3. Hr: 4, 5. Lk: 1. Pgv: 1.* — Az előbbivel együtt a középeurópai Mollusca-fauna tagja.

43. *Goniodiscus perspectivus* Mühlf. — *Kg: 2, 11, 13, 14, 25. Vm: 2. Pgv: 1.* — Kelet-alpesi faj.

44. *Vitrea crystallina* Müll. — *Kg: 7, 14, 40. Bk: 2.* — Az ősi törzs tagja.

*45. *Vitrea diaphana* Stud. — *Kg: 29. Bk: 2.* — A déleurópai fajok közé sorozható.

46. *Aegopis verticillus* Fér. — *Kg: 13, 14, 17, 19, 20,*

21, 35, 38, 40. Bk: 4. Ck: 2. Hr: 4. Lk: 1, 2, 3. Pgv: 1. Rd: 2. Vm: 1. — Kelet-alpesi faj, mely hazánkban éri el elterjedésének keleti határát. Kőszegen még gyakori, a Felsőerdőben szórványosan mindenfelé megtalálható. Szép Rezső találta először a Dunántúlon és Sümegen kívül még *Lánzsér*-t is említi, ami a FK-ban pótolandó.

*46. A. — *forma conica* n. fa. — *Lk: 3.* — E lelőhelyen két erősen kúpos példány került elő, amelyet mint „új alakot" fényképben is bemutatunk.

47. *Retinella nitens* Mich. — *Kg: 19, 20, 38. Bk: 2.* — Középeurópai, hazánkban általánosan elterjedt faj.

48. *Retinella Szépi* Cless. — *Kg: 2, 4, 6, 7, 11, 13, 14, 20, 24, 27, 37, 40. Lk: 4.* — E faj rendszertani értékelése sokáig ingadozott, míg Soós Lajos (3) 1933-ban anatómiai vizsgálatokkal nem igazolta, hogy valóban „jó faj" ez a kőszegi *Retinella*, amelyet a hazai endemizmusok közé kell sorolnunk. Elterjedési köre a Dunántúl nyugati, délnyugati és déli részeire terjed. Wagner János Nagykanizsáról, Kaposvárról és a Mecsek különböző pontjairól mutatta ki (5. p. 316—317.), Dudich Kakonyán és Légrádon gyüjtötte. Kőszegen a *nitens*-nél sokkal gyakoribb, bár a két faj fiataljait elég nehéz megkülönböztetni egymástól. Szép fedezte fel és róla nevezte el Clessin, aki még az előző faj változatának tartotta.

49. *Oxychilus cellarium* Müll. — *Kg: 1, 4, 7, 14.* — Középeurópai faj.

50. *Zonitoides nitidus* Müll. — *Kg: 12, 26, 34. Bm: 1. Bk: 1, 5. Hr: 6. Pgv: 2.* — Mindenütt gyakori középeurópai faj.

**51. *Daudebardia rufa* Drap. — *Kg: 22, 23.* (leg. Dr. A. Kesselyák.) — Középeurópai faj, amely nálunk Nyugatmagyarországon és a Kárpátok területén fordul elő. A *Daudebardiá*-k általában ragadozó életmódot folytató állatok, amelyek földigilisztákkal táplálkoznak és föld alatt élnek. Rejtett életmódjuk miatt gyakran elkerülik a gyüjtők figyelmét, rendszerint csak eső után találhatók nagyobb számban. Soós szerint a pannon medencében nem a középeurópai *rufa* él, hanem az általa leírt *pannonica;* a két faj földrajzi elkülönítése még nincsen teljesen tisztázva.

**52. *Daudebardia brevipes Drap.* — *Kg: 21, 22, 23,* (leg. Dudich et Kesselyák). — Szintén középeurópai faj, amely az előbbivel rendszerint együtt fordul elő. A kettő közül Kőszegen úgy látszik a *brevipes* a gyakoribb, mert amíg az előző fajból a fenti két lelőhelyen csak 1—1 példány került elő, az utóbbiból mindegyik lelőhelyen több akadt.

**53. *Vitrinopugio elongatus* Drap. — *Kg: 21, 22.* (leg. Kesselyák). — Középeurópai alak; az Alpesekben helyen-

kint gyakori, így már a Wiener Wald-ban is. Hazánkból eddig csak Borszékről és Zágrábból volt ismeretes.

54. *Phenacolimax pellucidus* Müll. — *Kg: 19. Hzs: 2.* — Középeurópai faj, Kőszegen igen ritka.

†55. *Arion empiricorum* Fér. — *Kg: 20.* — Középeurópai faj, mely Wagner vizsgálatai szerint nálunk ritkának látszik. Szép is (4. p. 33.) igen ritkának mondja.

56. *Arion subfuscus* Drap. — *Kg: 2, 7, 14, 21, 38.* — Középeurópai, nálunk mindenütt közönséges faj.

*56. A. — *var. brunneus* Lehm. — *Kg: 16, 18, 21, 25. Hr: 2. Ad: 3.*

56. B. — *var. succinea* Bouil. — *Kg: 2, 7.* — A Szép által felsorolt *var. flavus* valószínűleg ezzel a fajváltozattal azonos.

*57. *Arion circumscriptus* Johnst. — *Kg: 2, 4. Hzs: 2. Vm: 2.* — Középeurópai faj, nálunk országszerte elterjedt.

58. *Milax marginatus* Drap. — *Kg: 2, 4, 17.* — Déli faj, hazánkban főleg a tengerpart környékén gyakori. A Dunántúlon Szép találta először. Wagner szerint még a következő helyeken fordul elő: Szklenofürdő, Hermánd, Gyömbér, Murányváralja, Detonáta. (6. p. 205.)

*59. *Milax gracilis* Leyd. — *Kg: 2, 3.* — Ez is déli alak, helyenkint azonban az ország más részein is gyakori; így pl. Budapesten néhol tömegesen gyüjthető.

60. *Limax cinereo-niger* Wolf. — *Kg:* egész területén, főleg a hegyekben. *Hzs: 2.* — Középeurópai alak, nálunk országszerte elterjedt. Kőszeg vidékén a következő két fajváltozata is előkerült:

*60. A. — *var. vera* Dum. et Mort. — *Vm: 4.*

*60. B. — *var. cinerea* Moq.-Tand. — *Kg: 20, 21. Hr: 2/3* közt.

61. *Limax maximus* L. — *Kg: 1, 2, 21. Lk., Rd: 2.* — Középeurópai, nálunk mindenfelé előforduló faj, Kőszegen azonban ritkának mondható.

62. *Limax flavus* L. *Kg: 1.* — Középeurópai faj, s egyúttal világpolgár is, mely az ember háztartását mindenhová követi.

*63. *Limax tenellus* Nils. — Középeurópai faj, amelyet Magyarországnak csak néhány pontjáról ismerünk. Kőszegen Visnya házhoz hozott gombán találta.

*64. *Lehmannia marginata* Müll. — *Kg: 20, 24, 29. Irottkő.* — Középeurópai, nálunk is mindenütt elterjedt faj.

65. *Agriolimax agrestis* L. — Középeurópai faj, hazánkban és így Kőszegen is mindenfelé tömegesen is található.

*65. A. — *var. reticulatus* Müll. — *Kg: 2, 4, 7.*

*66. *Agriolimax laevis* Müll. — *Kg: 2, 4.* — Középeurópai alak, mely hazánkban úgy látszik mindenütt megvan.

*66. A. — *var. grisea* Tayl. — *Kg: 29, 35.* — Szintén középeurópai, de vizet kedvelő, vizek mentén élő alak.

*67. *Euconulus trochiformis* Mont. — *Rd: 2.* — Középeurópai faj.

68. *Eulota fruticum* Müll. — *Kg: 2, 6, 12, 13, 35. Bk: 4.* Egy ázsiai Helicida család tagja, nálunk igen sok helyütt előfordul.

69. *Helicella obvia* Hartm. — *Bk: 1. Ck: 3. Kd., Lk: 2. Vm.* — Ismert pannóniai mészkedvelő faj, amely helyenként tömegesen található a szárazabb területeken. Kőszeg területén még nem került elő és a környéken is csak kisebb foltokban található.

70. *Theba carthusiana* Müll. — *Kg: 2, 10, 26, 28, 30, 33. Bk: 1. Bm: 1. Hr: 2, 3. Lk: 2. Pgv. 2. Rd: 3.* — Déli faj.

71. *Monacha incarnata* Müll. — *Kg: 6, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 27, 35, 40. Ck: 2. Hzs: 2. Hr: 3. Lk: 1, 2.* — Középeurópai faj.

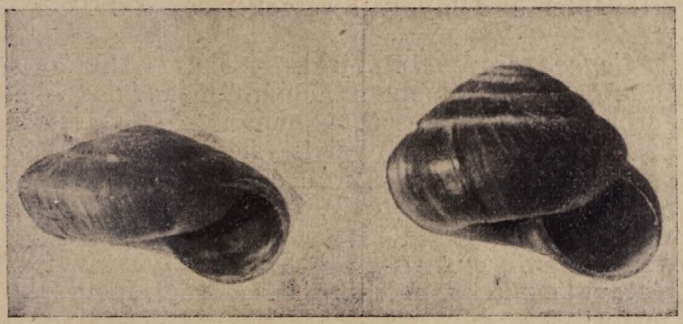

3. kép: Baloldalt: a **Zonites verticillus** Fér. **rendes alakja** és jobboldalt: **ugyanennek rendellenes, kúpos alakja.** (Dr. Wagner János fényképfevételei.)

3. Abb: **Zonites verticillus** Fér. links: **forma typica** und rechts: **forma conica.** (Originalaufnahmen von Dr. Hans Wagner.)

72. *Monacha umbrosa* C. Pfr. — *Kg: 6, 11, 13. Bk: 3. Rd: 2, 3.* — Keletalpesi faj, a Dunántúl nyugati felében több pontról ismeretes.

*73. *Monacha rubiginosa* A. Schm. — *Kg: 34. Hr: 6. Pgv: 2.* — Úgynevezett „szarmata faj", amely nedvesebb helyeken fordul főleg elő. Valószínűleg ezt tartotta Szép *sericea*-nak, mert az általa jelzett lelőhelyen *(Pgv.)* Visnya csak ezt találta.

74. *Fruticicola hispida* L. — *Kg: 6, 13, 33, 34. Bk: 4. Bm: 2. 3. Pgv: 2. Rd: 3.* — Középeurópai faj, mely vizes területeken mindenütt előfordul.

75. *Fruticicola cobresiana* V. Alten. — *Lk: 2.* — Alpesi faj.

76. *Euomphalia strigella* Drap. — *Kg: 14, 20, 33, 34, 37. Bk: 2. Ck: 3. Hr: 2. Lk: 2. Pgv: 2. Vm: 2, 3.* — Erdős vidéket kedvelő szarmata faj.

†77. *Helicodonta obvoluta* Müll. — *Kg: 19.* — Alpesi faj, amely azonban megvan a Bakonyban és a Mecseken is. Kőszegen nagyon ritka.

*78. *Arianta arbustorum* L. — *Kg: 13.* — Ugyancsak alpesi faj, amely Kőszegen igen ritka: eddig csak 1 példányban került elő.

79. *Isognomostoma isognomostoma* Gmel. — *Kg: 13, 14, 20, 21, 25. Bk: 2. Hr: 2, 5. Rt.* — Szintén alpesi faj.

80. *Cepaea vindobonensis* Fér. — Pontusi, szárazságot kedvelő alak, amely nálunk főleg bokros helyeken fordul elő és Kőszeg vidékén mindenfelé elterjedt.

80. A. — *var. expallens* Fér. — *Kg: 36.*

*81. *Cepaea nemoralis* L. — *Kg: 4, 5.* — Soós az ősi törzshöz sorolja, azonban napjainkban már csak Nyugatmagyarországon él, még pedig a Dunántúlon kb. a Balatonig, továbbá a délnyugati részeken és a Dráva vonala mellett.

82. *Cepaea hortensis* Müll. — *Kg: 11, 13, 26, stb.* — Nyugateurópai faj, amely a Dunántúlnak főleg a nyugati peremérő ismeretes. Kőszegen nem ritka, és szalagnélküli sárga meg borvörös példányai is találhatók.

83. *Helix pomatia* L. Az éti csiga a nálunk mindenütt előforduló fajok közé tartozik. Kőszegen is tömegesen található.

84. *Anodonta cygnea* L. — *Kg: 31. Gya. Rs. Szombathely.* A tavi kagyló a mindenütt elterjedt középeurópai fajok közé tartozik.

85. *Unio crassus cytherea* Küster — *Kg: 31, Locsmánd, Rábaszecsőd, Szombathely.* — A pannon medence endemizmusa.

86. *Sphaerium corneum* L. — *Kg: 10, 30, 31.* — Középeurópai faj, mely nálunk is általánosan el van terjedve, különösen a lassan folyó vizekben a síkságon.

87. *Musculinum lacustre* Müll. — *Kg: 31, 39. Bk: 3. Rd: 2.* — Középeurópai faj, mely nálunk a síkságon általánosan elterjedt.

88. *Pisidium casertanum* Poli. — *Kg: 16, 17, 22, 26, 31, 34, 39. Bk: 4. Hr: 5. Rd: 2. Rt. Vm: 3, 5.* — Középeurópai faj, egyike a legjobban ismert és elterjedt *Pisidium*-alakoknak. Folyó- és állóvizekben egyaránt megtalálható.

IV. Összefoglalás.

A Kőszegen gyüjtött puhatestűek állatföldrajzi csoportok szerint való megoszlása a következő:

I. „Középeurópai“	44 faj,	pontosan:	50 %
II. „ősi magyar törzs tagja“	13 „	mintegy:	15 %
III. endemizmus	5 „	„	6 %
IV. déli elem	6 „	„	7 %
V. alpesi + keletalpesi	12 „	„	14 %

VI. szarmata elem	3 faj,	mintegy:	3 %
VII. nyugateurópai	1 „	„	1 %
VIII. ázsiai	1 „	„	1 %
IX. pontusi	2 „	„	2 %
X. moesiai	1 „	„	1 %
Összesen:	88 faj	=	100 %

Összegezésül tehát Kőszeg Mollusca-faunájáról annyit állapíthatunk meg, hogy annak legnagyobb részét középeurópai fajok és az ősi magyar Mollusca-törzs tagjai alkotják. Utánuk következnek számszerint az alpesi és keletalpesi fajok, amelyek az előbbiekkel együtt csaknem 80%-át teszik ki a faunának. Ezek után jönnek a déli elemek, majd az endemikus fajok. Utóbbiak száma már nagyon csekély, igazi kőszegvidéki endemizmusnak ezek közül is csak a *Retinella Szépi* tekinthető. A fennmaradó 8 %-nál alig valamivel több alak nem kevesebb mint öt különböző eredet szerint oszlik meg.

(A Kir. M. Természettudományi Társulat Állattani Szakosztályának 1935. nov. 9-én tartott ülésén előadta Wagner János.)

*

IRODALOM. — LITERATUR.

1. Csiki E.: A Magyar Birodalom Állatvilága. (**Fauna Regni Hungariae, II. Mollusca.** (Budapest. 1906.)

2. Rotarides M.: A lősz csigafaunája, összevetve a mai faunával stb. (Szeged, 1931.)

3. Soós L.: Malakofaunisztikai adatok a Dunántúlról. — **Állattani Közlem. 30. 1933.**

4. Szép R.: Die Mollusken-Fauna der Umgebung von Güns. — **Mal. Bl. N. F. 11. 1891.**

5. Wagner H.: Malakozoologische Mitteilungen aus West- und Südungarn. — **Zool. Anz. 86. 1930.**

6. Wagner J.: Magyarország, Horvátország és Dalmácia házatlan csigái: I., II. **Ann. Mus. Nat. Hung. 28. 1934 és 29. 1935.**

*

FÜGGELÉK. — APPENDIX.

Adalékok Baranya vármegye puhatestű faunájának ismeretéhez.

Baranya vármegye puhatestű faunájához Wagner János közölt adatokat a fentebbi irodalmi összeállítás (5) alatt idézett munkájában. 1932 nyarán Visnya is gyüjtött Pécsett, 1934-ben pedig Drávaszabolcs környékén és az anyagot Wagner határozta meg. Mivel a Dráva vidékéről még csak kevés hazai adatunk van és mert 4 olyan faj is akadt, amely Wagner dolgozatában nem szerepel, néhány pedig Pécs vidékéről nem volt még ismeretes, érdemesnek véljük ezeket is itt közreadni. A fajnév előtt lévő

számok megegyeznek Wagner idézett munkájának számozásával, vagy pedig (az új fajoknál és egy véletlenül kimaradt fajnál) közvetlenül csatlakoznak ehhez.

17. *Eulota fruticum Müll.* Drávaszabolcs (Szalagos példány).

28. *Vallonia pulchella* Müll. Pécs (Bálicsvölgy).

29. *Vallonia costata* Müll. u. onnan.

36. *Orcula doliolum* Brug. Pécs (Bálicsvölgy, Bertalanszikla, Mélyvölgy).

44. *Succinea putris* L. Drávaszabolcs.

49. *Limnaea stagnalis* L. Gordisa puszta (szubfossilis példányok a kiszáradt mocsarak helyén elterülő kukoricaföldekről).

51. *Limnaea ovata* Drap. Drávaszabolcs.

52. *Limnaea peregra* Müll. Pécs (Árpádi rét).

53. *Limnaea palustris* Müll. Gordisa (sf.).

57. *Coretus corneus* L. Gordisa (sf.) és Drávaszabolcs.

58. *Planorbis planorbis* Drap. Gordisa (sf.) és Pécs (Bőrgyári tó).

65. *Bithynia tentaculata* L. Drávaszabolcs.

67. *Vivipara contecta* Mill. Drávaszabolcs.

76. *Vivipara hungarica* Haz. Gordisa (sf.) és Drávaszabolcs.

77. *Anodonta cygnea* L. Drávaszabolcs.

78. *Truncatellina claustralis* Gredler. Pécs (Bálicsvögy, Bertalanszikla, Frühweisz-tető sziklái).

79. *Acanthinula aculeata* L. Pécs (Bálicsvölgy).

80. *Helicella obvia* Hartm. Mecsek és Pécs (Megyeri út mentén).

•

DR. ALADÁR VISNYA (Kőszeg) und DR. HANS WAGNER (Budapest): Die Mollusken-Fauna der Umgebung von Kőszeg. — (Mit 3 Abbildungen).

Seitdem Rudolf Szép, ein aus Kőszeg gebürtiger Professor des Ev. Lyceums in Pozsony, vor 45 Jahren die Mollusken-Fauna von Kőszeg zusammengestellt hatte (4)[1], beschäftigte sich bis zur neuester Zeit niemand eingehender mit den Weichtieren dieser Gegend. Vor etlichen Jahren begann Dr. Aladár Visnya eine Sammlung von Schnecken und Muscheln für das Städtische Museum in Kőszeg anzulegen. Die Ergebnisse seiner, sich auf 4 Jahren erstreckenden Excursionen wurden von Dr. Hans Wagner bestimmt.

Die in der Umgebung von Kőszeg bisher gefundenen Arten sind auf SS. 282—288. des ungarischen Textes aufgezählt. Der vor einer Ordnungszahl stehende Stern (*) bedeutet, dass die betreffende Art in dieser Gegend zum erstenmale von Visnya gesammelt wurde, zwei Sterne (**)

[1] Die in Klammer gesetzten Zahlen weisen auf die betreffende Zahl der Literatur-Angaben auf S. 289. hin.

weisen auf die Entdeckungen hin, die knapp vor der Drucklegung, während eines Ausfluges des systematisch-zoologischen Institutes der Universität Budapest durch Prof. Dr. Dudich und seinen Assistenten Dr. A. Kesselyák gemacht worden sind, während durch ein Kreuz (†) angezeigt wird, dass die betreffende, seinerzeit von Szép gesammelte Art neuerdings bisher noch nicht wiedergefunden werden konnte.

Diese Liste enthält 88 Arten und 14 Unterartn resp. Abarten. Die Zahl der von Szép aus diesem Gebiet veröffentlichten 60 Arten und 4 Varietäten wurde also durch unsere Untersuchungen mit cca 50% erhöht. Es sei hier noch bemerkt, dass die Liste von Szép (4) insgesamt 69 Formen umfasst, davon sind aber einige nicht in der näheren oder weiteren Umgebung von Kőszeg gesammelt worden, sondern bei Sopron, oder an Stellen, die eher zur Umgebung von Sopron zu rechnen sind. Auch gibt er eine solche Art an (**Helix sericea** Drap.), welche von seiner Liste zu streichen ist, da die neueren Untersuchungen bewiesen haben, dass sämtliche Angaben die sich aus Ungarn auf diese Art beziehen, auf eine Verwechslung mit **rubiginosa** zurückzuführen sind. So wurde auch auf der von Szép für die **sericea** angegebenen Fundstelle anstatt dieser Art neuerdings nur **Monacha rubiginosa** A. Schm. gefunden.

Nach den Namen der Arten folgen die Abkürzungen der verschiedenen Fundörter mit den Zahlen der näheren Fundstellen. Da die näheren Angaben (SS. 278—281) nur für Ortskundige einen wirklichen Wert haben, begnügen wir uns hier bloss mit der Anführung der Abkürzungen von denjenigen Ortschaften, welche durch die Abtrennung eines Teiles der Comitate Vas und Sopron an Österreich eine Aenderung ihres offiziellen Namens erlitten haben. Es bedeuten also: Bm: Marienburg. — Hr: Hammer-Teuchtgraben. — Lk: Lockenhaus. — Rd: Liebing. — Rk: Mannersdorf. — Rs: Frankenau. — Rt. Rattersdorf. Dem Beispiel von Szép folgend, wurden bei einigen Wassertieren auch Ortschaften aus der weiteren Umgebung von Kőszeg berücksichtigt, deren Namen nicht abgekürzt worden sind. Von diesen liegen im abgetrennten Gebiet: Locsmánd = Lutzmannsburg und Malomháza = Minihof.

Als Zusammenfassung der Ergebnisse wird in einer statistischen Tabelle auf SS. 288—9. die tiergeographische Analyse der gefundenen Arten gegeben. Den grössten Teil des Materials bilden „mitteleuropäische" Formen (50%), dann folgen der Anzahl nach die Vertreter des „uralten ungarischen Molluskenstockes" (15%) und die Arten der Alpen und Ostalpen (14%). Diese drei Gruppen geben insgesamt fast 80% des Materials. Hieran schliessen sich mit 7% die südlichen Elemente und mit 6% die Endemismen an. Letztere sind gar nicht zahlreich und nur eine einzige Art von ihnen, nämlich **Retinella Szépi** Cless. kann als spezieller Endemismus der Umgebung von Kőszeg angesehen werden. (Näheres siehe bei Soós SS. 24—25 in Nr. 3. der Literatur-Angaben). Die übrigen Arten,, welche kaum etwas mehr als 8% des Gesamtmaterials ausmachen, verteilen sich ihrer Herkunft nach in nicht weniger als 5 verschiedene tiergeographische Gruppen: wir finden unter ihnen 3 sarmatische, 2 pontische Arten und je 1 westeuropäisches, asiatisches und moesiatisches Element.

Nach den Literatur-Angaben folgt ein kurzer Appendix, in welchem die Liste von Wagner (5) über die Mollusken aus dem Comitate Baranya durch weitere Arten (Nr. 76.—80.) und neuere Fundörter (aus der Gegend von Pécs und Drávaszabolcs) ergänzt wird. Diese Funde stammen auch von Visnya und wurden von Wagner bestimmt.

ASZTAG.

EMBRIK STRAND 60 ÉVES.

E. Strand, zoologus, 1876. évi június hó 2-án a norvégiai Aal-ban született. Apja Olav Strand, földbirtokos volt. A gimnáziumot és az egyetemet Oslóban (akkor még Kristiánia) végezte. 1897-ben „laudabilis prae ceteris" minősítéssel állattanból doktorált. Ez a fokozat a mi „summa cum laude" minősítésünknek felel meg.

1898-tól 1903-ig belföldi ösztöndíjjal Norvégia állatvilágát kutatta. Ez idő alatt egy pár évig az oszlói egyetem múzeumában mint múzeumőr-helyettes működött. Tudományos pályájának első periódusa a „Fram" expedició izeltlábú állatainak, valamint Szibéria pókfaunájának feldolgozásával zárult be. Ez idő alatt már közel 80 dolgozatot termelt.

Munkásságának második időszaka az 1903 évvel kezdődik. Külföldi ösztöndíjat kap és Korschelt professzor mellé, a németországi Margburgba kerül. Itt összehasonlító bonctannal és embryologiával foglalkozik. Korschelt mellett készül el két alapvető dolgozatával, mely a pókok alkatával és ivarszervével foglalkozik.

Tudományos életpályája harmadik periódusában visszatér a rendszertanhoz. Meghívást kap Stuttgartba, hogy ott az exotikus pókanyagot feldolgozza (1905). E meghívásnak sikerrel eleget is tett, majd sorra vette a lübecki, tübingeni, s a Senkenbergische Museum pókgyüjteményeit is. Ebből az időből származnak legjelentősebb és legértékesebb pókdolgozatai. Afrika és Japán pókfaunáját írja meg. Sajnos dolog volt már abban az időben is, hogy a báró Erlangen-féle afrikai expedició pókanyagát anyagiak hijján nem tudta egyszerre közrebocsátani, hanem azt 7 részre volt kénytelen feltagolni. De megcsinálta. Később megjelent 330 oldalas munkája: „Japanische Spinnen 1906" címmel. Ebben az időben már sokat dolgozott együtt a híres német pókásszal W. Bösenberggel, akit mi magyarok a német „Chyzer-Kulczynszki" néven emlegetünk.

Működésének negyedik időszaka azzal kezdődik, hogy a berlini múzeum hívja meg. Ez a gazdag és szép berlini időszak 1922-ig tartott és Strand tudományos delelésének nevezhető. 1912-től a berlin-dahlemi múzeumban találjuk, ahol afrikai és formosai pókokon dolgozik. Nekilát ezen kívül a Lepidopteronoknak, Hymenopteronoknak, bár e mellett fáradhatatlanul tovább folytatja pókkutatásait is. Berlinben találkozik a mi Biró Lajosunkkal, aki ekkor a Chalcididákkal foglalkozott. Újguinea-kutatónkkal személyes ismeretségben állott és sokat hallgatta Biró Lajos újguineai elbeszéléseit. Strand az új állatfajok százait írja le, úttörő az exotikus pókok ismeretében, s nagy pókászok mellett, mint aminők: E. Simon, a Koch-ok, méltó helyet biztosít ma-

gának. 1910-től 1929-ig az „Archiv für Naturgeschichte"-t szerkeszti, tehát cca. 20 évig áll ennek a világhírű szaklapnak az élén, melyből 24 vastag kötetet adott ki. Mindez általános zoologiai ismereteinek és széles látókörének bizonyítéka. A Jahresberichte über Echinodermaten-ből 1200 oldalt ad ki, s mint szerkesztő is a legkiválóbbak közt foglal helyet. Ennek az igazán szép hivatásnak eszményien magas színvonalán áll.

1922-ben megnősül, de sajnos felesége már 1926-ban elhal. Gyermek nem maradt házasságuk után. 1922-től a „Lepidop-

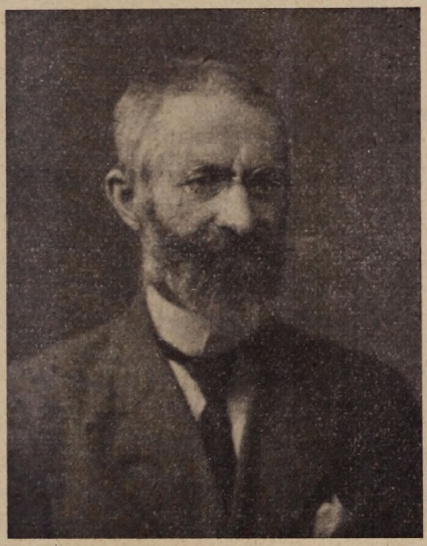

terorum Catalogust" szerkeszti mind a mai napig. A majnafrankfurti „Entomolog. Zeitschrift" szerkesztésében is részt vesz. Berlini működése alatt jelenik meg 900 oldalas munkája az Acrididákról, feldolgozza továbbá a német délsarki expedició, a középafrikai és a francia Gradmessungs expedició délamerikai anyagát, stb. stb.

Tudományos működésének ötödik szakában elnyeri élete koronáját, amennyiben 1923-ban a rigai egyetem állattani tanszékére rendes tanárnak hívják meg. 1924-ben pedig a rigai hydrobiologiai állomás igazgatójává nevezik ki. Így a tudományos térről a tudományos adminisztrációk terére is rákényszerül. Nem is publikál már annyit. Annál nagyobb erővel szerkeszti tovább a „Lepidopterorum Catalogust", mely művet a befejezéshez már közel hozott. Általában jellemzi minden munkásságát a kezdés utáni következetes befejezés, nem esik abba a gyengeségbe, hogy megkezdett és félbenmaradt munkát hagyjon maga után. Vas akarattal visz keresztül mindent, amit célul maga elé kitűzött; az igazi tehetség ernyedetlen erőit rejti magában. Működése ötödik periodusának új fejezete nyilik meg 1929-ben, mikor „Folia

Zoologica et Hydrobiologica" címmel új szaklapot indít. Ebből már is 9 kötet látott napvilágot, a folyóirat minden egyes száma 750 példányban jelenik meg, az egész világon ismert és kiterjedt csereösszeköttetései vannak.

Irodalmi működése most sem szünetel. A toll fáradhatatlan nagymestere és verhetetlen forgatója tevékenységét a zoologiai, palaeontologiai nomenklatura és polemikus cikkek terén fejti ki. Jelenleg egy még Berlinben megkezdett entomologiai biográfiáját készíti el a befejezéshez. Példát állított fel előttünk, hogy a kis lett nemzetet miképpen teheti naggyá egy olyan kiválóság, aki a rigai egyetem régi hírnevét nemcsak megőrizte, hanem még nagyobbá tette.

E. Strand tiszteletbeli természettudományi doktora a rigai egyetemnek, mely így másodszor nyujtott neki babérkoszorút, tagja a Kaiserl. Leopoldinisch-Carolinischen Akademie der Naturforscher-nek; tiszteletbeli tagja a Nemzetközi Entomologiai Egyesületnek; ugyancsak tiszteletbeli tagja a belgeni Entom. Unionnak, a prágai Entom. Társaságnak, levelező tagja a brüsseli. wiesbadeni, göllitzi, buenosairesi, santiago di chilei stb. entomologiai társaságoknak, tagja továbbá a londoni F. L. S., F. Z. S., F. R. E. S. társaságoknak; örökös tagja a párizsi Société Zoologique de France-nak stb. stb.

Tiszteletére a világ zoologusai igen sok állatfajt neveztek el róla, legfőképpen izeltlábúak, de sok féreg, Molluska, valamint emlősállat is nevét viseli. Biografiája és munkáinak enumeratiói több helyen napvilágot láttak már, de ezek az érdeklődők részére főleg a „Gelehrten-Kalender"-ben találhatók meg.

Egy tudományos kalandoktól, utazásoktól, expedicióktól mentes, nem ide-oda futkorászó, hanem kis földrajzi körön belül: helyhez kötött életmódot folytató, de annál expansivabb tudományos élet tárul a szemeink elé. Nem szaladozott a hírnév után, ő hozzá ment a külföld, s ma, élete alkonyán, de amikor még ereje teljében van, biztosan állíthatjuk, hogy szívós egyénisége a zoologia történetében határkövet jelent.

A tudományt a tudományért művelte, tele idealizmussal, áldozatkészséggel, önmegtagadással, éjjel-nappali örökös munkában, fáradhatatlanul, szabadságok és üdülések nélkül, mindig az északi ember puritán, konstruktív, higgadt, koncentrált szellemiségével. Kell, hogy mindenki örömmel álljon meg egy percre 60 éves születésnapja alkalmából, amikor a sérthetetlenek parnasszusára érkezett már is.

Magyar szempontból csak sajnálatos, hogy az a tudományos szféra, mely körülötte Londontól Buenos Airesig és Buenos Airestől Prágáig szétsugárzott, nem terjedt ki mihozzánk is. Biró Lajoson kívül Anisits, magyar származású paraguayi tanárral állott évek hosszú során személyes jóviszonyban, e tanárnak hirtelenül bekövetkezett tragikus haláláig. Anisitsnek immensis paraguayi hymenoptera-gyüjteményét feldolgozta, s e dolgozata

360 oldal terjedelemben meg is jelent. Sajnos ez az anyag is, mint annyi magyar verejték terméke ma is külföldi vagyon.

Északi testvérnépünknek ezt a jubiláló szakemberét minden magyar zoologus üdvözli 60. életéve alkalmából, s minden zoologus csak azt kívánhatja neki, hogy a 60 éven túl is: még nem egy újabb periodusát élje meg annyira gazdag tudományos pályafutásának. **Kolosváry Gábor dr.**

*

A „HAJGATÁS" NYOMAI A VOTJÁKOKNÁL.

A regösének összeboronáló motivumával kapcsolatos leányszökésnek, a **hajgatásnak** egy párhuzamát bemutattam a votják házassági szokások között (VSz II: 146). Ugyanott ismertettem a votják leánynak a házasság előtti szabados erkölcseit, melyeket Wasiljev, Munkácsi és Buch egyaránt a gyermektelenségtől való óvakodásból magyaráznak; és visszatértem a magyar leánynak a regösénekekből kitetsző e családi helyzetére „Regösünnep a Volga partján" címmel a Néprajzi Társaságban tartott előadásom folyamán is (1935. okt. 23.). Kifejtettem, hogy a magyar hajgatás nem (jelképes) „menekülés a leányrablás elől, hanem az összeállásnak, vagy a későbbi egybekelés szerencsés voltának valamelyes ellenpróbája: egy más, talán erősebb szellemhez való fellebbezés, aki a remélt boldogságnak ellenzője, megrontója lehetne" (VSz II: 146, 242).

Valóban a votják menyasszony-szökésről való szóltában (A votják nyelv szótára 626, 622) Munkácsi B. sem beszél leányrablásról, hanem mindig csak **futás**ról, **szökés**ről: **„byzj** (Kaz.): futni, szaladni; férjhez menni". **„Byzj**: 1. futni, szaladni, rohanni; folyni (patakról v. folyóról mondva); 2. férjhez menni (amennyiben t. i. ez hajdanában rendesen a menyasszony szökésével járt)". **„Bizjisj-nil**: menyasszony". **„Kartly byzj**: férjhez menni" (136 o.); voltaképpen 'férjhez futni'; de itt ne tévesszen meg bennünket a **magyar rag**: a megfelelő votják **li** azt jelenti: a **férjnek, érte, miatta, kedvéért, számára.** Ugyanígy (Munkácsi, Votják népköltészet hagy. 69.) **Mon dismä-kutmä sotysjli kišnoli-no bizjsal**: 'én ahhoz, aki előadja (ruhámat), férjhez is mennék (tkp. feleségnek is futnék, t. i. hozzá'. (148) **Kidjokä bizjid-ug apajä** 'ugyan messzire mentél férjhez nénike'. (170) **Ta nyl tuä byzjiz** (ezen keszkenőket csupán azoktól gyüjtik) 'kik az idén férjhez mentek (tkp. elfutottak t. i. a szülői háztól)'. Ez utóbbi magyarázat: „t. i. a szülői háztól", Munkácsié, és valószínű, hogy az utóbbi votják generációk valóban **elszökéssel** is magyarázták a dolgot, mint többé meg nem értett emléket, akár fentebb a szótári közlésben: „a férjhez menés hajdanában a menyasszony szökésével járt." Ez a **szökés** legfellebb akkor volna érthető, ha a leendő házaspár **„régebben" (jelképileg)** meg akart volna szabadulni a leányvétel árától. De erről szó sem lehet, mert a házassági szertartásnak **még ma is** szakadatlanul hagyományos második aktusa éppen a **vételi szer-**

ződés és a hozomány megbeszélése körül forog.[1] Egy másik ok az lehetne, hogy a férjnél levő idősebb leány munkáját a család nem szívesen nélkülözi; de hiszen éppen azért van a váltságdíj intézménye. A leány őrzése sem lehet ok, a hajadonnak említett szabadossága után. Így az „elszökés" már csak esetleges késői elmagyarázás lehet; ellenben a **byzj** ige jelentései: **futni** (nem 'elfutni, elszökni'), és az idézett szövegek is valószínűleg a magyar hajgatással azonos (jelképes), sorsdöntő menekülésről tanuskodnak. (RÉ; V. Sz. II, 146):

„Isten meg ne mentse,
kebelébe rejtse,
kert felé kerítse,
ucca felől behajtsa,
párna alá szorítsa,
Úgy siktassa-rékassa,
mint a koca malacát,
de még annál is jobban".

És még pontosabban:

„kamurába rekessze". (l. V. Sz. II: 243).

Dr. Kallós Zsigmond.

TULIPÁNTOS LÁDA.

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady.)

BETLEHEMEZÉS.

Az alábbi betlehemes játékot 1927 decemberében jegyeztem le Nagycsákányban, ahol 10—12 éves alsóberkifalui (Körmend mellett) fiúk adták elő, kik december elejétől karácsonyig négyöt csoportban járják a 7—10 kilométernyire fekvő falvakat, hol betlehemezés nem szokásos.

Szereplők hárman vannak:

1. **Angyal:** Vékonyhangú, lányosarcú fiú, nadrágban, kalap nélkül. Bot nincs nála. Fából készült félméter magas templomocskát tart, mely a vállon áthajló zsineggel van hozzáerősítve. A templom kívülről barna és sárga színre van festve; egyetlen tornyán kereszt, ajtaja nyitva. Bent: Szűz Mária és Szent József alakja porcellánból (olcsó vásári áru), előttük jászol a Kis Jézuskával; körülöttük papírból kivágott, színezett bárányok, tehenek és szamár. Mindezen tárgyak le vannak rögzítve, hogy fel ne düljenek. Végül a templom ajtajában egy szál faggyugyertya áll.

2. **Kis-pásztor:** Bajusz és szakál nélkül, rossz ruhában, kalappal. Kezében bot.

3. **Öreg-pásztor:** Mélyhangú fiú, kócból készült bajusszal és

[1] Wasiljev: Übersicht üb. die heidn. Gebr., Abergl. u. Rel. d. Wotjaken. Mém. Soc. F. Ougr. 18: 96.

szakállal, rongyos ruhában, zsíros kalappal; kezében furkósbot. Vállán tarisznya, ebbe rakja a kapott ajándékot, ami rendszerint kalács, pogácsa vagy szalonna.

Angyal: (Egyedül belép a szobába.)

— Dicsértessék a Jézuskrisztus!

(Engedélyt kér a „betlehemezésre". Ha az engedélyt megkapta, meggyujtja a templom ajtajában álló gyertyát, majd énekel):

— Mënybül a zangyal lëgyütt hozzátok, pásztorok,
Hogy Betlehembe sietve mënvë hozzátok.
Kisded Jézuska, ma születëtt jászuba.
Ő lëszën nékték üdvözitőtök valóban.
Mellettë vagyon a zidësannya Mária,
Jászuba fekszik, barmok közt nyugszik: szent fia.

(Kiszól az udvarra):

— Gyere be të kis-pásztor, mer odakünn mëgfázu!

Kis-pásztor: (Bejön az ajtón és elesik. Fekve mondja)

— Úgy elestem, mint ha tökke dobtak vóna hátbo! (Fölkel.)

— Nëm láttod a zén régi öregapámot?

Angyal:

— De láttom bizo. Nëm messzi járt tőlem, egy házbo, a kéménybe feketë krétáve irta a nevedet.

Öreg-pásztor: (Kívülről beszól.)

— Régi öregapátokru më në feletkëzzetëk! Nëm fétëk, hogy minynyájatok hátábu szijjat hasogatok?! (Beesik az ajtón.)

— Szalonnás jóestét (fekve mondja) a házi gazdának. Tericcsék më asztalgyokat, elüvëszëm kulacsomat, mëgiszom a zóboromat! U' mëgbotlottam a szitykes-szutykos szógálónak a lapáttyábo; amott më a gazdaasszony szalonnájábo!

Együtt: (Énekelve.)

— Pásztorok kelgyünk föl,
Hama indullunk e,
Betlehen városábo,
Rongyos istállócskábo.
Siessünk, në késsünk,
Hogy a zijje oda érkezzünk.

Angyal: (Kis-pásztorhoz.)

— Mit ámottá, pásztor pajtás?

Kis-pásztor:

— Én aszt ámottam, hogy a Kis-Jézus mëgszületett jászuba.

Angyal:

— Hát të öreg?

Öreg-pásztor:

— Én aszt ámottam, hogy Heródes király a kisded Jézuskát mëgakargya öletnyi. (Majd az angyalhoz fordul): Hát të?

Angyal:

— Én meg aszt ámottam, hogy a zéjje nagy fényësség támott körülöttem! Nagyon mëgdöbbentem.

Együtt: (Énekelve.)

— Bár csag föébrettem vóna,
Kis-Jézuskát mëgláthattam vóna.
Bár mëgcsöndült a fülembe
A zangyal mondáso:
Ma született Kis-Jézuska
Betlehennek jászulábo.
Andris pajtás fujd dudád,
Fujj nekünk ë szépnótát!
Pásztorok-pásztorok örvendëzve,
Sietnek Jézusho Betlehembe,
Köszöntést mondonak a Kisdednek,
Ki váltságot hozott a zembëröknek.
A zangyalok szózata minket is hiv,
Értsë mëg eszt tehát minden hü sziv.
A kisded Jézuskát mi is álgyuk,
Mind a hü pásztorok magasztalluk.

Együtt: (Mondják.)

— Látom-látom, hogy a gazdaasszon veszi elü aszt a rizsdes-rozsdás ládokulcsát; talá nekëm akargya annyi legpënészësebb szalonnáját? (Énekelve folytatják):

— Jobb ez a gazda,
Mind a másik vót,
Jótartott bennünket
Sunkaszeletëkke,
Kóbássze,
Jótartott bennünket!

(Majd áttérnek a következő egyházi énekre, miközben a ház népe megtekinti az égő gyertyával megvilágított templomocska belsejét.)

— Pásztorok, pásztorok örvendëzve
Sietnek Jézusho Betlehembe.
Köszöntést mondonak a Kisdednek,
Ki váltságot hozott a zembëröknek.
A zangyalok szózata minket is hiv,
Értsë mëg eszt tehát minden hü sziv.
A kisded Jézuskát mi is álgyuk,
Mind a hü pásztorok magasztalluk.

Közli: Csaba József.

*

HELY- ÉS HATÁRNEVEK A VASMEGYEI JÁNOSHÁZÁRÓL.

1. **Utcák.** Pap ucca. Várajja. Vár. Bujtergyán ucca. Pajtáskert (uradalmi major volt 1861-ben). A(l)só major (uradalmi major 1861-ben). Fölső major (uradalmi rész volt 1861-ben). Tanári kapu. Hosszi szer. Pásztor ucca. Cigány ucca. Igali köz. Tószer (ma is vadvizes). Birkáslakás és birkaakol. Nëmës ucca. Cigányfődek. Sorok ucca. Kanász kert.

Terek. Vásárálás (régi vásártér). Vásártér (új).

Városrészek. Tizënháromváros (régi városrész). Tripolisz (új település, házhelyakció). Nëkeresd csárda (a falun kívül, útkereszteződésnél, csárda volt e helyen, ma nyoma sincs).

Folyó, tó, gödrök. Töre patak, vagy Nagy árok, vagy Mosó árok. Rézközi árok. Sula vize (Sula Márton háza előtt). Gödör. Sárgödör. Földgödör.

Kertek: Nëmëssorki kertal. Papuccai kertalla.

2. A község határával szomszédos határok. Hetyei határ (észak), martonfai határ (északkelet), karakai határ (kelet, délkelet), keresztúri határ, nyavaládi határ, këlédi határ (dél), dukai határ (nyugat), kis somlyói vagy somlai határ (északnyugat).

3. A községből kivezető utak. Hetyei út. Karakai út. Sümegi út. Këlédi út. Peresztegi út. Kissomlai út. Dukai út.

Dűlőutak. Mátis-út. Csonkás alli vagy dűlő-út. Homokhordó út. Temetei út. Nyirati út. Disznó csapás. Avasalli út. Szélës tagút vagy Körtélësi csapás. Erdei düllő út. Nyavaládi utnagyittás. Nyavaládi úton kívül düllő út (a három utóbbi csak az 1861. évi térképhez csatolt felsorolásban szerepel). A legtöbb dűlőút a mellette fekvő dűlőtől kapta a nevét.

4. Dűlőnevek. Alerdei rét. A(l)só sástó. Avasalli düllő. Bárányrét. Bébici düllő. Csalitti düllő (Csalit). Csonkás alla. Dankhëgy. Disznó páskom. Dukai határra düllő. Erdei csucsi düllő. Erdei közép-düllő. Erdőre düllő. Faiskola. Fëlső mezző. Fëlső sástó. Fiatalos. Gyërtyányos alla. Halomi düllő. Hássos. Hóttói (Holt tói) düllő. Irtás. Kanászrét. Karakai legellőre düllő. Këlédi határra düllő. Këlédi utra düllő. Kërësztfai düllő. Kismezző. Kiss rét. Kőrösi rét. Körtélës. Kövécsgödör. Középdüllő. Mákoskerti düllő. Máticsi düllő. Nëmëssorki kertall. Nyirat. Nyulaskert. Országutra düllő. Papuccai kertall. Pörös. Réti sürü. Rigóhegy. Sárgödör. Sütőföld. Szent Péter. Szilfáki düllő. Szilvás. Szilvás alla. Temető. Temetői düllő. Tölös. Törzsökös. Urasági a(l)só erdő. Urasági birtok. Urasági fëlső erdő. Városi erdő. Város rét. Varsányi düllő (Varsány).

Jegyzet. Az adatokat felerészben helyszíni gyüjtés útján szereztem, felerészben pedig a Canonica Visitatio Jánoshaziensis-ből (1837.) és a község 1861. évi határkiosztási (tagosztál) térképéről. A térképről vett neveket is kiejtés szerint írtam le.

Auszug. Orts- und Grenznamen-Sammlung über Jánosháza (Eisenburger Comitat). Namen der Gassen, Plätze, Stadtteile; Flüsse, Bäche, Gruben, Garten. — Aufzählen der mit der Gemeindegrenze benachbarten Grenzen, wie auch der aus der Gemeinde führenden Strassen, Ackerwege und Ackernamen. — Therapiesammlung auf Grund der Canonica Visitatio 1837. und der Grenzverteilungsmappe (tagosztál) der hiesigen Gemeinde vom Jahre 1861. Közli: **Makkos Lajos.**

*

Ë SZËGIN EMBËR MËG A KIVÁNCSI FELESÉGË.

Egyszë az Isten kódisnak ötözvö járt a födön. Találkozott ë szëgin embërre, kitü kérëgetett. A szëgin embërnek cság két krajcárgyo vót, de aszt is odaatta neki.

— Tudom, hogy utolsu krajcárodat attad oda, hát ezér mëgjutalmazlak. Kérgyé tőlem valamit. Kivánságod teljesünyi fog, — mondá az Isten.

A szëgin ember csag aszt kértë, hogy a zállatok beszéggyit mëgértheссë.

— Nëm bánom — mondta az Isten — de vigyázz, eztëtet a titkot e në árud, mer akko mëghósz!

Az Isten hirtelen etünt, ő mëg sietëtt haza, hogy kütapasztalla, vajon megérti-ë a zállatokat.

És tényleg mindënfélë állott beszéggyit mëgértëttë.

Másnap ő is mëg a felesége is föütek ëgy-ë szamárro és elindútak a szomszéd községbe vásárro. Elü mënt a zembër szamara, utánno mëg a zasszonyé. Egyszë csag a zelsü szamár elordittya magát:

— Ménëm siecc jobban pajtás?

— Ehiszëm, te könnyen beszisz; én két lölköt vüszök ám, te më̈g csag ëgyet — feleltë̈ a másik.

A szëginembër mëgértëttë̈ a szamarak beszéggyit, és igén nevetëtt, mer csag most tutta më̈g, hogy feleségë̈ másállapotos.

A zasszon më̈glátto, hogy a zura nevetëtt, më̈gkérdëztë̈ tőlö, hogy mér nevet. A szëgin embër nëm akarta elárunyi, mer tutta, hogy akko më̈ghal. Napokon kërësztü nyaggatta-faggatta. Egisszen evót kösërëdvë, mer nëm vót nyugta a zasszontu. Végre is megunta a felesége kiváncsiskodását és ehatározta, hogy më̈gmongya neki. Mive tutta, hogy akko më̈g kö neki hónyi, ezér csinyát magának ë koporsut, künn a zudvaron belefeküttt, odahítta a kiváncsi feleségit és ippen më̈gakarta má mondanyi neki, hogy vásárko mit nevetëtt, amiko láttyo, hogy a zálotok mind odagyünnek és aru beszinek, hogy ő më̈ghal. Csag a kokas nëm törődött velëk és jókedvüen kukoritott. Megszólalt erre a kutya:

— Nëm szégyëllëd magadat të kokas? Hogyan tud illen jókedved lënnyi, miko szëgin jó gazdánknok meg kö hónyi?

— Hát mér kö neki më̈ghónyi? — kérdëztë̈ a kokas.

— Azér, mer vásárko megértëttë̈, hogy mit beszétek a szamarak, mire ő enevettë̈ magát; feleségë̈ ezt látto és most nëm hagy neki addig békit, ez a kiváncsi asszon, még më̈g nëm mongya neki, pejg ha elárulla magát, meg kö a mi idës gazdánknok hónyi.

— Hát ëlig bolond a mi gazdánk, mér nëm veri jó më̈g azt a fejjérnépet, nëfé nëm kiváncsiskonna többet! Nem igaz, hogy annak a zëgy asszonnak në lëhessën parancsúnyi! Nekëm száz feleségëm van, mind a száznak parancsulok!

Kiugrott erre a szëgin embër a koporsubu, elüvëttë̈ a nadrágszijját és jó enáspánguta a feleségit. Nëm is mertë̈ többet megkérdëznyi tőlö a zasszony, hogy mér nevetëtt!

(Elmesélte Soós József, 41 éves nagycsákányi molnár 1936-ban.)

Közli: **Csaba József.**

ŐRSÉG.

SZÉPIRODALOM.

SÁNDOR PÁL: A provencei dalnok (Monsieur Himfy). Pápa, 1936.

A 3 felvonásos énekes színmű Himfy francia fogságát és Desclapon Carolin iránti szerelmét dolgozza fel. Himfy huszáros délcegségével, költői lelkületével, nagyszerű zenetudásával oly fényt áraszt a magyar nemzeti lélekre, hogy nagysága előtt még a kényesízlésű előkelő francia társadalom is meghajtja elismerése zászlaját. Himfyt azonban honvágya és Liza iránti szerelme, — mihelyt ütött a szabadulás órája — hazahajtja; örömmel vesz búcsút Draguignantól, hogy a Carolina, a pozsonyi Weinstein Teréz, a bécsi Medina Mária, a klagenfurti Pepi grófnő köré fonódott szerelmi kalandjaira a feledés fátyolát borítsa.

A szerző romantikus levegőtől üde tárgyát könnyed, népies nyelven hozza színre. Kolompár cigányával, aki szintén magyar fogoly, derűs hangulatot varázsol a foglyok életébe, a drámába szőtt dalokkal pedig Himfy költői lelkéhez visz közelebb bennünket. Színpadi alkotását legjellemzőbben „színi idill"-nek nevezhetnők.

A kis mű a szerzőnek egyéb drámai műveivel együtt (színművek,

népszínművek, vígjátékok, bohózatok, tréfák, falusi képek) a szerzőnél Pápán és Kókai Lajos biz. kereskedésében (Bpest, Kammermayer-u. 3) kapható. **Vakarcs Kálmán.**

*

TORDAI ÁNYOS: **Rózsáskert.** Szavalókönyv a kat. vallásos költészet java termékeiből. II. kiadás. Bpest, 1935. A Szent István-Társulat kiadása. 272 old.

„Közel száz költőnek negyedfélszáznál több költeményét nyujtja" e második kiadás, új beosztásban és rendkívül változatos tartalommal. Mind a szerkesztő, mind a kiadó derekas munkát végeztek ennek a hiánypótló, gyakorlati célú és hasznú gyüjteménynek a megjelentetésével. Egyetemes jellege miatt nem foglalkozhatunk vele érdeme szerint. Büszkén állapítjuk meg azonban, hogy a II. kiadás már egész sereg nyugatmagyarországi költő műveiből hoz értékes szemelvényeket. Bárdosi Németh János, Cser Iván, Finta Sándor, Harsányi Lajos, Kocsis László, Magasi Artúr, Mentes Mihály, Németh István, Ősz Iván, Pavel Ágoston, Pohárnok Jenő, Rozman József, Székely László neveivel találkozunk a díszes névsorban. Szinte egytől-egyig új nevek, ami a nyugatmagyarországi és tágabb értelemben a dunántúli líra hatalmas előretörésének a jele. Pedig néhány értékes név még mindig kimaradt (Toronyi István, Szomoru Árpád, Pálma László stb.). **Dr. Pavel Ágoston.**

*

VÁROSI ISTVÁN: **Vérzik a harangok nyelve.** Versek. „Magyar Sion" kiadása. 1936.

A testes kötet a fiatal papköltő második izenése. Friss ütemű, gondolatoktól izmos verseit folyóirataink és napilapjaink hasábjain már megszerettük. Lázasan dübörgő sorai megállj-t kiáltanak az olvasóra s ez a ránkparancsolt olvasási kényszer mindíg új szépségekkel és értékekkel ajándékoz meg bennünket. Városi istenadta tehetsége már készre alakította ki a Városi-verset. Nem sütöget szólamokat, nem ifjú titán, de teljes fegyverzetben kiálló harcosa a tiszta irodalomnak. Ha név nélkül küldené harcos verseit, akkor is ráismernénk a versek lelkéről és formaruhájáról. Az ő lírája nem az elégia ellágyulása és halk szonettek simogató zenéje, hanem bátor indulók tiszta intonálása. Verses apostol.

A „Magyar Sion" magasából énekel s ez a tény szimbolum is. Ezért tiszta a hangja és ezért érzik ki énekéből a magasságok felé vivő erő. Papi élete nem teszi egyoldalúvá és nem rak gátakat tehetsége elé, hanem gazdagítja bőven áradó vénáját. Nem él elefántcsonttoronyban, ahol csak szelíd imádság és reverenda suhogása hallik, hanem problémáktól vérző testvéréletek között át-átlépi a nyomorúság küszöbeit, hogy öntudatunk fénye elé hozza a gyerekkönnyet és a szegénységet. A lelkeken eluralkodó közönyt akarja tettekre lázítani.

Amikor magáról énekel, legtöbbször rólunk is szól az ének s a fajiság gondolata, a tépett magyar sors fájdalma egyre nagyobb erővel üt át dinamikus versein.

A harmincévesek nemzedékéhez tartozik s robbanó, rövid mondatai a szívek üllőjére vernek. Költészete szakadékos korok felett is optimizmust hirdet, mert hisz a Gondviselésben és a lelkek mélyén lappangó jóságban. Ritmusa sodróerejű s rímei mondanivalóival együtt ösztönös természetességgel sorakoznak egymásután. Kifejezései sokszor merészek, a lendület néha talán túlzásba is viszi, de az olvasó mégis érzi, hogy Városi hitvallása igaz: a ma költője mai Pálja: ostora, orvosa és vátesze legyen népének. **Toronyi István.**

*

ÁRVA LÁSZLÓ: **Ember, csak menj az utadon.** Versek. Szombathely, 1936. Pátria könyvnyomda.

Nagyerejű, igen termékeny és zengőszavú költő mutatkozik be e kötetben. Termésének bőségére jellemző, hogy szinte minden élménye dallá nő a lelkében. Szinte kiforrott verselésű költő, bár még nem egészen kész, boldog egyensúlyra jutott egyéniség. Forró, tiszta, hangulatos költeményekre ihletik őt papi életének küzdelmei és örömei, gyermekemlékei, elmélkedésében kitermelt gondolatai, az élet ellesett idilljei, megfigyelt leány-tragédiák és gyermeksorsok, a magyar falu élete, az édesanya, sőt minden ember-testvér: az állomáson lebzselő utas, a kórházi ágyon haldokló agglegény, az ábrándvilágban élő bakfis. — Jó megfigyelő, a nép közt s a néppel él egészen. Széles empirikus alapja van transzcendentális költeményeinek is. — Versei a dunántúli falvak életének hű dokumentumai maradnak sokáig. A sorssal, bűnnel, nyomorral küzdő, mégis Isten felé tájékozódó falusi népet úgy szereti és érti, mint ma kevesen. Különös forróság hatja át anyjáról írt költeményeit. Igen elérzékenyedik a lantja, ha az anyaságról szól. Anyák napjára alkalmas verset kereső rendezőknek jóformán egész ciklussal szolgál. Erős igazságérzete van. Szociális irányú verseit nem divat szülte, hanem benső kényszer. Erre vall nagy közvetlensége és őszintesége is. Minden igehirdetésében lírai. Akkor is gyönik, amikor prédikál. Mindent saját lényén szűr át, a szociális programm, a leírás, az életkép is csupa líra lesz, ha hozzányúl. Néhány szép impresszionista tájképe mutatja, mily sokhúrú és igaz poétalélek. — Úgy látszik, Mécs László az egyetlen elődje, aki döntő hatással volt rá s az ifjú bolygót egészen vonzókörébe kényszerítette. Viszont hasonlít is nagy ideáljához bátor szókimondásában, lényének kettősségében s a verselés sok apró külsőségében. — A fiatal papköltőre úgy tekintünk, mint a vasi irodalom komoly gyarapodására. A kötet egyébként, amely öt ciklusban ötvenkét nagy verset tartalmaz, a szombathelyi Pátria könyvnyomda betűivel készült kifogástalan, szép kiállításban. **Székely László dr.**

*

SZAKIRODALOM.

DR. EDMUND SCHNEEWEIS: **Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten.** Celje, 1935. 45 képpel. 268 oldal.

A szerző — aki a prágai német egyetem tanára — ez összefoglaló művében pompás áttekintését adja a szerbek-horvátok néphitének és népi szokásainak. Bennünket azért érdekel, mert lépten-nyomon találkozunk a fejtegetések során adatokkal, amelyek rendkívül fontosak és tanulságosak a rokon magyar népszokások és népi hiedelmek eredete tekintetében. Aki „A magyarság néprajza" eddig megjelent monumentális 3 kötetét forgatta, az tudja, hogy néprajzi tudományunknak erősen kell számolnia magyar-délszláv kölcsönhatásokkal. Ezeknek kibogozása és végső megfejtése szempontjából nagyon fontos minden szigorúan tudományos elvi alapon álló kutatás, amely magyar és szláv oldalról egyaránt megvilágítva a tényeket, lehetőséget nyujt a problematikus elemek magyarázatára. Az Európa-szerte megélénkülő néprajzi irodalomban ezért üdvözöljük örömmel Schneeweis munkáját. **Pável Ágoston dr.**

*

FRANCE STELÉ: **Umetnost zapadne Evrope.** Ljubljana, 1935. — 436 oldal.

Stelè — akinek a vendvidéki régi templomok Aquila-korabeli freskóiról szóló művészettörténeti cikkeiről (az általa szerkesztett „Monumenta artis Slovenicae" keretében) már ismételten megemlékeztünk folyó-

iratunk hasábjain — „Nyugateurópa művészete" c. fenti nagyszabású (és mindjárt tegyük hozzá: pompás kiállítású és nagyon gazdagon illusztrált) művének első, kisebb részében az ókori művészettel foglalkozik, kutatva azokat az előfeltételeket, melyek e művészeti stílusokban a későbbi nyugateurópai művészet számára örökségképen jelentkeznek. A második, jóval terjedelmesebb részben sorra vizsgálja az ókeresztény, bizánci, középkori, román, gót, renaissance, barokk, rokoko stílusformákat legkiválóbb képviselőinek alkotásaiban, majd a „történeti stílusok" korával, végül pedig a legújabb útkeresés pozitív és negatív eredményeivel foglalkozik. Sajnos, magyar vonatkozást alig találunk a műben. Mindössze Munkácsy Mihály nevét említi, elég futólagosan, a szerző. **Pável Ágoston dr.**

*

POLÁNY ISTVÁN: **Nyugatmagyarország (Végnyugat) közoktatásügyének története. Különös tekintettel a népoktatásra. Szombathely, 1936. A szerző kiadása.**

A „Nyugatmagyarország néprajzi története (Német és horvát telepedések)" c. mű szerzője újabb közérdekű részletkutatással gazdagította a magyar nemzeti kultúra történelmi szemléletét: hézagpótló kis művet szerkesztett Végnyugat keresztény népművelésének a történelméből. Forrásmunkái különböző egyháztörténeti munkák, nevelés- és nemzettörténeti művek, oklevéltárak, okmánytárak, egyházmegyei látogatási jegyzőkönyvek, helytörténeti iratok, egyházi anyakönyvek és a hivatalos statisztika, melyeknek lelkiismeretesen használt adatai alapján világosan és nem egyszer önállóan tárja fel előttünk, illetve sejteti velünk Végnyugat egyházi jellegű közművelődésének érdekes útjait, kezdve a honfoglalás előtti és a vezérek korabeli művelődés nyomaival s végezve a mai elcsatolt Nyugatmagyarország iskolaügyi viszonyainak rövid ismertetésével. A mű elejétől végéig leköti nemcsak a pedagógus, hanem a művelt nagyközönség érdeklődését is; különösen pedig akkor, ha egy kis helyi ragaszkodás is fűti az olvasót. A szombathelyieket bizonyára meg fogja lepni az a tény, hogy a szerző Szombathely városát — ha részletesen nem is tárgyalhatta Végnyugat keretében — még csak Nyugatmagyarország művelődésével való vonatkozásaiban sem említi. A szerző bizonyára tudja, miért! Reméljük, hogy könyve második kiadására hamarosan és megérdemelten sor kerül, amikor is a szerző megokolja majd eljárását. Mivel pedig nemdunántuliak is olvasni fogják ezt a könyvet, kívánatos lenne a II. kiadásban a „Földrajzi áttekintés"-t — egy történelmi helyrajzi térképpel ellátva — a könyv elejére tenni. A „Helyzet Burgenlandban" c. VII. rész „Függelék"-ként szerepelhetne. Végül pedig: semmiesetre se jelenjék meg a második kiadás annyi és sokszor oly végzetes sajtóhibával, mint az első! **Keresztury Kálmán.**

*

VILKO NOVAK: **Izbor prekmurske književnosti.** Celje, 1936. 84. o.

Rövid, rendszeres összefoglalása a vendvidéki szlovén irodalomnak és pedig bő szemelvényekkel a jellegzetesebb írók műveiből. Közli a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában Paed. 883. szám alatt őrzött „Abecedarium Szlovenszko..." címlapját eredeti nagyságban, a szövegek között pedig Kardos János Toldi-fordításának bevezető részét és az első ének 3 versszakát. Mind a történeti, mind a szemléleti rész tele van igen érdekes magyar vonatkozásokkal, azért a művet melegen ajánljuk szakembereink figyelmébe. **Pável Ágoston dr.**

KRÓNIKA.

TÍZ ÉVES A DEBRECENI NYÁRI EGYETEM.

A Debreceni Nyári Egyetem tizedik tanfolyamát az idén is aug. 1—18-ig rendezik meg. A mult nyáron 255 külföldi vett rajta részt s az idén már eddig 18 nemzet fiai közül 320 külföldi résztvevő jelentkezett. Így kiváló alkalom nyílik idegen nyelvek gyakorlására és külföldiekkel való megismerkedésre. A jubiláris tanfolyamon a legkiválóbb magyar és külföldi előadók tartanak előadásokat magyar, német, francia, angol és olasz nyelven. Az előadások délelőtt 8—11-ig és délután 5—7-ig lesznek, hogy maradjon idő a gyönyörű nagyerdei strandon való fürdőzésre is. A hallgatóság internátusokban, bútorozott szobákban és jó szállodákban nyer elhelyezést. A legújabb kutatásokat felölelő előadássorozatokat hangverseny, magyar táncbemutató, nyelvleckék, szórakozási és sportolási alkalmak, továbbá kirándulások egészítik ki. A résztvevők vasuti és vizumkedvezményeket kaphatnak. Lakás és elsőrendű ellátás három hétre 65 P. A beiratkozási díj 8 P. Részletes felvilágosítással szolgál a Debreceni Nyári Egyetem titkársága, Debrecen 10.

•

VAKARCS KÁLMÁN: „Szentgotthárd és környékének ismertetése" még kapható a szerzőnél (gimn. tanár, Szentgotthárd). Ára 60 fillér.

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* TELEFON 97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

Mint a „FUTURA" vasmegyei főbizományosa a legmagasabb napi árakon vesz termelőktől gabonaneműeket.

M. Á. V. Hivatalos Menetjegyiroda fiókja. Jegyek előre válthatók. Utazási és vízumügyekben díjtalan felvilágosítás.

Fiókok: Kőszeg, Vasvár, Celldömölk, Jánosháza.

MARTINEUM RT. KÖNYVNYOMDÁJA SZOMBATHELY.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Csaba József: Betlehemezés — — — — — — — — — 296. old.
Makkos Lajos: Hely- és határnevek a vasmegyei Jánosházáról 298. old.
Csaba József: E szëgin embër më̈g a kiváncsi feleségë̈ — — 299. old.

ŐRSÉG. **1. Szépirodalom:** **WACHT.**

Vakarcs Kálmán: Sándor Pál: A provencei dalnok — — — 300. old.
Pavel Ágoston dr.: Tordai Ányos: Rózsáskert — — — — 301. old.
Toronyi István: Városi István: Vérzik a harangok nyelve — — 301. old.
Székely László dr.: Árva László: Ember, csak menj az utadon 302. old.

2. Szakirodalom:

Pavel Ágoston dr.: Edmund Schneeweis: Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten — — — 302. old.
Pavel Ágoston dr.: France Stelè: Umetnost zapadne Evrope — 302. old.
Pavel Ágoston dr.: Vilko Novak: Izbor prekmurske književnosti 303. old.
Keresztury Kálmán: Polány István: Nyugatmagyarország (Végnyugat) közoktatásügyének története — — — — — — 303. old.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Tíz éves a Debreceni Nyári Egyetem — — — — — — 304. old.

KÉRELEM. Előző számunkhoz minden hátralékos előfizetőnknek mellékeltünk postai csekklapot. Azért költségkímélés céljából ezúttal nem akadékoskodunk vele. Kérve kérjük azonban összes hátralékos előfizetőinket: ha szeretik, ha értékelik folyóiratunkat, küldjék be minél előbb a csekély előfizetési díjat, vagy annak legalább egy részét. Elegendő anyagiak nélkül megáll a malom. Ez pedig halálos vétek volna a nyugati végek kulturális érdekeinek szempontjából.

Minden garasnyi felülfizetésért hálás lesz az értékrostáló maradék.

Szombathelyi Magyar Pamutipar

DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
á r u t.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT. SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

HIRDESSEN A VASI SZEMLÉ-BEN!

301521

III.

5-6

VASI ZEMLE

1 · 9 · 3 · 6

VASI SZEMLE

III. ÉVF. ····· SZOMBATHELY, 1936. OKT. 20. ····· 5—6. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb** értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) P. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért **a szerző felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: PÁVEL ÁGOSTON DR.

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla. — A címlapot **Vass Béla,** a rovatillusztrációkat **Andor Lóránd** rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Celldömölkön: **sz. Csorba Tibor** író, tanár; — Jánosházán: **Makkos Lajos** polg. isk. igazgató; — Körmenden: **Kevey István dr.** főszolgabíró; — Kőszegen: **Szegi Ödön dr.** tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: **szenttamási Babos Lajos** körjegyző; — Vasvárott: **Kolbay Ödön** polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÖG ÉS LÉLEK. **SCHOLLE UND SEELE.**

Thirring Gusztáv dr.: Kőszeg népessége a 18. században. (Die Bevölkerung der Stadt Kőszeg im 18. Jahrhundert.) — — 305. old.
Pável Ágoston dr.: Őrségi képek. (Bilder aus dem Grenzwachgebiet: Őrség.) — — — — — — — — — — 318. old.
Györffy I. (Szeged): Teratologica additamenta ad cognitionem florae Kőszegiensis. I.—III. — — — — — — — — 339. old.
Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián. (Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdendkmäler bei Bia.) — — — — 342. old.
Hein Tádé dr.: Magasi Artúr — — — — — — — — 346. old.
Abai Imre: A tordai Szaniszló-család Szombathelyen. (Die Familie Szaniszló in Szombathely.) — — — — — — — 365. old.
Kolosváry Gábor dr.: Adatok Kőszeg vidékének kaszáspókfaunájához. (Beiträge zur Opilionidenfauna Kőszeg, Westungarn.) 370. old.
Barcza Leander dr.: A kőszegi Sz. Jakab-templom legrégebbi papjairól és a hitújítás kérdéséről 1571 után. (Die ersten Priester der Günser Pfarrkirche u. das erste Auftreten der Protestanten in Güns nach 1571.) — — — — — — 374. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.

Kőszeg népessége a 18. században.

Írta: THIRRING GUSZTAV dr.

Kőszeg városa június 6-án terjesztette fel az összesítést a győri főispán-királyi biztoshoz, ami igazolja azt a feltevésünket, hogy az április 4-ki körlevél nem a város által elkövetett hibákra vonatkozott, hanem másutt tapasztalt helytelen eljárások megismétlését kívánta megakadályozni. Az összesítés felterjesztésével a város utasította az adóbeszedőt (Steuereinnehmer), hogy annak a három embernek (Tagwerker), kik június 1-étől 14-ig a revízió munkájához szükségesek voltak, napjára 12 krajcárt, összesen 7 forint 12 krajcárt, a Svábfalura teljesített fuvarért pedig 1 frt 12 krajcárt, összesen tehát 8 forint 12 krajcárt fizessen ki.[4]

1786 vége felé a Helytartó Tanács a győri főispán-királyi biztos útján újabb revízió előkészítésére utasította a várost. A munkákat ekkor is Strodler János végezte. 1787. február 27-én azonban azt jelentette a városi Tanácsnak, hogy nincs meggyőződve arról, hogy a háztulajdonosok a változásokat teljesen bejelentették-e, azért házról-házra járva végezte a revíziót, úgy hogy már csak a Belváros 90 háza van hátra, melyekkel addig végezni fog, míg a katonatiszt az egyeztetésre meg fog jelenni. Ennél a munkánál Goldberger Pál és György közreműködött, kiknek 50 napi munkájáért napi 9 krajcárt, összesen 7 forint 30 krajcárt fizetett ki a Tanács, mely intézkedését Győry Ferenc főispán-királyi biztos jóváhagyta, kijelentvén, hogy az intézkedéssel szemben „kein Bedenken obwalte". (1787. június 24.)

1787. év február 12-én jelentették a városi Tanács ülésében, hogy mivel az 1786. évre szóló nyilvántartásnak márciusra el kell készülnie, a győri főispán 1787. január 23-án 3.165. sz. a., majd utóbb, május 1-én a Helytartó Tanács is

[4] II. József idejében a **rénusi forint** volt a közkeletű pénzegység. 1 rénusi forint 100 denárra oszlott s értéke körülbelül 3 aranypengőnek felelt meg. De használatos volt a forintnak 60 krajcárra való felosztása is. A fentebb közölt adatokban a részletek nem egyeznek a végösszeggel; talán a munkaidőbe beleeső vasárnapok okozzák ezt az eltérést.

elrendelte, hogy sem a kiküldött katonatisztnek nem szabad a várost elhagynia, sem pedig a politikai összeírókat (t. i. a város által kirendelt alkalmazottakat) nem szabad a munkától elvonni vagy más munkára felhasználni mindaddig, míg a rectificatió munkája be nem fejeződött és a summárium egyezőleg le nem záratott. A győri főispán 689. sz. rendeletével meghagyta a városnak, hogy a munkához „mit allergrösstem Fleiss und Eifer" fogjon hozzá és négy nap alatt jelentse be, kezdetét veheti-e a katonai revízió és rectificatió. A város erre azzal válaszolt, hogy már előzőleg eleget tett a felhívásnak, de — úgy látszik — ez a jelentése nem volt egészen őszinte, mert a főispánnak március 6-án kelt újabb sürgetésére a város március 12-én újabb összeíró íveket kért, még pedig oly nagy mennyiségben (az *A* mintából 400, az *Aa*-ból 6, a *B*-ből 15 és a *Bb*-ből 60 darabot), hogy azt kell hinnünk, az összeíró közegek a házak nagy részében nem revíziót végeztek, hanem teljesen új összeírást, amint erre Strodler régebbi jelentése is utal. A győri főispán április 24-én küldte meg a kívánt nyomtatványokat, de jelezte, hogy a még hiányzó nyomtatványokat a város előre láthatólag a Helytartó Tanácstól fogja megkapni.

Látható ezekből, hogy a népességnek nyilvántartása, az évenkénti rectificatiók útján, nem ment minden zökkenés nélkül. Az elsőízbeni összeírásnak, azaz a népszámlálásnak végrehajtása nem okozott semmi különös nehézséget és simán folyt le. A nyilvántartásnak az a módja azonban, melyet II. József rendelete előírt, a gyakorlatban nem vált be. A háztulajdonosok a népesség hullámzásából előálló változásokat nem vezették be idejében, megfeledkeztek az újszülöttek és az elhaltak bejelentéséről s mikor a rectificatió eszközlésére kijelölt közegek a házakban megjelentek, a népesedési könyv megfelelő kiigazítása nagy nehézségeket okozott. Ha a népszámlálás nem is volt népszerű, de a hatóság kötelességszerűen, ellenkezés nélkül végrehajtotta; a nyilvántartás nehézkes művelete ellenben egyenesen terhére volt a lakosságnak és maga a városi Tanács sem tudott vele rokonszenvezni. Könnyen érthetőleg nagy megnyugvással vette tehát a Tanács tudomásul a felső helyről érkező azokat az újabb rendeleteket, melyek a *nyilvántartás műveleteinek felfüggesztését* írták elő. Erre az 1787 végén kitört török háború indította a császárt, kinek megbízásából a Haditanács december 22-én 4.298. sz. a. értesítette a magyar-erdélyi főparancsnokságot, hogy a revíziós munkálatok további folytatását függőben kell tartani. A Cancellária 1788. január 3-ikán 16.719. sz. a. átírt a Helytartó Tanácshoz oly értelemben, hogy a népösszeírás revíziójával „nyugalmasabb időig" várni kell, a hatóságok azonban értesítendők, hogy a népesedési könyvek megőrzéséről gondoskodniok kell s a népességben időről-időre előforduló változásokat külön íven

jegyezzék fel oly célból, hogy ezek alapján a könyvek az annak idején újból megindítandó revíziós munkák alkalmával ismét kellőleg rektifikáltathassanak. Ily értelmű rendelkezés ment 1788. január 29-én 4.298. sz. a. a Helytartó Tanácstól az összes törvényhatóságokhoz s a népszámlálási műveleteknek ez az utolsó rendelete Kőszeg városában is lezárta azt a négy éven keresztül folytatott szorgos munkát, mely a város népességének állapotáról és változásairól hű képet nyujtott.

Kőszeg város levéltárában sikerült úgy az 1785. évi népszámlálás, mint az 1786. és 1787. évi rectificatiós munkák összesítését megtalálnom, melyek ott a Protocollum Annexorum gyüjteményben őriztetnek. Az eredeti összeírás táblázatának címe: *Summarischer Extract der Königl. Frey Stadt Günsz, Über den bey der in dem Fürst Anton Esterházyschen Infanterie Regiments Werbbezirks im Jahr 1784 und 1785 fürgewesten Conscription Vorgefundenen Populations Stand.* (Prot. Annex. 1785, I. 1, 514. lap.) (Ugyanez kivonatosan az 1788. évi Fasc. 1—3-ban, egy 1788. május 23-án kelt jelentés kapcsán.) Az 1786. évi revízió eredményei a Prot. Annex. 1786. Pars II. 1110. oldalán, 1786. június 10-iki kelettel és Strodler János aláírásával. Ugyanott az 1787. évi iratok között az 1787. évi főösszesítés május 31-iki kelettel és Fr. von Schmeltzom zászlós s Strodler János aláírásával. E három főösszesítésen kívül megvan még a levéltárban az 1786-ban összeírt osztrák honos férfiak lajstroma koruk és foglalkozásuk megjelölésével.

Kőszeg 18. századi népességéről minden részletében teljes képet nyerhetnénk, ha megvolna a József-féle népszámlálás eredeti összeíróanyaga, vagy legalább a családonkénti és házankénti összesítés. Ennek táblázatai a levéltárban eddig nem kerültek elő, de nincs kizárva, hogy — tekintettel a megőrzött anyag nagy mennyiségére — ez az anyag is elő fog még kerülni a levéltárnak eddig még nem rendezett és így jóformán hozzáférhetetlen és ismeretlen irattömegéből. Ezúttal tehát csak a három összesítés anyagának feldolgozására kell szoritkoznunk és nem használhatjuk fel a levéltárban őrzött 1786/7. évi *Liquidations-Instrument* című kézirati lajstromot sem, mely a város adózó polgárainak névsorát és birtokállományát mutatja ki, de egyéb népesedési adatok nélkül. Ez az értékes lajstrom külön feldolgozás tárgyát fogja majd képezni.

A három évi összesítés részletes adatait a csatolt 2. számú táblázat közli.

4. Kőszeg népessége II. József korában.

Kőszeg fejlődése 1720 óta és helyzete a magyar városok között. 1720-tól kezdve, amely évből az első megközelítő adataink vannak városaink népszámáról, II. József népszámlá-

lásáig több mint hat évtized telt el, a békés idő korszaka, mely népességünk fejlődésének, számbeli gyarapodásának a legnagyobb mértékben kedvezett. Ebben az időben városaink népességének is gyarapodnia kellett. A nagy törökpusztítás alatt városaink nagy része elnéptelenedett, népességük csak a 18. század nyugalmasabb évtizedeiben huzódott ismét vissza eredeti lakóhelyére s a természetes népmozgalom is ekkor indult meg teljes erővel.

A népesség számbeli gyarapodását három év adatai alapján vesszük vizsgálat alá: 1720, 1777 és 1787 adatai alapján. Hogy helyesen járjunk el, ügyelnünk kell arra, hogy mindig ugyanazon városokat vegyük szemügyre és e városok adatai mindhárom évből rendelkezésre álljanak. Ezért összehasonlításunkból ki kellett hagynunk a Bácska három városát, továbbá Temesvárt és Egert, melyekről az 1720 évi adatok hiányoznak, Pécsre vonatkozólag pedig a hiányzó 1777. évi adatok helyett az 1782-ből valókat állítottuk be. Így 39 magyar város adataival rendelkezünk[1] és ezeknek népessége a 18. század folyamán ekként alakult:

	39 város	Kőszeg
1720	125.874	3.164
1777	250.431	4.158
1787	322.220	5.167

Látható, hogy városaink lakossága fél század alatt megduplázódott, a rákövetkező évtizedben pedig ismét egy harmadával szaporodott, összes gyarapodása tehát 67 év alatt 156% volt. Ezen átlagos gyarapodáson messze alul maradt Kőszeg városa, mert ennek lakossága az első (57 éves) időszakban alig 32%-al, a rákövetkező évtizedben újabb 24 százalékkal, összesen tehát csak 63 százalékkal lett több. Kőszeg népgyarapodása tehát sokkal lassúbb ütemben haladt, mint a magyar városoké átlagban, és természetesen még sokkal lassabban, mint azoké a városoké (Debrecen, Pozsony, Pest, Buda, a kisebbek közül Nagyszombat, Eperjes, Esztergom és Besztercebánya), amelyeknek a népessége a városok országos átlagánál sokkalta rohamosabban nőtt nagyra. 1720-ban Kőszeg, népszáma szerint, városaink között a *tizenegyedik helyet* foglalta el s megelőzte Szatmárt, Nagyszombatot, Eperjest, Esztergomot és Besztercebányát, sőt még Pestet is. 1787-ig, sőt már 1777-ben is, mind e városok mögé került és leszorult a *huszonegyedik helyre*. A lakosság abszolut szaporulata a 3 év által határolt két időszakban egyformán

[1] A 39 város a következő: Pécs, Székesfehérvár, Győr, Komárom, Sopron, Kismarton, Ruszt, Kőszeg, Körmöcbánya, Ujbánya, Esztergom, Selmecbánya, Bélabánya, Bakabánya, Korpona, Szakolca, Pozsony, Nagyszombat, Szentgyörgy, Bazin, Modor, Trencsén, Besztercebánya, Breznóbánya, Libetbánya, Zólyom, Szeged, Eger, Pest, Buda, Kassa, Eperjes, Kisszeben, Késmárk, Lőcse, Debrecen, Szatmár, Nagybánya és Felsőbánya.

ezer-ezer lélek volt és ha ez a gyarapodás az utolsó évtizedben elég kedvezőnek, sőt a többi városokéhoz képest igen jónak mondható is, az első 57 éves időszakban (az egy Komáromot kivéve) szinte példátlanul alacsony volt. Hogy ennek mi volt az oka, statisztikai anyagunk alapján nem állapítható meg, de az okoknak tüzetesebb kutatása hálás munka volna a város történetének specialista kutatója részére. Az utolsó évtizedben megindult gyorsabb fellendülést az alábbi adatok igazolják, melyek összehasonlításánál azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy az első két összeírás a nemességre nem terjedt ki, tehát mintegy háromszáz főnyi tömeg az összeírásból hiányzik. A vonatkozó adatok a következők:

1777: 4.158. 1782: 5.050. 1785: 4.952. 1786: 5.111. 1787: 5159.

Házak és lakások. II. József népszámlálása, mint láttuk, házanként állapította meg a lakosság számát s az összeírás eredményeként ismerjük a házak számát magában a városban, valamint a hozzátartozó Svábfaluban, sőt 1787-re vonatkozólag a Belváros és Külváros részletezésével is. Mint láttuk, 1720-ban a Belvárosban 70 ház volt, a Külvárosban és a kiterjedt kültelkeken, beleszámítva az akkor még csak pár házból álló Svábfalut is, mintegy 300 ház állott. A II. József koráig eltelt több mint hat évtized folyamán a város épületek tekintetében éppen úgy, mint lakosai számát tekintve, eléggé fejlődött, bár — mint fentebb említettük — fejlődése messze elmaradt a többi magyar városokétól. A Belváros házainak száma 90-re növekedett, a Külvárosban 493 házat találtak, és Svábfaluban is már 26 ház állott. A házaknak a Bel- és Külváros szerinti megoszlását csak 1787-ből ismerjük, de bátran feltehetjük, hogy a házak számában 1785-től 1787-ig mutatkozó szerény növekedés — hat ház — a Külváros javára irandó, mert a Belvárosnak bástyafalak által övezett korlátolt területe már akkor is jóformán teljesen be volt építve és újabb építkezésre lehetőséget alig adott. Svábfalu házainak száma az összeírások tanusága szerint mindhárom évben változatlanul 26 volt.

Felette érdekes volna és Kőszeg városi jellegének kitüntetésére, nevezetesen a Belváros és a külső részek építkezési sajátságai közötti eltérések kidomborítására kivánatos volna, ha bírnók a régi népszámlálásoknak házanként haladó eredeti felvételét, mert akkor világos képet nyernénk arról, mekkorák voltak a város különböző részein a házak, hogyan oszoltak meg a bennök lévő lakások száma szerint és azok mindegyikében hány ember élt. Egyrészt a házaknak kisebb-nagyobb városias jellege, másrészt a külső részek házainak falusias szinezete ily adatokból plasztikusan állana elénk. Erre, sajnos, lehetőség nincs, mert az összeírásoknak ránk maradt összesítéseiből az egyes házak állapotára következtetni nem lehet, a számítható átlagokban pedig a konkrét sajátosságok teljesen elmosódnak. Nem ismerjük a lakások

számát, de a 18. századi társadalom egyszerű strukturája mellett felvetődhetnék a gondolat, hogy az összesítésekben kimutatott családok száma adja egyuttal a lakások számát is. Adataink azonban ezt a feltevést kizárják. Mivel ugyanis a családok száma 1787-ben 1.161 volt, arra az eredményre jutnánk, hogy egy házra átlag 1.91 lakás (család) jutott, ez az átlag azonban a Belvárosban csak 1.66, Svábfalun 1.62, a külvárosban ellenben 1.96 volt. Ha e számokból arra akarnánk következtetni, hogy a külváros házai nagyobbak voltak a Belvároséinál, mert több család élt bennük, nagyon tévednénk. A házak számának a lakókéval való összehasonlításából ugyanis kiderül, hogy úgy a Bel-, mint a Külvárosban egyformán átlag 8.53 lélek jutott egy házra, a külváros házai tehát nem voltak népesebbek a belvárosiaknál. Így a családok nagyobb száma csak arra utalhat, hogy a külvárosban gyakoriak voltak az esetek, amelyekben egy lakásban több család (p. o. a szülők és a már házas fiuk vagy lányuk) élt, amelyek a népszámlálásban külön mutattatván ki, számuk érezhetően nagyobb volt, mint a lakások tényleges száma. A családok átlagos lélekszáma azonban éppen a közös háztartásban élő fiatalabb házaspárok kisebb gyermeklétszáma folytán, a Külvárosban (4.37) kisebb volt, mint a Belvárosban (4.88) vagy Svábfaluban (4.60). A családközösségnek ez a kétségtelen bizonyítéka érdekes jele annak, hogy a 18. század társadalmi állapotát jellemző ez az ősi sajátosság a városi lakosságban is, de különösen ennek parasztias jellegű külvárosi részében gyökeret vert, illetve még mindig szokásos volt.

A házaknak valódi nagyságáról csak a bennük foglalt lakóhelyiségek (szobák, konyhák) száma adhatna hű képet. Erre vonatkozólag a 18. század népszámlálásai, sajnos, nem nyujtanak semmiféle adatot és így nincs módunkban ezzel a városiasság szempontjából fontos kérdéssel foglalkozni.

Összefoglalva az adatokat, a következő képet nyerjük az 1787. évi állapotról:

	Belváros	Külváros	Svábfalu	Egész város
Házak száma	90	493	26	609
Családok száma	149	970	42	1.161
Lakosság száma	727	4.239	193	5.159
Egy házra jutott család	1.66	1.96	1.62	1.92
Egy házra jutott lélek	8.53	8.53	7.42	8.48
Egy családra jutott lélek	4.88	4.37	4.60	4.40

Ha ezek után felvetjük a kérdést, hogy Kőszeg a házak nagysága tekintetében minő helyet foglalt el a magyar városok között, úgy ismét csak a lakásoknak (helyesebben családoknak), továbbá a lélekszámnak a házakhoz való viszonyára vagyunk utalva. 1787-ben az anyaország átlagában 1.26

lakás (család) jutott egy házra, de a Dunántul egyes vármegyéiben, mint Moson, Sopron, Győr, Komárom és Veszprém, 1.40 és 1.55 között ingadozott ez az arány. A városokban ez az arány természetszerűleg jóval nagyobb volt. A legvárosiasabb jellege Pozsony városának volt, ahol egy házra átlag 4.86 lakás jutott, közvetlenül melléje Sopron csatlakozott, de már csak 3.74 lakással egy házra. Kőszegnek megfelelő arányszáma (1.92) Sopronénak már csak a felét tette, a legközelebb állt Győr, Komárom és Kassa hányadosához. Kőszeg tehát e tekintetben messze elmaradt a Dunántul többi városaitól, de elmaradt a *házak lakottsága* tekintetében is. Ez is Pozsonyban és Sopronban volt a legmagasabb, ahol ugyanis 19.32, illetve 15.37 lélek jutott egy házra. Pesten, a Felvidék bányavárosaiban, de még a kis Ruszton is 10—11 körül mozgott ez a hányados, Kőszeg Buda után következett az ő 8.48 főnyi lakottsági arányával, de megelőzte Győrt, Székesfehérvárt és Eperjest. Nyilván látható ebből, hogy a házak lakottsági aránya, azaz az egy házra jutó lélekszám a városok házainak nagyságára jellemzőbb ismérv, mint a lakások (helyesebben családok) átlagszáma. Mivel pedig a házak átlagos lélekszáma tekintetében Kőszeg aránylag kedvező helyet foglalt el városaink között, városi jellege II. József idejében már eléggé kifejlettnek tekinthető. Persze sokkal élesebben világítana rá e kérdésre a házaknak magasság (emeletek száma) szerinti részletezése, mert az emeletes házakban nyer a városi jelleg legpregnánsabb kifejezést, de erre nézve a József-féle népszámlálások semmiféle támpontot nem nyujtanak.

A lakosság demográfiája. A demografiai viszonyok közül a 18. század népszámlálásai a népesség nemi megoszlására, a házasságban élő férfiak arányára és a gyermekkorok számbeli erejére vetnek világot. E szempontok megállapítása természetesen nem történt azzal a szabatossággal, mint a modern népszámlálások alkalmával, de az eredmények ennek dacára értékesek. A 18. század népességét Magyarországon a *finem túlsúlya* jellemezte. Az egész országot (az anyaországot) tekintve, ezer férfira 971 nő jutott, de a *városokban* már akkor is *a nők voltak többségben.* Kőszeg összlakosságából 1787-ben 2.376 volt a férfi és 2.783 a nő, ezek tehát 407 fővel voltak többségben. Közismert dolog, hogy a nőnem túlsúlya a művelt államok városaiban szinte általános jelenség, s minél fejlettebb a város, annál nagyobb e többlet. Kőszeg e tekintetben közepes helyet foglalt el a magyar városok között, a nemi arány (ezer férfira 1.171 nő) itt körülbelül akkora volt, mint a Dunántul többi városaiban (Sopron, Kismarton, Ruszt), de magának Kőszegnek egyes részeiben igen nagyok voltak e tekintetben az eltérések. Itt különösen a Belváros érdemel figyelmet, melyben 288 férfi mellett nem kevesebb mint 439 nő találtatott, tehát felével több nő, mint

2. Kőszeg népessége az 1785—1787. években.

Megnevezés	1785			1786			1787			
	Bel- és külváros	Svábfalu	Együtt	Bel- és külváros	Svábfalu	Együtt	Belváros	Külváros	Svábfalu	Együtt
Házak	576	26	602	579	26	605	90	493	26	609
Családok:										
Keresztény	1097	42	1139	1118	42	1160	149	968	42	1159
Zsidó	—	—	—	1	—	1	—	2	—	2
Együtt	1097	42	1139	1119	42	1161	149	970	42	1161
Összlakosság (jogi):										
Férfi	2206	93	2299	2247	88	2335	288	1998	90	2376
Nő	2549	104	2653	2676	100	2776	439	2241	103	2783
Együtt	4755	197	4952	4923	188	5111	727	4239	193	5159
Keresztény lakosság:										
Férfi	2206	93	2299	2246	88	2334	288	1994	90	2372
Nő	2549	104	2653	2674	100	2764	439	2235	103	2777
Együtt	4755	197	4952	4920	188	5108	727	4229	193	5149
Zsidó-lakosság:										
Férfi	—	—	—	1	—	1	—	4	—	4
Nő	—	—	—	2	—	2	—	6	—	6
Együtt	—	—	—	3	—	3	—	10	—	10
Férfiak családi állapota:										
Keresztény — házas	799	37	836	818	36	854	87	729	34	850
Keresztény — nemházas, özvegy	1407	56	1463	1428	52	1480	201	1265	56	1522
Zsidó — házas	—	—	—	1	—	1	—	2	—	2
Zsidó — nemházas, özvegy	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2
Együtt — házas	799	37	836	819	36	855	87	731	34	852
Együtt — nemházas, özvegy	1407	56	1463	1428	52	1480	201	1267	56	1524
Keresztény férfiak részletezése:										
Pap	21	—	21	16	—	16	15	4	—	19
Nemes	128	—	128	155	—	155	71	101	—	172
Tisztviselő és honoratior	17	—	17	15	—	15	7	6	—	13
Polgár és mesterember	382	2	384	380	2	382	44	347	2	393
Paraszt	160	26	186	152	26	178	—	151	25	176
Polgár és parasztok örököse	409	20	429	413	21	434	27	401	21	449
Zsellér	333	12	345	345	10	355	45	278	12	335
Szabadságolt katona — ezredektől	10	—	10	10	—	10	1	8	—	9
Szabadságolt katona — szekérészettől	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb	235	8	243	217	6	223	23	185	6	214
Sarjadék — 1—12 éves	348	16	364	389	14	403	41	363	16	420
Sarjadék — 13—17 éves	163	9	172	154	9	163	14	150	8	172
Távollevők:										
Az országon belül	116	2	118	135	2	137	8	40	—	48
Az országon kívül	14	—	14	111	—	111	3	19	—	22
Ismeretlen helyen	48	—	48	46	—	46	3	43	—	46
Együtt	178	2	180	292	2	294	14	102	—	116
Jelenlevő idegenek:										
Az országból	417	2	419	388	1	389	13	25	—	38
Osztrák örökös tartományokból — férfi	79	—	79	77	—	77	15	36	—	51
Osztrák örökös tartományokból — nő	14	—	14	9	—	9	—	—	—	—
Egyéb külföldről — férfi	41		41	37	—	37	17	18	—	35
Egyéb külföldről — nő	1	—	1	2	—	2	—	—	—	—
Együtt	552	2	554	513	1	514	45	79	—	124
Tényleges népesség	5129	197	5326	5144	187	5331	758	4216	193	5167

férfi (az arány itt 1.524) volt, míg a külvárosban csak 1.121, Svábfalun pedig 1.144. Nincsenek közelebbi adataink arra vonatkozólag, hogy a belváros nagy nőtöbbletét mi okozta. De tudva azt, hogy a belváros volt a művelt és vagyonos polgárság székhelye, minden valószínüség szerint a nagyobbszámú cselédség okozta — részben legalább — a nagy nőtöbbletet.

A *családi állapotra* vonatkozó adatok csak a férfiakról állanak rendelkezésre. A városban élő 2.376 férfi közül 852 volt házas, 1.524 pedig nemházas vagy özvegy. A férfiaknak tehát 35.9 százaléka élt házasságban, kevesebb, mint a dunántuli városok átlagában (38.0%) és természetesen még kevesebb, mint a megyei törvényhatóságokban. Azok a tényezők, melyek a családalapítást a városokban megnehezítik, nyilván már a 18. században is érvényesültek. Kőszeg is a magasabb művelődés gócainak egyike és azon foglalkozási ágak gyűjtőhelye volt, melyek magasabb kiképzést igényelnek s ezért késleltetik a családalapítást. Érthető, hogy a házasok aránya itt elég alacsony volt, s nem csodálkozhatunk azon, hogy ez az arány *a városrészek műveltségével ellentétes irányban* alakult. A legműveltebb Belvárosban a férfiaknak csak 30.2 százaléka élt házasságban, a vegyes lakosságú Külvárosban már 36.5 és a teljesen falusias jellegű Svábfalun 37.8.

A *korviszonyokra* vonatkozó adatok, a József-féle népszámlálás sajátlagos rendszere következtében, nem kielégítők. Az összeírásban csak a 17 éven aluli fiúkat (a „sarjadékot" vagy „nevedékenyeket") kellett külön rovatban kimutatni (megkülönböztetve a 12 éven aluliakat a 13—17 évesektől), de e rovatok sem ölelték fel az összes ilykorú fiúkat, mert nem foglalták magukban a nemesek gyermekeit, továbbá a polgárok és parasztok legidősebb fiainak („successori") kimutatására is külön rovat szolgált, melybe azonban ezek korra való tekintet nélkül kerültek. Az ekként hézagos megállapítás mindamellett érdekes és jellemző eredményeket hozott napvilágra: számszerűleg kiderítette, hogy a gyermekek aránya az egyes városrészekben a házasságban élőkkel párhuzamosan alakul és ellentétes a lakosság kultúrális fokával. Ez világlik ki az alábbi százalékos arányszámokból:

	Belváros	Külváros	Svábfalu	Egész város
Házasságban él a férfiak közül	30.2	36.5	37.8	35.9
1—12 éves fiúk aránya	14.2	18.2	17.8	17.7
13—17 éves fiúk aránya	4.8	7.5	8.9	7.2
1—17 évesek együtt	19.0	25.7	26.7	24.9

II. József népszámlálásai első ízben terjeszkedtek ki a *vallásfelekezet* szempontjára is. Igaz, hogy csak a zsidóknak külön feltüntetését kivánták meg, a kereszténveket pedig

felekezeteik részletezése nélkül csak együttesen mutatták ki. A zsidóság Kőszegen teljesen alárendelt szerepet vitt; az 1785. évi első népszámlálás Kőszegen zsidót egyáltalán nem talált. 1786-ban már volt egy zsidó háztartás 3 lélekkel (1 férfi, 2 nő). Egy évvel rá két zsidó háztartást írtak össze, 4 férfival (ebből 2 nős) és 6 nővel. A keresztény lakosság száma 1785-ben 4.952, 1786-ban 5.108 és 1787-ben 5.149 volt, számuknak emelkedése örvendetes gyarapodásról tanuskodik.

A keresztény felekezetek megoszlása hiányának pótlása céljából a kőszegi katolikus plébánia levéltárának 1786. évi Acta Parochialia című csomójában fellelhető lelkipásztori jelentésekben foglalt adatokhoz fordultunk, melyeket *Dr. Barcza Leánder* bencés tanár volt szíves velem közölni.[2] Ezek szerint volt Kőszegen 5.034, Svábfalun 189, összesen 5.223 lakos. Ebből katolikus volt a városban 3.998, Svábfalun 189, összesen 4.187; evangélikusok csak a városban magában éltek, számuk 1.025 volt; református 1 felnőtt (a gyermekek száma nincs kimutatva, de csak egészen lényegtelen lehetett), zsidó 10. Mivel ez adatoknak már a végösszege sem egyezik a népszámlálásnak ugyanazon évi eredményével, a felekezeti megoszlás adatai sem látszanak helytállóknak. Ezek szerint ugyanis Kőszeg lakóinak 80.2%-a lett volna katolikus, és 19.6%-a evangélikus. A felekezeteknek ilyen megoszlása nem látszik valószínűnek. Láttuk, hogy 1777-ben a városnak 4.158 lakója közül 1.337 (azaz 32.1%) volt „másvallású", tehát evangélikus. Az 1782. évi összeírás, mint láttuk, 1.503-ban állapította meg az evangélikusok számát, ami 29.8%-nak felel meg. 1828-ban 1.921-re tették az evangélikusok számát, azaz 33.2%-ra,[3] szóval arányuk mindig 30% körül, sőt azon felül volt. Teljesen kizártnak kell tehát tartanunk azt, hogy 1787-ben 1.025-re csökkent volna számuk s Luther hívei a lakosságnak egy ötödét sem tették volna. A katolikus papok, kiknek jelentéseiből merítvék ez adatok, természetszerűleg nem is lehettek abban a helyzetben, hogy a

[2] **Numerus Animarum in Parochia Ginsiensis Ao 1786 repertarum.** Az adatok a következők: In Civitate Ginsiens, Confitentes Catholici sunt 3.214, non confitentes 874. Acatholici Augustanae Confess. addicti Capaces Confessionis 612, Helvetici Conf. confess. capax 1, incapaces 413. Judaei 10. In Territorio Ginsiens. et Pagello Svábfalu Confit. Catholici 114, non confit. 75. In Possessione Nemes-Csó, qua filiali Catholici Confitentes 43, non confitentes 16. Summa 5.171. Dantur praeterea Judaei 3. Summa summarum 5.174.— 1788-ban az összeg 5.192.— Az ott közölt, egyházi forrásokból eredő adatok behatóbb vizsgálat mellett nem tekinthetők hibátlanoknak. Egyrészt a részletek nem adják ki a közölt végösszeget, másrészt ezek a végösszegek eltérnek a népszámlálás hiteles adataitól.

[3] **Ludovicus Nagy:** Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. Tom. I. Budae 1828, a 141. lapon.

másvallásúak számát pontosan megállapítsák s így becslésük a valóságon alul maradt. Az 1787. évet megelőző és azt követő összeírások adatai alapján az evangélikusok arányszámát legalább 30 százalékra kell tennünk (de lehet több is), s akkor a felekezetek 1787. évi létszámául a következő összegeket nyerjük:

katolikus	3.600
evangélikus	1.548
református	1
zsidó	10
Összesen	5.159

Társadalmi viszonyok. A József-féle népszámlálás egyik legfőbb érdeme, hogy módot adott a 18. század társadalmi viszonyaiba való bepillantásra. A népszámlálás utasítása ugyanis a férfi lakosságnak bizonyos társadalmi osztályok szerinti részletezését írta elő és ha e kategóriákban az egész vonalon a katonai szempontok által előírt követelmények dominéltak is és így a csoportosítás nem történt a tudomány érdekeinek megfelelő elvek szerint, mégis az így nyert társadalmi kategóriák többé-kevésbbé alkalmasak arra, hogy a népesség összetételéről fogalmat nyujtsanak, amire a megelőző konskripciók lehetőséget alig adtak. Azok a társadalmi kategóriák, melyeknek elkülönítését a népszámlálás megkövetelte, a következők voltak: nemesek; papok; tisztviselők és honoratiorok; polgárok és mesteremberek; parasztok; zsellérek. Ez a hat kategória, bár felállításában társadalmi és foglalkozási elvek kereszteződtek, eléggé körülhatárolt néptömegeket foglalt magában és a férfilakosságnak mintegy $^{4}/_{5}$ részét ölelte fel. A hátramaradó részt egyrészt a polgárok és parasztok örököseinek együttes csoportja, másrészt a „Sarjadék" neve alatt összefoglalt fiatalkorúak (1—17 évesek) csoportja és végül az egyéb foglalkozásúaknak nagyon is heterogén elemeket magába egyesítő csoportja tette ki. Nem bocsátkozhatunk itt e rendszer előnyeinek és hátrányainak mérlegelésébe. A statisztika mai fejlettségének szemszögéből nézve ez a rendszer — mint minden úttörés — kezdetleges volt, de arra mégis alkalmas és jó, hogy alapján a város egyes részeinek társadalmi structuráját egymással és az egész városét más városokéval összehasonlíthassuk, az összehasonlítás pedig minden statisztikai vizsgálódásnak egyik főcélja.

Kőszeg városában a *nemesség* mintegy negyedfélszáz fővel volt képviselve, köztük 172 férfi. A nemesség úgy a Belvárosban, mint a Külvárosban élt, amabban a lakosságnak teljes negyedét tette, Svábfaluban ellenben, melynek lakossága németországi bevándorlók ivadékaiból állott, nemes ember egyáltalában nem volt. A 19 főnyi *papság* túlnyomó részt a Belvárosban élt, ahol a templomok és a rendház áll-

tak. *A tisztviselők és honoratiorok* száma nagyon csekély (13) volt, megoszlásuk a Bel- és Külváros közt majdnem egyforma. A *polgári* elem, melyben 393 férfit írtak össze, túlnyomó részben a Külvárost lakta, a Belvárosban feltűnően kevés polgárt találtak az összeírók, de az összlakossághoz viszonyítva mindkét városrészben majdnem egyenlő arányban éltek. Ezzel szemben a *paraszt* elem (176) kizárólag a Külvárost és Svábfalut népesítette be, ugyanígy a polgárok és parasztok örökösei (szám szerint 449 férfi) és a *zsellérek* is (335) óriási többségben éltek a külső részeken, ellenben a Belvárosban csak elenyésző csekély számmal voltak képviselve. Hogy a város egyes részei a társadalmi tagozódás szerint minő különbségeket mutattak fel, a következő felsorolás igazolja, melyben azoknak a férfiak összes számához viszonyított százalékos arányait közöljük:[4]

	Belváros	Külváros	Svábfalu	Egész város
1. Nemesek	24.7	5.1	—	7.3
2. Papok	5.2	0.2	—	0.8
3. Tisztviselők és honoratiorok	2.4	0.3	—	0.6
4. Polgárok és mesteremberek	15.3	17.4	2.2	16.6
5. Parasztok	—	7.6	27.8	7.4
6. Zsellérek	15.6	13.9	12.2	14.1
7. Egyéb foglalkozásúak	8.0	9.3	6.7	9.0
8. Polgárok és parasztok örök.	9.4	20.0	23.3	18.9

Ha már most ezen arányok alapján meg akarjuk konstruálni az egyes városrészek *társadalmi képét*, úgy a nemeseket, a papokat, a tisztviselőket és a polgárokat (kik közé a mesteremberek is számíttattak) tekinthetjük a lakosság műveltebb *középosztályának*, míg a többi néprétegeket a kisebb műveltségű *alsóbb osztályokhoz* számíthatjuk. Ily alapon azt találjuk, hogy a Belváros lakosságának majdnem a fele tartozik a középosztályhoz, míg a külvárosnak alig negyedrésze, Svábfalunak pedig csak elenyésző kis töredéke. Ezzel szemben Svábfalu lakosságának közel fele volt paraszt és zsellér, a Külváros népének $^3/_{10}$ része, a Belvárosban ellenben alig egy negyedrész. A polgárok és parasztok örököseiben is megvan a három városrészt jellemző tendencia, de mivel ezekben két nagyon eltérő társadalmi réteg ivadékai vannak egyesítve, a különbség nem oly feltünő. A három városrész eltérő társadalmi összetétele plasztikusan domborodik ki a megfelelő százalékos arányszámokból:

	Belváros	Külváros	Svábfalu	Egész város
Középosztály (1—4)	47.6	23.0	2.2	25.3
Alsóbb osztályok (5—7)	23.6	30.8	46.7	30.5
Polg. és parasztok örök. (8)	9.4	20.0	23.3	18.9

[4] Ebben a felsorolásban a „Sarjadék" neve alatt összeírt 1—17 éves fiúk nem foglaltatnak benne, ezért a felsorolás százalékos adatai nem adják ki a 100 százalékot.

Mivel, miként fentebb láttuk, a Külvárosban és Svábfalun a fiatalkorú (1—17 éves) gyermekek jóval számosabbak voltak, mint a Belvárosban, ezeknek figyelembe vételével az egyes városrészek összetételében mutatkozó eltérések még élesebben domborodnának ki, de nem lévén módunkban a „Sarjadékot" társadalmi osztályok szerint szétosztani, erre vonatkozólag számszerű adatokat nem idézhetünk.

A népszámlálás táblázatainak adatai a lakosság *vándormozgalmára* is vetnek némi világot. A város rendes lakói közül 116 volt az összeírás időpontjában távol, ellenben 124 idegen iratott itt össze, kik nem tartoztak a város jogi népességéhez. A mozgalom nem túlnagy, de jellemző, hogy az idegenek — a lakosság számához viszonyítva — a Belvárosban voltak gyakoriabbak (6%), mint a Külvárosban (alig 2%). Az idegen elemek, kik létexisztenciájuk megalapítása céljából keresték fel a várost, természetszerűleg igyekeztek a Belvárosban elhelyezkedni, mely a kereskedelem és forgalom, a gazdasági és intellektuális élet gócpontja volt. A távoleső, teljesen falusias jellegű Svábfalu már egyáltalán nem vonzott idegent, lakossága röghöz kötött paraszt és zsellér volt, ipari vagy kereskedelmi foglalkozás űzésére ott nem nyilt semmi alkalom.

A helyi viszonyok iránt tüzetesen érdeklődő kutató a népszámlálás számaiban még sok érdekes részletet fedezhet fel; a viszonyoknak évről-évre való változása, a más városokkal való összehasonlítás újabb meg újabb fényt derithet Kőszeg 18. századi lakosságának alakulására és a város közviszonyaira. Ily részletekbe való bocsátkozás túlhaladná az itt rendelkezésre álló teret. Célunk csak az volt, hogy általános képet nyujtsunk e tárgyról és egyben felhívjuk a figyelmet a 18. századi összeírásoknak, kivált pedig a II. József korabeli népszámlálásoknak eddig egyáltalában nem méltatott fontosságára és anyaguknak gazdag voltában rejlő, tudományos és nemzeti szempontból egyaránt jelentős értékére.

•

DR. GUSTAV THIRRING: Die Bevölkerung der Stadt Kőszeg im 18. Jahrhundert.

Auszug. Die im Archiv der Stadt Köszeg (Güns) vorhandenen Ausweise der im 18. Jahrhundert durchgeführten verschiedenen Conscriptionen und die Resultate der Josefinischen Volkszählungen aus den Jahren 1785—87 bieten ein reiches Material zum Studium der Bevölkerungsverhältnisse dieser alten Kulturstätte Westungarns. Die heute kleine, nur 8.000 Einwohner zählende Stadt nahm im Jahre 1720 mit ihren 3.164 Einwohnern unter den Städten Ungarns die elfte Stelle ein und war infolge ihrer Kultur und ihres regen gewerblichen Lebens (bedeutende Tuchmacherindustrie) eine der bedeutendsten Städte Transdanubiens. In ihrer ferneren Entwickelung blieb aber die Stadt, abseits der grossen Verkehrs-

strassen gelegen, hinter den übrigen Städten Ungarns zurück und stand im Jahre 1787 nur mehr an der einundzwanzigsten Stelle. Die Stadt zählte damals in 609 Häusern 5.159 Einwohner, wovon 3.600 römischkatholisch, 1.548 evangelisch, 1 reformiert und 10 jüdisch waren. Die Verteilung der gesellschaftlichen Schichten war in den einzelnen Stadtteilen eine sehr verschiedene. In der von Basteien umgebenen inneren Stadt (wo in 90 Häusern 727 Seelen lebten) betrugen die mittleren Klassen fast die Hälfte der Bevölkerung, in der äusseren Stadt (493 Häuser mit 4.239 Einwohnern) hingegen kaum ein Drittel, in der zur Stadt gehörenden Kolonie Svábfalu (26 Häuser mit 193 Einwohnern), fehlten dieselben fast ganz. Die Quote der niedereren Volksschichten war eine entgegengesetzte. Die Bewohnerschaft von Svábfalu war eine fast gänzlich bauernhafte. Auch die Familienverhältnisse waren in den drei Stadtteilen ganz verschiedene. Der Prozentsatz der in Familien Lebenden war in der Innern Stadt der geringste (nur 30.2%) und erhöhte sich nach den äusseren Stadtteilen zu. Dem entsprechend war die Quote der Kinder in der Innern Stadt nur 19.0%, in den äusseren Stadtteilen 25.7 und in Svábfalu 26.7%.

Őrségi képek.

Irta: PÁVEL ÁGOSTON dr.

Nagycsütörtök!

Pityergős, szomorkás nagyheti reggel.

Amint a szentgotthárdi állomáson leszállunk utitársammal, Dr. Gőnyey Sándorral, némi aggodalommal halljuk a sínek szélén, pár lépésnyire tőlünk égreszimatoló határszéli atyafit: „A kutyafáját! Már is szemereg. Eső lesz!" Jómagunk nem annyira az esőtől-sártól félünk, mint inkább attól, hogy útitervünk dugába dől. De azért jóreménységgel nekivágunk a városba vivő útnak. A Korona-szállóban megalkuszunk egy keszeg fuvarossal, aztán már indulunk is Rábakethelyen át az Őrség felé. Tisztában vagyunk vele, hogy háromnapi kószálás a legvizslább szemfülesség esetében is édeskevés az egész Őrség alapos megtekintésére. Célunk hát csupán az, hogy útvonalunkon (Farkasfa—Kondorfa—Szalafő—Őriszentpéter) népiestárgyú felvételeket csináljunk, s közben — a nagyhét utolsó napjaiban nagyobbára otthon tartózkodó földnépével szót cserélve — közelebb férkőzzünk ennek a félreeső, de rendkívül érdekes magyar világnak sajátos lelkiségéhez.

Rábakethelyen és Máriaújfalun csak annyit időzünk, amennyi a legszigorúbb célkitűzés mellett is megbocsátható a fényképező masinákkal vándorló néprajzosok rakoncátlan kiváncsiságának. Ki is tudna — vérbeli néprajzos — megállás és szívfájdalom nélkül elmenni az olyan tipikus füstöskonyhájú régi ház mellett, aminő az öreg Dancsecs György hajléka? A konyhában egy jóarcú sovány nénike forgolódik

a hamukotró *szamaló*-val a *katláng*-os kemence körül. Már itt találkozunk evvel a furcsa és gyanus származású szóval (más vidéken *szénvonó, szevinyó, szivanó, szömölü, kocsorba, kocserha* a neve), amely azután egész útunkon elkísér némi hangtani módosulással; az Őrségben t. i. *szamalu*-nak mondják. A szó származásáról azonban sehol sem tudnak számot adni. Utitársam, Gőnyey veti fel ötletszerűen a kérdést, nincs-e valami kapcsolata e szónak a Marostorda déli részein járatos *szamóklálni* (a. m. piszkálni, firtatni) igével?

Az úton túl szomszédos Németh Imréék portáján kioktatnak bennünket a szekér oldaldeszkáit tartó *rakoncá*-nak

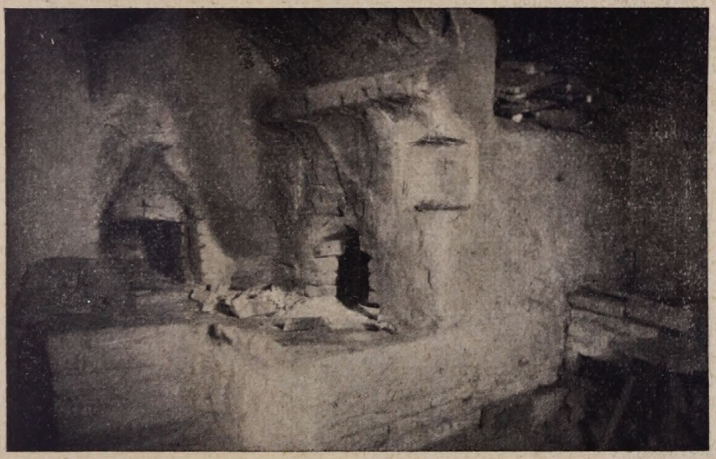

Kethelyi füstöskonyha. — Fot.: Gőnyey Sándor dr.

(laposra faragott, kifelé hajló kis fadarab) és a lőcsös szekérnél alkalmazott *kis rakoncá*-nak használatáról.

Ugyanitt *kosintá*-t is mutatnak[1]; ez vesszőből font, sárral bevert, lábas gabonatartó. Nagyságos jószág, mely 10 mázsa szemes termést is könnyedén elnyel. Ha deszkából készül, akkor *hombár* a neve; de ez többnyire hosszabb testű és sokszor részekre van osztva a különböző gabonaféleségek számára. A hasas, de karcsúnyakú *kópic* szalmából font kisebb készség és babot, diót tartanak benne.

Máriaujfalun a Tóth József félszere, méhese, *katruc*-a és faháza állított meg bennünket. A gazda jószívvel magyarázza, hogyan készülnek a különböző fatárgyak a *sziuszék*-en a *sziukés* segítségével, amellyel a fa héját, fölös húsát *lesziák*, hogy szerszámmá módolhassák. Lám így készül a *kutharok* is: egy többméteres hosszú rúd kampósan

[1] V. ö. a hazai szlovén (vend) **košünta** szóval, amely ugyanazt jelenti.

felhajló horoggal a boldogabbik végén, amelyre a vízmerítő *kánát* akasztják. Még csak a Köz Gyula öreg vízparti háza előtt állapodunk meg egy futó pillanatra, hogy a megáradt patak fölötti *börü*-t az ócska hajlék romantikus előterében lefényképezzük.

Farkasfa úgy fekszik egy erdős, szelíd dombokkal szegélyezett kies völgy ölén, mintha az Isten melengető tenyere rejtegetné. A falut a határoló dombok és a mennyboltnak föléje boruló kupolája teljesen elzárják a külvilágtól.

Monek Józsefné kethelyi füstöskonyhás háza, kontyos kéménnyel (19. hsz.). Fot.: Gőnyey Sándor dr.

Ideális üdülőhely lehetne, ha tudnánk róla. De hát tragikus sors, hogy mi a saját dolgainkat, a saját értékeinket ismerjük legkevésbbé. Bármerre nézel, nem látsz egyebet, csak zöld erdőt, kék eget és fehérre meszelt nyájas házikókat. Ösztönösen arra gondolsz: itt csak elégedett, boldog emberek élhetnek. Élhetnének is, ha kicsivel vastagabb kenyér lehetne nehéz robotjuk jutalma. De mintha mégis derűsebbnek láttam volna itt az arcokat, melegebbnek a szemeket. Vagy csak a fantáziám játszott velem, megszentelve a rejtetten csorgó verítéket?

Itt-ott szép oszlopos, boltíves hajlékok köszöntik a vándort. A szétszórtan strázsáló házak között üde, kamaszodó gyep. Bőlec Ádámné nagy szakértelemmel magyarázza érdeklődésemre, — egy kis fűcsomót lobogtatva kezében, —

hogy amíg a *pizsele* (kis csirke) ki nem kelt, addig nem szabad a házba vinni a *pizselevirágot*, mert elhullana tőle az ártatlan jószág. A házak padlására a jó szélesre és magasra ácsolt fedeles *herkelik*-akon keresztül kerül a *szüleség*. Aki nem próbálta, nem tudja, milyen melldagasztó, fejedelmi érzés úgy munkavégeztével csipőretett kézzel megállani a herkelik szájában s végignézni az alul bajmolódó háznépen s a dombok közt kanyargó országúton, a szalmatetős *östök*-ös (üstökös) viskókon és a szép piros *födü*-vel (cserépzsindellyel) büszkélkedő új háztetőkön.

Tóth József méhese Máriaújfaluban (2. hsz.).
Fot.: Pável Ágoston dr.

Engem leginkább a Bedi József 1775-ben épült szerény szalmafedeles hajléka és „*pajtapincé*"-je érdekelt. Valóságos hamupipőke a módosabb porták között. A háznép — talán mert a tanító úr társaságában nyitok rájuk — nyájas barátsággal fogad. Először az asszonynéppel váltok néhány szíves szót, amíg a háttérben a tanító úr magyarázza a gazdának, micsodás szerzet és mijáratban volnánk. (A kaputos városi embert először némi bizalmatlansággal szemlélik: adóhajtót, fináncot, ügyvédbojtárt mit szimatolnak benne s bizony — mitűrés-tagadás — nem sok jót várnak a várostól; megszokták, hogy tőlük leginkább csak visznek.) A gazdaasszony a lányával, akin kackiás, de kopott piros *puroszlik* virít, éppen *kőtperec*-et készít: tejjel gyúrt és dagasz-

tott tésztából sült jókora karika ez, amely néha olyan akkurátusra sikerül, hogy messziről a finánc is koszorúnak nézi a meglógás érdekében karra akasztott harapnivalót. Kellemes érzéssel hallom, hogy itt, a szláv nyelvhatár tőszomszédságában ízes eredetiséggel *kőtü*-nek (költő, keltő) mondják az országszerte járatos és neve szerint idegenből szakadt kovász-t. Elgondolom: az ilyen lappangó kincsek feltárásával mennyi új színt, mennyi sajátos ősi zamatot lehetne visszaoltani az elgazosodó nyelv fakuló fattyúhajtásaiba.

Az utca hosszában elnyúló, aránylag szűk telken az ajtóval szemben, alig pár lépésnyire tőle rogyadozik a „*sör-*

Fa- és tikház Farkasfán. — Fot.: Gőnyey Sándor dr.

tésállás", balfelől pedig a „*pajtapince*", melyről a falu népe azt állítja, hogy a legrégibb épület a határban. Aligha nincs igaza. Amíg nézelődöm, a gazda csak elkezd magyarázni: „Hát, tetszik látni, ez itt a *borona* vagy *falfa*; jó öreg fából fűrészelhették, mert ugyan széles; manapság ritkaság az ilyes. Az ott, a körbe szaladó *koszorufán* keresztben, az *ollutap* (ollótalp); több is van belőle s rajtuk az egymásba ölelkező *olluláb*-ak, melyek a *szelemen*-t tartják, mint a dajka a pólyás emberkét. Az ollutap-ok között a vékonyabb, nyurgább *rag*-ok, melyek a szalmakötéllel lécekre kötött zsuptetőt támasztják. A *kötürag*-ok az ollulábakat kötik le a koszorúfához. A koszorúfa alatt van a *padlásszoritufa*, no meg a *bekötüfa*, amely ugyancsak körbe fut. Az első attól jó, hogy az egész mindenség ne csuszkáljon ide-oda. Az egymásba csapolt keresztgerendák (boronák) alul erős *talpfá*-kon fekszenek. Ez itt jobbról a *pajtafia*, az ott balról a *pince* vagy *kamora*, előtte meg a nyitott *ternác*, melynek a jobb oldalon az a *kis szín* felel meg. Hát csak ammondó vagyok, hogy jó

pajtát nem minden ács tud csinálni. Tapasztalat köll ehhez is, akárcsak a fiskálistudományhoz!"

Tetszett neki, hogy figyelemmel hallgatjuk s hogy fokról-fokra, szinte szemmelláthatóan okosodunk az egyszerű világ dolgaiban. Azért, hogy a kazal felé kerültünk és megláttuk az *ormozugráblá*-t vagy *sárhuzogatu*-t, hát a sógorával nyomban be is mutatta, miként húzzák fel a háztetőnek támasztott hosszú létrán az ormozógráblára púpozott sáros szalmát a tetőgerinc besározása, lekötése céljából. Majd lekerülve a pajta tetejéről, a szalmakazal tövében — a kezébe kapott *szalmanyőlü*-vel (vagy *harok*-kal, *vonyogu-*

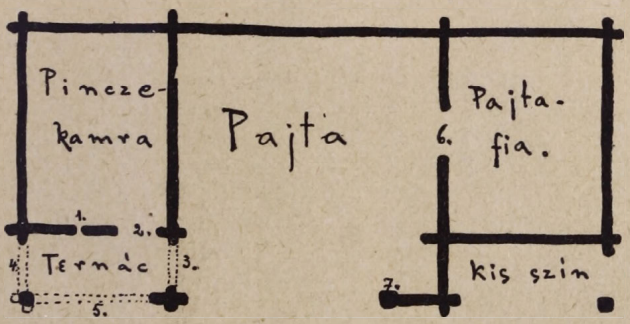

Bedi Józsefék pajtapincéjének alaprajza. (Farkasfa, 104. hsz. Épült 1775-ben). 1: kis (15×20 cm) szellőzőlyuk; 2: a „pincekamra" ajtaja; 3: ajtónyilás, küszöbgerendával, a ternácra; 4—5: küszöbül szolgáló borona a nyitott ternác két szélén (talpfa); 6: ajtólyuk a „pajtafia" felé, kb. 1 m magas boronaküszöbbel; 7: „sas". — Méretek: pincekamra és pajtafia: $2^1/_2 \times 4$ lépés; pajta: $5 \times 6^1/_2$ l.

val) mutogatva — kioktatott bennünket, hogyan kell rakni a kazlat, hogy ne legyen *dögös*-sé (nyirkossá, rohadttá) a szalma. Ez is külön tudomány s a jó *kazalraku*-nak faluszerte megvan a böcsülete.

Minthogy a fuvarost Farkasfán szélnek eresztettük, másnap egy mosolygósképű legényke kíséretében gyalogosan nekivágtunk a Kondorfa felé zöldelő mezőknek-erdőknek. A Sipos Ferenc bogárhátas búzaföldje mellett mentünk el a *Mézeskuti düllü*-ben. Örömmel hallgattuk a legényke fejtegetését a *bak-* vagy *bogárhátas* szántás előnyeiről (földjük nehezebben issza be a vizet s így a bakhátról a barázdákba csurgó csapadék — tartós esőzések esetében — legfeljebb a barázdákban fojtja meg a magot, a bakháton nem árthat a vetésnek). A bakhátak 4, 6, igen ritkán 8 *ekefogatásos* szántással készülnek. Ha szabálytalan a parcella alakja, akkor a közepe táján, mikor a rövidebb oldalon már csúcsba futnak a barázdák, *„cikküt köll szántonya"* (cikkelyt) a gazdának. A barázdák (bakhátak) alsó-felső végén, a for-

dulóknál kaszálásra szánt *düllü*-t hagynak, vagy azt is felszántják, kereszt ben. Ez utóbbi a *fejalla*.

Az erdőbe kerülve, mindjárt az elején *sziott* fenyőrönkök mellett haladunk el *(szitok;* egyesszámi alak); a sziukéssel leszíott *sziács* csak úgy ropogott a lábunk alatt. Továbbad az erdei virágokról magyarázgatott kísérőnk; a *kányakörme* (Licopodium clavatum) kirázott pora (spórái) nagyon jó a sebekre, mert szárítja azokat; a *söprüzsd*-öt (Erica-t) pedig alomnak kaszálják; egyes erdőszéli helyeken

Bedi Józsefék pajtapincéjük tetején bemutatják az „ormozugrábla" használatát. (Farkasfa, 104. hsz.).
Fot.: Gőnyey Sándor dr.

nagy tömegekben terem, kiszorítva jóformán minden egyéb növényt. (Szalafőn *vadzám*-nak is hívják.) A legényke nem fogyott ki a szóból, míg csak Kondorfára nem értünk s kegyelemben el nem bocsátottuk.

Kondorfa határában először a temető jött elénk. A sárgás-agyagos földből dombolt sírokon részben fakeresztek gyászolnak, részben a kőemlékek alakját utánozó, vastag pallóból metszett lapos, fent félkörben lekerített iratos — itt-ott rajzos — fejfák, vagy — amint erre és beljebb az Őrségben szinte kizárólagosan mondják — *sőkfá*-k (süvegfák). Úgy hallottam, hogy az előbbi a katolikusok, az utóbbi a protestánsok szokásos „főtől való fája". Vajjon van-e en-

nek valamilyen, a hagyományban gyökerező oka? Vagy csak a mindenáron való különbségtétel nyakas szándéka szülte?

Mindjárt a falu szélén meg kellett állanunk és elővennünk fényképezőgépeinket a Varga György háza előtt. Nem is a háza, a pajtája előtt, melynek zsuppos teteje egészen a földig leszalad. Ilyen alázatosan lebókoló tetővel másfelé is találkoztam a vármegye egyéb községeiben.

A csinos, modoros új kőházak szomszédságában a szegénység még sok régi, fából rótt, füstöskonyhájú hajlékkal szégyenkezik. Mert — csodálatos — minél áhitatosabban bá-

Varga György háza Kondorfán (110. hsz.) a földig szaladó zsuppos tetővel. — Fot.: Pável Ágoston dr.

muljuk mi a letűnt régi világnak ezen beszédes emlékeit, az új gazdák annál röstelkedőbben igazolgatják, miért nincs még nekik kőházuk. Sehogy sem tudják megérteni, mi tetszhetik nekünk ezeken a szeretettel faragott, díszített, hűséges régi viskókon. Ilyen düledező jószág a Kulcsár Kálmán és Vilma hajlékja is. Hogy mikor építették az őseik, nem tudják; csak annyit vetnek hozzá, hogy *„akkor még nagy fejszével bárdoltak"*.

A kerítéseken, falakon itt-ott a röviddel ezelőtt lezajlott heves követválasztás éltető-ócsárló mázolmányai és förmedvényei. Nem tudom, nem kellene-e utólag bocsánatot kérnem a kibukott kormánypárti jelölttől, kinek rovására néha szívből és nagyokat nevettünk egy-egy vaskosabb parlagi szellemeskedés olvastára.

A falusiak, főleg az asszonynép, nagyra vannak vele, hogy náluk még megvan a régi népviselet. Hát megvan, — ha nagyon keressük — de csak romjaiban és — a ládafiában,

egyéb, össze nem tartozó kacat, gönc mellett. Csak ritkán kerül onnan elő, akkor is többnyire csak valamilyen „kiállás" céljából. Hogy miféle ruhadarabok tartoztak egy régi, népies viselő teljességéhez, arra már a legöregebb emberek sem emlékeznek pontosan. Egész vitát rögtönöztek, mikor ilyen irányban faggatóztunk. László Karolin, a temperamentumos, pajzánmosolyú „Lina" a kedvünkért felöltötte népi ünneplőjét, de a fél faluból kellett hozzá összeszedegetni az egyes darabokat s az összesereglett fehérnépség ugyan zsivajgott, mikor arról volt szó, hogyan is kell egyes darabokat régimódisan felölteni. Végre is buggyosujjú *tarás-*

Vasárnapi terefere öreg kondorfai faház ternácán. (Kulcsár Kálmán és Vilma háza, 234. hsz.) — Fot.: Pável Ágoston dr.

ümög-be, *lapická*-ba, virágmintás *tibetszoknyá*-ba bujtatták az asszonyok, elébe *libertin kötény*-t, fejére és vállára, derekára pedig piros *tibetkendő*-t kötöttek. Ilyen tarkán állt masinánk elé, az érdekességnek némi büszkélkedő önérzetével. Én pedig szívből sajnáltam ezeket a jóembereket, kik régi magukról már alig tudnak valamit s legjellemzőbb sajátságaik, hagyományaik csökevényeit már megtapsolni való, piaci látványosságokként mutogatják. Úgy megsajgott bennem valami, mintha egy süllyedező világ hullámsírjánál dideregnék.

Az ujjatlan női ingvállnak *lájbi*, az ujjasnak *röppencs* a közkeletű neve. A régi fejviseletről már semmit sem tudnak; egy igen-igen öreg asszony mondta csak, hogy a gyerekkorából emlékszik még a *lapickakonty*-ra; a meresztő fabetétet tehát ők — úgy látszik — nem *pacsá*-nak (a vendség északi falvaiban: *péča*), hanem *lapická*-nak nevezhették.

Sok házban még a régi, néha valamelyes faragásokkal díszített nagy, szinte méternyi *famozsarak*-ban törik a diót,

mákot, sót. *Rokkát, gombolyítót* is láttam még némely hajlékban árválkodni. A szegényebbek nem átallanak vele bíbelődni. Bár nyilvánvaló, hogy a rokka is — még a legszegényebb tűzhelyek mellől is — hamarosan felkerül a padlásra.

Mikor nagypéntek délutánján, csepergős időben tovabaktattunk Szalafő felé, Lina még utánunk kiáltott: „Aztán el ne felejtsék: Felsőszeren László Józsefnél még találnak egy nagykarimájú régi kalapot!"

Szőke nyiresek, csalitos, *göcsös* legelők (v. ö. Göcsej!), bakhátas szántók, szelíd, *seprűfüves* (vagy *seprüzsdös*) lan-

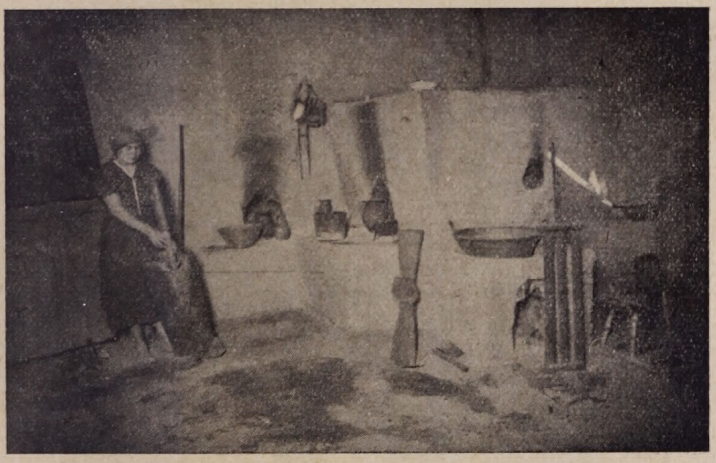

László Karolin özv. Sebők Józsefné füstös konyháján (Kondorfa, 44. hsz.) **mákot tör.** — Fot.: Gönyey Sándor dr.

kák és sötét fenyvesek között vezet a gyalogút Szalafőnek. Itt-ott egy-egy üres szín, mezei baromállás lapul. Nyári munkaidőben embernek-állatnak jó menedék a záporok ellen és nagyszerű déli pihenő a kánikulában. A múzeum számára összeszedett cókmókjainkat két vidámkedvű lurkó cipeli utánunk. Egész úton mesélnek-mókáznak. Tőlük tudjuk meg, hogy telenként errefelé nagy *erdüvádolások* esnek: többen bandába állanak és *elvádolják* (vállalják) egy-egy erdőrészlet fakitermelését. Nehéz, de szépecskén fizető téli munka.

Szalafő tipikus *szeres* település. Az egyes szerek elég messze esnek egymástól (jóval messzebb, mint a szinte összeépült Gyöngyösmenti falvak Szombathely és Kőszeg között). Valóságos külön falvak. Legtöbbje egy-egy domboldalon sütkérezik a déli verőfényen. Mi a *Pap-* vagy *Templomszert* ejtettük először útba.

Mindjárt az első ház (93. sz.) ugyancsak megállított

bennünket. Meghökkenve láttuk, hogy — bár a domboldalon épült — valóságos cölöpépítmény. Pincéjét ugyanis, honnan honnan sem, elöntötte a víz és kénytelenek voltak a hatalmas talpfák alól (mert az egész ház boronákból van összeróva) kiásni a földet, hogy a víz legalább részben levezethető legyen. Legalább annyira, hogy ne mossa a talpfákat és az agyaggal tapasztott padlót. Így aztán a pompás faragású oromgerendákkal ékes ház egyik sarka a talpfák alá támasztott fapilléren áll, körülötte — egészen a magasabban

László Karolin („Lina") szedett-vedett népies viseletben (Kondorfa).
Fot.: Pável Ágoston dr.

álló szomszéd sarkig — a házfalon kívül is vagy másfélméternyire — mély, omlós gödör, szinte színültig iszapos vízzel tele, amelyből a levezető árkocskán csak annyi víz folyik le, amennyi a ház alatt fakadt forrásból állandóan utána szivárog. A tornác is (itt *ürög*-nek hívják a ház hosszában futó, legalább egy lépcsőmagasságnyira megemelt, tetőalatti, sokszor még korláttal is ellátott és többnyire döngölt *pitar*-t) már jócskán alá van mosva, úgy hogy csak nagy óvatossággal lehet a bejárati ajtót megközelíteni. Mivel nagyobb volt álmélkodó kíváncsiságom, mint elővigyázatosságom, jobb lábom alatt beszakadt a küszöb tövében az omlatag ürög s térdig süllyedtem az alattam tátongó vizes verembe. Ha

barátom el nem kap, nagypénteken kezdtem volna az idei fürdést.

És ebben a düledező-málladozó hajlékban is lakik valaki. Sőt éppen a veszélyes sarok fölötti egyetlen szobában. Napról-napra átlépi az ármányos küszöböt, dolgozgat a veszélyesen döngő padlójú szobában, minden éjjel ott alszik a sarokban álló ócska nyoszolyán. Mi is beóvakodtunk a nyomában a furcsa műhelybe, de figyelmeztetésére — hogy vigyázzunk, mert ott meg amott leszakad a korhadt palló — idegesen kapkodtuk lábainkat.

Bakhátas szántó Kondorfa és Szalafő határában. A barázdákban csillog a víz. — Fot.: Gőnyey Sándor dr.

Zsoldos Zsigmond öreg furulyakészítő a ház egyetlen lakója. Valamikor a falu leggazdagabb embere volt. De aztán valahogy elúszott a vagyon s ma idegenül kell elmennie a mások kezére került házai mellett. Ez a ház is az övé volt. Ma csak irgalomból tűrik benne. A falu tartja. Magas, szikár, izgékony alakján hosszú, szürke porköpenyeg. Fején kopott, világosbarna keménykalap. Ő, a falu legkódisabb embere az egyetlen, aki ilyen kalapban jár e vidéken. Ismeri is mindenki. Okos, értelmes kék szeme nyugtalanul kémlel, őszes szakálla szelíden leng a langyos tavaszi szélben. Olyan mint egy apostol. Ha szóba elegyedel vele, meglep éles, de kacskaringós eszejárásával s a kivertek, ebek harmincadjára kerültek keserűségével. A falu népe furcsa históriákat mesél róla. Ő meg azalatt, talán az elsüllyedt jobb időkön mélázva, furulyákat farag cölöpkunyhójában, s vásárról-vásárra hordja őket. Egyebet is farag, de leginkább mégis csak furulyákat. Őszi, mélázó pásztorkészséget zaklatott, kusza életének magányos, vezeklő őszén. Zsoldos Zsiga bácsi szikár, rejtélyes alakját sohasem fogom elfelejteni.

Nagyszombaton pompás, sugaras tavaszi napra virradtunk. Szállásadó gazdánkkal már jó korán elindultunk a Templomszer végében az országút mellett fekvő *metszütelep* (fűrésztelep) felé. Útközben hallottuk tőle, hogy minden szernek megvan a maga kovácsműhelye, régente pedig külön *csordáskertje* is volt mindegyiknek a saját pásztorai, csordásai számára. Ma ezek a telkek a rajtuk levő házakkal együtt mind a községéi.

A metszütelepen túl lassú emelkedéssel visz fel az út a *Pityerszer* felé. Jobbról-balról — elvétve — nyíres, fenyős

A „furuglafaragó" Zsoldos Zsiga bácsi, a falu szegénye, omladozó, cölöpökre támasztott háza előtt. Rám fenyegetett, mert akarata ellenére fényképeztem le. A túlsó sarkon a szomszédék csinos leánykája (Balog Ida). Fot.: Pável Ágoston dr.

foltok a lankák tetejéig kapaszkodó szántóföldek között. Pár száz lépésnyire az első háztól, már jól fent a dombtetőn, magányosan áll a pityerszeri kovácsműhely. Szalmával födött, boronákból összerótt öreg épület. A tetőszerkezetnek Farkasfán hallott helyi kifejezései mellé itt a két rövidebb oldalnak egyenlőszárú háromszög alakjában lelapuló tetőrészével kapcsolatban megismertük még az élen szaladó *farazatrag*-ot és a magasság vonalában elhelyezett s a szelemenbe csapolt *fiasrag*-ot.

A domb tetejéről pompás kilátás nyílik a hosszanti völgybe, a többi szerekre és a távolabbi dombokra. Szinte gyökeret vert a lábunk, amint a házak között elnézelődtünk. Áhítattal szaladt ki számon a csodálkozó eszmélés: „Szűz talaj, ősi világ, gyermeteg, egyarcú emberek!" Néprajzilag főleg két dolog lepett meg: a kerített házak és a kástuk.

Legelsőben Visontai Dániellel akadtunk össze. Fiával ácsolt a háza előtti gyepen, mert hogy javítani és bővíteni

kell a pajtát. Istállót — az egykori kerített ház túlsó oldalának helyébe — már emelt az utóbbi években; szép, magas, messze fehérlő téglaépületet. Rangosabb a lakóháznál, amely a modernizálás során a legvégére marad, amire lánya, Vilma — akit a konyhában éppen pirostojás-kaparáson értünk — férjhez megy. Az új nemzedék kezén aztán az ősi világból már semmi sem marad. Azaz hogy mégis: az *emeletes kástu.* Messze földön híre van ennek. (Már Kondorfán hallottunk róla!)

A kástuk boronából ácsolt csinos kis különálló házi-

Nyires lankák a pityerszeri határban (Szalafő). — Fot.: Pável Ágoston dr.

kók — persze zsupposak —, melyek elsősorban a kamara szerepét töltik be. Hosszabb időre eltett élelmiszerek, edények, gyümölcs s ezernyi egyéb háztartási holmi van bennük felhalmozva. Sehol másutt nem találkoztam velük, csak itt a szerek világában. A Visontaiéké pedig azért híres, mert az egész környéken ez az egyetlen emeletes kástu, mely sok tekintetben formázza a tornácos székely faházakat. De abban is különbözik a többitől, hogy nem pár m^2-nyi alapterületű, mint azok, hanem valóságos külön ház, melynek hosszabbik oldala 7 jókora parasztlépés. A földszinten jobbról nyitott szín ekék, boronák, miegymás számára, de elsősorban a hátsó fala hosszában elhelyezett *szürüs prés* céljaira. A baloldali, nagyobbik helyiség a *kamra,* melyben hordók, gabonatartó ládák *(hombár)* állanak. A jócskán kiugró eresz alatt létrán jut fel az ember az emeletre, nevezetesen a *ternácos* (két boronányi oldalfalas) nyitott *ürög*-re. Az ürögből aztán egy baloldali *ajtu*-n át az igazi kástuba, melybe csak a nyitvahagyott ajtón és egy kis szellőző lyukon jut némi világosság; a kástuban *körtis láda, pócá*-k (polcok; a kölcsönző szláv

polica-hoz közelebb álló, eredetibb alak), *kópic*-ok, edények, szalonnarudak, ládák, *kissúk*-ok (a *fajsz*-nál — takács-szövőszéknél — fonalgombolyításra használt „sulykok") és egyéb lim-lom. Az emelet jobboldali részén — a *szürüsprés* fölött, de ennél jóval keskenyebb helyen — van a *fütyülik (fütyölik)*. „Mindenféle vacak", gazdasági hulladék van benne rendetlen összevisszaságban. Olyan holmi, amit nem kell különösen félteni. Nincs is zárható ajtaja; az ürögtől csak egy lépcsőnyi küszöb és egy üres ajtónyilás választja el. Az emelet fölött aztán még padlás is van a legritkábban vagy

Visontai Dániel emeletes kástuja. (Szalafő: Pityerszer, 131. hsz.)
Fot.: Pável Ágoston dr:

legkevésbbé szükséges kacat számára. A földszint 7 boronányi magasságú (egy-egy borona kb. 30 cm), az emelet pedig 9 boronás. A földszint mennyezetét egy, a boronákon nyugvó jókora *mestergerenda* tartja.

Persze, kívülről is nagy respektussal körüljártuk, valósággal körülzarándokoltuk a nevezetes kástut. A hátsó falának fektetve találtuk a gyümölcsszedésnél, gyümölcsfatisztogatásnál használatos *ösztöllü*-t („lesziott", vékonyabb fatörzs ez, lépcsőnyi távolságra furt lyukakon átvert keményfarudacskákkal, alul pedig keresztbe szegezett, illetve csapolt támasztó-hasábbal).

A kerített házak legeredetibb típusát a Zsoldos János 132. sz. házán, a Visontaiék közvetlen szomszédságában tanulmányozhattuk. Kerítettnek azért hívják, mert *„e van kertülve"*. Valamikor mind a négy oldalról be volt építve s így bátorságos menedékül szolgálhatott az erdő vadjai s a futó betyárok ellen. Valóságos kis vár volt a dúvadakban

még bővelkedő egykori hatalmas erdőségek közepette az irtványokon létesült első települések idejében. Ma már sok tekintetben hátrányosak ezek a nagyon régi hagyományokat őrző hajlékok. Növelik a tűzveszélyt s tűzvész esetében sokkal nehezebb, szinte kilátástalan az oltásuk. Meg aztán a körülépített udvaron felhalmozott és rothadó trágya — alig 1—1½ lépésnyire a lakószobák ajtajától-ablakától — városi fogalmak szerint kibirhatatlan és állandó áporodott bűzt s a legyeknek millióit jelenti. Azért a negyedik oldal kapus szárnyát ma már mindenütt lebontották, úgy hogy

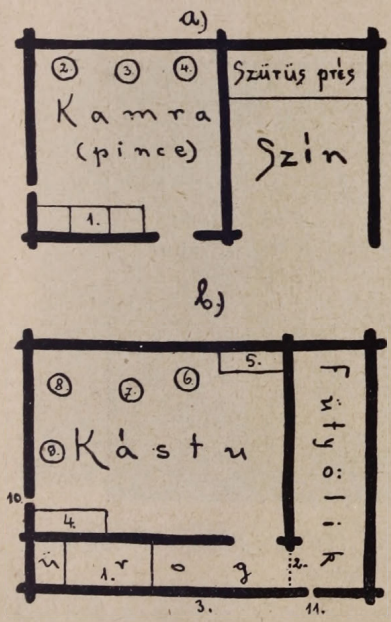

Visontai Dániel (Szalafő: Pityerszer, 131. hsz.) emeletes kástujának: a) földszinti alaprajza: 1: gabonatartó hombár; 2—4: hordók; b) emeleti alaprajza: 1: a kiugró eresz alatti pallós ürög feljáró nyílása, melyhez létra van támasztva; 2: a „fütyülik" felé szolgáló nyílás küszöbe; 3: két boronányi, kb. 50 cm-es oldalfal: ternác; 4: „körtis láda"; 5: láda; 6—9: kópicok; 10—11: szellőző lyukak.

tökéletes kerített házat az Őrség területén manapság már nem találni. Három oldalról kerített azonban Szalafőn, főleg a Pityer- és a Felsőszeren, még szép számmal akad.

A Zsoldos János portája — a gazda saját vallása szerint — nem régen még tökéletes „kerített ház" volt. De 3 évvel ezelőtt — az előbb említett okokból — lebontották a homlokzati oldalon az oszlopokon és boronafalon álló szalmatetőt s a kb. 3 méteres vesszőfonatos kaput, mely a téglaalakú épület két hosszabbik oldalát kötötte össze. Helyébe rendes léckerítést és deszkakaput állítottak, úgy hogy az udvarra most szabad a rálátás. Az udvar egyetlen nagy trágyadomb, amely alatt — az udvar teljes szélességében — dorongfából hidlás van. Az istállóból a trágyalé egy egyszerű kifolyón át az udvarra, onnan egy kapával kapart nyitott lefolyón keresztül a valamelyest lejtősödő kertbe csurog. Az udvart

mind a három oldalról *ürög* veszi körül, amely a lakásrész felőli oldalon valamivel magasabb. Ezen az oldalon egészen a *pitar*-ig, sőt szögbe-keresztbe vagy másfélméternyire még azon is túl, boronákból rótt, körülbelül 70 centiméter magas korlát, *ternác* áll, némi védelmére a gyerekseregnek és a lakásrész tisztaságának, no meg oltalmul a baromfiak s egyéb háziállatok betolakodásával szemben. A ternácon — a konyha és szoba közötti részen — kb. méternyi széles nyílás. Közönségesen ezen keresztül végzik, főleg a gyereknép a ternác tövében közvetlenül kezdődő trágyadomb javára a szükségüket.

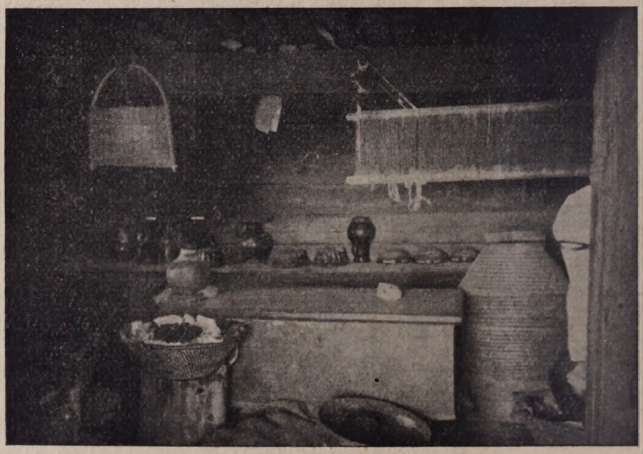

Visontai Dániel kástujának emeleti belseje (Szalafő: Pityerszer, 131. hsz.). Fot.: Gőnyey Sándor dr.

A lakásrész előtti ürög a keresztépület szögében nyitott *pitar*-rá szélesedik, melynek — mint már említettem — vagy másfélméternyi ternáca is van. Itt áll a *szérosta* (szélrosta), a fal mellett pedig — a pitar és ürög határán — egy kis létra a *tik*-ok számára, melyek a létra tetejéről lógó vékába járnak tojni.

Az épületrészek elhelyezése a következő: jobbról — kétoldalt, tehát a homlokzat felől is üröggel körülvéve — a szoba, majd a füstöskonyha, utána a kamara s rajta túl a régimódi hatalmas sövényfonatos kapuval és deszkapadlóval ellátott pajta. A második, keskenyebb oldalon a nyitott pitar és két kisebb kamara húzódik meg; az utóbbiakban hordók, sajtárok, vékák, hajdinakása csináló készség. A lakásrésszel szemben a trágyadomb tulsó felén húzódó harmadik oldalon az előbb említett kamara külső falának meghosszabbításaként először is egy magas boronafalat találunk.

Ez a fal a legékesebb bizonyságtétel az építő szándékai tekintetében: körülzárni a telket minden oldalról s ahová már nem jut épület, oda is legalább falat emelni és rendes szalmatetővel ellátni a többi épületrész mintájára és szerves összefüggésben azokkal. Így a ház legsebezhetőbb része is az épület benyomását kelti és hasonlíthatatlanul masszívabb, komolyabb és biztonságosabb a közönséges kerítésnél. A boronafal után a harmadik oldalon *sörtés-* és *tik*ólak, majd marhaistálló következik; a kettőt egy keskenyebb, az udvarfelöli főürögről leágazó kisebb ürög választja el egymástól, biztosítva a védettebb hozzájárást a disznóólhoz. Az istál-

Zsoldos János „kerített háza" Szalafőn (Pityerszer, 132. hsz.).
Fot.: Pável Ágoston dr.

lón túl, a másik oldalon levő szoba ürögével egy magasságban két oszlopra támaszkodó nyitott szín van a szekerek számára. Ugyanitt áll a padlásra vivő létra is. A már lebontott negyedik oldal mostani kapujával szemben, vagy tíz lépésnyire tőle, kissé ferdén egy igen akkurátosan összerótt, többrészes kástu.

Hasonló beosztású házaknak egész sorát találtam még Szalafőn. Több helyen az *ormozugrábla* mellett *födügrábl*á-t is láttunk; ezzel a gabonaasztagok tetejére húzzák fel a vizes szalmát azok lefödése céljából. A rendes kástun kívül szép *méhes kástu* (vagy *méhézsd, méhizsd)* is áll egy-egy udvaron délrenéző homlokkal. Igen rendes például a Bata Sándoré.

Mielőtt a Piyerszertől búcsút vettünk volna, Tomaskó Gyula előkerítette valahonnan a szomszédságból az egyetlen *szürbundát,* amely ezen a vidéken még megmaradt. Olyan a híre ennek is, mint a Visontaiék emeletes kástujának, vagy a felsőszeri László József óriáskarimájú, mult-

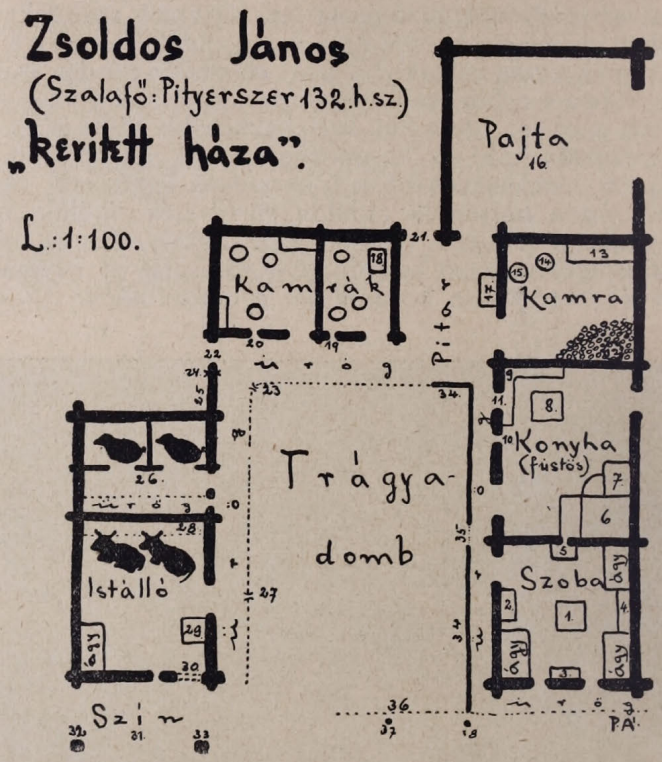

1: asztal; 2: láda; 3—4: szekrények; 5: cserépkályha, a kemencébe átszolgáló füstlyukkal; 6: kemence; 7: „katlang"; 8: asztal; 5: pad; 10: kis ablakszerű lyuk (30×30 cm); 11: ablak (50×60 cm); 12: krumplihalom; 13: hombár; 15: káposztáshordók; 16: pajta, deszkapadlóval, régimódi, sövényfonású nagykapuval; 17: szérosta < szélrosta; mellette ferdén a padlásnak támasztott „tikülő-létra", tetejéről madzagon véka lóg, melybe tojni járnak a tyúkok; 18: hajdinakása csináló; körülötte, valamint a szomszédos kamrában is: hordók, szakajtók, ládák s egyéb gönc; 19—20: kis szellőzőnyílások; 21—22: ajtók a gyümölcsös felé; 23—24: kifolyó a trágyadombról a kert felé; 25: szalmatetős boronafal; 26: alul: disznóól, fent tikól; 28: jászol; 29: szénatartó; 30: szalmával betömött ajtó; 31: kocsiszín, a padlásnak támasztott létrával; 32—33: a nyitott szín faoszlopai; 34: alacsony (70 cm) boronafal (ternác) a lakórész előtti ürög kerítéseként; 35: ablakszerű nyílás az ürög boronafalán (egyúttal illemhely); 36: a lebontott szalmatetős boronafal helyére állított léckerítés; korábban itt állt egy vesszőfonatos nagykapu, az isállóelőtti ürögre pedig egy kis kapu nyílt. A lebontott fal felerészének helye ma pusztán áll, hogy a szekerekkel könnyebben lehessen a színbe ki-bejárni; 37—38: gerendák a futószőllő számára.

századi pásztorkalapjának. Ha valahol színielőadást tartanak, rendesen kölcsönkérik tőle a kalapot és nem törődve korhűséggel, stílszerűséggel, kiáll vele egy-egy legény. Büsz-

ke is rá László Józsi, és nem csoda, hogy a félvilágért sem akart tőle megválni. Nagy kegyesen csak annyit ígért, hogy holta után — nem bánja — elviheti a múzeum. De addig sütkérezni akar annak a dicsőségnek a melegénél, amely az ilyen falusi rendezések alkalmával neki, a kalap tulajdonosának is joggal kidukál.

A Felsőszeren egyébként már nem sok újat tapasztaltunk. Igen szép itt László Ferencnek (121. sz. h.) sűrű fák közé bujtatott, díszesen faragott gerendázatú és lepadlásolt kástuja, lépésnyi széles kis nyitott színnel; az ajtaja előtti

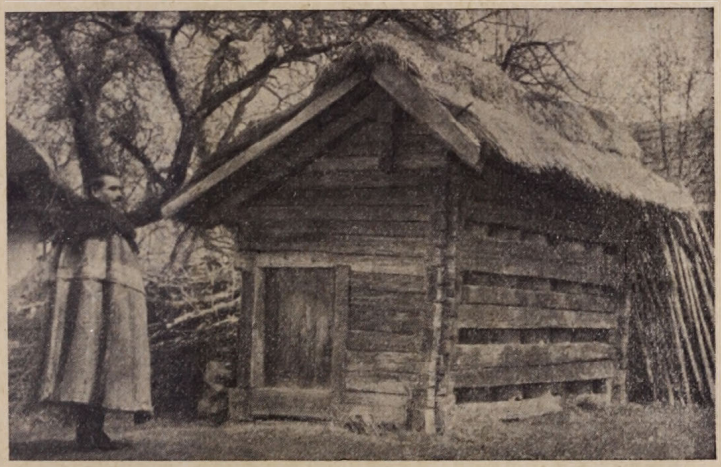

Szalafő: Pityerszeri „méhezsd". Oldalt Bata Sándor a környék egyetlen bundájával. — Fot.: Gönyey Sándor dr.

két lépcső egyetlen hatalmas tönkből van faragva. A szobákban az edényes *pócá*-kon sok helyen még *fatányérok* állnak. A 108. sz. házban László Aranka bemutatta, hogyan *dergálják* a lent a *dergálószék*-en. Ugyanezen ház konyhájában még használatban találtunk egy *foklát*-t. Fokla ugyan több portán is előkerült a padlásról (el is vitte valamennyit Gönyey az Országos Néprajzi Múzeum számára), de mindenütt csak mint egy örökre letűnt idő hányódó emléke. Lászlóék azonban még ma is ezzel világítanak. Ha hovatovább az ő foklájuk is kialszik, vele kilobban egy ősi világnak utolsó pisla lángja is.

Elgondolkozva, szinte megilletődve ballagdáltunk vissza a Papszer felé vezető úton. Éreztük, hogy messze jártunk, hogy évszázadok maradtak mögöttünk, s alig találjuk a visszavivő ösvényt. Itt-ott egy-egy hajlék utcai lábánál *metring* (örökzöld) virult. Úgy belém nyilalt, mintha egy láthatatlan nagy sír halottját gyászolná.

A Papszeren, Zsoldos Ferenc bíró uram boltíves, mo-

dern kőháza előtt tértünk magunkhoz. Megértettük, hogy a zsíros avarból újütemű, erőteljes életnek kell csíráznia. Leráztuk magunkról az elmult századok avatag porát, s nagyszombat délutánján, a feltámadás boldog reménységével kocogtunk az őriszentpéteri állomásra.

•

Dr. AUGUST PAVEL: Bilder aus dem Grenzwachgebiet (Őrség).

Auszug. Verfasser referiert über die ethnografischen Warnehmungen, welche er anläszlich eines dreitägigen Ausfluges in das Grenzwachgebiet gemacht hat. Hauptsächlich interessierte ihn die Structur der Niederlassungen und die Bauart der Häuser. Einige Gemeinden dieses Gebietes haben eine typische Form: mehrere separiert stehende, gleich-

László Ferencnek fák közé bujtatott pompás kis kástuja (Szalafő: Felsőszer, 121. hsz.). — Fot.: Pável Ágoston dr.)

sam selbstständige Häusergruppen bilden das Dorf. Diesen zerstreuten Aufbau des Dorfes nennen die Einheimischen „szeres település". Die von einander oft ziemlich weit entfernten Häuserinseln haben gewöhnlich eigene Namen und eine gewisse Selbstständigkeit im Rahmen des Dorfes. Von architektonischen Gesichtspunkt ist die Gemeinde Szalafő besonders interessant. Jedes Gehöft hatte ursprünglich vier Fronten, welche einen ziegelförmigen Hof umschloszen. Die Häuser sind aus schweren Balken gebaut. Auszerhalb der Gehöfte finden wir oft eine aus starken, behobelten Pfosten zusammengefügte Kammer (Kástu). Heute findet man kein „umschlossenes" („kerített") Haus mehr, denn eines der vier, den Hof einschlieszenden Gebäude wurde, wahrscheinlich wegen der gesteigerten Feuersgefahr, abgebrochen; man hat also jetzt von dieser Seite freien Einblick in den Hof. Einst boten diese festgebauten, in sich geschloszenen Häuser prächtigen Schutz gegen die Raubtiere der Wildnis ung gegen Diebe und Strolche. (Ford.: **Dr. T. K.**)

Fundo Rockefelleriano adiuvante editum. — XXVI.

Teratologica additamenta ad cognitionem florae Kőszegiensis. I.—III. — Cum 4 fig.

Auctore: I. GYŐRFFY (Szeged)

Kőszeg Hazánknak nemcsak históriájában nagy szerepet játszó helye, hanem ama kevesek egyike, amelynek flórája több oldalról (Phanerogamae, Pteridophyta, Musci, Algae) ismeretes.

Fejlődésrendellenességek is akadnak ott, mert a helyi kutatók éber figyelme ezekre is kiterjed.

Legmegfelelőbbnek tartom, ha a *Vasi Szemlé*-ben közlöm az innét származó adatokat.

A tulajdonképpeni első részt a *Vasi Szemle* III/3. 1936: 209—210 adtam közre. Ennek folytatásaként következik jelen cikkem.

*

Kőszeg spielte nicht nur an der ungarischen Geschichte eine grosse Rolle, sondern es gehört auch zu jenen wenigen Orten, deren Flora in mehrerer Hinsicht (Phanerogamae, Pteridophyta, Musci, Algen) durchforscht wurde.

Monstruositäten kommen dort auch vor; die dortigen Botaniker-Kollegen sparen weder Zeit noch Mühe, dieselben aufzutreiben.

Ich halte es für das zweckmässigste, die Resultate auf den Spalten dieser Zeitschrift mitzuteilen, — als Zeichen meines Dankes für die gütige Hilfe.

Der erste Teil ist eigentlich jene Abhandlung, welche ich unter dem Titel: Caulimania der Gentiana asclepiadea (Mit 1 Textfig.) in *Vasi Szemle* Bd. III/3, Szombathely 1936: 209—210 mitteilte.

Jetzt kommen die neueren Funde: I. Synvaginula von Bartramia ithyphylta, II. Synvaginula u. Syntrivaginula von Catharinae und III. Ascidium von Spinacia oleracea.

I.

Bartramia ithyphylla Brid.

Fundort:*Kőszeg*, ad latus viae cavae, super „Hétforrás" de Zeigerberg versus *Lagerberg* directae c. 500 m. leg. 1932. 8. dec. Dr A. *Visnya*.

Ein Individuum sandte mir Herr Dr A. *Visnya* (Kőszeg) mit der Bemerkung: „Ad V. 282. f. f. Teratologia?"

Die Untersuchung ergab folgende Ergebnisse: zwei Sporophyten sind lateral durch die ganze Länge aneinander gewachsen, So entstand eine Synvaginula coalita. Die zwei Seten sind voneinander ganz getrennt. Die 2 Kapseln waren schon abgefallen. (s. Textfig. 1.)

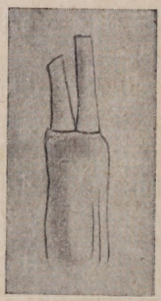

Fig. 1.

Fig. 2.

II.

Catharinaea undulata (L) Web. et Mohr

Fundort: „Musci ex Comitatu Castriferrei In pineto pagi *Kőszegfalva*. Alt. s. m. met. ca 275. Legit anno 1936 die 29 mensis januarii Dr A.*Visnya*" anomale detexit *Györffy*.

Auf meine Bitte sandte mir Herr Dr A. *Visnya* (Prof. des Mädchenlyceums in Kőszeg) lebende Catharinaeen, in welchen ich nach Monstruositäten fahndete.

In den Rasen fand ich drei Exemplare, welche monstruös waren, und zwar zeigte 1 Ex. eine Synvaginula, mit gleichlangen Aesten versehen, und 2 Ex. hatten Syn*tri*vaginulen, wo nämlich die unteren Teile der Vaginulen aneinander gewachsen waren. (s. Textfig. 2.)

III.

Ascidium von Spinacia oleracea.

Fundort: „Komit. Vas, *Kőszeg*, im Garten des Oberdirektors József *Ernyey*, gefunden von Gitta *Halik* dipl. Mittelschullehrerin, am 12. Mai 1936".

Der Direktor des Städtischen Museums von *Kőszeg*, Herr Lycealprof. DrA. *Visnya*, hatte die Güte, mir ein Spinatblatt zu senden, welches in ziemlich s c h l e c h t e m Zustande ankam. Ich legte das Blatt sogleich unter Wasser, so war es noch am selben Tag ganz turgenscent, und könnte es mein Demonstrator Herr László *Bérczi* photographieren. Leider aber drang das Wasser in das Chlorenchyma, deswegen sieht die Blatt-Tute so scheckig aus.

Fig. 3.

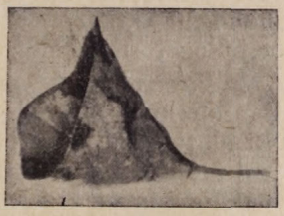

Fig. 4.

Textfig. 3. zeigt die Blatt-Tute von oben gesehen, in natürlicher Grösse; sie zeigt eine abgerundeteckige Kontur.

Textfig. 4. zeigt das Ascidium von der Seite betrachtet. Gegen rechts fällt der Mittelnerv des Blattes, gegen links die zusammengewachsenen Blattränder.

Das Ascidium war beinahe total radial symmetrisch gebaut, von unten gegen herauf sich allmächlich verbreiternd.

Verhältnissmässig zwar gross, aber in der Entwicklung hinter den normalen Blättern stark zurückgeblieben.

Die Photos 3 u. 4 danke ich dem Herrn Lehramtskandidaten László *Bérczi* (Szeged), meinem Demonstrator.

Das zusammenfassende Werk Dr O.*Penzig*'s schreibt: „Die Blätter haben eine sehr ausgesprochene Tendenz zur Ascidienbildung, die mehrfach *(Cesati, Lanessan, Lenz, Th-Stomps)* aufgefunden worden sind." cf Pflanzen-Teratologie II. Aufl. Bnd. III. 1922 p. 177.

*

Endlich sage ich auch hier meinen innigsten Dank jener Dame und jenen Herren, die mir behilflich waren.

Auch hier erwähne ich mit Dank, dass die Zeichnungen und Photos mit aus den Mitteln der *Rockefeller Fundation* erworbenen Instrumenten verfertigt wurden.

Új kőkorszaki lelőhely Bián.

Írta: STEIN GUSZTÁV.

1934 őszén Bián harmadkori miocen sekélytengeri fauna gyüjtése közben egy leletre bukkantam (l. „A biai bronzkori csörgő", Dr. Szilády Z. Term. T. Közl. 1935. április), s e lelet kapcsán Bia környékét régészeti kutatás tárgyává tettem. Már a legelső leletek meggyőztek arról, hogy Bia főként kőkorszaki település helye volt. Az a terület, amely — mint a leletek fekvéséből kitűnt — a település magva, körülbelül 10 kataszteri hold kiterjedésű, nem számítva egy ily település természetes kisugárzásait.

A kőkorszaki település helye Bia község határában, a vasúti állomástól délre ca. 4 km távolságban fekszik, s a viadukt alatt futó patak bal partján haladva közelíthető meg. Keletről üledékes magas mészkőpad, északról és délről egy-egy szakadékos vízárok határolja s keletről nyugat felé lejt a távolban csillogó biai tó irányában. A leletek egy része halásztelepülésre vall s valószínű, hogy a biai tó akkor a településig terjedhetett. A vidék kifejezett tófenékjellege erre mutat.

Természetesen nem lehetett szó sem ásatásról, sem a talaj bármiféle komolyabb megbolygatásáról, csak azt találhattam meg és gyüjthettem be, amit az út poráról, a mezőről, a vízmosásból, a szántóföldekről bárki is felszedhet és elvihet. Éppen ezért a régész terv- és szakszerű munkáját a legkitartóbb kereséssel, minden négyszögméternyi terület gondos átvizsgálásával kellett pótolnom. Az így begyüjtött anyag mégis rendkívül gazdag és tanulságos. Gyüjtési területem volt a legelő, a szántóföld, az ugar, a hajdan egységes területet ma átszelő utak bevágásai, legelő csordáktól felszaggatott, kondáktól feltúrt talaj, vízmosások, árkolások, omlások, megannyi feltárás. Eszközöm csak egyszerű szeges sétabot volt a kiálló kövek, cserepek stb. kiemelésére.

Hogy felszínes keresés kapcsán gazdag anyag volt begyüjthető, annak magyarázata a hely fekvésében rejlik. A lejtős talajt, az annak rétegeit feltáró útbevágásokat, árkolásokat esőzések, lerohanó vizek szakadatlanul gyalulják, mossák, s így mélyebben fekvő rétegekben eltemetett eszközök, emlékek állandóan felszínesekké válnak. Az idején meg nem mentett tárgyak a legelő és átvonuló csordák lábai és a szekerek kerekei alatt rövidesen tönkremennek, annál inkább, mert a természetes feltárás a talaj minden megbontott pontján azonnal megindul. Valószínű, hogy ez a természetes feltárás a lejtős helyszínen már hosszú idő óta folyamatban van, s ezalatt számtalan megőrzésre érdemes ősemlék pusztult el. Útbevágásokból, állandóan leleteket szolgáltató mély és időnként esőzések következtében felfrissülő

felületű árokrétegek figyelmes vizsgálatából megállapítható, hogy a felszíntől számított 2 méter mélységig feküsznek kultúrmaradványok, közben steril rétegekkel. Sűrűn találhatók félig feltárt omladozó tűzhelyek, gyakran egymás alatt, olykor egymástól távol, ami a település nagy kiterjedésére mutat.

1—7: cserépedénytöredékek (Scherben); 8—9: idolumok (Idole); 10: bronztű (Bronzenadel); 12—13: festékes edények (Farbentöpfchen); 11, 14—19: szerszámok, illetőleg sz. töredékek (Steinwerkzeuge).

Fot.: Stein Gusztáv.

Magától értetődik, hogy nem óhajtok a tudományos felkészültséggel és stratigraphiai rendszerrel dolgozó megállapítások elébe vágni, s ezért saját következtetéseim szakszerűségre igényt nem is tartanak. Szerény véleményem szerint a leletek, kőeszközök, fegyverek, edénytöredékek és azok díszítései, csonteszközök stb., valamint azok többékevésbbé kidolgozatlan, vagy kidolgozott volta, anyaga különböző kultúrperiodusokat jeleznek, s mind arra vallanak, hogy lelőhelyükön időszakosan a legrégibb települést az

újabb kőkorszak, majd bronzkor, végül még római település is követte. A letelepülésre való adottság a hely földrajzi fekvéséből, viszonylagos védettségéből, megélhetési lehetőséget nyujtó viszonyaiból (halgazdag tó) eredt, s talán évezredes időközi elnéptelenedés után találta meg ismét és ismét ezt az alkalmas pontot az egymást követő történelemelőtti korszakok letelepülni vágyó embere.

Valószínű, hogy lelőhelyünk legrégibb telepesei halászok voltak, s kizárólag ebből éltek. E föltevést alátámasztják egyrészt a felszínessé vált tűzhelyeken lelt halászeszközök, halpikkelyek, kagylóteknők, hálósúlyok, másrészt a vadászat eszközeinek és fegyvereinek feltűnő hiánya.

Túllépné e közlemény kereteit az, ha a leleteket egyenként felsorolni és leírni akarnám, mert hiszen azokat ismertetni s a feltárandó rétegekből előkerülő anyagot monographikus alakban feldolgozni majd a kutató szakemberek feladata lesz, a felfedezés jelentőségének alátámasztására elegendő az előkerült és begyüjtött ősemlékek egy részének felsorolása a következőkben:

ütő- és csiszolókövek kvarcból;
csiszolókövek (homokkő);
nyugvó homokkőcsiszolók;
kőbalták (tűzkő, kvarc, félkvarc, láva, fekete és vörös homokkő, jaedit);
fejszék (andesit, jaedit);
véső (bazalt);
zúzók, csiszolva (hasáb és csonkagula);
zúzó, gömbalakú (andesit, kvarc);
pattintott kvarcpengék (szarukő, májopál, faopál, füstkvarc, obsidián);
pattintott kvarc-kaparók;
magkövek (szarukő, májopál, faopál);
hálósúlyok égetett agyagból(gula);
hálósúlyok cserépből, lapos, kerek megfúrt;
hálósúlyok kőből, gömbalakú, megfúrt;
orsógombok;
festéktörő kő;
a legkülönbözőbb csontszerszámok;
csontpohár;
csontmerítők (kanál?);
csontsimítók;
csonttűk;
csontfűrész;
csontárak;
csontgyöngyszemek;
megfúrt szárcsontok (hálósúly);
kagylóteknők (Unio pictorum, Anodonta);
cserépgyöngyszemek;

állati ujjperecek (csiszolva).

Azonkívül számtalan legkülönbözőbb díszítésű agyag- és cseréptöredék.

Mivel egyedüli célom az, hogy az új lelőhelyre az illetékes körök figyelmét felhívjam, nem terjeszkedem ki annak állattani vonatkozásaira. Elegendő megjegyeznem, hogy a

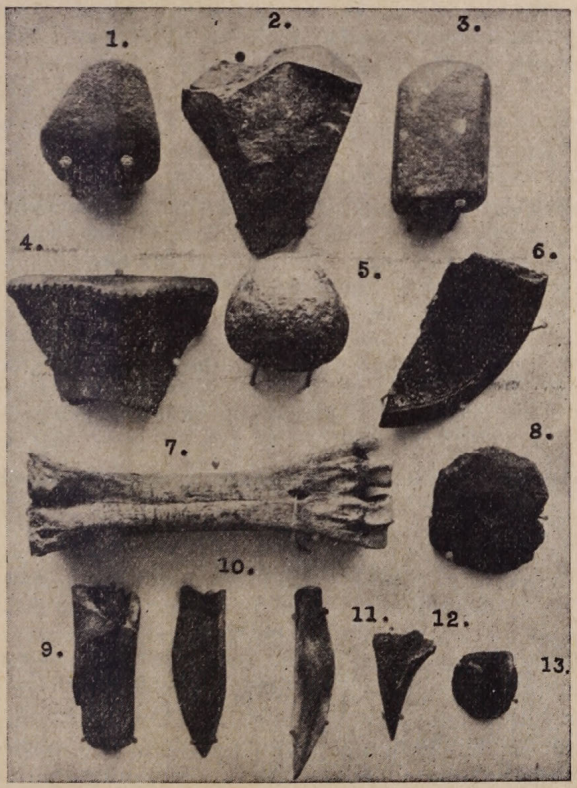

1: Zúzó v. ütőkő (Stampfstein); 2: kőbalta tűzkőből (Handbeil aus Feuerstein); 3: zúzó v. morzsolókő (Quetsch- u. Reibstein); 4: cserépdarab, fogacsos díszítéssel (Scherben, verziert); 5: gömbölyű munkakő (runder Quetschstein); 6: gazdag díszítésű cserépdarab (Scherben, reich verziert); 7: kifúrt csont, hálósúly (Knochen, durchbohrt; Netzgewicht); 8: hálósúly égetett agyagból (Netzgewicht); 9—12: csontszerszámok (Knochenwerkzeuge); 13: tűzkőből pattintott szerszámocska (kleines Werkzeug v. Feuerstein gesprengt). — Fot.: Stein Gusztáv.

kőkorszaki fauna összegyüjtött csontmaradványait meghatározás végett átadtam dr. Kolosváry Gábor egyet. m. tanárnak, ki régészeti kirándulásaimban gyakran résztvett, de kiemelem itt is, hogy az őskori ember jellegzetes kortársa, az Elephas primigenius (mammuth) egy megkövesedett szárcsontfej alakjában szintén előkerült.

Jelen beszámolóm egy — véleményem szerint — igen jelentős új magyarországi kőkorszaki lelőhely felfedezését adja, de csak nagy körvonalakban; kutatásaim nem történhettek stratigraphiai alapon, további komoly megállapítások a tudomány dolga; begyüjtött anyagom azonban változatosságánál és gazdagságánál fogva útmutatásul szolgálhat a szakköröknek arra, hogy feltárásaikat hol kezdjék meg, s hogy azok kapcsán miféle régészeti kincsek előkerülése várható.

Budapest, 1936. július.

*

GUSTAV STEIN: **Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia.**

Auszug. Verfasser beschreibt seine Entdeckung eines neuen Fundortes vorgeschichtlicher Kulturdenkmäler. Die geographische Lage des Ortes und phisikalische Verhältnisse bedingen ein ununterbrochenes Erscheinen von Steinwerkzeugen, Waffen und Geräten des Urmenschen auf der Oberfläche. Material und Beschaffenheit derselben sprechen davon, dass am Ort palaeolithische, mezolithische und neolithische Niederlassungen, später Kolonien aus der Bronze — und Römerzeit einander folgten. Der typische Zeitgenosse des Urmenschen, der Elephas primigenius kam in Gestalt eines versteinerten Knochenrestes auch zum Vorschein. Verfasser sucht die Aufmerksamkeit der Fachkreise auf den neuen Fundort zu lenken.

Magasi Artur.

Írta: HEIN TÁDÉ dr.

Ha nem lenne megtört lelkem platója,
S elállna folyóm, szomorúságom,
Nem lenne dal, nem lenne telt szívem,
Boldog idegen mit megcsodáljon.
(Ha megállana a Niagara.)

„Az Isten tett rám titkos hangfogót (s mégis parancsolt: énekelj fiam!) S az énekem mind disszonancia. (Hiányoznak a néma hurok,) hiányoznak, hogy nem mesélnek, (pedig élnek, élnek,) izmosan, véresen, vörösen élnek ...“ (Elégia a hangfogóról). Egyedül a költő érezheti ezt a rettentő megkötöttséget, mely némaságot parancsol a dörömbölve követelődző életnek, mely hangot kér a támadó viharnak, mely szót esd a néma érzésnek, s ritmus kellene, hogy pillanatra fölengedjen s magától: legnagyobb terhétől megszabaduljon! Néma húrok... Micsoda mélységes tragédia! Ez a csodálatos hangszer: a költő mintha régi zongora lenne, mely minden életet megelevenít, csak éppen néhány billentyűje néma... Háromhúros hegedű, cselló... Vagy nem is! Ott van a negyedik húr is, csak nem lehet illetni, mert sajátos pengése, melódiája lenne: új világ, más világ, mely igazi disszonancia lenne ebben a „disszonanciában“. Mégis... jó volna rajta játszani... Olyan tömegesen tódulnak a hangok,

a melódiák, a mámoros futamok, az őrjöngő keringők s a töprengő, összeroskadt cselló-szonáták, a bús éjtszakák, a kínos-víziós magányosságok vörös, tüzes vágyai, a perzselő parázsok, a kihült hamurakások, forró nyarak s dermesztő hidegek... Azonban vannak néma húrok és hallgató billentyűk... Pedig van szavuk, s volna énekük, s „ha nem takarna ez a titkos hangfogó, / mily remekbe szállna a dalom, / rózsaszín lenne szürke, kopott nótám, / és minden könnyem játék és nyugalom!...“ (U. o.) Azonban csak a költő kínlódja ezt a némaságot! Mert szólnak a húrok, búg a rejtett szonáta; éppen csak hangfogó tompítja, s a sorok közt muzsikál... S így szebb, teltebb és művészibb, jobban életet táró, mintha sikoltva zúgna, szilajon nekiszáguldozna, (vö. Széttöröm a velencei tükröt c. vers). Magasinak nagy költői ereje ezek a „néma húrok“, ez a „hangfogós“ líra. Éppen evvel a zárkózott nemességével zengi leggyönyörűbb élményeit! Érdemes rájuk figyelni, gyönyörűségünkre magunkba szívni őket...

Csodálatos, nyugtalan élet bontakozik elénk Magasi verseiből! Hisz költészete a maga legsajátosabb élete. Az az élet, melyet sohase tárt ki senkinek, s melyet maga sem akarva: árult el verseivel mindenkinek! Szép és rút, jó és rossz, fény és mély sötétség, béke és háború, hit meg tagadás, és még hosszan folytatva az ellentéteket, íme, csak az ágaskodó körvonalak. Azonban csak körvonalak! A messzeségben, sejtésszerűen s a végtelen körökön belül: a színek, hangok, hangulatok, érzések, indulatok, vágyak, lemondások, jeges és tüzes állapotok millió atomja, mind egymásrahatva, egymást hevítve, gátolva, lenyűgözve, a magasba sodorva! Innét nő a költő szépsége, így szineződik, telítődik az élet, honnan versei gyúlnak, hová a maga szeme se lát el, a zümmögő hangokat ő se tudja megkülönböztetni, szétválasztani! Hogy is támadhatnának ebből a szépségkaoszból harmonikus melódiák? A költészet modern Wagnere élheti csak ezt a világot, s csak természetes, hogy minden verse az ellentétes pólusok mesteri egybekomponálása! Innét nem támadhatnak pheidiasi zárt megoldások, melyek arányaiknak tökéletes egyensúlyával, formai harmóniájukkal csak eszmények, de nem emberek! Magasi költészete emberi eszmény körvonalazása, mely a belső életet nem légiesíti; művészi megoldásai az emberi élet mindennapi lehetőségei! Ez az ő egyik legnagyobb tehetsége! A feladat alig megoldható, azonban a művészetnek csak ilyen emberi keretek közt van igazi hivatása, hogy gyönyörűségünknek folyton újuló forrása legyen.

Költészetének titkolt, egyben bevallott problémája: „Mi vagyok én ezen a sakktömbön? / Mi a szerepem? Hová megyek? / Kit fogok leütni? és ki fog leütni? / Ki gázol át majd / a szívemen?... / Régtől tart a játszma, / nem vol-

tam ott a móka elején... / Úgy húzott be engem / egy célhoz ért jobbágy / hófehér lovasnak / a bús legendába / a harc közepén..." (Sakkfigurák). Az életnek e még meg nem oldott kérdése nem torzítja-e a költői látást? És számtalan kétely támad még innen; nem túlzottak-e a színek? biztosak-e a vezető vonalak? lehet-e építeni az így fakadt perspektívákra? megállják-e az igazi teherpróbát? vajjon minden szög alatt szépségek maradnak-e? A pillanatnyi életindulásoknak nem párhuzamos-e az útjuk? Van-e középponti céljuk? vagy éppen parabolák, sőt hiperbolák, melyek a végtelenbe tünnek, és örökre szétszóródnak! Minden élet két fókuszú elipszis, két biztos ponttal, melyeknek összeívelése meg nem szakítható! Magasi lírájának egyik fókuszában diadalmasan ott áll ő maga! Azonban mi van a másik fókusszal? S nem világos a két erőnek egymást követelése sem! Szörnyű lélekzivatarok dúlnak a két sarkon, de vajjon a viharmagvak egymásnak tartanak-e? Ma még a költő a két végletet „más erőktől hajszolt sakkfigurák"-nak érzi! Pedig míg e problémáját meg nem oldotta, labilis a művészetének az egyensúlya (vö. Mozog a mérleg c. vers)!

Témája szerint egészen modern ez a líra! Csupa probléma, dúrba áthangszerelve. Evvel lesz mélyebb, az egész embert átfogóbb minden értekező magyarázgatásnál! Hisz az élet több, mint hogy csak értelemmel volna felfogható. Az értelem meghökkenése, megtorpanása az érzés sodrán, hullámán szélesül végtelenre, melynek árján ott terpeszkedik a sötétség, bizonytalanság, a szenvedély és minden féktelenség, mely a végzet komorságával nehezül az életre! Mi értelme van itt a tudásnak? Mi köze a fenség szépségéhez a lemérés, útjelölés matematikai pontosságának, mikor az értelmi tényező irányával, erejével sohase számolhatunk? S itt talált igazi szépség-hivatására a mai líra. Új területhez jutott: az *egész* életből fakadt probléma alig fölmérhető anyagához, mely közel esik a tragikum szépségéhez, csak megjelenése sürítettebb; csak fölvillanó, pillanatra vakító, hogy a fénye nyomán támadt mélységes sötétben annál hatalmasabb, lenyűgözőbb legyen az élmény, s annál rettenetesebb erők sűrűsödjenek össze a vers vékonyságára! Újfajta lírai építő stílus ez! Rakéta-stílus! S költő legyen a javából, aki az itt felszabadult erőket nem fékentartja, csupán egyensúlyukat biztosítja! Magasinak sikerül, s művészetének ez egyik nagy próbája (pl. A sors tombolája, Szamárháton).

Természetesen ez a líra szimbolikus. Nem a jelképekért, nem is a modern költői irányért, hanem mert máskép nem is tudná magát kifejezni! Az ő mondanivalójának nincs kifejező anyaga-eszköze. Lélekfinomságaira nincs szó, lehellet-árnyalataira szólam, kipatakzó gondolataira, érzéseire s egész élményére „vers". Az ő művészete — mint minden

igazi modern művészet — csak megélve teljes és egész. Csak így és ennyiben van jelentése és formáló, lelket gyújtó, telítő ereje. Mindegyik verse — gondolva — fínom fátyol (aminőt kézzel szőni nem lehet!), ez takarja ingerlőn, kínálva a költőt: az embert, a lelket, a testet, nevetőt-kacagót, azt, aki töpreng, aki az élet mélységeit járja, aki megiszonyodott a földtől, aki a felhők magasába vágyik, aki tavaszos kedvben pompázik, s a szomorú órák országútját járja a „vígság szekerén“... Ennyiféle s még több a költő, s mindegyik ugyanaz! Hogy szövi át egyik a másikat? Egyik élete mennyire nyúl át a másikba? Hol itt a kezdet s a folytatás? És merre a vég? Mennyi kérdés! és mennyi hiányzó felelet! E titok millió arcát, lényét csak jelölni, sejteni lehet: ezért kell ennek a lírának szimbolikusnak lennie! S akiből nem rajzanak föl hasonló titkok és azonos jelek, annak hétpecsétes rejtély: fény szín nélkül, tűz meleg nélkül és értelmetlen hang.

Ennek a szimbolizmusnak prelúdiuma az első kötet első verse: A legbensőbb bensőm. A művészi teremtő élet tárul ki egy pillanatra: a benne szunnyadó, folyton munkáló élmények, a formát kívánó nagy gyönyörűségek, melyek egyetlen valóságos jegyei a művésznek. Konkrét adatként ez a vers is olyan, mint minden vers: hangulata van. Azonban az értő léleknek végtelenül több: a magasabb fokú élet érezetése, egy gazdag lélek sóvárgó megnyilatkozása, a mai ember, az örök művész tantaluszi kínja, hogy teremtenie kell, s — a forma: a szó, ritmus, minden kifejező eszköz halvány, száraz segítség ennek a csodálatosan buja, egy élményben millió színű, egész-teljességű életnek a visszaadására. Hogy mindebből a versben csak hangulat, sőt lemondó hangulat született, ez nem az élmény kisebb ereje; a hiba az lett volna, ha többet akar adni, mert akkor csak bizarr szó- és szólamfigurát rajzolhatott volna a megfoghatatlan új világnak. Magasi modernsége, új líraiságának egyik bizonysága éppen az, hogy a forma kifejező erejét nem érzi egynek a megnyilatkozni akaró élménytartalommal! Meghagyja a kettő természetes diszharmóniáját, hogy éppen evvel hangsúlyozza a szépség belső életének lényegesebb voltát, s hogy ehhez a formáló erő, tehetség csupán közeledhetik, azonban egyforma jelentőségük sohase lehet!

Egyébként is a modern lírának alig van külső kapcsolata, ahogy pl. Petőfinél, Aranynál megfigyelhető, akik szerves életszerűséggel kapcsolják a maguk világába, ami rajtuk kívül áll vagy történik. Evvel együtt megfogyatkozott a mai költészet rajzszerű ábrázolása is. Mindez természetesen csak következmény! A lényeg a koncepción, a tárgy megélésén van. A művészi probléma: miként tudja a költő a legteljesebb, legértékesebb belső világot formába rögzíteni? Mert ezek legtöbbször csak intuitíve megérzett élmé-

nyek. Lehelletszerűen finomak, alig érinthetők, csak lelki képük van, színnel, vonallal alig határolhatók, mégis élnek, sőt hatványozott energiával követelőznek, sodorják, irányítják az életünket! Valamikor nyugtalanító hangulatnak, zavaró töprengésnek, ötletnek mondták ezeket a körül sem írható állapotokat, s míg ki nem alakultak, csak elvétve szolgáltak teremtő élményalapul. Ma éppen az „ötletszerű" stádiumban legtermékenyebb az élmény, a maga szűzi tisztaságában, ahogy a lélekvégtelenből fölmerül, s még nem kapott tudatos irányítást, nem kerestek neki „bevezetett" formát. „Mi lenne, ha egy nap mindenki jó lenne? / megértés, béke, áldás, áldozat... / és nem bokázna az irigység tánca / és elkárhozna minden kárhozat" — írja Magasi (Mi lenne?...). S mindegyik strófája egy-egy villanás: mi lenne? Csak kérdés. Nincs rá felelet; nem is keres! — Szép ez a vers? Gyönyörűségesen az! Nem „kézzel fogható" szépségei miatt, hanem amit sejtetni s így bizonytalanul megélni enged a költő világából! Micsoda fenséges teremtő pillanatai lehettek ezek a feslő strófák a költő világának?! Szemmel nem láthatók, füllel fel nem foghatók, azonban víziós megnyilatkozásban annyira igézők, rabul ejtők, egész életet betöltők, hogy mélyebbek s a szépség megközelítésében merészebbek minden akadémiai márkázásnál. Az is bizonyos, hogy az ilyen versnek nincs úgynevezett képszerű stílusa. Nem is lehet. Mert ennek az élménynek nincs testi élete, ez a lélekben történik. Ezért nem is lehet kívülről szemlélni. S amikor a költő a versben is a valóság pereméig ér (utolsó strófa), megtörik a lélek varázsa, s már csak szappanbuborék, melynek ebben a testi életben a költő is csak egy percnyi létet szánt (azt is zárójelben).

Azonban túlságosan is egyszínű volna ez a líra, ha csak a problémák végeláthatatlan sorát adná! Bár egy témakörben is kimeríthetetlen az élet s a művészet változatossága, mégis... Így aztán önkénytelenül szövi át meg át a gondolatot az érzés, a hangulat. Jobban mondva: nem is körüllengés ez, mint az élményanyagnak erősebb rádióaktivitása. Valami szeszélyes körülmény folytán megbomlik az atomkohézió, s az érzés szárnyán millió hangulat-elektronra bomlik! Lelki, művészi atombontás! Ez is az új líra sikerének a titka! Hogy jutott eddig? Bizonyára a költő se tudja! Amikor írja az ilyenfajta versét (pl. Simándi Pál hatytyúdala, Napraforgó), valószínűen nem is sejtette! Mégis jobban, egészebben belénk vetítette, gyökereztette életét, kínosan támadt maga szépségét, mintha az óda, a rapszódia dübörgő, félelmes magasságáig építette volna egész valóját, mintha annak a pillanatnak minden gyönyörűség-gazdagságát egyszerre ránk zudította volna! Ez csak tömeg szerinti monumentalitás lett volna, mégis hatásában, szépséget teremtő erejében kisebb, mint ez a lélek-emanáció. Magasi

költészetének ez is egyik nagy művészete. Micsoda buján pompázó az az adománya, mellyel belső világát ki tudja rajzolni, és verssé formálja a nélkül, hogy a kész alkotásban magától elszakadt volna! Hogy ontja azokat a lehelletfinom élményeket, melyeknek mindegyikében lelke, élete egész valója izzik, tépelődik, a magasba fordul, aztán önmagába roskad, megijed, fölújjong, hogy újra suttogóra váljék! S mindez egy vékony selyemfonálon, melyen egy költőélet minden művészterhe zsúfolódik. Nincs itt sehol stílusgravitáció, mely a kép, a hang erejével hatna, mégis: a lélek mágneses köréből nincs kijutás!

Így bizonyára jobban érthető lesz minden művészet örök, lázas nyugtalansága. Ady, Mécs csupa diszharmónia. És Magasi is az! A szivek világvásárán-ban mondja: „Nem bírtam élni csendben, egyedül... / a szivemre szállt, és szebb jövőt igérve / csiklandós indulókat hegedül". S következik a versben villogó képek, víziók tarka, megejtő sora... Fontosak itt a szavak, a megrajzolt lehetőségek? Semmiképp sem! Ezerszer inkább a függöny pókhálóvékony rései, melyeken át egy csodás világ tárul elénk. Egy idegesen nyugtalan lélek, mely szinültig telítve van fogékonysággal, honnan a leggyöngébb áram melódiákat varázsol, s ahonnan vágyak születnek, melyekre nincs földi ír s emberi beteljesülés. Az az emberi élet homályosodik elénk, melynek kell a szünetlen kísértés, hogy a boldogság pillanatnyi kéje még fájóbb kínba zudítsa. Ő az a művész-martír, akinek a tudása a tudatlanság kapuja. S tudjuk-e, hogy az előbbin érzett öröme nagyobb-e, vagy a másik miatt támadt szomorúsága? Lehet-e egyáltalán Magasiról belső képet rajzolni? Ő maga tudna legkevésbbé! Csupa ismeretlenség ez a világ, melyben messzesuhanó villám-lobbanások az alig érthető utalások ennek a nagyszerű életnek grandiózus fázisaira? A csillagászatban a fényévek a mérőegységek. Irtózatos távolságok! S a művészléleknek ilyen egységeit ki lehet-e számítani? Térképezhető-e ez a világ, melynek talán minden másodperce új szépség-világegyetemeknek születési ideje? Azt mondják a tudósok, hogy a bölcsőből leejtett babajáték utolsó hulláma a Sirius csillagot is éri! Hát akkor a kötői lélek egy mozdulása, aztán élménye milyen utat jár meg lélektől-lélekig, míg elpihen? S vajjon ilyen távlatokban, lehetőségekben fontosak a szavak, meg a többi nyelvi képlet, melyekből talán sablonos mondatok lesznek? Egyáltalán nem! Magasi művészete sem a vers, hanem az élet, melyet indít! Ennek dimenziói a méretei az ő egyéni nagyságának, kizárólagosságának, költőiségének, ezek az intuitíve megérzett alkotó energiák, melyek sehová bele nem vetíthetők, nem létezve föl nem fedezhetők, senkibe bele nem érezhetők, azonban meglétük kényszerítő, lenyügöző ereje

elől ki nem térhetünk, s el nem titkolhatók! Ilyen Magasi egyéni világa, vagy mint mondani szokás: „költői egyénisége!" Valójában azonban megrajzolhatatlan, ahogy Petőfi, Ady, Mécsé is ilyen!

Ennek a lírának egyik sajátos terméke a Pillanatok c. vers. Tárgya szerint nincs benne semmi új kinyilatkoztatás; minden nagy élet följajduló szomorúsága ihleti: „de kár, hogy minden / csak egy pillanat!" Azonban éppen a kifogyhatatlanul buzgó belső-gazdagság s a természe szánt idő percnyi volta kelti benne is a művészek tragikus érzését: a véges és végtelennek groteszk, emberi kapcsolatát! Annyira érthető a végességnek ez a szomorúsága! A közönséges embernek az élet a születés és halál közti jó-rossz tengődés. Azonban akit a Gondviselés a szépség-teremtés ajándékával indított útnak, annak százszorosan nehezek ezek az emésztő percek, órák. A költő is úgy érzi, hogy sokat, a legtöbbet magával kell vinnie, pedig mindezt kinyilatkoztatásul kapta s hozta magával! Adni s mégis mindíg gazdagabbnak érezni magát a pazarló bőkezűség ellenére, micsoda fordított tantalusi kín! Hol van a nyitja ennek a paradoxonnak? Bizonyára a művészek az élet nagy tragikusai minden külső látszat ellenére is!

Magasi elsősorban papköltő. Igazi hivatással innen fakadhat a legmagasabb művészet, mely *csak* művészet, de az a legjavából! S amint az ő költészete mutatja, ez a hivatásbeli állapot nem jelent semmiféle gátlást, sőt minden vonatkozásban a legteljesebb szabadságot, csak éppen szabadosságot nem! Témaköre maga az élet, az *egész* élet! Nincs kicövekelt területe, mely szükre zárná a világát. Mindent lát, minden rezdülés elér hozzá, s minden érintésnek viharzó folytatása támad. Látszatra csöndesek ezek a ringások, azonban mélyek és kifürkészhetetlenek. Költői életükben alig ismerhető a multjuk, végtelenbe vesző a jövőjük. Mindíg életre vannak szánva, mert örök emberi meglátásoknak költői vetületei. Szólózik a cellám — egyik versének a címe. Igénytelennek tűnő téma, és így kit érdekelne? Az egyhangú falaknak, az egyformán zümmögő csendnek, a halk óraketyegésnek nincs is semmi szenzációja... S ebben a némaságban egyszerre élet támad, víziószerűen föltárul a mult: akik ugyanitt örültek, szenvedtek, harcolva reméltek, s a bennük élő folytonosság a jelenbe ér, majd a jövőbe, mert „a cella csendjét nem lehet feledni, / hiába minden boldog pózolás... / a lélek mélye visszasírja mindíg / a béke boldog árva otthonát". Ilyen távlatokra fűzve a lélek eseményeit a vers életek dallamát szüri ki a csendből, a külső eseménytelenségből, s egyszerre megjelenik az élet sokrétegűségével, sejtéseivel, valóságaival, lehetőségeivel, melyekben a mult csak azt jelenti, hogy kezdődik, azóta azonban folytonos a jelen: a gondolat, az érzés: a líra! Ennek a költészetnek ki-

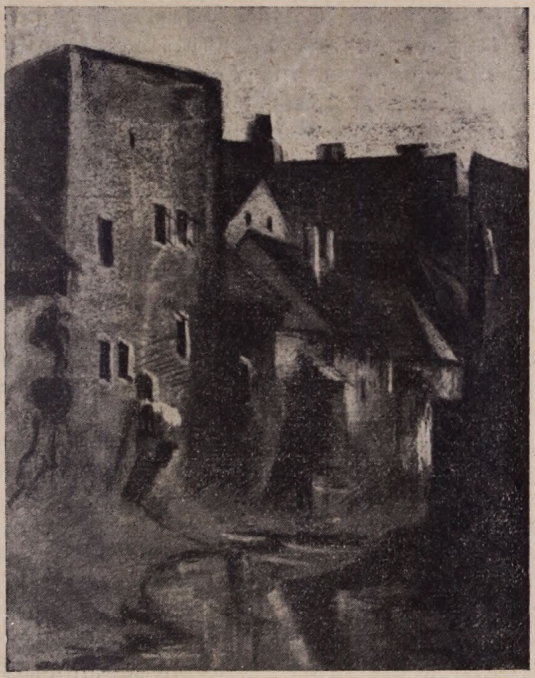

sz. Csorba Tibor: Sopron: Ikvaparti városrészlet.

sz. Csorba Tibor: Őszi szántás.

váltkép belső szépségei vannak, ezek azonban szinte kiméríthetetlenül patakzanak lantjáról, s pap volta ellenére is mind közös emberi élmények, különösen pedig ezeknek transzponált megélései, a művészi formába-szökkenések! Ahogy támadtak, a pap lelkéről váltak le; amikor megszülettek, minden ember valóságai, szépségei lettek!

Lírája két hatalmas pólus közt leng: Isten s a föld között. Így meghatványozza az amúgy is sokrétű élménykört. Mert a kettő mindegyike dúsan ontja ránk a problémák tömegét, melyek az egyensúlyozott lélekben is folyton súrolják egymást. Magasi meg egyenesen szembeállítja őket! Az ő feszülő, szüntelen nyugtalankodó életében kevés az önmagába zárt élmény intezitása: itt csak hintázva ringó lejtését érzi, s ennek lagymatag íze nem elégíti ki. Ezért vonja a meginduló lélekrengést az örvény mélységéig, hogy így a lélek szakadéka kiszélesüljön, az embertől Istenig, s hogy végső eredményben minden emberi tragédia kutfejéül, egyben megoldásul ezt a két antipólust és ezeknek összeívelését jelölje meg.Mesteri a művészete, ahogy minden életmozdulásában azonnal rátekint arra az ellentétre, ahogy szétvonja az ellentétes erőket, ahogy hangulatlibbenéssel fényözönbe állítja őket, ahogy magából kivetíti ezt a szüntelen viaskodást! Igen gyakran azonban meredekebb szakadékot mélyít a maga megbékülésébe, megnyugvásába is, hogy sem igaznak, őszintének éreznők! Az ilyen verseinek (pl. Dal a hópehelyről) fénytörésük van: lágy és meleg szivárványszínben pompáznak, azonban ez a meleg, ez a fény nem a lélek tűzéről fakad, helyesebben: több benne a tehetetlen, sőt pillanatnyi megadás, mint a meggyőződésből eredő őszinte meghódolás. Úgy érezni e versek bánatos mámorából, hogy: ez is egy megoldás! S a problémának ez a kényszerű tompítása csak visszahúzódás, csupa lappangó láz, kirobbanásra váró békétlenkedés, ami sajátos pikáns ízt ad e verseknek! Ez a diszharmónia érdekes jellemzője ennek a költészetnek, s egyik magyarázója, hogy a látszatra harmóniába simult művészvilágnak annyi olvasója van, hogy napilapok, folyóiratok szivesen leközlik. A művészetnek ez a mellékíze még a kiforratlan, biztos irányra nem talált világnézetre vall! E nélkül pedig nincs abszolút művészet! Ezért hat most még bizonytalanul: „Világítani... / — ez az én sorsom, / tüzet szítani / — ez az én gondom! / Az én tantervem."

Az újabb vallásos líra művészi darabjait olvashatjuk a Szózat az égő csipkebokorból ciklusban (A kristály és Kaméleon c. kötet). Fönséges megnyilatkozásai ezek az Isten és az ember kapcsolatának. A magával öntudatosan számotvető lélek áll az Úr előtt! Most nem érzésből, hangulatból fakadt percnyi megalázkódásból, hanem mert tudja, hogy a kisebb erő nem térhet ki a végtelen köréből. Bármennyire

megföllebbezhetetlen is azonban ez a tapasztalati bizonyság, mégsem egyszerű megadás. „Én nem rombolni jöttem, ó Uram... / építek én, ha Te is akarod, / de akkor tartsd fel, amint Mózesednek, / ha meghanyatlik gyengülő karom...“ (Zsoltár erőért, mely épít...). Ebből a szembenálló feszültségből támad az élmény. Alázatos ez a hang; azonban még lázadó, dacoló is! S az a költőnek nagy emberi, művészi szépségteremtése, hogy ezt a mesteri stílust önmagában szétbontja, felszámolja. Nem ellanyhulva, az érzésben feloldvadva, hanem önmagában megvilágosodva, a két erőt mérkőzni engedve, miközben magába szívja a támadás tehetetlen, szánalmas összeomlását, a végtelenség folytonos diadalmaskodását, megértve nem a céltalan küzdést, hanem az együttműködésnek istenibb, emberibb értelmét, hogy magasságokra csak karöltve juthat, hogy a költő önmagát csak a Másikban érheti el, nyerheti meg! Misztérium-dráma ez, mely a lírai formában is megtartja feszülését, szünetlen aktivitását, tomboló fortisszimóját, melynek csendvölgye is csak erősűrűsödés, hogy annál csattanóbb legyen az egymásratalálás diadalos újjongása. Valóban zsoltár, melyben a modern vallásos élet kínlódik, perel és panaszkodik, és keresi önmagát. Ez a legmaibb jelen, mely nem érti a multon való szemlélődést, az érzés ernyedt mozgó-mozdulatlanságát, mely ugyis mindenkor csak a tétlenség áttetsző fátyola volt. (vö. A bánat bízó zsoltára.)

Máskor mégis úgy érzi életét ebben a viszonylatban, mint a földreejtett égi labdát: „Az ég is húzta, a föld is húzta, / szerették piros, mesebimbós arcát... / s a kicsike labda küzködött, ugrott... / vívta az égnek s a földnek a harcát...“ (A földre ejtett égi labda.) Micsoda távlatai vannak ennek a versnek! Minő végletes érzésekből van szőve! Van benne forró, türelmetlen vágy és elernyedt akarat, van tűz és hamú; játékos jókedv és csend; színes káprázat és vak sötétség; lobogó vér és kiszáradt ideg; tomboló akarat és szárnyaszegett lemondás, mert mindez a bizonytalan harcból sarjad, melyet vívunk önmagunkkal sajátmagunk ellen! Forróvérűek ezek a versek: csendes hangjuk csupa lefojtott mámor és lihegés, érintésük is éget, közelségük is perzsel, mert a lélek kaotikus elemei csatáznak belül, és duzzadó energiájuknak még nincs biztos útjuk! Teremteni akarnának, s minden történésük csak maguk emésztése; íveket kovácsolnak, magasságokat építenek, azonban csak félpartról nyúló bizonytalanságig nőnek; magasba vágynak s még szeretik a mélyet, s nincs erejük szabadulni az örvény szédítő örömétől. E versek a szembetörő erők szépségei. S a nagy zavaró mozzanat: merre veszik majd útjukat? Magasi lírája a lehetőségek gyönyörű ígérete. Ma ebben gazdag és kimeríthetetlen!

Vallásos verseiben (pl. Csak Rólad tudnék szépen éne-

kelni; A genovai temetőben; A fénylő prizma körül stb.) általában a maga egyéni küzdelmei, kétségei, alázatos hangulatai, méginkább a mai vallásos élmény intenzív ereje sugárzik elő. A mai hívő léleknek az igénye már nem külsőség, mégkevésbbé édeskés, elernyedt hangulat, hanem öntudatos belső és külső cselekvés: a maga egész élete. Ezért a mai vallásos líra se lehet elmélkedés a multról, jámbor fohászok ritmikus áradása, mozdulatlan szemlélődés. Ennek nincs tovább mozdító ereje, művészt ihlető varázsa, mégkevésbbé szépséget keltő hatalma! Magasi is új, belső tónusban írja gyönyörű himnuszait: ahogy életében szépségálmodásként lelki gondból, kínlódva érző mélységekből, nagy lelki katasztrófákból, alázatos megtisztulásból fakadtak. Mindegyikben egész maga van benne: megtörten, fölmagasztosulva, félénken, bízó bátorsággal, gyáván és harcos kedvvel: magával és maga ellen, sose messzire tekintve, idegenből várva az indítást, mindig a maga világából s a külső életet is a maga szimfóniájára hangszerelve! Ezért vallásos versei merészen őszinték, de forrón melegek; keménységük acélos rugalmasságba hajlik át, hogy nőhessen, hogy mindenkinek mindenkor egyéni szépsége lehessen. Sehol sincs egyetlen stilizált vonása, mindig Krisztus felé vonagló megadás, magán való diadalmaskodás! „... hogy fiatalságom templom-udvarában, / mit óva véd öles palánk, / ugy-e Hatalmas, megbocsátható, / hogy még csak fanyar füsttel ég a láng?" (Még füsttel ég a láng). — Természetesen vannak versei, melyek elsősorban csak a pap életéből eredhettek, s talán ezek mutatják leginkább, hogy a papművészet nem üvegházi kivirágzás, mely nem bírná meg a szabad természet szélsőségesebb klimáját, megpróbáló viharait; inkább azt, hogy már túlnőttek az emberi kicsinyességeken, megalkuvásokon, az élettel űzött játékon: próbái a magasabbra hivatottságnak, pl. „Ne illess engem", „Mesél a multam" stb.

Másrészt lírája eredeti s egyéni kiteljesülése a meleg, bensőséges gondolati költészetnek. Első verseiben még inkább szétárad az érzés hímes szövéssé, több a hangulat pillangójátéka, a lebilincselő szivárványszövés, az elmélázva rabulejtés... Azután észrevétlenül mindez áthangolódik a gondolatokban élés mélységes skálájára. S most kezd kibontakozni az igazi Magasi: amikor az élmény már nem pillanatnyi föllángolás, lángolva kiégés, zuhogó fényözön, színek buja tarkasága, hanem a gondolatélmény lassú érése, mely átfúr a lélek, az élet gránitfalán, belegyökerezik makacs odatapadással, eggyélevéssel, felejthetetlenül. Az effajta verseinek mindegyike egy-egy fantasztikus probléma ötvösremeke. Olyan témákkal viaskodik, melyek a filozófai kérdések horizontjáig vetítik kérdő árnyékukat, s nála a költői élmények kecses, hajlékony, szinte törékeny szálán feloldódnak meleg, enyhe napsütésben. Verseinek kezdőképe leg-

többször óriási űrt von életünkbe, és szédítve torpant meg, hogy a kibontakozásban egy merész ívvel összekösse a végtelenbe vesző életpartokat, s a disszonanciából folyton kicsendülő harmóniát juttassa életünk boldogságául s vágyaink kielégítéséül. Ezért nem is könnyű olvasmányok ezek a versek; a líra sablonos megélésével olvasva őket gyakran látszhatnak szürke, elmosódott villódzásoknak, s aki a rapszódiák külső, szemet kápráztató lobogásánál nézi őket, hamar csalódhatik; de akinek van fogékonysága a problémák művészi megoldásai iránt, ahol elsősorban a bensőn, a költészeten van a hangsúly, az kiérzi belőlük a modern lélek szépségigényét, mely mindig összecsik a legmaibb ma örökérvényű művészetével!

Lírájának legmélyebb, egyben nagyon bájos fejezete A mozivászon fehér marad c. ciklus (A kristály és a Kaméleon). Nyolc vers az egész, de ha semmi többet nem írt volna Magasi, akkor is ezekben egész-magát adja. Szelídek, lágyak, szinte selymesek e versek, pedig mögöttük egy nagy élet alig fékezhető lobogása izzik! Mi a csodálatosabb? az a melankólikus rezignáció-e, mellyel a költő magát vigasztalja, hogy „ne félj, szívem, / ha vége lesz, ha végleg elszakad / ez a kis élet, ez a furcsa film, / a mozivászon fehér marad/ . . .“ (A mozivászon fehér marad), vagy az erő, mellyel a maga titáni forrongásainak ilyen csendes felszínt tudott teremteni? Vagy éppen ez a látszólagos harmónia a félelmetes? Akárhogy van is, ma meghitt pihenők ezek az enyhe színfoltok a folyton vajudó háborgásban! Bizonyára a költőnek is azokból az óráiból valók, mikor egy pillanatra összeköthette életében a jelent az örök Végtelennel, amikor lehalkultak a bénító feszülések, és tudott türelmes szívvel Emmausba menni, „Magányok árán okosabb, bölcsebb bölcsességet venni“, s nem húzta mázsás, száztársú iga, nem volt töprengő, számvevő, türelmetelen órája, tudott otthonélő lenni, s meghódolni az Úr óhaja előtt (Irigylem a csigabigát). Magasi lírája egy újabb fordulója a mai költészetnek, melyben a legteljesebb bensőség veszi át uralmát, melyet mindenki más csak részként élhet, míg az élmény többi ágazása ívelés, melynek nyomán a lélek a szépség végtelenjét sejti, s ráeszmélhet a maga parallel kérdőjeleire, titokzatos fényeire!

Egyik mélyértelmű versében (Strófák, hogy megnyughassanak) írja: „Hisz fúj a szél és parancsol a víznek, / irányt szab minden szónak, szájnak, szívnek . . . / s hogy csak a szél országútján mehetek, / erről nem tehettek . . .“ Az örök emberi ellentétek tragikumának emberi képlete. Maga az élmény annyira köznapi, mindenkivel mindennap megtörténhető lelki esemény, hogy szinte nehéz észrevenni. S mégis innen emeli ki a költő egyik legszebb versét: ahogy szelíd szóval, alázatos hanggal, megértést kérő bánattal magyarázza a

gyöngeséget, a folytonos botlást. Magyarázza? Nincs erre szükség! Csak föltárja életét, az erőtlenségben a tudatosság erejét, melynek fölfelé kapaszkodó útját indítja. S oly gyöngéd itt minden szólam, minden akkord, mintha Grieg Peer Gyntjének a muzsikája volna a kísérő: elomló, lágy bársony, aztán szilaj, rohanó, újjongó! Ennek a költészetnek a skálateltsége kimeríthetetlen, színei a pasztellben is tobzódók, hangulatai szüntelen átmenetek, modulációi alig megkülönböztethetők, erői gyöngeségében is a végleteket átfogók! S mindez csak a szépségért, a belső életért, melyet érezhetett a költő, mikor ez a pihegő, zsongó akkord csendült benne: „Hófehér, szűzi, égből csókolt pelyhek, / milyen meleg a havatoknak a terhe, / viharok, szelek, ha egy halomba vernek...“ Költői képnek is szép, azonban próbáljuk csak élni belső tartalmát, azt a titokzatos világot, mely elsőnek érezte a hó terhének melegét, ezt az elemezhetetlen lélekélményt, mely pedig igaz valóság; csupán Magasi kellett, aki tudatunkba vetítse sajátmagunkat...

Azonban bármennyire harmonikusnak látszanak is versei, mindig a maga életének a végleteiből szövődnek. „Elnézem... / ez a nyár csupa vágy, csupa dal... / s látom a szívem... csupa tél... / csupa hó... csupa zuzmara... / Az Isten akarata, hogy nyár közepén is / szivemben tél legyen... / hófehér tél legyen...“ (A Wörthi-tó partján). Az ilyen szélsőségekből fakadó líra nem lehet zavartalanul egyensúlyozott, hisz hánykodó örvényekből szakad. S ki tud ilyen költői életbe látni, melynek ekkora sötétségei s vakító fényei, igéretei s csalódásai, mohó vágya s tehetetlen aléltsága van? Lehetséges innen megbékülő ívekre támaszkodó harmadik világ, melyből a líra csobog? Aligha! Sőt egész biztosan: nem! A szépségük ezeknek a verseknek: hogy szivárványt fonnak a szakadékok fölé, s tükrözik azt a világot, melyben lassan bontakozik az ősi élet képe, mely a költőnek öntudatlan, meleg ihletője. Hogy elér-e majd addig Magasi, hogy ki tudja-e vésni, egésznek, valóságnak formálni ezt a másik Magasit, ki tudna erre a kérdésre felelni?! Minden művészi alkotás szerzője elérhetetlen életének szerény igérete, s közülük csak Michel-Angelo akarta megszólaltatni a szobrát...

Mivel a líra mindig nyugtalanságból táplálkozik, azért a multtal szemben folytonos elégedetlenkedés, a jövőbe meg telhetetlen vágyak ágaskodnak, nyulnak. Ez a líra vaskos keresztmetszete. Magasi költészetében meg éppen lényeges motívum a harmóniátlanság! Ez is oka, hogy eddig csupa változatosság, meglepetés, igen gyakran meghökkenés egy-egy verse! Szertelenül gazdag élet duhajkodik benne: mohón rajozzák körül álmok, vágyak; csupa kísértetjárás a lelke, és még nincs biztos iránya, melynek erővonalai szerint rendezni tudná, egyensúlyozhatná állásfoglalásait. Lá-

zas ez a költészet, és kiszámíthatatlan az emelkedése, esése! Verseiből az látszik, hogy az élet szerelmese, s világnézetének fölcsillanó józansága még csak pillanatnyi meghódolása az örök elvek előtt, de nem lelki szükségesség, melyből nagy himnuszai fakadnának! Költészetének ez az egyetlen komoly fogyatkozása (pl. Sóhajtás Epikuroszhoz).

Diszharmóniás lírájának egyik tragikus ízű verse a Haldokló tulipán, különösen utolsó strófája: „Szemétre dobnak és nem szagolnak, / akiknek éltél... Menni kell... muszáj.., / Vajjon egy szebb jövőbe mentél, / sárguló szirmú, kicsi tulipán?" Alig lehet komoly megilletődés nélkül olvasni e verset! Minden benső tragikus szépsége ellenére inkább kérdés támad bennünk: honnan indul, s merre száll a lelke? milyen űr fölött lebeg? Milyen messzeségben van az induló partja, s vajjon sejti-e a másik kikötőt? A pillanat kavarta-e a hangulatot, vagy mély gyökérről pattant, melynek még tovább is kell érni? S mi ennek a feslő disszonanciának a szépsége? Az, hogy támadt? Hogy nem látni két egymás felé hajló ágát? Hogy parabolán száguldó ember-üstökös? Úgy érzem, e vers szépsége éppen az: amiért e kérdéseket, s még annyi sok-mást föl lehet vetni! Mert melyik ér többet: a kérdés, vagy a felelet? Van egy látási szög, honnan minden bizonnyal az előbbi a fontosabb; mert a kérdésben erő feszül, nyugtalankodik; a feleletben béke, nyugalom, harmónia van!

Erre utal az a körülmény is, hogy az újabb magyar lirikusok közül egynek a költészetén sem érezni annyira a maga legegyénibb problémáját, mint Magasién. Ez a legtöbb versét túlfűtötté, izzóvá, a robbanásig telítetté teszi. Különösen A kristály és a Kaméleon c. kötetben egymást váltják az élmények, melyek mind a lefojtott erők szörnyű viaskodását sejtetik. Lenyűgöző ez a látvány, fönsége alól alig lehet szabadulni, azonban minden nagyszerűsége ellenére is kísérteties szakadékok fölé nyúlik, amiért diszharmónikus a szépsége. Ezek a versbe sűrített kaotikus élmények lebegő sziklák, óriás arányúak, csodásan megkapók, mégis félünk a közelükben, mert nem tudni, mikor vesztik az egyensúlyukat. Az idegek pattanásáig feszített várakozásnak a szépségei az ilyenek, mint pl. Széttöröm a velencei tükröt, Óh be nem vallott vallomások, Megbánjam? Jöjj el, Theokritos! A még tombolva rohanó drámák mámora parázslik rajtuk, s nem tudni, a lélek márvány palotája vagy gőzölgő szakadék támad-e belőlük! Nem az élményben, tehetségben van a hiba (ez nagyszerű s elhivatott!), hanem a világnézeti állásfoglalás tekintetében! E nélkül pedig nincs egész és egészséges művészet! Magasi ma válaszuton van, s hamarosan döntenie kell, mert ez *nem* megoldás: „Szét kellett zúznom fényes csodatükröm, / a szivemet, hogy

ezreké legyen, / hogy holtig sírhasson a nyolc boldogság / a Táborhegyen".

Mindezek ellenére mégis vannak jelek, melyek arra utalnak, hogy kezd kialakulni a költőben, merre forduljon örvénylő útja! Egyre tisztább lesz előtte, hogy ha „megtört is lelke platója" (Ha megállna a Niagara), ennek nem lehet csak egyetlen síkja, az, mely mindig a mélybe vezet. Így váltódik át a lélektörés fölfelé irányulóvá, melynek termő rónái repedések köré csoportosulnak; ezek a különbségek azonban már az emelkedés fokozatai. S mindennek magasba lendülő perspektívája van, napfény-özöne, derűs színei, friss, éltető áramlása! Ezt a prelúdiumot intonálja a Méh vagyok én is... c. versben: „Méh vagyok én is..., / a másoknak méze, a másoknak kincse, / magamnak vagyok mézből a bilincse. / Üzenet vagyok Istentől a földre, / az Ő kaptára, ahová én gyüjtök. / S vagyok az égnek szerény mellékajtón / méztől ragadós és méztől rozsdás, / kis rozoga kilincse". Puha, lágy a hang, mintha sekély víztükör játéka lenne a Nappal. Pedig forró és mély, az élet végteleneit átfogó, megadásával lenyügöző, szolgáló készségével mindenkinek parancsoló, s magát mindentől megfosztva minden szépséget önmagába halmoz. Lélekről szakadt fönséges melódia, mely minden szívben talál együtt rezgő húrokat, melyeknek van erejük, hogy szimfóniává teljesüljenek. (vö. Koralsziget.)

Csak egyetlen élményköre van, honnan szelíd, kedves és bájos versek nyilnak: az édesanya. Itt egyszerre csend lesz, jóság és tiszta, lágy meleg. Most nincs gyötrődés, elhalkul a lélek kínja, lecsendesül a kósza vágy, és zenéjük van a halkan pergő perceknek. A mult, jelen, jövő egykép megszépül ez imádkozó hangulatban: most nincs csalódás, a jelen rózsakert, s a jövőből biztató fények integetnek. S e versek legnagyobb értéke, hogy nem csupán hangulatok, hanem az egész Magasi. Lelkünkbe lopózó kisfiús boldogsága őszinte, bár ilyenkor is van melankólikus íze harmóniájának: mostan nem érzett zengések, távolba vesző tekintet, nyugtalanító álmok fakadása, kétségek pattanása lengi körül ezeket a szépséges órákat annak jeléül, hogy sokkal több rétegű, barázdált, át meg átfonódott az az élet, melynek az ilyen verseket termő percek csak szerény és fukar ajándék. Ezért is olvassuk kétszeres meghatódással a Primulát tettem anyám levelébe, Anyám vasárnap délutánja meg a többit.

Nem utolsó és kedves jellemzője ennek a költészetnek, hogy a pillanatnyi hangulatból is dalba tud szökkenni. Mintha pl. a Termékeny szomorúságok c. vers az első strófa rosszkedvét akarná hangsúlyozni, hogy „sose szerettem az esős májust... / tavaszelőn a sárt, a hervadást". Aztán tovább is felbukkan ez a gondolat: „olyan csunya ez az esős

május, / mikor a gyöngyvirág nem tud kacagni" stb. A lobogó fiatal élet lázongásának tetszik ez a szeszélyes nyűgösködés, mely folytonos napsugárt, kacagást követel! Pedig ez csak a gondolat érésének a pattanó rügye, a bontakozó szín, a formálódó vonal, az acélos ringás első játékapróbája, melyek lassan körülfonják, pompásan keretezik a művészi élményt: a termékeny szomorúságokat, „amik csak jönnek és azért jönnek, / hogy félrelökve minden szomorúságot, / annál dalosabb, sugarasabb, boldog / lehessen a szivünk kizsarolt álma." Ebben a lírában csak így, ennyire van értelme a depressziónak, ha belőle nagyobb, mozgalmasabb élet fakad; szereti a csendet, ha ez a vihar sűrűsödése; elfogadja a tétlenséget, ha belőle nagy tettek születnek! Minden áldozat, lemondás, megalázkodás az övé, ha belőle még magasabbra nőhet, ha legalább egy fokkal gazdagabbra nyilhat, ha egy dimenzióval tágíthat a lélek térformáin.

Minden művész első alkotásain fölismerhetők a belső-külső aránytalanságok. Vagy nagyon is sok a mondanivalója, vagy a tárgyi ötlet vékony életével nem tud mit kezdeni, pedig az első lázak nyugtalanságával annyi energiát kellene fölszabadítani! Magasi is ilyen. A vígság szekerén c. kötetét olvasgatva szinte egymást váltja ez a két véglet! Az egyik vers majdnem szétrobban a belső feszültségtől, a következő meg már csak váz, melyre nem tellett hús, vér, ideg: élet! Ennek a kötetnek az érdekessége: ahogy a költő a témáit látja, s ezek benne valósággá születnek. Mindegyik darab egy külön kezdő, féktelenkedő Magasi. Birkózik evvel az újszerű élettel; nem tud s nem is akar kitérni előle; vetítenie kell önmagát, néha szürkén (pl. Hamvazkodunk, Ünnepi köntös), azonban leginkább szilajon, szinte vad könyörtelenséggel, hogy fölszabaduljon a sajátmaga terhes atmoszférája alól. Ezért nincs ezekben a versekben már most se tudatosság, ezért az első fakadás üde megnyilatkozásai. S ha önmagukban mégcsak kezdődések is, folytonosságukban egy kibontakozó tehetség pillanatfelvételei, melyek néha önfeledten, majdnem szelesen félrelibbentik a fátyolt a teremtés nagy emberi titkáról.

Természetesen Magasinak is vannak versei, melyek kevésbbé sikerültek. Azt azonban el kell ismerni, hogy még ezek is a tehetséges embernek figyelmet keltő élményei (pl. Magyar óhajtásom, Új Jeremiás-síralom, Ó szent Kenyér, A sóhajok hídja, Jegek és emberek). A Ne sírjatok címűben tiltakozik a véleérzés ellen. Bizonyos, hogy tiszteletreméltó a vers hangulata, de fölépítésében, költői megoldásában nem művészet. Túlságosan felszínesnek, csupán hangulatnak rajzolta ezt a nehéz élményt. Ugyanekkor azonban bizonyosság lesz bennünk, hogy a költőnek nem ez volt az élettar-

talma: sokkal nehezebb, fájóbb, magasra feszült érzés- és gondolathullámzás dübörgött rajta végig akár keserű kínban, akár hangoskodó hányavetiséggel, de semmiesetre sem úgy, ahogy versbe sodorta ezt az élményt! Érni kellett volna még ezeknek az élményeknek, míg az ötleten túl egész életévé nőttek volna a költőnek, s akkor többek lettek volna, mint a költői fejlődés jellegzetes fázisai (vö. Ovidius Tomiban).

Legkevésbbé sikerültek az úgynevezett hazafias költemények (A győri vashonvéd szobra előtt, A Héttoronyban magyar szívvel, Turáni toborzó). Az alapélmény ezeknél is életből ered, van tüzük, szikrázó fényük, rohanó lobogásuk, mégis olyanok, mint a csillagszórók: vakítva égnek, hogy annál mélyebb legyen utánuk a sötétség. A költő kialudt kráterei ezek a versek. Hirtelen támadt hangulatok emlékei, melyeknek nem jutott idő, hogy meggyökeresedjenek, belekapcsolódjanak az el nem múlás óceánjába! A versek koncepcióján is érezni ezt a belső éretlenséget: vagy szélesen elernyednek (A győri vashonvéd szobra előtt), vagy sudárvékonyra szükülnek, fényszúrásnak hatnak (Turáni toborzó, Hadúr papjának hívő himnusa), de se így, se úgy nem robbantják elénk az egész Magasit. Az ő költői világának nincsen ilyen szük körre határolódó része; s mikor öntudatlanul, pillanatnyi meghatódás, hangulat hatása alatt ilyen „hazafias" verseket ír, csak természetes, hogy torz gyermekei bosszút állnak rajta!

Máskor viszont akkora élményerők tombolnak benne, hogy ezeknek féktelenkedő zabolátlanságával még ő sem tudott mindig megbirkózni! Pl. az Icarusban túlságosan messzire tolta a két pólust: az eget és földet, kívül az ember összefogható határán! A költő is magán kívül *látja* (tehát nem éli) ezt az örök emberi kettősséget, melyből minden probléma sarjad; ezért van e versnek a csak gondolkodva, tervezve, számítva történt megoldása. Ilyenkor kísért a patetikus, szónoki hang is. Pl. a Legbensőbb bensőm-ben: „Ne lássa senki / sokoltárú szívem / szentélyes mélyét, / harangozó lelkem / hegyek közé rejtett, / erdős vár-romát..." (vö. Vigasztalás Csokonainak, A halál vőlegénye, Szótár-javítás). Szerencsére ritkán találkozunk ilyenekkel!

Magasi költészetének kezdő szaka még egyre jó! Itt érezni meg a modern lírának egy nagy nehézségét: hogy a gondolati élmény mint bennünk folyton történő lelki esemény milyen kemény gránitanyag a megmunkálás számára. Tele van hideg fénnyel, szikrát csiholó acél-keménységgel, csupa forma-kínálás, délibáb-igéret a költőnek, lidérces játék, de ha nincs hozzá tehetség, mindez a semmiségbe foszlik, s helyében élettelen váz marad. Ilyen pl. a Borongó Berzsenyi c. vers. Az új líra fejlődő útja és Magasi ereje éppen az, hogy a gondolat tömegét vetítésként nem engedi

magán kívül látási síkba nőni, formálódni, nem engedi, hogy ilyen csalóka tér-viszonylatban nyugtalanítsa, hanem a maga életébe vonja, *egész* világának egyetlen tényezőjévé avatja. Nemcsak úgy, hogy megoldását axiomaként elfogadja, (így csupán epigrammává sűrűsödnének), hanem költészetté éli megfoganásukban, kibontakozó nyugtalanításukban, s ennek a második fázisnak van lebilincselő ereje, a mai időkben is sok embert érdeklő lírai újszerűsége, a mult megélésétől elütő másfajta költőisége. Ezen a ponton kezdi megint maga felé fordítani a líra a közönség érdeklődését, melyet a mostani század első évtizedeiben színtelen, közönbös hangulatvetítéseivel elveszített.

Verseinek a *formai* szépsége pedig a meleg, lüktető, sokszor szinte perzselő zeneiség. A ritmus lélekszárnyon indul, mindig belülről támad, mint a tengerszemek titkos mozdulása, selymes rengései. A gondolat,az érzés, a sejtelmes vágy, a kemény lemondás önmagának az ütemére leng, füllel nem hallható taktusra, csak a szavak, szólamok rendje, arányos ívelései, mértékre tartott belső feszültségei jelzik az erők játékának jóleső egyensúlyát. A multból megszokott magyaros és nyugateurópai formák tagoltabban, mértani alakjukkal érzékelhetőbben tördelik egyenletesre a külső köntöst, evvel azonban együtt jár a veszély, hogy megbillen a belső és külső élet elválaszthatatlan összetartozása. Magasi ritmusa kevés kivétellel mindig a belső erők külső vetülete: innét indul a felduzzadás, s az ellanyhulás ide húzódik vissza. Sohasem gépszerű egyenletesség, mindig az élet merészvonalú, nagy öblű vagy lágy, csendes, pihegő megtárulása. Olyan, mint az emberi testben a szívé, tüdőé: egyenletes, gyorsuló, halkuló, néha kihagyásos is: amilyen az élet ritmusa. Utánozhatatan, idővel nem mérhető, fizikai anyaggal ki nem tölthető; még a szó, a hangsúly „materiája" is vaskos neki, és mégis az igazi, az egyetlen ritmus (vö. Vén asszonyok nyarán, Fehérben a város stb.).

És egészen egyéni költészetének a hangja is. Érzéseinek sokféle gazdag változata van: tud játszani fortisszimóban, lágy pianón, rikító színekben és selymes bágyadt fényben, dúrban és mollban, mégis mindezen túl lírájának sajátos Magasi-íze, zamata van! Azt mondani, hogy fő vonása a mélyről törő hang és a magasba szárnyaló vágy, — igen nagy általánosítás volna, s vele kapcsolatban nem is mondanék semmi különöset. Talán inkább így: az elérhetetlen vágyak, a soha meg nem valósulható álmok lirikusa! Ez jobban megközelíti kizárólagos jellegét, egyben sejteti költészetének tragikus felhangját. S ami egészséges művészetté emeli ezt a lírát: mindezek ellenére nem pesszimista, s nem cinikus! Megvalósult vágyaknak, valóra vált álmoknak nincs igazi nagy ihlető erejük! Fölényessé tesznek, merészebbre és lazábbra vonják a vonalakat; ilyenkor már nem izgat a

mélység örvénye, és nem csábít a csúcsok orma, hisz a túlsó parton van, és a magasságok fölött lebeg. Magasi mindíg szédülve néz a mélybe, és lenyűgözik az óriások s e végtelen végletek közt viaskodva kapja meg élményeinek azt a tartalmát, feszültségét, lüktető idegességét, színezetét, mely tudatosan sohase komponálható össze, nincs kezdete és befejezése, és egyéni életének soha-sincs ismétlődő mása, sem magában, sem másban! Ez az igazi művészi eredetiség s a teremtő erőnek valóban kimeríthetetlen gazdagsága, amely boldog öntudatlansággal sző folyton újuló életének legegyénibb légkört s olyan köntöst, aminő csak egyetlen életnek lehet az éltetője, s egyszeri használatra van szánva (vö. Igaz mese a pókról, A Wörthi-tó partján)!

A kanári füttyben írja: „Dalocskám, füttyöm, elsóvárgó lírám, / úgy-e mily önző a te félénk költőd, / hogy a dala vigasz csak önmagáért, / s nem a világnak jóreggelt köszöntő?" Mi is lehetne más a szépség, mint a legteljesebb, önmagában és önmagáért kitáruló, megnyilatkozó élet? Ki értené meg ennek titkos fínomságát, lehellet-mozdulásait, az élet rebbenését s aztán a nagy emóciókat, a lélek végtelen viharait, mint az, akiben indultak és zúgnak? Mindíg zárt, messze és csak sóvárgott világ a művész és művészet! A szépség csak a magasabbra, többre vágyódó élet aktivitása, s a szemlélő, olvasó gyönyörűsége arányos a maga szépségszomjának kielégíthetetlenségével! Ma kétszeresen érezni ezt, amikor a líra már nem is akar mindennapi nyelven szólni, s nem akarja közölni szavakban a leközölhetetlen élményt! Csak jelzi, hogy vannak, s csupán magának rögzíti meg őket! A mi gyönyörűségünk pedig, hogy látunk más világot, sejtünk lemérhetetlen erőket, kombinációkat, s kezdünk ráeszmélni a magunk gazdagságára! Magasi sem akar mást, s nem is adhat többet, s ez a nemes, művészi zárkózottsága teszi méllyé, sokszínűvé és kimeríthetetlenné!

Még alkotó művészt irodalomtörténeti viszonylatba állítani mindíg kétes vállalkozás, hiszen hiányzik az arányosító, elfogulatlan távolság. Azonban ha a többi, most is erejében levő lirikussal kapcsoljuk össze a kérdést, akkor Mécs, Sík, Székely értékvonalán van Magasi helye. Mindegyik katolikus papköltő! Közöttük Magasi egyéni vonása az erősen gondolati lírai élmény, mely kevés kivétellel mindíg reflexiós jellegű! Ez magyarázza egyenletes élményeit, elmélyedő stílusát, a rapszódiák, a nagy viharok fenséges tombolásának költői hiányát! A magunkra találás csendes óráinak a lirikusa a költő, amikor nem az érzés, a hangulat a fő, hanem tudatosan tartunk szemlét belső világunkon. Ilyenkor tárulnak föl titkaink, kétségeink, kontrasztjaink, szakadékaink, hegyormaink, s ezeket szövi értelembe, harmóniába, emberi nyelvre Magasi Artur artisztikus lírája!

A tordai Szaniszló-család Szombathelyen.

Írta: ABAI IMRE.

1935. május 10-én nagy ünnepélyességgel leplezte le Szombathely egyik legnagyobb fiának, tordai Szaniszló Ferenc váradi püspöknek emléktábláját a Szily János-utca 8. sz. házon, amelyben a nagy püspök nevelkedett. Az alábbiakban a Szaniszló-család szombathelyi kapcsolatait mutatjuk be a Vasi Szemle olvasóinak.

A Szaniszló-család régi erdélyi nemes familia, amely a XVII. században vezető szerepet vitt Torda város életében. Egyes jelek a mellett szólnak, hogy a család Lengyelországból került Erdélybe, de e kérdés nincs tisztázva.[1]

A XVII. század végén két Szaniszló-testvér tűnik ki: Zsigmond, aki Tordán jegyző, főbíró, majd alispán volt és István, aki németországi tanulmányai után a kolozsvári unitárius főiskolának volt tanára. Utóbbi 1696-ban nőül vette Maurer Katalint, akitől 1705-ben született István nevű fia. Szaniszló István röviddel fiának fiának születése előtt húnyt el; vagyona nem maradt és így fiacskája, minthogy nem volt anyagi lehetősége a tanulásra, vándorbotot vett kezébe, hogy mesterséget tanuljon. Egy ideig a Dunántúlon tartózkodott, majd Bécsben telepedett meg s itt tanulta ki az ötvösmesterséget. Bécsi tartózkodása alatt katolikussá lett, a Pázmáneum kápolnájában 1730. május 1-én vette fel a keresztség szentségét.[2]

Megkeresztelkedése után rövidesen elhagyta Bécset és Szombathelyt szemelte ki végleges letelepedése helyéül. 1731. elején érkezett ide, ami nemcsak az 1731. márc. 28-án kiadott keresztlevél ajánló zárósoraiból tűnik ki[3] , hanem abból is, hogy 1731. május 23-án Szombathely csiszár- és szíjgyártó céhei panaszt emelnek az új ötvösmester ellen, hogy egyik céhbe sem akar belépni. A város azonban védelmére kelt új polgárának, kimondván, hogy az ötvösmesterség semmiféle rokonságban nem áll a fent említett céhekkel.[4]

Ideérkezése után rövidesen megnősült: egyik jónevű szombathelyi család leányát, Szentbalásy Máriát vezette oltárhoz.[5] A szorgalmas ifjú pár 4 évvel később már annyit takarított, hogy megvehette Hán József szappanfőző föl-utcai házát a hozzátartozó belsőséggel és külső erdőterülettel

[1] Lopussny Gyula Ágost: Tordai Szaniszló Ferenc váradi püspök. Nagyvárad, Szent László Nyomda. 1896. 25—32. l.

[2] U. o. 35. l.

[3] U. o. 35. l.

[4] Szombathely város jegyzőkönyve 1726—1736. 161. l.

[5] A szombathelyi plébánia házassági anyakönyvébe nincs bejegyezve a házasság megkötése. A kereszteltek anyakönyve azonban őrzi első gyermekük születésének dátumát: 1732. május 24-et.

együtt 335 frt 31 d-ért.[6] Ez a ház a Föl-utca (ma: Kőszegi-utca) belső (Szent Háromság-tér felé néző) végén a keleti soron Reck Tislér György és Hán József szappanfőző másik háza közt, s a mai Kőszegi-utca 6. sz. ház helyén állott. A következő évben, 1736. ápr. 13-án szőlőt is vett Szaniszló 16 frt 16 d-ért.[7]

Szaniszló ügyessége és szorgalma révén a város legtekintélyesebb polgárai közé emelkedett. Ezt mutatják azok a tisztségek is, amelyeket polgártársai bizalmából viselt. Így 1738—45 közt külső tanácsos, 1742—44 közt formondor, 1740-ben a város hadnagya volt és a város kápolnájának jövedelmét is kezelte. 1744-ben a városi malom gazdája lett, s az maradt 1748-ig. 1746-ban belső tanácsossá választották, s e tisztet haláláig viselte.[8] 1749-ben a Birhány-alapítvány gondnoka volt, egyik fia tanult is ennek az alapnak a terhére Kőszegen.[9]

A Jézus-társasági atyák buzgólkodása nyomán 1759-ben megalakult Keresztény Tanítási Társaságnak kőszegi-utcai tagjai őt választották prefektusukká.[10]

Isten 9 gyermekkel áldotta meg házasságát: Anna Mária (sz. 1732. május 24.), Éva (sz. 1734. szept. 22.), Antal István (sz. 1735. nov. 19.), Stefánia sz. 1738. aug. 1.), Márton (sz. 1740. nov. 1.), Teréz Ilona (sz. 1743. márc. 23.), Ferenc (sz. 1747. okt. 4.), Borbála (sz. 1750. máj. 18.), Rozália (sz. 1752. ápr. 10.).[11]

Szaniszló István 1770. júl. 13-án húnyt el; házát és mesterségét Márton nevű fia örökölte. Márton Ferber Erzsébetet vette nőül és így került a Szaniszló-család rokonságba a pinkafői Ferber-családdal, amely a Szinnyeiekben oly sok jeles tudóssal ajándékozta meg hazánkat.

Szaniszló Mártonéknak 8 gyermekük született: Katalin (sz. 1775. aug. 13., elhúnyt Szabó József özvegyeként 1859. febr. 22-én), Márton (sz. 1779. okt. 6.), Éva (sz. 1781. dec. 11-én, elhúnyt Berlinger János asztalos özvegyeként 1884. jan. 18-án), Anna (sz. 1784. jan. 5.), József (sz. 1790. jan, 7-én, elhúnyt mint szombathelyi kanonok, nagyváradi c. prépost 1862. okt. 19-én), Ferenc (sz. 1792. aug. 2-án, elhúnyt mint lemondott nagyváradi püspök 1869. dec. 13-án), István (sz.

[6] Szombathely város jegyzőkönyve 1736—1739. 111. l.

[7] Szombathely város jegyzőkönyve 1726—36. 344. l.

[8] Szombathely város jegyzőkönyve a megfelelő évek április hó 25-i gyűlésén.

[9] Szombathely város jegyzőkönyve 1748—1755. 13. l.

[10] A társulat jegyzőkönyvét a vasvár-szombathelyi káptalan levéltára őrzi.

[11] A szombathelyi főplébánia anyakönyveiből.

1794. aug. 18, elhúnyt 3/4 éves korában), István (sz. 1796. május 10-én, elhúnyt 1796. május 12-én).[12]

Szaniszló Márton már nem volt annyira tekintélyes polgára a városnak, mint atyja. Az örökséggel adósság is szállott rá, amit kigazdálkodni csak nehezen tudott. 1793. júl. 13-án el kellett adnia szülőházát, hogy — mint maga mondja — atyjától rámaradt néhány passzíva adósságokat kifizet-

Tordai Szaniszló Ferenc.

hessen. A házat Gállos József vette meg 2760 frt 8 kr-ért, de csak 1794. ápr. 24-én foglalta el, addig még Szaniszlóék laktak benne.[13]

Szaniszló Márton az eladott ház árából kifizette adósságait és egy kisebb házat vett 1793. júl. 18-án Erdélyi Já-

[12] A szombathelyi főplébánia anyakönyvei alapján.
[13] Szombathely város jegyzőkönyve 1793. júl. 17.

nostól 1610 frt 8 kr-ért a Kám-utcában Banics Ferenc és Haimlik successorai házainak szomszédságában. E ház még ma is áll, a Szily János-utca 8. számot viseli.

Szaniszló Ferenc, Várad nagy püspöke még a kőszegi-utcai házban született, de másféléves korában már a Szily János-utcai új otthonba került. Itt nevelkedett, gyermekkorának emlékei idefűződtek, így joggal jelölte meg a Vasi Szemle ezt a házat az emléktáblával.

Szaniszló Márton szegényebb sorsa ellenére is tisztelt polgára volt városának. 1784-ben a város hadnagya volt, 1789-ben pedig külső tanácsossá választották, e tisztet haláláig viselte. Halála korán, családja számára túlkorán következett be: 1798. márc. 6-án.

A korán árvaságra jutott kis Ferenc fogékony lelkére bizonyára kitörülhetetlenül mély hatást gyakorolt a székesegyház építése, amit otthona ablakából láthatott, s általában Szily János gigantikus lelkének alkotóereje, melynek gyermekéveiben tanuja volt. A kis Ferenc a szomszédos elemi iskolában tanulta a betűvetés mesterségét, majd a néhány percnyi távolságban levő gimnázium növendéke lett. Jeles bátyjával, Józseffel együtt az első eminensek között foglalt helyet. A gimnázium 6. osztályának elvégzése után Somogy püspök felvette a kisszeminaristák közé, és így a líceumot már a szemináriumnövendékeként látogatta. Mint érdekességet felemlítjük, hogy a legnagyobb magyar, Széchényi István gróf Szaniszló Józseffel egyidejűleg (1806—8) volt a líceum tanulója, s mikor a líceum II. évfolyamát végezte, Szaniszló Ferenc az I. évfolyamnak volt eminens növendéke. A líceumot és a Szaniszló-házat csak a régi elemi iskola épülete választja el, a szomszédos épületek egyike most a Széchenyi-emléktáblát, másika Szaniszlóét viseli homlokán.

A filozófia elvégzése után Somogy püspök a pesti egyetemre küldötte jeles kispapját, majd 4 év multán, 1813-ban Bécsbe, ahol 1815. nov. 9-én megszerezte a teológiai doktorátust.[14] Rendkívüli tehetsége, szorgalma, buzgó papi lelkülete már ekkor nagy feltűnést keltett, tanárai a legszebb jövőt jósolták neki.[15] Somogy püspök 1815. dec. 17-én szentelte pappá, s a szemináriumtanulmányi felügyelőjévé nevezte ki. A következő év őszén az akkor megnyilt bécsi felsőbb papképző intézetbe, a nagyhírű Augustineumba küldte, ahol két évet töltött. Sz. Ferenc hazatérve szentéletű püspöke oldalán munkálkodott mint püspöki szertartó, majd a szemináriumm-

[14] Szaniszló Ferenc doktori oklevelét és a kanonoki, c. apáti kinevezéseit tartalmazó okleveleket a Teleszky-család a szombathelyi papnevelőintézet könyvtárának volt szíves átengedni.

[15] Lásd bővebben Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. I—II. k. Szombathely, 1929 és III. k. 1935. a tartalommutatóban feltüntetett lapokon.

ban az egyházjog és történelem tanára lett. Tíz évet töltött itt. 1822. szep. 3-án Bőle András káptalani helynök, mint teológusát és titkárát magával vitte a pozsonyi nemzeti zsinatra. 1830-ban a pesti egyetem tanára, 1835-ben a váradi káptalan kanonokja, 1839-ben a központi papnevelde kormányzója, 1844-ben a kir. helytartótanácsban az egyházi ügyek előadója, 1850-ben Várad püspöke lett. A XIX. század egyik legnagyobb főpásztora haláláig megőrizte bensőséges kapcsolatát szülővárosával, tagja maradt az egyházmegye imaközösségének, minden módon támogatta városunk jelesebb fiait, és még végrendeletében is többszörösen megemlékezett szeretett Szombathelyéről. Lelkipásztori, tudományos és irodalmi érdemeit méltatni kívül esik dolgozatom határain. Lopussny Gyula Ágost és Géfin Gyula dr. idézett könyveiben ezt is megtalálhatják olvasóink.

Szaniszló Ferenc bátyja, József Szombathelyen élte le áldásos életének nagyobb részét. A szemináriumnak lelkigazgatója volt két izben is: 1817-től 1822-ig és 1836-tól 1851-ig, majd a székeskáptalannak kanonokja 1851-től 1862. okt. 19-én beköv. haláláig. Jámbor, tudós pap volt, a szombathelyi egyházmegyének egyik legnemesebb lelkű és legképzettebb papja. Életét és irodalmi munkásságát Géfin Gyula dr. ismerteti idézett munkájában.

A Szaniszló-családnak ma már csak két ága él Szombathelyen: Teleszky Dezső kir. gárdaalezredes és familiája s a kámoni Saághy-család.

A Szaniszló-család tagjai legnagyobbrészt elkerültek városunkból, de az öreg családi ház itt maradt. Szaniszló Márton özvegye férjének halála után csak rövid ideig tudta tartani, 1805. aug. 27-én eladta Hitter Borbálának, néhai Heindlein József pékmester özvegyének 3026 frt 20 kr-ért[16]. Öt év mulva azonban ismét visszakerült a ház a család kezébe, amikor Szaniszló Éva és férje Berlinger János asztalosmester 1810. márc. 10-én visszavásárolták.[17] Tíz év multán ismét gazdát cserélt a ház, özvegy Berlingerné 2600 frt-ért eladta Németh András magyar szabónak és hitvesének Erkinger Katalinnak.[18] Azóta a ház a Németh, illetve a tőle leszármazó Jüsztl-család birtokában van és jelenleg városunk derék iparosának, Jüsztl Nándor lakatosmesternek tulajdona.

Az egykori Szaniszló-házzal délről szomszédos Heimlich-féle házat 1823. aug.-ban a város vette meg, hogy az elemi iskolát kibővíthesse[19].

[16] Szombathely város jegyzőkönyve 1805—1806. 108. l.
[17] Szombathely város jegyzőkönyve 1810. 523. l.
[18] Szombathely város jegyzőkönyve 1821. 14. l.
[19] Szombathely város jegyzőkönyve 1823. 80. l.

Függelékül a Lopussny által közöltek kiegészítésére közlöm az alábbi táblázatot:

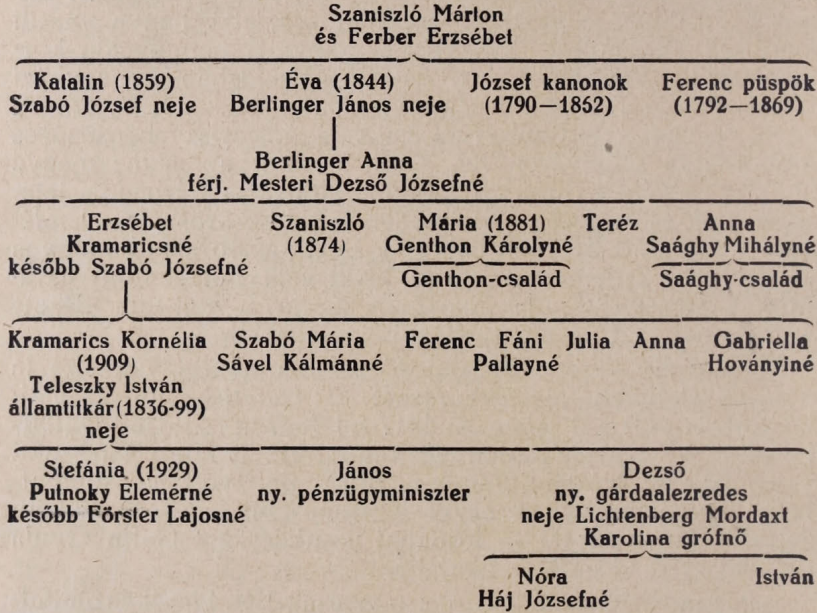

*

IMRE ABAI: Die Familie Szaniszló in Szombathely.

Auszug. Die Familie Szaniszló ist eine alte, adelige Siebenbürger-Familie mit dem Vornamen: Tordai. Stefan Szaniszló, der Sohn des gleichnamigen Professors an der Hochschule in Kolozsvár kam als Goldschmied im Jahre 1731 nach Szombathely. Von seinen 9 Kindern wurde Martin sein Nachfolger in der Goldschmiedswerkstatt. Martin hatte 8 Kinder, von welchen Franz (1792—1869) Bischof von Nagyvárad, Josef (1790—1862) Domherr in Szombathely wurde. Franz war einer der hervorragendsten Kirchenfürsten des XIX-ten Jahrhunderts. An dem Hause, in welchem er aufgewachsen ist (Szily János-u. 8.), wurde am 10-ten Mai unter grosser Feierlichkeit eine Gedenktafel enthüllt.

Adatok Kőszeg vidékének kaszáspókfaunájához.

Írta: KOLOSVÁRY GÁBOR dr.

1936. évi június hóban kőszegi Opilionida-anyag került a kezembe. Ez az anyag a Dudich-Balogh-féle gyüjtésekből származik, s kielégítő arra, hogy Kőszeg vidékének faunájához adalékul szolgáljon. Annál is inkább, mert a gyüjtés egyes adatai megerősítik azt a pókföldrajzi beosztásomat, mely a „Folia Zool. et Hydrobiologica“ ezévi IX. kötete 1. füzetében látott napvilágot, s mely szerint Kőszeg vidéke Hazánkban az alpi-állatpro-

vincia alá tartozik, tehát példát szolgáltat arra vonatkozólag, hogy az alpi hatás miképpen nyomul be a Dunántúl nyugati határvidékeire:

A gyüjtött anyag feldolgozása a következő:

III. Subordo: PALPATORES THORELL.

I. Tribus: DYSPNOI Hans. et Soer.

1. Genus: Trogulus Latr.

T. tricarinatus Linné.

Közép- és déleurópai faj, az alacsony és a középhegységek lakója, de a síkságokon is előfordul. Debrecen mellől, az Alföldről, én mutattam ki először (1.). Nedves helyeken, korhadékok alatt él. Alakja lapos, színe piszkosbarna. 1936. 5. 20—23. Balogh.

2. Fam.: Nemastomatidae SIMON.

1. Genus: Nemastoma C. L. Koch.

N. 4-punctatum Silli Herm.

Hazája Délmagyarország, Erdély (Zichy barlang). Magasabb hegyvidékeket kedvel (2), nedves helyeket szeret, szintén detriticol. 36. 5. 20—23. Balogh. Színe fekete, páros ezüstös hátfolttal.

N. chrysomelas Herm.

Spanyolország kivételével egész Európában honos. Magyarországból eddig Aggtelekről (Dudich), Csopakról (Kolosváry), a Felvidékről és a Praepannonicum állatprovinciából (EP.) ismerjük (Kolosváry). J. Hadži, jugoszláv buvár egy alpi alfajtáját írta le a Carpatikumból (K.). Kis, filigrán alak, nedves helyeken, patakok mentén tanyázik. 36. 5. 20—23. Balogh.

3. Fam. Ischyropsalidae SIMON.

1. Gen.: Ischyropsalis C. L. Koch.

I. Helwigi Panz.

Magas hegységek lakója. Tátra, Erdély. Alacsonyabb hegyvidékről eddig még nem ismerjük. Kőszegi előfordulása tehát határozottan az alpi faunaprovincia kereteibe illő jelenség. A gyüjtött fiatal példány is valószínűleg e fajhoz tartozik. 1936. 5. 20—23. Balogh. Világos barna.

II. Tribus: EUPNOI Hans. et Soer.

1. Fam.: Phalangidae SIMON.

2. Subfam. Oligolophinae Banks.

2. Genus: Mitopus Thorell.

M. morio Fabricius.

Egész Európában honos, nedves fenyőerdők lakója. Tehát az

ezer méteren felüli magasságok kedvelője. Az alpi provinciában való előfordulása már ismeretes (2). Itteni adatom a 3-ik. A magyarországi alpi faunaprovinciának tehát egyik legjellemzőbb igazoló állata. 26. 5. 20—23. Balogh. Zöldes színű, akad vöröses példány is („albino").

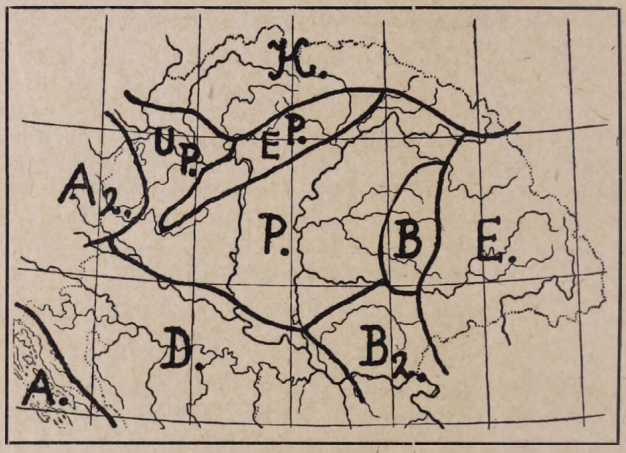

K. = Kárpáti faunaprovincia (Carpathicum).
E. = Erdélyi faunaprovincia (Transsylvanicum.) (Ennek taglalásába kutatásaim hijján nem bocsátkoztam.)
B. = Bihari, B_2 = Bánáti provincia.
D. = Dinári és A. = Adriai faunatartomány.
A_2 = **Alpi faunaprovincia.**
P. = Pannonicum.

6. Genus: Lacinius Thorell.

L. horridus Panz.

Közönségesebb alak. Magyarországon a középhegységekben mindenütt elterjedt, a xerotherm talajú erdőket is kedveli, hol kövek és moh-gyepek alól is gyüjthető. 26. 5. 20—22. Balogh. Tüskés; barna színű.

3. Subfamilia: Phalangiinae Simon.

1. Genus: Phalangium Linné.

Ph. opilio Linné.

Közönséges erdőlakó faj, mely kertekbe, sőt a házak falára is felhúzódik. A magyar Alföldről én mutattam ki először (1). Barlangokban is megtalálták (Boli barlang). 1936. 5. 20—23. — Balogh. Barna.

2. Genus: Opilio Herbst.

O. parietinus Silhavy Krat.

A házi kaszáspók egyik szabadon élő válfaja. Nagyon sokat gyüjtöttem Tihanyban a mészkövek alatt. Kizárólagosan mészkő altalajt kedvel, leírója Kratochvil is ezen a véleményen van. Az alföldi réti-mészkőről még ismeretlen. Különben Csehországon kivül még csak én adtam róla hírt. 36. 5. 20—23. Balogh. Szürkés, sötét hátsávval.

3. Genus: Egaenus C. L. Koch.

E. convexus C. L. Koch.

Magas és középhegységekben mindenütt, sőt az Alföldet szegélyező alacsony peremhegységeken is közismert erdei alak. A pannoniai állatprovinciából én mutattam ki elsőnek (1). 36. 5. 20—23. — Balogh. Nagy, a 10—16 mm-t is meghaladó sötétbarna alak.

5. Genus: Platybunus C. L. Koch.

P. bucephalus C. L. Koch.

Magas és alacsony hegységekben egyaránt otthonos. Kő és moha alatt él. Az Alföldről is ismeretes ez a genus, de még ivarérett példány nem került kezembe (1). 1936. 5. 20—23. Balogh Barna, torpedó alakú állat.

Amint látjuk, a M. morio-val és az I. Helwigi-vel újból megerősödött az a felfogásom, hogy alpi faunaprovinciák elhatárolódása Magyarország többi faunaterületeitől, a pontos határvonalak ismeretének hijja dacára is, biztosra vehető. A pontos határvonalakat s az esetleges határmenti módosításokat a későbbi kutatások eredményei fogják meghatározni.

*

DR. GÁBOR KOLOSVÁRY: Beiträge zur Opilionidenfauna Kőszeg (Westungarn).

Auszug. Ich hatte hier daran hingewiesen, dass das Vorkommen der Arten: Mitopus morio und Isclupopsolis Helwigi bei Kőszeg (Westungarn) bezeichnet, dass dieses Gebiet, trotzdem es unter 1000 M. ü. d. M. liegt, als alpisches Faunenprovinz (Alpicum) betrachten muss.

*

IRODALOM:

1. G. Kolosváry: Die Spinnenbiosphäre des ungarländischen Pannonbeckens. I., II., III., in: Acta Biologica, Szeged, 1930—35.
2. — Ein Versuch zur Einteilung der Karpatenländer mit Berücksichtigung der Spinnenfaunistischen Angaben. In: Folia Zool. et Hydrobiol. Vol. IX. No. 1. 1936. Riga.
3. — Magyarország kaszáspókjai. Budapest, 1929. Studium.
4. J. Kratochvil: Sekáci (Opilionides) C. S. R. In: Acta Soc. Sc. Nat. Morav. Tom. IX. F. 5. 1934. Brünn.

A kőszegi Sz. Jakab-templom legrégebbi papjairól és a hitújítás kérdéséről 1571 után.

Írta: BARCZA LEANDER dr.

I. *Kőszeg régi plébánia-templomának, a Sz. Jakab-egyháznak középkori papjai.*

Legrégibb papjaként *Ipoly (Hippolitus)* plébánost ismerjük, aki *1343.* Sz. György napján Visegrádon járt el a városbíróval és más polgárokkal a királyi adó átengedése ügyében, hogy azt a város falainak megépítésére fordíthassák (Kőszeg városi titkos levéltár 2. sz. okl.).

Ismerjük még *„Kőszegi János"* kanonokot 1426-ból, bár bizonytalan, hogy milyen vonatkozásban volt Kőszeggel. Az övé lehetett az a kis gótikus kelyhecske, amely ma is a plébánia birtokában van, és amelyre „Myr Joannes me fecit parari 1426" van vésve (Házy Jenő: Sopron szab. kir. város története 2. köt. 369. o.).

1484-ben *Farkas (Wolfgangus* nevű kőszegi plébános, *1493*-ban pedig *Fuchs Kyrein* (= Cireneus v. Kyrios?) van említve. (E két, valószínűleg azonos név Házy J. id. m.-ben 8. köt. 215. és 238. o. van idézve a soproni városi levéltár egy-egy iratából.)

Az *Árpád-* és *Anjou-korból* eddig kiadott oklevéltáraink sajnos semmi további adatot nem tartalmaznak.

A XV. sz. elején, a város ismeretlen plébánosának idejében épült a most is meglévő *Sz. Jakab-templom* provincialis gótikus stílusban[1]. A hat hatalmas pilléren nyugvó csarnoktemplom mennyezetívei nagy multat láttak, de még mindig imponálnak szilárdságukkal. A templom emlékköve és régi írások bizonyítják, hogy azt ifjabb Garai Miklós építtette, aki, Hóman Bálint könyve szerint, 1402—33-ban volt nádor. Egy oszlopfő és egy gyámkő faragványa is őrzi az idősebb Garai nádor és az ifjabb Garai nádor emlékét. Valószínűen ekkor, az új plébánia templomhoz készült a ma is meglévő, gyönyörű gótikus aranyozott ezüst *Úrmutató* és egy nagyobb fajta gótikus *kehely.* Mivel a kőszegi várban számbavehető kápolna nem volt és az adatok szerint a várurak is a Sz. Jakab-templomba jártak, ennek a templomnak a számára kellett készülnie annak a *Sz. Ambrussal kezdődő 1479-i kódexnek,* amely 1896-ban még megvolt a városi levéltárban, de azóta nyoma veszett, még inkább pedig annak a híres *Batthyány-misekönyvkódexnek,* amelyet *1489*-ben *Kőszegen Fanthi Antal* litteratus nobilis Batthyány Boldizsár kőszegi várkapitány számára készített és amelyhez az

[1] A templom régebbi részeinek leírását lásd a templom renoválásával kapcsolatban a Pann. Sz. VII. évf.-ban a 300—2. oldalakon. Ujabb részeinek leírását Horváth Detre dr. Multak emlékei a jelenben c. füzetei II. részében

első magyar nyelvű Naptárt függesztette. (Ma a Nemz. Múzeumban van, facsimilijét lásd *Vasvárm. monografiájában* a 328—9. oldalon.) Az ú. n. *Erzsébet-kazula* és egy igazgyöngyös kazula későbbi időkből valók.

*

II. *A Sz. Jakab XVI. századi katolikus papjai.*

Még a mohácsi vész előtti időkből ismerünk egyet ebben a században. *Tamás úr* ez, Kőszegnek plébánosa 1526. máj. 1. — Sz. Fülöp és Jakab apostolok napjának előestéjén *Wolfgangus nevű iskolamesterrel* és *Lukács szabómesterrel* együtt pecsétjük átengedésével segítségére vannak *Szombat Balázs* nevű nemes embernek, hogy szabadlábra helyezhessék őt. (*Urfecht*-nek nevezték a nemes ember szabadulási nyilatkozatát. Ebben mondja: „Mit fleis umb gotswilln Erpetn den Eerwurdigen und geistlichen *Herrn Thomon* der Zeit pharrer zu guns Auch die Erbarn Maist(er) *lucatzu schnaid*(er) *Wolfgangen schulmaist*(er) allda zu gunns..." Kőszeg városi levt. az említett dátumnál a leveles iratokban.)

Mellette kellett már káplánkodni *Álts Mihálynak*, az 1532-i ostrom alatt híveit gondozó plébánosnak, mert 1570. jan. 27-én — akkor már mint esperes — eskűvel bizonyítja, hogy *50 évvel azelőtt hogyan történt Kőszegen a papi járandóság fizetése* (Kőszeg városi jegyzőkönyv, az 1614-iki kötetben régebbi beírás). Az ostrom alatti időben (1532.) úgy látszik nem volt *Álts*nak káplánja, legalább is nem említik az egykorú írások. *1535*-ben azonban már értesülünk Álts mellett még egy papról, *Kovács Pálról*, aki mint a kőszegi *Sz. Katalin-alapítvány beneficiátusa* egy városi kiküldöttel együtt végigjárta egész Strassburgig Délnémetországot, hogy fegyvert és pénzt gyüjtsenek a védelemre szoruló Kőszegnek (l. az Abschriften c. kéziratos könyvben a Titk. levt.-ban).

Álts Mihály patriarchális alakja Kőszegnek a mohácsi vész utáni időkben. Nemes alakjáról csak a tisztelet és megbecsülés szavaival emlékeznek meg az egykorú írások. Az ostrom alatt ugyan sértetlen maradt, de a Jovius említette jelenet, hogy a keresztények buzgón imádkoztak még a törököket is megrémítő hangos szóval, övele hozható kapcsolatba. Az ostrom utáni évekből közvetlenül nincs rá vonatkozó bővebb adatunk, de a már említett 1570-i tanusága, hogy ötven éve van Kőszegen, minden kétséget kizár. 1551 és 1571 között pedig sok irat őrzi működésének emlékét és bizonyítja, hogy a híveinek még mindig lelkipásztora [1551-ben többekkel megveszi a Király-nevű szőllőt, (Titk. levt.) 1561-ben Sz. Lőrinc előtti szerdán mint plébános és tanácstag van említve egy végrendeletben (nyilv. levt., iratok), 1563-ban szintén (ny. levt., jegyzőkönyv), 1564. ápr. 14-én plébá-

niatemploma, a Sz. Jakab-templom felszerelésének leltározásánál szerepel (ny. levt., iratok), 1566. máj. 19-én mint vicearchidiaconus et pastor Ecclesiae Ginsiensis előtt tesznek végrendeletet (ny. levt., jegyzőkönyv), 1568. ápr. 3-án újra leltározási tanu temploma felszerelése összeírásánál (ny. levt., iratok), ugyanezen évben Sz. Fülöp és Jakab után való szombaton végrendeleti tanu (ny. levt., iratok), 1569. aug. 22-én ugyanígy (iratok), itt is esperesnek (Erzpriesternek) van említve, 1570-ben háromkirályok előtti szerdán szintén (ny. levt., jegyzőkönyv)].

Álts dicséretes működését többen emlegetik végrendeletükben. Hafner Farkas felesége Weilandt Ilona 1568-ban Sz. Fülöp és Jakab után való szombaton végrendeletében az első pontban emlékezik meg plébánosáról, 4 tallért hagy neki, mert sokat dolgozott és fáradozott érte (iratok). Paur Miklós felesége Weilandt Magdolna, ki valószinűen halálosságán rendezte házasságát, 1570-ben háromkirályok előtti szerdán 1 rajnai forintot (guldin-t) hagy neki, mert lelkiatyja volt (ny. levt., városi jegyzőkönyv). 1563-ban egy végrendelkező fiának a gyámságát fogadja el arra az esetre, ha a fiúnak apja után az édesanyja is meghalna (vár. jkv.). Hosszú működését nem választhatjuk el azon kor kőszegi vallásosságától sem, amellyel sűrűn hagynak a templomra, iskolára, kórházra, sőt magára a városra is „nem feledkezve meg a polgárias együttérzésről".

Álts Mihálynk és a hosszú 50 év alatt vele együtt működő papoknak, mint Kovács Pálnak, majd Zsigmond káplánnak, Somlói Simon papnak a nevei élénken mutatják, hogy akkor még mennyire magyar világ volt Kőszegen. Az 1491-i sajnálatos pozsonyi szerződés óta ugyan mint zálogbirtok német császári (Austria-tartományi) közigazgatás alatt volt Kőszeg és így Áltsnak is a német hivatalos nyelvet kellett használnia, de a hivatalos kormányzat is (1558. aug. 18., iratok) mindig elismert mellette *egy magyar prédikátort is.* Sőt maga Álts is inkább magyar plébános volt, mint német. Ez kitűnik abból is, hogy 1569-ben (nov. 10., iratok), amikor a német befolyás már erősödött, a kőszegi tanács a császári kiküldöttek előtt kifejezei óhaját, hogy nem volna kedvükre, ha a császári kormányzat a mgyar káplán mellett még újból magyar nyelvű plébánost is erősítene meg Álts halála után.

Álts káplánjai közül ismerjük *Zsigmond „város-káplánt"* 1559-ből (iratok ápr. 15., ill. 21-én). Ő magyar nyelven, ellenlábasa, *Stingel Gáspár tanító* pedig, miután tolmácsolták neki a magyar káplán panaszát, német nyelven, írásban adja be együgyü panaszát a városhoz. Az egyoldalú panaszból érdekes és fontos adatokat olvasunk ki az akkor még meglevő istentiszteletre vonatkozóan. Megtudjuk belőle, hogy van még a plébánia-templomban *szentmise* és *vesperás,* a

szentéjszakán *oblatio;* éneklik a *primát, himnuszt* az *Anastasius-symbolumtól* kezdve, *Salve*-t, *psalmusok*-at; az uraság ide jár a templomba. Állítólag a káplán nem tartja meg pontosan a császári rendeleteket, amelyek a ceremoniák pontos megtartására vonatkoznak. Lehet, hogy volt ebben mulasztás, de a felsoroltak mutatják, hogy a ritus akkor még igenis katolikus és Álts Mihály személye is őrködött erre.

Egy másik káplánja, magyar papja Áltsnak *Somlói Simon.* Ennek meg *Dauchner Pál,* 1560-i iskolamester Kőszegen, az ellenlábasa. Dauchner Pál már valszinűen Wittenbergában tanult és egyike az újított vallásúaknak Kőszegen, ki már a tanács hozzájárulásával lehetett iskolamester, 1584 után pedig többször városbíró is,. (A reformáció azonban csak az öreg Álts Mihály plébános halála, 1571 után kezdődött Kőszegen a templomban is.)

Somlói Simon magyar pap (kinek nevét több nyomtatott könyvben fölületesen: Semlei-nek találjuk) saját bevallása szerint 1550-ben jött Kőszegre (Titk. levt. 179. sz. 1578-ból eredő tanúvallomás); 1555-bn ismeretes itt egy írása, amikor egy szép magyar nyelvű elismervényben (Sz. Pál után való vasárnap, iratok) a szentgáliaknak átadják valahogy idekerült régi írásaikat és több kőszegi polgártól pecsétet kérnek az átadás hitelesítéséhez. (Én Simon pap — írja — adtam N. N.-nek.) 1569-ben (in capite ierunii szerdán, v. jkv.) durva megjegyzést tesz rá Dauchner Pál Ambrus litteratus felesége végrendeletével kapcsolatban, melyet Somlói írt. Álts melletti káplánságát a legvilágosabban bizonyítja az a pöre, melyet 1570. jan. 27-én a városi tanács előtt folytatott (v. jkv.). Az a panasza Balázs Mihály molnár és társai ellen, hogy nem adják meg neki a rendes gabonarészesedést (zynsstrayát), ami a tanáccsal kötött megegyezés szerint neki járna egyéb fizetésén kívül, minden mérő után 16-od rész (mauthmassl) régi szokás és igazság szerint. Összesen 24 mérőről van szó. A molnárok természetesen tagadták a járandóságot. Erre Álts Mihály esperes esküvel erősítette, hogy *50 év óta nem vehettek ki a molnárok ilyen vámot maguknak.* A város döntése úgy is szól, hogy a molnárok adják csak be minden évnegyedben a 6 mérő gabonát a városnak, az majd helyére juttatja. Ha pedig az adószedő ott őrleti meg náluk, akkor adják ki a részesedést (massl), különben 5 rajnai forint büntetést fizetnek.

Több adatunk Somlóiról Álts idejéből nincs.

Visszatérve Álts idejére, az ő utolsó évtizedére, feltűnő, hogy 1564-ben és az utána való években ismételten leltároztat a városi tanács a plébánia-templomban (1564. ápr. 19., 1568 ápr. 3.. 1572. aug. 2., iratok). E leltárak még 14 kehelyről, 5 pergamen és 5 nyomtatott misekönyvről stb tudnak. Volt a tárgyak között egy szentírás is. A városi biztosok mindenáron a plébánost akarták felelőssé tenni ezen írások

szerint egy aranyozott ezüst fejalakú ereklyetartó eltűnéséért, azonban az 1572-i leltár megjebyi, hogy ezt maga a városi tanács ajándékozta ifjabb Jurisich Miklós várúrnak.

1569-ben (nov. 9—10., iratok, urbarium a Titk. levt.-ban) felvetik már a kérdést, hogyan fog történni a plébánia betöltése, ha az megürül. Az új urbarium, benne a kegyúri kötelesség új írásba foglalása, ugyan csak 1572-ben készült el, de már 1569-ben azt ajánlják a császári biztosok és úgy dönt a többi városok példájára a császári kamara, hogy a plébánost a város választja, a várúr erősíti meg és ha nem egyezik meg e két tényező, a császár, illetőleg annak kormánya dönt. A városban már jelenlevő újító hitű tanácstagok, Miksának a tanácsosai, az újított hitű várurak 1572 (Álts és II. Jurisich M. halála) után aztán érvényesítették is hatásukat. Álts 1571. karácsony estjén még élt, végrendelet hitelesítője volt (iratok). Állitólag úgy mérgezték meg, de nem bizonyos (1572. jún. 28., iratok).

Somlói Simonról Chernel Kálmán (Kőszeg jelene és multja c. művében) és ő utána Payr Sándor (A Dunántúli Egyházkerület (ev.) története c. művében) azt állítják, hogy ő az első ismert, még pedig magyar protestáns lelkésze Kőszegnek. A „Kőszegen 1554-gyel kezdődő protestantizmus", s így az az állítás, hogy Álts ekkor elhagyta volna híveit, az ismertetett adatok alapján magától összeomlik. De Somlóinak protestáns (luteranus) voltáról sincs semmi adat. Az, hogy (Payr S. szerint) 1570-ben a soproni magyar lekészségre pályázik, nem bizonyít semmit. Tudjuk, hogy Sopronban is csak 1565 óta volt *német protestans* pap (Grengel Simon) és a város kénytelen volt a katolikusok és a magyarok igényét is kielégíteni (éppen Payr S. bizonyítja). Somlói 1572-ben (az ez évi aug. 2-i leltár szerint, iratok) még Kőszegen veszi át a városi tanácstól a kelyheket az új plébánossal együtt. 1573-ig (Schönnach Ferenc váruraságáig) vagy még egy évig (mert 1574-ben már új magyar prédikátor van Kőszegen: Bathay István) maradt Kőszegen (l. 1578-i tanuvallomás, Titk. levt. 179. sz.). 1578-ban Újkéren lekész, de ugyanakkor Kőszegen is van még követelése (v. jkv. 1578. márc. 14.). Egyéb adatok híjján csak azt volna szabad következtetni Payr S.-nak, hogy Újkér is még katolikus volt ez időben, nem pedig, hogy Kőszeg is, meg Újkér is már protestáns. (Az a következtetés is téves, hogy a hős Jurisich is valószinűen már protestáns volt, mert ilyen nevű protestánsok már voltak Ausztriában 1640 körül. A szerző figyelmen kívül hagyja, hogy Jurisichunk kiskorú gyermekeinek sírja Kőszegen kat. templomban volt még akkor.)

Az 1572. év nagy fordulót jelent a kőszegi kat. hitközség életében. *Ezt az évet már legfeljebb megkezdte az öreg Álts Mihály* (a meghalt öreg plébánosra hivatkozik a v. jkv. 1583-i birtokösszeírása is, amelyben *Altz Flórián* az egyik

tanu), 1572. aug. 2-án már *Sorger Mihály* a város választása szerinti új, német *prédikátor*. Ezentúl csak *Stattpredicant* a német prédikátor és többet 100 évig szó sincs a katolikus egyházi fensőbbségtől jóváhagyott plébánosról (Pfarrer-ról); az evangelikusoknak csak 1576-ban van először Dunántúlon püspökük (Szegedi Máté Sárváron), a reformátusoknak pedig csak az 1591-i csepregi colloquium (zsinat) után lesz vezérük Beythe István. Kőszegen csak 1571 után foglalták el a templomot a luteránusok.

Csak a város választja és távolítja el ezentúl papját; választja, ha kap, ő a legfőbb ura, tan dolgában is a városhoz terjesztik a hívek észrevételeiket. *Sorger* Somlói Simonnal együtt veszi át a városi bizottságtól a kelyheket, 12 aranyozott ezüstkelyhet és még egy ilyent külön *mindennapi használatra*. (Somlói csak egyet kap, 1572. aug. 2-i inventarium a v. ny. levt-ban az iratok közt). Ezen év december 2-án a harmadik Wayland-leány (Anna) végrendeletében (v. iratok) Beichtvater und Seelsorger-nek nevezi S.-t, tehát még katolikusnak járó megszólítást kap. (Mellette Huettinger Márton az iskolamester.) 1575. aug. 21-én még hivatalában van, mert akkor panaszkodik a tanács előtt alázatos németséggel, hogy a közelében mulatoznak, éjjel lámpával járnak.

Mint említettük, 1573-ban v. 1574-ben már elhagyta Kőszeget Somlói Simon, a magyar prédikátor. Helyébe a város 20 esztendeig állandó magyar prédikátort kapott *Bathay István* személyében, aki talán csak azért nem lehetett első pap, mert magyar prédikátor volt és mint látni fogjuk, idővel kálvinizmussal vádolták. (1584. szept. 17. a vár. jkv.-ben maga vallja, hogy 10 éve hirdeti az ígét a városban, csak az 1594. jan. 12-i jkv.-ben jelenti be, hogy csak Sz. Györgyig szolgál, azután keressen a város mást.) 1577-ben van némi megszakítás kőszegi működésében, mert akkor *Jászberényi Vince* a magyar prédikátor (v. iratokban Fabrer Kristóf városbíró számadásában), de Bathay 1578. dec. 22-én már azt írja latin levelében a városnak (iratok) Cenkről, hogy újból felajánlották neki a kőszegi magyar egyház kormányzatát, tehát szívesen megy. 1580-ban Kőszegen a Judengasséban lakott (Főszámadáskönyv 1580—1619. a v. ny. levt.-ban).

Ezalatt a város sürű egymásutánban cseréli a *német* prédikátorait; messze idegenből jött (később közben felvidéki) német prédikátorokat fogad. 1576. szept. 2-án *Mayr Mártont* választják meg a következő év Sz. Györgyéig, miután elmondta a tanácstagok jelenlétében a próbabeszédét; valamelyik ausztriai helységből vonulhatott be feleségével és gyermekeivel. Hivatalának meghosszabbitása után 1579-ben újévkor már csak még egy évre választják meg (v. jkvek). Megjegyzendő, hogy 1580-ban *Sorger Mihályt* említik a városi számadások (Főszámadáskönyv 1580—1619. v. levt.-ban), 1581-bn meg újból *Mayr Mártont* (jkv.), amikor

már 100 tallér a fizetése. Valószínűen felváltva működött ez időben e két német prédikátor. Sorgernek 1586 táján háza is volt a temető fala mellett (Grundbuch 1586-ban 52. és 53. fol., v. levt.).

1583-ban (amikor Rohoncról Bletner Péter szeretne Frigyes Detre szász herceg oltalma alatt Kőszegre jutni, hogy gyermekeit is neveltethesse) és 1584-ben *Sartor Theophilactust* találjuk a német prédikátorságban, kit rendetlen élete miatt elbocsátanak (iratok 1583. dec. 3., 1584. jan. 17, és 24, jkv.). 1584. ápr. 22-én *Hirsch Pétert* hívnák meg Vischamentből, de nem sikerül (v. jkv.). Így ezen év jún. 10-én *Hübner Simont*, a sziléziai származású glognici lelkészt, választják meg egy évre, aztán megint egy évre, de 1586. jan. 22-én felmond (jkv.). Az igaz, hogy őt magát is flacianizmussal[2] vádolja a tanács előtt Bathay István (1586. febr. 7. jkv.). Ezen év jún. utolsó napján Tübing-ből *Buschen Amandust* ajánlják. Fiatal még, de az ellenmondásoknak állítólag alaposan megfelel (iratok). 1592. ápr. 27-én is még ő veszi fel a várostól évnegyedi fizetését (iratok), de 1593—95-ben *Hannenreuther Raphael* a német prédikátor (jkvek, Payr S. id. m.),

Ennyi változás volt a német prédikátorságban addig is csak, míg *Bathay István* volt a magyar prédikátor. Bathay 1587-ben Dauchrer Pál kezességét élvezte, amikor sógorától 170 tallért vett fel (1587. júl. 23. az említett Főszámadáskönyvben). 1588. jún. 10-én a tanács előtt a német prédikátor, *Buschen* Amandus, *kálvinizmusról* vádolja (v. jkv.). Ennek bizonyításával azonban a tanács már nem foglalkozott. Tudjuk, Bathay István a csepregi colloquium aláírásával *Beythe* István református lelkész mellé állott s a következő hitvitákban is mellé állt. A magyar prédikátorságban Kőszegen utóda *Kincses* (Thesaurarius) Pál szintén református volt, míg a csepregi ev. esperes, *Reczés* János, Nádasdi Kristófné Choron Margit és fia Nádasdi Ferenc hatalmával meg nem ijeszti. Fejét, családját félti Nádasdi Ferenctől, azért aztán ő is evangélikus lesz, mint ahogy német prédikátortársai a városi újítókkal egyetértve már előbb azok voltak[3].

A mult töredékes adataiból így tűnik elénk a kőszegi hitújításnak korszaka. Álts Mihály tehát nem hagyja el hí-

[2] **A flacianusok** — Flacius wittenbergi tanítójukról elnevezve — azt hirdették, hogy a jócselekedetek nem szükségesek (egyesek szerint egyenesen ártanak), az áteredő bűn valami substantívum, nem accidens, azért manicheusoknak mondták őket. Magdeburgban voltak legtöbben (Kirchenlexicon).

[3] Bathay István Payr S. adatai szerint 1599-ben halt meg valószínűen Rohoncon (id. m.). 1598. máj. 1-én azonban Pintér Jakab Kőszegen 1 dukátot testál neki, a magyar prédikátornak. A „volt magyar prédikátor", mint ahogyan az 1595. máj. 10-i jkv. is nevezi, tehát még 1598-ban is Kőszegen lehetett.

veit 1554-ben; 1554—60-ig kálvinistáknak semmi nyomuk Kőszegen; Somlói Simon sem mondható luteránusnak. Igazi hitújítás csak 1571 után van itt.

•

Dr. Leander BARCZA: Die ersten Priester der Günser Pfarrkirche und das erste Auftreten der Protestanten in Güns nach 1571.

Auszug. Mit Hinweis auf locale Urkunden führt der Verfasser den Beweis, dasz die Kirche Besitz der Familie **Garai** war. Der berühmteste Pfarrer dieser Kirche ist **Michael Álts** gewesen, der dort in der Zeit von 1520 bis 1571 der berufenste Verteidiger des katholischen Glaubens war. Kurz nach dieser Zeit versuchten die Calvinisten sich der Kirche zu bemächtigen, aber erfolglos; bald darauf aber gelang dies Bestreben den Lutheranern. (Ford.: Dr. T. K.)

Mohalakó kerekesférgek (Rotatoria) Kőszeg környékéről.

Írta: VARGA LAJOS dr. (Sopron).

A mohapárnákban sajátságos állatvilágot lehet találni. Sok alacsonyabbrendű állat nemcsak pompás *búvóhelynek* használja a mohapárnák sűrű szövedékét, hanem *állandó lakóhelyül* is. Bennünket most azok az állatok érdekelnek, melyek *állandóan* a mohapárnák közé szivárgott, vagy pedig a mohalevélkéktől mint valami parányi kancsókban felfogott *vízben élnek*. Így a mohapárna a maga vizével együtt igazi *életteret* (biotop) képez, melyben a víziállatoknak egész kis társasága, úgynevezett *életközössége* (biocönózis) éli a maga érdekes életét.

A mohapárnákban élő vízi állatok legfontosabb életfeltétele tehát az, hogy ott megfelelő mennyiségű *víz legyen jelen*. Ez a talajból szívároghat fel, vagy pedig esővízből, hóolvadásból, harmatból, szóval légköri csapadékból származhatik. Ámde *száraz időben* a mohapárna hamar elveszíti kevés vízét. Mi történik ilyenkor a moha vízében élő állatokkal? Régóta ismeretes, hogy ilyenkor a mohalakó vízi állatkák vagy *betokozódnak*, azaz erősen összezsugorodva kemény hártyával veszik körül a testüket, vagy pedig erősen összehúzódva, csaknem gömbbé válva, *lappangó élet* állapotában *(anabiosis, asphyxia)* várják meg az időt, amikor újra megfelelő mennyiségű víz jut a mohapárnába.

Az így kiszáradt és a lappangó élet állapotába jutott állatkák rendkívül szívósak az életkörülmények megváltozásaival szemben. Kísérletileg bebizonyították *(Rahm,* stb.), hogy a lappangó élet állapotába jutott állatok 150°-os hőséget, sőt a cseppfolyós héliumban – 272°-os hideget is károsodás nélkül elbírtak: azaz újra rendes viszonyok közé hozva, vízbe juttatva, megint életrekeltek. Az ismételten nedvességgel ellá-

tott mohapárna lakói tehát aránylag rövid idő alatt: 20—80 percen belül maguk is nedvességet vesznek testükbe s újra folytatják rendes, *cselekvő életüket*. A mohapárna vizében tehát *állandóan* csak azok a vízi állatok képesek megélni, amelyek a gyakori kiszáradással, vagy a mi éghajlatunk alatt a faggyal szemben az említett módon dacolni tudnak.

Nagyon fontos életfeltétel továbbá a mohapárna vizének *kémiai összetétele*. Ez általában mindig kedvező: *oldott sókban* megfelelően gazdag, *oxigén* bőségesen van benne s így igen alkalmas a vízi állatkák életére.

Nevezetes az a körülmény is, hogy a mohapárna vize többnyire csak félig *megvilágított*, vagy pedig *teljesen sötét*. Az itt élő állatok tehát leginkább a sötétséget kedvelő fajokhoz tartoznak.

Fontos életfeltétel a *hőmérséklet* is. A mohapárnák vizének hőmérséklete igen *változó* s általában a levegő hőmérsékletétől függ. Erős napsütés alkalmával a mohapárnában a víz is hamar felmelegszik, viszont éjjel, vagy hűvös időben alacsonyra süllyed a hőmérséklet. Így a mohapárna vizében élő állatfajok mind a *változó hőmérsékletet* elviselő állatokhoz tartoznak: úgynevezett *eurythermás* állatok.

A megfelelő *táplálék* jelenléte szintén fontos életfeltétel. A mohapárna vizében pedig mindig *elegendő táplálék áll rendelkezésre*. Elkorhadt mohalevélkék, a vízben élő baktériumok, egysejtű növények, szerves törmelék mind terített asztalként szolgálnak az itt élő, főleg növényevő állatfajok számára.

Így tehát a mohapárna megfelelő életfeltételekkel rendelkezik a vízben élő állatok számára, melyek többnyire igen aprók, úgyhogy legnagyobb részük csak nagy nagyítással, mikroszkóppal vizsgálható.

Milyen állatok élnek a mohapárna vizében? Egész sora az állatoknak alkotja az állandó mohalakók életközösségét. Leginkább alacsonyrendű szervezetek: *gyökérlábú véglények (Rhizopoda), csillós véglények (Ciliata), fonálférgek (Nematoda), kerekesférgek (Rotatoria)* és *medveállatocskák (Tardigrada)* népesítik be a mohapárnák vizét.

Ezek között a *kerekesférgek (Rotatoria)* a leggyakoribb tagjai a mohapárna vizében élő állatvilágnak. A külföldön már régebben nagyon sokan kutatták a *mohalakó kerekesférgeket (Zelinka, Murray, Bryce, Dobers*, stb.), de nálunk még nem voltak idevágó kutatások.

Örömmel vettem azért *dr. Visnya Aladár* néhány mohaküldeményét Kőszeg környékéről. Itt néhány *tőzeglápot* fedeztek föl *(Latzel)* s ezekből kaptam több ízben néhány maroknyi mohát, főleg *Sphagnum acutifolium* és *Leucobryum glacum*-ból *(dr. Visnya* meghatározása). Ezek a tőzegmohok nemcsak azért érdekesek, mert *régi korú tőzeg-*

lápokból származnak, hanem azért is, mert bennük többnyire különleges állatvilág él. De kaptam fáról lekapart *Frullana dilatata*-t is, aminek azért örvendtem meg, mert ebben a *májmoha*-fajban sajátos kerekesféreg-fajok találhatók, melyek rendesen csakis a *Frullania* zöld levélkéi között összegyült vízben élnek.

A küldött mohákat lepárolt vízzel tartottam nedvesen s vagy egyes darabkáikat vizsgáltam át mikroszkóp alatt, vagy pedig erős vízsodorral kimostam a bennük élő állatkákat s így határoztam meg őket. Az aránylag nem sok anyagból érdekes fajok kerültek elő, sok olyan is, melyeket hazánk faunájából eddig nem ismertünk.

Az átvizsgált anyagokban a következő kerekesférgeket találtam meg:

1. *Adineta gracilis* Janson; néhány példányát találtam abban a mohaküldeményben, melyet *Visnya dr.* 1935 februárius második felében küldött s amely főleg *Sphagnum acutifolium*ból állott. Igen apró állatka. Az előkerült példányok teljesen kinyujtózkodva alig érték el a 160 mikront, tehát a milliméter $^1/_6$ részét. Orsóalakúan karcsú, átlátszó testű, élénk mozgású állatka. Hazánkban eddig csak a lesenceistvándi tőzeglápból került elő (*Varga*, 11.); úgy látszik tehát, hogy csupán a lápok lombos mohái között él.

2. *Adineta vaga* Dav. A kőszegi lápok lombos mohái között elég gyakori. A kiszáradást igen jól tűri. A beszáradt s 13 hónap mulva újra megnedvesített mohában úgy a levélkék között, mint a mohától elválva a vízben is meg lehetett találni. Mind a nyári, mind a téli anyagban jelen volt. Hazánkban eddig szintén csak a lesenceistvándi tőzeglápból került elő (*Varga*, 11.), bár a Kis-Alföld kisebb állóvizeiből sűrű növényzet közül gyakran gyüjtöttem. A mikroszkóp alá jutott példányok sokszor elérték a fél-milliméternyi hosszúságot is.

3. *Colurella obtusa* Gosse. Ennek a fajnak a Kőszegkörnyéki lápmohok vizében való előfordulása nagyon érdekes. Az irodalomban ugyanis eddig semmi adatot sem találtam arra, hogy a mohapárna csekély mennyiségű vízében is előfordulna, mert inkább a nagyobb állóvizekben él. Bizonyos, hogy néhány előkerült példánya csak véletlenül, *vendégként* jutott a mohok közé. Hazánk állatvilágában nagyon ritka; eddig csak én találtam a Hanság vizeiben (*Varga*, 12), s *Török Piroska* a budapesti vízvezeték vizében (*Török*, 9.).

4. *Colurella sulcata* Sternroos. Ez a faj sem igazi mohalakó. *Hazánkban eddig még nem találták meg.* Páncélja kb. csak 50 mikron nagyságú, tehát rendkívül kicsiny állatka. A páncél rajzolata minden más *Colurellá*-tól jól megkülönbözteti. A páncélt ugyanis hosszában a feji résztől a farki

táj felé haladó több párhuzamos barázda s ezek között jól kivehető bordák tarkítják. Nyári faj; a téli anyagban nem találtam meg.

5. *Habrotrocha bidens* Gosse. Hazánkban több helyen megtalálták. A kőszegi mohapárnákban úgy a nyári, mint a téli gyüjtésből előkerült, de egyszer sem nagyobb mennyiségben.

6. *Habrotrocha insignis* Bryce. Új faj hazánk faunájában. Az angol *Bryce* írta le először 1915-ben (*Bryce*, 2). A kőszegi példányok testhosszúsága 180-220 mikron volt. A téli gyüjtésben találtam néhány példányát; úgy látszik tehát, hogy hideget kedvelő faj.

7. *Habrotrocha Leitgebii* Zelinka. Ez az érdekes, hazánk faunájában új faj csak a *Frullania dilatata*-ból került elő, a lombos mohok között nem volt meg. Lakóhelyét tehát nagyon megválogatja. A kiszáradást igen jól tűri. Többszörös kiszáradást is elbírtak ugyanazok az egyedek.

8. *Habrotrocha longula* Bryce. Szintén új faj hazánk faunájában. Csaknem hengeres testén alig lehet látni harántban a lunzi tavak környékének moháiból (*Bryce* 2). A kőszegi példányok a téli mohaküldeményből kerültek elő. Csak két példányt sikerült megfigyelnem.

9. *Habrotrocha tridens* Milne. Ez is új faj hazánk faunájában. Csaknem hengeres testén alig lehet látni harántredőzöttséget. A nyári anyagban sokkal több volt, mint a téliben. Érdekes, hogy a nyári egyedek teste színtelen, átlátszó volt, a téli egyedeké azonban rózsaszínű, de azért szintén átlátszó volt. Helyét többnyire gyors araszoló mozgással változtatja.

10. *Lecane flexilis* Gosse. Ritka faj. Hazánkban eddig csak én írtam le az Egyesült-Körös egyik holt vizéből (*Varga*, 10) és *Török Piroska* Budapest vízvezetékéből (*Török*, 9). A kőszegi mohapárnák leggyakoribb és legközönségesebb faja. Úgy a nyári, mint a téli gyüjtésben nagy mennyiségben volt jelen. Pedig nem igazi mohalakó, mert inkább a tavak, tócsák vízzel belepett növényzete között él. A mohapárnák közé valószinűleg a nagyobb vizekből került s ott jó élettérre találva, erősen elszaporodott. Ezt az is bizonyítja, hogy a legnagyobb tömegben abból az anyagból került elő, melyet *dr. Visnya* a láp vizeinek levezetésére ásott csatornából gyüjtött. Ez a mohapárna *Sphagnum platyphyllum*ból állott.

11. *Lecane methoria* Harring-Myers. Hazánkban új faj. Először Észak-Amerikából írták le *Harring* és *Myers* (5). Csak három példányát találtam a *Sphagnum acutifoliumot* átitató vízben. Igen kicsiny állatka; testhosszúsága 95—100 mikron volt.

12. *Lepadella acuminata* Ehrbg. Magyarországon eddig csak *Bartsch* (1) figyelte meg Tokaj (1870) és Baja mellett (1873), *Kertész Kálmán* (7) Budapest környékén (1888) s én a Hanság vizeiben (12), tehát nem gyakori faj. A nyári gyüjtésben volt. Érdekes, hogy a kőszegi példányok háti páncéljának farki tüskéje kissé felfelé görbült.

13. *Mniobia magna* (= *Callidina magna*) Plate. Ezt a fajt sem írták le még hazánk vizeiből és mohaiból. Az előkerült példányok, melyek mind a téli, mind a nyári gyüjtésben — bár csekély számban — jelen voltak, jól kifejlett egyedek voltak, 450—520 mikronnyi testhosszúsággal.

14. *Mniobia scarlatina* Ehrbg. Szintén új faj hazánk területéről. Vöröses teste és erősen vörös bélcsatornája (a rágószerv mögötti rész) nagyon jellemző tulajdonságok. Csak a téli mohákból került elő néhány példányban.

15. *Mniobia symbiotica* Zelinka. Ez a faj is új hazánk faunájában. Élete a *Frullaniához* kötött s én is csak ebben a májmohában találtam meg néhány példányban. A beszáradt és 8 hónap mulva megnedvesített *Frullaniában* újra megjelent.

16. *Rotaria macrura* Ehrbg. Hazánk faunájában eléggé közönséges. A kőszegi mohok vizében való előfordulása azért érdekes, mert leginkább a nagy nyílt vizekben, pelágikusan fordul elő s a növények közé ritkán kerül. Mind a téli, mind a nyári gyüjtésben megvolt, de mindig kevés számban.

*

Az eddigi, aránylag csekély mennyiségű anyagból nyert vizsgálatok is tehát arra az eredményre vezettek, hogy a kőszegi lápok tőzegmohaiban a megtalált 16 kerekesféreg-faj között 9 olyan faj került elő, melyeknek jelenlétét hazánk faunájában eddig nem ismertük.

Ezeken kívül megfigyeltem még a következő *Gastrotricha*-kat:

1. *Chaetonotus maximus* Ehrbg.
2. *Chaetonotus Zelinkai* Grünspan.

A véglények *(Protozoa)* közül a következőket találtam meg nagy mennyiségben:

1. *Arcella discoides* Ehrbg.
2. *Nebela vitraea* Pénard.

Megfigyeltem még a Férgek közé tartozó, igen apró (150—250 mikronos) sodróférgek *(Turbellaria)* két faját és sok, látszólag egy fajba tartozó, 600—800 mikron nagyságú fonalasférget *(Nematoda)* is, melyeknek faji meghatározását azonban nem tudtam elvégezni.

*

Visszatérve most a kerekesférgekre, ökologiailag több érdekességet lehet megállapítani. A megtalált 16 faj között vannak olyanok, melyek kizárólag csak a mohában (akár lombos, akár májmoha), illetőleg az azokat átitató, vagy levélkéikkel felfogott vízben élnek s másutt meg nem találhatók. Ezeket mohalakó *(bryobiont)* fajoknak nevezzük. A kőszegi lápmohokban kétségtelenül *bryobiont fajok* a következők: *Adineta gracilis, Habrotrocha insignis, H. longula, H. tridens, Mniobia magna, M. scarlatina*, továbbá csak a *Frullania* nevű májmoha levélkéitől gyüjtött vízben megtalált *Habrotrocha Leitgebii* és a *Mniobia symbiotica* nevű fajok, tehát összesen 8 faj.

Mohakedvelő *(bryophil)* fajoknak azokat nevezzük, amelyek egyébként más élettérben is előfordulnak, de ha a mohapárnába kerülnek, ott olyan kedvező életkörülmények közé jutnak, hogy nagyobb mértékben elszaporodhatnak. Ilyen *bryophil fajok* a kőszegi mohákban a következők: *Adineta vaga, Habrotrocha bidens* és *Lecana flexilis*, tehát 3 faj.

Mohavendég *(bryoxen)* fajok azok, amelyek rendesen egészen más életterekben élnek és a mohapárnák vizébe csak véletlenül, vendégekként kerültek. Ilyenek a *Colurella obtusa, C. sulcata, Lecana methoria, Lepadella acuminata* és *Rotaria macrura*, összesen 5 faj.

Ezt a ökologiai osztályozást a kerekesférgekre vonatkozólag helyesebbnek tartom, mint *Richters* felosztását a mohapárna állataira vonatkoztatva (l. *Soós Árpád*, 8).

A fentebb említett és megtalált két *Gastrotricha*-faj kétségtelenül mind mohavendég-faj, de a leírt két véglény már mohakedvelő, mert egyébként a talajban is előfordulnak, de a kőszegi mohákban elég gyakoriak voltak.

Néhány szóval meg kell még említenem a kőszegi mohokkal végzett kiszárítási kísérleteimet. A *Visnyá*-tól küldött mohokat szélesszájú, 2—3 deciliteres befőttes üvegekben, kevés lepárolt vízzel tartottam nedvesen. Alapos átvizsgálás után nem öntöttem több vizet hozzájuk, s így a víz néhány nap alatt elpárolgott és a mohok, elveszítve zöld színüket, teljesen szárazzá váltak. Azután 4—5 hónap, egy esetben 13 hónap mulva újra lepárolt vízzel megnedvesítettem azokat; ekkor a megfigyelt fajok nagyrésze megint előkerült. Nem keltek új életre a *Colurella*- és *Lecane*-fajok; de a *Lepadella acuminata* a megnedvesítés után 36 órára ismét megjelent. A többi faj azonban 20—60 perc elteltével már vígan úszkált, táplálkozott, vagy a

mohalevélkék közötti vízben kerékszervével élénk ütemben sodorta szájnyílása felé a táplálékul szolgáló fínom szerves törmeléket. Ezek a fajok kétségtelenül a lappagó élet állapotából keltek életre, de a *Lepadella acuminata* bizonyára tartóspetékből bújt elő, mivel lappangó életre nem képes.

Az összezsugorodott állapotban lappangó életet élni tudó fajok négyszeri kiszárítást is jól elbírtak, ami a mohában élt élethez való kitűnő alkalmazkodó képességükre vall. Ez a jelenség egyébként több mohalakó fajra vonatkozólag ismeretes (*Dobers, Rahm* stb.) s kísérletileg is bebizonyított.

Richters a mohapárnában élő kerekesférgeket a szerves törmelékkel, detritusszal táplálkozó mohalakó állatok közé sorozza (l. *Soós Á.* 8.). A kőszegi mohákkal végzett vizsgálataim azonban arról győztek meg, hogy az itt lakó fajoknak jelentékeny része (*Adineta-, Colurella-, Lecane-, Rotaria- és Habrotrocha*-fajok) nemcsak szerves törmelékkel, hanem a vízben élő igen apró növényekkel is táplálkoznak. Ha ezek a kerékszerv szorgalmas odasodrása útján szájnyilásuk elé kerülnek, akkor habozás nélkül lenyelik őket.

Végül meg kell emlékeznem arról a kérdésről is, hogy milyen viszony van a gazdanövényzet (moha, mohapárna) és a vizében élő kerekesférgek között. Hosszú időn keresztül az a föltevés uralkodott, hogy a gazdanövény és a levélkéi között élő kerekesférgek hasznos együttélésben, szimbiózisban vannak egymással. *Goebel* kutatásai és az újabb vizsgálatok kiderítették, hogy ilyenről szó sem lehet: a növények nem húznak semmi hasznot az állatkákból, mert még elhalt testrészeiket sem tudják fölhasználni. Az állatkáknak viszont valóban van hasznuk, amennyiben a mohapárnák vizében, vagy a mohalevélkék között felhalmozott vízben jól meg tudnak élni, a víz igen alkalmas élettér, mert oxigénben és táplálékban gazdag. Talán a lélekzésükkel keletkezett széndioxidot és az ürülékkel kikerült oldható anyagokat a növény hasznosíthatja; ám ezek az anyagok az állatkák kicsinysége miatt alig jöhetnek számításba. Mindenesetre elpusztulásuk után hulláik anyagával, életük közben pedig az életműködések alkalmával keletkezett anyagokkal (húgyanyag, ürülék), melyek a talajba kerülnek, trágyázzák a talajt, s így használnak gazdanövényeiknek. De testük kicsinysége mellett ez a haszon is elenyésző lehet.

Igazi értelemben kölcsönös haszonról tehát nem lehet szó. Éppen azért sokan azt állították (*Zelinka*, stb.), hogy úgynevezett térélősködésről kell beszélni. Ez azt jelentené, hogy a mohalakó kerekesférgek a növény-

zet nyujtotta teret, lakóhelyet élősködnék. Ám ez sem fedi az élősködés fogalmát, hiszen az állatkák semmiféle kárt sem okoznak a mohapárnának, vagy a mohaegyednek.

A mohapárna és a vízben élő kerekesférgek között tehát csupán egyszerű együttélésről, úgynevezett synoikosis-ról lehet szó.

*

Látható, hogy a kőszegi lápok mohapárnáiban érdekes állatok élnek. Érdemes volna velük még alaposabban és részletesebben foglalkozni. Az én eddigi vizsgálataim sok tekintetben csak a tájékozódás jellegével bírnak s hiszem, hogy lesz alkalmam még kiterjedtebben megvizsgálni a kőszegi lápok moháiban élő apró állatok világát. Addig is köszönetemet nyilvánítom *Visnya Aladár dr.*-nak, aki ismert lelkesedésével és küldeményeivel figyelmemet azokra irányította.

*

DR. LAJOS VARGA (Sopron): Über die moosbewohnenden Rotatorien der Umgebung von Kőszeg.

Auszug. Dr. A. Visnya schickte dem Verf. einige Sphagnum-Büschel (Sph. acutifolium, Sph. platyphyllum, Leucobryum glaucum) von den Mooren der Umgebung von Kőszeg. Verf. untersuchte die Rotatorien, die im Wasser dieser Spaghnen wohnen, sowie die Arten, die in der ebenfalls von Kőszeg zugeschickten Frullania zu finden waren. Die gefundenen Arten sind in dem ungarischen Text aufgezählt. Verf. fand auch zwei Gastrotrichen, Protozoen, sowie Nematoden und Turbellarien.

Von den gefundenen Rotatorien sind 8 Bryobionten, 3 Bryophilen, und 5 Bryoxenen. Von den 16 Rotatorien-Arten sind 9 für die Fauna Ungarns neu.

Verf. führte auch einige Versuche aus, um die Widerstandsfähigkeit der moosbewohnenden Rotatorien gegen die Austrocknung zu studieren. Es ergab sich, dass die echten bryobionten Arten oft 4 malige Austrocknung ohne Schaden gut vertragen und nach der Befeuchtung wieder aufleben. 20—60 Minuten nach Befeuchtung sind diese Arten aus ihrem asphyktischen Zustand wieder erwacht.

Zwischen der Gastpflanze und den Rotatorien existiert keine Symbiose und kein Raumparasitismum, sondern nur eine einfache Synoekie.

*

IRODALOM (LITERATUR).

1. **Bartsch Samu:** Rotatoria Hungariae. Budapest, 1877.
2. **Bryce, David:** On five new species of the genus **Habrotrocha.** — Journal of the Quekett Microscopical Club. Vol. XII., 1915., 631—642.
3. **Dobers:** Über die Biologie der Bdelloidea. — Internationale Revue d. ges. Hydrobiol. u. Hydrogr.; Biol. Suppl. 7., 1915,
4. **Goebel:** Organographie der Pflanzen. II. Bryophiten., 1930.
5. **Harring-Myers:** The Rotifer Fauna of Wisconsin, III. A revision of the genera **Lecana** and **Monostyla.** — Transactions of the Wisconsin Acad. of Sciences, vol. XXII. 1926.

6. **Hauer, J.**: Zur Kenntnis des Rotatorien-Genus Colurella Bory de St. Vincent. — Zoologischer Anzeiger, LIX., 1924. p. 177—189.
7. **Kertész Kálmán**: Budapest és környékének Rotatoria-faunája. Budapest, 1894.
8. **Soós Árpád dr.**: Magyarország mohában élő fonalférgeiről. I. — Állattani Közlemények, 1936. é. XXXIII. köt., 53—64. l.
9. **Török Piroska**: A budapesti vízvezetéki víz szüredékének faunája. — Doktori értekezés. Mat. és Természettud. Értesítő, 1935. é. LIII. köt., 637—664.
10. **Varga Lajos dr.**: Adatok az egyesült Körös két holtágának limnologiájához. Magyar Biol. Kutató Int. I. Oszt. Munkálatai, IV. 1931.
11. **Varga Lajos dr**: A lesenceistvándi tőzegláp néhány kerekesférgéről. —Állattani Közlem., 1933. é. XXX. köt., 59—63. l.
12. **Varga Lajos dr.**: A Hanság limnologiai viszonyai, különös tekintettel kerekesféreg-faunájára. — Állattani Közlem., 1935. é. XXXII. köt., 101—118. l.
13. **Zelinka**: Studien über Rädertiere, III. — Zeitschr. f. wiss. Zool., 44. köt., 1886.

Werner Zakariás Pinkafőn.

Írta: CSATKAI ENDRE dr.

Ujabban mind több figyelem irányul az ország területén virágzott idegen irodalom felé is; a kutatókat érdeklik külföldi íróknak hazánkban töltött időszakai. Ezek jelentősége igen változó. Hogy vasmegyei vonatkozásokat vegyek példának, *Grillparzer*nek tarcsai tartózkodása szigorúan vett fürdőzés volt, a nélkül, hogy kölcsönösen köszönhetnének egymásnak valamit a költő és a kies fürdő. *Raidmund*nak, a legfinomabb bécsi mesejátékírónak, szombathelyi tartózkodása a költőre annyiból jelentős, hogy kezdő és ez időben nyelvhibával küszködő színész lévén, csak örülhetett, hogy szerződtette *Hain* színigazgató és hogy alkalma nyilt tanulásra. Szombathely tehát lépcsőt jelent a később jónevű színész és író számára és a színpad ismeretét, míg a város színházi közönsége legfeljebb az elnézés szelíd erényét gyakorolhatta a tapasztalatlan ripaccsal szemben...

Máskép áll a dolog *Werner* Zakariással. W. a német romantika egyik legjellegzetesebb alakja, aki főleg drámáival ért el nagy sikert és szerzett rengeteg utánzót. A történelemből merítette alakjait; így megvolt a bátorsága, hogy Luther Mártont is a színpadra vigye („Die Weihe der Kraft"). Már saját korában is sok gáncsolója akadt, de ebbe belejátszott az a körülmény, hogy fiatalabb éveiben rendkívül hevesen támadta a katolikus hitet. Még inkább azonban megszaporodtak ellenségei akkor, amikor 1811-ben hirtelen Saulusból Paulus lett. Mint a romantikus festők többjére, rá is egyszercsak vonzó hatással kezdett lenni Róma. Werner Olaszországban áttért, pap lett és egy ideig olyan ra-

jongó önsanyargatások között élt, hogy a nép szentnek nevezte. A bécsi kongresszus idején egyike volt a legfelkapottabb gyóntatóknak és szónokoknak. Tömve volt a szt. István templom, ha ő tartotta a szentbeszédet. Kortársai szerint hangja és mondanivalója mellett arcjátéka segítette elő híveire gyakorolt hatását. Pillanatok alatt változott arca és szeme kifejezése. A bátor szókimondás néha a legnagyobb méltóságokkal szemben sem hagyta el. A kongresszuson résztvevő porosz király p. o. azt vágta oda neki bemutatáskor, hogy nem szereti a hitehagyott embereket; erre Werner jéghidegen annyit felelt, hogy őfelségének Luthert vagy Calvint sem volna szabad szeretnie.[1] „Fenség, pont e miatt nem tudok rokonszenvezni Lutherrel".

A bécsi kongresszuson az ausztriai és magyarországi főnemesség nagy tisztelettel és szeretettel övezte Wernert. Így ismerkedett össze Széchenyi Ferenc gróf két leányával, Zichy és Batthyány grófnékkal. Különösen Batthyány Miklósnéra volt nagy hatással a szónok. A Széchenyi családban mindíg volt valamelyes hajlam a romantikus aszkétaság iránt. Batthyány grófnő dédanyja, Cziráky Józsefné, Barkóczy Borbála, a Mária-napok előestéjén kenyeri kastélyában megvendégelte jobbágyait és maga szolgálta ki őket, körmeneteikben mezítláb, töviskoszorúval homlokán és rossz ruhákban vett részt. Azokban az évtizedekben, mikor szerte a világban Voltaire mosolya helyettesítette az áhitatot, Kenyeriben kálváriát emeltetett. A halál képét vésette minden használati tárgyára és ennek képével vette magát körül mindenhol. Az unoka, Széchenyi Ferenc ugyan férfikora elején meglehetősen benne élt II. József szabadelvű világában, de később annyira ájtatos lett, hogy rossz nyelvek feszületrágónak gúnyolták. A „legnagyob magyar" vezeklése a normandiai trappista kolostorban szintén eléggé ismert epizódja életének.[2]

Batthyány Miklósné sem tagadhatta el származását ebből a szempontból. 1783-ban született, Szily püspök keresztelte Franciska névre. 1802-ben volt az esküvője. Szeretett zongorázni, festegetni; atyjának egyik legkedvesebb gyermeke volt, kedvéért szívesen időzött, különösen élete alkonyán, a pinkafői kastélyban, ahol a fiatalok laktak.[3] Ide hozta el magával a grófnő a bécsi kongresszus tarka zsibvásáráról a legszebb emléket, Werner igéretét, hogy eljön hosszabb időre hozzá.

Életrajzában az olvasható, hogy 1816—17-ben Kamenie-

[1] Deutschmann: Zacharias Werner in Wien. Reichspost. 1934. IX. 2.

[2] Csatkai Endre: Barkóczy Borbála, a koldusok grófnője. Sopronvármegye. 1923. VII. 20.

[3] Bártfai Szabó László: A Széchenyi család története. II. kötet. 444., 478., 484. o.

czen Galiciában élt Werner, majd 1819-től fogva 1823-ban bekövetkezett haláláig Bécsben. A pinkafői tartózkodás tehát 1818-ra tehető.

Erről a pinkafői tartózkodásról tudtommal magyar részről hosszabban senki nem írt még, bár több helyen olvashatunk róla egy-egy odavetett megjegyzést. Érdekesen emlékezik meg róla *Frankenburg* Adolf, valaha kedvelt humorista író; három részből álló visszaemlékezéseit is átszövi a maga idejében divott évődés szálaival, regényessé színezett epizódok, szójátékos élcelődések alatt kell kibányászni a történetírónak a használható anyagot. 1830-ban, mint 19 éves ifjú tartózkodott Frankenburg Pinkafőn, a grófnőt gyermekkorából ismerte, hiszen Frankenburg apja Horpácson a Széchenyiek gazdatisztje volt. Ezen a réven került a fiatalember vendégségbe. Annyival is inkább érdekelhették a Wernerről keringő elbeszélések, mert nemcsak frissek voltak még, hanem mert a pár hónapos tartózkodás hatása még mindig erősen élt benne. Az emlékiratok I. részében, az „Őszinte vallomások"-ban foglal helyet a pinkafői tartózkodással kapcsolatban Werner pár hónapja. 1861-ben jelent meg a könyv, 30 év telt el az élmények óta...

Az idevonatkozó helyeket szószerint közöljük:

„A bécsi kongresszus idejében és utána is sok nevezetes egyéniség fordult meg P.-főn. A grófnő nővére, a szép és szellemdús Zichy Sófia grófnő, Auersperg és Fuchs grófnőkkel a fővárosi beauté azon trifoliumát képezte, melynek társaságában az orosz cár oly kedvesen mulatott s arról még későbbi években is olyan lelkesülten nyilatkozott. Mintegy tiz év előtt néhány hónapig itt mulatott a hires költő, Werner Zakariás is, a „Templáriusok" s egyéb ismeretes színművek szerzője. Ugyanazon szobában lakott, mely a grófnő szívességéből számomra rendeltetett. Különcségeiről számos adoma keringett; lehet, hogy egypár a tisztelt olvasót is érdekelni fogja. Magától a grófnétul hallottam azokat s így hitelességükrül jót állhatok, különben is nem emlékezem, hogy azok a nevezett költő valamelyik életírásában előfordulnának.

Bécsben olyan rendkívül tetszéssel prédikált, hogy az ottani közönség csak úgy tódult a templomba, mint most a Carlszínházba, ha Nestroytul új bohózatot adnak. P.-őn is néhány hónapot töltött s szónoklatai, mint képzelhető, igen háladatos hallgatóságot találtak. A p.-ői plébános egyik legszerencsésebb utánzója volt. Ugyanitt végezte be utolsó munkáját: *Die Mutter der Makkabäer*. Ez utolsó költeményén többnyire éjszaka dolgozott s még most is mutogatják az íróasztal zöld posztóján a tintafoltokat, melyek azon időnek hagyományai. Történt egyszer, hogy inasa, ki urát mindennap reggel öt órakor felkölteni tartozott, e tájban a szobába lépett s a költőt teljesen felöltözve s írásban elmerülve

az asztalnál találta. Kérésére, mikor fog a főtisztelendő úr ma misézni, Werner nagy szemeket meresztett a kérdezőre s bosszúsan ráförmedt: „Bohó te, mikor szoktam én este misézni?“ Úgy bele mélyedt az írásba, hogy észre sem vette az ablaktáblák nyiladékain behajnalló reggelt.

Az a különös szokása is volt, hogy mindennap egy-egy kedvenc szenvedélyétől tartóztatá meg magát s e végre azt, amit leginkább tenni szeretett, külön papírdarabokra írta s ezeket összegöngyölgetvén egy ócska kalapba dobta, melyből minden reggel, mielőtt misézni ment, egyet kihúzott s ennek elkövetésétül azután napkelettül napnyugotig szigorúan őrizkedett. Egyszer azt huzta ki, hogy ne tobákoljon, amit szenvedélyesen kedvelt. Estefelé a grófnővel kikocsizott; az egész úton szórakozott volt, szokása ellen kevesett beszélt, ülésérül minduntalan felkelt s a hegyek felé fordult, melyek ormainál a nap épen végképen eltünt. A grófnő kérdezte, „mi baja?“ „Csak azt tudnám, monda mély sóhajjal, valjon leáldozott-e már tökéletesen a nap?“ „Minden bizonnyal“, válaszolt nevetve a grófnő. „Ki tudja?“ replikázott az asceticus pap, nem tévedt-e el egyik vagy másik sugara a hegyek közt?“ „Legyen nyugodt főtisztelendő úr, biztatta őt a grófnő, már teljes alkonyat van“. „Meg mer a grófnő erre esküdni?“ „Ha akarja, igen.“ „No Isten nevében, méltóságod felelősségére!“ s ezzel kirántja kámzsájából szelencéjét s a benne levő burnótot oly mohón tömte mind a két orrlyukába, hogy néhány perc mulva az egész pixist kiürítette. A grófnő még más nap is tüszkölt azon pár szemtül, melyet a szellő e tobákolás alkalmával arcába fujt.

A szomszéd uraság fiainak volt egy bécsi nevelőjük, kinek nevelési modorával Werner egyáltalában nem tudott megbarátkozni. Volt mindig kínja a gumpendorfi patriotának, növendékeivel vasárnaponkint misére jött s ezekkel együtt a kanonok úrtól vizsgálatra fogatott. „Azt állítja Ön, mondá egyszer Werner ily alkalommal, hogy a gyermekeket játszva kell a tudományokra oktatni? Igaza lehet, kedves barátom; csakhogy úgy kell játszani, hogy e mellett tulajdon eszünk megmaradjon. De ha azt mondja ön nekem, hogy tanítványainak Urunk megtestesülését, azalatt míg friss tobákot tölt ön pixisébe, akarja megmagyarázni, hogy annak csodatevő erejérül egy papíros sárkány csirizelése mellett s jövendöléseirül labdázás közt lehet legjobban értekezni, akkor nem tudom, önnek vagy tanítványainak együgyüségét sajnáljam-e inkább? vagy ha ön a fiatal báróknak tollforgatás közt azt igyekszik megmutatni, hogy vallás és erény minden kötelessége ez egyetlen szóban gavallér van concentrálva, szeretném tudni, ki fog tíz év mulva, ön-e vagy a világ, azok kevélységével megelégedve lenni?“

„Az uradalmi ügyvédet, ki ügyes jurista, de az egyességre soha reá birható nem volt, unvergleichlicher Advo-

cat-nak nevezte. Montesquieu könyvét, a törvények szellemé-ről és életéről ezüst héjban levő vadalmának mondta; sok elmésséget, kevés igazságot talált benne s bizonyságul használta, hogy a franciák csak regényírásra alkalmasok."

Frankenburgot meglepte az a pietista szellem, mely Pinkafő felett tíz évvel Werner távozása után is lebegett. *Veinhofer* József, a község híres lelkipásztora, aki félszázadnál tovább működött itt, p. o. egészen Werner modorában tartotta szentbeszédeit. Emlékeztetve a nagy Abraham a Sancta Clara-ra, ki nem egyszer a vaskosságig leszállt, hogy hallgatóit megfogja, maga is nem egyszer elképesztette az idegent, míg az odavalósiak már megszokták az effélét. Veinhofer bemutatta Wernert Somogy szombathelyi püspöknek is, aki számára az író „Geistliche Übungen" c. könyvét ajánlással látta el, így látható ma is a püspöki könyvtárban. Prédikált is Werner a szombathelyi templomban.[4]

De maradandó volt a grófnőre való hatása is. Frankenburg leírja a kastély kápolnájában tartott gyakori közös ájtatosságokat, amelyeken a grófnő egész személyzetével együtt részt vett. A pietizmusnak voltak nagy jelentőségű kihatásai is: a pinkafői kórház is ennek az eszmekörnek köszönheti korai megállapítását.[5] 1835-ben a temetőkápolnában *Steinle* Eduárd bécsi festőnek feszületét helyezik el; a kép a középkor tisztult felfogását akarja visszatükröztetni és abból a körből való művész képe, amely Rómában főleg a katolicizmusba visszatért német művészekből tevődött össze, tehát lélekben alaposan rokon volt Wernerrel. És mindezek koronájaképen a grófnő 1852-ben zárdát alapít a paulai szent Vincéről elnevezett apácák számára. Három év mulva, akárcsak a középkor aszkéta lelkű asszonyai, maga is közibük áll és 1861-ben soraik közt fogadja a halált...[6]

Wernernek nagyrészt Pinkaföldön írt drámája, a Makabeusok anyja 1820-ban jelent meg nyomtatásban. Érdekes, hogy bevezetésében Goethevel vitázik az író. A pinkaföldi tartózkodás, a falusi csend csak hasznára vált a darabnak. Werner többi munkái inkább könyvformában lettek ismertek magyar földön; egy-pár darabját, különösen az Attilát, a pesti és a soproni színház is műsorra tűzte. Őmaga áttérése után nem egyszer elitélőleg nyilatkozott a korábbi műveiről. Épen azért érdekes, hogy Sopronbn 1848 november 15-én a Luther darabját újdonságkép mint népszínművet (Volksschauspiel) kórusokkal hirdetik.[7] Pár éve pedig a német rádióban a Luther-ünnepség alkalmával került elő ugyanez a darab...

*

[4] Géfin: A szombathelyi egyházmegye története. I. kötet 326. o.
[5] Sziklay és Borovszky: Vasvármegye. 296. o.
[6] Nagy Iván: Magyarország nemesi családjai, I. kötet 251. o.
[7] Színlapja a soproni városi múzeum birtokában.

DR. ENDRE CSATKAI: **Zacharias Werner in Pinkafő (Pinkafeld).** Auszug. Der bedeutende Romantiker Zacharias Werner lebte längere Zeit im gräflich Batthyányschen Schlosse zu Pinkafő (Pinkafeld). Über interessante Einzelheiten dieses Aufenthaltes berichtet der bekannte ungarische Schriftsteller Adolf Frankenburg in seinen Memoiren; er erwähnt unter andern, dass Werner sein Drama, „die Mutter der Makkabäer", dort geschrieben hat. Werner verpflanzte den Pietismus in das Schloss und Städtchen, die gräfliche Familie stiftete verschiedene religiöse Anstalten, für die Friedhofskapelle wurde von E. Steinle, einem Führer der österreichischen Romantiker, ein Altarbild bestellt u. s. w.

ADALÉKOK REGÖSDALAINK REJTÉLYÉHEZ.

A következő nyelvi és művelődéstörténeti összevetés talán nem lesz teljesen érdektelen az ősvallás, az uráli samánizmus kutatói és ezen tudományos vizsgálat iránt érdeklődők előtt.

Kallós Zsigmond regösdalaink rejtélyéről szóló értekezésében[1] írja a regebeli házasulandók pajkos játékáról, a „hajgatásról": „A nősülni szándékozó legény el akarja fogni a futva menekülő leányt és a maga szelleme, köve felé h a j g a t j a. Mivel a leány is vonzódik a legényhez, szándékosan megbotlik, hogy a legényt pártoló szellem győzedelmeskedjék a frigyet ellenző hatalmon és a férfinek sikerüljön őt „kamurába rekeszteni" és „párna alá szorítani".

Ez a **hajgat** ige hasonló képzést mutat a vogul nyelv 'házasodik, hősölni megy' jelentésű **χajtəli** szavához.

A vog. **χajti** 'fut' végvocalisa a praesensképző maradványa, a **-t** pedig ugyanaz a fgr.*-**t** causativ igeképző, amely a m. **hajt** esetében az intransitív **haj**-tőhöz járul. A **χəjtəli** továbbképzésben az **-I** egyszerű fgr. igeképző. A magyar **-gat** összetett képző egy-g frequ.- és egy **-t** causatív képzőre tagolható.

Mindez valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a vog. **χajtəli**

[1] Regösdalaink rejtélye II. (Vasi Szemle 1935. 4. sz.)

igének is eredetileg factitív értelme lehetett és jelentése 'hajt, hajgat' volt.[3]

Ezen jelentésváltozást a m. hajgatás és obi-ugor rokonnépeink hőslésének[4] összevetése és ezen szertartásos cselekedeteknek az ősvallás szerinti házasságkötésben való szerepe teszi érthetővé.

A vogul és osztják regehős, mikor elérkezik az ideje, nőszerzésre indul. Célját valami szellemi erő segítségével igyekszik elérni (Vog. Ngy. II. 296), akárcsak a hajgató legény. Csak nehéz feladatra vállalkozik.

Távollakó (Osztj. Ngy. 153, 154), nehezen megszerezhető (u. ott 110), vagy éppen már másnak szánt, vagy elrabolt nőt hősöl legszívesebben (Vog. Ngy. I. 7).

A hőslendő leány is gyakran tanujelét adja hajlandóságának, és titkon, vagy természetfeletti erő képében segíti a hőst terve véghezvitelében, esetleg éppen ő maga biztatja hőslésre (Irtisi osztják énekek.[5])

A hősölt leányt gondos őrizet alatt tartják, és éppen ez az a hatalom, amellyel a hőst segítő szellemnek meg kell küzdenie, de az obi-ugor fiatalok igen gyakran befejezett tény elé állítják a szülőket, úgy hogy azok kénytelenek beletörődni a házasságba. Nem egyszer belenyugszanak a szülők a nőszöktetésbe is, mivel az leányuk beleegyezésével történt (Vog. Ngy. 271). Így a hőslés formasággá, szertartássá sekélyül.

A hőslés után hosszas alkudozás következik (u. ott II. 238), végül, a házasság végleges megkötése után is, csak háromszori eredménytelen kísérlet után engedik be a férjet a szobarekeszben őrzött nőhöz.

Mindez szelídebb, jelképes formában megtalálható a **hajgatás**-ban. Végeredményül tehát megállapíthatjuk, hogy a regösénekbeli **hajgatás** és a vogul **hőslés** között közelebbi, ősvallási kapcsolat lehet, és hogy a két jelenség egymásnak néplélektani variánsa.

*

A nyelvi tények arra engednek következtetni, hogy az ősvallás szerinti leányszerzés jelképes formája a vogul, osztják, votják és magyar nép különéletében fejlődött ki, mert a vog. **χajti** magy. **hajt** egyeztetés nem bizonyítható (Szinnyei is a **χujt** 'ingerel, izgat, unszol, fölbujt' igével egyezteti a m. **hajt**-ot. NyH[7] 150), a votj. **bizjni**-nek pedig nem is ismerjük a zürj. megfelelőjét.

Gombos László.

[3] A **χajti** ige származékainak nagyrésze a házasság fogalomkörébe tartozik. Ezek a leányszöktetés divatjának nyelvi maradványai: **χumna χajti** 'férjhez megy', **χajtna aγi** 'menyasszony' stb. A votjákban **biz** futni rendes kifejezés a férjhezmenésre (**kartli bizjni** 'férjhez menni' (l. Munkácsi Vog. Ngy. II. 0713.)

[4] Az obi-ugor házassági szokásokról l. bővebben Munkácsi Vog. Ngy. II. 0686.

[5] U. ott 0689.

A SZOMBATHELYI COLLEGIUM MUSICUM ELSŐ ÉVE.

Collegium musicumnak nevezték a 17. században azokat a főképpen dilettánsokból, diákokból álló, de képzett zenész vezetésével működő együtteseket, melyek a német városokban a kamarazenét művelték, templomban, városi ünnepeken szerepeltek és a kamarazenét — annak a kornak hangszeres zenéjét — a polgári társadalomban terjesztették és megkedveltették. Bach, Telemann vezettek ilyen zenészcsoportokat: örök értékű művek szólaltak meg először hangszereiken.

Ilyen collegium musicum alakításának tervét vetettem fel két éve egy helyi lapban. Az a meggyőződés vezetett, hogy városunk eszközökben és közönségének zenei tájékozottsága tekintetében a 300 év előtti német városok színvonalán áll. Ezért ugyanazzal a módszerrel kellene élnünk, amellyel a német zene kiteljesedett. Ne vállaljuk évenkint 4—5 parádés hangversennyel azt az eleve is kudarcra ítélt feladatot, hogy a fővárosi zenekarok szimfonikus műsorát gyenge előadásban a nehezen összetoborozott közönség múló szórakozásává avassuk. E helyett rendszeres felvilágosító munkával neveljünk hallgatókat, értessük meg, hogy nincs könnyű és nehéz zene, hanem csak értékes és értéktelen; és ez utóbbinak híveiből hódítsunk el idővel annyit, amennyi zenekultúránk felépítését lehetővé teszi. Két-három hetenkint egy-egy előadás keretében mutassuk be egy korszak, egy zeneköltő műveit sorozatos, összefüggő kisebb hangversenyeken olcsó helyárakkal.

Hogy éppen a kamarazenét tartottam erre a célra legalkalmasabbnak, annak több oka volt. Technikai ok: annyi jó zenész akad városunkban, hogy kisebb-nagyobb magas színvonalú kamarazene-együttesek kikerülhetnek belőlük; nagy szimfonikus zenekarhoz már hiányoznak a megfelelő számú és képzettségű vonósok és még inkább a fuvósok. A másik okot Molnár Antalnak, a zenei főiskola tanárának szavaival jelölöm meg: „Egy új szellemi nemesség felneveléséhez nélkülözhetetlen a legkomolyabb feladatokra beállított kamarazene" — mondja. A kamarazene a legtisztultabb, a közhit szerint a laikusoknak legnehezebben hozzáférhető muzsika. Az élő, magyarázó szó áthidalja ezt a látszólagos szakadékot és a kamarazenében való gyönyörködés útján az értékes zene minden fajtáját közelebb hozza a művelt közönséghez.

Mult év őszén Sz. Bárdos Alice hegedűművésznővel és Baranyai Gyula gordonkatanárral e terv megvalósításához fogtunk. Megszerveztük a kis együttest. Mindenkit szívesen láttunk, aki a mértéket megütötte és a rendszeres munkát vállalta. Csakhamar lelkes munkaközösség alakult ki: a művészi és szervezési kérdések az együttes minden tagját érdekelték és a siker reménye minden fáradságért kárpótlást nyujtott.

Öt hangversenyt adtunk az átlagban mintegy 150 főnyi közönségnek. Négy ezek közül — anyagi okokból — Szende László építész és Bárdos Alice lakásán intimebb keretben, az ötödik a Szabária-szálló kitűnő akusztikájú és a finomabb hatásokra stílusosan alkalmas termében folyt le.

Az első hangverseny volt a 17. és 18. század olasz hangszeres zenéjének ismertetése. — Corelli, Tartini, Scarlatti, Vivaldi műveit adtuk elő.

A második hangverseny Bach és Händel szellemét idézte. Flórián György (Sopron) vendégünk egészítette ki Bach és Händel egy-egy zongorára írt művével a két nagy zeneszerző kamarazenéjének megvilágítását.

A harmadik hangverseny a 16., 17. és 18. század angol és francia zenéjét elevenítette fel. Kósa György, a zeneművészeti főiskola tanára nemes és finom zongorajátékával Shakespeare korának virginál-szerzőit,—William Byrd, John Bull, Farnaby Gilles, továbbá Couperin, Rameau művészetét—ritkán hallható bájos művekben hozta közelebb a közönséghez. Henry Purcell, Lully, Leclair művei tették teljessé e nálunk kevéssé ismert barokk és rokokó zene ismertetését.

A negyedik hangversenyt Haydn József emlékének szenteltük. Haydn gyermekes derűjét a 14 gyermek előadta gyermekszimfónia, játékos humorát a két szobából egymásnak felelgető Echo, a Lovas vonósnégyes és a Búcsú-szimfónia kialvó gyertyái jelenítették meg.

Az ötödik hangverseny Mozart halhatatlan művészetét igyekezett több oldalról megvilágítani. G-moll vonósötöse, egyik legmélyebb, legérettebb kamarazeneműve, A-dur zongoraversenye és D-dur Divertimentója adtak képet az utolérhetetlen zenei zseni alkotásainak szépségéről.

Valamennyi hangversenyt és minden egyes művet magyarázó előadás foglalt keretbe, megvilágítva a kort és az egyes művek szellemét és zenei felépítését. A collegium musicum ezen elméleti feladatát én vállaltam, míg a művészi irányítást Sz. Bárdos Alice és Baranyai Gyula tudása és ízlése biztosította. A néhány ismert műsorszámon kívül 24 olyan művet adtunk elő, amelyeket Szombathelyen nyilvánosan még sohasem játszottak.

A kőszegi ág. ev. leánylíceum igazgatója, Arató István felismerte e hangversenyek pedagógiai értékét és az egész ciklust megrendezte iskolájában az egyre szaporodó kőszegi közönség bevonásával. Az évvégi értesítőben és különlenyomatban is megjelent beszámolójában „Zenepedagógiai hangversenyek" címmel elismerő és megértő sorokban méltatta a collegium musicum működését.

A jövő évben a Kultúregyesület zenei szakosztálya keretében folytatja munkáját az együttes ugyanazzal a célkitűzéssel. Remélhető, hogy a Kultúregyesület támogatása kiszélesíti és megerősíti ezt a mozgalmat, hogy őszinte lelkesedéssel dolgozhasson tovább Szombathely zenekultúrájának fejlesztésén.

*

Collegium musicum: Bericht vom ersten Jahre der Bewegung. 5 musikhistorische Konzerte mit erklärendem Vortrag.

Mosonyi Dezső dr.

PINKA—LENDVA—BÖMHÉC.

A ljubljanai „Slovenec" c. tekintélyes napilap „Slovenica na Madžarskem" (Slovenica in Hungaria) c. rovatában állandóan — és pedig dicséretreméltó tárgyilagossággal — foglalkozik a Vasi Szemle cikkeinek délszláv vonatkozásaival. Tárgyilagosságára jellemző az a megállapítása, hogy a „Vasi Szemle terjedelmével, gazdag tartalmával és kiadójának áldozatkész agilitásával mintaképe lehetne a mi tudományos intézményeinknek"; a szellemi kapcsolatok értékelésére pedig a cikkíró által levont tanulság: „Itt a legvégső ideje, hogy lehetővé tegyük mindannak céltudatos és állandó számbavételét, amit a magyarok rólunk írnak".

Cikkeink délszláv vonatkozásainak ismertetésénél természetesen kritikai megjegyzésekkel és sokszor igen értékes anyagkiegészítéssel is találkozunk az említett rovatban. Minthogy cikkíróinkat s a magyar szakirodalmat is érdeklik ezek a hozzászólások, időről-időre ki fogunk rájuk térni. Az idei számainkról szóló beszámolókból a következőket emeljük ki:

1. P i n k a folyónk nevének magyarázatához (Polány István dolgozatával kapcsolatban) hozzáfűzi a szlovén cikkíró (-ok), hogy a vendségben Beltinci (Belatinc) vidékén ma is P i n k a v a a neve az egyik pataknak, s hogy ez az alak már 1342-ből ismeretes.

2. L e n d v a nevének etimológiájánál ugyanaz a cikkíró megjegyzi, hogy a Polány István által ismeretlen eredetűnek jelzett l e n d-szókezdet semmi egyéb, mint a szláv l é d (= jég) szónak eredetibb, orrhangú alakja, hogy tehát a L e n d v a a szlovén L e n d a v a (v o d a) > L e d a v a (v o d a) = 'jeges víz' névnek egyszerű átvétele. A magyarázat annyira kézenfekvő, hogy fölösleges vele bővebben foglalkoznom. Csak annyit kívánok még megjegyezni, hogy ezt a magyarázatot a hazai szakirodalom is ismeri. Egyébként L e d a v a nevű patakokkal a délszláv nyelvterületen több helyen is találkozunk. Az eredeti nasalis megmaradására nézve v. ö. éppen a vendben a következő hasonló alakokat: g l e d a l o : g l e n d a l o (tükör); h r o š č : r o n š č (cserebogár); k o n d r a v i : k o d r a v i (göndör); m e s e n c : m e s e c (hold) stb.

3. B ö m h é c. Ennek a szónak Bátky Zsigmond adta magyarázatához hozzáfűzi, hogy az északi vendségnek tréfás-gúnyos neve: b o m é c t y e > b o m é c k e valószínűleg a „b o g m e" (Isten bizony) szónak gyakori használatából ragadt tulajdonosaira. Ilyen értelemben hivatkozik S e v e r Mihálynak „Red zveličanstva" (Az üdvözülés rendje) c. 1747-ből származó munkájára is, amelyben az áll, hogy az Istent megbántjuk, ha káromkodunk („b o h m é č e m o"), azaz: ha azt mondjuk: b o h m e < b o g m e. — Akármilyen tetszetős ez a magyarázat, nem tudok vele egyet érteni. És pedig főleg hangtani okokból nem. A g > h változás ilyen hangtani helyzetben a vendben teljesen ismeretlen, a b o h m e szó a b o g m e helyett a legnagyobb mértékben szokatlan. Egyáltalában valószínűtlen, hogy egy nép a nevét egy neki tulajdonított, de nála ismeretlen hangalaknak köszönhesse. Sever szava lehet sajtóhiba, lehet

laikus, tudálékos okoskodás eredménye is, de semmiképen sem meggyőző. Sajnos, a vidék bibliográfiai szegénysége miatt nincs módomban a szó eredetének utána kutatni, s így a tagadásba vont névmagyarázat helyett jobbat, elfogadhatóbbat adni. Nyelvérzékem azonban tiltakozik a játékosnak tetsző b o h m e-féle magyarázat ellen. És sokszor a helytálló negativumok is jelentenek valamelyes tudományos eredményt. **Pável Ágoston dr.**

*

HOZZÁSZÓLÁS A SOPRONI KÖNYVKÖTŐK CÉHKÖNYVÉRŐL ÍRT TANULMÁNYHOZ.

A magyarországi műipar termékeiről általában nem sok szó esik, így hát V é g h Gyula hálára kötelezte maga iránt a soproni könyvkötők céhkönyvének ismertetésével a műbarátokat, különösen pedig a soproni helyi kutatást. A céh iratai szerteszóródtak; a legénykönyv három kötete[1] a soproni múzeumba került, a mesterkönyv Budapestre. Ez utóbbi adatai szerint a céh 1790-ben alakult, s korábban Pozsonyhoz tartozott a soproni könyvkötők társulása. Mindenesetre nagyobb önállóságú fiók volt, melynek jóléti intézménye 1666-ig megy vissza. Az 1828-ban harmadszor megújított legénykönyv bevezető verse így mondja el a tulajdonképeni céh alapítását:

„Jedoch es ist auch billig dass man in diesem Buche findet
Wie lange schon das Mittel allhier bestehet.
Es wurde von Herrn Vorsteher Schrabs gegründet
Durch eine Laad, wo man schon vierzig Jahre zählt".

Szemben a legtöbb könyvkötő céhhel a soproni azzal dicsekedhet, hogy művésznevekhez kapcsolható munkát mutathat fel. Így 1675-ből Michel Zakariás remeklését, egy könyvtáblát, Schraps Mihálynak egész sereg könyvtábláját a vármegyei levéltárban és Jentsch András könyvtábláját a harmadik legénykönyvön. Kár, hogy Végh nem ismervén a soproni családneveket, egyikét-másikát nem közli helyesen: így a következő nevek helyesbítendők: Bosgorschek (Botgorschek), Frosswimmer Károly (Prosswimmer), Hoffholtzer (Hochholtzer). A két Wiederkomm Kismartonban élt és működött; itt már a 17. század vége óta dolgoznak könyvkötők. 1790-ben tehát ezek is Sopronhoz tartoztak. Végh nagyértékű tanulmányával kapcsolatban a könyvkötőknek egy jelentős kultúrtörténeti szerepére kívánok még rámutatni. Valaha a könyvkötők egyúttal könyvkereskedők is voltak, ők alapították az első kölcsönkönyvtárakat, sőt könyveket is adtak ki. Sopronban p. o. a lisztában említett Pfundtner Mátyás az 1790-es években nyomta-

[1] Az 1666-ban kezdődő legénykönyvekben százával vannak a bejegyzések és mellettük a népköltés értékes termékei; a németek javát közöltem a Deutsch-ungarische Heimatblätter-ben (1929., 3 füzet), a magyarokat a Pesti Hírlapban (1929. VI. 23.); az egész első kötet névsorát (1666—1724) az „Archiv für Sippenforschung"-ban (1930. 3—5. sz.).

tott katalógust adott kölcsönkönyvtára tagjainak kezébe. Németh Mihály pedig ugyancsak Sopronban vele egyidőtájt magyar „olvasó kabinét"-ot akart nyitni. Schrapsék több imakönyvet adtak ki; a kőszegi Ludvig nevét is értékes könyvek címlapján olvastam kiadóképen.

Csatkai Endre dr.

Itt van a nép, megjött a Nép Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady.)

A nép nyelvének tanulmányozása.

Írta: BALASSA JÓZSEF DR.

A magyar nyelvjárások felé egy idő óta ismét nagyobb érdeklődés fordult a magyar nyelvterület minden részén. Most, amidőn egyrészt az országok és nemzetek közötti érintkezés könnyebbé és gyakoribbá vált, másrészt a városi élet egyformásító hatása lassanként eltünteti a népélet ősrégi megnyilvánulásait, fokozottabb szükség van arra, hogy a tudomány számára megmentsük, amit a nép mai élete még megőrzött. A magyar népnyelv és a nyelvjárások tanulmányozására vonatkozó útbaigazítás, amellyel meg akarjuk könnyíteni a gyüjtésre vállalkozók munkáját, csakis a személyesen megfigyelt anyag összegyüjtésére és rendszerezésére vonatkozik. A feldolgozás munkája más feladatok elé állítja az erre vállalkozó nyelvészt.

Népnyelv, nyelvjárások.

Aki a nép nyelvének tanulmányozásával akar foglalkozni, annak meg kell szabadulni azoktól az eléggé elterjedt téves felfogásoktól, amelyek megzavarják a népnyelv természetének és fontosságának helyes felismerését. Gyakran halljuk, hogy a nép nyelve romlott nyelv, tehát le kell szoktatni a gyermeket és a felnőttet is a „falusi nyelv" hibáiról. A nép nyelve nem romlott nyelv, hanem természetes fejlődése az élő nyelvnek, amely idők folyamán változik, átalakul. Ez a változás, ha az illető nyelvet nagyobb területen beszélik, helyenkint más-más irányban halad, más-más elemeket őriz meg a régi nyelvből, másrészt szókincse sem bővül egyformán új elemekkel és a nyelv szerkezete is különböző módon változik, fejlődik. Így keletkeznek az egységes nyelvterületen nyelvjárások, tájnyelvek. Az így természetesen fejlődött nyelvjárásokból alakul idők folyamán, a szellemi élet és az irodalom fejlődésével egy egységes irodalmi nyelv.

Egy másik, a most említettel ellenkező felfogás azt hirdeti, hogy a

nép nyelve, az irodalmi nyelvvel ellentétben, képviseli a romlatlan, tiszta nyelvet, tehát amit a nép mond, az mind helyes és jó. Ez a másik irányú túlzás is megzavarja a tisztánlátást. Hisz a nép nyelve is ki van téve idegen hatásoknak, fejlődése nem mindig olyan, hogy alapjául szolgálhatna az irodalmi nyelv továbbfejlesztésének. Annyi bizonyos, hogy a nép nyelve az az örök forrás, amelyből az irodalmi nyelv gazdagodhatik, ha ízléssel és jó nyelvérzékkel merítünk ebből a forrásból.

Az is nagy tévedés, ha azt állítják, hogy a nép egyszerű gyermekének szókincse igen kicsiny, alig több, mint egy-kétszáz szó. Ennek a helytelen nézetnek apja Müller Miksa, a nagy angol nyelvtudós; ő írta több mint 60 évvel ezelőtt, hogy még 300 szó sincs némely napszámos szótárában. Azóta százszor megcáfolták már ezt a nézetet, és mégis felbukkan a nyelvről szóló írásokban. Aki a nép nyelvével foglalkozik, tudja, hogy a falusi földművesnek vagy munkásnak szókincse van olyan gazdag, mint az átlagos műveltségű városi emberé, csakhogy a szókészlet anyaga, tartalma más. Ha gyüjtőink foglalkoznak majd a tájszavak gyüjtésével, személyes tapasztalatból fognak meggyőződni arról, hogy mennyire helytelen ez a vélemény.

Még egy helytelen felfogást is meg kell említenünk. Nagyon sokan azt hiszik, hogy az ő vidéküknek a nyelve a legszebb, legtisztább magyar nyelv, más vidéken rosszul beszélnek magyarul. Aki a nyelvjárásokkal komolyan akar foglalkozni, az előtt minden vidék nyelve egyformán fontos, egyformán érdekes. Nem szabad értékelő különbséget tenni az egyes nyelvjárások között, mert mindegyik egyforma értékű ága a magyar nyelv élő, termékeny fájának.

Ki foglalkozzon a nép nyelvével?

Népnyelvi gyüjtéssel nemcsak nyelvész foglalkozhatik, hanem minden művelt ember, aki kellő érdeklődéssel fordul a nép felé. Nem kell ehhez több szakismeret, mint amennyit a középiskola vagy a tanítóképző nyujt. Legkönnyebben és legtöbbet azok gyüjthetnek, akik állandóan a nép között élnek, velük érintkeznek, tehát a pap, a tanító, jegyző, orvos, gazdatiszt, vagy a nyáron szülőfalujába hazatérő egyetemi hallgató. Velük szemben a nép elfogulatlan és nem akar másképp beszélni, mint ahogy ők egymás között beszélnek. Az idegennel szemben rendesen bizalmatlan vagy elfogult; tehát vagy nem áll vele szóba, vagy pedig urasan igyekszik beszélni. A gyüjtő legelső feladata, hogy bizalmat keltsen maga iránt. Ha idegen az illető helyen, ne induljon el egyedül a nép közé, hanem nyerjen meg előbb valakit azok közül, akiket a nép ismer és kedvel s vele együtt járva kezdje meg a gyüjtést. Erre az óvatosságra most, a háborús évek után, még fokozottabb mértékben van szüksége.

A gyüjtés vagy rendszeresen vagy csak alkalmilag történik. Ez attól függ, hogy mennyi idő áll a gyüjtőnek rendelkezésére. Aki állandóan a nép között él vagy hosszabb időt tölt egy helyen, vállalkozhatik alkalmi gyüjtésre s az anyagot úgy jegyzi fel, amint érintkezés közben magától adódik. De eredményesebb lesz a gyüjtés, ha tervszerűen és rendszeresen folytatja. Ez esetben elengedhetetlen, hogy előre készüljön erre a feladatra. Meg kell határoznia azt a területet, amelyen gyüjteni akar és tájékozódni kell az illető falu vagy vidék lakosságának eredete felől, esetleg a település viszonyairól. Át kell tanulmányozni a nyelvanyagot, amelyet az illető vidéken mások gyüjtöttek, hogy képes legyen ezt az anyagot ellenőrizni és kiegészíteni. Ha a gyüjtés nem csak egy helységben történik, ne mulassza el a gyüjtő minden egyes szó, adat vagy szöveg mellé feljegyezni, hogy hol hallotta. Tanácsos azt is megjegyezni, hogy kitől hallotta az illető ada-

tot. Az ilyen feljegyzés később nagyon jó szolgálatot tehet az adatok értékének, fontosságának mérlegelésekor.

A cél, amelyet a gyüjtő maga elé tűz, többféle lehet. Lehet csak tájszógyüjtés, lehet a nyelvjárás nyelvi sajátságaira általában kiterjedő megfigyelés és feljegyzés és végül lehet a cél a nyelvjárás tervszerű feldolgozása. Ez utóbbi munkára csak az vállalkozhatik, aki a magyar nyelvjárások irodalmában és a magyar nyelvtudományban jártas. Tehát erre vonatkozó útbaigazítást ebben az általánosabb célú tájékoztatóban nem adhatunk.

Mit kell gyüjteni?

A gyüjtés feladata vagy csak szavak vagy összefüggő szöveg feljegyzése. Legjobb, ha a gyüjtő kezdetben mindent megfigyel és feljegyez: szavakat, szólásokat, közmondásokat, beszédtöredékeket, versikéket és csak akkor kezdi meg a feljegyzett anyag rendszeres kiegészítését, amikor már számbavehető gyüjteménye van és füle megszokta az illető nyelvjárás hangzását, beszédmódját.

A gyüjtő legelső munkája legyen a szavak feljegyzése. Ezeket legjobb tárgyi csoportok szerint gyüjteni. A legfontosabb tárgyi csoportok:

1. A ház és a gazdaság körül található tárgyak. Legjobb ezekkel kezdeni, mert a gyüjtő könnyen sorra veheti az egyes tárgyakat és megkérdezheti nevüket. Ebbe a csoportba tartoznak a ház és részei, az anyag, amiből készülnek és az építés módjának elnevezései; házi eszközök, házi felszerelés, ruhaneműek, játékszerek. Nemcsak az egyes tárgyak, eszközök nevét kell feljegyezni, hanem meg kell kérdezni az egyes részek nevét is. Nagyon megkönnyíti a gyüjtő munkáját, ha le is tudja rajzolni az egyes tárgyakat. Egyszerű vonalas rajz kell csak, amelyen feljegyezheti az egyes részek nevét. (Ebben a munkában nagy segítségére szolgálhat a gyüjtőnek az Egyetemi nyomda kiadásában megjelent „A magyarság néprajza" c. mű I. kötete: A magyarság tárgyi néprajza.)

2. Mesterszók. Az egyes mesterségek körében nemcsak a szerszámoknak és részeiknek nevét kell feljegyezni, hanem össze kell gyüjteni a mesterszókat, magának a foglalkozásnak és a mesterséggel járó működésnek elnevezéseivel együtt.

3. Az ember. Össze kell gyüjteni a rokonságot jelölő neveket, az egyének tulajdonnevét, a bizalmas érintkezésben használt becéző nevet, kicsinyített alakban is, továbbá a csúfneveket. A testrészek tréfás elnevezéseit is fel kell jegyezni.

4. Állat-, növény- és ásványnevek. Nagyon fontos a népies természetrajzi nevek feljegyzése és összegyüjtése. Minden név följegyzése fontos, még a legközönségesebbeké is: a kerti, mezei, erdei növények, fák, cserjék, gombák nevei; az állatok közül a házi és vadon élő emlősök, madarak, halak, bogarak stb. nevei. Hacsak lehetséges, a népies név mellett fel kell jegyezni tudományos nevét is. Össze kell gyüjteni az állatokat hivogató, terelő és kergető szókat; az állatok hangját, mozgását, cselekvéseit és nemi életét jelölő szókat, kifejezéseket.

5. Helynevek. Össze kell gyüjteni a határ- és dűlőneveket, a puszták, tanyák, kaszálók, rétek, erdők, hegyek, halmok, folyók, források, patakok nevét.

6. Nyelvtani csoportok szerint gyüjtött szavak. Az előbb említett csoportokban összegyüjtött főneveken kívül fel kell jegyezni az illető vidék nyelvében használt melléknéveket, igéket, határozószókat, amelyek akár alak, akár jelentés tekintetében figyelemreméltók.

A feljegyzett szavakat mindig a szükséges magyarázattal kell kísérni. Az ismert tárgyak nevét eléggé megmagyarázza az irodalomban használt

szó, de gyakran részletesebb, pontosabb magyarázat is szükséges. Az elvont fogalmak nevét, továbbá az igéket, melléknéveket és egyéb szócskákat és használatukat egy-egy szólás vagy mondat világosítja meg legjobban. A gyüjtő jegyezze föl az egész mondatot, amelyben az illető szót hallotta, de maga ne gyártson példamondatokat, hacsak nem anyanyelve az illető nyelvjárás. Ekkor is csupán jobbnak hiányában szabad ezt tennie.

A szógyüjtés munkáját óvatosan és tapintattal kell végezni. Ha a gyüjtőnek anyanyelve az illető nyelvjárás, sok szót emlékezetből is fel tud jegyezni, azonban ezeket is ellenőrizni kell a helyszínén. Ha idegen területen gyüjt, még óvatosabban kell eljárni, és kétes esetekben nagyobb időközökben megismételt kérdésekkel kell meggyőződnie arról, hogy helyesen fogta fel a szó jelentését. A kérdezősködést óvatosan kell intézni. Az egyenes kérdezés néha zavarba hozza a kérdezettet és vagy nem tud felelni, vagy pedig megtévesztő feleletet ad. Arra kell törekedni, hogy alkalmas módon a kérdéses tárgyra vagy fogalomra tereljük a beszédet; beszédközben magától fog kitűnni a szó igazi, helyes jelentése.

A gyüjtőnek figyelemmel kell lennie a feljegyzett szavak ragos alakjára is, s ha eltér a köznyelvben szokásos alaktól,ezt is fel kell jegyezni. Pl. e c e t tárgyalakja némely vidéken nem e c e t e t, hanem e c t e t, kaporé: k a p o r t vagy k a p r o t, bicskáé: b i c s a k o t vagy b i c s k o t stb.

Az ö s s z e f ü g g ő s z ö v e g feljegyzése más tekintetben okoz nehézséget és követel különösebb figyelmet. A szöveg lehet vagy a mindennapi beszélgetés egy-egy töredéke, szólás, párbeszéd, melynek alakja és tartalma az alkalom szerint változik, vagy pedig megállapodott szövegű népirodalmi termék, amit népnyelvhagyományoknak is szokás nevezni.

A népirodalmi termékek, amelyeknek feljegyzésére törekedni kell, a következők:

1. Közmondások, peldabeszédek.
2. Rejtvények, találósmesék, adomák.
3. Ráolvasások, varázsigék, babonák.
4. Táncszók, kurjantások.
5. Játékok, gyermekversikék, kiolvasó versek.
6. Köszöntők, lakodalmi versek.
7. Mesék, mondák.
8. Dalok, balladák, románcok; karácsonyi, húsvéti, pünkösdi és más ünnepekhez fűződő versek, játékok; regösénekek.

Az énekelt szövegeket lehetőleg a dallammal együtt kell feljegyezni, ha a gyüjtőnek megvan az ehhez szükséges zenei érzéke és tanultsága.

A megállapodott alakú szövegeket híven, változatlanul kell feljegyezni abban az alakban, amint a nép állandóan használja. Ezeket tollbamondás útján is fel lehet jegyezni, ha van erre alkalmas egyén; még jobb, ha a gyüjtő többszöri hallás után megtanulja a szöveget s úgy írja le. Mindkét esetben utólag még egyszer ellenőrizni kell a feljegyzett szöveget. A mese szövege nem egészen állandó; a mesemondó gyakran változtat rajta a maga ízlése és egyénisége szerint. Legjobb, ha van a faluban egy jó mesemondó, aki tollba mondja meséit. Ha a gyüjtő gyakorlott gyorsíró, könnyen megy a feljegyzés. De nem szabad félretenni a gyorsírással feljegyzett szöveget, hogy majd otthon átírja. Még a helyszínén át kell írnia és azután felolvassa a mesélő előtt, hogy a szöveget és a kiejtést ellenőrizze. Ha a feljegyzés mingyárt rendes írással történik, ez azzal a nehézséggel jár, hogy a mesemondó, aki megszokta a folyékony, akadálytalan elbeszélést, könnyen kizökken a mesemondásból, ha közben megakasztják. Ilyenkor nem tudja úgy folytatni, ahogy rendesen szokta; kezdesse el tehát a gyüjtő az elmondást egy előbbi részletnél, hogy a mesélő ismét magától jusson bele a mese folytatásába. Az így feljegyzett szöveget is ellenőrizni kell, oly módon, hogy a gyüjtő felolvassa a mesemondó előtt.

A szövegen, mégha kezdetleges is, ne változtasson a feljegyző; semmi esetre se öltöztesse irodalmi külsőbe.

A verses alakú népirodalmi termékeket egészen híven kell feljegyezni. A dalok, balladák szövege gyakran változik vidékenkint kisebb-nagyobb mértékben. Ezeknek a változatoknak az ismerete is fontos; tehát a gyüjtő úgy jegyezze fel, ahogy hallja és ne befolyásolja őt az a körülmény, hogy esetleg azt a verset már ismeri eltérő szöveggel.

A gyüjtés tárgya lehet a nyelvtani anyag is. Ha a gyüjtő nem is akar rendszeres nyelvjárástanulmányt írni, munkaközben feljegyezheti, ami érdekeset hall a nyelvtani sajátságok szempontjából. A névragok alakjára és használatára gondolunk; az igeragozás gazdag anyagára, a szóképzés érdekességeire. Fontos az ikes igék ragozásának megfigyelése, a ritkább, a köznyelvben már nem élő igealakok (elbeszélő mult, összetett mult idők) használata. A változó tövű igék (pl. m e g y, l o s z, v e s z, h i s z, v a n stb.) ragozása is érdekes megfigyelésre ad alkalmat. Az így feljegyzett nyelvtani alakokat minél több példával, lehetőleg egész mondattal kell megvilágítani. A gyüjtő sohase csináljon a nyelvtani kézikönyvek alapján paradigmákat, hanem igyekezzen saját megfigyelése alapján pótolni a hiányokat. Az egyenes kérdezősködés ez esetben még veszedelmesebb, mint ha egyes szavakról van szó. Inkább várjon, míg a keresett alak alkalmilag eléje bukkan vagy pedig fordítsa úgy a beszéd sorát, hogy a beszélő ajkára kerüljön, amit keres. Igaz, hogy ez az eljárás lassúbb, de az eredmény annál pontosabb és megbízhatóbb.

Hogyan jegyezzük fel a gyüjtött anyagot?

Minden népnyelvi adat, szöveg feljegyzésének legfontosabb szabálya, hogy az írás híven tüntesse fel a kiejtést. A gyüjtő figyelje meg jól, hogyan hangzik a szó vagy mondat, és ne befolyásoltassa magát a szokásos írásmódtól. Tehát ne írja: e z t, a z t, h o z t a, a d j a, a n y j a, e g é s z s é g, t a r t s a stb., hanem: e s z t, a s z t, h o s z t a, a g y g y a, a n y n y a, e g é s s é g, t a r c s a stb.

A népnyelvi szövegek feljegyzésére egy egyszerű, a magyar írásmódhoz alakalmazkodó jelölésmódot fogadott el a magyar nyelvtudomány. Ez a jelölésmód, amennyire lehetséges, a magyar írás megszokott betűit alkalmazza és csak akkor használ könnyen megtanulható új jeleket, ha a rendes betűkkel az illető hangokat nem jelölhetjük. Természetes, hogy ha nyelvész vállalkozik a gyüjtésre és a népnyelvi kiejtés tudományos földolgozására, ennél sokkal pontosabb fonétikus írást kell használni. De az egyszerű tájszógyüjtésnél és szövegek feljegyzésénél meg kell elégednünk az egyszerűbb átírással.

A magánhangzók közül a köznyelvben szokásos hangértékkel használjuk ezeket a betűket:

Rövid magánhangzók: a, o, u, e, i, ö, ü.

Hosszú magánhangzók: á, ó, ú, é, í, ő, ű.

Figyelembe veendő, hogy ezekkel a betűkkel csakis a köznyelvi kiejtésben általánosan elfogadott hangokat jelöljük. Pl. az a nem jelenti a palócos a hangot; az é csakis a tiszta é hangot jelenti, nem pedig az i felé hajló zártabb hangot. Meg kell még jegyeznünk, hogy az e betűvel csakis a nyilt e-t jelöljük, amelyet pl. az e l, b e, k e z e szavakban ejtünk. A zártabb hang jelölése s z á m á r a a kétpontos ë betűt használjuk, pl.: l ë, l ë s z ë k, e m b ë r, e l m ë n t, n ë, t ë, m ë g t ë s z i, v ë t t e m.

Az ë-n kívül még a következő, a rendes írástól eltérő jeleket használjuk:

á, a hosszú á-nak megfelelő rövid hang; ezt ismerjük a latin és a német nyelvből: pater; das. Ezt ejtik a palóc vidéken és néhol a székelységben.

e̊, egy ritkán és csak némely vidéken ejtett különös magánhangzó, amely úgy keletkezik, hogy az e hangot nem a rendes módon ejtjük, hanem nyelvünket egy kissé hátrább huzzuk a szájüregben; ily módon az á-hoz lesz hasonlóvá. Így ejtik pl. a Dunántúl némely vidékén a n e m, t e m p l o m szavakat.

oe, így jelöljük az ö helyett ejtett nyiltabb, vagyis alacsonyabb nyelvállással képzett magánhangzót Kisküküllő megyében: pl. o e r d o e g.

A magánhangzó hosszúságát a szokásos ékezet jelöli: de a rövid a, e hangoknak megfelelő hosszú magánhangzót, amely egészen másképp hangzik, mint az á, é, másképp kell jelölni. Ezek a hosszú magánhangzók elég gyakran fordulnak elő a nép nyelvében és â, ê-vel jelöljük őket, pl. â r a, ê r e, t a v â, ê m ë n t. A rendes ó, ő, ú, ű, í hosszú magánhangzók képzésétől eltérő hosszú hangokat, melyeket a szükséges fonétikai gyakorlattal bíró gyüjtő több vidéken megfigyelhet, így jelöljük o̲, ö̲, u̲, ü̲, i̲. A magánhangzó hosszúságát mindig így, egy betűvel kell jelölni, tehát nem szabad két betűt írni (e e m e n t, a a m a), sem pedig a betű után tett hiányjellel utalni egy elvesztett mássalhangzóra és az így keletkezett hosszúságra (e'm e n t).

A magánhangzók kiejtésében előforduló fínomabb árnyalatokat már csak a nyelvészetileg képzett s a fonétikában jártas gyüjtő figyelheti meg, tehát csak ő vállalkozhatik megjelölésükre. Az egyes hangok képzésében előforduló eltérések fő irányait egy-egy, a betű alá tett mellékjel mutatja. Ha valamely hangot a köznyelvi ejtésmódnál valamivel zártabban, vagyis magasabb nyelvállással ejtenek, ezt a betű alá tett ˄ jel mutatja; viszont a nyiltabb e̲jtést vagyis alacsonyabb nyelvállást a megfordított ˅ jel. Tehát é jelent zártabb, az í felé hajló é-t, az e betű pedig a rendesnél még ˄ ˅ nyiltabb e-t. Az előre és hátra mutató nyil a betű alatt (a,e) azt jelenti, > < hogy az illető hang képzésekor a nyelv a szokottnál kissé előrébb, illetőleg hátrább húzódik. Erre a két jelre a magyar nyelvjárások feljegyzésében ritkán van szükség. Fontosabb az ajakműködés módosulásának jelölése. A magánhangzók egy részét ugyanis úgy képezzük, hogy ajkunkat bizonyos mértékben gömbölyítve, összezárva ejtjük ki a magánhangzót. Legerősebb ez az ajakzárás az u, ü ejtéskor, tágabb nyílással ejtjük az o, ö-t, legtágabbal az a-t. Előfordul, hogy egyes vidékeken egyik vagy másik hangot a szokottnál erősebb ajakzárással ejtik; ezt a betű alá tett karikával jelöljük. Pl å-val jelölünk egy olyan a hangot, melynek ejtésekor az ajak gömbölyítése olyan alakú, mintha o-t ejtenénk. Ezt még a kevésbbé képzett nyelvész is megfigyelheti.

A magyar nyelvjárások nagy részében megfigyelhetjük az ú. n. kettős magánhangzók (diftongusok) ejtését. Ezeknek a megfigyelésére és feljegyzésére nagy gondot kell fordítani. A diftongus két részből áll: egy teljes magánhangzóból és egy rövidebb, ú. n. kapcsolóhangból, amelyen ejtés közben mintegy átsiklik a beszélő. Ezt a kapcsoló hangot a másik betű mellé felül tett kisebb betűvel jelöljük, pl. *ié, uó, aó*. Ha valamely vidéken orrhangú magánhangzót ejtenek (mint a francia o n, e n, i n), ezt a betű alá tett ˽ jelöli (a, e). Ez azonban a magyar nyelvjárásokban nagyon ritka.

A mássalhangzók jelölése kevesebb nehézséget okoz; csak arra kell ügyelni, hogy a kiejtést gondosan megfigyelve, azt a mássalhangzót írjuk le, amelyet valóban ejtenek, s ha az írástól eltér a kiejtés és egyes mássalhangzók elvesznek, ezeket nem szabad hiányjellel pótolni. Pl. a z é r, m e r, m o n t a, nem pedig: azér', mer', mon'ta. Gondosan kell ügyelni a

kettősen vagy hosszan ejtett mássalhangzók pontos jelölésére (pl. erősen, egygyet); ilyenkor a két jegyű mássalhangzókat, a szokásos írásmódtól eltérően, teljesen ki kell írni (aggyon, roszszabb), mert a rövidítés kétértelműséget okozhat; pl. vággya, ezt így kell olvasni: vág-gya (így mondják a Dunán túl ezt: vágja). Az ly betűkapcsolatot csak akkor szabad írni, ha valóban ezt az ínyhangot ejtik, mint a palóc vidéken; másutt l-t vagy j-t írjunk, aszerint, amint ejtik: illen, király vagy ijjen, kiráj.

Meg kell figyelni a beszélő hanghordozását is, a mondat tagolódását és a hangsúly eloszlását. Ezt a nehezebb megfigyelést és a hangsúly pontos jelölését csak attól várhatjuk, aki a fonétikában eléggé jártas. Annyit azonban minden gyüjtő megtehet, hogy a maga megfigyelése és hallása alapján jelzi, hogy az illető vidék kiejtésében milyen feltűnőbb sajátságokat vett észre és így felhívja a figyelmet pontosabb megfigyelésükre.

*

LÓSTOLÁS, REGÖLÉS SALFÁN.

1. Sebestyén Gyula (Regösénekek, 1912, 59. o.) ezt írja: „Érdemes figyelembe vennünk Nagy Jenő értesítését is, hogy Salfán régebben a regölés egybe volt kötve a **lóstolással**...“ Kár, hogy Nagy Jenőnek — ki 34 évvel ezelőtt, mint salfai tanító, elődöm volt — Sebestyén Gyulához intézett eredeti levele, mely talán bővebb felvilágosítással szolgálhatna, elkallódott. Így meg kell elégednünk a rövidke fenti megjegyzéssel.

Szerintem Nagy Jenőnek ez az információja téves. 34 éves személyes tapasztalataim engem arról győztek meg, hogy a regölés és a lóstolás egymással semminemű kapcsolatban nincsenek. Mind a két népszokás már jóformán kiveszőben van. Öregebb emberek azonban még sok mindenre emlékeznek. Magam e kérdés tárgyában a falunak minden idősebb férfiával, asszonyával beszéltem. Legtöbbet Kiss Józseftől (75 éves), Mikics Kálmántól (75 éves), Óra Kálmántól (55 éves) és Óra Lajostól (55 éves) tudtam meg. Amíg a regölést karácsony és újév között szokták végezni, addig a lóstolást (lóstulást) — csökevényében még ma is — kizárólag húshagyókedden. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy a kettőnek semmi kapcsolata sincs egymással.

A „**lóstol**“ (lóstul) ige maga azt jelenti Salfán, hogy „egyik helyről a másikra megy“; **lóstat** az, aki sokat jön-megy; hasonló értelmű a **lőstet** is; **lót**, aki maga jön-megy, **lótat**, aki mást sokat járat-menet.

Előbb említett informátoraim azt mondják, hogy a lóstolásban maguk ugyan nem vettek részt személyesen, de szemtőlszemben nem egyszer látták és az utána következő murin maguk is többször ott voltak. A lóstolást 18—22 éves fiatalemberek végezték Salfa, Köveskút és Vassurány községekben. A lóstoló legények húshagyókedden **pemet**-tel, **kuruglá**-val (kenyérsütésnél használatos eszközök) és **meszelő**-vel végig járták hangos kurjongatás közben a falut. Egy fazékban sárga agyagföldből készített híg habarcsot is vittek magukkal és — ha valamelyik háznál nem szívesen fogadták őket — a sárga habarcsba mártott meszelővel a ház falára egy ferde keresztet vagy egyéb ákombákomot mázoltak.

Ha szívesen látták a lóstolókat, szalonnával, tojással, húsoskolbásszal, fánkkal, pereccel, esetleg néhány garassal kínálták meg őket. Miután végig járták a két teljesen összeépített falut (Salfa és Köveskút, az egyesítés óta: Salköveskút), az összegyüjtött adományokkal a korcsmába vonultak és ott borozás és vidám nótaszó és tánc mellett elköltötték őket. A korcsmába, táncra, akárhányszor lányok is elmentek. De az ajándékokat kivivő lányt az utcán is táncraperdítették. E célból sokszor úgy kérték ki a lányt szüleiktől. A zenét leginkább holmi pásztorféle ember szolgáltatta **dudá**-val.

Hogy mit énekeltek a lóstolás során, azt — sajnos — nem sikerült megtudnom. Egyesek szerint semminemű külön énekeik nem voltak, hanem a közszájon forgó énekeket használtak, miközben harsányan kurjongattak ilyenféléket:

„Husa—husa—husajó, (= húshagyó)
soha sem volt ilyen jó!"

Hogy a menet minél zajosabb legyen, födőket és egyéb zörgős dolgokat is vittek magukkal. Ezt még ma is megteszik, bár ma már akárhányszor harmonikával vagy néhány cigánnyal adják meg a módját. Éjjel 11 órakor pedig meghúzták a nagyharangot hangos figyelmeztetésül mindenkinek, hogy ha még éjfélig húst akar enni, hát siessen haza. Mert aztán éjféli 12 órától egészen húsvétig igazán nem ehetik.

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy asszonyok nem jártak lóstolókkal, csak kiálltak az utcára és nézték a jókedvű felvonulást. Az utcán és a korcsmában a mártós-táncot és egyéb divatos táncokat járták. Az élesztős tésztából készült és szabálytalan köralakú perecet, valamint a fánkot nem külön a lóstolóknak készítették a fehérnépek. Legföljebb — számítva a lóstolókra is — többet sütöttek ezekből a húshagyókeddi ételekből, hogy mindenkinek bőven jusson belőlük.

2. A regölés a karácsony és újév közötti napokban volt szokásos, amikor is a legények elmennek a lányos házak elé és ott ének keretében **az ablak alatt** elregülik a lányt valamelyik legénnyel. A faluban, öregebb emberek száján, a regösénekeknek még több változata ismeretes, e változatok között azonban nincsenek lényegbe vágó eltérések. Az alább közölt szöveg Óra Kálmánnak sajátkezű lejegyzése:

Ki háza, ki háza?
N. N. háza.
Ha bebocsát, itt maradunk.
Ha bé nem bocsát,
tovább megyünk.
Regü, regü, rejtem.

Elsőben is regüllök el a gazdát,
a gazda asszonyát,
cserfa papucsát,
a hajdina köntösit.
Regü, regü, rejtem.

Ittenek is mondanánk egy eladó leányt,
kinek neve N.
Hajgassuk, hajgassuk,
de kinek hajgassuk?
A N. neki ejtem.
Regü, regü, rejtem.

(És így tovább, ahány legény meg lány van).

Összepöndörödjenek,
mind a cica farka.
Kettü fogva szerdáig;
száz esztendő előtt
széllе se menjenek.
Regü, regü, rejtem.

Amott keletkezik egy fekete fölhő;
Abban tollászkodik csuta fiú szarvas.
Csuta fiú szarvasnak
ezer ága-boga;
ezer égő gyertya;
Gyulladván gyulladván,
alludván alludván.
Mennyben menjünk,
hurkát együnk!
Regü, regü, rejtem.

Adjon az Úristen ennek a gazdának
száz kepe búzát,
száz kepe rozsot,
száz kepe árpát,
háromszáz kepe hajdinát.
Regü, regü, rejtem.

Dícsértessék a Jézus Krisztus!

(Változatok:

1) Hallgassuk, hallgassuk!
de kinek hallgassuk?
N. N.-nek hallgassuk!
2) Regülejtem, regülejtem.
3) Abban csodálkozik csodafiúszarvas,
Csodafiúszarvasnak ezer ága-boga.
Ezer ága-bogán ezer misegyertya.
Gyúladván gyúladjon,
Aludván aludjon.
4) Mint a kis nyul farka;
még annál is jobban,
mint a cica farka.
5) Amott legeltetnek csodafiú szarvast.
6) Gyúladhatlan gyúladjon,
Alhatatlan aludjon.
Regülejtem, regü regü,regülejtem.
7) Széllе se menjenek száz esztendő mulva.)

A salfai regösénekek sok tekintetben egyeznek a bőiekkel. Ennek az lehet az oka, hogy a sopronmegyei Bő lakosai sűrűn megfordultak a szomszédos község urodalmában gazdasági munkán.

Az énekek dallama — megfigyelésem szerint —megegyezik a Sebestyén által közölt dallammal.

Közli: **Balaton József** ig.-tanító (Salfa-Köveskút).

BURGENLÄNDISCHE HEIMATBLÄTTER. Mitteilungen des Burgenl. Heimat- und Naturschutzvereines. Geleitet von A. Barb, H. Kunnert, A Necessany. Eisenstadt, 1935. 4. évf., 97—192 lap.

Ennek a bennünket nagyon közelről érdeklő folyóiratnak, mely évente négy eléggé szerény füzetben jelenik meg, a negyedik évfolyama fekszik előttem. Szemmel tartása azért fontos, mert az elszakított „Burgenland" természeti, történelmi, néprajzi stb. viszonyait dolgozzák fel benne. Szellemileg tehát nagyon hasonlít a Vasi Szemléhez. Az előző évfolyamokhoz hasonlóan a mostani évfolyam is több olyan tanulmányt tartalmaz, melyek különös figyelmünkre érdemesek. Hiszen arra az országrészre vonatkoznak, mely a miénk volt s amellyel egy évezreden keresztül a legszorosabb kapcsolatban voltunk. A műhatárok tüskés drótjai sem szüntethették meg ezeket a kapcsolatokat, mert a történelmi és földrajzi adottságok nevelte lélek áttör rajtuk drótvágó ollók nélkül is.

A folyóirat legterjedelmesebb és kétségtelenül legértékesebb cikke Ulbrich K. mérnöknek „Burgenland településformái" c. közleménye, mely folytatásosan mind a három füzetben (az első két füzet kettős) 41 lapon, tehát csaknem a kötet felét elfoglalva, jelent meg. A földrajzi és földtörténeti viszonyoknak megfelelően három részre osztottan tárgyalja az északi, középső és déli Burgenland települési alakjait. Az északi, többnyire sík és dombos rész a Rozália hegységig terjed. Ettől délre a középső rész az Irottkő—Borostyánkő vonalig, erősen alpesi jelleggel; a déli rész hullámos, dombos s „földrajzi és geológiai szempontból Stájerország keleti folytatása". Déli Burgenlandban látja szerző a legősibb településformákat, melyek a mai napig a legszebben, szinte reliktumként fennmaradtak.

Összesen 340 településnek, főleg községnek a típusait elemzi saját kutatásai alapján. Kimutatni törekszik, hogy ez a sok település csak néhány típusra vezethető vissza. És ezekben is pontosan felismerhetők — szerző szerint, más véleményekkel szemben — az egyetemes német települések általános alaptípusai. Azt is kimondja, hogy a magyarság változatlanul átvette a német települési formákat s ezek mintájára építette falvait (?). Ebből aztán arra a következtetésre jut, hogy a németség már előbb megtelepedett itt, mint a magyarság.

A városok (Kismarton, Ruszt, Nezsider és Nagymarton) rövid ismertetése után a falvakat veszi sorra s ezek településében két alaptípust különböztet meg: a szórt és a csoportos településeket. Előbbiekre csak délen vannak példák. A hiány okát északon és középen abban látja, hogy ez a terület az alacsonyabb domborzati viszonyok mellett jobban beleesett a népek és hadak útjába s így a védelemre jobban alkalmas csoportos települések keletkeztek.

A csoportos települések rövid fejlődéstörténeti ismertetése után a következő faluformákat különbözteti meg: 1. szabálytalan halmazfalu, görbe, elágazó utcákkal; az egyes házak és udvarok összevissza települtek. 2. Utcás falu, melyben a házak az utca irányára merőlegesen épültek; udvarok és kertjük hátul van. 3. Mezősfalu, mely a legősibb településforma: közepén legeltetésre is használt széles mező, melyen patak folyik keresztül; gyakran itt épült a templom is. Számos altípusa lehet. 4. Telepítési (gyarmatos) falu, teljesen szabályos utcákkal.

Ezeknek a típusoknak keresése és a falvaknak részletes leírása s annak megállapítása, hogy melyik típusba tartoznak, teszi a jó rajzokkal ellátott szép dolgozat nagy részét. Szerző a földrajzi adottságokat sokszor nem veszi figyelembe s így erősen egyéni utakon jár.

A folyóirat többi kisebb-nagyobb cikke között említésre méltók még: Bogati Adolf: „Német irodalom Burgenlandban és Német-Nyugatmagyarországon" (ez utóbbi különös kifejezésen érti a szerző „Moson, Sopron és Vas vármegyéknek Magyarország birtokában maradt részeit" és Pozsony vm. elcsatolt területeit). Azokat az elhalt szépírókat sorolja fel rövid életrajzi adatokkal, akik a címben megadott területeken születtek, vagy ott működtek, vagy akiknek munkái azokkal vonatkozásban vannak. A felsorolt írók között sok olyan van, akik egykor a magyarság szellemi vezérei közé is tartoztak: Bizony Ferenc, aki a szabadságharcban is részt vett; Dóczi Lajos, a neves író, Ebenspanger János, akinek „Ungarland mein Vaterland" címen költeményes kötete jelent meg (1876); Frankenburg Adolf, stb. A felsoroltak között 39 költő és író pedig Sopronnal volt valamilyen kapcsolatban.

König, Otto: „Madártani megfigyelések a Fertőn" a megfigyelt madarakat sorolja fel. Új adatokat nem szolgáltat.

Werner, Fr. dr.: „Burgenland csúszómászó és kétéltű állatai"; felsorolás, a lelőhelyek gondos megadásával.

Sailer, Leopold dr. Hyrtl Józsefről, a hires anatómusról és emberbarátról emlékezik meg meleg hangon, születésének 125. évfordulója alkalmából.

A folyóiratban még számos apró cikk, hír és ismertetés olvasható.

Dr. Varga Lajos (Sopron).

*

VADÁSZ ELEMÉR: A Mecsek hegység. (A m. kir. Földtani Intézet, „Magyar Tájak Földtani Leírása" c. kiadvány sorozat első kötete. Budapest, 1935. 148 oldal magyar, 32 oldal német szöveggel, 1 földtani térképpel és 55 ábrával.)

A munka három főrészből áll. Az első megismertet a hegység felépítésében résztvevő képződményekkel és azok elterjedésével. A második a hegység felépítésének szerkezetét tárgyalja. A harmadik rész a gazdaság földtani vonatkozásokat ismerteti.

A fillit, agyagpala, a gránit és kvarcporfir a hegység legidősebb kőzetei. A karbon korszaki kvarcporfirömlésekkel a kristályos alaphegység

kialakulása befejeződést nyert. A kristályos alaphegység kialakulása tehát a variszkuszi hegységképződés eredménye. A szerzőnek fenti feltevése, megállapítása összhangban áll Königsberger felfogásával, aki szerint a Középeurópai gneiszek, gránitok néhány kivételtől eltekintve, ahol a rhätig bezárólag tartott kialakulásuk, a fiatal paleozoikumban keletkeztek.

A permben megindult a változatos mecseki üledékképződés. A közép triászig bezárólag folytonos üledékképződés mutatható ki. A felső triászban rövid megszakítás állt elő. E közbülső üledékhiány az Ósmecsek kiemelkedésével magyarázható. A felső triásztól az alsó krétáig újból víz alá merült a terület. A jurából bathyális mélységre valló üledékek is kimutathatók. Az Ósmecsek az alsó krétától a miocén aljáig újból szárazon állott. A kiemelkedést megelőzőleg a hegység területe erős vulkáni tevékenységnek volt színhelye. A hosszú szárazföldi időszak után durva alapkonglemerátumokkal díszkordánsan települő közép miocén rétegek vezetik be a hegység harmadik pannoniai rétegekkel zárult fejlődési szakaszát. Az imént vázolt földtörténeti fejlődés mozzanatait az 51. ábra szemléltetően ábrázolja.

„A Mecsekhegység hegyszerkezeti időszakairól mondottakat összegezve — írja Vadász — három kialakító hegyképző főidőszakot állapítunk meg. Az első a bizonytalanságba vesző variszkuszi gyűrődés szaka a kristályos alaphegységet, a második az ausztriai mozgások bevezetője gyanánt a perm-mezozoós alaphegységet s a harmadik a rhodáni gyűrődési szak legerőteljesebbnek mutatkozó mozgásaival, a hegység egész mai képét formálta ki.

E hegységképző mozgások nyomán gyűrődések és törések jöttek létre. (Lásd az ábrákat.)

A legrégebbi mozgási időszak a perm előtti kristályos alaphegységet alakította ki. E gyűrődési időszaknak megnyilvánulási módja és formái már nem rekonstruálhatók. A hegység déli előterében lévo gránit és kristályos pala és északon ugyanennek mélységben rejtőző része azonban a variszkuszi Föld idejében kialakult hegység maradványa. Ugyancsak a variszkuszi gyűrődés útószakaszának synorogén jellegű mozgását rögzíti a Jakab-hegység vonulatának perm konglomeratuma. A variszkuszi hegységnek e kialakulási módja szabta meg a későbbi fejlődés lehetőségét. **A második mozgási időszak** az alsó krétával veszi kezdetét. (Mint ez az alpesi orogénben is általánosságban kimutatható jura-kréta határa.) Az egész hegység kiemelkedése az üledékek gyűrődésével járt. E gyűrődések során alakultak ki az alaphegység főbb elemei, melyek a későbbiek során természetesen sok módosulást szenvedtek. E gyűrődéssel a hegység második mozgási szakasza lezártnak tekinthető. **Az Ósmecsek ebben az időben gyűrt jellegű lehetett.**

A közép miocén tengerelöntés vezeti be a hegység **harmadik pannoniai** rétegekkel zárult **fejlődési szakaszát**. A süllyedés törések nélkül fokozatosan történt. Ezek szerint a Mecsekhegység miocénbeli szerkezeti jelenségei epirogén jellegűek. A pannoniai emelettel bezárólag a Mecsek harmadik nagy fejlődési szakasza lezárult. Az alsó és a felső pannoniai emelet között már jelentős mozgások mutatkoznak, melyek valószínüleg a felső pannoniai emelet rétegeit is érintették. E mozgások a hegység teljes és végleges kiemelkedését eredményezték. **Ez volt a Mecsekhegység legmozgalmasabb szerkezeti szakasza, egyben töréses gyűrt jellegének kialakítója.**

Már említettük, hogy „A Mecsekhegység helye a hegyrendszerekben" c. fejezet külön figyelmet érdemel. E fejezetben megállapítja a szerző, hogy a Mecsekhegység is a közbünső tömegnek, a Tisiának tartozéka, mely Tisia azonban „korántsem egységes földtani szerkezetű és még ke-

vésbé már a középső krétában megmerevedett egységes tömeg, hanem a legfiatalabb földtani időszakig különböző részletekben, más-más jellegű mozgásokat mutat." **A Mecsekhegység szerkezete ebben a közbünső tömegben nem tekinthető alpi jellegűnek, azonban az alpi típus felé vezető átmeneti formákat mutat.** Ezzel szemben a „Magyar középhegység szerkezete egészen germán jellegűnek minősíthető."

A munka harmadik részéből megismerjük a hegység építőköveit. Majd a hidrogeologiai viszonyokat. E fejezet részletesen tárgyalja a Tettye forrás hidrogeologiai állapotát. A bányaföldtani viszonyok keretében a liasz kőszénbányászatot ismerteti részletesen. „Gazdasági tekintetben — írja — a hegység területén legnagyobb jelentőségű a liasz alsó tagozatban előforduló kőszén". A liasz vonulatok a hegység északi és déli részén jelentkeznek. Végül megemlíti az alsó miocén szénelőfordulásokat is. Ezek két csoportba oszthatók. Az idősebbek az alsó helvét emeletbe tartoznak. E csoportban rendszeres művelésre alkalmas széntelepet nem találtak. A fiatalabb miocén szenek Hidas községben a torton emeletben mutatkoznak. Ezek művelés alatt állanak.

E könyv annyira összegező, hogy főbb vonásaiban a magyar föld története is kiolvasható belőle. Kár, hogy jelen ismereteink minden esetben nem elégségesek annak megítélésére, hogy az egyes tengerelöntések melyik irányból nyomultak Mecsek területére. A liasz korszakban keletfelé nagyobb összefüggő szárazföld lehetett. Ez az adat fontos az imént említett kérdés megítélésénél.

Ez az első magyar monografia, mely a leírt hegységnek a hegyrendszerben való elhelyezésével is foglalkozik. E szempontból is e könyv teljesen új vonalat jelöl meg, amelytől a jövő monografusai sem térhetnek el.

Szalai Tibor dr.

A SZANISZLÓ-EMLÉKTÁBLÁT

május 10-én lepleztük le fényes ünnepély keretében és valósággal országos figyelem mellett. Az ünnepélyen megjelentek v. leveldi Kozma Miklós belügyminiszter, Lindenberger János dr. és Grősz József, a váradi, illetőleg a szombathelyi csonkaegyházmegye apostoli kormányzói, Ostffy Lajos dr. főispán, n. Suhay Imre altábornagy, a rokonság képviseletében Teleszky János ny.

A Szaniszló-emléktábla és a leleplezésén megjelent előkelőségek (balról jobbra): **Lindenberger János dr.** apostoli kormányzó, **Teleszky János** ny. p. ü. miniszter, **Grősz József** püspök, vitéz leveldi **Kozma Miklós** belügyminiszter, n. **Suhay Imre** altábornagy, v. d. parancsnok, **Ostffy Lajos dr.** főispán, **Újváry Ede dr.** polgármester, **Balogh Ányos dr.** kir. tanügyi tanácsos.

pénzügyminiszter és a Saághy-család, számos társadalmi és közéleti előkelőség és ezrekre rugó lelkes tömeg.

A Dalosegyesület magyar Hiszekegy-je után Dr. Géfin Gyula pápai kamarás a Vasi Szemle nevében megnyitotta az ünnepélyt és üdvözölte a megjelent előkelőségeket. Utána Grősz József a váradi egyházmegye kormányzóját köszöntötte, aki nemes lelkesedésével és bőkezű áldozatkészségével lehetővé tette a művészi emlékmű felállítását. Majd Szaniszló Ferenc egyéniségét méltatta. Grősz szavai után Lindenberger János tartotta meg emlékbeszédét, ismertetve Szaniszló életpályáját, alkotásait, rendkívüli kiválóságát. Sajnos, nincs terünk, hogy az elhangzott beszédeket teljes szövegükben közöljük (a helyi napisajtó egyébként annak idején úgyis hozta őket), így csak annak megállapítására szoritkozunk, hogy mind Grősz, mind Lindenberger szavai mélységes hatással voltak a szinte áhítatosan figyelő tömegre.

Lindenberger emlékbeszéde után Dr. Ujváry Ede polgármester a város nevében keresetlen, meleg szavakkal átvette az emlékművet, majd a Dalosegyesület énekszámával véget ért az ünnepély...

És most ott áll a fínomművű márványemlék, az igazi nagyságoknak kijáró hálára és hódolatra intve a maradékot, a nagy egyházfejedelemnek kései szombathelyi polgártársait s az erre vetődő idegent.

*

(Némi pesszimisztikus keserűséggel kell megállapítanom, hogy a nemes város emlékkoszorúját barbár kezek már az első éjjelen ellopták. Igaza volna a fakó, évezredes legendának, hogy az ember „sárkányfogvetemény"?)

Pável Ágoston dr.

*

DR. SMIDT LAJOS JUBILÁRIS HADIKIÁLLÍTÁSA.

Szept. 13—27-éig bezárólag a Vasi Szemle — a Vasvármegyei Múzeummal karöltve — nagyszabású kiállítást rendezett a Kultúr-egyesület négy termében: Dr. Smidt Lajos közkórházi orvosnak 25 éves jubiláris kiállítását, amely egyúttal az első szombathelyi hadikiállítás volt.

A hatalmas anyag legnagyobb része hadtörténeti, főleg világháborús volt (fegyverek, ruhák, nyomtatványok, kéziratok, hadieszközök, rajzok, hadifogoly-emlékek, Gallé, Komjáti, Vanyerka, Kiss Mihály, Csepinszky Béla, Ernetz Zsigmond festményei, Sződy Szilárdnak Szibériában készült összes plakettjei, Selly Sámuel 48-as huszártiszt emlékei stb. stb.), kisebb része néprajzi, archaeologiai, mű- és irodalomtörténeti. A régészeti emlékek között ott láttuk a Nemzeti Múzeum műhelyében restaurált hatalmas római füstölőt (a legnagyobbat, melyet e nemben az archaeologia ismer), egy pompás ötrekeszes római üveget, egy praehisztorikus csónakot, két pofás edényt, egy csontnyelű római fúrót s a híres mező-

laki szkita tegeztartódíszt. A néprajzi, irodalom- és műtörténeti anyagból kiemelkedtek: 25 drb. eredeti Zichy Mihály relikvia; Herman Ottónak kőszegi inaséveiből származó fényképező gépe; ősnyomtatványok; Kossuth, Deák, Jókai, Tompa, Kisfaludy S. levelei; Reviczky ismeretlen verssorai; Liszt Ferenc dedikált fényképe. A kiállítás — melyet szeptember 13-án gróf Takách Tolvay József, az Országos Frontharcos Szövetség elnöke nyitott meg igen előkelő közönség jelenlétében — mindenkit meglepett rendkívüli gazdagságával. Valóban fanatikus szeretet és

A hadikiállításnak Sződy Szilárd-készítette emlékplakettje.

lelkesedés kellett ahhoz, hogy egyetlen ember ilyen rövid idő alatt ekkora és ilyen értékes gyüjteményt tudjon összevarázsolni. A mind erkölcsileg, mind anyagilag nagyszerűen sikerült kiállítás során szinte közóhajként alakult ki a kívánság, hogy a gyüjteményt meg kellene szerezni Szombathely számára, s a patinás Dimicante-épületben Vasvármegyei Hadimúzeumként elhelyezni. Minden a városon, illetőleg a vármegyén múlik, mert dr. Smidt Lajos hajlandó a kulturális cél érdekében egész gyüjteményét letétként átengedni, ha ennek ellenében a gyüjtemény megfelelő helyiségekhez és állandó kiállítási lehetőségekhez jut.

A jubiláris kiállítás emlékére Sződy Szilárd szobrászművész pompás bronzplakettet készített maradandó emlékéül dr. Smidt lankadatlan gyüjtői energiájának és az első szombathelyi hadikiállításnak.

Pável Ágoston dr.

Főszerkesztő: **DR. PAVEL ÁGOSTON.**

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT. SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
Banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY

Varga Lajos dr. (Sopron): Mohalakó kerekesférgek (Rotatoria) Kőszeg környékéről. (Über die moosbewohnenden Rotatorien der Umgebung von Kőszeg.) — — — — — — — 381. old.
Csatkai Endre dr.: Werner Zakariás Pinkafőn. (Zacharias Werner in Pinkafő-Pinkafeld.) — — — — — — — — 389. old.

ASZTAG. **TRISTE.**

Gombos László: Adalékok regösdalaink rejtélyéhez — — — 394. old.
Mosonyi Dezső dr.: A szombathelyi Collegium Musicum első éve 396. old.
Pável Ágoston dr.: Pinka—Lendva—Bömhéc — — — — 398. old.
Csatkai Endre dr.: Hozzászólás a soproni könyvkötők céhkönyvéről írt tanulmányhoz — — — — — — — — 399. old.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Balassa József dr.: A nép nyelvének tanulmányozása — — — 400 old.
Balaton József: Lóstolás, regölés Salfán — — — — — — 406. old.

ŐRSÉG. **WACHT.**

Varga Lajos dr. (Sopron): Burgenländische Heimatblätter — 409. old.
Szalai Tibor dr.: Vadász Elemér: A Mecsek-hegység — — — 410. old.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Pável Ágoston dr.: A Szaniszló-emléktáblát... — — — — 412. old.
Pável Ágoston dr.: Dr. Smidt Lajos jubiláris hadikiállítása — 414. old.

*

sz. Csorba Tibor: 1. Sopron: Ikvaparti részlet. — 2. Őszi szántás. (Önálló illusztrációk.) — — — — — — — — 353. old.

KÉRELEM.

Jelen számunkkal III. évfolyamunk végére értünk. Az indulásunk alkalmával ígért 16 ív (256 lap) helyett 26 ívet (416 l.) — 78 illusztrációval — nyujtottunk előfizetőinknek a díjnak fillérnyi emelése nélkül. Minden befolyó garast a lap terjedelmének növelésére és külön kiadványainkra fordítottunk. A garmadával érkező elismerő nyilatkozatok bizonyítják, hogy jó munkát végeztünk. Ennek a kulturális szolgálatnak azonban elengedhetetlen feltétele, hogy legalább a csekély előfizetési díjakat mindenki idejében rendezze.

Tisztelettel kérjük tehát előfizetőinket, szíveskedjenek a mellékelt csekk útján hátralékos díjaikat mihamarább beküldeni, hogy kulturális munkánk el ne akadjon.

A IV. évfolyam első száma 1937. január végén jelenik meg igen gazdag tartalommal.

Minden garasnyi felülfizetésért hálás lesz az értékrostáló maradék!

Konyha és tűzhelytarifa

miatt érdeklődjék az

Elektromos Műveknél

Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.

Tekintse meg bemutató helyiségeit!

Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

SZOMBATHELYI LESZÁMÍTOLÓ BANK R. T.

SZOMBATHELY, SZENTHÁROMSÁG-TÉR 16. SZÁM.

FIÓK: SÁRVÁR.

Anyaintézet: MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ ÉS PÉNZVÁLTÓ BANK, BUDAPEST. — Elfogad betéteket és felmondás nélkül fizeti vissza azokat, foglalkozik a bankszakma minden ágával, elintéz deviza-igényléseket és átutalásokat, megszerez kompenzációs kedvezményeket. — Felvilágosításokkal készséggel díjtalanul szolgál.

Szombathelyi Magyar Pamutipar

DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
árut.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely. (Szentháromság-tér)* *TELEFON 97 és 380.*

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

Mint a „FUTURA" vasmegyei főbizományosa a legmagasabb napi árakon vesz termelőktől gabonaneműeket.

M. Á. V. Hivatalos Menetjegyiroda fiókja. Jegyek előre válthatók. Utazási és vízumügyekben díjtalan felvilágosítás.

Fiókok: Kőszeg, Vasvár, Celldömölk, Jánosháza.

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY